

P O L S K A A K A D E M I A N A U K
I N S T Y T U T J Ę Z Y K A P O L S K I E G O

ONOMASTICA

PISMO POŚWIĘCONE TEORII I INTERPRETACJI NAZW WŁASNYCH

A JOURNAL DEVOTED TO THE THEORY AND INTERPRETATION OF PROPER NAMES

LXVIII

KRAKÓW 2024

REDAKTOR NACZELNA / EDITOR-IN-CHIEF

Halszka Górny

SEKRETARZ REDAKCJI / ASSISTANT EDITOR

Paweł Swoboda

REDAKTORZY TEMATYCZNI / SECTION EDITORS

Urszula Bijak, Bogumił Ostrowski, Katarzyna Skowronek, Justyna B. Walkowiak

RADA NAUKOWA / ACADEMIC COUNCIL

Theri Ainiala (Helsinki, Finlandia / Finland), Zbigniew Babik (Kraków, Polska / Poland), Elena L. Berezovič, Oliviu Felecan (Cluj-Napoca, Rumunia / Romania), Anđela Frančić (Zagrzeb, Chorwacja / Zagreb, Croatia), Aleksandra Galasińska (Wolverhampton, Wielka Brytania / Great Britain), Milan Harvalík (Bratysława, Słowacja / Bratislava, Slovakia), Laura Kostanski (Ballarat, Australia), Maria Malec (Kraków, Polska / Poland), Władysław Miodunka (Kraków, Polska / Poland), Robert Mrózek (Cieszyn, Polska / Poland), Irena Sarnowska-Giefing (Poznań, Polska / Poland), Rudolf Šrámek (Brno, Czechy / Czechia), Valéria Tóth (Debreczyn, Węgry / Debrecen, Hungary), Jürgen Udolph (Lipsk, Niemcy / Leipzig, Germany), Jadwiga Waniakowa (Kraków, Polska / Poland), Piotr Żmigrodzki (Kraków, Polska / Poland)

ADRES REDAKCJI / ADDRESS OF THE EDITORIAL BOARD

al. Mickiewicza 31, 31-120 Kraków

onomastica@ijp.pan.pl

<https://onomastica.ijp.pan.pl>

Pierwotną wersją czasopisma jest wersja elektroniczna
The original version of the journal is the electronic version

REDAKTORZY JĘZYKOWI / LANGUAGE EDITORS

Jitka Bieleń (język czeski / Czech), Magdalena Bystrzak (język słowacki / Slovak), Michał Osłon (język ukraiński / Ukrainian), Aeddan Shaw (język angielski / English), Dagmara Świerkowska-Kobus (język polski / Polish)

REDAKTOR WYDAWNICZA / PUBLISHING EDITOR

Dagmara Świerkowska-Kobus

SKŁAD I ŁAMANIE / DTP & TYPESETTING

Andrzej Choczewski / Wydawnictwo JAK

ISSN 0078-4648 (Print)

ISSN 2658-2783 (Online)

© Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2024

Przygotowanie do druku: Wydawnictwo JAK

www.wydawnictwojak.pl

SPIS TREŚCI [TABLE OF CONTENTS]

WSPOMNIENIA [IN MEMORIAM]

Krystyna Data Profesor Władysław Miodunka (1945–2024)	7
--	---

ARTYKUŁY I ROZPRAWY [ARTICLES]

Artur Rejter Badania onomastyczne a nowa humanistyka [Studies in onomastics and the new humanities] . . .	13
Mariusz Rutkowski Polska toponimia miejska jako banalny kanon kultury [Polish urban toponyms as a banal canon of culture]	29
Jaromír Krško Komplementarita onomastických a sociolingvistických výskumov jazykovej krajiny na Slovensku [Complementarity of onomastic and sociolinguistic research of the linguistic landscape in Slovakia]	43
Adam Siwiec Imiona osobowe w polszczyźnie wobec kategorii płci [Personal names in Polish in relation to gender]	61
Kristýna Březinová Výzkum percepce rodných jmen ve společnosti — jména na venkově a ve městě [Research on the perception of birth names in society — names in rural areas and cities]	79
Zenon Lica Językowo-kulturowy obraz części ciała ludzkiego (ręka, noga i ich elementy) utrwalony w nazwiskach niemieckich i polskich [The linguistic-cultural image of parts of the human body (the hand, the leg and their elements) preserved in German and Polish surnames]	99
Tomasz Kurdyła Jak was słyszą, tak was piszą, czyli o pewnym typie przezwisk zbiorowych w gwarach Polski południowo-wschodniej [They perceive you just like they hear you: A certain type of collective nicknames in local dialects of south-eastern Poland]	113
Halina Kurek Nazwy własne jako „leksemy kulturowe” na polskich pograniczach wewnętrznych [Proper names as “cultural lexemes” in Polish inner borderlands]	129
Urszula Bijak Żydzi i pamięć o nich we współczesnej toponimii Polski (rekonesans) [Jews and the memory of them in the contemporary toponymy of Poland (a reconnaissance)]	141

Тетяна Космеда, Оксана Ковтун Моделювання аксіологічно-маркованих значень топонімів та їхніх похідних в українській лінгвокультурі: актуалізація макроекстралінгвального чинника «війна» [Modeling of axiologically marked meanings of toponyms and their derivatives in Ukrainian linguistic culture: manifestation of the macroextralingual factor 'war']	165
Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska, Justyna B. Walkowiak Fenomen nadawania nazw skwerom w Polsce [The phenomenon of naming squares in Poland]	185
Éva Kovács The role of bodies of water in settlement names referring to the natural environment	207
Piotr Tomasiak Imiona wozów tramwajowych — powrót do tematu [The names of the tram cars in Poland — back to the topic]	221
Віталій Максимчук Назви чемпіонатів в українському футбольному дискурсі [Championship names in Ukrainian football discourse]	237
Agnieszka Myszka, Monika Kij Niekommercyjne nazwy prywatnych przedmiotów jako typ chrematonimów użytkowych [Non-commercial names of private objects as a type of utilitarian chrematonyms]	265
Martyna Katarzyna Gibka A comparative analysis of functions served by characters' proper names in Terry Pratchett's "The Fifth Elephant" and its Polish translation	285
Marzena Chrobak Nazwy własne w przekładzie filmowym: „Za jakie grzechy, dobry Boże?” [Proper names in film translation: “Qu'est-ce qu'on a fait au Bon Dieu?” in Polish]	301
Iveta Valentová Etnonomastické termíny v perspektíve slovenskej onomastiky [Ethnonomastic terms from the perspective of Slovak onomastics]	317
STAN BADAŃ ONOMASTYCZNYCH W POLSCE I NA ŚWIECIE [ONOMASTIC RESEARCH IN POLAND AND IN THE WORLD]	
Halszka Górny Internetowy słownik nazwisk w Polsce — historia, przyszłość, odbiór społeczny [Internet dictionary of Polish surnames — history, future, public perception]	333
Vadzim Shkliaryk Studying microtoponymy in Belarus: The main achievements of the last 60 years	347
Jan Holeš Použití vlastních jmen v meteorologii. Tradiční, nové a budoucí oblasti zkoumání [The use of proper names in meteorology. Traditional, new and future areas of research]	361

RECENZJE, OMÓWIENIA I POLEMIKI
[REVIEWS, DISCUSSIONS, POLEMICS]

Urszula Bijak

Recenzja monografii Roberta Słabczyńskiego „Mikrotoponimia Beskidu Niskiego” [Review of the monograph “Mikrotoponimia Beskidu Niskiego”, by Robert Słabczyński] 377

Mikołaj Dunikowski

Recenzja monografii Michała Łuczyńskiego „Bogowie dawnych Słowian. Studium onomastyczne” [Review of the monograph “Bogowie dawnych Słowian. Studium onomastyczne”, by Michał Łuczyński] 381

Iveta Valentová

Poznámky k recenzii Zbigniewa Babika „Nowy etap badań nad toponimią słowacką (Uwagi po lekturze książki Ivety Valentovej „Lexika slovenských terénnych názvov. Koncepcia lexikografického spracovania”)“ [Remarks to Zbigniew Babik’s review “Nowy etap badań nad toponimią słowacką (uwagi po lekturze książki Ivety Valentovej ‘Lexika slovenských terénnych názvov. Koncepcia lexikografického spracovania’)”] 385

KRONIKA ŻYCIA NAUKOWEGO
[CHRONICLE OF SCIENTIFIC LIFE]

Danuta Lech-Kirstein

XXIII Międzynarodowa i Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna (Opole, 19–21 października 2023) [23rd International and Nationwide Conference on Onomastics (Opole, 19–21 October 2023)] 395

KRYSTYNA DATA
ORCID: 0000-0002-4442-7570
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
Kraków, Polska

<https://doi.org/10.17651/ONOMAST.68.1>
Onomastica LXVIII, 2024
PL ISSN 0078-4648

PROFESOR WŁADYSŁAW MIODUNKA (1945–2024)

30 kwietnia 2024 roku na cmentarzu Rakowickim w Krakowie pożegnaliśmy Profesora Władysława Miodunkę (zm. 24 kwietnia 2024), znanego filologa, polonistę, językoznawcę, glottodydaktyka, zasłużonego promotora języka polskiego w świecie.

Władysław Miodunka urodził się 1 stycznia 1945 roku w Wojsławiu k. Mielca¹, dzieciństwo spędził w Podleszanach², tam skończył szkołę podstawową, następnie uczył się w Liceum Ogólnokształcącym im. Stanisława Konarskiego w Mielcu, w 1962 roku zdał maturę i rozpoczął studia polonistyczne w Instytucie Filologii Polskiej na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego³, które ukończył w 1967 roku. Pracę magisterską pod kierunkiem prof. dr. hab. Mieczysława Karasia napisał na temat: „Składnia gwarowa wsi Podleszany w pow. mieleckim”. W seminarium 1966/67 uczestniczyło czternaście osób, prace sześciu magistrantów dotyczyły onomastyki: atroponomii i toponimii⁴, pozostałe — m.in. słownictwa, fonetyki, fleksji i słowotwórstwa.

W roku akademickim 1967/68 W. Miodunka odbył staż w Instytucie Filologii Polskiej UJ, a w 1968 roku rozpoczął pracę naukowo-dydaktyczną w tym instytucie.

¹ Wojsław — dawniej samodzielna wieś, w 1985 roku włączona do Mielca, znajdująca się na prawym brzegu Wisłoki.

² Podleszany — wieś położona w województwie podkarpackim, w powiecie mieleckim, w gminie Mielec, na lewym brzegu Wisłoki. Jedną z najstarszych miejscowości na ziemi mieleckiej. Podczas II wojny światowej w czasie trwania walk frontowych w okresie od lipca 1944 roku do stycznia 1945 roku mieszkańcy Podleszan zostali przesiedleni do miejscowości po prawej stronie Wisłoki, a po powrocie zostali spalane lub zniszczone gospodarstwa. Prawdopodobnie rodzina Miodunków była jedną z rodzin przesiedlonych do Wojsławia, potem wróciła do Podleszan.

³ Od 2014 roku Wydział Polonistyki UJ.

⁴ 1. Nazwiska, przezwiska, nazwy żon i dzieci w miechowskim. Nazwy osobowe w północnej części powiatu miechowskiego, 2. Nazwy obiektów zamieszkałych powiatu żywieckiego. Nazwy miejscowe powiatu żywieckiego, 3. Nazwy ulic i dzielnic Sosnowca, 4. Nazwy terenowe powiatu mieleckiego, 5. Nazwy miejscowe powiatu Kazimierza Wielka, 6. Nazwy osobowe Księgi sądowej kresu klimkowskiego (1600–1762).

Prowadził zajęcia z gramatyki opisowej w Zakładzie Języka Polskiego oraz z metodyki nauczania języka w Zakładzie Dydaktyki Literatury i Języka Polskiego. Jego zainteresowania badawcze dotyczyły współczesnej polszczyzny, zwłaszcza składni i semantyki. Drogę naukowo-badawczą rozpoczął na przełomie lat 60. i 70. ubiegłego wieku od onomastyki, pracował w ramach zadań zleconych w Pracowni Antroponimicznej, pomagał w redakcji haseł „Słownika staropolskich nazw osobowych” (SSNO) i porządkowaniu kartoteki. Jeden z pierwszych artykułów W. Miodunki dotyczył nazw karczem polskich (Miodunka, 1968, s. 86–93). Podstawę materiałową stanowiło 1070 nazw wypisanych ze „Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich” (Sulimierski i in., 1880–1902). Autor przeprowadził klasyfikację strukturalną i znaczeniową zebranych nazw, wskazał także tendencje rozwojowe sposobów nazywania⁵. Artykuł W. Miodunki był pierwszym opracowanym na tak dużym materiale, wcześniej ukazały się dwa teksty, jeden dotyczący dwu nazw (Kucz, 1900), drugi poświęcony historii karczem w okolicach Pszczyny (Musioł, 1929). Praca ta wpisuje się dzisiaj w obszar badawczy chrematonomastyki. Jest ona wciąż aktualna, o czym świadczą cytowania (np. Klisiewicz, 1986; Jasiak, 2012; Starzykiewicz, 2014). Napisał także dwa sprawozdania z konferencji terminologicznych Komisji Onomastycznej Międzynarodowego Komitetu Sławistów (Miodunka, 1971, s. 791–796; 1973a, s. 372–375) oraz jedno z konferencji naukowej Komisji Fonetyczno-Fonologicznej Międzynarodowego Komitetu Sławistów (Miodunka, 1973b, s. 374–376). Był członkiem Rady Naukowej czasopisma „Onomastica”.

W. Miodunka w 1973 roku obronił rozprawę doktorską „Funkcje zaimków w grupach nominalnych współczesnej polszczyzny mówionej” (Miodunka, 1974) przygotowaną pod kierunkiem prof. dr. hab. Mieczysława Karasia. Stopień doktora habilitowanego uzyskał w 1979 roku, przedstawiając pracę „Teoria pól językowych: społeczne i indywidualne ich uwarunkowania” (Miodunka, 1980), a tytuł profesora w 1991 roku na podstawie monografii „Podstawy leksykologii i leksykografii” (Miodunka, 1989).

Profesora poznałam w 1971 roku, kiedy rozpoczęłam studia na polonistycie w Instytucie Filologii Polskiej UJ. Przez pierwsze dwa lata prowadził z nami zajęcia z gramatyki opisowej i był opiekunem naszej grupy. Był bardzo dobrym dydaktykiem, poza realizacją głównego programu zajęć zadawał do czytania artykuły naukowe dotyczące omawianych zagadnień, zachęcał do brania udziału w życiu naukowym, do uczestnictwa w konferencjach naukowych, które odbywały się w Krakowie, oraz w zebraniach Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego. Zalecił nam zapisanie się na lektorat wymowy. Były to zajęcia z emisji głosu

⁵ Obecnie są dostępne generatory nazw, m.in. karczem, <https://skalawyzwania.pl/generatory-do-rpg/generator-nazw-dla-karczm/> (dostęp: 12.09.2024).

powadzone przez profesor Danutę Michałowską z Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej. Jako opiekun grupy troszczył się o nasze sprawy bytowe, pomagał w staraniach o akademik i stypendium. Dbał także o nasz rozwój kulturalny, zachęcał nas do oglądania sztuk teatralnych, wybrał jedną osobę z grupy, która zajmowała się organizacją wyjść do teatru. Obejrzelśmy dzięki temu wszystkie spektakle wystawiane w Teatrze Starym w latach 1971–1974. Nasza grupa wraz z Profesorem była też na dwudniowej wycieczce dialektologicznej w Szczawie (pow. limanowski), podczas której mogliśmy posłuchać gwary mieszkańców. W. Miodunka nauczał dialektologii również studentów etnografii UJ.

Działalność naukowo-dydaktyczną na polonistyce UJ przerwał wyjazd do Tuluzy we Francji, gdzie w latach 1973–1977 prowadził zajęcia z francuskimi studentami polonistyki i sławistyki w Le Mirail Université de Toulouse. Pobyt i praca we Francji wpłynęły na zmianę Jego zainteresowań naukowych, a także dydaktycznych. Odbił tam studia z językoznawstwa stosowanego dotyczące nauczania języka francuskiego jako obcego. Poszerzył swoją wiedzę o nowe teorie językoznawcze (Miodunka, 1977), zdobył doświadczenie w pracy z cudzoziemcami uczącymi się języków obcych, nawiązał kontakty z naukowcami i dydaktykami francuskimi. Zaowocowało to zmianami stosowanych metod badawczych oraz kierunku nauczania. Przybliżył polskim językoznawcom teorię pól semantycznych, pisząc pracę habilitacyjną, do której zbierał materiał, przeprowadzając ankiety⁶. Pomysł napisania książki o leksykologii i leksykografii także zrodził się w okresie pobytu we Francji. Wtedy również prowadził z nami, swoją ostatnią przed wyjazdem grupą studentów, ożywioną korespondencję, w której dzielił się wrażeniami i doświadczeniami z Francji. Spotykaliśmy się z Profesorem we wrześniu każdego roku, kiedy wracał do Polski na wakacje.

Po powrocie z Tuluzy w 1977 roku został członkiem zespołu kierowanego przez profesor Zofię Kurzową badającego język telewizji na tle współczesnej polszczyzny w ramach problemu węzłowego⁷ „Polska kultura narodowa, jej tendencje rozwojowe i percepcja”. Był współautorem artykułu o koncepcji badań języka telewizji (Miodunka, Ropa, 1983). W tym samym roku został powołany przez profesora M. Karasia, rektora UJ, do prowadzenia Studium Języka Polskiego dla Cudzoziemców przy IFP UJ⁸. Wyjazd do Francji i praca w Tuluzie zadecydowały o dalszej drodze zawodowej Profesora Miodunki. Zafascynowany francuską glottodydaktyką zajął się unowocześnianiem nauczania języka polskiego jako

⁶ Nowe zachodnie teorie naukowe i metody badawcze były trudno dostępne dla uczonych w krajach za żelazną kurtyną.

⁷ Taką nazwę miał program ministerialny realizowany w latach 1975–1990, w ramach którego działały zespoły opracowujące różne tematy.

⁸ Studium to zostało utworzone w czasie wojny wietnamskiej, działało na przełomie lat 60. i 70. XX wieku. Polskiego uczono Wietnamczyków, którzy studiowali w Krakowie.

obcego, zarówno teoretycznie, jak i praktycznie. Zaczął wówczas wprowadzać w życie doświadczenie i wiedzę zdobyte we Francji. Organizował spotkania dotyczące metod nauczania języka polskiego jako obcego, które miały formę wykładów i warsztatów. Brali w nich udział uczący polskiego jako obcego oraz chętni do tej pracy. Sam także pracował jako lektor w kraju i za granicą, później jako visiting profesor, m.in. w USA, Brazylii, Australii. Jest autorem podręczników do nauki języka polskiego (Miodunka, 1993, 1996) oraz monografii dotyczących dorobku polskiej glottodydaktyki (Miodunka, 2016; Gębał, Miodunka, 2020).

Sukcesem zakończyły się starania o certyfikację języka polskiego. Od 2003 roku stał na czele działającej przy MEN Państwowej Komisji Poświadczania Znajomości Języka Polskiego jako Obcego. Był on jednym z założycieli Stowarzyszenia „Bristol” Polskich i Zagranicznych Nauczycieli Kultury Polskiej i Języka Polskiego jako Obcego, którego członkami są poloniści z całego świata⁹.

Profesor Miodunka pełnił także funkcje administracyjne, był m.in.: kierownikiem Studium Języka Polskiego dla Cudzoziemców (1978–1980), a od 1980 roku Zakładu Językoznawstwa Stosowanego w Instytucie Badań Polonijnych, Katedry Języka Polskiego jako Obcego w Centrum Języka i Kultury Polskiej w Świecie UJ, prodziekanem na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ (2001–2002), prorektorem UJ (2002–2008). Od czasu powrotu z Tuluzy w swoich badaniach zajmował się językoznawstwem polonistycznym i stosowanym, studiami etnicznymi, a także zagadnieniami bilingwizmu (Miodunka, 2003). Opublikował m.in. kilka monografii i podręczników z tego zakresu. Był promotorem 20 prac doktorskich oraz recenzentem łącznie 38 prac doktorskich i habilitacyjnych.

Droga zawodowa Profesora Miodunki pokazuje jego szerokie zainteresowania naukowo-badawcze: onomastyka, współczesna polszczyzna, składnia, semantyka, leksykologia i glottodydaktyka. Był także świetnym dydaktykiem, uczącym najpierw studentów polskich, a potem zagranicznych. Jego pobyt we Francji spowodował, że wybrał glottodydaktykę jako główny przedmiot swoich działań naukowo-dydaktycznych, a za cel nadrzędny postawił sobie doprowadzenie do certyfikacji języka polskiego. Był niekwestionowanym promotorem języka polskiego w świecie, autorytetem dla uczących języka polskiego jako obcego.

⁹ Szczegółowo o glottodydaktycznej działalności Profesora Miodunki zob. Gębał, 2015; Janowska, 2024.

LITERATURA

- Gębał, P.E. (2015). Profesor Władysław T. Miodunka: twórca krakowskiej szkoły glottodydaktyki porównawczej [Prof. Władysław Miodunka, the founder of the Cracow school of comparative glottodidactics]. *LingVaria*, 10(2), 15–26.
- Gębał, P.E., Miodunka, W.T. (2020). *Dydaktyka i metodyka nauczania języka polskiego jako obcego i drugiego* [Language pedagogy and methodology of teaching Polish as a foreign and second language]. Warszawa: PWN.
- Janowska, I. (2024). Profesor Władysław T. Miodunka (1945–2024). Wspomnienie [In remembrance of Prof. Władysław Miodunka (1945–2024)]. *LingVaria*, 19(2), 9–14.
- Jasiak, A. (2012). Analiza nazw karczem, oberż i gospód [An analysis of the names of taverns, auberges, and inns]. *Zeszyty Tarnowskiego Towarzystwa Naukowego*, 1/2012.
- Klisiewicz, E. (1986). Nazwy karczem na Tarnopolszczyźnie [The names of taverns in the Ternopil region]. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Językoznawcze*, 5, 112–131.
- Kucz, M. (1900). Łupicha-Kupicha. *Wisła*, 14, 298.
- Miodunka, W. (1968). Nazwy karczem polskich [The names of Polish taverns]. *Językoznawca*, 18–19, 86–93.
- Miodunka, W. (1971). Konferencja terminologiczna Komisji Onomastycznej Międzynarodowego Komitetu Słowistów [Terminology conference of the Onomastic Commission of the International Committee of Slavists]. *Zpravodaj Mistopisné komise ČSAV*, 12, 791–796.
- Miodunka, W. (1973a). Konferencja terminologiczna Komisji Onomastycznej Międzynarodowego Komitetu Słowistów [Terminology conference of the Onomastic Commission of the International Committee of Slavists]. *Onomastica*, 18, 372–375.
- Miodunka, W. (1973b). Konferencja naukowa Komisji Fonetyczno-Fonologicznej Międzynarodowego Komitetu Słowistów (Kraków, 13–15.IV.1972 r.) [Scientific conference of the Commission of Phonetics and Phonology of the International Committee of Slavists (Cracow, 13–15 April, 1972)]. *Poradnik Językowy*, 309, 374–376.
- Miodunka, W. (1974). *Funkcje zaimków w grupach nominalnych współczesnej polszczyzny mówionej* [The functions of pronouns in the nominal groups of contemporary spoken Polish]. Warszawa–Kraków: PWN, UJ.
- Miodunka, W. (1977). O badaniach słownictwa i gramatyki francuszczyzny mówionej [On the study of vocabulary and grammar of spoken French]. *Poradnik Językowy*, 349, 206–218.
- Miodunka, W. (1980). *Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania* [The theory of linguistic fields, their social and individual determinants]. Warszawa–Kraków: PWN, UJ.
- Miodunka, W. (1989). *Podstawy leksykologii i leksykografii* [The basics of lexicology and lexicography]. Warszawa: PWN.
- Miodunka, W., Ropa, A. (1983). O koncepcję badań języka telewizyj [How best to study the language of television]. *Zeszyty Prasoznawcze*, 24(1), 19–33.
- Miodunka, W.T. (1993). *Cześć, jak się masz? A Polish Language Textbook for Beginners*. Kraków: Wydawnictwo JB.
- Miodunka, W.T. (1996). *Uczmy się polskiego. Let's learn Polish*. Warszawa: Fundacja Upowszechniania Nauki.
- Miodunka, W.T. (2003) *Bilingwizm polsko-portugalski w Brazylii. W stronę lingwistyki humanistycznej* [Polish-Portuguese bilingualism in Brazil: Towards humanist linguistics]. Kraków: Universitas.
- Miodunka, W.T. (2016). *Glottodydaktyka polonistyczna. Pochodzenie — stan obecny — perspektywy* [The language pedagogy of Polish studies: Its origins, current status, and prospects]. Kraków: Księgarnia Akademicka.

- Musioł, L. (1929). Z przeszłości starych karczm wolskich nad Wisłą [Research into the past of the old Wola inns on the Vistula River]. *Zaranie Śląskie*, 5(3), 141–145.
- Starzykiewicz, A. (2014). Nazwy karczem — historia karczemnictwa, charakter użytkowy na przestrzeni wieków, tendencje nazewnicze [The names of taverns: The history of tavern keeping, their utilitarian character over the centuries, and naming trends]. *Słowo. Studia językoznawcze*, 5, 212–223.
- Sulimierski, F., Chlebowski, B., Krzywicki, J., Walewski, W. (red.). (1880–1902). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* [The geographical dictionary of the Kingdom of Poland and other Slavic countries] (T. 1–15). Warszawa: Nakł. F. Sulimierskiego i W. Walewskiego.
- Szuta, J. (2019). Nazwy karczem na Pomorzu Gdańskim [The names of taverns in Gdańsk Pomerania]. W: K. Krawiec-Złotkowska (red.), *Rzeczpospolita domów. T. 5: Karczmy, zajazdy, gospody...* (s. 41–49). Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku.

ARTUR REJTER
artur.rejter@us.edu.pl
ORCID: 0000-0002-1487-859X
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Katowice, Polska

<https://doi.org/10.17651/ONOMAST.68.2>
Onomastica LXVIII, 2024
PL ISSN 0078-4648

BADANIA ONOMASTYCZNE A NOWA HUMANISTYKA*

Słowa tematyczne: onomastyka, nazwa własna, nowa humanistyka, metodologia onomastyki, humanistyka zaangażowana

1. WPROWADZENIE

Artykuł ma na celu wskazanie kontekstów badań onomastycznych, uwzględniających założenia nowej humanistyki, które stanowią: przeciwstawienie się specjalizacji naukowej ograniczonej do jednej ściśle wyodrębnionej dyscypliny lub subdyscypliny naukowej, waloryzuje zatem interdyscyplinarność i transdyscyplinarność badań naukowych, holistyczność ujęć, co umożliwia nowe spojrzenie na zjawiska związane z kulturą, historią, literaturą czy sztuką, a także oparcie na nowoczesnym instrumentarium badawczym. Onomaści dostrzegają częściowo relacje do neohumanistyki (wskazuję na to w przywoływanej bibliografii), choć autorzy i autorki na ogół tego wprost nie sygnalizują. Pragnąłbym w niniejszym opracowaniu na te powiązania zwrócić uwagę.

Nie roszczę sobie prawa do wyznaczania całkowicie nowych czy przełomowych dróg badań onomastycznych, moim celem jest raczej rekapitulacja dokonań onomastyki w zakresie poszerzenia jej pola obserwacji naukowej oraz wskazanie ewentualnych powiązań dociekań nad nazwami własnymi z założeniami nowej humanistyki. Opracowanie ma zatem charakter syntetyczny, z jednej strony sprawozdawczy, z drugiej — perspektywiczny, słowem pragnę wskazać związki badań onomastycznych z nową humanistyką w zakresie tego, co już zostało zrobione i sprawdzone w tej domenie, a co zasługuje na pogłębienie i kontynuację,

* Artykuł wpisuje się w cykl moich badań nad relacjami poszczególnych subdyscyplin lingwistyki i nowej humanistyki opartych na podobnej koncepcji postępowania badawczego (zob. Rejter, w druku). Niektóre wprowadzające spostrzeżenia natury teoretycznej zostają tu celowo powtórzone.

zwłaszcza jeśli chodzi o świadome sytuowanie badań w neohumanistycznych kontekstach. Staralem się odsyłać do jak najbogatszej literatury przedmiotu, ale oczywiście przedstawienie całości dorobku onomastycznego w zakresie mnie interesującym jest niemożliwe i znacznie przekraczałoby ramy wydawnicze artykułu naukowego, dlatego też zdecydowałem się na — z pewnością ograniczony i być może arbitralny, choć reprezentatywny — wybór.

Status poszczególnych subdyscyplin językoznawstwa (i szerzej — humanistyki), także onomastyki, podlega w ostatnich latach przewartościowaniu, co należy tłumaczyć kilkoma przyczynami. Jedną z nich jest otwarcie samej lingwistyki na różne paradygmaty badawcze, niekoniecznie przynależne genetycznie do tej dyscypliny, ale też nie można zapominać o bezpośrednio z tym związanej wielości i różnorodności metod, dążeniu do ujęć inter- oraz transdyscyplinarnych jako cesze panhumanistycznej, a także o tendencjach, inspiracjach, a nawet modach płynących ze źródeł ogólnokulturowych i filozoficznych współczesności¹.

Kluczowa wydaje się konieczność uznania kulturowego aspektu nazw własnych i badań nad nimi. Zgadzam się z opinią Mariusza Rutkowskiego:

Podkreślam tu rzecz fundamentalną: nazwy nie są już tylko wziernikiem do świata ludzkiej kultury, nośnikami wartości itp., ale same są charakteryzowane za pomocą kategorii kulturowych, a ich opis w takim właśnie oświetleniu ustanawia swoiste dwukierunkowe sprzężenie między nazwami a kulturą. Dopiero taka świadomość badawcza, uwzględnienie w opisie takiej współzależności i wypracowanie odpowiadających jej metod analizy i interpretacji, prowadzących do kulturowo uwarunkowanych celów poznawczych, będzie spełniało warunki onomastyki kulturowej sensu stricto (2022, s. 43)².

Dodałbym jeszcze, że nazwy własne są swoistym barometrem zwrotnym kultury, odzwierciedlają ją bowiem, odbijając w sobie. Jednocześnie kulturę współtworzą, wyznaczając nierzadko nowe jej tendencje.

Jak wskazują przedstawiciele siostrzanej subdyscypliny filologicznej, pojęcia czy założenia nowej humanistyki stanowią pochodną kryzysu humanistyki w ogóle zdiagnozowanego na Zachodzie przed około półwieczem. Polscy literaturoznawcy, ale też kulturoznawcy, podjęli temat, koncentrując się na jego teoretycznych aspektach, próbując dostrzec w nim szansę na rewizję dotychczasowych postaw badawczych i metodologicznych (np. Bielik-Robson, 2017; Czapliński i in., 2017; Kłosiński, 2021; Nycz, 2017a, 2017b; Tabaszewska, 2022). Poświęcając uwagę namysłowi nad kondycją nowej humanistyki, napotykam splot rozmaitych

¹ Przekonująco pisze o tych problemach, w odniesieniu przede wszystkim do stylistyki, Stanisław Gajda (2013).

² Ciekawe spostrzeżenia dotyczące relacji onomastyki i zwrotu kulturowego proponuje Danuta Lech-Kirstein (2015).

czynników, tworzących istny węzeł gordyjski, będący znaczącym wyzwaniem dla wszystkich humanistów niezależnie od reprezentowanej dyscypliny. Wymienić należy chociażby:

— w sferze nauki: kryzys wielkich narracji i podanie w wątpliwość przekonania o tekstocentryzmie kultury, koniec panowania obligatoryjnego wymogu czystości metodologicznej, rozwój badań inter- i transdyscyplinarnych;

— w sferze ekonomii: kryzys globalny, szczyt bańki internetowej na giełdach w 2000 roku i późniejsze jej załamanie, zachwianie rynków po 2001 roku (atak na World Trade Center), pogłębiony kryzys światowy w 2008 roku oraz kryzys pandemii COVID-19 i agresja rosyjska na Ukrainę na początku lat 20. XXI wieku³;

— w sferze polityki: liczne konflikty zbrojne, nieraz długoletnie, coraz częściej angażujące świat, zyskująca niepokojąco duże poparcie ideologia prawicowa, także w jej odmianie skrajnej, coraz częściej manifestująca się w rządach państw współczesnego świata;

— w sferze społeczno-kulturowej: przeobrażenia obyczajowe o charakterze egalitarnym, wzrost rangi kultury popularnej, kryzys zdrowia psychicznego współczesnych społeczeństw zachodnich, pogłębiające się poczucie niepewności i niestabilności bytowej, dynamiczny rozwój technologii cyfrowych generujący nowe zjawiska (m.in. atrofia więzi międzyludzkich, anonimowość, agresja językowa, zagrożenia związane ze sztuczną inteligencją) itd.;

— w sferze naturalnego otoczenia człowieka: kryzys klimatyczny, katastrofy ekologiczne w wielu zakątkach Ziemi, pogłębiające się wyniszczenie środowiska naturalnego jako wynik nieekologicznej polityki wielu państw.

Wszystko to powoduje, że światło krytyki jest kierowane — bezpośrednio lub w sposób mniej eksplicytny — na humanistykę, czyli obszar badań naukowych postrzegany jako kosztochłonny, a pozbawiony społecznej użyteczności i użyteczności⁴. Ponadto pojawia się tu problem merytorycznej rangi narodowej humanistyki, zamkniętej w granicach jednej kultury, a zatem zdaniem niektórych ograniczonej, i wreszcie kwestia podanego w wątpliwość, w związku z lansowanym postulatem przekraczania granic poszczególnych dyscyplin, dyscyplinowego profesjonalizmu.

³ Ze względu na ograniczenia wydawnicze podaję tylko kilka wybranych czynników, w mojej opinii kluczowych i najbardziej reprezentatywnych.

⁴ Jak zauważa Ryszard Nycz: „Taki jest chyba sens osławionej uwagi brytyjskiego ministra o brytyjskich mediewistach (a mediewiści, jak wiadomo, są uznawani — także w Polsce — za kompetencyjną elitę humanistyki), który powiedział, że nie ma nic «przeciwko temu, aby dla celów ozdobnych istniało kilku mediewistów, ale państwo nie ma powodu, żeby za nich płacić»” (2017b, s. 20).

Nowa humanistyka⁵, jak już wspomniałem, to współczesny kierunek w naukach humanistycznych (zwłaszcza w Polsce)⁶, powstały w odpowiedzi na wyzwania, jakie stawia współczesny świat. Można wskazać kilka głównych założeń nowej humanistyki:

- przeciwstawienie się specjalizacji naukowej ograniczonej do jednej ściśle wyodrębnionej dyscypliny lub subdyscypliny naukowej;
- interdyscyplinarność i transdyscyplinarność badań naukowych, holistyczność ujęć, co umożliwia nowe spojrzenie na zjawiska związane z kulturą, historią, literaturą czy sztuką;
- oparcie na nowoczesnym instrumentarium badawczym, takim jak analiza *big data*, sztuczna inteligencja czy programowanie komputerowe;
- zastosowanie nauki w praktyce⁷, dążność do wykorzystania odkryć i wniosków w celu rozwiązywania realnych problemów społecznych i kulturowych⁸.

Wszystkie te elementy tworzą nową humanistykę jako kierunek naukowy, który ma na celu lepsze zrozumienie różnych zjawisk związanych z kulturą, społeczeństwem, historią czy filozofią i może przyczynić się do rozwoju bardziej kompleksowych, interdyscyplinarnych podejść do badania ludzkiego doświadczenia⁹.

Można stwierdzić, że onomastyka jest jednym z obszarów, który zyskał na znaczeniu wraz z rozwojem nowej humanistyki, ta stawia bowiem nacisk na interdyscyplinarność badań, a onomastyka jest jednym z obszarów łączącym w sobie różne dziedziny i dyscypliny nauki, takie jak językoznawstwo, historię, antropologię, literaturoznawstwo, socjologię, filozofię, archeologię i inne.

Nowa humanistyka przyczynia się do rozwoju kolejnych metod i technologii badawczych, które umożliwiają dokładniejsze i bardziej precyzyjne badania nad nazwami własnymi. Dzięki analizie *big data* i sztucznej inteligencji naukowcy mogą przeprowadzać kompleksowe badania nad nazwami własnymi, co pozwala na uzyskanie nowych wniosków na temat związków między językiem a kulturą czy

⁵ Wiele niuansów i problemów szczegółowych dotyczących nowej humanistyki zawiera praca Przemysława Czaplńskiego i in. (2017).

⁶ W domenie badań filologicznych wcześniej dostrzegli walory nowej humanistyki literaturoznawcy. Prace lingwistyczne, choć czasami mieszczą się w zakresie tej domeny, zazwyczaj nie zawierają jednak jasnych deklaracji metodologicznych odnoszących się do neohumanistyki.

⁷ Wątek ten pojawia się także w opracowaniach z zakresu teorii nauki, podejmujących różnie pojmowaną ideę uniwersytetu (zob. np. Bobko, Gałkowski, 2012; Cwynar, 2005; Heller, 2012; Newman, 1852/1990). O powinnościach uniwersytetu traktują też prace pomieszczone w tomie „Idea uniwersytetu. Reaktywacja” (Sztompka, Matuszek, 2015).

⁸ Na przykład badania w zakresie literatury i kultury popularnej mogą pomóc w zrozumieniu trendów kulturowych i pomóc w tworzeniu bardziej adekwatnych strategii marketingowych.

⁹ Podobne badania mogą prowadzić także do ustaleń natury krytycznej, a co najmniej rewidującej (por. np. Adorno, 2021; Latour, Woolgar, 2020).

społeczeństwem. Ponadto nowa humanistyka modyfikuje również sposób myślenia o języku jako narzędziu komunikacji. Dotychczas język często był postrzegany głównie w kategoriach fenomenu służącego do przekazywania informacji, natomiast wraz ze zwrotem kulturowym zaczęło się go postrzegać jako element kultury¹⁰, który wpływa na sposób myślenia, postrzegania świata i kształtowanie tożsamości. Kontynuacja badań prowadzonych w tym duchu wydaje się szczególnie obiecująca.

Badacze wskazują kilka głównych obszarów, na których aktualizują się idee nowej humanistyki. Przywołam tu propozycję R. Nycza (2017b, s. 23–24), który wyodrębnił domeny nowej humanistyki. Są to:

- 1) humanistyka cyfrowa;
- 2) humanistyka zaangażowana (w sprawy społeczne, polityczne, ekonomiczne, kulturowe, „o charakterze krytyczno-emancypacyjnym wobec nowoczesnych założeń neutralności i autonomii”);
- 3) humanistyka kognitywna („nurt zdaje się łączyć różne humanistyczne programy zakładające wykorzystanie wyników i metod, współpracę, a najlepiej także wymianę z przyrodoznawstwem i naukami ścisłymi”);
- 4) posthumanistyka¹¹ („jeśli rozumieć ją dość szeroko jako orientację badającą relacje człowieka ze środowiskiem, naturalno-kulturowym, które na niego działa i na które on oddziałuje”);
- 5) humanistyka artystyczna („mieszcząca tyleż humanistykę wykorzystującą narzędzia i praktyki artystyczne, co sztukę jako opartą na badaniach praktykę kulturową”).

Podsumowując, można zgodzić się ze stwierdzeniem:

Każdy z tych nurtów kładzie mosty w miejsce murów, które wcześniej oddzielały humanistyczną refleksję od: a) sfery techniki i technologicznego instrumentarium; b) życia społecznego, polityki, historii, ekonomii, praktyk kulturowych; c) nauk ścisłych (rów wykopany w czasach antypozytywistycznego przełomu dla ochrony autonomii nauk o duchu); d) środowiska przyrodniczego (inna część owego rowu, wynoszącego człowieka ponad i poza naturę); e) sztuk pięknych, literatury i innych praktyk artystycznych, pojętych wcześniej jako przedmioty badań

¹⁰ Nie znaczy to, że nie pojawiały się prace onomastyczne, w których nazwy własne były traktowane jako świadectwo czy zwierciadło kultury, choć na ogół nie zawierały deklaracji metodologicznych odnoszących się do założeń nowej humanistyki. Zob. np. opracowania z zakresu onomastyki odnoszące się do zagadnień ogólnokulturowych (np. Jędrzejko, 2000), komunikacji internetowej (np. Naruszewicz-Duchlińska, 2003; Rutkiewicz, 1999), literatury jako zwierciadła kultury (np. Graf, 2015). Podobne tropy można odnaleźć w opracowaniach onomastycznych odwołujących się do kontekstów psycholingwistycznych (np. Rutkiewicz-Hanczewska, 2016), glottodydaktycznych i innych.

¹¹ Mariusz Rutkowski proponuje wyodrębnić w tym kontekście jeszcze transhumanistykę odnoszącą się do relacji człowiek — materia nieożywiona, manifestującą się do takich domen, jak sztuczna inteligencja, robotyka czy automatyka humanoidalna (2021, s. 35–36).

humanistycznych, a nie ich część składowa. W praktyce rozszerza to rzeczywiście możliwość badań na cały obszar humanistyki (w szerokim znaczeniu) oraz na jej nowe pograniczne terytoria, wszakże przy braku wyraźnych kryteriów odróżniających ją od innych obszarów badań (Nycz, 2017b, s. 24).

W kolejnych częściach niniejszego opracowania postaram się wskazać ewentualne możliwości włączenia badań onomastycznych w poszczególne domeny nowej humanistyki. Problem relacji onomastyki do nowej humanistyki podejmuje także M. Rutkowski, wskazując między innymi na ustalenia R. Nycza. Uczony wskazuje przede wszystkim na potencjał polityczny onomastyki, rozumiany jako

możliwość oddziaływania na odbiorcę/użytkownika i wpływania na jego przekonania, świadomość, postawy związane z „życiem wspólnotowym” (...), lub choćby tylko uwrażliwiania go na te aspekty poprzez fakt, że nazwy nie są (lub nie zawsze są) politycznie neutralne. Odsłanianie nieoczywistych, ukrytych, nierzadko naturalizowanych pokładów ideologii, sądów, norm kulturowych to w świetle tego nie tylko przypadkowy „odprysk” towarzyszący innym, poznawczym celom (Rutkowski, 2021, s. 40)¹².

2. HUMANISTYKA CYFROWA

Jest to najbardziej rozwinięta domena nowej humanistyki (Nycz, 2017b, s. 23), wciąż dynamicznie się rozwijająca i doskonaląca swoje instrumentarium. W lingwistyce wyrazistym obszarem badań cyfrowych są badania korpusowe. Możliwości wykorzystania danych cyfrowych w badaniach onomastycznych są znaczące, przede wszystkim dzięki dużej dostępności danych w Internecie, ale też baz danych o bardziej ograniczonym zasięgu. Domenami onomastyki szczególnie uprzywilejowanymi są:

— antroponomastyka — dzięki dostępności do bazy PESEL badania w tym obszarze były już prowadzone nad nazwiskami (np. Skowronek, 2001), dodatkowo wykorzystywane są źródła internetowe w różnych odmianach, np. portale tematyczne do badań nad nickami internetowymi (np. Siwiec, 2014), jak również słowniki cyfrowe nazw osobowych;

— toponomastyka — nazwy miejscowe rejestrowane są w różnych bazach danych (np. PRNG, Geonames czy dane AtlasFontium), na stronach gmin, funkcjonują także zdigitalizowane słowniki toponimów;

— chrematonomastyka — onimy stanowiące obiekt jej zainteresowań są ogólnie dostępne w sieci (są to np. spisy firm, punktów usługowych, hoteli, rozmaitych towarów i innych dóbr);

¹² W otwarciu onomastyki na założenia nowej humanistyki M. Rutkowski (2021) widzi szansę na opis takich kategorii i fenomenów, jak klasowość, kosmopolityzm, dominacja władzy, globalizacja, nacjonalizm czy etnocentryzm.

— medioonomastyka — nazwy mediów, podobnie jak same media, funkcjonują już właściwie głównie w Internecie, dlatego też dotarcie do nich jest łatwe i umożliwia prowadzenie badań w tym zakresie;

— ideonimia — nazewnictwo szeroko rozumianych tekstów kultury obecne jest w różnych zasobach sieciowych, np. bazach danych, na portalach tematycznych czy na stronach instytucji kultury;

— onomastyka tekstu i dyskursu — badania z tego zakresu możliwe są zwłaszcza dzięki rozwojowi baz danych w postaci korpusów, które mogą zostać wykorzystane również w dociekaniach nad nazwami własnymi obecnymi w różnych tekstach, gatunkach i dyskursach.

Już wstępna refleksja nad możliwością badań z zakresu lingwistyki cyfrowej odnosząca się do onomastyki pokazuje, że jest to domena szeroka i perspektywiczna. Ciągły, dynamiczny rozwój technologii informatycznych zapewnia jej dalsze sukcesy i możliwość podejmowania zróżnicowanych pod względem tematyką i stopnia pogłębienia analiz oraz interpretacji problemów badawczych.

Warto jednak zauważyć, że niektórzy badacze (Maryl, 2017; Kłosiński, 2021) wyodrębniają trzy fale humanistyki cyfrowej (analogicznie do trzech fal feminizmu):

pierwsza, skupiona na digitalizacji oraz strukturze technologicznej, druga, która buduje nowe środowiska i narzędzia wytwarzania, przekazu i upowszechniania wiedzy, i trzecia, fala krytycznego namysłu nad epistemologią narzędzi cyfrowych i wytwarzanej przez nie wizji świata. Tylko druga fala miałaby stanowić „punkt dojścia dla całej humanistyki”, wobec której pierwsza fala pozostaje jedynie „remediacją” (...), a trzecia zmierza do jej przekroczenia. (Kłosiński, 2021, s. 148)¹³.

Pokazuje to, że poszczególne nurty nowej humanistyki podlegają już procesowi analizy krytycznej w jej obrębie. Sądzę, że na gruncie onomastyki funkcjonujemy obecnie równolegle — w obrębie oddziaływania fali pierwszej i drugiej.

3. HUMANISTYKA ZAANGAŻOWANA

Przez humanistykę zaangażowaną rozumiem aktywność badawczą uwzględniającą i włączającą w domenę obserwacji kluczowe problemy natury społecznej i kulturowej, wrażliwość na przemiany otaczającego świata dotykające człowieka. Ten nurt badań obecny jest w lingwistyce od pewnego czasu, choć refleksja onomastyczna jest tu raczej skromna. Jak można by to zmienić? Szansy upatruję przede wszystkim w rozwoju dociekań o charakterze dyskursologicznym.

¹³ „W najbardziej radykalnym wydaniu owa krytyka przybiera formę ataku na humanistykę cyfrową jako przejaw neoliberalnej kolonizacji uniwersytetu i ostatniego bastionu oporu, jakim jest humanistyka” (Maryl, 2017, s. 436–437).

Szczególnie cenne mogą okazać się tu zdobycze lingwistyki dyskursu, w zastosowaniu jej instrumentarium widzę możliwość poszerzenia i przemodelowania badań onomastycznych.

Dyskurs jest jednym z pojęć modelujących oraz dynamizujących współczesną refleksję humanistyczną i społeczną, stanowi też kategorię poznawczą niezwykle inspirującą do dalszych poszukiwań w obszarze problemów i tematów obecnych już wcześniej w myśli naukowej. Nie chciałbym przyjmować jednej definicji dyskursu, ponieważ wydaje mi się, że jako kategoria otwarta pojęcie to fluktuuje i ma potencjał dostosowania się do przedmiotu badań, ponadto wyrasta z określonych praktyk badawczych danych środowisk naukowych¹⁴. Do cech dyskursu jako pojęcia operacyjnego współczesnej refleksji humanistycznej i społecznej, w tym językoznawczej należałoby dodać znaczącą rolę schematów myślowych kształtujących perspektywę danej społeczności, kontekst temporalno-spacjalny, jego potencjał socjokulturowy i socjokognitywny (Witosz, 2016, s. 27; zob. też Witosz, 2009). W tym miejscu warto przywołać syntetyczną definicję Normana Fairclougha: „Dyskurs jest sposobem nadawania znaczenia pewnemu konkretnemu obszarowi życia społecznego postrzeganemu z określonej perspektywy” (Fairclough, 1995, s. 14; cyt. za Wodak, 2008, s. 189).

Badania w tej domenie są już prowadzone, doczekały się nawet opracowań monograficznych (Rejter, 2016; Rutkowski, Skowronek, 2020), odnoszących się do relacji nazwa własna — dyskurs z różnych perspektyw. M. Rutkowski i K. Skowronek formułują swoją koncepcję badawczą następująco:

W książce (...) przedstawiamy metodę badawczą, która opiera się na założeniu, że nazwy własne znaczą, a w wymiarze społecznym działają. Przyglądamy się onimom różnych kategorii w ich otoczeniu tekstowym i dyskursywnym — a więc nazwom w użyciu. Interesują nas nazwy w konkretnych wypowiedziach, nazwy użyte nieprzypadkowo, nazwy stanowiące niekiedy oś, a czasami tło umożliwiające dotarcie do rzeczywistej wartości semantycznej, pragmatycznej, ideologicznej, aksjologicznej i performatywnej komunikatów językowych. Przyjęcie tego rodzaju optyki badawczej uprawnia nas (...) do podtrzymania prawdziwości wyjściowego założenia, choć być może ostrożniej byłoby napisać, że nazwy własne nie tyle znaczą, co „znaczą” (2020, s. 5).

Przedstawione przez autorów ustalenia o charakterze teoretycznym oraz analizy empiryczne, odnoszące się między innymi do takich dyskursów, jak: publiczny, polityczny, medialny czy terapeutyczny, poświadczają ustalenia wstępne

¹⁴ Pozostają zatem w zgodzie z koncepcją Bożeny Witosz, że dyskurs jest kategorią relatywną a nie wieloznaczną; za tą samą badaczką przyjmuję tezę o odmienności dyskursu i tekstu, ponadto o ideaalnym charakterze dyskursu i wreszcie relatywizacji tegoż wobec innych modeli tekstu (zwłaszcza gatunku i stylu) (Witosz, 2016, s. 20–22).

i tezy leżące u podstaw koncepcji onomastycznej analizy dyskursu. W monografii dowiedziono swoistej mocy sprawczej onimów, dotyczącej rozmaitych sfer życia jednostki, grup społecznych czy całej wspólnoty komunikatywnej, zyskującej manifestację właśnie na poziomie dyskursu. Dzięki wymiarowi kulturowo-społecznemu zaproponowanego postępowania, a także dowiedzionej performatywnej funkcji nazw własnych wraz z całym spektrum skomplikowanych kwestii odnoszących się do aspektu semantycznego onimu, można zaliczyć je do kręgu humanistyki zaangażowanej.

Inne ujęcie stanowi monografia Artura Rejtera (2016, zob. też 2019b), w której zaproponowano opis i interpretacje nazw własnych w tekstach literackich na poziomie gatunku i dyskursu na materiale literatury barokowej. Autor starał się dowiedzieć, że onomastykon interpretowany ze względu na jego udział w konstytuowaniu poziomu dyskursu wykazuje cechy właściwe tak dla kultury epoki, jak i — co może nawet ważniejsze — właściwości ponadkulturowe. Poświadczają to liczne mitonimy oraz nazwy związane z formacją chrześcijańską — można je określić mianem topicznych¹⁵, zwłaszcza w odniesieniu do całego piśmiennictwa staropolskiego. Obserwacje dotyczące nazw w wybranych dyskursach barokowych (miłosnym, erotycznym oraz metafizycznym) doprowadziły do wniosków o specyficznym pokrewieństwie i bliskości gatunku oraz dyskursu, czasami bowiem nie sposób oddzielić tych poziomów komunikacji i analizy. Wnioski płynące z onomastycznych analiz tekstów kreacyjnych można odnieść do sfery społeczno-kulturowej, podstaw danej formacji cywilizacyjnej, uniwersalnych mechanizmów wykorzystywanych w komunikacji autotelicznej, zawsze jednak związanej z człowiekiem i jego kontekstem kulturowo-społecznym, a zatem do założeń humanistyki zaangażowanej. Dalsze badania, zorientowane na różne obszary komunikacji, a tym samym różne dyskursy, pomogą tezę o powiązaniach onomastyki z humanistyką zaangażowaną umocnić.

4. HUMANISTYKA KOGNITYWNA

Jak zauważa R. Nycz:

Humanistyka kognitywna, jakkolwiek najbardziej otwarta na idee, metody i wyniki badań nauk przyrodniczych (zwłaszcza o życiu i o umyśle), jest też — o ile mogę sądzić — relatywnie w najbardziej nierównoprawnym z nimi położeniu; zderza się bowiem w praktycznych próbach współpracy z twardym stanowiskiem przedmiotowym i metodologicznym tych twardych nauk (mimo całej demokratycznej, koncyliacyjnej i ekumenicznej ideologii, którą ta współpraca bywa otaczana) (2017b, s. 27).

¹⁵ O nazwach topicznych zob. Sarnowska-Gieffing, 2010.

W tradycji językoznawstwa odnotowujemy jednak udane próby mariażu humanistyki z naukami ścisłymi (dziś już ustabilizowane na poziomie subdyscyplin), np. lingwistyka matematyczna, stylistyka statystyczna czy wreszcie stylometria. W domenie teorii i empirii nazw własnych ciekawe wydają się badania z pogranicza onomastyki i psycholingwistyki. Można tu przywołać na przykład pracę Małgorzaty Rutkiewicz-Hanczewskiej (2016). Badaczka stwierdza między innymi, że neurobiologia nazywania oraz wzorce zaburzeń nazywania potwierdzają nie tylko funkcjonalną równorzędność rzeczowników własnych i pospolitych, lecz także ich paralelizm biologiczny. Nie ma tu mowy o całkowitej podrzędności jednego systemu wobec drugiego. Dostrzegalna na poziomie neuroanatomicznym odrębność apelatywów i nazw własnych polega na tym, że propria mają znacznie bardziej rozproszoną aktywację neuronalną. Jest ona mniej zlateralizowana, co oznacza, że w aktualizowaniu rzeczowników własnych biorą udział struktury zarówno lewej, jak i prawej półkuli mózgu. Popularną obecnie teorię o udziale lewej okolicy skroniowej w aktywacji nazw własnych uzupełniają badania, w których prawy przedni biegun skroniowy skojarzony jest z większymi trudnościami w wyszukiwaniu wiedzy semantycznej na temat osób. Na aktywację półkuli prawej w nazywaniu osób wskazują też eksperymenty w zakresie przezczaszkowej stymulacji prawego bieguna skroniowego. Prowadzone badania nad anomią propriálną potwierdzają jej występowanie nie tylko u pacjentów z udarem lewostronnym, lecz także (aczkolwiek w mniejszym zakresie) w grupie pacjentów z udarem zlokalizowanym prawostronnie.

Spostrzeżenia natury psycholingwistycznej wnoszą nowe treści i tezy do teorii nazw własnych i pospolitych. Jak widać, uznanie komplementarności nauk humanistycznych i przyrodniczych może przynieść interesujące, nowe, inspirujące do dalszych poszukiwań wnioski.

5. POSTHUMANISTYKA

Zdaniem R. Nycza:

Posthumanistyka (...) budzi chyba dziś największe spory ideowe, światopoglądowe, filozoficzne — co zdaje się wskazywać na wagę podejmowanych zagadnień oraz jej rosnące znaczenie dla humanistyki w ogóle. Studia nad rzeczami, materialnością, środowiskiem przyrodniczym, światem roślinnym i zwierzętami, rozwijane w jej ramach od rozmaitych stron dochodzą do granic, opukują trwałość bariery antropologicznej oraz możliwości poszerzenia obszaru antropologicznego poznania (2017b, s. 28).

Współcześni filozofowie, m.in. Bruno Latour, dostrzegają tu jednak szansę na holistyczne ujęcie człowieka i świata, które humanistom powinno być bliskie:

stoimy nie tylko w obliczu ryzyka przegapienia wszystkiego, co interesujące w bytach, na które natyka się antropologia osobliwie zwana „kulturową” lub „społeczną”, ale nadto ryzykujemy również i to, że nie oddamy nawet sprawiedliwości temu czemuś, co jeszcze dziwniej określa się jako „materialność”, którą uczyniono „tamtą stroną” zgłębianą podobno przez antropologię fizyczną. (...) Niezależnie od etymologii, nie ma żadnego powodu, by antropologia pozostawała antropocentryczna. Oznacza to jedynie tyle, że dyscyplina ta jest szczególnie zainteresowana pewnymi punktami styku tych czynników sprawczych (agencji) oraz pewnymi figurami historycznymi kojarzonymi z określeniem „człowieczeństwo” (Latour, 2014, s. 581, 583).

Syntetyzując problem, za R. Nyczem możemy stwierdzić:

Ryzykując karykaturalne uproszczenie, powiedziałbym, że posthumanistyka rozpatruje człowieka w środowisku „kulturonatury” (zwrotnego sprzężenia między kulturą i naturą, historią i przyrodą, tym, co społeczne, i tym, co biologiczne...). W tym kontekście, po pierwsze, sam człowiek ujmowany jest jako ‘hybryda’ w typie „zwierzoczekloupiora” (że posłużę się znowu aktualnym literackim wynalazkiem pojęciowym Konwickiego); psychociesnej istoty o władniętej przez zmyry przeszłości, widma przyszłości oraz fantazmaty pragnień i afektywnych pobudeń... A nie jako ów sławny ongiś Monsieur Teste (figura wykreowana przez Paula Valéry’ego); czysty intelekt, samowładny pan swego losu i władca stworzenia (lokowany ponad i poza środowiskiem biologiczno-przyrodniczo-materialnym). A po drugie, i człowiek, i kultura nie mogą być już sytuowani na zewnątrz — i w opozycji do — natury, lecz suplementarnie: w środowisku wzajemnie sprawczej partycypacji (Nycz, 2017b, s. 29).

Przenosząc te spostrzeżenia na grunt badań onomastycznych, możemy zwrócić się ku obserwacji nazewnictwa zwierząt, mającej już ugruntowaną pozycję w polskiej onomastyce¹⁶. Trzon badań stanowiłyby tu dociekania nad repertuarem onimicznym, mechanizmami nazewniczymi, odniesieniami nazw własnych zwierząt do świata człowieka, jego systemu wartości, ale również szerzej — obszaru nazewniczego funkcjonującego także w tekstach kultury i epokach czy dodatkowo w różnych dyskursach. Warto też przyjrzeć się sposobom zwracania się do zwierzęcia w sytuacjach bliskich relacji doń człowieka, co może stanowić przejaw przewartościowania kategorii antropocentryzmu, zniesienie jego kulturowej hegemonii. Zoonimia powinna być rozpatrywana przede wszystkim z uwzględnieniem założeń o przemianach podejścia do podmiotowości zwierząt, naruszenia dotychczasowego stabilnego (podległego wobec człowieka) ich miejsca w Wielkim Łąncuchu Bytów, co znajduje się w centrum zainteresowań *animal studies*. Tu zbliżamy się także częściowo do ustaleń z zakresu ekolingwistyki, posthumanizmu czy szeroko ujmowanej lingwistyki kulturowej, dookreślających obszar nowej humanistyki także w rozmaitych jej domenach. Z tego typu dociekań może się wyłonić nowohumanistyczny (i posthumanistyczny) obraz relacji człowieka do

¹⁶ Badania nad zoonimią mają w polskiej onomastyce określoną tradycję (zob. np. Strutyński, 1996; Rejter, 2019c).

innych elementów ożywionych, ale może też nieożywionych kultury. Dodatkowo dociekania natury historycznej w tym zakresie pomogłyby uchwycić dynamikę kategorii antropocentryczności dziś poddawaną krytyce (zob. np. Marzec, 2021).

6. HUMANISTYKA ARTYSTYCZNA

To najmłodsza subdomena nowej humanistyki, obecna w refleksji światowej od około trzydziestu lat, w Polsce może od niespełna dekady, swą obecność zaznacza przede wszystkim w obszarze badań antropologicznych (Kosińska, 2016; Rakowski, 2016). W kulturze zachodniej badania te doczekały się już opracowania syntetycznego (Leavy, 2018), co dowodzi — mimo stosunkowo krótkiej tradycji — ugruntowanej ich pozycji. Nurt ten

tworzą badania oparte na sztuce, posługujące się sztuką, *art based research*, które znajdują swe dopełnienie w wykorzystaniu badań humanistycznych przez sztukę (zwłaszcza sztukę tzw. nurtu krytycznego). Funkcją tego niezbyt fortunnego określenia — humanistyka artystyczna — jest wskazanie na wzajemne związki między tymi dziedzinami praktyk poznawczo-kulturowych. (...) Łączą bowiem podejścia wynikające z zaangażowania w społeczne problemy z ujęciami nauk społecznych tzw. zorientowanych na działanie oraz różnymi formami artystycznymi (narracyjnymi, performatywnymi, wizualnymi). Artystyczny eksperyment zostaje tu potraktowany jako jeden ze sposobów konstruowania humanistycznego poznania, i to takiego, które wykracza poza granice języka i pojęciowej racjonalności. Badania oparte na sztuce zmierzają w ten sposób do poszerzenia granic poznania oraz wiedzy o ludzkich zdolnościach, funkcjach i formach pojmowania, a także sposobach formowania tożsamości, postaw sprawczego działania, struktury odczuwania, afektywnego podłoża więzi wspólnotowych etc. (Nycz, 2017b, s. 29–30).

Onomaści mogą nie tyle wpisać się w ten kierunek, co wzbogacić go o meta-refleksję. Myślę tu przede wszystkim o onomastycznych analizach dyskursu sztuki w różnych jego przejawach. Interesujące są obserwacje mechanizmów nazewniczych, aspektów semantycznych i kontekstów pragmatycznych ideonimów z obszaru sztuk plastycznych, na przykład nurtu krytycznego. Ich obserwacja pozwala dopełnić wiedzę z zakresu historii kultury, ale też wskazać na udział sztuki w procesie społecznego zaangażowania, zabierania głosu w sprawie człowieka postrzeganego z różnych perspektyw wykluczających czy marginalizujących¹⁷. W tym zakresie były już prowadzone badania (Rejter, 2019a, 2019b), a poczynione ustalenia dotyczą sztuki współczesnej, zwłaszcza w jej odmianie krytycznej, społecznie zaangażowanej. Ujęcie to wykorzystuje słabo zbadany do tej pory materiał — tytuły dzieł reprezentujących różne rodzaje sztuk plastycznych, np. malarstwa, rzeźby, fotografii, instalacji, performansu, projektów multimedialnych.

¹⁷ Zob. np. A. Rejter (2019a, 2019d), obserwacje tu pomieszczone dotyczą sztuki powstałej w okresie od połowy XX wieku do czasów współczesnych, niemniej można podobne badania osadzić także w perspektywie historycznej.

Tytuły dzieł sztuki zgrupowano wokół kilku typów semantycznych: nawiązujące do płci, seksualności, ciała, tytuły intertekstualne, obcojęzyczne, otwarte, tytuły z komponentem meta-. Znaczącym uzupełnieniem, ale i kontekstem tych badań są choćby zdobycze feminizmu, *gender*, *queer* i *men's studies* w aspekcie sztuki zaangażowanej czy szerzej — filozofii człowieka.

7. WNIOSKI

Przeprowadzone obserwacje skłaniają do sformułowania kilku konkluzji podsumowujących dotyczących relacji między onomastyką a założeniami nowej humanistyki:

1. Wnioski wynikające z badań nad nazwami własnymi są nie tylko ważne dla nauki jako konstrukt abstrakcyjnego, ale także dla praktyki (wymienić można tu chociażby wykorzystanie technik nazewniczych adekwatnych do sytuacji, celu, w którym nazwa zostaje powołana); może to mieć wymiar nie tylko praktyczny w sensie na przykład ekonomicznej użyteczności, ale też obyczajowy, społeczny, jednostkowy, polityczny, estetyczny i in. — owa przydatność onomastyki znajduje zatem manifestacje w poznawaniu, lepszym rozumieniu człowieka i świata, ale może również — przy całej świadomości idealizmu tego założenia — w ich „poprawianiu”.

2. Onomastyka powinna być traktowana przede wszystkim jako subdyscyplina lingwistyki i szerzej — humanistyki, stanowiąca źródło wiedzy o kulturze, wobec tego nazwa własna opisywana *per se*, z pominięciem szerokiego kontekstu kulturowego, moim zdaniem nie wnosi nowych ani znaczących treści do wiedzy z zakresu tak onomastyki, jak i językoznawstwa.

3. Oprócz opisu i interpretacji zjawisk odnoszących się do samego języka i komunikacji onomastyki powinni dążyć do formułowania wniosków diagnostycznych i perspektywicznych, naświetlających aktualne problemy człowieka i świata, a także uwrażliwiających na nie.

4. Koniecznym założeniem jest pielęgnowanie i pogłębianie otwarcia metodologicznego onomastyki na inne subdyscypliny, dyscypliny i dziedziny nauki, jej zorientowanie na postawione pytanie, a nie na narzędzia, które miałyby zostać użyte do udzielenia odpowiedzi.

5. Refleksja onomastyczna w obrębie poszczególnych domen nowej humanistyki potwierdza czasami ich krzyżowanie się, a tym samym komplementarność i szansę na ujęcie holistyczne danego problemu.

Rozwój badań onomastycznych prowadzonych w kontekście nowohumanistycznym z pewnością pozwoli przewartościować i zreinterpretować istotę nauki o nazwach własnych rozumianej wprawdzie jako subdyscyplina lingwistyki, ale otwartej na inne dziedziny i dyscypliny wiedzy.

LITERATURA

- Adorno, T.W. (2021). *Przemysł kulturalny. Wybrane eseje o kulturze masowej* [Cultural industry. Selected essays on mass culture] (M. Bucholc, tłum.). Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Bielik-Robson, A. (2017). Nowa humanistyka: w poszukiwaniu granic [New humanities: In search of boundaries]. *Teksty Drugie, 1*, 146–162. <https://doi.org/10.18318/td.2017.1.12>
- Bobko, A., Gałkowski, S. (2012). Uniwersytet — tradycja i współczesne wyzwania [University — tradition and contemporary challenges]. W: M. Żadrecka-Nowak, J. Skrzypek-Faluszczyk (red.), *Idea uniwersytetu dziś. Perspektywa filozoficzna* (s. 78–90). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Cwynar, K. (2005). Idea uniwersytetu w kulturze europejskiej [The idea of the university in European culture]. *Polityka i Społeczeństwo, 2*, 46–59.
- Czapliński, P., Nycz, R., Antonik, D., Bednarek, J., Dauksza, A., Misun, J. (red.). (2017). *Nowa humanistyka. Zajmowanie pozycji, negocjowanie autonomii* [The new humanities: taking positions, negotiating autonomy]. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*. London–New York: Longman.
- Gajda, S. (2013). Teoria stylu i stylistyka [Theory of style and stylistics]. W: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Styl współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej* (s. 15–33). Kraków: Universitas.
- Graf, M. (2015). *Literackie nie-nazywanie. Onomastykon polskiej prozy współczesnej* [Literary non-naming. The onomastics of Polish contemporary prose]. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Heller, M. (2012). Idea uniwersytetu [The idea of the University]. *PAUza Akademicka, 169*, 1–3.
- Jędrzejko, E. (2000). Systemy onimiczne różnych języków a językowe obrazy świata: w stronę porównawczej onomastyki kulturowej [The onymic systems of different languages and linguistic images of the world: towards a comparative cultural onomastics]. *Onomastica, 45*, 5–25.
- Kłosiński, K. (2021). Humanistyka nowa [New humanities]. *Teksty Drugie, 2*, 139–152. <https://doi.org/10.18318/td.2021.2.8>
- Kosińska, M. (2016). Między autonomią a epifanią. Art based research, badania jakościowe i teoria sztuki [Between autonomy and epiphany: Art-based research, qualitative research, and art theory]. *Sztuka i Dokumentacja, 14*, 12–27.
- Latour, B. (2014). Wyrывая się snom i spekulacjom — prezentacja AIME [Breaking free from dreams and speculations — A presentation of AIME] (K. Abriszewski, tłum.). W: M. Buchowski, A. Bentkowski (red.), *Kolokwia antropologiczne. Problemy współczesnej antropologii społecznej* (s. 580–591). Poznań: Nauka i Innowacje.
- Latour, B., Woolgar, S. (2020). *Życie laboratoryjne. Konstruowanie faktów naukowych* [Laboratory life: constructing scientific facts] (K. Abriszewski, P. Gaska, M. Smoczyński, A. Zabielski, tłum.). Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Leavy, P. (2018). *Metoda spotyka sztukę. Praktyki badawcze oparte na sztuce* [Method meets art: Research practices based on art] (K. Stanisz, J. Kucharska, tłum.). Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Lech-Kirstein, D. (2015). Zwrot kulturowy w badaniach onomastycznych [Cultural turn in onomastic research]. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze, 30*, 85–95. <https://doi.org/10.14746/psj.2015.30.5>
- Markowski, M.P. (2013). *Polityka wrażliwości. Wprowadzenie do humanistyki* [Politics of sensitivity: An introduction to the humanities]. Kraków: Universitas.
- Maryl, M. (2017). Kim są nowi humaniści cyfrowi? [Who are the new digital humanists?]. W: P. Czapliński, R. Nycz, D. Antonik, J. Bednarek i in. (red.), *Nowa humanistyka. Zajmowanie pozycji, negocjowanie autonomii* (s. 286–300). Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.

- Marzec, A. (2021). *Antropocień. Filozofia i estetyka po końcu świata* [Anthroposhadow: philosophy and aesthetics after the end of the world]. Warszawa: PWN.
- Naruszewicz-Duchlińska, A. (2003). Pseudonimy internetowe (nicknames) jako forma auto-reklamy [Internet pseudonyms (nicknames) as a form of self-promotion]. *Prace Językoznawcze*, 5, 85–98.
- Newman, J.H. (1990). *Idea uniwersytetu* [The idea of University] (P. Mroczkowski, tłum.). Warszawa: PWN. (Oryginalna praca opublikowana w 1852 r.).
- Nycz, R. (2017a). *Kultura jako czasownik. Sondowanie nowej humanistyki* [Culture as a verb: Exploring new humanities]. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Nycz, R. (2017b). Nowa humanistyka w Polsce: kilka bardzo subiektywnych obserwacji, koniektur, refutacji [New humanities in Poland: Some highly subjective observations, conjectures, refutations]. *Teksty Drugie*, 1, 18–40. <https://doi.org/10.18318/td.2017.1.2>
- Rakowski, T. (2016). Sztuka w przestrzeniach wiejskich i eksperymenty etnograficzne. Pożegnanie kultury zawstydzona: jednoczasowość, zwrot ku sobie, protosocjologia [Art in rural spaces and ethnographic experiments: Farewell to the culture of shame — simultaneity, turn towards the self, proto-sociology]. *Teksty Drugie*, 4, 66–87. <https://doi.org/10.18318/td.2016.4.4>
- Rejter, A. (2016). *Nazwa własna wobec gatunku i dyskursu* [Proper name in relation to genre and discourse]. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rejter, A. (2019a). Mężczyzna obnażony? Tytuły aktów męskich w polskiej sztuce współczesnej [Bared man? Titles of male nudes in Polish contemporary art]. W: A. Rejter (red.), *Nazwy własne w kon/tekstach kultury* (s. 183–195). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rejter, A. (2019b). *Nazwy własne w kon/tekstach kultury* [Proper names in (con)texts of culture]. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rejter, A. (2019c). Od Aluzji do Zwalca. O imionach koni [From Aluzja to Zwalec. On the names of horses]. W: A. Rejter (red.), *Nazwy własne w kon/tekstach kultury* (s. 279–288). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rejter, A. (2019d). Onimia w służbie płci. Tytuły dzieł sztuki kobiecej [Onymy in service of gender: Titles of female artworks]. W: A. Rejter (red.), *Nazwy własne w kon/tekstach kultury* (s. 169–182). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rejter, A. (w druku). Badania historycznojęzykowe wobec nowej humanistyki [Historical-linguistic research in the context of new humanities]. *Forum Lingwistyczne*.
- Rutkiewicz, M. (1999). Onomastyczny status ironimów [The onomastic status of ironymy]. *Onomastica*, 44, 117–123.
- Rutkiewicz-Hanczewska, M. (2016). *Neurobiologia nazywania. O anomii propralnej i apelatywnej* [Neurobiology of naming: On propral and appellative anomie]. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Rutkowski, M. (2021). Co bada i czemu służy onomastyka? Kilka refleksji w kontekście nowej humanistyki [What does onomastics study and what purpose does it serve? Some reflections in the context of new humanities]. *Prace Językoznawcze*, 23(2), 31–41. <https://doi.org/10.31648/pj.6597>
- Rutkowski, M. (2022). Metodologie w onomastyce a kultura [Methodologies in onomastics and culture]. *Onomastica*, 66, 37–50. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.66.5>
- Rutkowski, M., Skowronek, K. (2020). *Onomastyczna analiza dyskursu* [Onomastic discourse analysis]. Kraków: Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica.
- Siwiec, A. (2014). Pseudonimy internetowe vel nicki — charakterystyka onomastyczna i uzus [Internet pseudonyms or nicknames: Onomastic characteristics and usage]. *Roczniki Humanistyczne*, 62(6), 101–122.
- Skowronek, K. (2001). *Współczesne nazwisko polskie. Studium statystyczno-kognitywne* [Contemporary Polish surnames: A statistical-cognitive study]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

- Strutyński, J. (1996). *Urbozoonimia miejska* [Urban zoonymy]. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sztompka, P., Matuszek, K. (red.). (2015). *Idea uniwersytetu. Reaktywacja* [The idea of the university: Reactivation]. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Tabaszewska, J. (2022). *Humanistyka służebna. Negocjowanie pola i budowanie autonomii w dobie kryzysu* [Servant humanities: Negotiating the field and building autonomy in times of crisis]. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Witosz, B. (2009). *Dyskurs i stylistyka* [Discourse and stylistics]. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Witosz, B. (2016). Kategoria dyskursu w polonistycznej edukacji akademickiej [The category of discourse in Polish academic education]. W: W. Czachur, A. Kulczyńska, Ł. Kumięga (red.), *Jak analizować dyskurs? Perspektywy dydaktyczne* (s. 19–39). Kraków: Universitas.
- Wodak, R. (2008). Dyskurs populistyczny: retoryka wykluczenia a gatunki języka pisanego [Populist discourse: Rhetoric of exclusion and genres of written language]. W: A. Duszak, N. Fairclough (red.), *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do analizy społecznej* (s. 186–215). Kraków: Universitas.

SUMMARY

STUDIES IN ONOMASTICS AND THE NEW HUMANITIES

The article discusses the possibilities of expanding the scope of onomastics research through the establishment of a new humanities framework. This framework involves opposing the scientific specialization limited to a single distinct discipline or sub-discipline; interdisciplinary and transdisciplinary scientific research; holistic approaches that enable a new perspective on phenomena related to culture, history, literature, and art; reliance on modern research tools such as big data analysis, artificial intelligence, and computer programming; and the application of science in practice, aiming to use discoveries and conclusions to solve real social and cultural problems. The concept of aligning onomastics with the new humanities is based on Ryszard Nycz's proposal, which distinguishes digital humanities, engaged humanities, cognitive humanities, posthumanities, and artistic humanities within the new humanities. In each of these domains, possibilities for researching proper names are identified. The observations lead to the conclusion that: 1. Conclusions from research on proper names are not only important for science as an abstract construct but also for practice. 2. Onomastics should be treated primarily as a sub-discipline of linguistics and more broadly as part of the humanities, providing knowledge about culture. 3. In addition to describing and interpreting language and communication-related phenomena, onomastics should strive to formulate diagnostic and prospective conclusions highlighting current human and world issues, as well as raising awareness about them. 4. It is essential to nurture and deepen the methodological openness of onomastics to other sub-disciplines, disciplines, and fields of science, focusing on the question rather than the tools to be used to provide answers. 5. Onomastic reflection within the various domains of the new humanities sometimes confirms their intersection, thus highlighting complementarity and the opportunity for a holistic approach to a given problem.

Key words: onomastics, proper name, new humanities, onomastics methodology, engaged humanities

POLSKA TOPONIMIA MIEJSKA JAKO BANALNY KANON KULTURY

Słowa tematyczne: kultura narodowa, kanon kultury, nazwy ulic, upamiętnienie, banalność

W kulturalistycznej koncepcji narodu kultura wraz ze wszystkimi swymi atrybutami i przejawami stanowi centrum wspólnoty i jej spoiwo¹. Kultura jest rodzajem uniwersum wspólnego dla zbiorowości, co oznacza, że członkowie tej zbiorowości utożsamiają się z nią właśnie przez identyfikację z jej kulturą. Szczególnie ważną, centralną pozycję w tym uniwersum zajmuje jej wzorzec czy też rdzeń — kanon kultury, który stanowi swego rodzaju zreifikowany/ucieleśniony zbiór wartości, symboli czy mitów. Antonina Kłoskowska, gdy określa kulturę narodową jako „subiektywnie realizujące się zjawisko intersubiektywne odniesione do obiektywnych faktów: do syntagmy kultury i jej rdzenia, który stanowi kanon” (2005, s. 79), wskazuje właśnie kanon jako miejsce szczególnej koncentracji tekstów, symboli i wartości o fundamentalnym znaczeniu dla narodowej tożsamości i identyfikacji.

Próbując określić strukturę kanonu i jego zawartość, Jerzy Jastrzębski pyta:

o czym właściwie myślimy, słysząc słowo „kanon”? O czymś w rodzaju „biblioteki arcydzieł”? O idealnej liście, na której zmieściły się wszystkie istotne wartości naszej kultury? Czy raczej o Akademii — klubie czcigodnych starców, na których wiedzy i mądrości wszystko się wspiera? A może inaczej: myśląc „kanon”, wyobrażamy sobie abstrakcyjny system idei, który — niczym żebrowanie gotyckiego sklepienia — utrzymuje w całości katedry kultury? (1994, s. 12).

Jako odpowiedź możemy przywołać definicję następującą: kanon kultury to „zbiór elementów kultury, wytworów kulturowych (dzieł, mitów, legend, wydażeń) oraz postaci, o których członkowie danej wspólnoty «wiedzieć coś powinni»”

¹ Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa”, nr projektu NdS/546701/2022/2022, kwota dofinansowania 113 850 zł, całkowita wartość projektu 113 850 zł.

(Szpociński, 2021, s. 57). Lub jeszcze inną: „kanon/norma to zespół wartości i idei przewodnich charakterystycznych dla danej kultury i ustrukturyowanych poniekąd jak pole magnetyczne — wedle dwu- albo nawet wielobiegunowej «osi» wyznaczonej przez pewne wartości centralne” (Kania, 1994, s. 39). W każdym z tych ujęć z łatwością dostrzec można cechy powtarzające się: sferę reprezentacji (wytworów, zdarzeń, osób), sferę idei i wartości, siłę spajającą wspólnotę oraz powszechną znajomość, przeradzającą się w wysoki stopień utożsamiania się. Elementy składowe tak widzianego kanonu pełnią co najmniej podwójną funkcję: po pierwsze, tworzą tożsamościowe centrum i aksjologiczny punkt odniesienia wspólnoty, a po drugie — co dla prowadzonej tu refleksji jest szczególnie ważne — stanowią postaciowanie idei, wartości i wzorów zachowań o szczególnym znaczeniu dla wspólnoty jako całości². Owo postaciowanie, ucieleśnianie to inaczej „reprezentowanie w konkretności” lub prototypie jakiejś egzemplifikacji wartości czy postawy. Widzimy to w takich elementach kanonu kultury polskiej, jak *Grunwald*, *Westerplatte*, *Monte Cassino*, *Kościuszko*, *Mickiewicz* czy *Okrągły Stół*. Nieprzypadkowo wskazuję tu w roli elementów kanonu nazwy własne — podstawowe tezy tego tekstu opierają się na założeniu, że składniki tego kanonu wyrażają w najpełniejszej formie pojęcia reprezentowane przez nazwy własne, a same nazwy dzięki temu można interpretować jako nośniki pamięci kulturowej czy jeszcze lepiej: miejsca pamięci. Podążam tu za propozycją Andrzeja Szpocińskiego, który miejsca pamięci Pierre’a Nory widzi właśnie jako figury reprezentujące elementy kanonu kultury³. Koncept miejsc pamięci idealnie wpasowuje się w rolę elementów kanonu dzięki swoistemu niedopowiedzeniu czy otwartości relacji semiotycznej pomiędzy znaczącym (nazwa elementu kanonu: postaci, wydarzenia, wytworu) a znaczoną, a więc przypisywaną jej wartościom, ideom. Jak sam autor pisze: „termin ten dobrze oddaje rzeczywiste funkcje, pełnione przez nazwy wytworów kulturowych, zdarzeń i osób uznanych w grupie za ważne. Funkcje te mogą być porównane do roli miejsc wykopalisk archeologicznych — miejsc, w których odnajdować można coraz to nowe wartości, idee, przekonania” (Szpociński, 2021, s. 61).

Postaciowanie, czy inaczej ucieleśnianie, elementów sfery symbolicznej jest jedną z podstawowych cech i funkcji kanonu, umożliwia ono także dostęp do reprezentowanych przez ten kanon wartości⁴. Kanon stanowi tym samym

² Można na tym tle przywołać dwufunkcyjność pamięci historycznej w ujęciu Barbary Szackiej, która wskazuje funkcję tożsamościową (tożsamość jakiejś wspólnoty kształtuje się wokół wspólnych przodków, ważnych zdarzeń, które są jednocześnie wyraźnie nacechowane aksjologicznie) i funkcję legitymizacyjną (wspólna przeszłość uzasadnia trwanie wspólnoty, a wspólnota określa, co powinno być elementem wspólnej przeszłości) (por. Szacka, 2006, s. 47–65).

³ Polskie omówienie koncepcji Pierre’a Nory wraz z krytycznym komentarzem (Nora, 2022).

⁴ O możliwościach i metodach rekonstrukcji „kanonu wartości” na podstawie analizy językowych elementów kanonu kultury (Bartmiński, Grzeszczak, 2014).

„strukturalny łącznik pomiędzy czystymi ideałami wspólnotowymi a sferą doświadczenia potocznego z jej różnorodnością i sprzecznościami” (Kurczewska, 2002, s. 282). Dostęp do kanonu dokonuje się na wielu poziomach uczestnictwa w życiu społecznym, z których jednym z najważniejszych jest program historii i literatury na poziomie szkoły podstawowej i średniej (por. Miłosz, 1994). Realizacja szkolnego programu warunkuje proces świadomego przyswajania kanonu⁵. Jego poszczególne elementy są tu dokładnie omawiane, interpretowane, wskazywane, sytuowane w systemie innych ważnych wytworów kultury. Oswojenie z tym pierwszym poziomem dostępu umożliwi interpretację składników kanonu w strukturze innych tekstów kultury: filmów, książek, dzieł plastycznych, sztuk teatralnych czy tekstów kabaretowych. Te dwie sfery się uzupełniają i wzmacniają, tworząc warstwę symboliczną postrzeganą jako warunek pełnego uczestniczenia w życiu społecznym danej grupy — istnienie tej warstwy wyraża się w reakcjach i zachowaniach przeciętnych ludzi, którzy „nie czują się zakłopotani, jeśli nie umieją odpowiedzieć na wiele szczegółowych pytań dotyczących historii. Jednakże brak wiedzy o tym, kim byli na przykład Jan Paweł II, Tadeusz Kościuszko czy Józef Piłsudski, uchodzi w Polsce za przejaw poważnej ignorancji, która spotyka się ze społeczną dezaprobatą” (Kwiatkowski, 2008, s. 242).

Istnieje jednak jeszcze jeden poziom przejawiania się kanonu i dostępu do niego. Ten trzeci „sposób bycia” oferują symbole (czy miejsca pamięci) zanurzone w codzienności: wizerunki osób, wytworów kultury czy zdarzeń umiejscowione na banknotach, znaczkach pocztowych, w nazewnictwie instytucji, środków transportu, w nazwach przestrzeni miejskiej — wszędzie tam, gdzie nie odgrywają one roli prymarnych znaków semiotycznych, głównych nośników treści i znaczeń, ale są nimi niejako „przy okazji”, na skutek użytkowania czy praktykowania, podporządkowanego innym funkcjom. Wykorzystując koncepcję „gorącego” i „zimnego” nacjonalizmu Michaela Billiga, postuluję upatrywać w nich rodzaj „zimnych” nośników kanonu.

Rolę takich nośników mogą odgrywać również nazwy ulic i placów, które niejako „przy okazji” pełnienia podstawowych funkcji nazw (nazywania, identyfikowania i lokalizowania/odróżniania) są swoistymi utrwalaczami kanonu. Przyjmuję założenie, że nazwy przestrzeni miejskiej, a zwłaszcza upamiętniające nazwy ulic⁶ — które wprost odwołują się do konkretnych elementów kanonu,

⁵ Wyprowadzając nieco tok wywodu, nadmienię, że niebagatelna rola nauczania w kształtowaniu i umacnianiu kanonu przejawia się także na poziomie glottodydaktycznym (na którego istotność zwrócił uwagę jeden z recenzentów tego tekstu), który jednak pozostawiam tu, z braku miejsca, poza zakresem rozważań.

⁶ Używam tu konsekwentnie terminu *nazwy upamiętniające* na wskazanie tych nazw, które zostały arbitralnie nadane po to, aby sekundarnie (poza prymarnymi funkcjami onimicznymi) upamiętniały określonych patronów (osobę, wydarzenie, datę itp.). Nazwy takie bywały określane mianem *nazw*

zatem za ich pośrednictwem stanowią upostaciowienie wartości i postaw ważnych dla wspólnoty — w sposób zasadniczy wzmacniają siłę i trwałość kanonu.

Ta wyjściowa teza będzie w dalszej części artykułu weryfikowana w oparciu o dane materiałowe pochodzące z obszaru całej Polski, pozyskane z bazy TERYT ULIC, prowadzonej przez Główny Urząd Statystyczny⁷. Prowadzone tu rozważania sytuują się metodologicznie w obszarze onomastycznej analizy dyskursu — kompleksowej metodzie opisu nazw własnych widzianych jako składnik systemu językowego i szerzej: komunikacyjnego, stanowiących środek manifestowania układów aksjologicznych i ideologii użytkowników tych nazw (por. Rutkowski, Skowronek, 2020). Jako metoda z natury rzeczy niejednorodna, integrująca różne punkty widzenia i koncepcje, szkoły, a nawet dyscypliny naukowe, onomastyczna analiza dyskursu przybiera zróżnicowane odcienie i cięży ku różnym innym, pokrewnym metodom — w zależności od badanego wycinka rzeczywistości onimicznej. Przy opisie nazw ulic jako znaków semiotycznych wpisanych w przestrzeń i (metaforycznie oraz dosłownie) pejzaż miejski będzie to nachylenie ku lingwistycznym opisom dyskursu miejskiego (Duda, 2018) oraz coraz szerzej rozwijającemu się nurtowi badań określanym mianem *linguistic landscape*⁸. Dodatkowe tło stanowią badania nad nazewnictwem miejskim, zwłaszcza prowadzone w duchu lingwistyki pamięci lub choćby sygnalizujące kwestie upamiętnień (np. Dawidejt-Drobek, 2015; Myszka, 2018; Fabiszak, Brzezińska, 2020).

M. Billig w swojej książce „Banalny nacjonalizm” (1995/2008) przedstawia koncepcję ukrytego, zimnego nacjonalizmu, zapośredniczonego właśnie w codziennych, niepostrzeganych jako takie („banalnych”) praktykach i nośnikach. Jako plastyczną metonimię różnicy między gorącym a banalnym nacjonalizmem ukazał on z jednej strony flagę, którą się macha i trzyma wysoko podczas uroczystości czy marszów, a z drugiej — flagę, która „po prostu jest”: nierzucająca się w oczy, np. zatknięta na państwowym budynku (Billig, 1995/2008, s. 35).

pamiątkowych, co jednak było nieprecyzyjne i nie wskazywało tej właśnie funkcji sekundarnej, tylko sugerowało inną (która jest właściwością innych nazw, nadanych właśnie na pamiątkę jakiegoś wydarzenia czy faktu z przeszłości, ale mającego związek z nazywanym obiektem — np. ul. *Wałowa* „bo kiedyś były tu wały”). Na temat rozróżnienia tych dwóch terminów i ich zakresów słusznie wypowiada się Agnieszka Myszka (2018).

⁷ Stan na 23 maja 2022 roku. Baza dostępna pod adresem: <https://eteryt.stat.gov.pl/eTeryt/>

⁸ W nurcie tym prężnie rozwijają się badania nad relacjami między miejscem i językiem, ujęciem miejsca i przestrzeni oraz językowym oznaczaniem przestrzeni. W największym stopniu badania te koncentrują się wokół takich tekstów, jak tablice informacyjne, szyldy, reklamy, plakaty czy billboardy. W kontekście badania nazw ulic mogą być one pomocne w ustalaniu komunikacyjnych funkcji nośników nazw w przestrzeni miejskiej (tablic, oznaczeń itp.), w tym artykule nie będą w związku z tym szerzej eksponowane — jedynie jako komentarz do materiału ilustracyjnego. O założeniach tej szkoły badawczej por. np. Scollon, Scollon, 2003; Gorter, Cenoz, 2024.

Rys. 1. Zimne/banalne nośniki kanonu kultury

Źródło: Wikimedia/domena publiczna

Ta pierwsza obrazuje świadome i celowe posługiwanie się symbolami tożsamości narodowej, ta druga — nieświadome, często niewidoczne, nawykowe. Dla naszych rozważań szczególnej wagi nabiera właśnie to drugie przejawianie się symboli, bo w tym wymiarze są one naturalizowane, traktowane jako oczywistość, z czym z kolei wiąże się ich siła jako nośników czy wzmacniaczy kanonu. Kanon kultury, podobnie jak Billigowska narodowość, stale się reprodukuje i proces ten zachodzi w większym stopniu w sferze codziennych, zwyczajnych praktyk, gdzie symbole „chłodno” towarzyszą innym czynnościom. Nazwy przestrzeni miejskiej biorą aktywny, choć nie zawsze uświadamiany, udział w utrwalaniu polskiego kanonu.

Powyższe założenia przywołują szereg pytań, a na plan pierwszy wysuwa się kwestia relacji czy odpowiedniości między strukturą kanonu kultury ustaloną na podstawie badań socjologicznych i kulturoznawczych a zawartością panteonu patronów polskich ulic. Kanon kultury obejmuje, jak wskazałem wyżej, składniki heterogeniczne, odnoszące się (bardziej lub mniej bezpośrednio) do tekstów, wytworów (artefaktów), zdarzeń, dat i postaci. W tych rozważaniach, z racji ograniczonego miejsca, skupiam się tylko na osobowych reprezentacjach kanonu, a więc postaciach historycznych o szczególnym miejscu w polskiej pamięci narodowej. Zgodnie z ujęciem zaproponowanym przez socjologów (Kwiatkowski, 2008, s. 239–245; Malicki, 2018, s. 63) elementy kanonu będą tu wydobyte z częściowych badań opinii publicznej na temat ważnych postaci historycznych, takich, które są powodem do dumy. Tego rodzaju badania były prowadzone wielokrotnie w różnych odstępach czasu i na różnych próbach społecznych. W tabeli 1 uwzględnione zostały postaci wskazane w badaniach z lat 2003, 2009, 2010, 2015⁹.

Tabela 1. Kanon postaci pozytywnych w świetle badań opinii

	2003	2009	2010	2015
Jan Paweł II	42,9	37,4	71	21, 2
Józef Piłsudski	23	34,3	10	24
Lech Wałęsa	16,4	9	16	28,6
Tadeusz Kościuszko	14,4	2,4	3	-
Mikołaj Kopernik	10,4	-	6	-
Maria Skłodowska-Curie	6,9	-	6	-
Fryderyk Chopin	3,6	-	8	-
Adam Mickiewicz	6,5	-	4	-

⁹ Opracowane na podstawie komunikatów CBOS: „Wzory i autorytety Polaków”, październik 2009; „Powody dla dumy i wstydu dla Polaków”, marzec 2010 (zob. też Kwiatkowski, 2008; Malicki, 2018). Wskazane w tabeli wartości liczbowe pokazują procent wskazań danej nazwy przez badaną grupę respondentów.

Tabela 1 cd.

kard. Stefan Wyszyński	2,4	-	-	-
ks. Jerzy Popiełuszko	-	0,5	0,5	2,9
Henryk Sienkiewicz	3	-	2	-
Mieszko I	3,3	1,9	-	-
Kazimierz Wielki	3,4	3,4	-	-
Jan III Sobieski	5,41	1,1	1,9	-
Władysław Sikorski	1,6	1	1,1	0,8

Źródła: Kwiatkowski (2008), Malicki (2018)

Jak już wspomniałem, podstawę materiałową reprezentacji patronów ulic stanowi zbiór nazw pozyskany z bazy TERYT ULIC. Z bazy tej, liczącej wyjściowo ponad 287 tysięcy nazw ulic, zostało wyodrębnionych blisko 68 tysięcy nazw upamiętniających, odnoszących się do postaci rzeczywistych i fikcyjnych, instytucji, dat, wydarzeń historycznych uznanych przez twórców hodonimów za ważne na tyle, by utrwalić je w nazwach ulic¹⁰. Dla porównania z wyżej przedstawionymi osobowymi reprezentantami kanonu poniżej (tabela 2) prezentowanych jest z kolei pierwszych 15 osób z rankingu nazw upamiętniających wraz z przypisaną im liczbą upamiętnień¹¹:

Tabela 2. Ranking osobowych patronów ulic

Ranking	Patron ulicy	N
1	Tadeusz Kościuszko	1159
2	Adam Mickiewicz	1142
3	Jan Paweł II	994
4	Henryk Sienkiewicz	882
5	Juliusz Słowacki	833
6	Maria Konopnicka	778
7	Mikołaj Kopernik	672
8	Stefan Żeromski	604

¹⁰ Zgodnie z obowiązującym w Polsce prawem nazewnictwo ulic pozostaje w kompetencjach rady gminy. Rady nadają ulicom i innym elementom przestrzeni publicznej nazwy w trybie uchwał — por. art. 18 ust. 2, p. 13 „Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym”.

¹¹ W pierwszej piętnastce pełnego rankingu nazw upamiętniających są dwie nazwy upamiętniające daty (*1 Maja* z liczbą 542 wystąpień oraz *3 Maja* — 533 wystąpienia), które tu pomijam dla zachowania jednorodnego charakteru porównywanych zestawień.

Tabela 2 cd.

Ranking	Patron ulicy	N
9	Józef Piłsudski	586
10	Fryderyk Chopin	567
11	Bolesław Prus	550
12	Władysław Sikorski	517
13	Władysław Reymont	512
14	Jan Kochanowski	503
15	Wincenty Witos	475

Źródło: opracowanie własne

Gdyby wyjść poza ograniczoną do 15 liczbę patronów i spróbować uzyskać podgląd na większą część rankingu, otrzymałoby się całkowite pokrycie z elementami kanonu z tabeli 1. Oznacza to, że każdy patron ulicy jest uwzględniony również w polskim kanonie kultury, lub inaczej: każda postać wchodząca w skład kanonu występuje w roli patrona ulicy — dotyczy to nawet wyjątkowej w tym zestawieniu postaci Lecha Wałęsy, który jako osoba żyjąca nie powinien teoretycznie być upamiętniany jako patron ulic¹². W tym kontekście teza mówiąca, że nazewnictwo miejskie jest specyficzną reprezentacją kanonu kultury, wydaje się zatem uprawniona. Specyficzność ta przejawia się na kilku poziomach: 1) powiązania z przestrzenią; 2) reifikacji; 3) banalizacji.

Pierwsze dwie właściwości są ze sobą sprzężone i polegają na tym, że elementy kultury, które mają być przedmiotami pamięci, są w wyniku działania procedur nadawania nazw ulicom wpisane w przestrzeń, przez co dokonuje się ich ukonkretnienie. Na skutek tych swoistych transferów pewne idee, ucieleśniane przez postaci patronów (a więc: już ucieleśnione, upostaciowione), przybierają dodatkowo formę konkretnych elementów przestrzeni miejskiej. Jak wiemy od Jana Assmana, powiązanie pamięci i przestrzeni, a więc uprzestrzennienie pamięci, jest podstawowym medium mnemotechniki, a przestrzeń odgrywa główną rolę w mnemotechnice zbiorowej i kulturowej (2015, s. 75). Dzięki przestrzennemu ułokowaniu pamięci społeczność sprawia, że ważne dla niej toposy stają się przestrzennie osadzonymi „mnemotoposami”, które są następnie aktywowane w procesach komunikacji. Utrwalone w przestrzeni elementy kanonu kultury są ponadto naturalizowane, bo naturalizowany i nienegocjowany jest fizyczny wymiar przestrzeni (Azaryahu, 1996, s. 319). W nazwach przestrzeni miejskiej dokonuje się więc społeczne legitymizowanie elementów kanonu.

¹² Lech Wałęsa jest patronem jednej ulicy (wieś Zgorzałe, powiat kartuski) i czterech rond.

Ponadto kanon objawia się w nazewnictwie ulic w swej formie banalnej. Tylko pozornie mamy tu do czynienia z „gorącą”, odświętną formą kultury, jaką może sugerować urzędowa procedura ustanawiania nazw upamiętniających. Jest to akt administracyjny, natomiast uroczysty charakter ma czasem samo nadanie (przyjęcie uchwały) czy odświętne odsłonięcie tablicy z nazwą. Po tej fazie następuje jednak okres stopniowego wystudzenia: nazwa utrwała się w krajobrazie miasta, jest nanoszona na mapy, spisy, funkcjonuje w dokumentach, na tablicach informacyjnych czy wreszcie — w aktach codziennej komunikacji¹³. Kanon się banalizuje. Banalny wymiar kanonu, tu reprezentowany przez nazwy ulic, pozwala z kolei na luksus „zapomnienia”, bo pamiętanie realizuje się już na poziomie codziennych praktyk społecznych. Wychłodzone i sprowadzone do roli elementów codzienności ważne wspólnotowe figury („mnemotoposy”), by użyć metafory piłkarskiej, grają już nie tylko w odświętnych, podniosłych, transmitowanych w telewizji meczach Ligi Mistrzów, lecz są uczestnikami codziennych rozgrywek szkolnych czy rywalizacji na boiskach osiedlowych. To tu właśnie, podczas „codziennej, intymnej recytacji ważnych wydarzeń historycznych i bohaterów” (Azaryahu, 1996, s. 321) utrwała się nieuświadomiany, lecz dzięki temu niezwykle wyrazisty, wzorzec kultury — jej kanon.

Rys. 2. Nośniki banalnego kanonu: nazwy ulic

Źródło: Wikimedia/domena publiczna

Jaką wartość stanowi banalny kanon kultury dla badań lingwistycznych? Co może w nim wyczytać badacz nazw własnych poruszający się przede wszystkim w ramach onomastycznej analizy dyskursu? Gdy już dostrzeże w nazewnictwie

¹³ Kwestia komunikacyjnych funkcji nazw ulic umieszczonych na nośnikach w przestrzeni miejskiej (tablice informacyjne, szyldy, tablice pamiątkowe, tablice adresowe itp.) jako składników „tekstu miasta” jest rozpatrywana z perspektywy metodologii pejzażu miejskiego (*linguistic landscape*, por. np. Järlehed, 2017; Gorter, Cenoz, 2024).

przestrzeni miejskiej emanację kanonu, to konsekwencją musi być zaakceptowanie możliwości odczytania z tego nazewnictwa kluczowych dla danej wspólnoty wartości i idei. Analiza całościowo ujętego nazewnictwa z terenu Polski prowadzić powinna do wglądu w jakiś ważny (osiowy, kluczowy) fragment polskich wartości narodowych czy wręcz — atrybutów „polskości”. Jak zauważa Joanna Kurczewska:

Z racji usytuowania pomiędzy warstwami abstrakcyjnymi i idealizującymi a warstwami opisowymi, konkretnymi i heterogenicznymi następuje w warstwie kanonicznej, a w niej w kanonie polskości nakładanie się pytań i odpowiedzi o cechy Polski idealnej i o cechy Polski realnej. Tutaj znajdują się przecież odpowiedzi na pytania „jacy jesteśmy” i „jacy powinniśmy być” (2002, s. 282).

W wyobrażeniach na temat postaci historycznych, które stały się patronami ulic, kumulują się wiązki wartości szczególnie dla Polaków cennych, definiujących naród i określających pożądane społecznie postawy. Te założenia prowadzą badacza nazw w stronę lingwistyki kulturowej, zwłaszcza w jej odłamach o nachyleniu aksjologicznym, jak również w kierunku etnolingwistyki czy też politolingwistyki w duchu propozycji Walerego Pisarka. Fundamentalne założenia tej ostatniej, ukazujące możliwości lingwistycznego opisu „słów sztandarowych”¹⁴ rozumianych jako wyrazy i wyrażenia, które nadają się na sztandary i transparenty¹⁵ (Pisarek, 2002), korespondują z propozycją rekonstrukcji „kanonu wartości” Jerzego Bartmińskiego i opisu tzw. konceptów kulturowych (Bartmiński, Grzeszczak, 2014). Podobnie jak opisy takich słów — zwanych też w innych ujęciach kulturowymi (Nagórko i in., 2004; Rak, 2015), słowami kluczami (Wierzbicka, 2007) czy symbolami kolektywnymi (Fleischer, 2003) — jako zworników najważniejszych dla narodu wartości, tak ujawnienie kumulatywnych właściwości nazw własnych jako nośników tych samych (czy podobnych) wartości może być traktowane jako sposób dotarcia do warstwy postaw oraz ideologii cementujących wspólnotę. Zdecydowane i pogłębione eksploracje warstwy nazewnicznej pod względem odniesienia do systemu wartości wspólnotowej (np. narodowej) mogłyby przybrać formę rekonstrukcji zasobu specyficznych kulturowych onimicznych (czy wręcz: kulturonimów) jako jednostek nazewnicznych odzwierciedlających aksjologiczno-symboliczny rdzeń wspólnoty¹⁶. Zbiór kulturonimów to zatem nic innego, jak

¹⁴ Słowa sztandarowe zwane są również *pojęciami flagowymi, wyrazami ważnymi, symbolami politycznymi, symbolami kolektywnymi, megasłowami* (Pisarek, 2002). Wszystkie te określenia wskazują szczególną rolę w zasobie leksykalnym oraz, co ważne, w strukturze systemu aksjologicznego Polaków.

¹⁵ Odniesienie do metody W. Pisarka przywołuje ponownie metaforę sztandaru czy flagi, tak obrazową i pomocną przy ilustrowaniu fenomenu banalnego nacjonalizmu w pracy M. Billiga.

¹⁶ Terminem tym proponuję objąć nazwy własne kumulujące elementy świata wartości danej wspólnoty, która posługuje się tymi nazwami nie tylko w prymarnym użyciu, ale zwłaszcza wtórnie we wszelkiego rodzaju powiązaniach dyskursywnych. Takim wtórnym wykorzystaniem nazwy jest

onimiczna reprezentacja kanonu kultury¹⁷. Dla kulturowo zorientowanej lingwistyki czy onomastyki jest przez to nieocenionym źródłem wiedzy o społeczności, która takie nazwy nadaje, a za ich pośrednictwem — utrwała kanon wartości i postaw ważnych dla całej wspólnoty.

Na koniec trzeba podkreślić paradoks tkwiący w banalnym przejawianiu się kanonu. Paradoks, który polega właśnie na dostrzeżeniu siły i trwałości poziomu jego przejawiania się. Specyficzny „sposób bycia” kanonu kultury pod postacią panteonu patronów ulic pełni niezwykle ważną rolę w jego stabilizowaniu. Formułowane od lat przez rozmaitych badaczy kultury tezy o upadku kanonu, o konieczności jego rewizji (Szpociński, 2021; Kania, 1994; Miłosz, 1994) spotykają się w tym miejscu z wnioskami M. Billiga na temat rzekomego końca państw narodowych i schyłku nacjonalizmów. Tak jak Billig wykazał, że banalne przypomnianie nacjonalizmu powstrzymuje upadek państwa (1995/2008, s. 16–18), tak można przypuszczać, że banalny wymiar kanonu stabilizuje kanon kultury, chroniąc go przed podobnym upadkiem. Dzięki wychłodzeniu i naturalizowaniu ideologii i wartości stają się tak znajome, że aż niezauważalne. Stając się częścią codzienności oraz powszechnych praktyk, nie poddają się łatwo analizie, bo są w tej funkcji „drugiej natury” niemal niedostrzegalne. Dzieje się tak właśnie dlatego, że to, co banalne, możemy przyjąć za rzecz oczywistą, a „powściągliwy i monotony bieg codzienności pozbawiony jest ekscytujących momentów podejmowania decyzji, tworzenia i ekspresji tożsamości” (Edensor, 2002, s. 33). Reprodukowanie kanonu, a więc i jego stabilizacja, dokonuje się raczej w „zaczysku i chłodzie” praktyk codzienności niż w „gorącej” atmosferze wzmożenia i patosu. To nie tylko rocznice czy podniosłe akademie „ku czci” utrwaliły w strukturze kanonu postaci Kościuszki czy Mickiewicza, lecz właśnie znaczone ich nazwiskami setki ulic w miastach całej Polski, gdyż dzięki temu nazwiska te są codziennie praktykowane i odtwarzane, a więc: habitualnie pamiętane w wymiarze całej wspólnoty.

Pytanie o kanon to również pytanie o wspólnotę (Bartmiński, Grzeszczak, 2014, s. 25). Nazwy ulic, zawierające skumulowaną wiedzę na temat tego, co dla Polaków ważne, oferują dostęp do poziomu kanonu wartości. Za pomocą nazw naród „mówi o sobie”, odsłaniając się w tej opowieści, a samo nazywanie jest zawsze reprodukowaniem określonego systemu wartości (por. Berg, Kearns, 2009). Narodowo-nazewnicza „opowieść o sobie” staje się w wypadku upamiętniających nazw przestrzeni miejskiej tym bardziej wiarygodna, że odsłania wartości

np. przywoływana tu funkcja antroponimów jako nazw ulic. Z perspektywy badacza tak rozumiane kulturonimy dają wgląd w rdzeń kultury lub — jak to ujął J. Bartmiński (2016, s. 26) — w jej duszę. W tym miejscu pojęcie kulturonimu zarysowuję jedynie bardzo ogólnie, a jego dokładniejsza charakterystyka zostanie przedstawiona w osobnym studium.

¹⁷ Warto też zwrócić uwagę na kontekst glottodydaktyczny jako obszar wykorzystania kulturonimów (a więc także kulturonimów) (por. Zarzycka, 2019).

nie jedynie deklaratywne, lecz realne, żywe, zinterioryzowane przez wspólnotę i włączone przez nią w życie (Kania, 1994, s. 40). Ostatecznym świadectwem tego włączenia jest funkcjonowanie na poziomie znaków wrzęgniętych w codzienność, a zatem — banalnych.

LITERATURA

- Assman, J. (2015). *Pamięć kulturowa* [Cultural memory]. Warszawa: Scholar.
- Azaryahu, M. (1996). The Power of Commemorative Street Names. *Environment and Planning D: Society and Space*, 14(3), 311–330. <https://doi.org/10.1068/d140311>
- Bartmiński, J. (2016). Słowa klucze, kulturemy, koncepty kulturowe [Keywords, culturemes, cultural concepts]. *Przegląd Humanistyczny*, 3, 21–29.
- Bartmiński, J., Grzeszczak, M. (2014). Jak rekonstruować kanon wartości narodowych i europejskich? [How to reconstruct the canon of national and European values?]. *Etnolingwistyka*, 26, 21–44.
- Berg, L.D., Kearns, R.A. (2009). Naming as Norming: Race, Gender and the Identity Politics of Naming Places in Aotearoa/New Zealand. W: L.D. Berg, J. Voulteenaho (red.), *Critical Toponymies. The Contested Politics of Place Naming* (s. 19–51). Farnham–Burlington: Ashgate.
- Billig, M. (2008). *Banalny nacjonalizm* [Banal nationalism] (M. Sekerdej, tłum.). Kraków: Znak. (Oryginalna praca opublikowana w 1995 r.).
- Dawidejt-Drobek, E. (2015). *Nazwy ulic w Nysie w kontekście pamięci kulturowej* [The names of streets in Nysa within the context of cultural memory]. Opole: Instytut Śląski w Opolu.
- Duda, B. (2018). *Miasto w świecie dyskursów* [A city in the world of discourses]. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Edensor, T. (2002). *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne* [National identity, popular culture and everyday life] (A. Sadza, tłum.). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Fabiszak, M., Brzezińska, A.W. (2020). Konflikt pamięci czy konflikt władzy? Strategie językowe w dyskusji nad zmianą nazwy ulicy w Poznaniu [Conflict of memory or conflict of power? Linguistic strategies in the debate over the renaming of a street in Poznań]. *Tekst i dyskurs — Text und Diskurs*, 13, 81–99.
- Fleischer, M. (2003). *Polska symbolika kolektywna* [Polish collective symbols]. Wrocław: Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji TWP.
- Gorter, D., Cenoz, J. (2024). *A Panorama of Linguistic Landscape Studies*. Bristol: Multilingual Matters.
- Jastrzębski, J. (1994). Metamorfozy kanonu [Metamorphoses of the canon]. *Znak*, 470, 12–17.
- Järlehed, J. (2017). Genre and metacultural displays: The case of street-name signs. *Linguistic Landscape* 3(3), 286–305. <https://doi.org/10.1075/ll.17020.jar>
- Kania, I. (1994). Kanon kultury: sztywna forma czy żywa treść? [Cultural canon: rigid form or live content?]. *Znak*, 470, 38–44.
- Kłóskowska, A. (2005). *Kultury narodowe u korzeni* [National cultures in their roots]. Warszawa: PWN.
- Kurczewska, J. (2000). Kanon kultury narodowej [Canon of national culture]. W: J. Kurczewska (red.), *Kultura narodowa i polityka* (s. 25–63). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Kurczewska, J. (2002). *Patriotyzm(y) polskich polityków* [Patriotism(s) of the Polish politicians]. Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN.
- Kwiatkowski, P.T. (2008). *Pamięć zbiorowa społeczeństwa polskiego w okresie transformacji* [Collective memory of the Polish society in the period of transformation]. Warszawa: Scholar.

- Malicki, K. (2018). Kanony historyczne polskiej młodzieży. Zmiana czy kontynuacja? [Historical canons of the Polish youth. Change or stagnation?]. W: Z. Bogumił, A. Szpociński (red.), *Stare i nowe tendencje w obszarze pamięci społecznej* (s. 55–76). Warszawa: Scholar.
- Miłośz, C. (1994). Kanon, ale czyj? [The canon, but whose?]. *Znak*, 470, 50–52.
- Myszka, A. (2018). Pamiątkowe nazwy ulic — rozważania terminologiczne [Commemorative names of streets — a deliberation on terminology]. *Onomastica*, 62, 113–128.
- Nagórko, A., Łaziński, M., Burkhardt, H. (2004). *Dystyngtywny słownik synonimów* [Distinctive dictionary of synonyms]. Kraków: Universitas.
- Nora, P. (2022). *Między pamięcią a miejscem* [Between memory and place] (J.M. Kłoczowski, tłum.). Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Pisarek, W. (2002). *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność* [Polish flag words and their audiences]. Kraków: Universitas.
- Rak, M., (2015). *Kulturomy podhalańskie* [The Podhale culturemes]. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Rutkowski, M., Skowronek, K. (2020). *Onomastyczna analiza dyskursu* [Onomastic discourse analysis]. Kraków: Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica.
- Scoillon, R., Scoillon, S.W. (2003). *Discourses in place: Language in the material world*. London: Routledge.
- Szacka, B. (2006). *Czas przeszły, pamięć, mit* [Past time, memory, and the myth]. Warszawa: Scholar.
- Szpociński, A. (2021). *Współczesna kultura historyczna i jej przemiany* [Contemporary historical culture and its changes]. Warszawa: Scholar.
- Wierzbicka, A. (2007). *Słowa klucze. Różne języki, różne kultury* [Key words. Various languages, various cultures]. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Zarzycka, G. (2019). Kulturomy polskie — punkty widzenia, techniki ich wydobywania i negocjowania. Stosowanie perspektywy etnolingwistycznej w glottodydaktyce polonistycznej [Polish culturemes — points of view, techniques of their extraction and negotiation. Application of ethnolinguistic perspective in Polish language glottodidactics]. *Acta Universitatis Lodzianis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*, 26, 425–441. <https://doi.org/10.18778/0860-6587.26.29>

SUMMARY

POLISH URBAN TOPONYMS AS A BANAL CANON OF CULTURE

The paper presents an interpretation of urban toponyms, understood as a whole, as an emanation of the Polish cultural canon. In sociological terms, the canon of culture is a collection of topoi and characters of special significance to a given collectivity. As such, it constitutes a kind of collective memory and “common knowledge” that should be known to all participants in a given cultural community. Representations of this canon are school programs, cultural texts, anniversaries and other vehicles of memory — including commemorative naming. In this paper, the commemorative names of streets and squares will be interpreted as an emanation of the Polish cultural canon in banalized form — similarly to Billig's concept of banal nationalism. Urban names, because of their fixation in space, are reified carriers of values and memory and, by being practiced in everyday communication, they are naturalized and function as banal “reminders.” Banality of this kind paradoxically constitutes their strength. Values perpetuated in this way become elements of everyday social practices, and thus penetrate to the level of behavior without the need for forcible introduction and perpetuation — thus strengthening the national canon of culture.

Keywords: national culture, cultural canon, street names, commemoration, banality

KOMPLEMENTARITA ONOMASTICKÝCH A SOCIOLINGVISTICKÝCH VÝSKUMOV JAZYKOVEJ KRAJINY NA SLOVENSKU*

Kľúčové slová: jazyková krajina, onomastika, proprium, onymický objekt

Onomastika ako vedná disciplína prešla od svojho začiatku mnohými dôležitými zmenami. Počiatky výskumov v rámci tejto vednej disciplíny sa sústreďovali predovšetkým na etymológiu vlastného mena, postupne sa však pozornosť sústredila na stavbu onymického znaku, jeho fungovanie v rozličných onymických sústavách a spoločenských podmienkach. Interdisciplinarita onomastiky sa prejavila aj v presahoch do oblasti sociológie, psychológie, štatistiky, semiotiky, etnológie, histórie atď. Najnovšie onomastické výskumy úzko súvisia s modernou sociolingvistikou, ktorá sa sústreďuje na výskum jazykovej krajiny. Cieľom tohto príspevku je načrtnúť vzájomné prepojenie výskumov proprií z pohľadu onomastiky a z pohľadu sociolingvistiky zameranej na jazykovú krajinu.

Počiatky záujmu o výskum sociálneho priestoru a definovanie pojmu jazyková krajina siahajú do konca sedemdesiatych a začiatku osemdesiatych rokov 20. storočia (Landry & Bourhis, 1997, s. 24). Záujem o problematiku výskumu jazykovej krajiny sa však zintenzívnil najmä na prelome 20. a 21. storočia. Je celkom prirodzené, že záujem o jazykovú stránku verejného prostredia nezačal v monolingválnom, ale v multilingválnom prostredí mesta. Počiatkové výskumy sa týkali jazykovej krajiny Bruselu, Montrealu a Jeruzalema, teda miest s vysokou koncentráciou rôznorodých etníc, jazykov a jazykových variet (pozri napr. Landry & Bourhis, 1997; Backhaus, 2007; Barni & Bagna, 2010). Uchopenie samotnej zložitej problematiky jazykových prejavov urbánneho prostredia vyprofilovalo

* Príspevok je čiastkovým výstupom v rámci projektu APVV 18-0115 „Jazyk v meste — dokumentovanie multimodálnej semiosféry jazykovej krajiny na Slovensku a z komparatívnej perspektívy“.

výskum jazykovej krajiny ako multidisciplinárneho prepojenia lingvistiky, socio-lingvistiky, onomastiky, sociológie, kultúrnej a humánnej geografie a ďalších disciplín. Ide o podobné prepojenie viacerých vedných disciplín ako pri onomastických výskumoch.

Pre pochopenie objektov výskumu je potrebné zadefinovať čo je to jazyková krajina, z čoho vyplýva, aké prvky ju tvoria. Najčastejšie sa spomína vymedzenie jazykovej krajiny dvojicou autorov Rodrigue Landry a Richard Bourhis, ktorí jazykovú krajinu charakterizujú ako „jazyk verejných dopravných značiek, reklamných billboardov, názvov ulíc, miest, nápisov komerčných obchodov a verejných nápisov na vládnych budovách“¹ (Landry & Bourhis, 1997, s. 25). Medzi prvé práce v slovenskej jazykovede, ktoré sa venovali problematike jazykovej krajiny, patria príspevky L. Satinskej, ktorá chápe jazykovú krajinu ako „vizuálnu reprezentáciu jazyka vo verejnom priestore“ (Satinská 2014, s. 158). Podľa nej do jazykovej krajiny patria „všetky nápisy, bez ohľadu na ich pôvod“.

V multilingválnom a multietnickom prostredí ide vždy o dominantnú etnickú skupinu reprezentovanú jej jazykom, s ktorou koexistujú ďalšie etnické skupiny v menšinovom postavení. Jazykovú krajinu tvoria predovšetkým nápisy na stenách budov, značky, logonymá, rôzne vizuálne objekty (pozri napr. Tomaščíková, 2022, s. 48). Výskum si všíma nielen obsah jednotlivých prvkov jazykovej krajiny, ale analyzuje aj ich jazyk v závislosti od väčšinového alebo menšinového postavenia, jeho umiestnenie v priestore, veľkosť, vizuálnu stránku, komu je text určený a ako ho môžu ľudia vnímať.

Na tému analýzy jazykovej krajiny vzniklo v ostatnom čase viacero záverečných prác — od bakalárskych, cez diplomové až po rigorózne práce.² Slovensko-maďarskému bilingválnemu prostrediu a jeho jazykovej krajine venovali pozornosť viacerí autori. Pravdepodobne najvýraznejšie je spracovaná

¹ „... the language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs, and public signs on government buildings.“ (Landry & Bourhis, 1997, s. 25).

² Na Katedre slovenského jazyka a komunikácie FF UMB vzniklo v ostatných rokoch niekoľko záverečných prác. Bilingválneho prostredia sa týkajú práce týchto autoriek a autorov — K. Skařupová: *Jazyková krajina mesta Banská Bystrica* (bakalárska práca, 2020); S. Boborová: *Propriálna a apelaatívna rovina náhrobných kameňov ako súčasť jazykovej krajiny v bilingválnom jazykovom prostredí (na príklade Levíc)* (bakalárska práca, 2023); P. Poprocký: *Jazyková krajina v bilingválnom prostredí (na príklade Tornale)* (diplomová práca, 2021); L. Kováčsová: *Jazyková krajina v etnicky zmiešanom jazykovom prostredí — na príklade mesta Filakovo* (rigorózna práca, 2021). V ďalších prácach bola venovaná pozornosť prevažne slovenskému jazykovému prostrediu — N. Tomaščíková: *Jazyková krajina Žiliny* (bakalárska práca, 2021); V. Velitšová: *Jazyková krajina Martina* (diplomová práca, 2021); N. Tomaščíková: *Výskum multimodálnej semiosféry urbánneho prostredia (na príklade vybraných bansko-bystrických ulíc)* (diplomová práca, 2023); O. Bartková: *Jazyková krajina centra Vranova nad Topľou* (diplomová práca, 2023); R. Fričová: *Koexistencia živej toponymie s jazykovou krajinou (na príklade mesta Liptovský Mikuláš)* (rigorózna práca, 2023).

v Komárne. Jej výskumu sa venovali viacerí autori nezávisle od seba — napr. J. Bauko (2019, 2022), S.J. Tóth (2021), S.J. Tóth a kol. (2022), V. Istók a kol. (2022). S. Tóth, V. Istók a G. Lőrincz upriamili pozornosť na apelatívnu i propriálnu časť jazykovej krajiny; J. Bauko sa sústredil predovšetkým na výskum propriálnej časti jazykovej krajiny. V štúdiu z roku 2019 použil na označenie propriálnej časti jazykovej krajiny termín *propriálno-semiotický obraz krajiny*, ktorý podľa neho „tvoria propriá (predovšetkým antroponymá, toponymá i chrématonymá) nachádzajúce sa na menných tabuliach, nápisocho na verejnom priestranstve, rôznych plochách (napr. plagátoch, budovách, náhrobných kameňoch, tabľách) i extralingválne znaky (napr. fotky, sochy, emblémy, kresby), ktoré poukazujú na vlastné mená. Miesto termínu *propriálno-semiotický obraz krajiny* by sme mohli paralelne používať aj iné synonymické výrazy: *propriálny obraz krajiny*, *propriálna krajina*, resp. termín *proprium* by sme mohli nahradiť aj pojmom *onymum* (*onymicko-semiotický obraz krajiny*, *onymický obraz krajiny*, *onymická krajina*)“ (Bauko, 2019, s. 138–139). J. Bauko postupne začal uprednostňovať termín *onymická krajina* utvorený analogicky podľa nadradeného termínu jazyková krajina (2022, s. 111). Uvažoval však aj o ďalších synonymných termínoch: „popri termíne *onymická krajina* by sme mohli paralelne používať aj synonymické výrazy: *onymický obraz krajiny*, *onymicko-semiotický obraz krajiny*; *propriálna krajina*, *propriálny obraz krajiny*, *propriálno-semiotický obraz krajiny*“ (Bauko, 2022, s. 111). V štúdiu z roku 2021 uprednostnil termín *onymická krajina* (Bauko, 2021). Trojica autorov S. Tóth, V. Istók a G. Lőrincz nerozlišuje apelatívnu a propriálnu rovinu jazykovej krajiny a jednotlivé objekty výskumu označuje termínom *sign* (Istók a kol., 2022, s. 67).

Bohatosť jazykovej krajiny v oboch jej sférach — v oficiálnej sfére označovanej aj ako *top-down* a aj v neoficiálnej sfére — *bottom-up*, zahŕňa v sebe rovnako tak apelatíva ako aj propriá. Oficiálna sféra označovaná aj ako *top-down* je vyjadrenie vôle a zámerov štátu a štátnej moci a väčšinou zahŕňa oficiálne nosiče nekomerčného sektora v úradnej jazykovej politike (napr. názvy ulíc a vzdelávacích inštitúcií, dopravné značky, úradné vyhlášky a usmernenia a pod.). Druhá sféra označovaná aj ako *bottom-up* zahŕňa prejavy „zdola“, nahradiť „teda“ súkromný, komerčný sektor (názvy obchodov, pouličné plagáty, pútače, všetky druhy reklamy) (pozri napr. Štefaňáková, 2023; Istók a kol., 2022, s. 10).

Onymické objekty môžu obsahovať všetky druhy proprií — antroponymá, toponymá a chrématonymá. Obsahom onomastickej analýzy propria je jeho jazyková a mimojazyková stránka, resp. podľa koncepcie V. Blanára predmetom analýzy je obsahový model propria tvorený sémantickými príznakmi, motivačný model a slovtvorný model. V tomto ohľade je analýza jednej propriálnej časti

jazykovej krajiny omnoho užšia, ako analýza z pohľadu sociolingvistiky, resp. socioonomastiky.

Súčasťou jazykovej krajiny sú aj náhrobné kamene, ktoré patria k tzv. sepulkrálnym pamiatkam. Slovenská jazykoveda doteraz nevenovala príliš veľkú pozornosť výskumu tejto problematiky. Lepšie sú na tom onomastické výskumy v Poľsku, Maďarsku a v Česku (Juřenová a kol., 2022). Analýza proprií na náhrobných kameňoch je veľmi zaujímavá, predovšetkým v slovensko-maďarskom jazykovom prostredí, pretože sa tu stretáva odlišná názvotvorba, najmä pri tvorení ženských antroponým. Keď porovnáme ciele výskumu onomastiky a sociolingvistiky v oblasti náhrobných kameňov, všimneme si užší záber onomastiky, ktorá nám umožňuje sústrediť sa na etymológiu mena alebo uvažovať o motivácii rodného mena. Formálna stránka mena nás môže upozorniť aj na etnickú príslušnosť zosnulých.

S. Boborová — poslucháčka slovakistiky na FF UMB, je autorkou bakalárskej práce *Propriálna a apelatívna rovina náhrobných kameňov ako súčasť jazykovej krajiny v bilingválnom jazykovom prostredí (na príklade Levíc)*. Toto okresné mesto predstavuje bilingválne slovensko-maďarské prostredie a bilingvizmus sa prejavuje aj na náhrobných kameňoch. „Cintorín na ulici SNP v Leviciach sa delí na mestský a vojenský cintorín, cintorín reformovanej kresťanskej cirkvi, rímsko-katolíckej cirkvi a evanjelickej cirkvi. Eviduje sa až 12 530 zosnulých, ktorých ostatky sú uložené v 6700 hrobach“ (Boborová, 2023, s. 3). Ide preto o rozsiahly súbor objektov obsahujúcich slovensko-maďarskú antroponymiu vhodnú na analýzu. Z fotografií náhrobných kameňov, ktoré autorka zhromažďovala, sme získali veľké množstvo rozličných podôb mien, jazykov a ďalších znakov. Korpus antroponým sme rozdelili do viacerých podskupín — slovenské náhrobné kamene najčastejšie obsahovali rodné meno (RM) a priezvisko muža a RM a priezvisko ženy (obr. 1); rodinné meno a RM ženy a muža (obr. 2), iný prípad je uvedenie rodinného mena a hypokoristických podôb RM muža a ženy (obr. 3), ďalšiu podskupinu tvoria náhrobné kamene s uvedeným rodinného mena a RM ženy, jej priezviska za slobodna a RM muža (obr. 4). Väčšinou sa pri menách zosnulých neuvádzajú vysokoškolské tituly, tie sa pri menách začali objavovať väčšinou od začiatku tohto storočia (obr. 5, 6). Pri výskume náhrobných kameňov ako súčasti jazykovej krajiny môžeme porovnaním rokov narodení zomrelých teoreticky určiť rodinný vzťah medzi zosnulými — v prípadoch na obr. 1, 2, 3, 4, 5 ide s vysokou pravdepodobnosťou o manželov.

V prípade náhrobného kameňa (obr. 3), ktorý obsahuje hypokoristické podoby rodných mien, môžeme deklarovať komplementaritu výskumov jazykovej krajiny a onomastiky — onomastika sústredí pozornosť napr. na podobu rodinného mena *Kudrnová*, ktoré pomenúva obidvoch manželov spoločne a nie jednotliv

Obr. 1

Obr. 2

Obr. 3

Obr. 4

Obr. 5

Obr. 6

ako v prípade využitia priezviska. Dôležitejšie sú však hypokoristické podoby rodných mien — *Ferko* a *Ruženka* oproti oficiálnej podobe *František* a *Ružena*. Sociolingvistický (a socioonomastický) pohľad na hypokoristické rodné mená zvýrazní citovú väzbu medzi ich nositeľmi a používateľmi. Tento druh rodného mena na náhrobný kameň pravdepodobne zvolili rodinní príslušníci zosnulých, čím chceli vyjadriť citový vzťah. Túto úvahu podporuje aj text v spodnej časti pomníka — „s nekonečnou láskou spomíname“ — spomínať môžu len pozostali. Sociolingvistický pohľad na jazykovú krajinu a jej nepropriálne časti tak dopĺňa poznatky onomastiky — v tomto prípade o príčinách existencie hypokoristických podôb rodných mien na miestach, kde by sme očakávali oficiálnu podobu rodných mien.³

Ako sme konštatovali v úvode príspevku, vo viacjazyčnom prostredí je jazyková krajina pestrejšia. Jej podoba nesie so sebou dôležité informácie o sociálnej štruktúre, postavení menším, vzťahu medzi inštitucionálnou sférou (*top-down* sféra) a bežnými občanmi (*bottom-up* sféra) atď. Pestrosť medzi slovenčinou a maďarčinou v prostredí Levíc sa prejavila aj v oblasti maďarských náhrobných kameňov. Maďarský jazykový systém totiž umožňuje tvoriť posesívny tvar ženského mena u vydatej ženy aj z rodného mena manžela pomocou prípony *-né* namiesto jej rodného mena — *Taby Lajosné* — čo sa dá do slovenčiny preložiť ako *Taby(ová) Lajošova žena*. Pokiaľ na náhrobnom kameni nie je uvedené jej priezvisko za slobodna, z týchto informácií sa nedá zistiť rodné meno ženy. Pri uvedení mena za slobodna býva často zapísané jej priezvisko a rodné meno [*Szabó Gyuláné szül(etett) Surman Anna = Szabó(ová) Júliusova žena* rodená *Šurman(ová) Anna*].

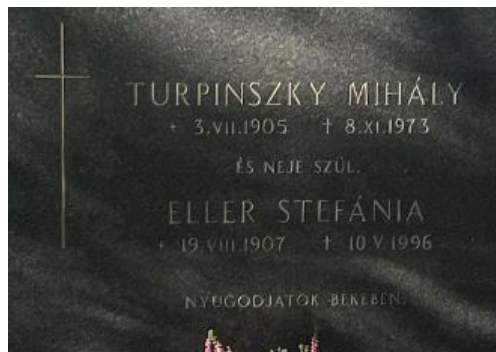
V maďarčine sa píše na prvom mieste priezvisko a na druhom mieste je rodné meno. Tento úzus sa dodržiava aj na náhrobných kameňoch v maďarskom jazykovom prostredí — na náhrobku (obr. 7) je napísané priezvisko ženy a jej rodné meno, potom je uvedené za koho bola vydatá (*férje*), následne priezvisko a rodné meno manžela. Obr. 8 zachytáva podobu s priezviskom a rodným menom manžela (*Turpinszky Mihály*), ďalšia časť textu *és neje szül.* znamená *manželka rodená* a uvádza jej priezvisko za slobodna a rodné meno (*Eller Stefánia*).

Zložitejšia situácia pri odhaľovaní rodného mena manželky nastáva pri použití posesívnej prípony *-né*. Pokiaľ nie je na náhrobnom kameni uvedené aj priezvisko ženy za slobodna spolu s rodným menom (obr. 8, 9), jej rodné meno sa nedá zistiť (obr. 10, 11).

³ Rodinné vzťahy ako mimojazykové aspekty podieľajúce sa na forme živých mien brali do úvahy už V. Blanár a J. Matejčík pri koncipovaní svojej modelovej teórie živých osobných mien, čo bol nový a výrazný vstup sociológie do onomastických výskumov. Ich výskumy predznamenalí počiatky socioonomastiky v česko-slovenskej onomastickej škole.

Obr. 7

Obr. 8

Obr. 9

Obr. 10

Zaujímavosťou jazykovej krajiny v bilingválnom prostredí je aj to, že v diachrónej rovine môžeme sledovať spontánny prechod z jedného jazyka do druhého v nasledujúcich generáciách (obr. 12) a navyše môžeme podľa rokov narodenia zosnulých rekonštruovať rodinné vzťahy — István Korytár sa narodil v roku 1900, jeho manželka Eller v roku 1905. Ing. Jozef Korytár sa narodil v roku 1927, podľa priezviska a rozdielu rokov predchádzajúcich osôb môžeme uvažovať, že ide o ich syna. Adriana (bez uvedenia priezviska) bola manželkou Jozefa Korytára a nevestou Istvána Korytára a Jolany Ellerovej. Tieto fakty môže z jazykovej krajiny analyzovať sociolingvistika. Používanie maďarčiny vo forme zápisu osobných mien i jazyka u najstaršej generácie zosnulých sa navyše dá vysvetliť ako prejav ich príslušnosti k maďarskému etniku v čase Rakúsko-uhorskej monarchie. Oslabovanie maďarského etnického cítenia v nasledujúcej generácii signalizuje aj slovenská podoba rodného mena syna Istvána Korytára a Jolany Ellerovej *Jozef* (nie maďarská podoba *József*). Prechod do slovenčiny

je napokon viditeľný aj v spojení „a manželka“ namiesto maďarskej podoby „és neje“, ktorá je uvedená v staršej generácii zosnulých.

Obr. 11

Obr. 12

Sociolingvistika môže doplniť onomastický výskum jazykovej krajiny aj v tom, že v niektorých prípadoch dokáže určiť rodinné vzťahy zosnulých pochovaných na jednom hrobovom mieste. Z niektorých náhrobných kameňov sa dajú určiť rodinné vzťahy len čiastočne, v tomto smere by pomohli matriky a zápisy o úmrtí jednotlivých osôb — napr. z fotografie náhrobného kameňa (obr. 13) sa prvé meno nedá zaradiť do rodinného vzťahu k ostatným — išlo o prvého pochovaného v tomto hrobe, druhým bol József Krencsan, ktorý však bol od Lászlóa Jancsóa starší o 28 rokov. V hrobe je pochovaná aj dcéra Józsefa Krencsana — Valéria, ktorá bola manželkou Attilu Kovácsa. Z náhrobného kameňa (obr. 14) môžeme určiť len rodinné vzťahy medzi Lászlóm Cúthom a ešte žijúcou Piroškou Orbánovou, ktorá bola jeho manželkou, rovnako ako bola Julianna Hrašková manželkou Ištvána Bartoša. Nevieme však určiť príbuzenský alebo nepríbuzenský vzťah medzi pochovanými manželskými pármí, hoci vychádzajúc zo spoločenských zvykov, do spoločného hrobu by pozostalí neuložili ostatky cudzích ľudí.

Obr. 13

Obr. 14

Neodmysliteľnou súčasťou jazykovej krajiny sú názvy firiem — logonymá. V slovenskej onomastike im venovala pozornosť predovšetkým M. Imrichová, ktorá sa ich výskumu venuje niekoľko desaťročí (pozri napr. Imrichová, 2002). Logonymá v rámci jazykovej krajiny z pozície onomastiky analyzoval J. Bauko, ktorý ich zároveň chápe ako semiotický znak pôsobiaci na človeka pohybujúceho sa v jazykovej krajine. J. Lauková si všíma jazykovú krajinu z pozície sociolingvistiky, pretože okrem propriálnej časti poukazuje aj na vnímanie ostatných semiotických znakov. J. Lauková hovorí, že jednotlivé obrazy jazykovej krajiny vnímame ako „... akési kontinuálne pole, v ktorom až následne vyberáme jednotlivé znaky, ktoré zastupujú niečo iné. Tieto znaky sú na istej ohraničenej ploche rozložené v priestore v jednom časovom okamihu. Na rozdiel od verbálnych znakov, ktoré nasledujú za sebou a ich dištinktivnosť (rozlíšenie) je v priestore vopred daná, musíme rozlíšenie jednotlivých znakov odhaliť. V prípade čítania textu je proces individualizácie obmedzený. Obrazy prezentujú význam okamžite a pôsobia «naliehavejšie» ako písané texty“ (Lauková, 2020, s. 49). Obrazy jazykovej krajiny považuje J. Lauková za *vizuálne texty*, ktoré človek vníma a dešifruje. V oblasti výskumu jazykovej krajiny sa všetky tieto texty ako základné jednotky označujú termínom *znak* alebo *sign*, v prípade výskumu logonym ako súčasť jazykovej krajiny môžeme stotožniť znak s logonymom. Okrem výskumov J. Laukovej venovali v súčasnosti výskumu jazykovej krajiny a logonym pozornosť napr. A. Gálisová (2012), E. Molnárová (2020), Z. Gašová (2020, 2021), P. Jesenská, (2021), N. Tomaščíková (2022), J. Krško (2022) a ďalší.

Sociolingvistický výskum jazykovej krajiny dopĺňa onomastické výskumy o analýzu vizuálnej kompozície a viacplánovosť vizuálnej stránky logonyma, s ktorou sa spájajú konotácie pôsobiace na percipienta. Viaceré logonymá a ich

vizuálne spracovania sú výrazne ovplyvnené stereotypizáciou. Stereotypy ako súčasť sociálnej rekonštrukcie reality predstavujú zjednodušené vnímanie určitej skupiny objektov na základe generalizácie dominantných (spoločných) prvkov. Cieľom takto vybudovaných semiotických znakov je vyvolávať určité konotácie, ktoré sa spájajú s daným produktom, firmou, službou a majú vyvolávať pozitívnu reakciu u percipienta. V rámci gastronomických prevádzok podliehajú stereotypizácii najčastejšie pizzerie. Semiotický obraz logonoma je často vytváraný rôznymi alúziami na Taliansko — predovšetkým trikolórou vo farbách talianskej vlajky (zelená, biela, červená), ale aj talianskymi antroponymami, emblémom (prípadne fotografiou) pizze, náznakom postavy mafiána, typickými talianskymi jedlami — šalátmi, cestovinami a podobne (pozri obr. 15, 16, 17, 18, 19) (Krško, 2022). Talianske antroponymá ako súčasť logoným pizzerií zároveň rozširujú lokálnu jazykovú krajinu o taliansky jazyk (obr. 17).

Obr. 15

Obr. 16

Obr. 17

Obr. 18

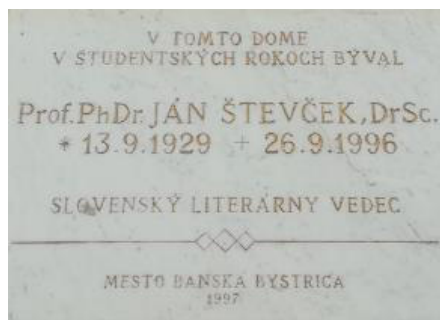
Obr. 19

Ďalšími onymickými bodmi, ktoré obsahujú antroponymá, sú pamätne tabule osobností mesta. V dominantnom jednojazykovom prostredí zodpovedá forma osobných mien spisovnému úzu, vizuálna stránka spracovania pamätnej tabule (*sign*) zodpovedá dobe vyhotovenia a vtedajším technickým možnostiam spracovania (obr. 20, 21, 22). Pamätná tabuľa venovaná hudobnému skladateľovi V. Figušovi Bystrému (obr. 20) z roku 1990 (Donovalová, 2009, s. 39) je v tvare fujary, ktorá symbolizuje operu Detvan. Pamätná tabuľa má inovatívny a netradičný tvar, zatiaľ čo tabuľa venovaná literárnemu vedcovi J. Števčekovi z roku 1997 (Donovalová, 2009, s. 52) predstavuje tradičnú mramorovú dosku obdĺžnikového

tvaru, do ktorej je vyrytý pozlátený text (obr. 21). Pamätná tabuľa venovaná spisovateľovi G.K. Zechenterovi Laskomerskému (obr. 22) z roku 2005 (Donovalová, 2009, s. 14) už obsahuje aj jeho fotografiu a text, pretože vtedajšia technika už umožnila umiestniť na plochu aj fotografiu. Pamätné tabule obsahujú okrem mena osobnosti aj údaje narodenia a úmrtia, popis, čím bola táto osobnosť významná a informáciu, či ide o rodný dom, miesto pôsobenia alebo miesto úmrtia.

Obr. 20

Obr. 21

Obr. 22

V bilingválnom prostredí si všímame dvojjazyčný text — v slovenskom jazyku a v jazyku národnostnej menšiny (obr. 23), prípadne sú texty písané na pravej a ľavej strane pamätnej tabule. Jazyku zodpovedá aj formálne usporiadanie osobných mien (v slovenčine na prvom mieste rodné meno a priezvisko, v maďarčine na prvom mieste priezvisko a rodné meno).

Obr. 23 (podľa Bauko, 2019, s. 141)

Zaujímavými onymickými bodmi (a z hľadiska jazykovej krajiny len dočasnými) sú maturitné tablá, ktoré sú súčasťou jazykovej krajiny mesta len niekoľko týždňov, spravidla mesiac pred maturitnými skúškami. Neskôr sa maturitné tablá presúvajú do vnútorných priestorov škôl a stávajú sa súčasťou jazykovej krajiny škôl. Práve pre svoju dočasnosť týchto objektov sa vedú diskusie, či aj maturitné tablá majú byť predmetom výskumu jazykovej krajiny. Zastávame názor, že aj tablá si zaslúžia pozornosť výskumu. Predstavujú totiž dôležitý onomastický materiál predovšetkým v oblasti antroponymie. Onomastika môže sledovať frekvenciu rodných mien v danom období, formálne zmeny v menách maturantov (postupný odklon od oficiálnych podôb antroponým k hypokoristickým podobám a pod.). Z diachrónneho hľadiska môžeme sledovať vývoj formálnej stránky antroponým uvedených na maturitnom table — v minulom storočí boli maturitné tablá formálne — obsahovali názov školy, roky štúdia maturantov, fotografie vedenia školy, triedneho učiteľa a študentov s uvedením ich rodného mena a priezviska (obr. 24, 25).

Obr. 24 (Zdroj: BBSOO, 2020)

detail:

Obr. 25

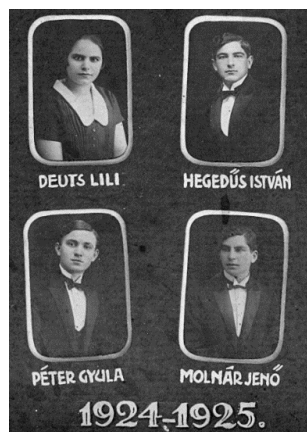
V slovensko-maďarskom jazykovom prostredí bol text v maďarčine a jazykovému prostrediu zodpovedalo aj poradie priezviska a rodného mena (obr. 26, 27). Formálnemu systému zodpovedala aj forma rodných mien, ktorá bola v minulosti v oficiálnej podobe, nie v hypokoristických variantoch.

V osemdesiatych rokoch 20. storočia si niektoré maturitné triedy vyrábali oficiálne a neoficiálne table a s postupnou demokratizáciou školstva sa zmenili aj podoby maturitných tabiel. V súčasnosti sa na tabľách pod fotografiami píše len rodné mená v rôznych podobách — oficiálne, hypokoristické, prípadne ide o kombináciu hypokoristických podôb a priezvisk (obr. 28, 29).

Obr. 26 (Zdroj: Berta, 1925)

detail:

Obr. 27

Obr. 28 (Zdroj: Hudačko, 2019)

detail:

Obr. 29

Prechod od formalizovaných podôb zápisov rodných mien a priezvisk k súčasnému trendu hypokoristických podôb rodných mien si však už onomastika nevníma. Týmto javom napokon venuje pozornosť sociolingvistika v rámci výskumov jazykovej krajiny. Zistenia sociolingvistiky preto môžu poslúžiť onomastike v ďalších výskumoch.

ZÁVER

Analýza jazykovej krajiny poukazuje na mnoho faktorov a prvkov, ktoré človek vníma. Tieto prvky s ním zároveň komunikujú a ovplyvňujú ho. Pestrosť jazykovej

krajiny sa zvyšuje narastajúcim počtom etník a počtom jazykov. Doterajšie výskumy problematiky jazykovej krajiny boli predovšetkým sociolingvistické a onomastické, pričom onomastika sústreďovala pozornosť len na časť jazykovej krajiny — na propriá, ich formálnu stavbu, jazykové východisko, funkciu a pod. Širší výskumný záber sociolingvistiky umožňuje sledovať aj neverbálne javy — vizuálnu a semiotickú stránku jednotlivých znakov. Poukázanie na komplementaritu onomastických a sociolingvistických výskumov jazykovej krajiny sme sa snažili ukázať na viacerých druhoch nosičov — cez pamätné tabule ako prvky *top-down* sféry, maturitné tablá a logonymá reštaurácií ako prvky *bottom-up* sféry. Sociolingvistický výskum jazykovej krajiny môže dopĺňať onomastické výskumy o analýzu vizuálnej kompozície nosičov a o viacplánovosť jeho vizuálnej stránky, s ktorou sa spájajú ďalšie konotácie pôsobiace na percipienta. V tejto oblasti sa perspektívnym ukazuje výskum náhrobných kameňov. Práve výskum sepulkrálnych pamiatok v jazykovo zmiešanom území zvyrazňuje mnohorozmernosť sociolingvistických výskumov, ktoré môžu dopĺňať onomastický výskum — v diachrónej rovine môžeme napr. sledovať spontánny prechod z jedného jazyka do druhého, na základe rokov narodenia a úmrtia môžeme analyzovať príbuzenské vzťahy, formálna stránka propria umožňuje zisťovať etnicitu nositeľa mena, sociolingvistický pohľad môže vysvetliť napr. používanie maďarčiny vo forme zápisu osobných mien i jazyka u najstaršej generácie zosnulých a pod. Synergia sociolingvistických a onomastických výskumov jazykovej krajiny by mohla priniesť omnoho detailnejšie a presnejšie analýzy jazykových a mimojazykových znakov — pri náhrobných kameňoch môžeme určiť príbuzenské vzťahy, sledovať formu mien v slovenčine a maďarčine (prípadne v inom jazyku), sociolingvistický pohľad nám umožňuje sledovať problematiku prechýľovania ženských priezvisk, uplatnenie cudzieho jazyka na náhrobných kameňoch, prípadne postupný prechod k slovenčine a pod. Pri logonymách sa vzájomná spolupráca onomastiky a sociolingvistiky môže prejavovať vo využívaní slovenského/cudzieho jazyka podľa funkcie logonyma — či je nápis určený len domácemu spotrebiteľovi, alebo aj zahraničnému návštevníkovi. Podobné javy môžeme sledovať aj pri pamätných tabuliach. Maturitné tablá z diachróneho hľadiska reflektujú na základe použitia formy mien maturantov postupné uvoľňovanie spoločenských konvencií.

LITERATÚRA

- Backhaus, P. (2007). *Linguistic Landscapes: Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters.
- Barni, M., & Bagna, C. (2010). Linguistic Landscape and Language Vitality. In: E. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M. Barni (Eds.), *Linguistic Landscape in the City* (s. 3–18). Bristol–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters.

- Bauko, J. (2019). Propriálno-semiotický obraz bilingválnych obcí Slovenska [Proprietary-semiotic image of bilingual municipalities in Slovakia]. In: A. Chomová, J. Krško, & I. Valentová (Eds.), *Konvergenie a divergenie v propriálnej sfére. 20. slovenská onomastická konferencia, Banská Bystrica 26.–28. 6. 2017* (s. 138–148). Bratislava: Filozofická fakulta UMB–Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV–Veda.
- Bauko, J. (2021). Úradné a neúradné vlastné mená v bilingválnej onymickej krajine [Official and non-official proper names in a bilingual onymic landscape]. *Jazykovedný časopis*, 1, 124–141.
- Bauko, J. (2022). Interdisciplinárny výskum onymickej krajiny [Interdisciplinary research of the onymic landscape]. In: T. Bánik & J. Bauko (Eds.), *Vlastné mená v interdisciplinárnom kontexte. 21. slovenská onomastická konferencia, Nitra 10.–12. 9. 2019* (s. 109–122). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- BBSOO = Banskobystrický spolok okrášľujúci a ochranný. (2020, 6. júna). Štátny československý učiteľský ústav. <https://www.bbsoo.sk/statny-ceskoslovensky-ucitelsky-ustav/>
- Berta, O. (1925). Maturitné tablo [Fotografia]. *Novozámocký fotoalbum*. <https://www.nzalbum.sk/sk/fotografie/2936?album=58>
- Blanár, V. (2009). *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky* [Proper names in the light of theoretical onomastics]. Martin: Matica slovenská.
- Boborová, S. (2023). *Propriálna a apelatívna rovina náhrobných kameňov ako súčasť jazykovej krajiny v bilingválnom jazykovom prostredí (na príklade Levíc)* [Proprietary and appellative level of gravestones as part of the linguistic landscape in a bilingual linguistic environment (On the example of Levice)]. Rukopis bakalárskej práce. Banská Bystrica: Filozofická fakulta UMB.
- David, J. (2019). Delimitative Function of Place Names in the Linguistic Landscape — as Illustrated with Examples from the Cities of Prague and Ostrava (Czech Republic). *Linguistica*, 67, 5–14.
- Donovalová, K. (2009). *Pamätníky a pamätné tabule Banská Bystrica* [Monuments and commemorative plaques Banská Bystrica]. Banská Bystrica: Verejná knižnica Mikuláša Kováča v Banskej Bystrici.
- Gáľisová, A. (2012). Logo(type) ako komunikát [Logo(type) as a communication]. In: G. Múcsková (Ed.), *Varia XX. Zborník materiálov zo XX. kolokvia mladých jazykovedcov, Časť-Papiernička 24.–26. 11. 2010* (s. 132–141). Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.
- Gašová, Z. (2020). Formy inojazyčnosti v jazykovej krajine. Analýza vybraných aspektov na príklade „Krčmy na Zelenej“ v Bratislave [Forms of foreign language in a linguistic landscape. Analysis of selected aspects on the example of “Krčma na Zelenej” in Bratislava]. In: R. Štefančík, J. Lidák, & D. Lišková (Eds.), *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie V* (s. 69–81). Bratislava: Ekonóm.
- Gašová, Z. (2021). Rozmanitosť jazykovej krajiny Bratislavy [The diversity of the linguistic landscape of Bratislava]. In: A. Ďuricová & J. Lauková (Eds.), *Od textu k prekladu XV., 2. časť, Linguistic Landscape* (s. 24–32). Praha: Jednota tlumočníků a překladatelů.
- Hudačko, E. (2019, 24. mája). Gymnázium J. A. Raymana 4.A [Fotografia]. *Dnes24.sk* <https://presov.dnes24.sk/galeria/maturitne-tabla-v-nasom-meste-taketo-diela-su-v-presove-k-videniu-82483/fotografia-4>
- Imrichová, M. (2002). *Logonymá v systéme slovenčiny* [Logonyms in the Slovak language system]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied.
- Istók, V., Lőrincz, G., & Tóth, S.J. (2022). *Jazyková krajina miest Komárno a Komárom* [Linguistic landscape of Komárno and Komárom]. Komárno: Univerzita J. Selyeho.
- Jesenská, P. (2021). Skúmanie základnej jednotky jazykovej krajiny [Exploring the basic unit of linguistic landscape]. In: A. Ďuricová & J. Lauková (Eds.), *Od textu k prekladu XV., 2. časť, Linguistic Landscape* (s. 45–51). Praha: Jednota tlumočníků a překladatelů.
- Juřenová, M., Kubánková, K., Poláková, G., Polášková, M., & David, J. (2022). *Výstava Historická onomastika aneb Hřbitovní kvítí*. Katedra českého jazyka Filozofické fakulty Ostravské univerzity. <https://kjc.osu.cz/vystava-historicka-onomastika-aneb-hrbitovni-kviti/>

- Krško, J. (2016). *Všeobecnolingvistické aspekty onymie. (Z problematiky onymického komunikačného registra)* [General linguistic aspects of proper names (From the issue of the onymic communication register)]. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici–Belianum, Filozofická fakulta.
- Krško, J. (2022). Logonym as a part of the linguistic landscape. *Onomastica*, 66, 287–298.
- Landry, R., & Bourhis, R. (1997). Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16, 23–49. <https://doi.org/10.1177/0261927X970161002>
- Lauková, J., & Molnárová, E. (2020). Viacjazyčnosť niektorých názvov obchodov a prevádzok (zariadení) v Banskej Bystrici [Multilingualism of Some Names of Shops and Establishments (Facilities) in Banská Bystrica]. In: A. Ďuricová & E. Molnárová (Eds.), *Od textu k prekladu XIII* (s. 97–111). Banská Bystrica: Belianum.
- Lauková, J. (2020). Kontext textu a obrazu vo vizuálnej semiotike jazykovej krajiny mesta Banská Bystrica [The context of text and image in the visual semiotics of the linguistic landscape of Banská Bystrica]. In: A. Ďuricová (Ed.), *Od textu k prekladu XIV, 2. časť, Linguistic Landscapes* (s. 47–54). Praha: Jednota tlumočníkov a prekladateľů.
- Molnárová, E. (2020). Priezviská v logonymách (na príklade jazykovej krajiny Banskej Bystrice) [Surnames in logonyms (On the example of the linguistic landscape of Banská Bystrica)]. In: A. Ďuricová (Ed.), *Od textu k prekladu XIV, 2. časť, Linguistic Landscapes* (s. 60–66). Praha: Jednota tlumočníkov a prekladateľů.
- Molnárová, E. (2021). Multimodal Aspects of the Banská Bystrica Linguistic Landscape. *Ad Alta: journal of interdisciplinary research*, 11(1), 209–213. <https://www.doi.org/10.33543/1101>
- Nováková, M. (2020). Chorvatská príjmení v Hlohovci a ve Valticích [Croatian surnames in Hlohovec and Valtice]. *Acta onomastica*, 61(2) 499–500.
- Satinská, L. (2014). Jazyková krajina Bratislavy: Dunajská ulica [Linguistic landscape of Bratislava: Dunajská ulica]. In: V. Patráš (Ed.), *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie: zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6.–7. 9. 2012 v Banskej Bystrici* (s. 157–167). Banská Bystrica: Belianum.
- Štefaňáková, J. (2023). Pamätné tabule ako súčasť jazykovej krajiny Námestia SNP v Banskej Bystrici. In: A. Ďuricová & E. Molnárová (Eds.), *Od textu k prekladu XVII, 2. časť, Linguistic Landscapes* (s. 70–85). Praha: Jednota tlumočníkov a prekladateľů.
- Tomaščíková, N. (2022). Vizuálna stránka jazykovej krajiny (na príklade Kapitulskej ulice v Banskej Bystrici) [The visual side of the linguistic landscape (On the example of Kapitulska Street in Banská Bystrica)]. In: A. Ďuricová & E. Molnárová (Eds.), *Od textu k prekladu XVI, 2. časť, Linguistic Landscapes* (s. 48–56). Praha: Jednota tlumočníkov a prekladateľů.
- Tóth, S.J. (2021). Teoretické a metodologické východiská triedenia a spracovania jazykovej krajiny na príklade Békešskej Čaby a Komárna [Theoretical and methodological foundations for the classification and elaboration of the linguistic landscape on the example of Békéšská Čaba and Komárno]. In: T. Tušková (Ed.), *Výskum Slovákov v Maďarsku v interdisciplinárnom kontexte. Na počesť Anny Divičanovej a k 30. výročiu VÚSM. Acta Partis Minoris Slovacae* (s. 375–391). Békešská Čaba: VÚSM.
- Tóth, S.J., Istók, V., & Lőrincz, G. (2022). Komparatívny výskum jazykovej krajiny dvoch obchodných ulíc miest Komárno a Komárom [Comparative research on the linguistic landscape of two shopping streets of Komárno and Komárom]. In: A. Ďuricová & E. Molnárová (Eds.), *Od textu k prekladu XVI, 2. časť, Linguistic Landscapes* (s. 57–67). Praha: Jednota tlumočníkov a prekladateľů.

SUMMARY

COMPLEMENTARITY OF ONOMASTIC AND SOCIOLINGUISTIC RESEARCH OF THE LINGUISTIC
LANDSCAPE IN SLOVAKIA

The paper is devoted to the mutual complementarity of onomastic and sociolinguistic research of the linguistic landscape in Slovakia. The paper focuses on the analysis of anthroponyms as part of memorial plaques, official boards of local government, as well as advertising billboards and banners. A large part of onomastics has been focusing on research of urbanonymy, mainly anthroponymic dedication titles and their naming process after 1989, as well as on company names — logonyms. Unlike onomastics, sociolinguistics focuses also on visual and semiotic aspects of logonyms. Anthroponyms represent a part of graduation tableaux, which enter the linguistic landscape before the graduation exams. Up to the present day, the study of gravestones as an area of the linguistic landscape has been only narrowly explored. In a bilingual environment, they pose a very colorful sample not only from a diachronic but also from a synchronic perspective. Besides onomastic research, expanded research on the linguistic landscape not only enables the analysis of the formal structure of proper names but also family relationships of the deceased expressed through certain formal signs found on gravestones.

Keywords: Linguistic Landscape, onomastics, proprium, onymic object

IMIONA OSOBOWE W POLSZCZYŹNIE WOBEC KATEGORII PŁCI

Słowa tematyczne: imiona osobowe, kategoria płci, kategoryzacja imion, imiona uniseks, zmiany imion

Utrwalony historycznie wzorec nadawania imion osobowych, z jakim mamy do czynienia zarówno w warunkach polskich, jak i w różnych innych obszarach językowych, wiąże się z wyraźną różnicą między imionami męskimi i żeńskimi, służącą w tym wypadku symbolicznemu wyznaczeniu i utrzymaniu granic płci oraz indywidualizacji osób ze względu na ten ważny biologicznie i kulturowo element ich identyfikacji osobniczej. Pojęcie płci ma w tradycyjnym ujęciu charakter binarny, według definicji słownikowej jest to biol. 'zespół właściwości charakteryzujących organizmy osobników męskich i żeńskich i przeciwstawiających je sobie wzajemnie (...)'¹ (US, t. III, s. 182). Wskazana różnica płci znajduje odzwierciedlenie w języku w powiązaniu z gramatyczną i — szerzej — językową kategorią rodzaju (Nowosad-Bakalarczyk, 2009, s. 11), o czym będzie mowa dalej.

Uwagi te wprowadzają wątek problemowy zapowiedziany w tytule. Celem przedstawionych w niniejszym opracowaniu rozważań jest przyjrzenie się imionom osobowym używanym w języku polskim z perspektywy, którą wyznacza kategoria płci. Punkt wyjścia stanowi wskazanie na systemowe rozróżnienia w zakresie formy językowej imion, których charakterystyka rodzajowa jest pochodną płci osób, odpowiednio kobiet i mężczyzn. Na tak zarysowanym tle rozpatrywane są przypadki rozszerzenia referencji płci, co prowadzi do pojawiania się imion uniseks i szerzej: występujących w różnych formach niewskazujących na płeć nosicieli. Stanowią one w polszczyźnie zjawisko uzualne korygujące (przynajmniej do pewnego stopnia) rozgraniczenia i podziały istniejące w języku. Odnosząc się do postępowania badawczego, należy dla porządku nadmienić, że występowanie imion uniseks zostało potraktowane jako hipoteza podlegająca weryfikacji w świetle informacji o nadaniach imion pozyskanych z otwartych danych z rejestru PESEL i przy uwzględnieniu wybranych onomastykonów, które zawierają takie informacje.

Zgodnie z ustalonym zwyczajem językowym imiona dla dzieci są wybierane z osobnych list czy zbiorów w zależności od płci, która stanowi czynnik decydujący o dystrybucji nominacyjnej tych nazw. W polskiej sytuacji językowej jest to wyznaczony odpowiednimi przepisami prawa i zakodowany w szerokim zakresie w językowych wystąpieniach wymóg posługiwania się imionami pozwalającymi odróżnić płeć noszących je osób. W związku z tym forma językowa wielu — bo jednak nie wszystkich — imion jest skorelowana z określoną płcią, czyli zawiera odpowiedni wskaźnik rodzajowy pozwalający na ich zidentyfikowanie w polskiej świadomości językowej jako męskich lub żeńskich, co pozostaje w zgodzie z dychotomizującą postawą wobec zjawisk rzeczywistości, mającą też zastosowanie w języku. Należy dodać, że obowiązujące przepisy dają przy wyborze imion możliwość wyjścia poza korelację: forma językowa — płeć, jednak z utrzymaniem informacji o płci nosiciela¹. Jest to bowiem jeden z warunków umożliwiających właściwą pod względem społecznym percepcję tożsamości antroponimicznej, która podlega współcześnie pewnym zmianom.

Imiona, które rodzice lub opiekunowie prawni nadają dzieciom, są w zdecydowanej większości nadań nazwami zaliczanymi do częstych, których uzus opiera się w dużym stopniu na kontynuacji i powtarzalności wyborów językowych. Wiele z nich możemy odnaleźć w wykazie imion używanych w Polsce, którym dawniej posługiwały się urzędy stanu cywilnego. Należy jednak pamiętać, że jest to tylko reprezentacja, która w żadnym wypadku nie wyczerpuje ogólnego zasobu imion występujących w polszczyźnie (w kodzie oficjalnym). Nie jest on zamkniętym zbiorem jednostek nazewniczych, może być i jest uzupełniany o nowe nazwy. Jak zauważył Józef Bubak, wśród nadających imiona są nie tylko zwolennicy tradycji, ale też „tacy, którzy uważają, że można nadawać dowolne imiona, a przy ich wyborze nie należy stosować żadnych ograniczeń” (1983, s. 75). Od razu trzeba powiedzieć, że zasady postępowania, które są wyznaczone przez istniejące regulacje prawne oraz odnoszące się do nich instrukcje i wskazania opracowane przez specjalistów językoznawców (zob. Zalecenia dla urzędów stanu cywilnego i opinie o imionach w związku z działalnością Rady Języka Polskiego), nie zawsze dają o sobie znać przy wyborze imion i niekoniecznie są respektowane i stosowane przy ich wprowadzaniu w obieg społeczny.

Rozpatrując sposoby kodowania informacji o płci w odniesieniu do imion osobowych, należy mieć na uwadze odpowiednie wykładniki rodzajowe, pozwalające częstokroć odróżnić imiona męskie od żeńskich. Taki podział, powiązany semantycznie z referencją płci, ma w wypadku imion i innych wyrazów nazywających ludzi podstawy statystyczne: w większości są to rzeczowniki rodzaju

¹ Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego. Dz. U. z 2014 r., poz. 1741. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20140001741> (dostęp: 25.11.2024).

męskiego, jeśli odnoszą się do osób płci męskiej, i żeńskiego, jeśli do osób płci żeńskiej (Perlin, Mielczarek, 2014, s. 132). Uwarunkowania semantyczne rodzaju znajdują odzwierciedlenie na poziomie cech wewnętrznych oraz zewnętrznych wyrazów, ujawniających się w ich relacji do innych jednostek wyrazowych (Zieniukowa, 1981, s. 9). Tu będzie mowa o tych pierwszych, związanych z formą imion osobowych (poza związkami składniowymi). Jak się wydaje, takie podejście pozostaje w zgodzie z tym, jak przeciętny użytkownik języka polskiego ustala dla własnych potrzeb korelację: płeć — rodzaj gramatyczny, łącząc z rodzajem charakterystyczną dla przypisanej mu wartości formę językową (relacje z innymi wyrazami w zdaniu i tekście zakładają stosowanie przyjętej uprzednio klasyfikacji rodzajowej oraz wynikających z niej uzgodnień w zakresie łączliwości składniowej). Myśląc o imionach — w perspektywie kognitywnej, która stanowi istotny sposób podejścia do opisywanych nazw — i dokonując ich kategoryzacji jako wyrazów językowych, wspomniany użytkownik posługuje się schematami, które łączą się z działaniem językowej konwencji (Langacker, 2008/2009, s. 229). Schemat można uważać za pewien wzorzec lub też sumę cech charakterystycznych, które są wspólne dla pewnej liczby elementów, jest to zarazem konstrukt, który może być zastosowany do ustalenia częściowej przewidywalności rodzaju (van Hoek, 1994, s. 182–183). W tym wypadku mamy do czynienia z sytuacją, w której tak rozumiany i utrwalony kognitywnie schemat łączy się z przyporządkowaną do rodzaju formą językową imion: przekazuje informację fonologiczną i w szerszym ujęciu morfologiczną na temat ich zakończenia (charakteryzowanego jako męskie lub żeńskie).

Z rodzajem jako kategorią różnicującą własności formalne imion osobowych zależnie od płci nosicieli wiążą się jednak też pewne trudności wynikające z faktu, że formy językowe mają wykładniki rodzaju, które można uznać za symptomatyczne lub nietypowe pod względem morfologicznym, przede wszystkim ze względu na znamiona fleksyjne. Innymi słowy, współzależność płeć — rodzaj językowy nie ujawnia się w zbiorze imion używanych w Polsce w jednakowym stopniu i nie w taki sam sposób (wyżej była w zasadzie mowa o schematach prymarnych mających charakter najbardziej systemowy).

Przeгляд sytuacji w obrębie imion osobowych dostępny jest w różnych opracowaniach, za którymi podawane są tu najważniejsze informacje dotyczące form męskich i żeńskich. Imiona męskie są w większości wypadków w podstawowych formach kanonicznych zakończone na spółgłoskę (ściślej: z tematem na spółgłoskę i z końcówką zerową w M. l.poj.). Oprócz nich występują imiona zakończone na *-i* // *-y*, odmieniające się jak przymiotniki (poza M. i W. l.mn., gdzie występuje rzeczownikowa męskoosobowa końcówka *-owie*, np. *Antoni*, *Arkady*, *Bazyli*, *Konstanty*), inne jeszcze kończą się na *-a* (mają w l.poj. deklinację żeńskorodzajową, czyli odmieniają się jak imiona żeńskie o takiej samej końcówce, natomiast w l.mn. odmieniają się jak rzeczowniki męskie, np. *Barnaba*, *Bonawentura*, *Dyzma*, *Jarema*)

oraz na *-o*: *Bruno, Hugo, Gwido, Iwo* (oboczna postać ze spółgłoską *-n* na końcu: *Brunon, Hugon* itd.). Z kolei polskie imiona żeńskie są zakończone z reguły na *-a*. Za wyjątki uznaje się formy o innym zakończeniu samogłoskowym, np. *Beatrycze* (zalecane do niedawna spolszczenie to *Beatrycza*, por. Malec, 1996, s. 34), *Noemi*. Ponadto zaadaptowane fleksyjnie do polszczyzny zostały imiona żeńskie z zachowanym obcym wygłosem spółgłoskowym w M. l.poj., jak np. *Ingrid, Karin, Rut*. Nie są one często nadawane, ale mają wystąpienia językowe (np. w 2022 roku forma *Rut* jest odnotowana pięć razy), choć jeszcze niedawno nie zezwalały na to przepisy (por. Malec, 2001, s. 57), ponieważ imiona te nie są zgodne z polskim morfologicznym wyznacznikiem żeńskości (w zgodzie z tym wyznacznikiem pozostaje forma *Ruta*). Warto zauważyć, że niektóre z żeńskich imion spółgłoskowych zyskały pozytywną ocenę językoznawczą i zostały dodane do „obowiązkowego wykazu imion” (Rada Języka Polskiego, 2007), jak *Abigail, Karmen* (z pisownią przez *K*, choć większą liczbę nadań w XX wieku i obecnie ma *Carmen*, w tej postaci hasłowej imię jest też notowane w słowniku Jana Grzeni, z podaniem informacji o jego odniesieniach literacko-muzycznych; SIGrZ, s. 86) oraz *Nel*.

Obraz językowy, który wyłania się z dokonanego opisu w związku z kategorią pojęciową PŁEĆ w imionach osobowych, stanowi potwierdzenie faktu, że o rodzaju naturalnym osoby, do której odnosi się dana nazwa, możemy wnioskować już na podstawie charakteryzujących tę nazwę cech morfologicznych, przede wszystkim końcówek fleksyjnych. Jak pokazały badania nad gramatyką nazw własnych, opozycję w zakresie referencji płci (męska — żeńska) wyrażają w nazwach osób (nie tylko w imionach) środki fleksyjne, natomiast w wyrazach pospolitych jest ona wyrażana w pierwszej kolejności środkami słowotwórczymi (Kaleta, 1998, s. 40). Zachodzi tu zgodność rodzaju gramatycznego nazw z płcią referenta. Informacji o płci dostarczają rzecz jasna też środki syntaktyczne. Ponadto, w zakresie imion osobowych ważne jest tło opisowe oraz komunikacyjne nazw, czyli pewna wiedza podzielana przez użytkowników języka i związana z tym kwestia, że imiona mogą mieć w obrębie danej wspólnoty językowo-kulturowej konotacje płci męskiej lub żeńskiej, o czym świadczą oddzielne listy nazw (por. Nowosad-Bakalarczyk, 2009, s. 32). Wszystko, co zostało wyżej powiedziane, dotyczy form podstawowych imion, inaczej sytuacja może się przedstawiać w wypadku emotywnych form imion męskich i żeńskich, w których „[p]łeć nie jest (...) wyrażona ani fleksyjnie, ani składniowo, a stosunki syntaktyczne w zdaniu dyktuje rodzaj gramatyczny danej nazwy własnej” (Kaleta, 1998, s. 43). Korelacja rodzaju i płci może być zawieszona pod względem słowotwórczo-fleksyjnym i składniowym w przypadku imion w formach pochodnych z formantami zneutralizowanymi rodzajowo, por. np. *Józiątko* (od *Józio* — *Józef*) i *Marysiątko* (od *Marysia* — *Maria*), *Adamisko* (od *Adam*) i *Marcisko* (od *Marta*). Inny przykład to modyfikacje fleksyjne, których efektem jest „stylizacja rodzajowa” form

męskich na wzór żeńskich i na odwrót: *Jacusia* (od *Jacusz*), *Ewusz* (od *Ewusia*), *Basiul* i *Basiulek* (od *Basiula* i *Basiulka*) (Kosyl, 1983, s. 44).

Zdaniem Zofii Kalety kategoria płci ma w nazwach własnych osób charakter radialny (Kaleta, 1998, s. 43). W centrum tej kategorii znajdują się nazwy, w wypadku których rodzaj naturalny ich nosicieli jest zgodny z rodzajem gramatycznym, przy tym jest to korelacja, która uwidacznia się w cechach morfologicznych i zwłaszcza fleksyjnych różnych antroponimicznych słowoform. Wskaźniki rodzajowo-płciowe, które występują w formach imion osobowych i stanowią realizacje potencji strukturalnych systemu językowego, mające zresztą też zastosowanie w odniesieniu do rzeczowników pospolitych, pozwalają uznać, że także w tej klasie nazw można wydzielić bardziej oraz mniej prototypowe ze względu na kategorię płci nazwy osób. Do tych pierwszych będą należeć imiona osobowe, w których informacja o płci przekazywana jest prymarnie w sposób systemowy, czyli w przykładach, w których rodzaj męski wyraża w formie kanonicznej końcówka zerowa i spółgłoskowe zakończenie tematu, a rodzaj żeński — końcówka *-a*. Efekt prototypowy wzmacnia tu analogia do rzeczowników pospolitych, w tym przede wszystkim tych, które nazywają osoby, a ponadto są zróżnicowane w zakresie referencji płci. Obserwacja tych form osobowych pozwala mówić o nacechowaniu semantycznym, które dotyczy wskazanych morfemów gramatycznych w mianowniku l.poj. (Zaron, 2004, s. 84).

Zależność między rodzajem naturalnym a gramatycznym ujawnia się wyraźnie w zakresie imion osobowych w istnieniu opozycyjnych form męskich i żeńskich, zwłaszcza tych z końcówką zerową i zakończonych na *-a* (są też wykładniki słowotwórczo-fleksyjne, które po stronie żeńskiej tworzą opozycję płci). Tego typu odpowiedniości oraz przeciwstawienia stanowią element porządkujący wewnętrznie zasób imion osobowych, np.: *Adrian* — *Adriana*, *Bogumił* — *Bogumiła*, *Daniel* — *Daniela*, *Dominik* — *Dominika*, *Donat* — *Donata*, *Franciszek* — *Franciszka*, *Gabriel* — *Gabriela*, *Józef* — *Józefa*, *Kazimierz* — *Kazimiera*, *Krzysztof* — *Krzysztofa*, *Leonard* — *Leonarda*, *Mirosław* — *Mirosława*, *Roman* — *Romana*. Przy okazji pojawia się tu problem motywacji imion żeńskich w polszczyźnie, który był rozpatrywany w odniesieniu do imion rodzimych i zapożyczonych (zob. Karpluk, 1961; Cieślíkowa, 1991; Malec, 2001). Nie wchodząc w szczególności, można tu mówić o imionach żeńskich tworzonych od męskich przy udziale derywacji paradygmatycznej powodującej zmianę rodzaju, ale też o ich niezależnych wystąpieniach językowych. Gdy idzie o imiennictwo rodzime, to złożone imiona żeńskie mogły być tworzone niezależnie od męskich, „z uwzględnieniem odpowiednich dla sytuacji kobiet treści”, ale w większości są motywowane przez imiona męskie i derywowane przez zmianę paradygmatu (Malec, 2001, s. 52). Podobnie jest w innych językach indoeuropejskich. Zwykły schemat nadawania imion w świecie germańskim obejmuje wyraźną różnicę między imionami

męskimi i żeńskimi, przy tym w formach złożonych zaznacza się silny wpływ imion męskich. Nie tylko na gruncie słowiańskim czy germańskim, ale też greckim, indyjskim i celtyckim podobieństwo między nazwami męskimi i żeńskimi jest znaczne, różnica przejawia się w tym, że te drugie mają żeńskie zakończenie. Jest to językowa przesłanka do tego, by twierdzić, że społeczności używające takich imion miały charakter patriarchalny (por. Brylla, 2009). W imiennictwie chrześcijańskim na gruncie polskim występują zapożyczenia gotowych form żeńskich (imiona świętych patronek, np. *Aleksandra*, niezależnie od *Aleksander*), ponadto imiona żeńskie mogły być tworzone od odpowiednich form męskich. W tym drugim wypadku mamy do czynienia z derywacją fleksyjną, która skutkuje m.in. dostawieniem końcówki *-a* w M. l.poj. Ten właśnie sposób formowania imion żeńskich jest często stosowany współcześnie (Malec, 2001, s. 58). Z odwrotnym kierunkiem derywacji, gdy imiona męskie pochodzą od żeńskich, mamy do czynienia nieporównanie rzadziej, mają one bardzo małą liczbę nosicieli (od kilkunastu do kilku), por. niektóre przykłady podane przez Marię Malec: *Alin* od *Alina*, *Danut* od *Danuta*, *Genowef* od *Genowefa*, *Jolant* i *Jolanty* od *Jolanta*, *Natalian* od *Natalia*, *Weronik* od *Weronika*, *Zofian* od *Zofia* (Malec, 2001, s. 58, 2007, s. 130). To, że takich nazw jest mało, wynika być może z ich obciążenia kulturowego, związanego z przekazywaną przez język aksjologią płci. Można w tym miejscu dodać, że tego typu przypadki zależności słowotwórczej nazw zdarzają się w różnych językach, np. na obszarze skandynawskim, o czym pisze Eva Brylla, gdzie mamy duńskie *Martinus* od *Martine*, norweskie *Dortheus* od *Dorthe*, islandzkie *Erlar* od *Erla*, ale są to przykłady bardzo nieliczne (Brylla, 2009, s. 176).

Przyjmując opisowy punkt widzenia, można powiedzieć, że słowotwórstwo paradygmatyczne w zakresie imion osobowych w formach oficjalnych służy wytwarzaniu się licznych par nazewniczych zróżnicowanych pod względem rodzaju gramatycznego i powiązanej z nim informacji o płci. Nawiasem mówiąc, ich językowa reprezentacja może być mocna albo bywa też słaba, gdy powszechnie używana jest tylko jedna z dwóch form, druga zaś pozostaje mało znana, ponadto trafia się w praktyce nadawania imion rzadko, jak np. *Piotr* i *Piotra* (por. Kosyl, 1983, s. 42). Niezależnie od tego znaczna część imion to imiona niesparowane, to jest wyłącznie męskie lub żeńskie. Zdaniem Czesława Kosyła w uzusie preferowane są wyraźnie właśnie tego typu formy (1983, s. 42). Nie jest to jednak pogląd, który można przyjąć bez zastrzeżeń, ponieważ skupia się na często występujących parach nazewniczych, natomiast nie uwzględnia potwierdzonego użyciem językowym zjawiska, jakim jest „łatwość tworzenia imion żeńskich od większości imion męskich za pomocą zmiany paradygmatu (...) lub wyspecjalizowanych sufiksów” (Malec, 2007, s. 130).

Formy imion są bardzo zróżnicowane. Nie dziwi fakt, że niezależnie od istnienia form prototypowych dla morfologicznego rodzaju męskiego i żeńskiego

mamy też do czynienia z formami mniej pod tym względem reprezentatywnymi, niemającymi (w ujęciu bezkontekstowym) pozytywnie je wyróżniających wykładników rodzajowych. Jak wiadomo, rodzaj jest w nazwach osobowych sprzężony semantycznie z płcią, tu więc chodzi o formy, które nie pasują do określonej płci. W ten sposób można np. traktować imiona męskie zakończone na *-a*. Te, które mają za sobą tradycję użycia, niezbyt zresztą liczne, nie podlegają dyskusji jako potwierdzone przez uzus odstępstwa od gramatycznego standardu. Otwierają one przy tym drogę do użycia innych imion o takim zakończeniu, które już znalazły się w uzusie lub stanowią dopiero propozycje poszerzenia ogólnego zasobu imion zinstytucjonalizowanych (urzędowo nadanych), o których np. dowiadujemy się z opinii publikowanych przez Radę Języka Polskiego. Innowacją jest np. imię *Andrea* jako forma męska występująca obok znacznie częściej spotykanej w obiegu językowym w Polsce formy żeńskiej, z zakończeniem charakterystycznym dla rzeczowników rodzaju żeńskiego. W słowniku Kazimierza Rymuta, obejmującym imiona używane w Polsce w XX wieku do 1994 roku, notowane jest to imię tylko jako żeńskie (SIWPU, s. 23). Informacje z lat późniejszych można odnaleźć w zbiorze otwartych danych opracowanych na podstawie rejestru PESEL („Imiona nadawane dzieciom w Polsce”, b.d.). Wynika z nich, że w okresie 2010–2019 wskazane imię wystąpiło jako żeńskie 321 razy, natomiast jako męskie — 145 razy (w latach 2017, 2018 i 2019 nie ma form męskich). Później nadawane jest rzadko, np. w 2022 ma po 2 wystąpienia dla obu płci. Zgodnie z tradycją w Polsce i w wielu innych krajach *Andrea* funkcjonuje tylko jako imię żeńskie. Inna referencja płci pojawiła się u nas być może pod wpływem włoskim, na gruncie języka włoskiego jest to imię męskie (odpowiednik pol. *Andrzej*, zob. SIGrz, s. 50; powszechnie znany jest włoski tenor operowy *Andrea Bocelli*). Pomijając fakt, że ze względu na zakończenie na *-a* imię *Andrea* może być z dużym prawdopodobieństwem uznane w Polsce za żeńskie, uzus daje pewne podstawy do traktowania tego imienia jako dwurodzajowego i dwupłciowego. Jest to dowód na zmiany związane z postrzeganiem formy gramatycznej pewnych imion, którym towarzyszy spowodowane społeczną migracją przenoszenie na grunt polski obcych zwyczajów językowych, osłabiające w pojedynczych wypadkach czytelny podział na imiona męskie i żeńskie.

Z odchodzeniem od prototypu mamy też do czynienia przy żeńskich imionach spółgłoskowych, które są w Polsce używane od dawna, choć najogólniej rzecz biorąc nie są to wystąpienia od strony językowej zalecane, ponieważ pod względem gramatycznym w formach kanonicznych przypominają imiona męskie. Niekiedy dochodzą do tego jeszcze inne czynniki związane z posiadaniem tego rodzaju imion. Informacje na ten temat można znaleźć w opiniach Rady Języka Polskiego. Jak możemy się dowiedzieć z opublikowanego na stronie RJP tekstu (Rada Języka Polskiego, 2010), jedna z korespondentek poprosiła o pomoc

w sprawie imienia *Carmen*, które zdaniem piszącej jest dla noszącej je dziewczynki źródłem różnych niedogodności: „W różnorodnych zestawieniach, zbiorach komputerowych zawsze przypadkiem, prawdopodobnie ze względu na występującą na końcu imienia spółgłoskę, znajduje się w zbiorze chłopców. (...) Trudno nam nawet wskazać datę imienin córki, bo nie ma go w kalendarzu”. Dalej pojawia się pytanie o możliwość zastąpienia imienia *Carmen* przez „jego nieco spolszczoną formę, np. *Karmena*”. W odpowiedzi, której udzieliła Katarzyna Kłosińska, widnieje uwaga, że przy postulowanej zmianie najwłaściwsza zapewne jest podana przez respondentkę forma spolszczona, „choć i ona może być odbierana jako nietypowa”. Wydaje się, że nawet w kontekście postulowanej informacji o płci należy inaczej traktować imiona takie jak *Carmen*, które w tej formie i pisowni są dobrze zakorzenione w kulturze, i inne, zwłaszcza nowsze i niemające w Polsce tradycji użycia (w danej formie graficznej i brzmieniowej, bo mogą mieć odpowiedniki polskie) imiona żeńskie zapożyczane bezpośrednio z języków obcych, które kończą się dźwiękiem spółgłoskowym. Imiona tego typu stanowią świadectwo otwartości systemu imion w Polsce (por. Malec, 2007) i działania tendencji globalizujących oraz mody na obcość językową postrzeganą w kategoriach estetycznych, modowo-kulturowych i dodatkowo prestiżowych. Należy mieć jeszcze na uwadze to, że w części takie nazwy mogą w Polsce nosić osoby obcej narodowości. Mając na względzie uwarunkowania uzualne, można przyjąć, że w wypadku rozpatrywanych form informacja gramatyczna związana z rodzajem morfologicznym niejako schodzi tu na drugi plan, natomiast na plan pierwszy wysuwają się zastosowania językowe wynikające z ustalonych kulturowo w języku polskim lub do niego transferowanych warunków stosowności semantycznej użycia imion (Lyons, 1977/1984, s. 216). Od razu trzeba dodać, że warunki te nie zawsze są spełniane. Gdy idzie o wskazanie na płeć, to należy mieć na uwadze fakt, że dokonuje się ono w akcie mówienia i ma przede wszystkim aspekt pragmatyczny, ponieważ realizacja referencji przebiega przy udziale mówiących, którzy znają kontekst i mają wspólny zasób wiedzy o świecie. Przykładowo: *Carmen* // *Karmen*, *Ingrid*, *Karin*, *Nel*, ale też *Alison*, *Chanel*, *Inez*, *Jennifer*, *Scarlett*, *Summer*, *Vivian* to imiona żeńskie dlatego, że informacja o płci jest w nich społecznie zakodowana i ponawiana w każdym kolejnym akcie nominacji, jest to rodzaj instrukcji mówiącej o tym, jak tych imion używać ze względu na płeć referenta.

Trudno mówić o korelacji płci i formy językowej w imionach żeńskich o niekonwencjonalnej pod względem rodzaju formie gramatycznej, której znakiem jest inna niż prototypowe *-a* końcówka samogłoskowa. W pierwszej kolejności trzeba tu wymienić oparte na obcym (najczęściej angielskim i francuskim) wzorcu imiona z wygłosowym *-i*, zapisywane zgodnie z taką wymową lub mające inny zapis w części końcowej, np. *Emili* obok: *Emilly*, *Gabi*, *Lexi* obok: *Lexie*

(w angielskim od *Alexandra, Alexis*), *Lili* obok: *Lilly // Lily* (od *Elisabeth*), *Lusi*, *Neli* obok: *Nellie*, *Soft* obok: *Sophie // Sofie*, *Kylie* (nosiicielką tego imienia jest australijska piosenkarka pop Kylie Minogue (ur. 1968), co mogło przyczynić się do jego spopularyzowania; por. „Kylie”, 2022), *Mollie* (od *Mary*). Do tej listy można dodać jeszcze imiona zapisywane z końcowym *-y* (wymawianym na wzór angielski jako [i], nie można jednak wykluczyć, że gdy są używane w języku polskim, mogą mieć w pewnych wypadkach wymowę literalną), jak *Daisy*, *Ivy* itp. Podane imiona zostały w Polsce nadane, jednak jako jednostki antroponomastykonu nie spełniają na poziomie formalnym wymogu identyfikacji i odróżniania płci osób je noszących, przy tym przy braku cech przyswojenia mają charakter cytatów językowych. W sprzeczności z regulującym wybór imion przepisem pozostają dodatkowo te z nich, które występują w formie zdrobnień. Gdy idzie o zdrobnienia (w szerokim rozumieniu tego słowa), to, jak wiadomo, od pewnego czasu pod wpływem obcym szerzą się w polszczyźnie formy imion utworzone przez dodanie do skróconych podstaw formantu *-i*, np. *Doti* (od *Dorota*), *Edi* (od *Edward* lub od *Edyta*), *Oli* (od *Oliwia*, potwierdzone też od *Oliwer*), *Mati* (od *Mateusz*), *Tedi* (od *Tadeusz*, *Teodor*). Nie są to jednak w większości wypadków imiona metrykalne, używa się ich w obiegu potocznym, mają wyraźne stylistyczne nacechowanie nieoficjalne, mogą też występować w funkcji przydomków w języku młodzieżowym (por. Mysza, 2007). Z drugiej strony takie formy jednak przenikają do kodu oficjalnego, np.: *Emi* (por. Emi Buchwald, polska reżyserka, ur. 1991²), *Niki*. Istotne jest to, że końcowe *-i* nie jest tu wykładnikiem rodzaju gramatycznego, co może utrudniać bezkontekstową identyfikację płci nosicieli imion (przynajmniej trzeba, że nie w tym samym stopniu w każdym z nich, gdy weźmie się pod uwagę możliwość występowania pojedynczej lub podwójnej rodzajowej motywacji i czynnik leksykalny). Przepisy dotyczące nadawania imion w Polsce blokują lub w praktyce poważnie ograniczają możliwości w zakresie rejestracji wskazanych form nazewniczych jako zdrobnień. Warto zauważyć, że nie dotyczy to innych języków słowiańskich, w których takie formy bez większych przeszkód się pojawiają i funkcjonują jako imiona metrykalne. Tak jest np. w języku bułgarskim, w którym wśród nowych nadań (pochodzących z dwóch dekad XXI wieku) wyróżniają się m.in. imiona w formie zdrobnień zakończone na *-i*, które mają nietradycyjną dla języka bułgarskiego formę gramatyczną i mogą być używane w odniesieniu do mężczyzn i kobiet, tym samym wykazują cechy imion uniseks, por. np. *Марти*, *Ники*, *Тони*, *Цвети* (por. Vlahova-Angelova, 2020). Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, że odsetek różnych nazw osobowych łączonych z kategorią uniseks (takich, które można uznać za „prawdziwe” czy „faktyczne” imiona

² Dane z serwisu Film Polski, <https://filmpolski.pl/fp/index.php?osoba=11150223> (dostęp: 4.04.2023).

tej kategorii, potwierdzone w tym samym korpusie danych językowych) jest w języku bułgarskim bardzo niewielki (w badanych próbach materiałowych jest to nieco ponad 1% wszystkich nadań; Vlahova-Angelova, 2020, s. 114).

Obserwacja współczesnego uzusu pokazuje, że również w języku polskim mamy do czynienia z występowaniem imion, które mogą mieć dwojaką referencję płci, co na poziomie reprezentującej je formy gramatycznej (M. l.poj.) pozwala mówić o nich jako o dwurodzajowych czy może nawet w pewnych wypadkach daje powód do włączenia ich do kategorii *genus communia*. Wpływ języków obcych zmienia czy dokładniej rzecz biorąc modyfikuje tradycyjną repartycję wykładników rodzajowych w zakresie cech wewnętrznych nazw osobowych. Nie zawsze dzieje się to w zgodzie z oddziaływaniem prototypów, opartych na dopasowaniu rodzaju form językowych imion do referencji i językowej recepcji płci. Była już o tym mowa m.in. przy imieniu *Andrea*, tradycyjnie w warunkach polskich żeńskim, ale od pewnego czasu używanym też jako męskie (dają tu o sobie znać preferencje dla języka włoskiego ze strony wybierających imię dla dziecka, a także ich upodobania muzyczne). Podany przykład potwierdza obserwację, że przenoszenie obcych praktyk nazewniczych, które zachodzi w różnych środowiskach etnicznych i na różnych obszarach językowych, a z takim przypadkiem mamy tu do czynienia, stanowi przyczynę pojawiania się imion uniseks, czyli takich, które są wspólne dla obu płci (inaczej: neutralnych płciowo lub androgynicznych). W Polsce są one zjawiskiem w szerszym zakresie niespotykanym, bardzo rzadkim, można powiedzieć, że zupełnie marginalnym. Inaczej jest w języku angielskim, gdzie są elementami praktyki antroponimicznej w zakresie form podstawowych (np. *Ashton, Cameron, Jordan, Morgan, Reese, Riley*) i skróconych, zdrobniałych i pieszczotliwych (np. *Bobbie* od *Roberta* lub *Robert, Mel* od *Melvin* lub *Melanie, Melinda, Melissa, Melody*), występują też w języku francuskim, włoskim oraz w innych, gdzie do niedawna nie były znane, jak rumuński (por. Felecan, 2015). Należy nadmienić, że wraz z upływem czasu zmieniał się i nadal zmienia w różnych językach ich status prawny.

Gdy idzie o język polski, to istnienie imion uniseks nie było dotąd szerzej komentowane, trudno bowiem było znaleźć odpowiednie przykłady. Sytuację, w której imię kojarzone z jedną płcią, nadawane jest też osobom płci przeciwnej, można zgodnie z sięgającym kilku wieków zwyczajem łączyć w imiennictwie polskim tylko z imieniem *Maria*, pamiętając jednak, że jest to antroponim funkcjonujący w języku polskim i w ogóle w chrześcijańskiej tradycji antroponimicznej na specjalnych zasadach. *Maria* jest w powszechnym odczuciu imieniem żeńskim (ze względu na kult Matki Boskiej; por. Malec, 2001, s. 83), ale może być odnoszone do mężczyzn jako ich drugie imię i wtedy występuje po właściwym męskim, np. Artur Maria Swinarski (poeta, dramatopisarz, satyryk, 1900–1965; „Artur Maria Swinarski”, 2021), Andrzej Maria Lewicki (językoznawca, ur. 1934; „Andrzej Maria Lewicki”, 2021). Podobnie jest zresztą w innych językach. Jak zauważa

Oliviu Felecan, we francuskim w okresie średniowiecza imię *Marie* było używane zarówno do kobiet, jak i mężczyzn, natomiast w czasach współczesnych zostało ograniczone do płci żeńskiej z wyjątkiem spetryfikowanych połączeń typu Jean-Marie le Pen. Wymieniony tu francuski polityk nazwał swoją najstarszą córkę Marie-Caroline, co pokazuje, że to samo imię można nadać osobom różnej płci w tej samej rodzinie (Felecan, 2015, s. 156).

Poza opisany przypadek nie wychodzono w starszych słownikach objaśniających. Dopiero w opracowaniu J. Grzeni odnajdujemy przykłady *Nicol* i *Nikol*, oznaczone jako imiona z dwojaką referencją płci, oraz *Nicola*, też z informacją, że jest to imię, które funkcjonuje w Polsce jako męskie i żeńskie, „co zdarza się u nas niezwykle rzadko” (SIGrz, s. 254), podczas gdy w postaci pisanej *Nikola* jest to imię wyłącznie żeńskie (należy jednak zauważyć, że imię w tej postaci nosi Nikola Kołodziejczyk, pol. pianista jazzowy i kompozytor, ur. w 1986 roku, zob. „Nikola Kołodziejczyk”, 2022, zostało ono też kilka razy nadane jako męskie już w XXI wieku). Ze słownika dowiadujemy się, że imię zapisywane jako *Nicola* nosi (zgodnie ze stanem przypadającym na początek XXI wieku) 1048 osób i prawie wszystkie otrzymały je w latach 80. i 90. XX wieku. Mniej wystąpień mają *Nicol* (471 osób) i *Nikol* (514 osób). Autor słownika pisze o tych imionach, że pojawiły się w Polsce najprawdopodobniej pod wpływem angielskim, przez media, choć wskazuje też na możliwe źródło niemieckie (*Nicola*) i francuskie (*Nikol*, *Nicol*). Nie wspomina o tym, że *Nicola* jako obca forma imienia *Mikolaj* może mieć źródło w języku włoskim. W słowniku J. Grzeni i również w słowniku K. Rymuta nie ma informacji o rozkładzie frekwencji zależnie od płci osób. Przyjmując, że są to imiona uniseks, trzeba je postrzegać jako takie w wyznaczonym oraz ograniczonym przedziale czasowym (np. rocznym lub też dłuższym, por. Barry, Harper, 2014), przede wszystkim w synchronii (Felecan, 2015, s. 150), zwracając też uwagę na częstość nominacji (przy ryzyku nadinterpretowania małej liczby przypadków) i na proporcje czy może raczej dysproporcje w liczbie nadań zależnie od płci. Z informacji pochodzących z bazy PESEL wynika, że poczynając od 2000 roku imię *Nicola* było przede wszystkim nadawane jako żeńskie, tylko w pięciu latach w okresie do 2022 roku miało też indeks męski, z nieporównanie mniejszą liczbą wystąpień (w 2000 roku 7 męskich do 139 żeńskich, 2004 — 8 do 227, 2006 — 7 do 368, 2010 — 5 do 684 i 2017 — 2 do 188).

Zastanówmy się teraz nad tym, z jakim zjawiskiem mamy tu do czynienia i jak je w kontekście społecznym i językowym oceniać. Niewątpliwie imiona uniseks zaburzają korelację formy językowej z płcią osób je noszących, nie są jednoznaczne w zakresie kodowanych w nich ze względu na płeć odniesień przedmiotowych. Dlatego mogą z oczywistych powodów sprawiać problemy, stanowiąc swego rodzaju odchylenia od przyjmowanej społecznie normy antroponimicznej (Barry, Harper, 1993, s. 228). Tego rodzaju odchylenia mogą być wspomagane

przemieszczeniem językowych znaczników płci w imionach męskich i żeńskich, jak to się dzieje w języku polskim. Jak już o tym była mowa, zakończenie na *-a* łączy się w polskiej (i nie tylko) świadomości językowej przede wszystkim z imionami żeńskimi, ale są też imiona męskie o takiej końcówce, wygłos spółgłoskowy jest z kolei charakterystyczny dla imion męskich, ale sporadycznie występuje też w imionach żeńskich, odchodzących w tym wypadku od prymarnego schematu i prototypu związanego z rodzajem w ujęciu morfologicznym. Na tym tle dochodzi do zmian w zakresie referencji płci, korelacja płci i formy językowej jest w niektórych imionach zmacona. W grę wchodzi w takich wypadkach wspomniane czynniki językowe, ale również pozajęzykowe. W związku z tymi czynnikami zmieniają się przynajmniej okresowo warunki i zasady użycia imion, zwłaszcza tych, które są nadawane tylko z rzadka i nieregularnie. Przykładem może być imię *Nikita*, znane przede wszystkim jako tradycyjne rosyjskie imię męskie. Jest ono notowane wśród imion używanych też w Polsce, choć występuje bardzo rzadko. To słabe utrwalenie w uzusie może być przyczyną tego, że zgodne z tradycją zastosowania tego imienia jako męskiego uzupełniają przykłady innego rodzaju, czyli żeńskie. W słowniku K. Rymuta jest to imię męskie, z liczbą 40 wystąpień, większość w latach 20. XX wieku (SIWPU, s. 301); w latach 2000–2019 było nadane 269 razy, w tym jako imię żeńskie 56 razy, w 2020 roku są to zaledwie 2 przypadki z odniesieniem żeńskim na 30 nominacji, w 2021 i 2022 roku jest notowane tylko jako imię męskie, ma 41 i 101 wystąpień. Na tego typu okazjonalne rozszerzenie referencji płci miała zapewne wpływ forma na *-a*, ale też oddziaływanie medialne tekstów kultury, w których *Nikita* jest imieniem żeńskim (piosenka Eltona Johna z 1985 roku; francusko-włoski film z 1990 roku „*Nikita*” czy „*La femme Nikita*”, zob. „*Nikita (film)*”, 2022). Podany przykład potwierdza obserwację, że uniseks jest cechą efemeryczną, okresowo dającą o sobie znać (nasilającą się) i zanikającą, co dowodzi niestabilności tak oznaczonych nazw osobowych (por. Lieberson i in., 2000). Można tę cechę łączyć tylko z niektórymi imionami w języku polskim, jednak nie oznacza to wyrównanej czy nawet zbliżonej liczby wystąpień z męskim i żeńskim indeksem płci. To w większości przypadków pozwala mówić jedynie o słabej oscylacji (do wyjątków zaliczyłbym np. imię *Andrea*).

Imiona uniseks są w warunkach polskich zjawiskiem bardzo ograniczonym uzualnie. Jednocześnie jest to temat znany z mediów i za sprawą osób w tych mediach występujących bywa w nich przywoływany, niekoniecznie w zgodzie z istniejącym językowym stanem rzeczy. Z tekstów opublikowanych na różnych stronach internetowych można się niedawno było dowiedzieć o aktorce Aleksandrze Domańskiej, że nadała swojemu synowi imię *Ariel*, „neutralne płciowo”, „no gender”. Sama aktorka poinformowała o tym obserwatorów w mediach społecznościowych, podała też kilka przykładów takich imion: *Alex, Kai, Max, Eli,*

Ari, Aron, Sasha i właśnie *Ariel*. Co do tego ostatniego przykładu, to jak czytamy w słowniku J. Grzeni, jest to imię męskie, pochodzenia hebrajskiego, znane z literatury: nosi je duch w „Burzy” Szekspira oraz jeden ze zbuntowanych aniołów w „Raju utraconym” Milтона. W Polsce pojawia się współcześnie, po raz pierwszy w latach 60. XX wieku (SIGrz, s. 59; nie jest to zgodne ze słownikiem K. Rymuta, gdzie wymienione są lata 70. XX wieku, por. SIWPU, s. 35). Z dostępnych danych („Imiona nadawane dzieciom w Polsce”, b.d.) wynika, że imię *Ariel* jest w Polsce stosowane bardzo rzadko (np. jeśli weźmie się pod uwagę okres 2000–2019, są to nadania od 12 do 28 w skali roku, w latach 2020, 2021 i 2022 imię notowane jest 14, 18 i 10 razy). Odpowiednikiem żeńskim tego imienia jest w języku polskim *Ariela*. Niezależnie od tej przejrzystej dystrybucji nominacyjnej w 2014 i 2015 roku imię *Ariel*, zachowując dotychczasowe odniesienie do osób płci męskiej, zostało dodatkowo nadane jako żeńskie (4 i 2 razy). Czy na tej podstawie można mówić, że jest to imię uniseks? Wydaje się, że nie, ponieważ brak tu jakiegoś wyraźnego trendu ujawniającego rozszerzenie referencji płci, są to przypadki statystycznie nieistotne. Można sądzić, że pogląd o neutralności płciowej tego imienia ma uzasadnienie w kontekście języka angielskiego, natomiast nie polskiego. Warto dodać, że imię *Ariel* nosi „mała syrenka” w oryginalnej wersji amerykańskiej i tłumaczonej polskiej filmu Disneya („Little Mermaid” z roku 1989). W angielskim imię to stało się popularne dla kobiet w latach 80. XX wieku, zwłaszcza po tym, jak zostało użyte w tym filmie (por. „Ariel”, 2021). I jeszcze o jednym przykładzie. Trudno w warunkach polskich, i zapewne nie tylko, traktować imię *Aron* jako neutralne pod względem płciowym. To imię męskie znane z Biblii, nosił je pierwszy arcykapłan Izraelitów i brat Mojżesza, występuje w Polsce od XI wieku (SIGrz, s. 61–62). Nie ma wystąpień jako imię żeńskie na gruncie polskim, co więcej, takie użycia mogłyby nawet świadczyć o deficycie kompetencji kulturowej użytkowników decydujących się na taki wybór i referencję płci.

Badanie imion osobowych dostarcza informacji o tendencjach związanych z ich użyciem, pokazuje je jako elementy praktyki językowej, w której wiele jest kontynuacji i która jednocześnie zmienia się w szczegółach wraz z upływem czasu. Przede wszystkim ze względu na zmiany, które można zaobserwować w zasobie i obiegu językowym imion, trzeba też w tym badaniu uwzględnić ustalenia na temat świadomości i poczucia językowego Polaków w tym zakresie antroponimicznym, czyli pewnej psychicznej wrażliwości związanej ze stosowaniem odnośnych nazw jako form językowych łączących się z tożsamością płciową ich nosicieli.

O zmianach w podejściu do społecznej normy w związku z imionami mówią wystąpienia nazw wymagające oceny i specjalistycznego komentarza, co przybliżają przypadki opisane w korespondencji do Rady Języka Polskiego. Dotyczy to np. imion stosowanych do osób płci żeńskiej, ale z nietypowym zakończeniem, np. na *-o*, jak *Leo* i *Neo* oraz *Niko* i *Cosmo* (Rada Języka Polskiego, 2019a, 2019b, 2021a i 2022).

W tych przykładach, które łączą się z wnioskiem o zmianę dotychczas posiadanego imienia, chodzi o osoby, które nie identyfikują się ze swoją płcią biologiczną. Dążenie do neutralizacji płci ujawniają imiona zakończone na *-e*. W komentarzu na temat neutralności płciowej do imienia *Antonie* (Rada Języka Polskiego, 2021b), który napisała K. Kłosińska, możemy przeczytać, że tradycja nadawania imion niewskazujących na płeć dopiero się w języku polskim wytwarza, a o neutralności rzeczono go imienia „bardziej niż fakt używania go jako i męskiego, i żeńskiego w innych językach, zdaje się przesądzać jego zakończenie — głoska [e] jest w języku polskim jednym z typowych zakończeń rzeczowników nijakich (a więc ani męskich, ani żeńskich)”. W tym kontekście interpretacyjnym można mówić o imieniu *Antonie* jako neutratywie, czyli językowym wykładniku niebinarnej i neutralnej wartości kategorii płci (por. Gębka-Wolak, 2022). Inny przykład, mający zastosowanie do osoby znanej z mediów, to *Ane*. Nosi je Ane Piżl, ratowniczką medyczną i edukatorką w zakresie podejścia do płci i języka inkluzywnego, identyfikująca się jako osoba niebinarna, która „uwolniła” swoje imię „od rodzaju”. O noszonym przez siebie imieniu mówi:

Zmieniłam imię na Ane pierwszego dnia, gdy wraz z nową ustawą było to możliwe. Ane w baskijskim i norweskim jest imieniem żeńskim, a w grenlandzkim jest przeznaczone dla mężczyzn (...). Zmiana imienia jest dla osób niebinarnych jedyną dostępną w Polsce formą zaakcentowania w dokumentach niezgody na płeć. Nie muszę dodawać, że inne kraje Europy są już daleko przed nami. U nas cały czas są tylko dwie szuflady — musisz się zdecydować (Piżl, 2023).

Na koniec jeszcze jeden przykład, w którym imię za sprawą kształtu formalnego staje się elementem kreowania osobniczej inności poza językowo utrwalonymi sposobami uzewnętrzniania płci jako cechy semantycznej przypisanej do danej nazwy: *Anu*. Mamy tu do czynienia z formą językową umiejscowioną w ramie kategoryzacyjnej schematu skonstruowanego w sposób nieprototypowy ze względu na morfologiczne wykładniki rodzaju w polszczyźnie (nieliczne rzeczowniki zakończone na *-u* to zapożyczenia, które ze względu na budowę nie są włączane do odpowiednich polskich modeli deklinacyjnych, na ogół rodzaju nijakiego: *emu*, *karibu*, *tabu*, wyjątkowo męskie: *guru*). Trzeba w tym wypadku odnieść się szerzej do rzeczywistości pozajęzykowej. Istotne w tym kontekście jest to, co mówi na swój temat nosiciel imienia, Anu Czerwiński, dokumentalista, operator filmowy, twórca wideo do przedstawień teatralnych:

Jestem osobą, nie chcę wiedzieć, czy jestem mężczyzną, czy kobietą. (...) Moje trans życie nie zawsze przystaje do (...) formułek, a ja nie ukrywam, że mam w dowodzie Anna. Niektóre osoby ciągle mówią do mnie Ania i miałem taki czas, kiedy mi to bardzo przeszkadzało, było trudne. Dla większości trans osób wspomnianie ich imienia z przeszłości jest bolesne, lecz dla mnie dzisiaj już nie jest, bo jestem Anu, ale część mnie ciągle jest i na zawsze pozostanie Anią. Dla mnie tranżycja to nie jest magiczne kasowanie przeszłości (Burchacki, 2022).

Co do samego imienia, to widoczny w nim jest brak nacechowania pod względem płci opartego na opozycji rodzajowej męskiej i żeńskiej. Zastępuje je neutralność wprowadzana przez formę z *-u* w mianowniku, na wzór znanych z polszczyzny niebinarnej rzeczownikowych dukatywów traktowanych jako odpowiedniki rodzaju postpłciowego (np. *aktywistu*, por. Gębka-Wolak, 2022, s. 111). Dopowiedzmy, że na taką interpretację nie ma wpływu fakt występowania imienia *Anu* jako formy deminutywnej od *Anna* w językach fińskim i estońskim („Anu (1)”, 2019) czy zbieżność z teonimem w mitologii semickiej („Anu (2)”, 2022).

Rozważania przedstawione w opracowaniu nawiązują do ustaleń płynących z badań prowadzonych w różnych językach i społeczeństwach, mówiących o tym, że płeć stanowi tę cechę osobową, która jest najczęściej przekazywana przez imię (Alford, 1988, s. 67–60, por. Lieberson i in., 2000, s. 1251). Zgodnie z tradycją rozumianą jako trwanie oraz „dziedziczenie” kultury przez kolejne pokolenia (Szacki, 1991, s. 207) cecha ta decyduje o podziale imion na męskie i żeńskie, który przebiega w różnych formach językowej nominacji w powiązaniu z przekazywanym gramatycznie rodzajem i częściowo jest realizowany przez zawarte w języku rozróżnienia leksykalne. Tu przede wszystkim należy podkreślić, że forma językowa wielu imion jest powiązana z płcią. W tym stanie rzeczy uwagę zwracają imiona, w których ta korelacja ulega zaburzeniu, co przejawia się w tym, że mogą być one używane jako męskie i żeńskie, w odniesieniu do osób obu płci. Z tej perspektywy rozpatrywane są wystąpienia językowe, w których dochodzi do rozszerzenia referencji płci (można w tym wypadku mówić o niezgodności w charakterystyce wyrażenia językowego i jego schematu, por. Langacker, 2008/2009, s. 229) oraz funkcjonowania niektórych (zwłaszcza nowszych i mniej tradycyjnych) imion w kategoriach uniseks. Nacisk konwencji językowych i wzorów kulturowych sprawia, że imiona uniseks są w warunkach polskich zjawiskiem bardzo ograniczonym pod względem uzualnym, o którym wiedzę użytkownicy imion czerpią z innych języków (obce wzory nazewnicze), a ponadto w coraz szerszym zakresie z mediów, przede wszystkim z Internetu. Zwyczaje imiennicze w Polsce zmieniają się i w kontekście tych zmian można też rozpatrywać występowanie nazw wspólnych dla obu płci. Ponieważ jednak nie służą one płci, można przypuszczać, że tak jak obecnie będą miały w polszczyźnie jako innowacje charakter marginalny. O zjawiskach innowacyjnych przy innej okazji pisała M. Malec, że „zachodzą jednak przeważnie na marginesie podstawowego zasobu imion tradycyjnych” (2007, s. 133). Kolejne zagadnienie — zmiany imion wynikające z różnych genderowych koncepcji siebie — to w dzisiejszej Polsce zauważalny trend, który trzeba dokładnie zanalizować, tu został on zasygnalizowany.

LITERATURA

- Alford, R.D. (1988). *Naming and Identity: A Cross-Cultural Study of Personal Naming Practices*. New Haven, Conn.: HRAF Press.
- Andrzej Maria Lewicki. (2021, 20 maja). W: *Wikipedia*. https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Andrzej_Maria_Lewicki&oldid=63373479
- Anu (1). (2019, 22 stycznia). W: *Behind the Name. The etymology and history of first names*. <https://www.behindthename.com/name/anu-1>
- Anu (2). (2022, 7 grudnia). W: *Behind the Name. The etymology and history of first names*. <https://www.behindthename.com/name/anu-2>
- Ariel. (2021, 25 kwietnia). W: *Behind the Name. The etymology and history of first names*. <https://www.behindthename.com/name/ariel>
- Artur Maria Swinarski. (2021, 20 października). W: *Wikipedia*. https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Artur_Maria_Swinarski&oldid=64855731
- Barry, H., Harper, A.S. (1993). Feminization of Unisex Names from 1960 to 1990. *Names. A Journal of Onomastics*, 41(4), 228–238. <https://doi.org/10.1179/nam.1993.41.4.228>
- Barry, H., Harper, A.S. (2014). Unisex Names for Babies Born in Pennsylvania 1990–2010. *Names. A Journal of Onomastics*, 62(1), 13–22. <https://doi.org/10.1179/0027773813Z.00000000060>
- Brylla, E. (2009). Female Names and Male Names. Equality between the Sexes. W: W. Ahrens, A. Embleton, A. Lapierre (red.), *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences, August 17–22 2008* (s. 176–181). Toronto, Canada: York University.
- Bubak, J. (1983). Wykaz imion używanych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej [List of first names used in the People's Republic of Poland]. *Język Polski*, 63(1–2), 72–84.
- Burchacki, A. (2022, 21 lipca). Anu Czerwiński: Nie ma dla mnie szablonu. *Vogue*. <https://www.vogue.pl/a/anu-czerwinski-nie-ma-dla-mnie-szablonu>
- Cieślikowa, A. (1991). *Derywacja paradygmatyczna w staropolskiej antroponimii* [Paradigmatic derivation in Old Polish anthroponymy]. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Dubisz, S. (red.). (2006). *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN* [Universal dictionary of the Polish language PWN]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Felecan, O. (2015). Se poate vorbi în română de (pre)nume unisex? [Can one talk in Romanian about unisex (first) names?]. W: O. Felecan (red.), *Name and Naming. Conventional/Unconventional in Onomastics. Proceedings of the Third International Conference on Onomastics* (s. 149–162). Cluj Napoca: Mega; Argonaut.
- Gębka-Wolak, M. (2022). Językowe wykładniki niebinarności płci w polszczyźnie. Część 2: Innowacje a system i tendencje rozwojowe [Linguistic markings of non-binary gender in Polish. Part 2: Innovation vs. systemic rules and evolutionary tendencies]. *Prace Językoznawcze*, 24(1), 101–116. <https://doi.org/10.31648/pj.7602>
- Imiona nadawane dzieciom w Polsce*. (b.d.). [Zbiór danych]. Ministerstwo Cyfryzacji. <https://dane.gov.pl/pl/dataset/219,imiona-nadawane-dzieciom-w-polsce>
- Kaleta, Z. (1998). Gramatyka nazw własnych [Grammar of proper names]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* (s. 37–44). Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Karpluk, M. (1961). *Słowiańskie imiona kobiece* [Slavic female names]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kosyl, C. (1983). Forma i funkcja imion osobowych we współczesnej polszczyźnie [Form and function of personal names in modern Polish language]. W: C. Kosyl, *Forma i funkcja nazw własnych* (s. 41–51). Lublin: Wydawnictwo UMCS.

- Kylie. (2022, 21 stycznia). *Behind the Name. The etymology and history of first names*. <https://www.behindthename.com/name/kylie>
- Langacker, R.W. (2009). *Gramatyka kognitywna. Wprowadzenie* (E. Tabakowska i in., tłum.). Kraków: Universitas. (Oryginalna praca opublikowana w 2008 r.).
- Liebertson, S., Dumais, S., Baumann, S. (2000). The Instability of Androgynous Names: The Symbolic Maintenance of Gender Boundaries. *American Journal of Sociology*, 105(5), 1249–1287. <https://doi.org/10.1086/210431>
- Lyons, J. (1984). *Semantyka I* [Semantics I] (A. Weinsberg, tłum.). Warszawa: PWN. (Oryginalna praca opublikowana w 1977 r.).
- Malec, M. (1996). *O imionach i nazwiskach w Polsce. Tradycja i współczesność* [On names and surnames in Poland. Tradition and modernity]. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Malec, M. (2001). *Imię w polskiej antroponimii i kulturze* [First name in Polish anthroponymy and culture]. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Malec, M. (2007). Stopnie otwartości systemu imion w Polsce [Degrees of openness of the system of given names in Poland]. W: A. Cieślukowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek (red.), *Nowe nazwy własne — nowe tendencje badawcze* (s. 125–137). Kraków: PANDIT.
- Myszka, A. (2007). Przewiska młodzieżowe — nowe struktury, nowe bazy semantyczne [Nicknames used by young people — new structures, new semantic bases]. W: A. Cieślukowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek (red.), *Nowe nazwy własne — nowe tendencje badawcze* (s. 267–279). Kraków: Wydawnictwo PANDIT.
- Nikita (film). (2022, 20 stycznia). W: *Wikipedia*. [https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Nikita_\(film\)&oldid=66027241](https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Nikita_(film)&oldid=66027241)
- Nikola Kołodziejczyk. (2022, 26 grudnia). W: *Wikipedia*. https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Nikola_Kołodziejczyk&oldid=69133309
- Nowosad-Bakalarczyk, M. (2009). *Płeć a rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie* [Gender and grammatical gender in contemporary Polish]. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Perlin, J., Mielczarek, A. (2014). Kategoria płci w języku polskim [The category of gender in Polish]. *Linguistica Copernicana*, 11, 131–141. <https://doi.org/10.12775/LinCop.2014.041>
- Piżł, A. (2023, 22 kwietnia). Gdy osoba niebinarna uwalnia swoje imię od rodzaju, nie ma znaczenia, ani czy ci się to imię podoba, ani czy rozumiesz niebinarność. *Wysokie Obcasy*. <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,100865,29673308,gdy-osoba-niebinarna-uwalnia-swoje-imie-od-rodzaju-nie-ma-znaczenia.html>
- Rada Języka Polskiego (2010). *Opinie o imionach: Carmen*. <https://rjp.pan.pl/opinie-o-imionach-main/1271-carmen-karmena> (dostęp: 6.04.2023)
- Rada Języka Polskiego (2019a). *Opinie o imionach: Leo*. <https://rjp.pan.pl/opinie-o-imionach-main/1970-leo-2> (dostęp: 6.04.2023).
- Rada Języka Polskiego (2019b). *Opinie o imionach: Neo*. <https://web.archive.org/web/20230131204131/https://rjp.pan.pl/opinie-o-imionach-main/1957-neo-2> (dostęp: 6.04.2023)
- Rada Języka Polskiego (2021a). *Opinie o imionach: Niko*. <https://web.archive.org/web/20221025110424/https://rjp.pan.pl/opinie-o-imionach-main/2077-niko-2> (dostęp: 6.04.2023)
- Rada Języka Polskiego (2021b). *Opinie o imionach: Antonie*. <https://web.archive.org/web/20230927042125/https://rjp.pan.pl/opinie-o-imionach-main/2051-antonie> (dostęp: 6.04.2023)
- Rada Języka Polskiego (2022). *Opinie o imionach: Cosmo*. <https://web.archive.org/web/20221025110423/https://rjp.pan.pl/opinie-o-imionach-main/2103-cosmo> (dostęp: 6.04.2023)
- SIGz = Grzenia, J. (2008). *Słownik imion* [Dictionary of first names]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SIWPU = Rymut, K. (1995). *Słownik imion współcześnie w Polsce używanych* [Dictionary of names used in contemporary Poland]. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Szacki, J. (1991). Tradycja [Tradition]. W: A. Kłoskowska (red.), *Encyklopedia Kultury Polskiej XX wieku. Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze* (s. 205–217). Wrocław: Wiedza o Kulturze.

- US = Dubisz, S. (red.). (2006). *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN* [Universal dictionary of the Polish language PWN]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- van Hoek, K. (1994). Organizacja rodzaju w jidysz [Yiddish genre organization] (A. Zwierzyńska, tłum.). W: H. Kardela (red.), *Podstawy gramatyki kognitywnej* (s. 165–192). Warszawa: Polskie Towarzystwo Semiotyczne.
- Vlahova-Angelova, M. (2020). Za uniseks imenata v savremennata balgarska lichnoimenna sistema [On unisex names in contemporary Bulgarian anthroponymic system]. W: V. Micheva i in. (red.). *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsia na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“ (Sofia, 2020 godina)* (T. 2, s. 110–122). Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov”.
- Zaron, Z. (2004). *Aspekty funkcjonalne polskiej kategorii rodzaju. Charakterystyka flekcyjna* [Functional aspects of gender category in Polish language. Inflective profile]. Warszawa–Puńsk: Auśra.
- Zieniukowa, J. (1981). *Rodzaj męski osobowy we współczesnych językach zachodniosłowiańskich* [The masculine personal gender in the contemporary West Slavic languages]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

SUMMARY

PERSONAL NAMES IN POLISH IN RELATION TO GENDER

In Polish, there is an established pattern of assigning distinctly men's and women's personal names. The linguistic form of many names contains a grammatical marker of gender that identifies it as either a man's or a woman's name. Socially accepted ways of coding gender-related information are grounded in cognitively entrenched schemas, thanks to which the speaker distinguishes and categorizes names. A schema is linked with the linguistic form of a name, associated with a given gender. Taking into account morphological (inflectional) features of personal names, one can identify, in this anthroponymic class, more or less prototypical names (with respect to the category of gender). The more prototypical ones are those in which gender is clearly coded in a systemic manner (on the basis of primary schemas), i.e. when the masculine gender is marked by zero ending and a stem with a final consonant, while the feminine gender by the ending *-a*. In usage, however, there are also names in which this kind of correlation is violated, and which can be used as either men's or women's names. From this perspective, the study considers units in which the reference of gender is extended and some (especially modern, less traditional) names belong to the unisex category. The pressure from social convention and cultural patterns renders those names rather limited in circulation, with speakers obtaining information from other languages (foreign naming patterns) and increasingly from the media, especially the Internet. Naming practices in Poland are changing; for example, an increase in the use of unisex names can be observed. However, because those names do not identify gender, it can be assumed that their status in Polish will continue to be marginal. A separate issue that merits further research is the dynamics of names and naming that result from recognizing various gender (self-)identities.

Keywords: personal names, category of gender, categorization of names, unisex names, name changes

KRISTÝNA BŘEZINOVÁ
A21612@student.osu.cz
ORCID: 0000-0002-5874-0795
Ostravská univerzita
Ostrava, Česká republika

VÝZKUM PERCEPCE RODNÝCH JMEN VE SPOLEČNOSTI — JMÉNA NA VENKOVĚ A VE MĚSTĚ*

Klíčová slova: percepce rodného jména, rodné jméno, antroponymie, venkov, město

Tématem studie je analýza současné české antroponymie z hlediska percepce rodných jmen společností. Centrální oblastí zájmu jsou jména, která jsou vnímána jako typicky venkovská a městská. Úvodní část je věnována teoretickému pozadí tématu. Ve výzkumné části jsou představeny dvě sondy, které byly realizovány v letech 2022 a 2023, obě prostřednictvím dotazníkového šetření, ale každá byla založena na jiném metodologickém východisku. Cílem dvojice výzkumů je odpovědět na otázku, zda jsou některá rodná jména vnímána perspektivou minulých let.

1. ÚVOD

Our identity is our name connected with specific face and body (Obasi i in., 2019, s. 199). Antroponyma nás přirozeně obklopují celý život a dosud nebyla objevena lidská společnost bez osobních jmen. Kořeny antroponym musíme hledat ve jménech obecných, např. pojmenování osob, zvířat, věcí, vlastností apod. Osobní jména začala vznikat v době, kdy se objevila potřeba individualizovat jednotlivé osoby v rámci kolektivu. Jejich hlavním účelem bylo nejen jedince odlišit od ostatních členů kolektivu, ale také potřeba jej charakterizovat, vystihnout jeho vzhled či vlastnosti a současně jej daným jménem adekvátně zařadit do společnosti (Coates, 2017, s. 9; Juncal, 2018, s. 85–86; Knappová, 1980, s. 57–60; 2002, s. 3; 2017, s. 58–59).

* Tato studie vznikla s finanční podporou Moravskoslezského kraje v rámci programu Podpora vědy a výzkumu v MSK 2022 při řešení projektu Podpora talentovaných studentů doktorského studia na OU VI., ev. č. smlouvy 00736_2023_RRC.

Pojmenovávací akt je specifickým druhem činnosti člověka a je závislý na jazykových a společenských podmínkách. Při tomto aktu se uplatňují prvky obecně lingvistické (logika, sémiotika) a nelingvistické (mimojazykové skutečnosti, např. ideologie, čas, místo). Autoři, jejichž specializací je výzkum pojmenovávacích aktů, mnohdy konstatují, že pojmenování dítěte není zdaleka pouze záležitost prostého označení osoby, ale je to akt spoluvytvářející identitu. To znamená, že prostřednictvím volby jména se rodiče zapojují do sociálního života, kde mohou vyjádřit svoji vlastní identitu — kdo jsou, kým by chtěli být — a také artikuluji svá přání ohledně identity svého dítěte (Aldrin, 2017, s. 45–68; Mateos, 2014, s. 30). Další složky ovlivňující pojmenovací akt (nominace) jsou dané druhem vlastního jména, společenskou normou, politickým systémem a sociálním prostředím (Hladká, 2017; Knappová, 1989, s. 8). Základní faktory určující výběr rodného jména jsou představy spojené s daným jménem, představy rodičů o budoucnosti dítěte, reakce ostatních na dané jméno, povědomí o tom, jak jméno figuruje v masmédiích, víra rodičů ve vhodnost jména pro lidi jejich sociálního statusu a institucionalizované normy (především náboženství; Magda-Czekaj, 2017, s. 266–275; David a kol., 2022, s. 63–79; Lieberson, 2000, s. 24; Mateos, 2014, s. 30).

Pojmenovávání se v České republice řídí zákonem č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení, jehož poslední novelizované znění bylo vyhlášeno zákonem č. 515/2021 Sb. s účinností od 1. 1. 2024 (Knappová, 2017, s. 41–53). Matriční praxe v České republice se opírá o nejnovější vydání publikace Miloslavy Knappové „Jak se bude vaše dítě jmenovat?“. V posledním, šestém vydání z roku 2017 obsahuje tato kniha více než 17 000 ověřených podob proprií. Každé, které je v tomto slovníku, může být zapsáno na matričním úřadu. Na rodné jméno, které není v této publikaci, je třeba si nechat vystavit odborné stanovisko Ústavem pro jazyk český AV ČR, v.v.i. nebo jiným znalcem v oboru (do roku 2020 Miloslava Knappová, do roku 2022 Jana Valdřová), kteří posoudí jazykovou stránku propria a musí zvážit, zda jméno splňuje požadavky zákona o matrikách, jménu a příjmení. Nezbytnou podmínkou k doporučení propria je jeho doložitelná existující pravopisně správná forma. O tom, zda bude jméno zapsáno, rozhoduje potom konkrétní matrika. Posuzování jména se provádí v souladu s nařízeními vlády č. 594/2006 a č. 100/2007, o přepisu znaků do podoby, dle něhož jsou podoby proprií uvedeny v informačních systémech veřejné správy (Dvořáková, 2021, s. 512–516; Knappová, 2017, s. 41–60).

Všechny společnosti si v různých časových obdobích vymezují určitý repertoár rodných jmen, který odráží jejich vývojový stupeň a jímž odkazují taktéž ke svému pojetí světa. Česká antroponymie prošla dlouhým vývojem a v průběhu času se změnil pohled na mnohá pojmenování. Antroponymický model se v české společnosti neustále rozšiřuje a obohacuje o velké množství jmen a variant, které jsou ovlivněny přílivem zahraničních jmen. I přes inovační obměny jmen zůstává centrum onymického systému (tj. nejčastější a nejoblíbenější jména) stejné a po

několik desítek let se nemění, důkazem jsou např. jména *Tereza, Eliška, Jakub, Jan* a jejich přetrvávající obliba (Kopečný, 1991, s. 30; Knappová, 2017, s. 612–670; Pleskalová, 2011, s. 134–149; Český statistický úřad).

Jak už bylo uvedeno výše, osobní jména reprezentují identitu, kulturu, rodinný odkaz, náboženství, ale také naděje a sny rodičů (Obasi a kol., 2019, s. 199; Young a kol., 1993, s. 1770–1788). Rodné jméno a příjmení mohou odkazovat na původ, etnické dědictví či socioekonomickou třídu. Tyto zmíněné atributy se postupem času a vlivem médií mohou ustálit v kombinaci s určitým jménem, např. *Žaneta* — dívka/žena mající vazbu k romskému etniku (materiál autorky z terénního výzkumu v organizaci Vzájemné soužití, Ostrava; srov. Homoláč a kol., 2003). Taková jména mohou být potom vnímána jako „typická“ pro určité etnikum (viz předchozí příklad), pro konkrétní věkovou skupinu (jméno *Anna* — opakující se názor respondentů ilustruje citace z výzkumu: *Tato jména se týkají spíše starší generace*)¹, socioekonomickou třídu nebo místo narození či pobytu (*Marie* — opakující se názor respondentů: *jména mam spojená s lidmi z rodiny zijících na vesnici*; Březinová, 2023). Tímto postupným stabilizováním vztahu jména a daného atributu vznikají předsudky a stereotypy vázané na konkrétní antroponyma. Ty jsou zakořeněné ve společnosti a představují jednu z forem, jak lidé zpracovávají informace (Moraru, 2000, s. 49–58; Obasi a kol., 2019, s. 199; Pilcher, 2016, s. 764–779). Je obecně známo, že neobvykle znějící osobní jména, která jsou historicky spojována s nějakou směšnou či negativně vnímanou postavou, jsou pro dítě handicapem (např. v Amsterdamu rodiče dali svému dítěti jméno *Adolf Anton Benito* po Adolfu Hitlerovi, Antonu Mussertovi a Benitu Mussolinim). Jméno, které je dítěti dáno při narození, může být určujícím faktorem pro jeho osobnost, úspěch, nebo naopak neúspěch či problémy v životě (srov. Aldrin, 2017; Vandebosch, 1998, s. 246; Walton, 1937, s. 396). Některá jména jsou právě adaptována etnickými skupinami a jejich užití jakoukoliv jinou skupinou vede opět většinou k negativní zkušenosti pro jejich nositele (Walton, 1937, s. 396–409).

2. VÝZKUM I

V rámci našeho zkoumání percepce českých rodných jmen jsme se rozhodli zjistit, jak se změnilo jejich vnímání ve vztahu k místu bydliště. V minulosti byla prokázána existence repertoáru typického pro venkov a pro město. Ale autoři zabývající se sociálním fungováním rodných jmen se v závěru svých výzkumů shodují, že na přelomu 20. a 21. století se repertoáry jmen na venkově a ve městě již nevyznačují velkými rozdíly (Knappová, 1989, s. 80; 2017, s. 30; Pleskalová, 2011, s. 134–149; pro polštinu Czopek-Kopciuch, 2013, s. 71–93; Skowronek, 2013, s. 95–127). V případě, že některé jméno bylo zvoleno ve městě, zanedlouho

¹ Příklady z výzkumu v podobě komentářů ponechávám bez jazykové a pravopisné úpravy.

mohlo být vybráno i pro novorozence žijícího na venkově. Tento dynamický přesun byl umožněn progresivním a prestižním charakterem rodných jmen z velkých měst. Volba jména začala být vnímána jako prostředek seberealizace (viz výše), a ne jako forma pouhé identifikace a odlišení jedince (viz Aldrin, 2017, s. 45–68; Knappová, 2017, s. 26–39).

Antroponymům, konkrétně hypokoristikům, se v oblasti polského venkova věnuje Beata Ziajka. Autorka ale neporovnává venkov s městem, jedná se pouze o výzkum na venkově (viz Ziajka, 2008, 2014a, 2014b). Město se, jako výzkumná oblast pro rodná jména, objevuje např. ve studii od Katarzyny Skowronek „Najnowsze imiona ‚wielkowiejskie‘ w perspektywie statystyczno-onomastycznej i społeczno-kulturowej“ (2013). Studie „Frekwencja i geografia imion najrzadziej nadawanych w Polsce w latach 1995–2010“ od Barbary Czopek-Kopciuch (2013) zase sleduje geograficky měnící se frekvenci jmen v Polsku.

I přesto, že nejen výše uvedené české a polské výzkumy ukazují, že v současnosti jsou rozdíly mezi repertoárem jmen na venkově a ve městě minimální, chtěli jsme zjistit, zda existuje vžitě vnímání venkovských / městských jmen, pramenící z předchozího vývoje. Už při výzkumu motivací rodičů pro volbu rodného jména (Březinová, 2021) jsme se setkali s komentáři a tvrzeními, které svědčí o vžitých představách o jménech (ve výzkumu se např. často vyskytovaly argumenty, že jméno je romské / zní romsky).

Pro výzkum, realizovaný na jaře 2022 formou dotazníkového šetření (www.survio.cz), jsme si zvolili čtyři kraje České republiky: Olomoucký (centrální Morava), Moravskoslezský (dvě historické země — sever Moravy a česká část Slezska; pestré národnostní složení), Středočeský (obklopující hlavní město Prahu) a Hlavní město Prahu. Analýze jsme podrobili celkem sto šestnáct odpovědí respondentů (třicet čtyři respondentů pocházelo z venkova, osmdesát dva respondentů z města). Výsledky výzkumu jsou prezentovány v tabulkách 1–2. Soustředili jsme se na to, zda si obyvatelé venkova a města myslí, že existují jména typická pro venkov a jména typická pro město; pokud ano, zajímalo nás, která jména považují za nesoucí daný příznak. Kraje byly zvoleny tak, abychom shromáždili co nejkompaktnější data pro srovnání, tedy názory respondentů z kraje s vysokou koncentrací obyvatel, navíc velkoměsta (Hlavní město Praha), a z ostatních krajů, které zastupují tři historické regiony České republiky (Olomoucký, Moravskoslezský, Středočeský). Při zkoumání sociálních aspektů jmen spojených s venkovským a městským prostředím je důležité si uvědomit, že vliv na ně může mít také rozloha obce a počet obyvatel, kde respondent žije, v případě venkova také otevřenost obce či její propojenost s městem. Tyto faktory jsme ale ve výzkumu, jehož cílem bylo provést první sondu do problematiky, nezohledňovali.

Účastníky výzkumu jsme požádali, aby do otevřené odpovědi vypsali všechna rodná jména (viz příloha 1), o kterých si myslí, že jsou typická pro obyvatele

venkova a města. Už na první pohled vidíme (viz tabulka 1), že jména uvedená respondenty jsou velmi podobná. Respondenti do dotazníku nejčastěji vypsalí kombinaci jmen *Marie, Josef a Anna*, pouze v pozměněném pořadí. Tato zjištění indikují, že mužské jméno *Josef* a ženská jména *Marie* a *Anna* jsou v dnešní době vnímána jako venkovská jména. Tomu napovídá shoda odpovědí jak u venkovských², tak u městských respondentů.

Tabulka 1. Vnímání jmen jako venkovských z pohledu respondentů žijících na venkově a ve městě

obyvatelé venkova		obyvatelé města	
osobní jméno	absolutní frekvence	osobní jméno	absolutní frekvence
Marie	22	Josef	40
Josef	18	Marie	39
Anna	15	Anna	32
Jan	11	Jan	26
Jana	7	Václav	21
František	7	František	18
Jiří	5	Jana	9
Karel	5	Kateřina	8
		Božena	8
		Antonín	7
		Miroslav	7
		Anežka	7
		Jaroslav	7
		Jarmila	6
		Blažena	6
		Petr	5
		Karel	5
		Hana	5
		Ludmila	5
		Matěj	5
		Alžběta	5
		Věra	5

² Za venkov jsou považovány obce do 3 000 obyvatel, vše nad 3 000 považujeme za město.

Tabulka 2. Vnímání jmen jako městských z pohledu respondentů žijících na venkově a ve městě

obyvatelé venkova		obyvatelé města	
osobní jméno	absolutní frekvence	osobní jméno	absolutní frekvence
Anna	8	Tomáš	18
Tomáš	6	Tereza	14
Tereza	6	Jakub	13
Jana	5	Ema	13
		Nikol/a	11
		Petr	10
		Marek	8
		Kateřina	8
		Kristýna	7
		Veronika	7
		David	7
		Tobias	7
		Sofie	6
		Daniel	6
		Jan	6
		Dominik	6
		Karolína	6
		Adam	6
		Jana	5
		Nela	5
		Matyáš/as	5
		Natálie	5
		Vanesa	5

Jako hlavní důvody, které respondenti uvedli pro výběr daného jména jako typického pro obyvatele venkova, byly rodinné tradice, zkušenost daná kulturní prezentací (např. tvrzení „Lidé na vesnicích se uchylují k obvyklým českým jménům. Často předávaným z generace na generaci“ nebo „Často se takto jmenují postavy v literatuře, filmech atd. z tohoto prostředí“), osobní zkušenost z konkrétní venkovské lokality (např. „Vyskytují se hodně ve vesnici, ve které jsem pobýval během dětství“), náboženství, věková kategorie nositelů zmíněných jmen (srov. komentář „Znám většinou starší ročníky, kteří nosí tyhle jména“), „českost“ (tzn. jméno je považováno v úzkém slova smyslu za české, avšak ve skutečnosti se

jedná o jméno obecně slovanské nebo řeckého, latinského apod. původu), zakončení jmen na komponenty *-slav*, *-mír* a četnost jmen. V dotaznících se také objevovaly odpovědi (tvořily zhruba desetinu), v nichž respondenti konstatovali, že rozdíl mezi městem a venkovem v repertoáru rodných jmen nevnímají.

Vnímání jmen jako typicky městských z pohledu obyvatel venkova a města je také velmi podobné. U obyvatel venkova bylo nejčastěji zmíněno jméno *Anna* (viz tabulka 2), které ale respondenti z měst vnímali jako typicky venkovské. Tyto výsledky nám ukazují, že jméno *Anna* má komplikované a nejednoznačně vnímané postavení. Avšak další dvě nejčastěji zmiňovaná jména už jsou stejná jako u obyvatel města — *Tereza* a *Tomáš*. To může být způsobeno hlavně tím, že právě uvedená dvě jména jsou i v posledních letech stále velmi oblíbená a v žebříčku nejčastěji dávaných jmen jsou na vrchních příčkách (*Tereza* je na šestém místě a *Tomáš* na pátém místě — dle dat Českého statistického úřadu z roku 2022). Argumenty spojené s těmito jmény byly nejčastěji modernost, znalost jména z konkrétního města, inspirace zahraničím (např. „Ve městě se snaží lidé být více moderní a volí občas i zahraniční jména“), známé osobnosti a vliv médií (např. „Ridí se modními trendy — např. jména dcer Karla Gotta jsou velmi populární“), originalita a móda. Popularita jmen může být ovlivněna různými faktory, a právě vyšší koncentrace obyvatel ve městech může hrát významnou roli v oblíbenosti jmen a jejich proměnách. V porovnání s venkovem je ve městech větší rozmanitost obyvatel z hlediska kultury, etnického původu a socioekonomického statusu, což může vést k různorodosti jmen a trendy v pojmenovávání se mohou šířit rychleji a snadněji než na periferii.

3. VÝZKUM II

Druhá část výzkumu byla provedena také prostřednictvím dotazníkového šetření v době od května do konce července roku 2023. Zásadní rozdíl oproti prvnímu zkoumání venkovských a městských jmen byl ve formě výzkumu. V případě prvního dotazníku respondenti odpovídali na otevřené otázky, u kterých měli za úkol vypsát všechna jména, která se jim vybaví. V případě druhého zkoumání respondenti pouze vybírali z nabídky jmen. Seznam rodných jmen, s nimiž jsme pracovali, i koncepce výzkumu vychází z práce Miloslavy Knappové „Rodné jméno v jazyce a společnosti“ (1989). Dotazníkové šetření čerpalu taktéž z této publikace, avšak tentokrát nám inspirací byly dvě skupiny jmen, která se dle výsledků tohoto výzkumu vyprofilovala jako venkovská a městská. Vycházeli jsme z komplexní analýzy mužských a ženských jmen zapsaných ve třech krajích v ČSSR — v kraji Jihomoravském v roce 1980 a v kraji Jihočeském a Západočeském v roce 1981. Dle výzkumu M. Knappové prevažovala na venkově ženská jména *Anežka*, *Anna*, *Eliška*, *Jindřiška*, *Jiřina*, *Libuše*, *Ludmila*, *Marie*, *Markéta*, *Milada*, *Milena*,

Miluše, Radka, Štěpánka, Táňa, Vendula, Věra, Vlasta, Zdeňka a Zlata a mužská jména *Aleš, Bohumil, Bohuslav, František, Hynek, Jaromír, Jaroslav, Josef, Květoslav, Leoš, Lubomír, Luboš, Luděk, Martin, Miloslav, Miloš, Stanislav, Svatopluk, Václav, Vítězslav, Vlastimil, Vojtěch a Zdeněk*. Ve městě převažovala ženská jména *Adéla, Alexandra, Alice, Alžběta, Andrea, Darina, Denisa, Dita, Dominika, Edita, Ester, Karolína, Klára, Linda, Magda, Michaela, Natálie, Nikol, Sabina, Tamara, Tereza a Valérie* a mužská jména *Adam, Alexandr, Dan, Eduard, Evžen, Filip, Ludvík, Matěj, Michael, Oldřich, Ondřej, Otakar, Richard, Robin a Štěpán*.

V našem bádání jsme chtěli porovnat aktuální situaci s výzkumem provedeným před více než třemi desetkami let. Výše uvedená rodná jména jsme předložili respondentům, kteří měli za úkol ohodnotit charakterističnost jména pro danou oblast.

Pro zkoumání jmen jsme zvolili metodu tříbodové Likertovy škály. Je to metoda, pomocí které můžou respondenti vyjádřit míru souhlasu či nesouhlasu s tvrzením, se kterým jsou konfrontováni. Dotazníky byly distribuovány elektronicky přes doménu Google Forms. Dotazník byl anonymní, respondenti pouze uváděli své pohlaví, věk a místo bydliště — tyto informace byly shromážděny za účelem vyhodnocení dat a interpretace výsledků. Pro účely dotazníku byla antroponyma uspořádána pomocí generátoru náhodných seznamů. Respondenti měli za úkol vyjádřit svůj postoj k daným rodným jménům, například kde si myslí, že nositel daného jména bydlí — na venkově, či ve městě. Ale jak bylo popsáno výše, měli i možnost neutrálního bodu (viz příloha 2).

Shromáždili jsme celkem sto třicet jedna odpovědí, z nichž zhruba osmdesát procent tvořily odpovědi žen a dvacet procent mužů. Věk respondentů byl v rozmezí 14–52 let. Respondenti pocházeli převážně z Moravskoslezského kraje (88 %). Věk ani pohlaví nebyly v tomto dotazníku předmětem výzkumu.

Vzhledem k tomu, že respondenti jména v dotazníku nevypisovali, ale pouze odhadovali potenciální místo bydliště nositele jména (venkov vs. město), rozhodli jsme se pro striktnější shodu, a to 50 % a výše — pokud se 50 % a více respondentů shodlo na daném jméně, zahrnujeme ho do výsledků. Jestli byla shoda menší než 50 %, znamenalo to, že jsou procenta rovnoměrně rozložená mezi všemi třemi možnostmi a pro účely tohoto zkoumání byla důležitá většinová shoda. Výsledky vyjádřené procenty jsou zaokrouhlené na celá čísla.

Největší shoda respondentů nastala u jména *Ludmila*, 76 % respondentů odpovědělo, že jméno percipují jako venkovské³. Přes 70 % respondentů se shodlo i u jména *Miluše*, které vnímají jako venkovské. Porovnáním výsledků výzkumu M. Knappové jsme zjistili, že *Ludmila* a *Miluše* byla jména v letech 1980–1981 hojně volená pro děti na venkově a patřila do tzv. repertoáru venkovských jmen.

³ Kompletní výsledky výzkumu percepce ženských jmen uvedeny v tabulce 3.

To potvrzuje předpoklad, že v současnosti nemáme vyhraněná jména, která by byla volena pouze na venkově, avšak určitá antroponyma si s sebou i navzdory tomu nesou příznak a jsou pocíťována jako venkovská. Další jména, která byla hodnocená jako venkovská (sestupně dle shody respondentů), jsou: *Libuše* a *Jindřiška* (68 %), *Vlasta* a *Jiřina* (66 %), *Milena* (62 %), *Milada* (60 %), *Zlata* (59 %), *Zdeňka* (56 %), *Štěpánka* (53 %) a *Věra* (52 %). Tato jména se jako venkovská profilovala i ve zmíněném výzkumu M. Knappové.

Jako nejvíce neutrální byla vnímána respondenty antroponyma *Anna* (58 %) a *Marie* (53 %). V kontextu prvního výzkumu vidíme, že *Anna* stojí na jakémsi rozcestí, ale percepce jména *Marie* je v tomto případě překvapivý výsledek. Více než polovina respondentů se shodla na percepci těchto dvou jmen jako nepříznakových, zatímco výzkum M. Knappové je klasifikuje jako antroponyma venkovská. Fakt, že jména, která byla dříve součástí venkovského repertoáru a dnes jsou považována jako neutrální, je důsledkem aktuálně značné popularity jmen. V tzv. odznačkování (anglicky *delabeling*, polsky *usuwanie etykiety*) hraje roli propojenost mezi venkovem a městy a další faktory, zejména literatura a média. Pojmenování dětí může být ovlivněno mnoha činiteli, což může zapříčinit, jak dokazuje i náš výzkum, že dříve venkovské jméno může být dnes vnímáno neutrálně nebo se stane populárním, např. jméno *Anna*. V žebříčku oblíbenosti jmen z roku 2022 byla jména *Anna* třetí nejčastěji dávané jméno a *Marie* dvacáté nejčastěji dávané, ale podíl jména *Marie* v populaci kontinuálně klesá. I když se repertoár užívaných jmen zejména přílivem cizích jmen rozšiřuje, v Česku patří k nejužívanějším jména obvyklá a vžitá, např. jména *Eliška* a *Jakub* jsou již více než dvacet let mezi prvními deseti nejčastěji dávanými jmény (Český statistický úřad; Knappová, 2008, s. 130–131).

Dále se více než polovina respondentů shodla na neutralitě následujících jmen (sestupně): *Tereza* (57 %), *Vendula* (56 %), *Eliška* (53 %), *Karolína* a *Magda* (51 %). V porovnání s výzkumem M. Knappové je to očekávatelný výsledek, protože z jejího výzkumu jsme čerpali pouze venkovská a městská jména. V této části zkoumání hodnotíme taktéž tzv. odznačkování vybraných jmen a posun jejich vnímání směrem ke středu (neutralitě): jména *Eliška* a *Vendula* byla dříve jména výlučně venkovská, *Tereza*, *Karolína* a *Magda* jména městská. Dnes už jsou tato tři jména vnímána jako neutrální pro obě lokality. Zde můžeme vidět opět velký vliv aktuální oblíbenosti jmen, např. u jména *Eliška* dochází ke stejnému procesu jako u jména *Anna* — dříve bylo jméno dáváno pouze na venkově, ale vlivem velkého nárůstu popularity jména je už vnímáno jako neutrální (*Eliška* byla v roce 2019 nejčastěji dávané jméno v měsíci lednu⁴ a i předtím se na horních příčkách držela po několik let).

⁴ Statistiky nejfrekventovanějších jmen jsou vyhotovovány pouze pro měsíc leden. Souhrnná data pro celý rok nejsou k dispozici pro zpracování.

Největší shoda respondentů, kteří označili dané jméno jako městské, nastala u jména *Nikol* (79 %). Další jména, která byla vybrána jako městská (sestupně dle shody respondentů), jsou: *Denisa* (63 %), *Dominika* (62 %), *Sabina* (60 %), *Alexandra* (59 %), *Ester* (58 %), *Valérie* (55 %), *Tamara* (54 %), *Linda* (53 %) a *Natálie* (52 %). U jmen městských nedošlo k žádné anomálii — všechna jména, na kterých se respondenti shodli jako na městských, byla v závěrečných výzkumu M. Knappové součástí městského repertoáru.

Tabulka 3. Vnímání ženských jmen

jméno	bydliště respondenta	shoda	bydliště	shoda	bydliště	shoda
Štěpánka	venkov	53,2 %	bezpríznačkové		město	
Denisa	venkov		bezpríznačkové		město	63,4 %
Alžběta	venkov	-	bezpríznačkové	-	město	-
Sabina	venkov		bezpríznačkové		město	59,5 %
Darina	venkov	-	bezpríznačkové	-	město	-
Ludmila	venkov	76,3 %	bezpríznačkové		město	
Vlasta	venkov	65,6 %	bezpríznačkové		město	
Libuše	venkov	67,9 %	bezpríznačkové		město	
Jindřiška	venkov	67,9 %	bezpríznačkové		město	
Dita	venkov	-	bezpríznačkové	-	město	-
Magda	venkov		bezpríznačkové	51,1 %	město	
Adéla	venkov	-	bezpríznačkové	-	město	-
Markéta	venkov	-	bezpríznačkové	-	město	-
Ester	venkov		bezpríznačkové		město	58 %
Milena	venkov	61,8 %	bezpríznačkové		město	
Edita	venkov	-	bezpríznačkové	-	město	-
Vendula	venkov		bezpríznačkové	55,7 %	město	
Eliška	venkov		bezpríznačkové	53,4 %	město	
Radka	venkov	-	bezpríznačkové	-	město	-
Věra	venkov	51,9 %	bezpríznačkové		město	
Nikol	venkov		bezpríznačkové		město	78,6 %
Klára	venkov	-	bezpríznačkové	-	město	-
Milada	venkov	59,5 %	bezpríznačkové		město	
Alice	venkov	-	bezpríznačkové	-	město	-
Karolína	venkov		bezpríznačkové	51,1 %	město	

pokrač. tab. 3

Tereza	venkov		bezpříznakové	56,5 %	město	
Linda	venkov		bezpříznakové		město	53,4 %
Dominika	venkov		bezpříznakové		město	61,8 %
Miluše	venkov	71,8 %	bezpříznakové		město	
Marie	venkov		bezpříznakové	52,7 %	město	
Jiřina	venkov	65,6 %	bezpříznakové		město	
Táňa	venkov	-	bezpříznakové	-	město	-
Anna	venkov		bezpříznakové	58 %	město	
Tamara	venkov		bezpříznakové		město	54,2 %
Natálie	venkov		bezpříznakové		město	51,9 %
Andrea	venkov	-	bezpříznakové	-	město	-
Zdeňka	venkov	55,7 %	bezpříznakové		město	
Michaela	venkov	-	bezpříznakové	-	město	-
Anežka	venkov	-	bezpříznakové	-	město	-
Alexandra	venkov		bezpříznakové		město	58,8 %
Zlata	venkov	58,8 %	bezpříznakové		město	
Valérie	venkov		bezpříznakové		město	55 %

V případě mužských jmen nastala největší shoda respondentů u jména *Květoslav*, 79 % respondentů odpovědělo, že jméno vnímají jako venkovské; přes 70 % respondentů se shodlo i u jmen *Svatopluk* (74 %) a *Bohuslav* (71 %).⁵ Tato jména byla vyhodnocena jako venkovská rovněž ve výzkumu M. Knappové. Opět vidíme, že i když se v odborné literatuře s pojmem „venkovské jméno“ nepracuje (v kontrastu k „městskému jménu“), tak jak ukazuje náš výzkum, některá rodná jména si tento příznak s sebou nesou a vyznačují se jím. Další jména, která byla hodnocena jako venkovská (sestupně dle shody respondentů), jsou: *Ludvík* (69 %), *Luděk* a *Vlastimil* (64 %), *Bohumil* (63 %), *Otakar* (62 %), *Vítězslav* (60 %), *Miloš* (60 %), *František* (59 %), *Oldřich* (58 %), *Luboš* (57 %), *Lubomír* (55 %), *Miloslav* (54 %) *Hynek* a *Stanislav* (53 %) a *Evžen* (52 %). Rodná jména *Ludvík*, *Otakar*, *Oldřich* a *Evžen* byla dříve považována za jména městská. Jména *Luděk*, *Vlastimil*, *Bohumil*, *Vítězslav*, *Miloš*, *František*, *Luboš*, *Lubomír*, *Miloslav*, *Hynek* a *Stanislav* byla součástí vesnického repertoáru. Jako neutrální bylo nejčastěji vnímáno jméno *Vojtěch* (58 %), které bylo dříve jménem venkovským. Dále se více než polovina respondentů shodla na hodnocení následujících jmen

⁵ Kompletní výsledky výzkumu percepce mužských jmen uvedeny v tabulce 4.

jako jmen neutrálních (sestupně): *Matěj* (54 %), *Ondřej* (53 %), *Štěpán* (52 %), *Richard* a *Aleš* (51 %) a *Martin* (50 %). Jména *Matěj*, *Ondřej*, *Štěpán* a *Richard* byla počátkem osmdesátých let jména městská a jména *Aleš* a *Martin* bývala venkovská. U těchto jmen opět došlo k tzv. odznačkování, které je spojeno s určitým prostředím, v našem případě s venkovem a městem. Jak už jsme uvedli výše, k tomuto neutralizačnímu procesu a změně ve vnímání jmen dochází přirozeným rozvojem společnosti, změnami v kulturních trendech, ale také např. se změnami ve vnímání historického kontextu jmen.

V poslední části došlo k největší shodě respondentů u jména *Robin* (68 %), což odpovídá výzkumu M. Knappové — jméno bylo hojně dáváno ve městech. Další jména, která byla vybrána jako městská (sestupně dle shody respondentů), jsou: *Filip* a *Alexandr* (55 %), *Dan* a *Michael* (51 %). I jména *Filip*, *Alexandr*, *Dan* a *Michael* byla součástí repertoáru městských jmen a naším vzorkem jsou vnímána totožně.

Tabulka 4. Vnímání mužských jmen

jméno	bydliště respondenta	shoda	bydliště	shoda	bydliště	shoda
Ludvík	venkov	68,7 %	bezpríznakové		město	
Vojtěch	venkov		bezpríznakové	58 %	město	
Václav	venkov	-	bezpríznakové	-	město	-
František	venkov	58,8 %	bezpríznakové		město	
Miloš	venkov	59,5 %	bezpríznakové		město	
Oldřich	venkov	58 %	bezpríznakové		město	
Luboš	venkov	57,3 %	bezpríznakové		město	
Robin	venkov		bezpríznakové		město	67,9 %
Martin	venkov		bezpríznakové	50,4 %	město	
Svatopluk	venkov	74 %	bezpríznakové		město	
Jaromír	venkov	-	bezpríznakové	-	město	-
Richard	venkov		bezpríznakové	51,1 %	město	
Štěpán	venkov		bezpríznakové	51,9 %	město	
Vítězslav	venkov	60,3 %	bezpríznakové		město	
Luděk	venkov	64,1 %	bezpríznakové		město	
Květoslav	venkov	79,4 %	bezpríznakové		město	
Adam	venkov	-	bezpríznakové	-	město	-
Bohumil	venkov	62,6 %	bezpríznakové		město	
Hynek	venkov	53,4 %	bezpríznakové		město	

pokrač. tab. 4

Evžen	venkov	51,9 %	bezpříznakové		město	
Filip	venkov		bezpříznakové		město	55 %
Ondřej	venkov		bezpříznakové	53,4 %	město	
Matěj	venkov		bezpříznakové	54,2 %	město	
Eduard	venkov	-	bezpříznakové	-	město	-
Otakar	venkov	61,6 %	bezpříznakové		město	
Alexandr	venkov		bezpříznakové		město	55 %
Miloslav	venkov	54,3 %	bezpříznakové		město	
Dan	venkov		bezpříznakové		město	51,1 %
Bohuslav	venkov	71 %	bezpříznakové		město	
Stanislav	venkov	53,4 %	bezpříznakové		město	
Vlastimil	venkov	64,1 %	bezpříznakové		město	
Michael	venkov		bezpříznakové		město	51,1 %
Josef	venkov	-	bezpříznakové	-	město	-
Zdeněk	venkov	-	bezpříznakové	-	město	-
Lubomír	venkov	55 %	bezpříznakové	-	město	-
Aleš	venkov		bezpříznakové	51,1 %	město	
Leoš	venkov	-	bezpříznakové	-	město	-
Jaroslav	venkov	-	bezpříznakové	-	město	-

U ženských jmen nastala shoda (jedna z možností přesáhla 50 %) respondentů u dvaceti devíti jmen (v dotazníku bylo na výběr ze čtyřiceti dvou jmen) u mužských u třiceti jmen (v dotazníku bylo na výběr ze třiceti osmi jmen). Pokud porovnáme reálnou situaci, tedy zda se shodovalo hodnocení respondentů s výzkumem M. Knappové — u ženských jmen se respondenti shodli u dvaceti dvou jmen, tzn. že dvacet dvě jména ze čtyřiceti dvou jmen je v dnešní době vnímáno stejně tak, jako tomu bylo v období, kdy daná jména byla typická pro dané prostředí. U mužských jmen — respondenti se shodli u devatenácti jmen ze třiceti osmi, tzn. že devatenáct jmen je aktuálně vnímáno stejně jako před více než třemi desítkami let. To znamená, že polovina zkoumaných jmen jak mužských, tak ženských je v dnešní době vnímána perspektivou zkušeností z minulosti. Vybraná jména byla v letech 1980–1981 volená výlučně na venkově a ve městech, dnes už tomu tak není, ale v 50 % jsou daná jména vnímána opačně. Jsme si vědomi, že naše studie není postavená na objektivních faktech, ale na subjektivní percepci respondentů, kteří mohou být ovlivněni mnoha faktory, jako jsou např. osobní zkušenosti, kulturní a etnické pozadí nebo sociální a ekonomický status. Při

interpretaci výsledků bereme tyto skutečnosti na vědomí, ale zaměřujeme se primárně na cenné informace, které nám výzkum poskytuje, a to jsou subjektivní názory veřejnosti a jejich preference v pojmenování.

4. POROVNÁNÍ VÝZKUMŮ

Souhrnná data z prvního zkoumání nás informují o tom, že ženská jména *Marie* a *Anna* a mužské jméno *Josef* jsou obyvateli venkova i města (ve čtyřech vytyčených krajích) vnímána jako jména venkovská. Pokud porovnáme tato tři jména s výsledky druhého zkoumání, vidíme, že v tomto případě byla jména *Marie* a *Anna* shodně označena víc než polovinou respondentů jako jména neutrální a na jméno *Josef* se respondenti neshodli vůbec, tzn. že odpovědi byly rovnoměrně rozprostřeny mezi všechny tři body škály. Abychom mohli adekvátně interpretovat zjištěné výsledky, musíme se zaměřit na proměnné, které mohly takto odlišné výsledky zapříčinit. V prvním výzkumu jsme měli definované čtyři kraje (součástí nichž byl mimo jiné i kraj Moravskoslezský) a cílem bylo shromáždit odpovědi rovnoměrně z každého kraje. Druhý výzkum nebyl místně vymezený, ale respondenti měli povinnost uvést místo bydliště právě z těchto důvodů, tedy kdybychom potřebovali zjistit, co mělo vliv na vnímání jména. V tomto případě 88 % odpovědí výzkumu II je od respondentů z Moravskoslezského kraje. Na základě těchto výsledků můžeme konstatovat, že vnímání rodných jmen jako venkovských či městských je ovlivněno místem bydliště. Tedy i přesto, že se ve čtyřech krajích respondenti shodli, že vnímají daná rodná jména jako venkovská, v samotném Moravskoslezském kraji byly výsledky poněkud odlišné.

To, že lidé smýšlí o nějakém jméno jako o venkovském, s sebou vždy neslo určitý, často negativní příznak. V literatuře, zejména ve čtivu zasazeném do 19. století, je s „vesnickými jmény“ spojována představa „zdravého“, ale i „nevzdělaného a hrubého“ venkovského člověka. Naopak pokud se mluvilo o jménech tzv. „městských“, zpravidla se jednalo o příslušníky „vyšších“ společenských vrstev (Knappová, 2017, s. 30). Díky výše uvedeným výzkumům vidíme, že i přesto, že se v odborné literatuře s termíny „venkovské jméno“ a „městské jméno“ nepracuje, některá jména si s sebou tento příznak nesou nadále. Shromážděná data ale ukazují, že negativní vnímání jmen pro jejich venkovský charakter postupem času mizí; o tom svědčí porovnání těchto jmen se statistikami Českého statistického úřadu (ČSÚ) z posledních dostupných dat z roku 2022. Například jména *Marie* a *Anna* byla dříve součástí vesnického repertoáru; v dotazníku s otevřenými odpověďmi zůstala většinou vnímána jako venkovská antroponyma, ale dotazník s Likertovou škálou, který byl teritoriálně a metodologicky odlišný ukázal, že jsou postupem času pocíťována jako neutrální. O tom svědčí i zmíněná data ČSÚ ukazující, že jména jsou velmi hojně dávaná: *Marie* byla dvacáté nejčastěji

dávané jméno a *Anna* dokonce třetí nejčastěji dávané jméno. Podobně je to i se jménem *Štěpánka*, které bylo ve druhém výzkumu více než polovinou respondentů označeno jako jméno venkovské, avšak data z ČSÚ ukazují, že jméno bylo v roce 2022 třicáté druhé nejčastěji dávané.

U mužských rodných jmen je situace velmi podobná, např. antroponymum *Josef*, které bylo v prvním výzkumu označeno většinou respondentů za jméno venkovské, se v komentovaných výsledcích druhého zkoumání ani neobjevilo, tedy žádná z možností na škále nezískala více než 50 %. V porovnání s daty ČSÚ je situace obdobná; *Josef* bylo 33. nejčastěji dávané jméno, tedy v porovnání s celkovým počtem jmen je taktéž velmi frekventované. Totožná situace se opakuje i u jména *František*; opět více než polovina respondentů jej označila jako venkovské, i v případě prvního výzkumu bylo na horních příčkách, ale v současnosti je to jméno taktéž často dávané (třicáté čtvrté místo v roce 2022).

5. ZÁVĚR

Abychom mohli odpovědět na otázky, zda jsou rodná jména vnímána širokou veřejností jako typická pro konkrétní oblasti, tedy venkov a město, bylo zapotřebí uskutečnit dva výzkumy založené na různých metodologických postupech. První jsme realizovali na jaře roku 2022 (viz kapitola Výzkum I) a druhý probíhal od května do konce července roku 2023 (viz kapitola Výzkum II). Obě zkoumání probíhala formou dotazníku a byla administrována elektronicky. Výzkum I pracoval s otevřenými odpověďmi, výzkum II obsahoval otázky uzavřené; respondenti svá stanoviska zaznačovali na třibodové škále.

Vedle struktury a typu otázek se dotazníky lišily také oblastmi, kde byly administrovány. V prvním zkoumání jsme se soustředili na čtyři kraje (Olomoucký, Moravskoslezský, Středočeský a Hlavní město Praha), druhé zkoumání jsme ponechali teritoriálně neomezené.

Porovnání závěrů těchto dvou výzkumů zaměřených na percepci rodných jmen ukázalo, že jejich vnímání je v dnešní době ovlivněno místem bydliště. Dalším bodem k zamyšlení je to, jak respondenty ovlivnila odlišná struktura dotazníku. V případě prvního dotazníku, kdy měli respondenti uvést odpověď k otevřené úloze se zadáním — vyjmenujte typická jména pro obyvatele venkova — bez dlouhého rozmyšlení vypsali výše zmíněná jména. Když respondenti dostali k dispozici seznam jmen a měli pouze zaznačit na škále, zda je hodnotí jako venkovská, městská, či neutrální, měli více prostoru k přemýšlení. Můžeme se taktéž domnívat, že vedle výše zmíněných faktorů mají na vnímání jmen vliv i nevědomé a zautomatizované představy, popř. předsudky, které jsou zakořeněné hluboko v uživatelských jazycích, aniž by si uvědomovali jejich vliv. I přes to, že byly porovnávány dva metodologicky odlišné výzkumy, byl primární cíl výzkumu,

tedy zjistit dnešní percepci jmen a jejich proměnu, splněn. Na závěr je také potřeba zmínit, že dnešní doba není takto koncipovaným výzkumům zcela nakloněna, zejména z důvodu přísných předpisů týkajících se ochrany osobních dat (GDPR).

Hlavním přínosem výzkumu je zjištění, že i v dnešní době jsou určitá rodná jména vnímána prizmatem stereotypů (venkovské vs. městské antroponymum), byť se vliv těchto stereotypů uměňuje. Toto zjištění ale platí pro jádro české antroponymické soustavy. Výzvou pro další výzkum je proto zjistit, jaká je situace v případě antroponym etnicky příznakových (domněle, nebo reálně).

LITERATÚRA

- Aldrin, E. (2017). Creating identities through the choice of first names. In: T. Ainiala, J.-O. Östman (Eds.), *Socio-onomastics. The Pragmatics of Names* (s. 45–68). Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.275>
- Březinová, K. (2021). *Současná česká antroponymie a její vnímání uživateli jazyka* [Contemporary Czech anthroponymy and its perception by language users] [Diplomová práce]. Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, Katedra českého jazyka.
- Březinová, K. (2023). *Sociální aspekty fungování vlastních jmen (na příkladu současné české antroponymie)* [Social aspects of the functioning of proper names (on the example of contemporary Czech personal names)] [Nepublikovaná disertační práce]. Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, Katedra českého jazyka.
- Coates, R. (2017). The meaning of names: A defence of The Pragmatic Theory of Properhood (TPTP) addressed to Van Langendonck, Anderson, Colman and McClure. *Onoma*, 52, 7–26. <https://doi.org/10.34158/ONOMA.52/2017/1>
- Czopek-Kopciuch, B. (2013). Frekwencja i geografia imion najrzadziej nadawanych w Polsce w latach 1995–2010 [Frequency and geography of the least frequently given names in Poland 1995–2010]. *Onomastica*, 51, 71–93.
- David, J., Klemensová, T., & Místecký, M. (2022). *Od etymologie ke krajině. Onomastika pro 21. století* [From etymology to landscape. Onomastics for the 21st century]. Brno: Host.
- Dvořáková, Ž. (2021). Soudní znalectví v oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR v roce 2020 [Forensic expert in the onomastics department of the Czech Language Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic in 2020]. *Acta onomastica*, 62(2), 512–516.
- Hladká, Z. (2017). POJMENOVÁNÍ. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (Eds.), *CzechEncy — Nový encyklopedický slovník češtiny*. <https://www.czechency.org/slovník/POJMENOVÁNÍ>
- Homoláč, J., Karhanová, K., & Někvapil, J. (Eds.). (2003). *Obraz Romů v středoevropských masmédiích po roce 1989* [Image of Romani people in Central European mass media after 1989]. Brno: Doplněk.
- Junca, C.F. (2018). Evolution of Anthroponyms in an Area of Linguistic Transition: A Socio-Onomastic Study. *Names*, 66(2), 85–95. <https://doi.org/10.1080/00277738.2018.1453275>
- Knappová, M. (1980). Významové aspekty vlastních jmen [Meaningful aspects of proper names]. *Slovo a slovesnost*, 41(1), 57–60.
- Knappová, M. (1989). *Rodné jméno v jazyce a společnosti* [Personal name in language and society]. Praha: Academia.
- Knappová, M. (2002). *Naše a cizí příjmení v současné češtině* [Our and foreign surnames in contemporary Czech]. Liberec: Tax Az Kort.

- Knappová, M. (2008). Rodná jména v Česku v 21. století [Birth names in the Czech Republic in the 21st century]. In: M. Čornejová & P. Kosek (Eds.), *Jazyk a jeho proměny* (s. 121–132). Brno: Host.
- Knappová, M. (2017). *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* [What will your baby be named?]. (6. vyd). Praha: Academia.
- Kopečný, F. (1991). *Průvodce našimi jmény* [A guide to our names]. Praha: Academia.
- Lieberson, S., & Bell, E.O. (1992). Children's first names: an empirical study of social taste. *American Journal of Sociology*, 98(3), 511–554. <https://doi.org/10.1086/230048>
- Magda-Czekaj, M. (2017). Kalendarze, imienniki, słowniki i inne, czyli o źródłach wyboru współczesnego imienia [Calendars, name books, dictionaries and more, i.e. sources of contemporary name choice]. *Onomastica*, 61(2), 265–275. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.61.2.20>
- Mateos, P. (2014). *Names, Ethnicity and Populations*. Berlin–Heidelberg: Springer.
- Moraru, C. (2000). “We Embraced Each Other by Our Names”: Levinas, Derrida, and the Ethics of Naming. *Names*, 48(1), 49–58. <https://doi.org/10.1179/nam.2000.48.1.49>
- Obasi, S.N., Mocariski, R., Holt, N., Hope, D.A., & Woodruff, N. (2019). Renaming Me: Assessing the Influence of Gender Identity on Name Selection. *Names*, 67(4), 199–211. <https://doi.org/10.1080/00277738.2018.1536188>
- Pilcher, J. (2016). Names, Bodies and Identities. *Sociology*, 50(4), 764–779. <https://doi.org/10.1177/0038038515582157>
- Pleskalová, J. (2011). *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010* [The development of proper personal names in the Czech lands in the years 1000–2010]. Brno: Host.
- Skowronek, K. (2013). Najnowsze imiona „wielkomiejskie” w perspektywie statystyczno-onomastycznej i społeczno-kulturowej [Recent ‘big city’ names in a statistical-onomastic and socio-cultural perspective]. *Onomastica*, 51, 95–127.
- Walton, W.E. (1937). The affective value of first names. *Journal of Applied Psychology*, 21(4), 396–409. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0058632>
- Young, R.K., Kennedy, A.H., Newhouse, A., Browne, P., & Thiessen, D. (1993). The effects of names on perception of intelligence, popularity, and competence. *Journal of Applied Social Psychology*, 23(21), 1770–1788. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1993.tb01065.x>
- Ziajka, B. (2008). Jaka ma być baba, czyli wizerunek kobiety w językowym obrazie świata wiejskiej wspólnoty kulturowej [What a baba is supposed to be like, or the image of women in the linguistic world image of a rural cultural community]. In: Z. Cygal-Krupa (Ed.), *Współczesna polszczyzna. Stan, perspektywy, zagrożenia* (s. 265–275). Tarnów: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie; Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Ziajka, B. (2014a). *Językowo-kulturowy obraz świata społeczności wiejskiej utrwalony w przwi-
skach i przydomkach (na przykładzie nieoficjalnych antroponomów mieszkańców Zagórza i wsi
okolicznych w powiecie chrzanowskim)* [Linguistic and cultural image of the world of a rural
community fixed in nicknames (on the example of unofficial anthroponyms of the inhabitants
of Zagórze and surrounding villages in the Chrzanów district)]. Kraków: Libron.
- Ziajka, B. (2014b). Przewiska i przydomki jako czynnik podtrzymujący gwarę [Nicknames as a factor in maintaining the dialect]. In: E. Rudnicka-Fira & M. Błasiak-Tytuła (Eds.), *Język w środowisku wiejskim. T. 2. Gwara, społeczeństwo, kultura* (s. 121–130). Kraków: Collegium Columbinum.

PŘÍLOHY

Vlastní jména a stereotypy – na materiálu současné české antroponymie (regionálně)

5. Napište rodná jména, o kterých si myslíte, že jsou typická vesnická/venkovská*

Za vesnici považujeme lokalitu s méně než 3 000 obyvateli. Jako typické venkovské jméno si představíme rodné jméno osoby žijící na vesnici/venkově.

500

6. Uvedte důvod, proč si myslíte, že jsou daná rodná jména typická venkovská/vesnická*

500

7. Uvedte rodná jména, o kterých si myslíte, že jsou typická pro obyvatele města.*

Město je bráno jako lokalita s více než 3 000 obyvateli. Jako typické městské jméno si představíme rodné jméno osoby žijících ve městě.

500

8. Odůvodněte, proč si myslíte, že jsou daná rodná jména typická pro obyvatele města*

500

Powered by **survio** < [Odeslat](#)

Vytvořte si vlastní [dotazník](#) zdarma

Sekec 2 z 3

Kde dle Vás bydlí nositelky těchto rodných jmen? X ⋮

Zaznačte prosím na tříbodové škále. Bod číslo dva je neutrální.

Štěpánka *

	1	2	3	
venkov	☐	☐	☐	město

Denisa *

	1	2	3	
venkov	☐	☐	☐	město

Alžběta *

	1	2	3	
venkov	☐	☐	☐	město

Sabina *

	1	2	3	
venkov	☐	☐	☐	město

Derina *

	1	2	3	
venkov	☐	☐	☐	město

Ludmila *

	1	2	3	
venkov	☐	☐	☐	město

Příloha 2 — dotazník k výzkumu II

SUMMARY

RESEARCH ON THE PERCEPTION OF BIRTH NAMES IN SOCIETY — NAMES IN RURAL AREAS AND CITIES

To answer the question of whether given names are perceived by the general public as typical for specific areas, namely rural and urban areas, we conducted two studies based on different methodological approaches. The first was carried out in 2022, while the second took place in 2023. Based on the gathered data, we believe that the respondents' place of residence and the different structure of the questionnaire played a crucial role in the perception of names. Through our research, we also believe that the perception of names is influenced by unconscious and automated perceptions or prejudices deeply ingrained in language users, often without their awareness of their impact.

Keywords: birth name perception, birth name, anthroponymy, countryside, city

JĘZYKOWO-KULTUROWY OBRAZ CZĘŚCI CIAŁA LUDZKIEGO (RĘKA, NOGA I ICH ELEMENTY) UTRWALONY W NAZWISKACH NIEMIECKICH I POLSKICH

Słowa tematyczne: onomastyka, antroponimia, językowy obraz ciała ludzkiego, nazwiska polskie, nazwiska niemieckie

1. UWAGI WSTĘPNE

Ciało ludzkie stanowi przedmiot badania różnych dyscyplin naukowych: biologii, fizjologii, medycyny, stało się również przedmiotem refleksji filozoficznej (Maćkiewicz, 2006, s. 10). Ponadto zajmują się nim językoznawcy zarówno w aspekcie semazjologicznym, jak i onomazjologicznym, ponieważ nazwy części ciała są istotnym składnikiem słownictwa potocznego każdego języka. Bardzo często występują jako komponenty związków frazeologicznych, jak również źródło neosemantyzmów tworzonych w procesie metaforyzacji, rzadziej metonimizacji. Somatyzmy¹ znalazły także odbicie w przezwiskach antroponimicznych, funkcjonujących już w staropolszczyźnie (Cieślíkowa, 1998, s. 131–132). Ich nominacja i semantyka zależne były od emocjonalnego stosunku i intelektualnej oceny nazywającego do nazywanego.

Celem niniejszego artykułu jest odtworzenie językowo-kulturowego obrazu ciała ludzkiego utrwalonego w nazwiskach odprzezwiskowych, ukazanie zależności między cielesnością a sposobem myślenia i postrzegania świata, „ludowych wyobrażeń o świecie” (Bartmiński, 2007, s. 42) zarówno na gruncie polskim, jak i niemieckim, przedmiotem zaś — konceptualizacja somatyzmów odnoszących się do elementów ludzkiej ręki i nogi, które odzwierciedlone zostały w polskich

¹ Przez pojęcie somatyzm rozumiem za Kirą Giułumianc i Emilią Kozarzewską (1978) także określenie nazwy części ciała.

oraz niemieckich nazwiskach wyekscerpowanych z leksykonów i opracowań antroponimicznych. Analiza kontrastywna ma na celu ukazanie mechanizmów tworzenia nazw osobowych od somatyzmów w obu językach przy założeniu, że przyczyn może być dużo, a kontekst nadania protonazwiska jest dziś nie do odgadnięcia. Deszyfracja jego wydźwięku odbywa się z perspektywy odbiorcy, który kieruje się utrwalonym w języku rejestrem konotacji towarzyszących apelatywom. Podczas procesu tworzenia protonazwisk derywowanych od somatyzmów zwraca się uwagę na nieprototypowe cechy desygnatu, które są najbardziej wyraziste i wyróżniają go spośród innych. Konceptualizacja tych nazw opiera się na potocznej wizji świata, którą cechuje antropocentryzm i konkretność (Ziajka, 2014, s. 115). Język ujmuje świat „z punktu widzenia konkretnego człowieka, jego elementarnego, codziennego, egzystencjalnego doświadczenia” (Bartmiński, 1993, s. 125).

Ze względu na ograniczenia wydawnicze opis materiału językowego skupia się głównie na frazeologii. Jest to fragmentaryczna charakterystyka, nie uwzględnia bowiem innych działów leksyki oraz kwestii fonetycznych i morfologicznych. Tło kulturowe opisu wymaga zaś uwzględnienia przesądów, wierzeń i praktyk związanych z ciałem, które najczęściej nie są utrwalone w odrębnych formułach słownych. Jak pisze Jerzy Bartmiński, „Poprzez analizę danych językowych można docierać do sposobów postrzegania i konceptualizacji świata przez człowieka, do psychospołecznych mechanizmów kategoryzacji zjawisk, a więc poznawać mentalność mówiących” (2007, s. 14–15).

2. JĘZYKOWO-KULTUROWY OBRAZ RĘKI I JEJ ELEMENTÓW NA GRUNCIE POLSKIM

Ręka w kulturowo-językowym ujęciu jest szczególnie istotną częścią ciała, konceptualizowaną jako „narzędzie pracy” (Filar, Głaz, 1996, s. 204). Zauważyć to można w wyrażeniach: *wysilek rąk* ‘praca’ (SF II, s. 690), *ręce do pracy* (SF II, s. 26). Podobne obrazowanie widoczne jest w zwrotach: *żyć z pracy własnych rąk* (SF I, s. 744), *urabiać ręce po łokcie* (SF I, s. 408). Symbolika ręki związana z pracą przywołuje pozytywne konotacje. Mogła również wywierać wpływ na powstanie nazw osobowych, które tworzone od apelatywów poprzez użycie metaforyczne bądź metonimiczne. Indywidualizowały one człowieka, wskazując na jego profesję według modelu metonimicznego WYKONAWCA ZA NARZĘDZIE (por. Rutkowski, 2007, s. 93). Tu narzędziem pracy jest ręka. Mogła być ona *silna, twarda, żelazna* ‘o człowieku wymagającym’ (SF II, s. 26) albo *miękką* ‘o kimś pobłażliwym, mało stanowczym’ (WSF, s. 440). Można także o kimś, kto nigdy się czymś nie zajmował, powiedzieć, że *nie miał czegoś*

w ręce. Określenia ręki charakteryzują człowieka ze względu na posiadane umiejętności lub ich brak: *fachowa, mistrzowska ręka* (SF II, s. 25), *złote ręce* (WSF, s. 443). Ktoś może mieć *dziurawe, gliniane ręce* ‘często upuszczać trzymane przedmioty, być niezręcznym’ (WSF, s. 440) lub *mieć dwie lewe ręce*, czyli ‘nie kwapić się do pracy’ (WSF, s. 440). Ręka w wielu kontekstach jest semantycznie bliska rzeczownikowi *człowiek*. Może być zatem *karząca, katowska, czuła czy troskliwa* (SF II, s. 25). Zwrot *oddać coś w dobre ręce* oznacza ‘powierzyć coś lub kogoś dobrej, uczciwej, zaufanej osobie’ (WSF, s. 439).

W procesie tworzenia nazwy osobowej *Ręka* niewątpliwie dużą rolę odegrał wygląd zewnętrzny. Zdaniem Johna Lyonsa „język (...) odzwierciedla strukturę biologiczną, jego naturalne ziemskie środowisko, jego sposób poruszania się, a nawet kształt i proporcje ciała” (Lyons, 1989, s. 292). Ręce mogły zatem być *za długie, za krótkie, krzywe*. Nazwy najczęściej tworzone za pomocą formantów słowotwórczych z dominującą funkcją ekspresywną, np. *Rąkał, Rąkała, Rękał, Renkał, Rąkas, Rękas, Renkas, Rękaś*, niekiedy mają one charakter pejoratywno-żartobliwy: *Rękar, Renkar* (Breza, 1985, s. 33–34). Ponadto w zbiorze nazwisk od protonazwiska *Ręka* (najstarsze poświadczenie datowane na 1393 rok, SSNO IV, s. 465), znanego także w wariantach *Reka, Renka*, znalazły się inne derywaty z podstawowym *-s* w części sufiksальной: *Rękis, Rękosz, Rąkus, Renkus, Renkus*.

„Wpisanie ręki w szerszą ramę pojęciową — całego ciała ludzkiego — w naturalny sposób akcentuje podwójność rąk” (Filar, Głaz, 1996, s. 201). Nawiązuje do niej zwrot *mieć dwie lewe ręce* i umiejscowienie rąk prawej i lewej po dwóch stronach ludzkiego ciała. Ma to również wpływ na konceptualizacje przezwisk antroponimicznych. Określona perspektywa oglądu oraz kontekst pragmatyczno-językowy przesuwają punkt ciężkości z wyglądu zewnętrznego ku działaniu rąk, ich utrwalonym funkcjom. W konsekwencji powstało protonazwisko *Mańkut*, które w SJPdor objaśnia się jako ‘człowiek posługujący się lewą ręką przy czynnościach, które zazwyczaj wykonuje się prawą’. Występuje także w formach wariantywnych powstałych w wyniku przekształceń fonetycznych: *Mankut* oraz *Majkut*. Ta ostatnia powstała wskutek afryktywizacji spółgłoski półotwartej. Od niej derywowano formy patronimiczne *Majkutewicz* oraz *Majkutowski*. Człowiek leworęczny był również określanej dziś gwarową formą: *warda* (SGPKar V, s. 97), która także występuje jako nazwisko. Jego najstarsze poświadczenie pochodzi z 1350 roku: *Pauli dicti Warda* (SSNO VI, 20). Rzeczownik *warda* stał się podstawą słowotwórczą dla form: *Ward, Wardach, Wardal, Wardała, Wardałka* i innych (zob. Rymut, 2001, s. 654). Nazwy obiektów nominacji z tym somatyzmem najczęściej tworzone za pomocą formantów słowotwórczych z dominującą funkcją ekspresywną.

Ręka składa się z mniejszych części, takich jak łokieć czy dłoń. Ich wielkość może służyć jako cecha stała, do której porównuje się wielkość danego przedmiotu. Tak doszło do powstania jednostki długości o nazwie *łokieć* (Krawczyk-Tyrpa, 1987, s. 59). Wyraz ten definiowany jest w SJP Dor jako ‘dawna miara długości wynosząca 576 milimetrów; listewka tej długości używana dawniej do mierzenia tkanin’. Wywodzący się z Kujaw wnuk Konrada Mazowieckiego — Władysław — znany był ze swego niewielkiego wzrostu, stąd przydomek *Lokietek* odnoszący się do średniowiecznej miary długości zwanej *łokciem*. Antroponim ten jest również używany współcześnie jako nazwisko, co odnotowano w „Słowniku nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku”. Oprócz formy *Lokietek*, mającej najwięcej nosicieli, występuje nazwisko *Lokietko*, dalej *Łokieć* w formie podstawowej oraz z jednostkowymi wariantami *Łokiec* i w postaci zmienionej: *Lokietz* (Rymut, 2003).

Podobną funkcję pełni dłoń, co ilustruje zwrot *mieć coś w dłoni*. Towarzyszące percepcji wzrokowej wartościowanie obejmuje jej kształt oraz wielkość. Dłoń może być *krzepka, spracowana, żylasta, zgrabiała* (SF I, s. 170). „Ze względu na możliwość ułożenia, uformowania dłoni język polski wyróżnia dwa odrębne kształty: pięść (zwinęta, z mocno zaciśniętymi palcami) oraz garść (palce lekko zgięte, część środkowa lekko skulona)” (Filar, Głaz, 1996, s. 202). Oba *nomina anatomica* służą do określania małej ilości i dały początek przezwiskom: *Dłonia*, *Dłoniak* z wariantem *Dłuniak* oraz *Dłunik*. Formanty *-ak* oraz *-ik* pełnią funkcję deminutywną i patronimiczną. Przywołują więc kognitywne pojęcie ojca i syna, relacji między nimi, lub też młodego chłopca (Skowronek, 2001, s. 140, 142). Podobnie od antroponimu *Garść* (por. ap. *garść* ‘ręka albo dłoń skrzywiona dla garnięcia lub objęcia czego’ SL II, s. 28) powstały formy deminutywne: *Garścik*, *Garstak*, *Garstek*, nacechowane ekspresywnie: *Garściela*, *Garszczal*, jak również przynależnościowe typu *Garstków* oraz patronimiczne *Garstkiewicz* z wariantywnym *Garsztowicz*. Forma *Garścia* (i jej wariant *Garsta*) powstała wskutek derywacji paradygmatycznej.

Brak w antroponimii polskiej formy podstawowej utworzonej od leksemu *pięść*. Pojawia się natomiast w SSNO (IV, s. 224) pod datą 1477 postać *Piąstka* utworzona od rzeczownika *piąstka* w znaczeniu ‘mała pięść, *parvus pugnus*’ notowana już w *Słowniku staropolskim* (Sst VI, s. 79). Nazwisko *Piąstka* jest również współcześnie używane w Polsce, pojawia się także wariant *Pięstka* oraz derywowana za pomocą formantu *-ik* forma patronimiczna *Piąścik* (Rymut, 2003).

Określeń palców również używano w funkcji jednostek miary długości i szerokości: *długość na kciuka*, *szeroki na palec*. Grubość palca służyła za miernik grubości przedmiotów o zbliżonych kształtach, na co uwagę zwraca Anna Krawczyk-Tyrpa (1987, s. 59). W procesie tworzenia przezwisk antroponimicznych towarzyszące percepcji wzrokowej wartościowanie obejmowało kształt

i wielkość. W taki sposób mogła zostać utworzona nazwa osobowa *Kciuk*. W antropologii polskiej występują warianty fonetyczno-graficzne tego nazwiska: *Kczuk*, *Ksiuk*, *Kschuk*, *Chciuk* (Rymut, 2003) oraz formy zdrobniałe bądź patronimiczne: *Kciuczek*, *Ksiuczyk* (Rymut, 1999, s. 389). Do tej samej grupy semantycznej zaliczyć można formę *Krziuk* z wariantami: *Krzcuk*, *Kściuk*, *Ksciuk*, *Kszczuk*, *Krztuk* oraz *Ksztuk*. Derywowano ją od podstawy *krziuk* 'palec, którym się chrzcilo'. Ta postać była formą pierwotną (Boryś, 2005, s. 227). W tym samym polu semantycznym znajdują się współczesne nazwiska *Palec* z derywatami: *Paluch*, *Palluch*, *Palucha*, *Paluchow*, *Paluszek*, *Paluszenko*, *Paluszak*, *Paluszczak*, *Paluszka*, *Paluszko* czy *Paluszuk*, *Palushek*. W SSNO odnotowano także formy *Palczek*, *Paleczko*, *Palczyk* (por. SEMot I, s. 205).

Warto podkreślić, że wpływ na tworzenie protonazwisk od wyrazu *ręka* (też *dłoń*, *kciuk* itp.) miały wielkość, kształt oraz deformacje, stany chorobowe czy cechy wrodzone.

3. JĘZYKOWO-KULTUROWY OBRAZ RĘKI I JEJ ELEMENTÓW NA GRUNCIE NIEMIECKIM

W języku niemieckim polskiemu terminowi *ręka* odpowiada rzeczownik *Hand*. Występuje ona parzyście: *die linke Hand*, *die rechte Hand* 'prawa, lewa ręka', co wywiera wpływ, podobnie jak w języku polskim, na konceptualizację przerwisk antroponimicznych. Protonazwisko *Link(e)* z wariantami *Linck(e)*, *Linncke* mogło być derywowane od przymiotników: *śrwniem*. *linc* oraz *śrdniem*. *link* 'lewy' na określenie leworęcznego człowieka (Zoder, 1968, t. II, s. 63). To samo dotyczy mian *Lynker*, *Glink*, także *Lenke//Lencke*. W Bawarii zaś występują formy odprzezwickowe *Teng*, *Deng*, *Denk* wyrażające ten sam sposób nominacji od gwarowego rzeczownika *tenk* na oznaczenie leworęcznego (Kunze, 1997, s. 145). W dialekcie dolnoniemieckim natomiast na określenie człowieka posługującego się lewą ręką używa się słowa *lucht* (Zoder, 1968, t. II, s. 145), stąd protonazwiska *Lucht*, *Luchterhand*, *Luchter*, *Luchtman*, *Lugt*, *Lochte*².

Podobnie jak w języku polskim czynnikiem wpływającym na tworzenie niemieckiej nazwy osobowej od somatyzmu *ręka* jest nieprototypowość jej cechy fizycznej: wielkość, kształt oraz deformacje, stany chorobowe czy cechy wrodzone. Mogła być ona zatem: 'eine große, kleine, breite, dicke, fleischige, schwielige, harte, knochige, grobe, magere, weiche, welke, dickgeäderte, aufgesprungene, blaugefrorene, zerschundene Hand' (DWDS)³. Także konceptualizacja ręki jako

² Mogły one być utworzone także od nazw miejscowych typu *Lencke//Lenke* oraz *Lochte* (Kunze, 1997, s. 145).

³ W tłumaczeniu na język polski: duża, mała, szeroka, gruba, mięsista, zrogowaciała, twarda, koścista, szorstka, chuda, miękka, uschnięta, żyłasta, popękana, zsiniała, posiniaczona.

narzędzia pracy, które charakteryzuje człowieka ze względu na posiadane umiejętności, mogła wywierać wpływ na tworzenie nazw osobowych przez użycie metaforyczne bądź metonimiczne: *ein Werk von seiner Hand* ‘dzieło jego ręki, jego samego’; *ein Bild, von eigener Hand gemalt* ‘obraz namalowany własnoręcznie’; *eine Ausgabe letzter Hand* ‘ostatnie wydanie dostarczone przez samego autora’ (DWDS).

Ręka (niem. *Hand*) pojawia się również we frazeologii dotyczącej miar długości lub szerokości: *die Tür steht kaum eine Hand breit offen* ‘drzwi są otwarte ledwo na szerokości ręki’; *das ist ein eine Hand breiter Saum* ‘to jest rąbek szeroki na jedną rękę’; *der Saum ist zwei Hand breit* ‘rąbek ma szerokość dwóch dłoni’; *der Fleck ist kaum eine Hand groß* ‘plamka jest ledwie wielkości dłoni’ (DWDS). Nazwisko *Hand(t)* może mieć zatem charakter odprzezwickowy, odzwierciedlający sposób postrzegania człowieka opisany powyżej. Pojawia się także w przegłoszonej formie *Händle* oraz *Rothändle* (Brechenmacher, 1847, t. I, s. 646), derywowanej za pomocą sufiksu *-le* charakterystycznego dla północnej i środkowej Badenii oraz Witembergii (Bach, 1978, t. II/2, s. 142). Ta ostatnia podkreśla dodatkowo stany chorobowe dłoni protoplasty nazwiska, podobnie jak forma *Rothender*. Z kolei nazwisko *Gradehandt* (*Grade* < śrwniem. *gerade* ‘gewandt’, tj. ‘zręczny’; Kluge, 1999, s. 315) wskazuje na pierwotne przezwisko oznaczające zręcznego rzemieślnika (Zoder, 1968, t. I, s. 601).

Dłoń (niem. *Hand*) może być zaciśnięta w pięść, czyli niem. *Faust*. Utrwalona jest w języku niemieckim konceptualizacja pięści jako „narzędzia kontaktu” z drugim człowiekiem, uwidoczniona we frazeologizmach: *das passt wie die Faust aufs Auge* ‘pasuje jak pięść do oka’ (odpowiednik pol. *pasuje jak pięść do nosa*) (SFWP, s. 450); *eine (eiserne) Faust im Nacken spüren* ‘czuć żelazną pięść na szyi’ (być pod presją, pod przymusem); *die Fäuste in der Tasche ballen* ‘zaciskać pięści w kieszeni’ (tłumić złość); *die Faust (nach jmdm., etw., gegen jmdn., etw.) ballen, schütteln* ‘zaciśnąć pięść (na kogoś, coś, przeciwko komuś, czemuś)’ (DWDS). Być może to „narzędzie kontaktu” stanowi odległy trop kulturowo-językowy, występujący obok funkcji jednostki miary długości czy szerokości, za pomocą którego od somatyizmu derywowano przezwisko antroponimiczne *Faust*, które dało początek późniejszemu nazwisku. Obok niego występuje forma wariantywna *Fust*, charakterystyczna dla dialektów dolnoniemieckich (śrdniem. *füst* DWDS), oraz derywaty *Feustel* i *Feistel*. Powstały one w wyniku procesów fonetycznych, w których dyftong *au* wskutek przegłosu przeszedł w *äu*, następnie w *eu*, mógł też przejść w *ei* (Mettke, 1970, s. 51; Zoder, 1968, t. I, s. 470). Obie formy derywowano za pomocą zdrabniającego sufiksu *-el*.

W procesie tworzenia przezwisk antroponimicznych ważną rolę odgrywały kształt i wielkość analizowanych somatyzmów. W taki sposób powstało proto-nazwisko *Daume*, derywowane od leksemu *Daumen* ‘kciuk’. W antroponimii

niemieckiej występują warianty fonetyczno-pisowniane tego nazwiska: *Daum*, *Duhm*, *Duhme*, pochodzące z rozwoju ǫrdniem. *dūme* ‘kciuk’ (Zoder, 1968, t. I, s. 345). Rudolf Zoder notuje jego najstarsze poświadczenia z datą 1253: *Eylardo Dumeke*; 1262: *Eylhardus Dhume* (1968, t. I, s. 345). Kciuk używany był jako jednostka miary długości (1 cal). W tym samym polu semantycznym znajduje się nazwa osobowa *Finger* (< ǫrdniem., ǫrdniem. *vinger* ‘palec’; 1345: *Thileke Vinger*; Zoder, 1968, t. I, s. 489) oraz forma deminutywna *Fingerle* (1380: *Henricus Vingerli zu Freiburg*; Brechenmacher, 1847, t. I, s. 466) derywowana za pomocą sufiksu *-le* charakterystycznego dla północnej i środkowej Badenii oraz Wirtembergii (Bach, 1978, t. II/2, s. 142). Na konceptualny obraz człowieka z charakterystyczną cechą somatyzmu związanego z ręką wpływa również defekt tej części ciała lub jej brak. Protonazwisko *Fingerlos* ‘bez palca’ z formą wariantywną *Fingerloos* (1762: *Matth. Fingerlos*; Brechenmacher, 1847, t. I, s. 466) wskazuje na brak lub defekt tej części ciała.

4. JĘZYKOWO-KULTUROWY OBRAZ NOGI I JEJ ELEMENTÓW NA GRUNCIE POLSKIM

Wśród nazwisk od przezwisk określających nieprototypowe cechy desygnatu znaczną grupę tworzą derywaty semantyczne powstałe od rzeczownika *noga*. Została ona zdefiniowana przez Samuela Lindego jako ‘właściwe narzędzie chodzenia, na którym wspiera się ciało. Nogi człowiecze złożone są z uda, piszczeli i stopy pięćpalczystej (przednia część nogi, przyszwia, tylna; pięta)’ (SL III, s. 351). Z kolei w SJPDor *noga* to ‘kończyna dolna u ludzi, u zwierząt: odnóże’. Zatem tę zewnętrzną część ciała można przedstawić za Anną Wierzbicką (1975, s. 96) w postaci modelowej definicji, w której *nogi* określa się jako ‘podłużne dolne części ciała’. „Nogi odgrywają rolę w przenośniach języka jako członki, na których człowiek stoi” — pisze Antoni Krasnowolski (1905, s. 68). Ta właściwość znalazła odzwierciedlenie we frazeologii. Zwrot *ktos zerwie się na równe nogi* informuje o nagłym, szybkim i gwałtownym przyjęciu postawy pionowej (SFWP, s. 445). Z kolei frazeologizm *ktos wstał lewą nogą z łóżka* tłumaczy złe samopoczucie spowodowane przypisywaniem lewej stronie negatywnej konotacji (Krawczyk-Tyrpa, 1987, s. 80). Zwrot *ktos stanie na nogi // na nogach* (SFWP, s. 443) niesie metaforyczne znaczenie: ‘czyjaś sytuacja materialna ulegnie poprawie, ktoś stanie się niezależny finansowo’. Takie asocjacyjne postrzeganie motywowane jest faktem, że człowiek słaby i chory leży, a silny i zdrowy może stać. Wreszcie *ktos może kogoś postawić na nogi*. Ten zwrot zawiera kilka znaczeń: 1. ‘obudzić kogoś’; 2. ‘pomóc wyjść komuś z biedy’; 3. ‘wyleczyć kogoś’; 4. ‘rozniewać kogoś’ (SFWP, s. 440–441). Rzeczownik *noga* jako instrument walki stał się podstawą zwrotu *ktos broni się rękami i nogami*

przed kimś, czymś (SFWP, s. 442). Leksem *noga* występuje również we frazeologizmie wskazującym, że ktoś jest krańcowo wyczerpany, czyli *ktos chodzi na ostatnich nogach* (SFWP, s. 438), oraz w zwrocie odnoszącym się do szybkiego przemierzania przestrzeni: *ktos robi coś na jednej nodze* (SFWP, s. 438). W niektórych konstrukcjach nogi występują w roli wykonawcy czynności: *nogi same niosą* (WSF, s. 287), co oznacza uczucie braku zmęczenia, wysiłku u idącego, maszerującego, *nogi odmawiają posłuszeństwa* ‘o stanie, gdy się nie ma sił, żeby iść’ (SF I, s. 560). Zwrot *żywa noga nie ujdzie* (SF I, s. 518) oznacza, że żaden człowiek nie wyjdzie cało, nie wyjdzie żywy. *Noga* jest więc w wielu kontekstach semantycznie bliska rzeczownikowi *człowiek*. Czasem wręcz metaforycznie wyraża ludzkie cechy, np. zwrotu *być nogą* (SF I, s. 515) używa się, mówiąc lekceważąco o człowieku niezdarnym, nieenergicznym, ślamazarnym i niezręcznym. Nogi mogły być za długie, za krótkie, krzywe. Ich wygląd wpływał na negatywną waloryzację, a w rezultacie — na powstanie przezwisk. Do nich należy nazwa osobowa *Noga* notowana już w 1392 roku (SSNO IV, s. 70) z wariantem graficznym *Nogga*. Za pomocą formantów *-al, -ala* tworzono derywaty takie jak *Nogal, Nogala*, nacechowane ekspresywnie, z odcieniem niechęci czy ironii (Skowronek, 2001, s. 145–146). Sufiksy te przywołują najpewniej kognitywne pojęcie negatywnych emocji i związanego z tym ujemnego wartościowania. Podobną funkcję pełniły formanty *-as, -aś*: *Nogas, Nogaś, -oń: Nogoń*. Sufiks *-at* tworzy przymiotniki odrzeczownikowe charakteryzujące nosiciela cechy, stąd protonazwisko *Nogat*. Z kolei nazwisko *Nogaj* pochodzi od równobrzmiącego apelatywu zdefiniowanego jako ‘człowiek mający długie nogi, wysoki’ (Spol XVIII, s. 492). Takie samo znaczenie nosi rzeczownik *nogal* (Spol XVIII, s. 492), od którego pochodzą protonazwisko *Nogal* i formy pochodne: *Nogalczyk, Nogalewski, Nogalik*.

Środkowa część nogi, gdzie może się ona zginać, tworzy kolano (Wierzbicka, 1975, s. 96). S. Linde zdefiniował je jako ‘średnie przegięcie nogi, z jednej strony wypukłe z kością ruchawą, z drugiej strony wklęsłe’ (SL II, s. 401). Przyjmując, że człony tych definicji odpowiadają semom, które za A. Krawczyk-Tyrpą (1987, s. 34) nazywam topograficznymi, anatomicznymi i funkcyjnymi. Wyrażenie *środkowa część nogi* mówi o lokalizacji kolana i pełni funkcję topograficzną, natomiast określenia typu: *wypukłe, wklęsłe, bez włosów*, wskazujące na wygląd, podkreślają funkcję anatomiczną, z kolei określenie *część ciała, która może się zginać*, mówi o funkcji, jaką ono pełni (Krawczyk-Tyrpa, 1987, s. 34). Znajduje to odzwierciedlenie we frazeologii: *głowa łysa jak kolano* ‘o kimś kompletnie łysym’ (SF I, s. 412). Tu sem ‘brak włosów’ jest składnikiem znaczenia leksemu kolano. Można *przed kim padać na kolana* (SF I, s. 333), czyli ‘czcić kogo, mieć dla kogo wielkie uznanie’. Tu widoczny jest sem ‘kolano się zgina’. Z kolei zwrot *strzyka kogo w kolanie // w kolanach* informuje, że ‘ktoś odczuwa kłujący ból’ (SF I, s. 333).

Kolano mogło ulec urazom i deformacjom, być spuchnięte, obrzmiałe, powodować ograniczenia w poruszaniu się. Te cechy mogły wpłynąć na powstanie protonazwiska *Kolano*, które w SSNO (III, s. 48) zostało odnotowane z datą 1400: *Mattiam Kolano de Vleyssye*. Utworzone od niego derywaty pełniły często funkcję patronimiczną: *Kolanczuk, Kolaniewicz, Kolaniec, Kolanczyk* (Skowronek, 2001, s. 133). Nazwisko *Kolanko* z jednej strony mogło pełnić funkcję patronimiczną, z drugiej — deminutywną i pochodzić od rzeczownika *kolanko*.

Protonazwiska były także tworzone od apelatywu *stopa*. Ta część nogi może być *drobna, gruba, kształtna, lewa, prawa, lekka, ciężka, twarda, utoczona, zgrabna, wąska, szeroka* (SF II, s. 216). Może też służyć jako jednostka miary odległości między częściami ciała. Krańcowymi punktami ciała ludzkiego na osi pionowej są głowa i stopy, stąd wyrażenie *od głów do stóp*. Wyrażenie odległości pomiędzy nimi niesie znaczenie 'całkowicie, w pełni' (Krawczyk-Tyrpa, 1987, s. 56). A. Krawczyk-Tyrpa podkreśla, że w gwarach zachowało się użycie nazw somatyzmów w funkcji jednostek miary długości (1987, s. 59). Dawne jednostki miary wykorzystano zaś w ironicznym powiedzeniu: *kawał chłopa: lokiec i stopa*. Zatem w tworzeniu przezwisk antroponimicznych od tego somatyzmu decydującą rolę odegrał wygląd zewnętrzny. Nazwa osobowa *Stopa* została odnotowana po raz pierwszy w 1427 roku: *Johannes Stopa Petri de Cowalewo* (SSNO V, s. 213). Wcześniej pojawiają się jednak derywaty *Stopak* 1375 i *Stopacz* 1393 (SSNO V, s. 213). Forma *Stopaj* jest nacechowana ekspresywnie, utworzona została bowiem za pomocą sufiksu *-aj* o zabarwieniu ujemnym, odnotowanym wśród nazwisk odapelatywnych (Bubak, 1986, s. 60, 67).

Podobnie *pięta* wywołuje różne asocjacje, niektóre związane z wyrażeniem odległości, np. S. Linde (SL IV, s. 117) notuje wyrażenie *od głowy do pięty*, Skorupka (SF I, s. 677) w postaci *od pięt do karku*. Inne w sposób metaforyczny mówią o lekceważeniu kogoś, na co wskazuje eufemistyczny zwrot *ktoś ma kogoś, coś w pięcie* (SF I, s. 677). Zwrot *pokazuje pięty* (SF I, s. 677) oznacza ucieczkę, natomiast frazeologizm *(żeby) komuś poszło w pięty* wyraża życzenie, aby komuś coś dokuczyciło, dało się we znaki (SF I, s. 677–678). Za pomocą tego somatyzmu zbudowano także porównanie *mieć więcej w pięcie rozumu niż ktoś inny w głowie* (SF I, s. 677). Jak zauważa Michał Głowiński (1975, s. 111): „Porównania pozwalają wydobyć nowe odcienie znaczeniowe ze słów, pozwalają odnieść to, co nieznanne, do tego, co znane, pozwalają abstrakcję sprowadzić do konkretnego, rzecz niewyobrażalną — do wyobrażalnej”. Pięta mogła być koślawą, płaską bądź krzywą. W konceptualizacji protonazwisk te cechy odgrywały dużą rolę. Najstarszy zachowany zapis nazwy osobowej *Pięta* datowany jest na 1352 rok (SSNO IV, s. 250). Warto zwrócić uwagę, że derywaty *Piętala, Piętara, Piętaj*, utworzone za pomocą sufiksów *-ala, -ara, -aj*, są nacechowane ekspresywnie, z odcieniem niechęci (Skowronek, 2001, s. 145–146).

5. JĘZYKOWO-KULTUROWY OBRAZ NOGI I JEJ ELEMENTÓW NA GRUNCIE NIEMIECKIM

W języku niemieckim słowo *Bein* 'noga' pierwotnie oznaczało 'kość' (Kluge, 1999, s. 94), co nadal można dostrzec w rzeczownikach takich jak: *Nasenbein* 'kość nosowa' lub *Ausbein* 'mięso z kością, fragment nogi przedniej lub tylnej, pozyskiwany z tuszy wieprzowej', w idiomach: *jemandem durch Mark und Bein gehen* 'przenikać kogoś do szpiku kości' czy nazwisku *Beinhauer* (Zoder, 1968, t. I, s. 216). Później leksem *Bein* nabrał znaczenia 'kończyna dolna u ludzi', co zauważyć można w nazwiskach z członami *Hase-*, *Hol-* wskazujących na wykrzywienie nóg na zewnątrz, z członem *Strack-* o znaczeniu 'prosty' czy *Korte-* 'krótki': *Hasebein* (< śrwniem. *hase* 'zając'; Lex, s. 82; 1508: *Georg Hasbein*; Brechenmacher, 1847, t. I, s. 657), *Holbein* (< śrdniem. *hole* 'wkłęsty'; Zoder, 1968, t. I, s. 761), *Strackbein* (< śrdniem. *strack* 'prosty'; Kunze, 1998, s. 145), *Kortebein* (< śrdniem. *kort* 'krótki'; 1585: *Tileke Kortebein*; Zoder, 1968, t. I, s. 956).

Z kolei wyraz *Fuss* 'stopa' znalazł odzwierciedlenie w równobrzmiących nazwiskach z wariantem dolnoniemieckim *Fot* // *Foth*, ponadto widoczny jest w derywatach o funkcji deminutywnej takich jak *Füßl*, *Füëßli*. Utworzone zostały one za pomocą sufiksu *-l* i jego wariantu *-li* występującego dialektalnie na południowo-zachodnich obszarach Niemiec (Bach, 1978, t. II/2, s. 142). Stopa (niem. *Fuss*) mogła być zdeformowana, np. końsko-szpotawa, w związku z czym ze śrwniem. przezwiska *küle-fuoz* powstało nazwisko *Kaulfuß* (Zoder, 1968, t. I, s. 859) oraz w sposób metaforyczny miano *Gugelfuß* (< śrwniem. *gugel* 'kapitur'; przenośnie o nodze końsko-szpotawej; Kunze, 1998, s. 145). Mogła mieć również widoczne płaskostopie, stąd protonazwisko *Dalfuß* (< śrdniem. *dalen* 'opadać, stawać się niższym'; Zoder, 1968, t. I, s. 337), być wąska lub szeroka. Owe cechy znalazły odbicie w nazwiskach: *Schmalfuß* (< śrwniem., śrdniem. *smal* 'wąski'; Zoder, 1968, t. II, s. 529), *Breitfuß* (< śrwniem. *breite* 'szeroka'; Lex, s. 26; 1306: *Heinr. dictus Breytfuß*; Brechenmacher, 1847, t. I, s. 210). Stopa może także być uznawana za synonim nogi rozumianej jako kończyna od stawu biodrowego do stopy, co widoczne jest w dialektach południowych i zachodnich Niemiec (Kunze, 1998, s. 145) i zostało utrwalone w takich nazwiskach odprzezwickowych, jak: *Rauchfuß* 'owłosiona noga' < śrwniem. *ruch* 'owłosiony, kudłaty, kosmaty' (Lex, s. 172), *Hinckfoot* 'utykająca noga', gdzie *foot* < śrdniem. *vôt* 'stopa', *Hincke* < śrdniem. *hinken* 'utykać' (Zoder, 1968, t. I, s. 748), *Krumfuß* 'krzywonogi' (1280: *Albertus Crumvot*; Zoder 1968, t. I, s. 991), *Ziegenfuß*, w tym złożeniu człon *Ziege* pochodzi ze śrwniem. *zîge* 'koza' (Lex, s. 335). Nosiciel owego nazwiska miał zatem być może protoplastę wyróżniającą się krzywymi nogami.

W polu semantycznym związanym z nazwami części ciała znajduje się również kolano, czyli niem. *Knie*. Mogło ono być: 'ein rundes, spitzes, zerschundenes, steifes (Knie)', tzn. 'okrągłe, spiczaste, posiniaczone, sztywne'. Cechą wyróżniającą był także jego ruch: *jemandem zittern die Knie*, co znaczy, że komuś trzęsą się kolana. Na konceptualizację protonazwiska *Knie* składają się zatem przede wszystkim charakterystyczne cechy wyglądu zewnętrznego. Zoder (1968, t. I, s. 922) najstarsze poświadczenie datuje na 1553 rok: *Hinrich Knien dem kemenadiener*.

6. PODSUMOWANIE

Można stwierdzić, że językowy obraz ciała ludzkiego wynika z różnorodnych doświadczeń danej wspólnoty językowej. Trudno go opisać jako zbiór części, ponieważ — jak podkreśla Jolanta Maćkiewicz (2006, s. 15) — „stanowi (...) holistyczną całość (...), której nie da się zredukować do sumy jej części”. Zbiór spetryfikowanych nazwisk przynosi natomiast wiedzę z poziomu języka potocznego: opis ciała ludzkiego i jego części wnosi informacje o ich rozmiarach, kształcie i kolorze. Sposób opisywania tych form wskazuje na modelowy wzorzec nazywania człowieka na podstawie jego charakterystycznych cech wyglądu. Wartość ekspresywna tego typu nazwisk zależna jest od konotacji, jakie wywołują ich apelatywne znaczenia w świadomości odbiorcy. Analiza kontrastywna wykazała zaś w dużym stopniu podobny sposób kreacji omawianych nazw osobowych w języku polskim i niemieckim, co wynika z takiego samego postrzegania człowieka poprzez jego wygląd zewnętrzny podlegający wartościowaniu. Podobieństwa jak i różnice widoczne są w planie leksykalnym. Porównując frazeologię polską i niemiecką, odnajdujemy zarówno przykłady jednostek całkowicie ekwiwalentnych pod względem składu leksykalnego, np. *die Faust ballen* // *zaciśnąć pięści*, jak i różniących się, zwłaszcza w kreowaniu obrazu metaforycznego: *das passt wie die Faust aufs Auge* 'pasuje jak pięść do oka' // pol. odpowiednik *pasuje jak pięść do nosa*.

SKRÓTY

gw. — gwarowy

łac. — łaciński

niem. — niemiecki

stp. — staropolski

śrdniem. — średnio-dolno-niemiecki

śrwniem. — średnio-wysoko-niemiecki

LITERATURA

- Bach, A. (1978). *Deutsche Namenkunde I. Die deutschen Personennamen* [German proper names I. German personal names] (T. 1–2). Heilderberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Bartmiński, J. (1993). Styl potoczny [Colloquial style]. W: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski* (s. 115–134). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J. (2007). *Językowe podstawy obrazu świata* [Linguistic bases of world image]. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Etymological dictionary of Polish language]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brechenmacher, J. (1847). *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen* [Etymological dictionary of German surnames] (T. 1–2). Görlitz: C.A. Starke Verlag.
- Breza, E. (1985). Nazwisko Pelczar [The surname Pelczar]. *Rocznik Gdański*, 45(1), 33–38.
- Bubak, J. (1986). *Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego* [The process of shaping the Polish middle-class and peasant surname]. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Cieślikowa, A. (1998). Przewiska [Nicknames]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* (s. 119–134). Warszawa–Kraków: Wydawnictwo IJP PAN.
- DWDS = Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. (red.). (n.d.). *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache* [Electronic dictionary of the German language]. <https://www.dwds.de/wb/> (dostęp: 12.06.2023).
- Filar, D., Głaz, A. (1996). Obraz ręki w języku polskim i angielskim [The image of the hand in Polish and English]. W: R. Grzegorzycowa, A. Pajdzińska (red.), *Językowa kategoryzacja świata* (s. 199–220). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Giulianic, K., Kozarzewska, E. (1978). Ze studiów nad strukturą połączeń wyrazowych w językach wschodnio- i zachodniosłowiańskich [From studies on the structure of word combinations in Eastern and Western Slavic languages]. *Z Polskich Studiów Slawistycznych*, 5, 357–68.
- Głowiński, M., Okopień-Sławińska, A., Sławiński, J. (1975). *Zarys teorii literatury* [Outline of the literary theory]. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Grzegorzycowa, R. (1999). *Pojęcie językowego obrazu świata* [The Linguistic Concept of World Image]. W: J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata* (s. 39–46). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Herrmann-Winter, R. (1990). *Kleines Plattdeutsches Wörterbuch* [Little Low German dictionary]. Rostock: Hinstorff Verlag.
- Krasnowolski, A. (1905). *Przenośnie mowy potocznej* [Metaphor in colloquial speech] (T. 1–2). Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta.
- Krawczyk-Tyrpa, A. (1987). *Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała* [Somatic phrases in Polish dialects. Phrasal expressions of meaning motivated by features of body parts]. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kunze, K. (2004). *Dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet* [Dtv atlas of proper names. First names and surnames in German-speaking areas]. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1988). *Metafory w naszym życiu* [Metaphors in our lives] (T. Krzeszowski, tłum.). Warszawa: PIW.
- Lbn = Lübben, A., Schiller, K. (1875–1881). *Mittelniederdeutsches Wörterbuch* [Dictionary of Middle Low] (T. 1–6). Bremen: Verlag von J. Kühmann's Buchhandlung.
- Lex = Lexer, M. (1981). *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch* [Pocket dictionary of Middle-High German]. Stuttgart: S. Hirzel Verlag.
- Lyons, J. (1989). *Semantyka* [Semantics] (T. 2; A. Weinsberg, tłum.). Warszawa: PWN.
- Maćkiewicz, J. (2006). *Językowy obraz ciała* [Linguistic image of the world]. Gdańsk: Wydawnictwo UG.

- Mettke, H. (1970). *Mittelchöhddeutsche Grammatik* [Grammar of Middle High German]. Leipzig: Veb Bibliographisches Institut.
- Rutkowski, M. (2007). *Nazwy własne w strukturze metafory i metonimii: proces deonimizacji* [Proper names in the structure of metaphor and metonymy: the process of deonymization]. Olsztyn: Wydawnictwo UWM.
- Rymut, K. (1999–2001). *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny* [Polish surnames. Historical-etymological dictionary] (T. 1–2). Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Rymut, K. (2003). *Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku* [Dictionary of surnames used in Poland in the early 21st century] [Dokument elektroniczny]. Kraków: IJP PAN.
- SEMot I = Cieślíkowa, A. (oprac.). (2000). *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych* [Etymological-motivational dictionary of Old Polish personal names] (T. 1). Kraków: IJP PAN.
- SF = Skorupka, S. (1985). *Słownik frazeologiczny języka polskiego* [Phrase dictionary of the Polish language] (T. 1–2). Warszawa: Wiedza Powszechna.
- SFWP = Bąba, S., Liberek, J. (2002). *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny* [Phrase dictionary of the contemporary Polish language]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SGPKar = Karłowicz, J. (1900–1911). *Słownik gwar polskich* [Dictionary of Polish dialects] (T. 1–6). Kraków: Akademia Umiejętności.
- SJPSzym = Szymczak, M. (red.). (1988–1989). *Słownik języka polskiego* [Dictionary of the Polish language] (T. 1–3). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SJP PWN = Wydawnictwo Naukowe PWN. (red.). (n.d.). *Słownik języka polskiego PWN* [PWN dictionary of the Polish language]. <https://sjp.pwn.pl/> (dostęp: 22.03.2023)
- SJPDor = Doroszewski, W. (red.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* (wersja elektroniczna). PWN. <https://doroszewski.pwn.pl/> (dostęp: 22.03.2023)
- Skowronek, K. (2001). *Współczesne nazwisko polskie* [Modern Polish surnames]. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- SL = Linde, S. (1994–1995). *Słownik języka polskiego* [Dictionary of the Polish language] (T. 1–6). Warszawa: Wydawnictwo „Gutenberg Print”.
- Spol = Mayenowa, M. (red.). (1988). *Słownik polszczyzny XVI wieku* [Dictionary of the Polish language of the 16th century] (T. 18). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- SSNO = Taszycki, W. (red.). (1965–1987). *Słownik staropolskich nazw osobowych* [Dictionary of Old Polish personal names] (T. 1–7). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SSt VI = Urbańczyk, S. (red.). (1970–1973). *Słownik staropolski* [Old Polish dictionary] (T. 6). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wierzbička, A. (1975). Rozważania o częściach ciała [Considerations on parts of the body]. W: E. Janus (red.), *Słownik i semantyka. Definicje semantyczne* (s. 91–103). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- WSF = Kłosińska, A., Sobol, E., Stankiewicz, A. (oprac.). (2005). *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami* [The large PWN phraseological dictionary with proverbs]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ziajka, B. (2014). *Językowo-kulturowy obraz świata społeczności wiejskiej utrwalony w przysłowkach i przydomkach* [Linguistic-cultural world image of rural society preserved in nicknames]. Kraków: IJP PAN.
- Zoder, R. (1968). *Familiennamen in Ostfalen* [Surnames in Ostfalen] (T. 1–2). Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung.

SUMMARY

THE LINGUISTIC-CULTURAL IMAGE OF PARTS OF THE HUMAN BODY (THE HAND, THE LEG AND THEIR ELEMENTS) PRESERVED IN GERMAN AND POLISH SURNAMES

The subject of this article is the linguistic-cultural image of external parts of the human body demonstrated in the light of selected Polish and German surnames taken from anthroponymic lexicons. The linguistic image of the human body results from the various and unrepeatable experiences of a given linguistic community and constitutes an exceptional image. Through its analysis, it is possible to discover the psychosocial mechanisms reflecting the manner of perception and conceptualisation of somatic units such as: hand and leg embraced in a broader conceptual framework of the entire human body. The collection of preserved surnames imparts, on the one hand, knowledge at the level of colloquial language: description of the human body and its parts provides information on its dimensions, shape and colour; on the other hand, it indicates its metaphorical use, creating a model of nomination of a person on the basis of characteristic features of appearance or the connotations invoked by their appellative meaning in the receiver's awareness, further influencing the expressive value of this type of surname. A contrastive analysis has indicated a similar manner of creation of the mentioned personal names in Polish and German, which results from the same perception of people through their external appearance subject to evaluation.

Keywords: onomastics, anthroponymy, linguistic image of the human body, Polish surnames, German surnames

JAK WAS SŁYSZĄ, TAK WAS PISZĄ, CZYLI O PEWNYM TYPIE PRZEZWISK ZBIOROWYCH W GWARACH POLSKI POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ

Słowa tematyczne: antroponimia gwarowa, przezwiska zbiorowe, przezwiska odjęzykowe, gwary Polski południowo-wschodniej

1. WPROWADZENIE

Przezwiska sąsiedzkie, czyli przezwiska zbiorowe nadawane mieszkańcom sąsiednich miejscowości, są charakterystyczną dla gwar kategorią antroponimiczną¹. Nie zostały one dotąd należycie zbadane, nie są mi znane żadne opracowania poświęcone wyłącznie tym mianom, odnaleźć można jedynie wzmianki o nich w artykułach dotyczących przezwisk gwarowych w ogóle (np. Piechnik, 2006; Piechnik, Ziajka, 2010) lub innych kwestii dialektologicznych (np. Cygan, 2007). Nieco więcej miejsca poświęcają im prace antropologiczne i etnograficzne (Bystroń, 1995; Stomma, 2000). Doczekały się one ponadto ujęcia encyklopedycznego w postaci rozdziału „Przezwiska zbiorowe” autorstwa Aleksandry Cieślikowej (2005). Do tej kategorii autorka zalicza przezwiska nadawane większym i mniejszym zbiorowościom — lokalnym, regionalnym, etnicznym i narodowym, także zbiorowościom wyróżnianym nie tylko geograficznie, ale

¹ W artykule terminu *przezwisko sąsiedzkie* używam wymiennie lub w połączeniu z określeniami typu *przezwisko wsi*, *przezywana wieś*, jednak w gruncie rzeczy przezwiska wsi stanowią odrębną kategorię onimiczną. W społecznościach wiejskich funkcjonują bowiem, choć nieliczne, nieoficjalne nazwy wsi, np. *Wesołe Miasteczko*, czyli Głębokie (kr.) — we wsi często organizowano zabawy, później zaś dyskoteki; *Szwecja*, czyli Klimkówka (kr.) — według lokalnego podania wieś została zasiedlona przez Szwedów po Potopie; *Wąsowice*, czyli Kołaczyce (jas.) — wśród męskiej części mieszkańców miasteczka wąsy były bardzo popularne (a samych mieszkańców tej miejscowości przezywa się m.in. *Wąsolami*, *Wąsami*, *Wącholami* i *Wąsorzami*); *Podarta*, czyli Szczepańcowa (kr.) — ze względu na ubóstwo wsi; *Cebulowo* to przezwisko dwóch miejscowości — Iwonicza (kr.) i Ropczyc (rop.-sędz.) — w miejscowościach tych uprawiano szczególnie dużo cebuli.

i socjologicznie (przezwiiska mieszczan, szlachty i chłopów). Omawiane w niniejszym artykule antroponimy są mianami noszonymi przez niewielkie wspólnoty, mieszkańców konkretnych wsi w Polsce południowo-wschodniej (ich ogólną charakterystykę przynosi opracowanie: Kurdyła, 2014).

Na podstawie badań własnych mogę stwierdzić, że co prawda przezwiiska sąsiedzkie stanowią w gwarach nieliczną grupę, na ogół od kilku do kilkunastu przezwiisk w jednej wsi, jednakże poza gwarami występują bardzo rzadko (do wyjątków należą m.in. *Centusie*, *Pyry*, *Scyzoryki* czy *Hanysy*, z tym że w odróżnieniu od gwarowych są one używane w całej Polsce), a nie ma chyba wsi, w której by takie miana nie były znane (w każdym razie dotyczy to Polski południowo-wschodniej). Należą one do starej warstwy nazewniczej, trudno jednak orzec jak starej. Jednoznaczna ocena jej stabilności w gwarach również nie jest łatwa, jednakże wiele z przezwiisk poszczególnych wsi było poświadczonych przez informatorów z różnych miejscowości (np. przezwiisko mieszkańców Posady Jaśliskiej *Hauczoki* znane jest w Jaśliskach, Daliowej i Woli Niżnej), co pozwala przypuszczać, że przynajmniej część z nich to miana powszechne i trwałe, nie zaś okazjonalizmy, twory doraźne. Podlegają one jednak przemianom, gdzieś jest to kategoria wciąż żywa i odświeżana, o czym świadczą przezwiiska takie jak *Liptony* (dawniej *Herbaciarze*, Jasionów brzoź.²), *Diesle* (Ropa gor.) lub *Taliby* (skłonni do awantur mieszkańcy Sieklówki jas.). Z obszaru wschodniej Małopolski i z Podkarpacia (głównie południowego) zebrałem 432 przezwiiska zbiorowe odnoszące się do mieszkańców 303 miejscowości (Kurdyła i in., 2015)³, z czego 8% w sposób bezpośredni nawiązuje do gwary, którą posługuje się dana społeczność sąsiedzka. Celem niniejszego artykułu jest ustalenie, które z cech gwar południowo-wschodniej Polski stanowią osobliwość istotną na tyle, że posłużyła ona do przezwiiskowego wyróżnienia danej społeczności sąsiedzkiej. Opieram się na wskazanym wyżej materiale, poza dwoma przezwiiskami nieobecnymi w przywołanym słowniczku, a znanymi mi z innych źródeł. Łącznie analizie poddano 34 przezwiiska motywowane odmiennością językową sąsiadów, uzupełnia je kilka przykładów przezwiisk od innych antroponimów, a także przezwiiska, które tylko pośrednio wiążą się z gwarą.

² Przy każdym przezwiisku podaję nazwę wsi, do której mieszkańców się ono odnosi, oraz skrót nazwy powiatu, do którego należy.

³ Materiał ten został zebrany przeze mnie w trakcie różnych badań terenowych oraz ankietowych — ankiety przeprowadzali w terenie studenci kierunku filologia polska, członkowie kursu dialektologii, przygotowani przeze mnie do tej pracy. Przywołane tutaj opracowanie z 2015 roku to słowniczek zebranych w ten sposób przezwiisk, jego współautorkami są dwie studentki PWSZ w Tarnowie, które pomogły w uporządkowaniu materiału ankietowego.

2. PRZEZWISKA DOKUMENTUJĄCE LEKSYKĘ GWAROWĄ

Prócz przerwisk sąsiedzkich eksponujących językową odmienność sąsiadów funkcjonują i takie, które gwarę jedynie poświadczają, niejako przypadkiem. Mam tu na myśli miana powstałe od leksemów gwarowych, ale wyróżniające cechą charakteru lub wyglądu przypisywaną sąsiadom, właściwości topograficzne wsi itp., które świadczą raczej o języku przezywających, nie zaś przezywanych. Tego typu antroponimami utrwalającymi gwarową leksykę są np. *Krztelki*⁴ (Srogów san.) ‘mieszkańcy są niskiego wzrostu’⁵ czy *Paryjorze* (Glinik Zaborowski strz.) ‘wieś leży w paryi, czyli głębokim, porośniętym chaszczami jarze (przenośnie także w miejscu trudno dostępnym, na uboczu)’. Mogą one stanowić przyczynek do badań leksykologicznych (apelatywu *krztelek* nie znają SGPKar ani SGM, ma on jednak zapewne związek z leksemem *krzta* ‘odrobina’) lub potwierdzenie zjawisk, o których mamy już dużą wiedzę (leksem *parycja* został uwzględniony w SGPKar, SGM oraz MAGP (t. XI, mapa 517⁶), doczekał się także opracowania w postaci artykułu, zob. Kwaśnicka-Janowicz, 2009). Podobny charakter mają przerwiska *Borówcorze* (Obarzym brzoż.) i *Jagodziorze* (Wierzchosławice tar.), to drugie występuje na obszarze mieszania się obu regionalizmów (Belcarzowa, 1960, s. 282, mapa) i stanowi jego poświadczenie. Interesujące są przerwiska odkulinarne typu *Framugi*, *Farmuchy*, od *framuga*, *farmucha* ‘uboga, prosta potrawa, przygotowywana na ogół z mąki gotowanej na wodzie lub mleku’, o ile bowiem potrawa jest regionalna, o tyle jej nazwy są zróżnicowane, co pokazuje już powyższa wariantywność, ale także liczne nazwy lokalne tej potrawy, od których utworzono kolejne przerwiska: *Bryjorze* (Stary Sącz nsąd.), *Ścieronkorze* (Posada Dolna kr.) i podobne *Ściranki* (Bachórz prz.), *Dziamiorze* (Rzepiennik tar.), *Paciary* (Ołpiny tar.) i *Szlachta Paciarkowa* (Żeglce kr.) — od synonimicznych nazw potrawy *bryja*, *ścieranka*, *dziama*, *dziamka*, *paciara*. Taki sam charakter mają *Pamulorze*, *Pamolozze*, *Pamuloki* (od *pamuła* ‘rodzaj gęstej zupy lub sosu gotowanych na mleku z dodatkiem owoców’). Nazwa tej zupy motywuje na

⁴ Gwarowy materiał antroponimiczny i realizacje fonetyczne podaję w zapisie uproszczonym, ortograficznym, starając się zachować najważniejsze cechy wymawianiowe, niektóre z nich jednak upraszczając (np. poniżej ograniczam lub uogólniam realizację *i*, *y* tylko do postaci *o*, *u*, choć w materiałach badawczych istnieją również realizacje pośrednie, z różnym stopniem zbliżenia tych samogłosek: *ú*, *ô*).

⁵ Definicje leksemów gwarowych oraz objaśnienia analizowanych przerwisk zostały ustalone na podstawie własnych badań terenowych i ankietowych. Przywołane w artykule motywacje pochodzą więc na ogół od informatorów, jednak te, które wydają się wątpliwe (bądź istnieją rozbieżności między wyjaśnieniami uzyskiwanymi od różnych informatorów), są przeze mnie rekonstruowane, o czym informuję w tekście artykułu.

⁶ Ale tutaj w znaczeniu ‘bagnisko, mokradło’.

zbadanym przeze mnie obszarze aż siedem przezwisk, co pozornie może zaskakiwać, ponieważ jest to potrawa regionalna, znana tam szerzej, a przezwiska jako takie służą raczej do wskazywania tego, co przezywanych odróżnia lub wyróżnia. Może więc są to miana motywowane nie tyle samą potrawą, co jej nazwą, ponieważ w regionie mogły funkcjonować jej synonimy (por. powyższe *farmucha*, *dziama*, *paciara* i inne), używane w gwarze przezywających, dla których nie sama zupa, lecz jej nazwa była leksemem obcym, wyróżniającym⁷ (więcej na temat przezwisk sąsiedzkich motywowanych kulinariami zob. Kurdyła, 2024).

Pośredni związek z językiem wsi mają również przezwiska powstałe jako słowotwórcze reinterpretacje, przy okazji dokumentujące użycie zróżnicowanych, wypieranych dziś przyrostków habitatywnych (por. Kurdyła, 2015) *-an*: *Biesiadczan* (mieszkaniec Biesiadek brzes.), który powstał przez nawiązanie do nazwy wsi, lecz poddanej etymologii ludowej (w Biesiadkach polowano na biesy, a następnie biesiadowano), oraz *-in*: *Biskupin* (mieszkaniec Biskupic dąb.), od biskupów — dawnych właścicieli wsi.

W zasadzie i kolejna grupa przezwisk ma motywację niejęzykową, w tym sensie, że nie wyróżnia jakiejś cechy języka przezywanych — lecz związaną z mówieniem. Pochodzą one bowiem od gwarowych czasowników mówienia, ale wskazują na cechę charakteru mieszkańców, są to:

Tyrkole (Czaszyn san.) — przezwisko wyśmiewa nadmierną gadatliwość mieszkańców, od gwarowego *tyrkać* ‘mówić szybko’;

Pyrdoki (Faliszówka kr.) i podobne *Pyrdosze* (Zawadka Osiecka jas.) — mieszkańcy mówią bardzo szybko, niewyraźnie, czyli *pyrdoczą*;

Klaputy (Nowy Żmigród jas., Dębowiec jas.) — mieszkańcy lubią *klaputać*, czyli plotkować (*klaputy* to także drewniana kołatka i element maszyny tkackiej).

Pozornie do tej grupy zalicza się miano *Chorchy* (Chorkówka kr.): przezwisko tłumaczone przez informatora wymową mieszkańców, którzy *chorchają*, *charkają* ‘mówią niewyraźnie’, zapewne jednak ma związek z nazwą samej wsi i stanowi przykład reinterpretacji słowotwórczej pozostającej w związku z toponimem (przykładów antroponimów tego typu jest wśród przezwisk sąsiedzkich więcej, np. *Biesy* z Bieśnika (gor.) ‘we wsi mieszkały biesy’ lub wspomniani wyżej *Biesiadczanie*).

Antroponimy tego typu mogą dokumentować leksykę gwarową zarówno przezywających, jak i przezywanych.

⁷ W Polsce dość liczne jest też nazwisko *Pamula*, charakterystyczne dla całego pasa południowego (Małopolska, Podkarpacie, Śląsk) (ISNP), więc mimo że może ono pochodzić od apelatywu *pamula* ‘parobek’, to bardziej prawdopodobne jest na tym obszarze wywodzenie go od nazwy dania.

Przejdźmy w tym miejscu do charakterystyki onimów, których motywacją jest jakiegoś typu cecha językowa sąsiadów, odróżniająca ich gwarę od gwary przezywających.

3. PRZEZWISKA EKSPONUJĄCE LEKSYKĘ GWAROWĄ

Stosunkowo nieliczne są przezdzwiska utworzone od charakterystycznego dla gwary danej wsi leksemu, często wielocłonowego (jest ich 10). Taki charakter mają:

Siemasze (Jasienica Sufczyńska prz.): zdaniem informatora przezdzwisko utworzono od pozdrowienia (*Jak*) *się masz*. Nie można jednak wykluczyć, że pochodzi ono od imienia *Siemasz* (będącego skróceniem imienia *Siemion*, *Siemien* — zob. ISNP, hasło *Siemaszko*) i wówczas byłoby przezdzwiskiem tego samego rodzaju co *Krzysie*, *Janki* (omówione w zakończeniu niniejszego ustępu);

Słońce Do Wora (Jędruszkowce san.): taką frazą mieszkańcy wsi nazywali późne popołudnie i wczesny wieczór;

Tajojki (Pobiedno san. oraz Torki prz.): przezdzwisko od charakterystycznego dla kresów południowych i części Podkarpacia zwrotu *ta joj* (zob. Sikora, 2009);

Zeksy (Zawadka Osiecka jas.): przezdzwisko od słowa *zeks*, którego znaczenia nie udało mi się ustalić, samego wyrazu zaś odnaleźć w słownikach (SGPKar, SGM). Niewykluczone jednak, że ma związek z przekleństwem *kruca zeks*⁸;

Hecioki (Dębno brze.): nie podano motywacji, lecz można z dużym prawdopodobieństwem łączyć nazwę z zawołaniem na bydło *hecia* (por. SGP PAN, t. IX, s. 646–647b). Nie sposób jednak z całą pewnością wykluczyć dwóch innych motywacji: a) od gwarowego *het* ‘daleko’, które znane jest we wszystkich dialektach, a charakterystyczne dla Małopolski i Podkarpacia (Kurdyła, 2021, s. 192–193); b) od rzeczownika osobowego *hecio* ‘awanturk, nieokrzesaniec, gbur’, także ‘brudas’, który łączony jest jednak z zawołaniem na bydło *hecia* (SGPKar, t. II, s. 175);

Słodkie Bracia (Głojsce kr.): według informatora pochodzącego z Głojsca z tej miejscowości wywodzi się pięciu księży i dwie zakonnice (dodam, że sama wieś bywa nazywana *Świętymi Głojskami*), jednak zdaniem informatora spoza wsi jej mieszkańcy zwracali się do siebie *ciotko*, *wujku* — być może w taki sam sposób, jak mieszkańcy trzech kolejnych wsi. Przewdzwisko wskazuje więc na przesadną zażyłość, „słodycz” w relacjach międzyludzkich;

Wujkowie (Gnojnica rop.-sędz.): młodzi mieszkańcy wsi zwracali się do starszych *wujku*, *wuju*;

Bracisie, *Blacisie* (Jaszczew kr.): mieszkańcy są znani z solidarności, często zwracają się do siebie *bracie*;

Stryki (Haczów brzo.): mieszkańcy zwracali się do siebie *stryku*, *stryjanko*;

⁸ Sugestię tę zawdzięczam jednemu z Recenzentów niniejszego artykułu, za co mu w tym miejscu dziękuję.

Kublejdoki (Ustrobną kr.): przerwisko powstało nie tyle od leksemu, co frazy, ściślej od słów *ku Blejdom uciekajmy*, które padły podczas bójki mieszkańców Ustrobną z mieszkańcami Jaszczwi (a owe Blejdy to zniekształcona nazwa sąsiednich Bajd).

Na podstawie tych danych można przypuszczać, że słownictwo sąsiednich wsi nie wykazywało większych różnic lub nie było ono na tyle istotne, aby identyfikować sąsiadów. Natomiast te leksemy, które jednak stały się podstawą przerwisk, utworzyły m.in. charakterystyczną grupę mian świadczących nie tylko o używaniu szczególnych form adresatywnych, ale i o kryjącej się za nimi cesze charakteru przezywanych, a więc nadmiernej zażyłości mieszkańców, serdecznych stosunkach między nimi i wylewności w ich okazywaniu. Takie postawy emocjonalne, jak zbytne okazywanie uczuć, nawet w stosunkach rodzinnych (mażeńskich, rodzicielskich), uchodziły w kulturze wiejskiej za przekroczenie normy obyczajowej, co ma też swoje odbicie w przerwiskach gwarowych indywidualnych, o czym pisała niedawno Beata Ziąjka (w druku). Tym bardziej więc musiała razić zbytnią zażyłość w relacjach sąsiedzkich.

Szczególnego rodzaju leksykę utrwaliły przerwiska typu *Sople* (Bihale lub.), *Czajki* (Dobieszyn kr.), pochodzą one bowiem od licznych w danej wsi nazwisk, podobnie jak *Krzysie* (Szufnarowa strz.), *Janki* (Niedźwiada Dolna rop.-sędz.), *Szczeponioki* (Dobieszyn kr.) lub *Marcyjony* (Iwła kr.) dokumentujące popularność pewnych imion w przezywanych wsiach.

4. PRZEWISKA EKSPONUJĄCE ODMIENNOŚĆ WYMAWIANIOWĄ

Cechy gramatyczne, a właściwie wymawianiowe, jako zjawiska systemowe⁹ łatwiej podlegały ocenie sąsiadów, na ogół kpiącej, dlatego zapewne tych antroponimów jest blisko dwuipółkrotnie więcej (24) niż onimów poprzedniej kategorii.

Wyjątkowo, jednostkowo, przerwiska poświadczają wymowę typu *tenda* zamiast *tędy* — *Tendoki* (Pobiedno san.); *pódę* zamiast *pójdę* — *Pódoki* (Straszyle rzesz.); przerwisko *Hadamy* (Olszyny tar.) może wskazywać na występowanie protezy przydechowej i/lub popularnego we wsi imienia, ale przydech może być też cechą gwary przezywających, wówczas przerwisko należałoby łączyć tylko z imieniem.

Z mazurzenia naśmiewano się rzadko, co może być pewnym zaskoczeniem na obszarze, przez który przebiega granica dzieląca południowe Podkarpacie na

⁹ W odróżnieniu od leksyki, w przypadku której dyferencyjne mogły być pojedyncze słowa, ale nie całe kategorie leksykalne.

mazurzącą część zachodnią i nieznającą tej cechy część wschodnią¹⁰. Przezwisea motywowane mazurzeniem mogły powstać tylko na takim obszarze i mogły zostać nadane tylko przez niemazurzących sąsiadów ze wschodu. Taki charakter mają: *Dysculoki*, *Węze* (Brzyska jas.) oraz *Węze Pasiaste* (Kłodawa jas.) — obie wsie sąsiadują ze sobą, leżą w okolicach Jasła, tuż przy granicy z podkarpackim obszarem niemazurzącym¹¹. *Węze* mogą też wskazywać na cechę charakteru (zob. przypis 11).

Ciekawe są przezwisea *Krewy z Regami* (Złota brzes.)¹² i *Chłobki* (Gródek nsąd.) nawiązujące do przesuniętej wymowy o typu *krewa*, *regi*, *chłobka* (odzwierciedlona w przezwisie labializacja jest cechą gwary zarówno przezywających, jak i przezywanych). Podobnie jak mazurzenie, jest to cecha wyraźnie odmienna na obszarze, na którym ma charakter wyspowy, a przez to łatwo zauważalna i podatna na „wytykanie”. Stanisław Urbańczyk (1984, s. 24) odnotowuje ją (w odniesieniu do interesującego nas terenu) w okolicach Tarnowa, na północ od Nowego Sącza i pod Tarnobrzegiem. Z kolei Leszek Bednarczyk (2018, s. 165, 184) podaje okolice Tarnowa i Pilzna, okolice Jasła i Biecza oraz okolice Rymanowa, z ostatnim jednak trudno się zgodzić, gdyż pod Rymanowem jest to zjawisko wyjątkowe, już Olgierd Chomiński (1915, s. 97) odnotował je tylko we Wzdowie (i w Bażanówce, gdzie jednak przesunięcie artykulacji było nieznaczne). Ponadto w przypisie dodaje jeszcze leżące poza obszarem jego badań Osobnicę z sąsiadującą Pagorzyną z okolic Jasła. Zanotowane przeze mnie przezwiseo mieszkańców Osobnicy to *Kłeki*. Informator wyjaśnił, że powstało od charakterystycznej mowy mieszkańców, którzy mówią *klekułka* zamiast *kukułka*, *kłeka* zamiast *kuka*. Niewykluczone jednak, że informator podał niepełną lub zniekształconą motywację przezwisea (a może nawet samo przezwiseo), a w świetle powyższego można przypuszczać, że utrwała ono raczej wymowę *o* jak *e*. Najpełniej jej rozmieszczenie przedstawia Karol Dejna (1981, mapa 58): innowacja obejmuje jednolity, choć nie w pełni zwarty obszar w Małopolsce centralnej, stanowiący dużą wyspę językową, oraz dwuwyspowy archipelag na południowym zachodzie i czterowyspowy na południowym wschodzie. W granicach jednej z małych

¹⁰ Dla porządku tylko przypomnę, że wschodnia granica mazurzenia pokrywa się w zasadzie z zachodnią granicą pogranicza wschodniego młodszego oraz granicą Polski i Rusi Czerwonej z połowy XIV wieku (por. Urbańczyk, 1984, s. 89, mapy 1 i 5; Dejna, 1973, s. 105; 1981, mapa 10; MAGP, t. XII, mapa 587).

¹¹ Natomiast przezwisea typu *Cuby* (Pagorzyna gor.) ‘mieszkańcy zbierali z lasu na opał czubki drzew’ pochodzą z obszaru, na którym mazurzenie jest powszechne i jest cechą języka zarówno przezywanych, jak i przezywających. Podobnie przezwiseo *Wynze* (Wróblowa jas.) nawiązuje nie do gwary (mazurzenie jest tu cechą również przezywających), a do charakteru mieszkańców, którzy w obecności obcych pokrzykiwali do swoich *Bij wynza, bo łon nie nos!*

¹² To przezwiseo zaczerpnąłem z pracy Anny Piechnik (2001, s. 196).

wysp na wschodzie leży Gródek, natomiast Złota należy do największej wyspy, a znajduje się tuż przy jej granicy.

Cztery kolejne przewiska o motywacji językowej są świadectwem trochę innego, bo językowo-etnicznego pogranicza wewnętrznego, a wyróżniają wymowę charakterystyczną dla wschodniej słowiańszczyzny, dla Łemków i Ukraińców. Są to:

Lolanie (Wola Niżna kr.): przewisko wyśmiewa gwarową wymowę wolan, w których języku występuje dwuwargowe *w*, brzmiące jak polskie *u* niezgłoskotowrzące. Wieś dawniej łemkowska;

Hauczoki (Posada Jaślińska kr.): przewisko odnosi się do zaimka *haw* 'tam' wymawianego w gwarze Posadzan jako *hau* (pod wpływem łemkowskiego dwuwargowego *w*). Wieś w przeszłości w mniejszej części łemkowska;

Hady, Hady Surokate (Leszczawa prz.): od wymowy ukraińskiego *h* dźwięcznego w miejscu polskiego *g*; przewisko może dodatkowo określać ludzi samolubnych, egoistycznych. Przymiotnik *surokate* w drugim wariancie przewiska zapewne w związku z przymiotnikiem *srokate* 'pstry', ale w postaci ze wschodniosłowiańskim pełnogłosem, w którym pierwsze *o* w pozycji nieakcentowanej ulega redukcji (*s-uro-katy*), por. wcześniejsze *Węze Pasiaste*;

Szoki (Iskań prz.): wskazuje na ukraińską wymowę *szo* zamiast polskiej *co*.

Przewisko *Byje* noszą mieszkańcy dwóch sąsiadujących ze sobą wsi powiatu gorlickiego — Moszczenicy i Mszanki. Zawarto w nim ocenę gwarowej realizacji grup *il, ył* w niektórych czasownikach jako *ij, yj*, np. *byja* 'była', *zrobija* 'zrobiła', co jest zjawiskiem dość wyjątkowym.

Połączenia *il, ył* na zbadanym obszarze mogą mieć — i na ogół mają — jednak inną realizację, co zostało utrwalone w kolejnej grupie przewisisk, najliczniejszej, motywowanej obniżoną i cofniętą artykulacją samogłosek w grupach *il, ył > ol // ul*. Jest to cecha niemarginalna w polskich dialektach, obejmująca większe zespoły gwarowe, ponadto zróżnicowana wewnętrznie: cofnięcie różnie się realizuje i różne ma zasięgi ze względu na postać samogłoski *i* lub *y* oraz postać i budowę morfologiczną wyrazów, w których występowały (formy czasu przeszłego, określone ich formy rodzajowe, rzeczowniki). Przyjrzyjmy się tej innowacji gwarowej nieco bliżej.

Wymowę *buł* zamiast *był* uwzględnił Marian Kucala w swojej publikacji poświęconej dialektyzmowi i regionalizmowi polskiemu (2002). Jej występowanie umiejscowił (w odniesieniu do dialektu małopolskiego) na terenie między Brzeskiem, Limanową, Jasłem i Wisłą. W Małopolsce jest to cecha wyspowa, poza Małopolską powszechnie obecna w pozostałych dialektach (z wyjątkiem Kaszubszczyzny) (Kucala, 2002, s. 21). Podobny obszar K. Dejna wyznacza przejściom *i, y > u* lub *o*: Limanowa — Jasło — Busko — Brzesko (1973, s. 153; 1981, mapa 40). L. Bednarczuk (2018, s. 183–184, za Eugeniuszem Pawłowskim) formy typu *buł* uznał za charakterystyczne dla Sądecczyny. S. Urbańczyk rezygnuje

z ustalenia izoglos zjawiska, ponieważ rozpatruje je jako jedną z realizacji *i*, *y* przed *l*, *l*, a „różne sposoby mówienia są często z sobą przemieszane” (1984, s. 21). Więcej szczegółów przynosi AJPP, w którym poświęcono zjawisku dwie mapy: mapę 477 *był, była* oraz mapę 478 *pił, pila*. Choć realizacje samogłosek *y* oraz *i* mogą być takie same, to mają różne zasięgi, pierwsza (*buł, buła*) zamyka się od wschodu granicą na linii Wisłoki, od zachodu zaś graniczy z Dunajcem, co jest w zasadzie zgodne z wcześniejszymi opisami, druga (*piuł, piula*) sięga jednak dalej i granica na Wisłoce wyznacza już obszar wariantywnego użycia *piuł // pila*, które zresztą obejmuje pozostałą część wschodnią zbadanego w AJPP obszaru; *piuł* sięga też dalej na zachód. W jakimś stopniu zasięg zjawisk mapowanych w AJPP potwierdza się w opracowaniu O. Chomińskiego, który rejestruje powszechną wymowę typu *pioł, piuł* (1915, s. 110), ale notuje tu również wymowę typu *buł* na dość zwartym obszarze w kilku wsiach na wschód od linii Wisłoki, choć już w pozostałych jednak wymowa *był* (s. 108–109). MAGP (t. VI, mapy 251, 255) przedstawia zasięg innowacji podobnie jak K. Dejna, na wschodzie kończy się on przed Wisłoką, jednak jeszcze inaczej rysują się różnice między występowaniem form na *ił* oraz *ył*, ponieważ mniejszy jest zasięg form typu *pioł, piuł*, szerszy zaś — form *boł, buł* (MAGP, t. XII, mapa 577), odwrotnie niż w AJPP. A zatem tylko w najstarszych opracowaniach, czyli w AJPP i u O. Chomińskiego, obniżenie *ił* ma granice szersze niż obniżenie *ył*. Zgodnie z nimi formy typu *piu-ła* przekraczają Wisłokę, według nowszych opracowań, od MAGP począwszy, tereny na wschód od rzeki opanowane są przez formy *pila, był*. Ta innowacja nie stała się kryterium wyodrębnienia żadnego zespołu gwarowego w Małopolsce (por. Kucharzyk, 2006), być może dlatego, że zajmuje obszar pogranicza gwar podgórskich (Sądecczyzna) i zespołu gwarowego leżącego na wschód od nich, różnie w literaturze nazywanego¹³. W ujęciu S. Urbańczyka będzie ona charakteryzować wschodnią część pasa podgórskiego. Innowacja sięga nawet trzeciego zespołu gwarowego, pogranicza wschodniego młodszego.

Na zbadanym obszarze co najmniej pięć przewisł potwierdza występowanie omówionej innowacji fonetycznej:

Toboły, przezwisko dwóch wsi (Błażkowej jas. i Ptaszkowej nsąd.), wskazuje na wymowę *boł*.

Cztery kolejne poświadczają wymowę *buł*:

Buły (Lublica jas.), na większości ujęć dialektograficznych okolice Jasła są najdalej na wschód wysuniętym obszarem tego zjawiska;

¹³ Np. południowym pasem nizinym (Nitsch, 1960), zespołem jasielsko-rzeszowskim (Pawłowski, 1966), ziemią biecką w kompendium internetowym „Dialekty i gwary polskie” (Karaś, 2010).

Buły (Gródek nsąd.) — ten sam Gródek, którego mieszkańców przezywa się również *Chlorebkami* (synonimiczność nie jest wśród przerwisk rzadka, mieszkańcy niektórych wsi noszą trzy przerwiska);

Bulasy (Niedźwiada Górna rop.-sędz.), w materiałach do MAGP zanotowano też wariant *Buły* („Natomiast wieś Niedźwiada różni się, mieszkańców Niedźwiady nazywają Łopuchowianie «bułami»” — MAGPMat, 1 karta);

Bułoki (Gosławice tar.), co prawda informator podał inną motywację (choć wciąż językową, mianowicie jego zdaniem przerwisko ma oddawać wymowę *bulak* zamiast *burak*), jednak bardziej prawdopodobne jest jego pochodzenie od wymowy typu *bul*.

Trzy z tych przerwisk noszą mieszkańcy wsi leżących na granicy zjawiska (Błażkowa, Lublica, Gródek), dwa kolejne — blisko tej granicy (Gosławice — bliżej granicy, Ptaszkowa — nieco dalej). Jedno, czyli *Bulasy* z Niedźwiady Górnej, wykracza poza izoglosę wyznaczaną rzeką Wisłoką, potwierdzając tym samym trafność starszych danych dialektograficznych O. Chomińskiego (choć już nie AJPP, według którego Wisłokę przekracza typ *piuł*, ale nie *buł*. Trzeba jednak mieć na uwadze to, że siatka punktów w AJPP jest rzadsza niż w opracowaniu Chomińskiego). Wszystko to wskazuje na egzogeniczny charakter przerwisk, a ich zgodność z najstarszym opracowaniem może świadczyć o dawności tych przerwisk oraz o tym, że omawiana innowacja gwarowa wycofała się w pierwszej połowie XX wieku za zachodni brzeg Wisłoki.

Ponadto na przezwanie mieszkańców Lipin w powiecie dąbrowskim zanotowałem nazwę *Byłki*, która, zdaniem informatora, pochodzi od wymowy *byłka* zamiast *bulka*. Być może jest to właściwa motywacja, a formy typu *byłka* mogą być interpretowane jako hiperpoprawne. Nie można też wykluczyć, że informator się pomylił, a nawet zniekształcił przerwisko, które mogło brzmieć *Bulki*, *Buły*. Obie interpretacje wydają się prawdopodobne, a antroponim niemal na pewno ma związek z omawianym zjawiskiem, przezywana wieś bowiem leży na samej granicy przejścia *yl > ul*.

Wreszcie Bukowsko w powiecie sanockim ma przerwisko zanotowane przeze mnie w trojkiej postaci: *Jacoki*, *Jucoki* i *Jołoki*. Nie mam pewności, czy wszystkie one rzeczywiście funkcjonowały, czy któraś nie ma postaci zniekształconej, źle zapamiętanej lub nawet zmyślonej przez informatora. Wskazują one bowiem na dwa zjawiska, przy czym nie jest pewne (informator tego nie wiedział), z jakim wyrazem gwarowym lub jaką cechą fonetyczną łączyć *Jacoki*, *Jucoki*; być może ze znanym na południu Polski *jacy* ‘tylko’ (SGM I, s. 124) — byłyby to wówczas motywacja leksykalna. Natomiast *Jołoki* można łączyć z wymową *boł* lub *pioł*, są to jednak tylko domysły. Na realizację *oł < il* typu *piuł* mogłaby wskazywać jota w przerwisku: *Jołoki*, bo *pjoł*, *pjoła* — tym bardziej, że cofnięcie wygłosowego *il* było na tym obszarze powszechne (Chomiński, 1915, s. 109) — a jeśli tak, byłby to kolejny przykład na występowanie innowacji daleko poza

granicą Wisłoki. Jednak w samym Bukowsku O. Chomiński notował formy: po pierwsze z *ul*, a nie *ol*, po drugie pochodzące z *yl*, a nie *il* (s. 110), co zresztą uznał za wyjątkowe, gdyż na pozostałym obszarze cofnięcia *yl* nie było, więc to ewentualnie mogła być cecha motywująca dla przezwiska *beszczan* (z tym że nie zanotowałem postaci *Juloki* — odnotowałem za to *Jucoki*). Może więc *ol* i *ul* były w Besku lub okolicach wariantywne (taką wariantywność stwierdził O. Chomiński w zasadzie na całym zbadanym przez siebie obszarze prócz Beska), a obecność joty trzeba wyjaśniać czym innym. Mimo wszystko wydaje się, że postać przezwiska *Joloki* również można wiązać z realizacją *y* lub *i* przed *l*.

Warto w tym miejscu wspomnieć rzecz ważną, choć raczej oczywistą — poszczególne przezdzwiska połączonych więzami sąsiedzkimi wsi tworzą mikroobszar lokalny, to znaczy, że niewielkie grupy przezdzwisk funkcjonują na niewielkim obszarze, w jednej wsi zna się na ogół od kilku do maksymalnie kilkunastu przezdzwisk mieszkańców najbliższych, czasem nieco odleglejszych wsi. Rzadko się zdarza, aby przezdzwisko jakiejś wsi było znane kilkadziesiąt kilometrów dalej — np. gdy informator ma tam rodzinę, z jakichś względów przebywał tam przez dłuższy czas. Z innym jeszcze wyjaśnieniem spotykamy się w sytuacjach, gdy na wieść o tym, że jego rozmówca pochodzi z okolic Gródka nad Dunajcem, informator z oddalonego o 40 km Szczyrzyca reaguje „Tam, gdzie mieszkają Buły”¹⁴. Otóż zjawisko ma na tyle szeroki zasięg, że stanowi na stosunkowo niewielkim obszarze gwarowym sporą i dość spójną wyspę, a więc może to być cecha kojarzona nie z jedną wsią, ale z wieloma wsiami, małym regionem. Zatem gdy słysząc o okolicach Gródka, ktoś konstatuje, że w tych okolicach (niekoniecznie w samym Gródku) mówi się *buł*, to taka innowacja językowa ma pewne cechy regionalizmu.

5. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Przezdwiska o motywacji językowej lub pośrednio związane z językiem wspólnoty wiejskiej to interesujące nazwy, mimo że nie stanowią licznego zbioru (nie pozostają też jednak grupą najmniejszą wśród przezdzwisk sąsiedzkich w ogóle). Są one warte dalszych badań, podobnie zresztą jak pozostałe przezdzwiska sąsiedzkie, które nie doczekały się zainteresowania ze strony dialektologów i onomastów.

Wśród 34 przezdzwisk dla dwóch nie ustalono pewnej motywacji, 10 ma motywację leksykalną, zaś 24 — fonetyczną (prócz tego kilkanaście przezdzwisk utrwała popularne, liczne kiedyś we wsi imiona i nazwiska). Antroponimy motywowane leksyką gwarową przede wszystkim wskazują na nietypowe formy adresatywne, zwłaszcza te, które mogły świadczyć o okazywaniu zbytnej zażyłości, serdeczności między sąsiadami. Natomiast wśród przezdzwisk „fonetycznych” najliczniejsze

¹⁴ Opowiedziała mi o tym prof. Anna Piechnik, za co serdecznie Jej tutaj dziękuję.

są nazwy powstałe od zjawisk charakteryzujących obszary graniczne i przejściowe, najczęściej noszą je społeczności wiejskie pogranicza wewnętrznego, których wymowa w danej okolicy styka się z odmienną wymową przezywających. Możliwe są tu trzy sytuacje: a) dość wyraźna granica dwóch obszarów, dotycząca na zbadanym terenie mazurenia (np. *Węze Pasiaste*); b) występowanie na większym obszarze małych wysp językowych, co dotyczy wymowy $o > e$ (np. *Chłobki*); c) występowanie jednej dużej wyspy językowej, czyli wymowa $ył, il > ol // ul$ (np. *Toboły, Buły*). Poza tymi istnieje jeszcze jedno pogranicze charakterystyczne dla przezwisk tego typu, jest to jednak pogranicze nie tylko językowe, ale i etniczne (d), wyjaśniające motywację przezwisk typu *Hady, Hauczoki*. Silny związek przezwisk o motywacji fonetycznej z pograniczami językowymi jest oczywisty, ponieważ na obszarach, na których wszyscy mówią tak samo, nie miałyby one racji bytu.

Liczne i trafne obserwacje dotyczące żartów z języka sąsiadów, których przejawem są również przezwiska sąsiedzkie, odnajdziemy w opracowaniach Jana S. Bystronia (1995) i Ludwika Stommy (2000), ujmujących je jako część szerszych zjawisk społeczno-kulturowych, o wymiarze właściwie uniwersalnym. Przewiska sąsiedzkie, będące na ogół przejawem wzajemnej niechęci sąsiedzkiej, poczucia własnej wyższości, są w pewien sposób uniwersalne. Przezywają się sąsiedzi poszczególnych domostw na wsi, przezywa się sąsiednie wsie, ale także regiony (*Pyry* ‘Poznaniacy’, *Hanysy* ‘Ślązacy’), narody (*Pepiki* ‘Czesi’, *Derdydasy* ‘Niemcy’, *Szoszony* ‘Ukraińcy’) oraz grupy etniczne, cywilizacyjne (*Ciapaci // Ciapaki* ‘osoby o śniadej karnacji, pochodzące z kraju azjatyckiego lub arabskiego’). Antroponimy takie istnieją w różnych językach i kulturach, co więcej, znane są od bardzo dawna, wykorzystywano je w procesach formowania etnonimów. Wśród nich nie należą do rzadkich te, które motywowane są językowo — co prawda nie jakąś konkretną cechą językową¹⁵, lecz odmiennością językową w ogóle lub przeciwnie — wspólnotą językową. Wiadomo na przykład, że etnonimy *Włoch, Wołoch, Walijczyk* oraz *Walon* pochodzą od starogermańskiego **valh* ‘mówiący innym, obcym językiem (początkowo: romańskim)’, to zaś od celtyckiego plemienia Wolków (SEBr, s. 626; por. SEMań, s. 219). Nazwa Albańczyka w języku albańskim to *Shqiptar*, endoetnonim utworzony od czasownika o znaczeniu ‘mówić, mówić wyraźnie (wspólnym językiem)’¹⁶ (zob. np. Bardhyl, 2010).

¹⁵ Choć i to się zdarzało, jednak stosunkowo niedawno, np. *Lemko* pochodzi od łemkowskiej partykuły *lem* ‘tylko’ (Rieger, 1995, s. 11).

¹⁶ Zapewne świadomie nawiązał do tego typu etnonimów Tolkien — nie tylko pisarz, ale i filolog oraz poliglota — urabiając nazwę *Quendi* ‘elfowie’, której znaczenie dosłowne w stworzonym przez niego języku to ‘mówiący, posługujący się słowem’. W tym wypadku jednak chodziło raczej o posługiwanie się nie jakimś konkretnym językiem, lecz mową w ogóle, co miało odróżniać elfów od innych, nieznanających mowy istot fikcyjnego Śródziemia.

Nazwa *Niemiec* pochodzi najpewniej od przymiotnika *niemy* w znaczeniu przenośnym ‘mówiący niezrozumiale’¹⁷. Tu warto może dodać, że również Niemcy podobnie postrzegali (czy raczej: słyszeli) swoich polskich sąsiadów, otóż czasownik *polacken* w dialekcie Niemców sudeckich znaczy ‘mówić niewyraźnie, niezrozumiale’ (Burkhardt, 2009, s. 262). Z kolei Renata Dźwigoł (2008, s. 585) za innymi badaczami podaje ogólnoniemieckie *pohlen* ‘mówić niezrozumiale’ i *pollaken* ‘mówić niepoprawnie, łamaną niemieczyzną’ oraz dialektalne *pollaken*, *pollatschen* ‘mówić niezrozumiale’. Nie sposób nie wspomnieć tu także o jednej z możliwych etymologii *Słowian* wywodzącej ten etnonim od słowa ‘słowo, mowa’, zatem przypisującej mu znaczenie ‘mający wspólną mowę, mówiący wspólnym słowem’, co, moim zdaniem, jest wysoce prawdopodobne. Jednakże gwarowe przywiska sąsiedzkie motywowane językiem stanowią inny typ antropimów niż nazwa *Słowianie*, która w tej interpretacji byłaby endoetnonimem. Omówione w artykule przywiska nadawane przez społeczności sąsiedzkie sytuują się w grupie nazw typu *Niemcy*, a więc egzoetnonimów.

WYKAZ SKRÓTÓW

brzes. — powiat brzeski
 brzoz. — powiat brzozowski
 dąb. — powiat dąbrowski
 gor. — powiat gorlicki
 jas. — powiat jasielski
 kr. — powiat krośnieński
 lub. — powiat lubaczowski
 nsąd. — powiat nowosądecki
 prz. — powiat przemyski
 rop.-sędz. — powiat ropczycko-sędziszowski
 rzesz. — powiat rzeszowski
 san. — powiat sanocki
 strz. — powiat strzyżowski
 tar. — powiat tarnowski

LITERATURA

- AJPP = Małecki, M., Nitsch, K. (1934). Atlas językowy polskiego Podkarpacia [Linguistic atlas of Polish Subcarpathia] (Cz. 1–2). Kraków: Zakład Dialektologii IJP PAN.
 Bednarczuk, L. (2018). *Początki i pogranicza polszczyzny* [Beginnings and borderlands of Polish]. Kraków: Lexis.

¹⁷ Por. też *Gluchoniemcy*, dawna mniejszość niemiecka okolic Krosna. W gwarach polskich *Niemiec* (czy raczej: *niemiec*) oznaczał obcokrajowca w ogóle.

- Belcarzowa, E. (1960). *Czarne jagody, borówki i ich synonimy* [Blackberries, cranberries and their synonyms]. *Język Polski*, 40(4), 281–291.
- Burkhardt, H. (2009). Czy *Polack(e)*, *Polackei* w języku niemieckim są objęte zakazem językowym? [Polack(e) and Polackei: Are they taboos in German?]. *Język a Kultura*, 21, 259–269.
- Bystroń, J.S. (1995). *Megalomania narodowa* [National megalomania]. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Cieślakowa, A. (2005). Przewiska zbiorowe i przydomki [Collective nicknames and cognomes]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* (s. 177–180). Kraków: Wydawnictwo IJP PAN.
- Chomiński, O. (1915). Dialekty polskie okolic Rymanowa [Polish dialects of the Rymanów area]. *Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie*, 7, 75–182 (nadbítka).
- Cygan, S. (2007). Jeszcze o prześmiewaniu gwary [More about mocking the dialect]. *Prace Filologiczne*, 53, 111–125.
- Dejna, K. (1973). *Dialekty polskie* [Polish dialects]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dejna, K. (1981). *Atlas polskich innowacji dialektalnych* [Atlas of Polish dialectal innovations]. Warszawa–Łódź: PWN.
- Demiraj, B. (2010). Shqiptar — The Generalization of This Ethnic Name in the XVIII Century. W: B. Demiraj (red.), *Wir sind die Deinen. Studien zur albanischen Sprache, Literatur und Kulturgeschichte, dem Gedenken an Martin Camaj (1925–1992) gewidmet* (s. 533–565). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Dźwigoł, R. (2008). Stereotypy etniczne — kryteria inności, obcości [Ethnic stereotypes. Criteria of otherness, strangeness]. W: L. Bednarczuk, W. Smoczyński, M. Wojtyła-Świerżowska (red.), *Językoznawstwo historyczne i typologiczne. W 100-lecie urodzin Profesora Tadeusza Milewskiego* (s. 583–599). Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Karaś, H. (red.). (2010, 31 grudnia). *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe* [Polish dialects. Online compendium]. <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/>
- Kucała, M. (2002). *Twoja mowa Cię zdradza. Regionalizmy i dialektyzmy języka polskiego* [Your speech reveals your origins. Regionalisms and dialectisms of the Polish language]. Wyd. 2. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Kucharzyk, R. (2006). O podziałach dialektu małopolskiego [On the divisions in the Lesser Polish dialect]. W: J. Okoniowa (red.), *Studia Dialektologiczne* 3 (s. 33–46). Kraków: Lexis.
- Kurdyła, T. (2014). Jak *Hauczok z Kapconem* — rzecz o gwarowych przewiskach mieszkańców sąsiednich wsi [Hauczok with Kapcon: dialect nicknames of inhabitants of neighboring villages]. W: E. Rudnicka-Fira, M. Błasiak-Tytuła (red.), *Język w środowisku wiejskim. T. 2: Gwara — społeczeństwo — kultura* (s. 105–120). Kraków: Collegium Columbinum.
- Kurdyła, T. (2015). Polskie habitativa na *-anin*, *-an* i *-ak* (przyczynek) [Polish habitativa ending with *-anin*, *-an* and *-ak*]. *Onomastica*, 59, 181–195. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.59.11>
- Kurdyła, T., Liszka, M., Zachacz, M. (2015). Słowniczek gwarowych przewisk sąsiedzkich z Polski południowo-wschodniej [Small dictionary of dialect neighbourhood nicknames from south-eastern Poland]. W: M. Pachowicz (red.), *Żywa gwara. Rozważania o gwarach polskich na początku XXI wieku* (s. 37–68). Tarnów: Wydawnictwa PWSZ w Tarnowie.
- Kurdyła, T. (2024). *Pamulorze, Cebulorze, Grzybki i Rabarbarzy*, czyli o pewnej kategorii przewisk sąsiedzkich [Pamulorze, Cebulorze, Grzybki and Rabarbarzy: a certain category of neighborhood nicknames]. *Stylistyka*, 33, 67–79.
- Kwaśnicka-Janowicz, A. (2009). Z osobliwości leksykalnych gwar Małopolski południowo-wschodniej (*parcja* ‘wawóz, jar’) [From the lexical peculiarities of the dialects of south-eastern Lesser Poland (*parcja* ‘wawóz, jar’)]. W: M. Skarżyński, M. Szpiczakowska (red.), *W kręgu języka. Materiały konferencji „Słowotwórstwo — słownictwo — polszczyzna kresowa” poświęconej pamięci Profesor Zofii Kurzowej, Kraków 16–17 maja 2008* (s. 135–141). Kraków: Księgarnia Akademicka.

- MAGP = *Mały atlas gwar polskich* [Small atlas of Polish dialects]. (1957–1970). (T. 1–2), K. Nitsch (red.). (T. 3–13), M. Karaś (red.). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- MAGPMat = Nitsch, K., Małecki, M. (1930–1934). *Atlas językowy polskiego Podkarpacia; Łopuchowa, pow. Ropczyce* [Linguistic Atlas of Polish Subcarpathia; Łopuchowa, Ropczyce district] [Rękopis]. Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych. <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/41443/edition/21287>
- Nitsch, K. (1960). *Wybór polskich tekstów gwarowych* [Selection of Polish dialect texts]. Wyd. 2. Warszawa: PWN.
- Pawłowski, E. (1966). Podział gwar małopolskich na tle wzajemnych wpływów gwarowych oraz nowych tendencji językowych [Division of Lesser Poland dialects against the background of mutual dialect influences and new linguistic trends]. *Rozprawy Komisji Językowej WTN*, 6, 191–202.
- Piechnik, A. (2006). Językowy obraz obcego w nieoficjalnych nazwaniach ludności wiejskiej [The linguistic image of a stranger in unofficial names of villagers]. *LingVaria*, 1(1), 193–201.
- Piechnik, A., Ziajka, B. (2010). Rola przezwisk w kształtowaniu i rozwijaniu tożsamości wiejskiej wspólnoty językowo-kulturowej (na przykładzie wybranych wsi małopolskich) [The role of nicknames in shaping and developing the identity of a rural linguistic and cultural community (on the example of selected villages in Lesser Poland)]. W: R. Łobodzińska (red.), *Nazwy własne a społeczeństwo* (T. 1, s. 419–429). Łask: Oficyna Wydawnicza Leksem.
- SGM = J. Wronicz (red.). (2017–2018). *Słownik gwar małopolskich* [Dictionary of Lesser Poland dialects] (T. 1–2). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- SGPKar = J. Karłowicz. (1900–1911). *Słownik gwar polskich* [Dictionary of Polish dialects] (T. 1–6). Kraków: Akademia Umiejętności.
- SGPAN = *Słownik gwar polskich PAN* [Dictionary of Polish dialects Polish Academy of Sciences]. Red. M. Karaś (*Źródła*, T. 1), J. Reichan (T. 2–9, z. 2), S. Urbańczyk (T. 2–5), J. Okoniowa (T. 6–9, z. 2), B. Grabka (T. 7–9, z. 2), R. Kucharzyk (T. 9, z. 2–T. 10, z. 2). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977–1991 (T. 1–3), Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1992–2023 (T. 4–10).
- Sikora, K. (2009). Południowokresowe *ta* (na przykładzie radiowych dialogów Szczepka i Tońka) [South-eastern borderland *ta* (based on radio dialogues of Szczepko and Tońko)]. W: M. Skarżyński, M. Szpiczakowska (red.), *W kręgu języka. Materiały konferencji „Słowotwórstwo — słownictwo — polszczyzna kresowa” poświęconej pamięci Profesor Zofii Kurzowej, Kraków 16–17 maja 2008* (s. 199–208). Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Stomma, L. (2000). *Antropologia kultury wsi polskiej XIX w.* [Anthropology of the Polish village culture in the 19th century]. Gdańsk: Tower Press.
- Urbańczyk, S. (1984). *Zarys dialektologii polskiej* [Outline of Polish dialectology] (wyd. 7). Warszawa: PWN.
- Ziajka, B. (w druku). O wiejskiej uczuciowości (na przykładzie nieoficjalnych antropimów mieszkańców gminy Babice w powiecie chrzanowskim) [On rural emotionality (on the example of unofficial anthroponyms of the inhabitants of the Babice commune in the Chrzanów district)]. *Gwary Dziś*, 17.

SUMMARY

THEY PERCEIVE YOU JUST LIKE THEY HEAR YOU: A CERTAIN TYPE OF COLLECTIVE
NICKNAMES IN LOCAL DIALECTS OF SOUTH-EASTERN POLAND

The article is dedicated to neighbourhood nicknames motivated by linguistic features characteristic of the dialect of those who are nicknamed. The nicknames constitute approximately 8% of all the nicknames of the inhabitants of neighbouring villages in the area of Subcarpathia (Podkarpacie) and eastern Małopolska (Kurdyła et al. 2015). They actually do not yet include nicknames which only document the dialectal vocabulary but have a non-linguistic motivation (e.g. *Krztełki* 'short people', *Paryjorze* 'those who live in the ravine', *Tyrkole* 'the inhabitants speak a lot and they do this fast; they are talkative'). The proper collection consists of anthroponyms derived from (a) lexemes typical of the dialect, which are relatively few in number and mainly formed from characteristic addressative forms, while stigmatising certain social attitudes attributed to neighbours (*Blacisie/Bracisie*, *Słodkie Bracia*, *Wujkowie*). The collection also includes (b) nicknames derived from features of pronunciation, i.e. those which mock, e.g. "mazurzenie" (speaking with the Mazuria accent) (*Węze*), pronouncing *o* as *e* (*Chlorebki*), pronouncing *il*, *yl* as *ol*, *ul* (*Buły*, *Toboły*), pronouncing the bilabial *ɔ* or *u* which is not syllable-formative instead of *v* (*Halczoki*, *Łolanie*). These are anthroponyms peculiar to the areas of the internal dialect borderland, which, in the area studied, can have a three-fold nature: a) two adjacent dialect areas, b) small linguistic islands, c) one larger linguistic island; in addition, some nicknames are testimony to a former d) ethnic borderland. At the same time, the nicknames of a community indicating its distinctiveness (not only linguistic) have a universal nature.

Keywords: dialectal anthroponymy, collective nicknames, language-derived nicknames dialectal anthroponymy, dialects of south-eastern Poland

NAZWY WŁASNE JAKO „LEKSEMY KULTUROWE” NA POLSKICH POGRANICZACH WEWNĘTRZNYCH

Słowa tematyczne: pogranicze wewnętrzne, nazwy własne, leksemy kulturowe, Beskid Niski, Sądecczyzna

Pogranicze, definiowane w „Słowniku języka polskiego” pod red. Mieczysława Szymczaka jako „obszar w pobliżu granicy dzielącej pewne przestrzenie, zwłaszcza: teren nad granicą państwa” (SJPSz, 1979, s. 764), nie zawsze znajduje się jednak blisko granicy politycznej. Zdarza się bowiem, że o pogranicznym charakterze określonego terytorium zdecydowały uwarunkowania geograficzne lub historyczno-osadnicze (Krzyżaniak, 2004, s. 94), „a sąsiedztwo kultur narodowych (...) [wynika — uzup. H.K.] z członkostwa mniejszości narodowej lub etnicznej na terytorium zdominowanym przez inną narodową kulturę (...)” (Kłoskowska, 1996, s. 125). Taką przestrzeń określa się wówczas mianem *pogranicza wewnętrznego*.

Pogranicze, cieszące się od lat zainteresowaniem badaczy i posiadające ogromną literaturę przedmiotu, do tej pory nie doczekało się jednak precyzyjnej, jednakowo rozumianej definicji. Decyduje o tym punkt widzenia uczonych reprezentujących daną dyscyplinę naukową¹.

W niniejszym opracowaniu termin *pogranicze* określam jako przestrzeń (rzeczywistą, wirtualną, psychospołeczną, czyli osobniczą) z co najmniej dwoma typami kultur pozostających w stałym kontakcie społecznym i wzajemnie się przenikających (Alvarez, Collier, 1994, s. 607; Fiń, 2007, s. 28; Kurek, 2023, s. 108). Z kolei *pograniczem wewnętrznym*, ze względu na teren badań, nazywam obszar, na którym w „zintensyfikowane międzykulturowe relacje” (Halemba, 2017, s. 7) wchodzi dominująca kultura narodowa oraz kultura mniejszości narodowej.

¹ Obszerna bibliografia omawianego zagadnienia znajduje się w artykule Anny Engelking, Ewy Golachowskiej i Anny Zielińskiej „Tożsamość, język i pamięć w sytuacji pogranicza. Uwagi wprowadzające” (2008, s. 7–24).

Pisząc o *pograniczu*, nie sposób pominąć zagadnień związanych z definiowaniem tożsamości jednostki oraz wspólnoty, którą reprezentuje. W niniejszym artykule pojęcie tożsamości językowo-kulturowej ograniczam „do relacji między jednostką lub grupą, a szeroko rozumianą sferą zjawisk kulturowych” (Kostyrko, 2003, s. 7) i definiuję jako trwałe identyfikowanie się grupy ludzi z określonym układem kulturowym (Żarski, 2008), czyli z określonymi zjawiskami językowo-kulturowymi, stanowiącymi immanentny składnik odrębności kulturowej danej społeczności, które w zmieniającej się rzeczywistości są dla niej stabilnymi punktami odniesienia (Kurek, 2016, s. 74; 2023, s. 109).

Celem opracowania jest zdefiniowanie terminu *pograniczny leksem kulturowy*, wytypowanie określonych nazw własnych należących do leksykultury i spełniających kryteria definicyjne oraz określenie ich wpływu na kulturową tożsamość Polaków. Zagadnienie *leksemów kulturowych* omawiam na przykładzie materiału zebranego w południowej Polsce — na Sądectczyźnie oraz w Polsce południowo-wschodniej — w Beskidzie Niskim².

W aspekcie przestrzennym Beskid Niski i Sądectczyzna są klasycznym przykładem „pogranicza wewnętrznego” w obrębie państwa. Wewnątrz zwartych, monolitycznych polskich obszarów dialektalnych znajdują się tu bowiem skupiska mniejszości narodowych, które są pozostałością migracji wołoskiej i ruskiej w XV i XVI wieku. Tworzą je mieszkający tam Łemkowie, posługujący się gwarą należącą do peryferycznych, góralskich gwar ukraińskich, oraz Zamieszkańcy i Dolinianie — grupy etnograficzne kulturowo odrębne od Łemków (Reinfuss, 1990, s. 13; Kurek, 1995, s. 50–51; 2009, s. 124–125; Słabczyński, 2023, s. 52–60)³. Po 1939 roku ich liczba uległa drastycznemu zmniejszeniu, czego powodem były: wojna, powojenne wysiedlenia na wschód oraz represyjna wobec Łemków akcja „Wisła” (Kurek, 2009, s. 125; 2023, s. 110)⁴. Jest to więc sytuacja, kiedy w bezpośrednim kontakcie żyją dwie zbiorowości (dominująca i mniejszościowa) zaliczające się do dwu

² Tu dane pochodzą głównie z regionu krośnieńskiego.

³ Szczegółowe informacje na ten temat znajdują się w monografii Leszka Bednarczuka „Początki i pogranicza polszczyzny” (2018, s. 163–165) oraz w książce Małgorzaty Misiak „Między Popradem a Oslawą. Tożsamość kulturowo-językowa Łemków w ujęciu etnolingwistycznym” (2018, s. 54–74).

⁴ Łemkowie zajmowali Karpaty od Wysokiego Działu w Bieszczadach po dolinę Popradu w Beskidzie Sądeckim oraz tzw. Ruś Szlachecką na pograniczu Małych Pienin i Beskidu Sądeckiego (Centrum Informacji Turystycznej w Nowym Sączu, b.d.). Granicznymi wsiami łemkowskimi, począwszy od Popradu, były: Wierchomla Wielka, Roztoka Mała, Składziste, Maciejowa, Łabowa, Bogusza, Królowa Ruska, Binczarowa, Florynka, Wawrzka, Brunary Niżne, Jaszkowa, Klimkówka, Łosie, Bielanka, Rychwałd, Ropica Ruska, Pstrążne, Męcina Wielka, Rozdziele, Bednarka, Wola Cieklińska, Folsz, Kłopotnica, Pielgrzymka, Świerzowa Ruska, Jaworze, Desznica, Hałbów, Myscowa, Hyrowa, Trzciana, Zawadka Rymanowska, Kamionka, Królik Wołoski, Wisłoczek, Bałucianka, Deszno, Wólka, Wołtuszcza, Tarnawka, Rudawka Rymanowska, Puławy, Darów, Wisłok Wielki, Jawornik, Rzepedź, Czarne, Turzańsk, Duszatyn, Michów, Wola Michowa, Maniów, Szczerbanówka, Zubracze, Solinka (Reinfuss, 1990, s. 13).

różnych narodów, mówiące różnymi językami (choć wspólnota mniejszościowa posługuje się również językiem polskim jako urzędowym) i reprezentujące dwa odmienne typy kultury (Pasięka, 2016, s. 134).

Ze względu na usytuowanie pogranicza w obrębie państwa polskiego w łemkowsko-polskich kontaktach językowych większą moc miała polszczyzna — ogólna i dialektalna. Ważniejszą rolę odgrywały jednak gwary, o czym głównie decydowało bezpośrednie sąsiedztwo polskich i łemkowskich wsi, ale także stosunkowo późne wykształcenie się literackich wersji języków wschodniosłowiańskich, które w dodatku przez lata obejmowały swym wpływem tylko „nieliczne elity (duchowieństwo i część szlachty)” (Wolnicz-Pawłowska, 1998, s. 454; Kij, 2020, s. 116). Asymilacji Łemków i wtopieniu się „w kulturę etnicznej większości” (Smolicz, 2003, s. 11) przeszkodziła jednak lokalność języków pozostających z sobą w kontakcie. Siła i znaczenie polszczyzny standardowej (Miodunka, 2003, s. 13), nadrzędnej w hierarchii zarówno w stosunku do polskiej gwary, jak i języka łemkowskiego, zneutralizowały bowiem prestiż polskiej gwary, czyniąc oba lokalne języki na swój sposób podobnymi (Stracuk, 2008, s. 102). Owa podrzędność językowa oraz bliskie sąsiedztwo obu wiejskich społeczności, a co za tym idzie lokalna mobilność i zawieranie małżeństw mieszanych, spowodowały przenikanie do polskiego systemu gwarowego wielu elementów języka łemkowskiego. Niektóre z nich tak mocno utrwaliły się w polszczyźnie ludowej, że stały się oznaką „tutejszości”, częścią pogranicznej, regionalnej kultury tożsamościowej mieszkańców Beskidu Niskiego i Sądeckizny, kultury, do której się przynależy. Do takich jednostek językowych zdecydowanie należą toponimy, a dokładniej — nazwy wsi (rzadziej miast), mikrotoponimy, czyli nazwy pól, dróg, potoków, gór itp., które ludność wołoska i łemkowska nadała różnym obiektom górskim i leśnym, oraz imiona i nazwiska, a także określenia kobiet zamężnych.

Za *pograniczne leksemy kulturowe* uważam w związku z tym te *nomina propria*, które mają swoje źródło w języku mniejszości narodowej, a zostały przejęte i uznane za rodzime przez społeczność dominującą, która utrwaliła je w macierzystej mowie i uczyniła elementami własnej kultury tożsamościowej.

Według niektórych badaczy świadectwem ruskich wpływów jest nazwa *Sanu*, przejęta nie tylko przez polskie dialekty, ale także przez polszczyznę ogólną. San, największa rzeka Podkarpacia, ma w ustach Polaków postać ruską, twierdzili — Janusz Rieger (1969; 1993, s. 249) i cytująca go Ewa Wolnicz-Pawłowska (1998, s. 458). Zdaniem Zdzisława Stiebera za ruskim pochodzeniem nazwy przemawiają dane historyczno-geograficzne, ponieważ „San w czterech piątych swojego biegu przepływa przez obszar dawnej Rusi Czerwonej. (...) Mimo iż w pierwszych wiekach państwa polskiego wiedziano i mówiono o rzece, to (...) w codzienne użycie ogółu nazwa ta weszła dopiero wtedy, gdy za Kazimierza Wielkiego Ruś Czerwona została złączona z Polską i gdy polski obszar językowy na większej

przestrzeni oparł się o San” (Stieber, 1974, s. 491–492)⁵. Rzeki, zwłaszcza te trudne do przekroczenia, stanowiąc naturalną granicę, od wieków rozdzielały obszary odmienne kulturowo. San, „jak większość górskich rzek, ma zdradliwe kamieniste dno i wartki nurt. Potrafi też szybko wezbrać po ulewnych deszczach w swoim górnym biegu” (Kij, 2020, s. 115). Nie podzielił jednak, lecz połączył dwie społeczności — polską i ruską, dowodząc mocy języka zbiorowości ruskiej. Świadczy o tym również nazwa leżącego nad Sanem *Sanoka* (NMPol XIII, s. 48).

W pogranicznych polskich gwarach Beskidu Niskiego i Sądeckizny znaleźć można liczne ślady łemkowskiej kultury.

Ważnym świadectwem łemkowskich wpływów kulturowych jest nazwa miejscowa *Krynica (Krynica-Zdrój)* utworzona od wyrazu pospolitego *krynica* ‘źródło, źródło’. Według Eugeniusza Pawłowskiego wyraz ten został przejęty przez polszczyznę z gwary łemkowskiej, ponieważ w polskich dialektach *krynica* występuje tylko na Kresach Wschodnich i w Lubelskiem (1971, s. 56). W skład miasta weszły zresztą dwie wsi połemkowskie: *Krynica-Wieś* oraz *Słotwiny* (łemk. *Solotwiny*, por. ukr. ap. *solotwyna* ‘źródło słone lub kwaśne’) — dziś części Krynicy-Zdroju (Pawłowski, 1971, s. 56; Rieger, 1995, s. 162).

Ślady łemkowskiej kultury jeszcze wyraźniej widać w nazwach pogranicznych wsi, ponieważ wiele z nich zachowało ruskie cechy językowe, por. wybrane przykłady: *Czerież*, część miasta Piwniczna-Zdrój (WUN I, s. 282), por. ukr. ap. *čertež* ‘polana, wyrąb, pole orne’ (NMPol II, s. 224; Rieger, 1995, s. 184); *Dubne*, wieś k. Muszyny, od nazwy lasu i góry *Dubne*, por. ukr. *dub* ‘dąb’, pol. *dębne* ‘obszar porośnięty dębami’ (Pawłowski, 1971, s. 29)⁶; *Hańczowa*, wieś w pow. gorlickim, od n. os. *Haniec* (Rymut, 1975, s. 20, 88; Rieger, 1995, s. 187); *Regietów*, wieś w pow. gorlickim, od nazwy rzeki, nad którą leży wieś (Rymut, 1975, s. 40, 88)⁷; *Smereczne*, wieś w pow. krośnieńskim, por. ukr. *smerek* ‘świerk’ (Rymut, 1975, s. 46, 89; Rieger, 1995, s. 205); *Wierchnia*, dawniej wieś, dziś przysiółek w Gładyszowie w pow. gorlickim, od ap. gw. *v’irχna* ‘górna’ (Rymut, 1975, s. 53, 89); *Wierchomla Mała, Wierchomla Wielka*, wsie k. Piwnicznej, por. stp. *wirzch* ‘wierzch, góra’, ukr. i łemk. *werch* ‘górnica, szczyt góry’ (Rieger, 1995, s. 139, 210–211; Pawłowski, 1971, s. 125–126)⁸; *Wilsznia*, wieś w pow. krośnieńskim, por. ukr. *wilcha* ‘olcha’ (Rymut, 1975, s. 53, 89; Rieger, 1995, s. 211).

⁵ Pochodzeniem nazwy *Sanu* zajmowali się też m.in. Jerzy Nalepa, którego zdaniem nazwy rzeki Polacy nie przejęli od Ukraińców (1997, s. 150–162), Władysław Makarski, opowiadający się za zachodniosłowiańskim pochodzeniem hydronimu (2000, s. 193–210), a także Zbigniew Babik w monografii „Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich. W granicach wczesnośredniowiecznej słowiańszczyzny” (2001), który krytycznie ustosunkował się do wcześniejszych ustaleń, ale nie opowiedział się za żadną ze stron.

⁶ Tu możliwy również wpływ słowacki.

⁷ Tu śladem łemkowskim jest *R* zamiast *Rz*, por. pol. *Rzegotów*.

⁸ W formie łemkowskiej zachowany jest polski rozwój miękkiego sonantycznego *r* (Rieger, 1995, s. 210–211).

Dla polskiej społeczności wiejskiej elementy ukraińskie nie stanowiły bariery komunikacyjnej. Ze względu na usytuowanie obu zbiorowości w obrębie jednej grupy językowej Polacy potrafili powiązać brzmienie łemkowskich toponimów z ich realną treścią semantyczną, czyli ze znaczeniem utrwalonych w nich apłatywów (Kij, 2020, s. 111), np. *Berezka*, wieś w pow. krośnieńskim k. Leska < ap. ukr. *berezka* ‘brzózka’, w XVI wieku też *Brzizka* i *Brzózka* (NMPol I, s. 120); *Długie*, łemk. *Dowhe*, *Dowhy*, przysiółek wsi Czarne w pow. gorlickim, por. ukr. *dowhyj* ‘długi’ (NMPol II, s. 349; Rieger, 1995, s. 185). Innymi słowy, różnice między nazewnictwem łemkowskim a polskim nie uniemożliwiały ani jego zrozumienia, ani codziennej komunikacji. Nazw, które nie były dostatecznie przejrzyste, używano automatycznie, bez świadomości, że mają obcą genezę. Języki mieszkańców pogranicza zatracaly więc swe granice, zlewały się z sobą, tworząc polsko-łemkowską wspólnotę komunikatywną, co było oznaką jedności, wspólnotowości i „bycia stąd” (Straczuk, 2008, s. 103).

Kazimierz Rymut zwraca uwagę na jeszcze jedną cechę nazewnictwa miejscowego obszaru pogranicza. Otóż, począwszy od XV wieku, niektórym polskim nazwom wsi, starszym historycznie, nadawano formę ruską, np. *Smrokowiec* > *Smerekowiec* (1649 r.), wieś w pow. gorlickim (Rymut, 1975, s. 47, 89), czy *Krzywe // Krzywa* > *Krywa* (1765 r.), wieś w pow. gorlickim (Rymut, 1975, s. 27, 89; NMPol V, s. 409)⁹.

Przenikanie języka łemkowskiego do polszczyzny najwyraźniej utrwaliły jednak mikrotoponimy, nierozzerwalnie związane z wiejską przestrzenią oraz ludowym typem kultury. Stanowią one trzon nazewnictwa używanego przez mieszkańców wsi, zwłaszcza obszarów górskich, gdzie rozdrobnienie gruntów i rzeźba terenu wymagają wprowadzenia znacznej liczby jednostek nazewnictwa. Na obszarach górskich i podgórskich, zwykle silnie zalesionych, ale słabiej zagospodarowanych i później zasiedlanych, największą grupę mikrotoponimów stanowią nazwy topograficzne, „w różny sposób określające właściwości topo- i geograficzne terenu” (Bubak, 1996, s. 107)¹⁰, a tworzone często przez przeniesienie wyrazu pospolitego do klasy nazw własnych. „W bezpośrednim kontakcie komunikatywnym [nazwy te — uzup. H.K.] dobrze służą wiejskim wspólnotom jako orientacyjne wyznaczniki naturalnego rozczłonkowania rzeczywistości terenowej” (Mrózek, 1998, s. 234). Ukształtowanie terenu oraz warunki gospodarcze obszarów górskich wymuszają zatem zarówno tworzenie nazw różnorodnych obiektów, np. gór, polan górskich, wzgórz, lasów, strumieni, wąwozów, łąk, bagien, dróg, pól, jak i używanie ich przez mieszkającą tam zbiorowość. Nie dziwi więc, że na terenach pogranicznych polska społeczność wiejska przyswoiła sobie nazwy terenowe

⁹ Notowano też zjawiska odwrotne, tzn. „nadawanie formy polskiej nazwie o starszej historycznej formie ukraińskiej [...]”, np. *Dothe* > *Długie* (1680 r.) (Rymut, 1975, s. 89).

¹⁰ W literaturze naukowej używa się też określenia *nazwy fizjograficzne*.

nadane tym obiektom przez ludność łemkowską oraz ruskojęzycznych pasterzy Wołochów, por. wybrane przykłady z Beskidu Niskiego: *Błudna* n. góry, Tyl., por. *błudna (góra)* ‘góra, na której łatwo poblądzić’ (St TŁ, 1949, s. 12)¹¹; *Hirki* n. pola, Tyl., por. ap. *hirka* ‘góрка’ (St TŁ, 1949, s. 28); *Izborec* n. pola i lasu, Tyl., por. ap. *izwor* ‘źródło’ (St TŁ, 1949, s. 32); *Kamienik* n. wzgórze, Tyl., por. ukr. *Kamnianyk* i ap. *kamnianyk* (od licznych kamieni) (St TŁ, 1949, s. 36); *Kiczera* n. góry, Ch., por. ap. *kiczera* ‘góra porośła lasem z gołym wierzchołkiem’ (St TŁ, 1949, s. 44); *Malennik* n. pola, Tyl., por. ap. łemk. *małyna* ‘malina’, por. ukr. *Małynnyk* // *Małennyk* (St TŁ, 1949, s. 47; Rieger, 1995, s. 79); *Magura* n. góry, Ch., por. ap. *magura* ‘wysoka, odosobniona góra’ (St TŁ, 1949, s. 46); *Smereczne* n. pola i lasu, Tyl., por. ap. *smerek* ‘świerk’ (St TŁ, 1949, s. 68; Rieger, 1995, s. 119) (za: Kurek, 2003, s. 88–89)¹².

Niektóre z nich mieszkańcy polskich wsi zniekształcili fonetycznie, aby brzmiały bardziej swojsko, por. gw. formy *Pod Kiciurą*, *Pod Kiciurką* (Pawłowski, 1975, s. 78) urzędowych nazw *Pod Kiczorą*, *Pod Kiczorką*, części wsi Florynka w pow. nowosądeckim.

Do pogranicznych leksemów kulturowych należałoby też zaliczyć polskie mikrotoponimy zawierające fonetyczny element przejęty z gwar łemkowskich, np. twardą wymowę spółgłoski wargowej [m], por. *Kamyniec*, *Na Kamyńcu* n. pola w Cergowej k. Dukli, *Stary Kamyniec* n. pola w Zboiskach k. Dukli, *Koło Kamyniolomu* n. pola w Lipowicy k. Dukli.

Wiele z wymienionych nazw tak mocno utrwaliło się w gwarze i świadomości polskiej zbiorowości pogranicza, że zaczęto ich używać, jako wizytówek, do działań marketingowych oraz do promocji regionu. Przykładem takich działań oraz budowania pozytywnego wizerunku miejsca za pomocą pogranicznych leksemów kulturowych oraz leksyki gwarowej jest Pijalnia Artystyczna w Piwnicznej, która do uatrakcyjnienia swojego menu wykorzystwała połemkowskie nazwy geograficzne Beskidu Sądeckiego oraz słownictwo gwarowe o proveniencji wołoskiej¹³. I tak, sałatka z bundzu, sera owczego białego, pomidorów i bazylii to *Przechyba*, por. *Przechyba*, *Prehyba* — szczyt w zachodniej części pasma Radziejowej w Beskidzie Sądeckim (1175 m n.p.m.), którego nazwa pochodzi od ap. *prehyba* ‘przełęcz’, „po polsku byłoby *przegiba*, a więc przechylenie, grzbiet, przez który trzeba się *przegibnąć*” (Pawłowski, 1975, s. 85)¹⁴. Z kolei sałatka z rukoli, buraków i koziego sera to *Kozi Wierch*. Gwarowy leksem *kiczora* posłużył w Pijalni do nazwania

¹¹ Tu możliwy również wpływ słowacki.

¹² Ch. — Chyrowa, Tyl. — Tylawa (pow. krośnieński).

¹³ Podane poniżej przykłady pochodzą z archiwalnej strony internetowej restauracji: <https://web.archive.org/web/20230330070720/https://www.pijalnia-artystyczna.pl/menu> (dostęp: 26.11.2024).

¹⁴ Tu możliwy również wpływ słowacki, por. n. własną *Priehyba*.

sernika, a *Kiczora z dzwonkiem* to sernik na ciepło z gorącymi malinami. Od wyrazu pospolitego o proveniencji wołoskiej *koszar*, gw. *kosor* ‘zagroda dla owiec na polanie’ (Pawłowski, 1971, s. 52), utworzono nazwę *Koszarki*, w cytowanym menu były to gorące maliny z lodami waniliowymi i bitą śmietaną (Kurek, 2018, s. 207–208). W ofercie Pijalni znaleźć można również *Koszarki Kupidyna* oraz *Kiczorę Amora* — wykwintne lody z owocami, bakaliami i bitą śmietaną, a także placek *Czeremcha*, którego nazwa pochodzi od apelatywu o proveniencji ruskiej *czeremcha* ‘drzewo lub krzew z rodziny różowatych, o białych, silnie pachnących kwiatach (...)’ (SJPSz, 1978, s. 334).

Mikrotoponimy, a także nazwy miejscowości ruskiego pochodzenia wykorzystuje się też w celach marketingowych w nazwach hoteli, zajazdów czy gospodarstw agroturystycznych, por. hotel *Krynica Conference & SPA*, hotel *Wierchomla Ski & Spa* w Wierchomli Małej, hotel *Pod Smerekami* w Krynicy-Zdroju, agroturystyka *Magura* w Nowym Żmigrodzie, *Leśniczówka pod Magurą* w Świątkowej Wielkiej itp. Jak z tego wynika, pograniczne leksemy kulturowe są dziś wykorzystywane przez polską społeczność na równi z unikatowymi walorami krajozrazowymi, przyrodniczymi, historycznymi i kulturowymi regionu (Kurek, 2018, s. 207). Jako rodzaj atrakcji turystycznej, wychodzą poza lokalny zasięg oddziaływania i stają się częścią kultury ogólnopolskiej.

Pogranicznymi leksemami kulturowymi są też nazwiska o proveniencji ruskiej, przejęte przez polską społeczność wiejską (i miejską) na skutek wielowiekowego sąsiedztwa i zawierania mieszanych małżeństw. W systemie antropimicznym polskich gwar pogranicza wyróżniają się zwłaszcza nazwiska odapelatywne, por. wybrane przykłady ze wsi Beskidu Niskiego (pow. krośnieński): *Balaban* od ap. *balabon* ‘junak, także sokół’ (pożyczka ukraińska z tureckiego) — Nadole k. Dukli; *Dubis* od ap. *dub* lub od n. os. *Dub* < od ap. *dub* ‘dąb’ (ukraińskie, białoruskie, słowackie) — Lipowica k. Dukli; *Kołodka* od ap. *kołoda* ‘kłoda, pień, kłoc, słupek, dyby, pęta’ — Cergowa k. Dukli; *Sereda* od ap. *sereda* ‘środa’ — Nadole k. Dukli; *Wolkowicz* od n. os. *Wolek* lub *Wolk* < od ap. *wowk* ‘wilk’ — Cergowa k. Dukli itd. (ISNP); z miejscowości leżących w pobliżu Krosna: *Antoniuk*, *Aseńko*, *Bednarczuk*, *Borys*, *Chłyń*, *Dubik*, *Dubil*, *Dubis*, *Dubisz*, *Dudyński*, *Hawryło*, *Hodorowicz*, *Mastyk*, *Mastyka* (Bubak, 1998, s. 208) oraz z Sądecczyzny: *Fedor*, *Hawryło*, *Hawrzysz*, *Horoszko*, *Hryć*, *Kuryło*, *Matwiejczyk*, *Molodec* i in. (Bubak, 1992).

Wyraźnym wskaźnikiem pograniczności są też przyrostki ruskiego pochodzenia: *-icha* // *-ycha* oraz *-(ań)cia* tworzące określenia kobiet zamężnych, por. *Marcelicha* < *Marcel*, *Szerszenicha* < *Szerszeń*, *Farbańczycha* < *Farbaniec* (Kurdyła, 2011, s. 154), *Chłapcia* < *Chłap* (Kurek, 2019, s. 207). Formant *-cia* występuje również w imionach, pełniąc funkcję hipokorystyczną, por. *Dańcia*,

Gięncia, Halińcia, Mańcia, Talcia (< *Natalia*), *Tecia* (< *Stefania*), podobnie jak w wyrazach pospolitych: *mamcia* ‘mamusia’, *ujańcia* ‘wujenka’¹⁵. W tej samej funkcji w imionach męskich produktywny jest jeszcze sufix *-cio*, por. *Jurcio, Romcio, Sławcio, Wojcio* (< *Wojciech*), *Zęncio* (< *Zenon*), podobnie jak w apelatywach typu *ujcio* ‘wujek’. Dodatkową cechą o proveniencji ruskiej zakrzepłą w przyrostku jest zwięziona wymowa wygłosowego nieakcentowanego *-o* jak *-ũ*, a nawet *-u* (Kurzowa, 1975, s. 40).

Jak wynika z powyższych rozważań, nazwy własne, pełniące funkcję leksemów kulturowych, to wyjątkowe jednostki w polskich gwarach pogranicza. Są wpisane w lokalną rzeczywistość, jako dowód wspólnoty komunikatywnej Polaków i Łemków oraz ich wspólnej wiedzy na temat swojego, pogranicznego świata. Są wyznacznikiem wielowymiarowej tożsamości regionalnej ludności wiejskiej Sądecczyzny i Beskidu Niskiego, budują poczucie „bycia u siebie”, zakorzenienia, związku z miejscem i lokalną zbiorowością (Straczuk, 2008, s. 103). Jako elementy macierzystego języka, tworzą też system wartości pogranicznej wiejskiej zbiorowości i zajmują w tym systemie „naczelne miejsce w hierarchii” (Miodunka, 2003, s. 15). Innymi słowy, pograniczne leksemy kulturowe to językowe łąca decydujące nie tylko o odrębności kulturowej badanego obszaru, lecz przede wszystkim o tworzeniu poczucia wspólnoty ludności pogranicza, która, bez względu na przynależność narodową, potrafi dzięki nim zrozumieć lokalny świat znaczeń i wartości.

LITERATURA

- Alvarez, R.R., Collier, G.A. (1994). The long haul in Mexican trucking: traversing the borderlands of the north and the south. *American Ethnologist*, 21(3), 606–627. <https://doi.org/10.1525/ae.1994.21.3.02a00080>
- Babik, Z. (2001). *Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich. W granicach wczesnośredniowiecznej słowiańszczyzny* [The oldest naming stratum in the Polish lands within the boundaries of early medieval Slavic language]. Kraków: Universitas.
- Bednarczuk, L. (2018). *Początki i pogranicza polszczyzny* [Origins and borders of the Polish language]. Kraków: Lexis.
- Bubak, J. (1992). *Słownik nazw osobowych i elementów identyfikacyjnych Sądecczyzny XV–XVII w. Imiona, nazwiska, przezwiska. Część I: A–M* [Dictionary of personal names and identification elements of the Sącz region in the 15th–17th centuries. Names, surnames, nicknames. Part I: A–M]. Kraków: Universitas.
- Bubak, J. (1996). Topograficzne nazwy miejscowości ziemi krośnieńskiej i jasielskiej [Topographical place names of the Krosno and Jasło land]. W: H. Kurek, F. Tereszkiwicz (red.), *Podkarpackie spotkania. Literatura — Język — Kultura, I: Ziemia krośnieńska w kulturze polskiej* (s. 105–114). Kraków: Universitas.

¹⁵ Rzeczowniki typu: *babcia, ciocia* traktują jako formy sufiksalne rodzime (Grzegorzyczkowa, Puzynina, 1979, s. 104–105), natomiast w formacjach: *mamcia, Halińcia, Mańcia* itp. przyrostek *-cia* ma, moim zdaniem, proveniencję ruską (Kurzowa, 1975, s. 94; Oronowicz, 1990, s. 209).

- Bubak, J. (1998). Nazwiska mieszkańców Krosna z lat 1781–1920 [Surnames of inhabitants of Krosno from 1781–1920]. W: H. Kurek, F. Tereszkievicz (red.), *Podkarpackie spotkania. Literatura — Język — Kultura, II: Inteligencja południowo-wschodnich ziem polskich* (s. 197–208). Kraków: Universitas.
- Centrum Informacji Turystycznej w Nowym Sączu. (b.d.). Łemkowie. <https://ziemiasadecka.info/sadecyzna-wielu-kultur/lemkowie/> (dostęp: 6.08.2023).
- Engelking, A., Golachowska, E., Zielińska, A. (2008). Tożsamość, język i pamięć w sytuacji pogranicza. Uwagi wprowadzające [Identity, language and memory in a border situation. Introductory remarks]. W: A. Engelking, E. Golachowska, E. Zielińska (red.), *Tożsamość — Język — Rodzina. Z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim* (s. 7–24). Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Fiń, A. (2007). Społeczno-kulturowy obraz pogranicza polsko-ukraińskiego: analiza socjologiczna [Social and cultural image of the Polish-Ukrainian borderland. A sociological analysis]. W: J. Kułakowska-Lis, K. Sikora (red.), *Ponad granicami. Kultura, literatura i język obszarów pogranicza* (s. 27–40). Krosno: Wydawnictwo PWSZ w Krośnie.
- Grzegorzczkova, R., Puzyńska, J. (1979). *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime* [Word-formation of contemporary Polish. Suffix native nouns]. Warszawa: PWN.
- Halemba, A. (2017). Tworzenie pogranicza a życie przy granicy. Refleksje terminologiczne w świetle badań terenowych przy granicy polsko-niemieckiej [Creating a borderland and living at the border. Terminological reflections in the light of fieldwork at the German-Polish border]. *Etnografia Polska*, 61(1–2), 5–20.
- ISNP = *Internetowy słownik nazwisk w Polsce* (b.d.). [Internet dictionary of surnames in Poland]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://nazwiska.ijp.pan.pl/> (dostęp: 6.08.2023)
- Kij, M. (2020). Etymologie ludowe w toponimach na pograniczu polsko-ruskim [Folk etymologies in toponyms on the Polish-Ruthenian borderland]. *Słowo. Studia językoznawcze*, 11, 109–127. <https://doi.org/10.15584/slowo.2020.11.7>
- Kłóskowska, A. (1996). *Kultury narodowe u korzeni* [National cultures at their roots]. Warszawa: PWN.
- Kostyrko, T. (2003). Pytania o tożsamość kulturową w perspektywie integracji z Unią Europejską. Konteksty problemu [Questions of cultural identity in the perspective of European Union integration. Contexts of the problem]. *Kultura Współczesna. Teoria — Interpretacje — Praktyka*, 1–2(35–36), 7–12.
- Krzyżaniak, E. (2004). Lokalny pejzaż z różnorodnością w tle. Krótki szkic o tożsamości [The local landscape with diversity in the background. A brief sketch of identity]. *Limite Patriae*, 1, 93–96.
- Kurdyła, T. (2011). *Funkcje formantów rzeczownikowych w polszczyźnie ludowej (na przykładzie trzech wsi podkarpackich)* [Functions of noun formants in folk Polish (based on the example of three villages in the Subcarpathia region)]. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kurek, H. (1995). *Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego. Studium socjolingwistyczne* [Linguistic transformations of the villages of the Krosno region. A sociolinguistic study]. Kraków: Universitas.
- Kurek, H. (2003). *Przemiany leksyki gwarowej na Podkarpaciu* [Changes in dialectal lexis in the Subcarpathian region]. Kraków: Universitas.
- Kurek, H. (2009). Polska wieś południowo-wschodniego pogranicza — trzy typy języka i kultury (na przykładzie regionu krośnieńskiego) [Polish village of the south-eastern borderland — three types of language and culture (based on the example of the Krosno region)]. W: M. Skarżyński, M. Szpiczakowska (red.), *W kręgu języka. Materiały konferencji „Słowotwórstwo — słownictwo — polszczyzna kresowa” poświęconej pamięci Profesor Zofii Kurzowej, Kraków 16–17 maja 2008* (s. 123–133). Kraków: Księgarnia Akademicka.

- Kurek, H. (2016). Krakowianie o wiejskich korzeniach. Podzielona tożsamość [Cracow inhabitants of rural origin. Divided identity]. *Socjolingwistyka*, 30, 73–80. <https://doi.org/10.17651/SOCJOLING.30.6>
- Kurek, H. (2018). Słownictwo gwarowe w epoce globalizacji [Dialect vocabulary in the age of globalisation]. W: R. Przybylska, M. Rak, A. Kwaśnicka-Janowicz (red.), *Historia języka, dialektologia i onomastyka w nowych kontekstach interpretacyjnych* (s. 203–209). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kurek, H. (2019). Obraz społeczności wiejskiej Dukielszczyzny zakrzepty w nazwach kobiet zamężnych. Tradycja i zmiana [The image of rural community of the Dukla Region preserved in the names of married women. Tradition and change]. W: B. Grabka, R. Kucharzyk, A. Tyrpa (red.), *Studia Dialektologiczne V* (s. 203–213). Kraków: Lexis.
- Kurek, H. (2023). Społeczność polska „pograniczy wewnętrznych” na przełomie wieków XX i XXI. Przemiany kulturowo-tożsamościowe [Polish community of ‘internal borderlands’ at the turn of the 20th and 21st centuries]. *Prace Językoznawcze*, 25(3), 107–116. <https://doi.org/10.31648/pj.9185>
- Kurzo wa, Z. (1975). *Elementy kresowe w języku powieści powojennej* [Polish Eastern Borderlands elements in the language of the post-war novel]. Warszawa: PIW.
- Makarski, W. (2000). Jeszcze o nazwie *San* [More about the name *San*]. W: W. Książek-Bryłowa (red.), *Język polski: współczesność, historia* (t. 1, s. 193–210). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Miodunka, W. (2003). Moc języka i jej znaczenie w kontaktach językowych i kulturowych [The power of language and its importance in linguistic and cultural interactions]. W: J. Bartmiński, J. Szadura (red.), *Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań. 2: Warianty języka* (s. 12–16). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Misiak, M. (2018). *Między Popradem a Oslawą. Tożsamość kulturowo-językowa Łemków w ujęciu etnolingwistycznym* [Between the rivers Poprad and Oslawa. Lemkos’ cultural and linguistic identity in ethnolinguistic terms]. Wrocław: Profil.
- Mrózek, R. (1998). Nazwy terenowe [Field names]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* (s. 231–257). Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Nalepa, J. (1997). Polacy nie przejęli od Ukraińców nazwy rzeki San: ze studiów nad najdawniejszym pograniczem polsko-ruskim [Poles did not take over the name of the San river from Ukrainians. Studies on the oldest Polish-Ruthenian borderlands]. *Język Polski*, 77(2–3), 50–162.
- NMPol I = Rymut, K. (red.). (1996). *Nazwy miejscowe Polski. Historia — Pochodzenie — Zmiany* [Place names of Poland. History — origin — changes] (T. 1: A–B). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- NMPol II = Rymut, K. (red.). (1997). *Nazwy miejscowe Polski. Historia — Pochodzenie — Zmiany* [Place names of Poland. History — origin — changes] (T. 2: C–D). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- NMPol V = Rymut, K. (red.). (2003). *Nazwy miejscowe Polski. Historia — Pochodzenie — Zmiany* [Place names of Poland. History — origin — changes] (T. 5: Ko–Ky). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- NMPol XIII = Rymut, K., Czopek-Kopciuch, B., Bijak, U. (red.). (2016). *Nazwy miejscowe Polski. Historia — Pochodzenie — Zmiany* [Place names of Poland. History — origin — changes] (T. 13: Sa–Si). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Oronowicz, E. (1990). Cechy kresowe w gwarze wsi Munina [Polish Eastern Borderlands features in the dialect of the village of Munina]. *Język Polski*, 70, 208–211.
- Pasieka, A. (2016). Jak uratować pogranicze? O teoretycznych modach i metodologicznych pułapkach [How to save the borderland? On theoretical fashions and methodological pitfalls]. *Wielogłos*, 2(28), 125–144. <https://doi.org/10.4467/2084395XWI.16.013.5903>

- Pawłowski, E. (1971). *Nazwy miejscowości Sądecczyzny, I: Nazwy miast, wsi, przysiółków oraz dzielnic miejskich i wiejskich* [Names of towns and villages in the Sącz region, I: Names of towns, villages, farmsteads, as well as urban and rural districts]. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo PAN.
- Pawłowski, E. (1975). *Nazwy miejscowości Sądecczyzny, II: Nazwy osiedli* [Names of towns and villages in the Sącz region, II: Names of housing estates]. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo PAN.
- Reinfuss, R. (1990). *Śladami Łemków* [Traces of Lemko people]. Warszawa: Wydawnictwo PTTK Kraj.
- Rieger, J. (1969). *Nazwy wodne dorzecza Sanu* [Water names of the San basin]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rieger, J. (1993). Elementy ukraińskie w toponimii polskiej i w toponimii Polski [Ukrainian elements in Polish toponymy and in the toponymy of Poland]. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica*, 27, 247–253.
- Rieger, J. (1995). *Słownictwo i nazewnictwo lemkowski* [Lemko vocabulary and names]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SEMPER.
- Rymut, K. (1975). *Nazwy miejscowe dawnego powiatu bieckiego* [Place names of the former Biecz district]. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo PAN.
- SJPSz = Szymczak, M. (red.). (1978–1979). *Słownik języka polskiego* [Dictionary of Polish language] (T. 1–2). Warszawa: PWN.
- Słabczyński, R. (2023). *Mikrotoponimia Beskidu Niskiego* [Microtoponymy of the Low Beskids]. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Smolicz, J.J. (2003). Język jako wartość podstawowa kultury [Language as the basic value of culture]. W: J. Bartmiński, J. Szadura (red.), *Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań 2: Warianty języka* (s. 9–11). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- St TŁ = Stieber, Z. (1949). *Toponomastyka Łemkowszczyzny, II: Nazwy terenowe* [Toponomastics of the Lemko region, II: Field names]. Łódź: Wydawnictwo Łódzkiego Towarzystwa Nauk.
- Stieber, Z. (1974). Polska i ruska nazwa Sanu [Polish and Ruthenian name of the San river]. W: A. Obrębska-Jabłońska, H. Popowska-Taborska, J. Siatkowski (red.), *Świat językowy Słowian* (s. 491–492). Warszawa: PWN.
- Straczuk, J. (2008). Wielojęzyczność pogranicza: od tutejszości do nowej lokalności [Multilingualism in the border region: from localness to a new locality]. W: Engelking, E. Golachowska, E. Zielińska (red.), *Tożsamość — Język — Rodzina. Z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim* (s. 95–107). Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (1998). Pogranicze wschodnie [Eastern borderland]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* (s. 453–465). Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- WUN I = *Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce. Tom pierwszy A–J* (1980). Ministerstwo Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska, Główny Urząd Statystyczny. Warszawa: Wydawnictwa Akcydensowe.
- Żarski, W. (2008). Tożsamość kulinarna jako wykładnik odrębności kulturowej [The culinary component of a cultural identity]. W: I. Masojć, R. Naruniec (red.), *Tożsamość na styku kultur* (s. 80–92). Wilno: Wydawnictwo WUP.

SUMMARY

PROPER NAMES AS "CULTURAL LEXEMES" IN POLISH INNER BORDERLANDS

The subject of the article includes proper names (first names, surnames, names of places and regions, chrematonyms) of Wallachian or Lemko origin which occur in so-called Polish inner borderlands in local dialects (and in general Polish language) and which function as "borderland cultural lexemes." The borderlands in question include the territories located in the Low Beskid Mountains (especially the area of the town of Dukla) which are inhabited (now or only since 1940s) by Polish and Lemko people. The cultural lexemes that occur in this region are linguistic links that not only determine the cultural separateness of the area, but, most of all, the creation of the sense of community of borderland people who, irrespective of their nation, are able to understand the local world of meanings and values due to those lexemes.

Keywords: inner borderland, proper names, cultural lexemes, Beskid Niski, Sądecczyzna

ŻYDZI I PAMIĘĆ O NICH WE WSPÓŁCZESNEJ TOPONIMII POLSKI (REKONESANS)

Słowa tematyczne: Żydzi, nazwa geograficzna, nośnik pamięci, Polska

1. WPROWADZENIE

Żydzi przybywali na ziemię polskie od XI wieku, byli to najpierw kupcy, których obecność jest potwierdzona w źródłach z XI i XII stulecia. Na przełomie XII i XIII wieku zaczęli się osiedlać na Śląsku, a później w głównych miastach innych dzielnic. Pierwsi osadnicy docierali z obszaru niemieckojęzycznego bezpośrednio lub przez Morawy i Czechy. W dokumencie z 1153 roku znajduje się wzmianka o zakupie od Żydów wsi Tynec i ofiarowaniu jej klasztorowi kanoników regularnych we Wrocławiu. W II połowie XII wieku odnotowana jest należąca do Żydów wieś służebna Sokolniki w Wielkopolsce. W dokumencie z 1226 roku znalazła się informacja o Żydach zamieszkałych w kasztelanii bytomskiej na Śląsku, którzy zapewne zajmowali się uprawą roli. Pod koniec XII i na początku XIII wieku grupy wyznawców judaizmu mieszkaly na Śląsku, w Małopolsce, w Wielkopolsce i na Mazowszu. Pierwsze gminy żydowskie powstawały głównie w grodach książęcych, np. we Wrocławiu, Krakowie, Płocku, Kaliszu. Prawdopodobnie wiązało się to z faktem nadania Żydom statusu „servi camerae” (słudzy skarbu). W 1264 roku Żydzi uzyskali od Bolesława Pobożnego tzw. przywilej kaliski gwarantujący im wiele swobód. Został on w 1334 roku potwierdzony i rozszerzony na całą Koronę przez Kazimierza Wielkiego i był uznawany przez późniejszych władców. W połowie XV wieku osadnictwo żydowskie rozszerzało się na wschód, Żydzi osiedlali się w mniejszych miastach, brali w dzierżawy karczmy, browary i gorzelnie, kredytowali kontrakty zbożowe i handel drewnem oraz potażem. Do końca XVI wieku wciąż napływali imigranci żydowscy z państw niemieckich, Czech i Węgier, a rodziny żydowskie na ziemiach polskich były coraz liczniejsze. Liczbę gmin żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej w tym okresie szacuje się na ok. 200,

a terenami kolonizacji stawały się głównie ziemie wschodnie. Do połowy XVII stulecia liczba żydowskich mieszkańców państwa polsko-litewskiego wzrosła ponad dziesięciokrotnie, dochodząc do 400 tys. Żydzi stanowili wówczas ponad jedną trzecią mieszkańców miast. Z czasem stali się niezastąpionymi pośrednikami między wsią, miastem i dworem szlacheckim, rzemieślnikami, wędrownymi kramarzami. Według danych ze spisu z 1764 roku dawną Rzeczpospolitą zamieszkiwało około 750 tys. Żydów (ok. 550 tys. w Koronie), co stanowiło 7% całego społeczeństwa, z czego trzecia część (ok. 250 tys.) mieszkała na wsiach. Im dalej na wschód, tym odsetek Żydów zamieszkujących na wsi zwiększał się, co miało związek ze słabszą urbanizacją tych dzielnic, ale też posiadaniem przez wiele miast przywilejów *de non tolerandis Judaeis*. Struktura osadnictwa ludności żydowskiej w poszczególnych regionach kraju ulegała przemianom w okresie zaborów, co wynikało z polityki prowadzonej przez rządy państw zaborczych. W zaborze pruskim przywileje osadnicze uzyskiwali głównie Żydzi zamożni, w Galicji więcej Żydów mieszkało na wsi, w zaborze rosyjskim z powodu rugów Żydzi ze wsi koncentrowali się w małych miastach (sztetl), gdzie często stanowili większość mieszkańców. Pierwszy powszechny spis ludności przeprowadzony w 1921 roku wykazał obecność w Polsce 2 mln 850 tys. osób wyznania mojżeszowego, obejmujących w liczącym ponad 25 mln kraju ok. 10,5% obywateli. Zdecydowana większość Żydów zamieszkiwała już wtedy w miastach, a jedynie 5% (nieco ponad 140 tys.) na wsi¹. W okresie II wojny światowej Żydzi stali się obiektem szczególnych represji i prześladowań. Naziści dokonywali masowych wysiedleń, kierowali do prac przymusowych, tworzyli getta, z których później deportowali Żydów do obozów koncentracyjnych, realizowali plan ich masowej zagłady. Trudno określić liczbę Żydów polskich, którzy przeżyli wojnę — dane szacunkowe mówią o ok. 300–420 tys. (Wójcik, 2014; Szuchta, 2015).

2. PRZEDMIOT I CEL BADAŃ

Tysiącletnia historia Żydów w Polsce jest zauważalna nie tylko w postaci zabytków kultury materialnej, wpływu na historię, sztukę, gospodarkę i inne sfery życia, widoczna jest także, choć może nie tak wyraziście, w nazwach geograficznych.

Przedmiotem artykułu są współczesne nazwy miejscowe, terenowe i wodne z obszaru Polski motywowane etnonimem *Żyd* i innymi leksemami związanymi z kulturą żydowską, które stały się nośnikami pamięci. Materiał nazewniczy został wyekscerpowany z „Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych” (PRNG),

¹ Opracowano na podstawie tekstów: Cała i in., 2000; Bergman, 2006; Fijałkowski, 2006; Wirtualny Sztetl, 2009.

skonfrontowany z danymi ze słowników historycznych i onomastycznych, uzupełniony o informacje z innych zasobów. Zaprezentowana zostanie klasyfikacja motywacyjna toponimów, ich chronologia² oraz dystrybucja geograficzna.

Bezpośrednią inspiracją do podjęcia tej tematyki był referat Žanety Dvořákovéj, wygłoszony w 2021 roku na 27. Kongresie ICOS w Krakowie „Neighbours who disappeared: non-settlement names with the element *Žid* (‘Jew’) in Bohemia”, opublikowany później w tomie pokongresowym (Dvořáková, 2023), a dotyczący etnonimu *Žid* w anojkonimii czeskiej, oraz dwuczęściowy artykuł Wojciecha Chlebdy „Pamięć o Żydach w wielkich słownikach języka polskiego. Rekonesans” (2022a, 2022b).

Za W. Chlebdą przyjęto, że:

uznanie jakiejś jednostki języka za nośnik pamięci (w danym wypadku — o Żydach) musi się wiązać z faktem, iż w chwili aktualizacji tej jednostki — jej użycia w mowie czy na piśmie, jej odbioru wzrokowego lub słuchowego — dany człowiek choćby przez chwilę uświadamia sobie (...), że ma ona taki czy inny, bezpośredni czy pośredni, związek z Żydami, żydostwem, żydowskością w tej czy innej ich postaci (językowej, kulturowej, historycznej, obyczajowej, politycznej lub innej). Musi się to wiązać z wydobyciem tego związku z własnej pamięci, która jest rezerwuarem zarówno doświadczeń czysto osobistych, jak też pozyskanej z różnych źródeł wiedzy. Ów moment uświadomienia (sobie) jest więc aktualizacją własnej pamięci, a moment taki (...) zachodząc w umysłach innych jednostek, składa się na pewne continuum, pozwalając na zachowanie społecznej ciągłości pamięci (...) i jest podstawą, a więc i warunkiem, pamięci wspólnotowej (2022a, s. 72–73).

W niniejszym artykule „refleksja pamięcioznawcza spotyka się z refleksją leksykograficzną” (por. Chlebda, 2022a, s. 73) i dodatkowo z refleksją onomastyczną, a nośnikami pamięci są nazwy geograficzne. Elementy żydowskie poszukiwane są w podstawach motywacyjnych toponimów. Nazwy własne, podobnie jak wyrazy pospolite, w sposób oczywisty przywołują wątki żydowskie, np. toponimy z elementem *Žyd-*, nazwy typu *Ki(e)rkut*, niektóre sygnalizują możliwy pośredni związek z żydowskością, np. *Szabasówka* (w tym wypadku nie zawsze mający odzwierciedlenie w motywacji realnoznaczeniowej), są też takie, których związek z żydowskością współcześnie niekoniecznie jest czytelny, np. *Okopisko*. Śladów elementów żydowskich poszukiwano, ustalając bezpośrednią motywację toponimów: nie zawsze wystarczy tu odwołanie się do definicji słownikowej, znaczenia apelatywu leżącego w podstawie nazwy, trzeba także wydobyć okoliczności, zdarzenia, które mogły mieć wpływ na kreację toponimu (por. Chlebda, 2022a, s. 73). W rozważaniach posłużono się modelem pamięci zbiorowej Chlebdy, który wyróżnia jej cztery konstytutywne elementy: „podmiot pamięci (ktoś, kto pamięta),

² Niestety prezentowane dane chronologiczne są ograniczone, gdyż mimo kwerend dla wielu nazw i obiektów terenowych dysponowano tylko dokumentacją z XX wieku.

przedmiot pamięci (to, co jest pamięcią obejmowane, czego pamięć dotyczy), treść pamięci, jej zawartość utkana z materii psychicznej i dana nam w różnych fizycznych relacjach (narracjach), obserwator — ktoś, kto postrzega treść pamięci i o nich w relacjach innych powiadamia” (Chlebda, 2012, s. 111). Składników tych poszukiwano w informacjach dotyczących bezpośredniej motywacji nazw z wykorzystaniem zarówno opracowań onomastycznych, historycznych, jak i portali internetowych, takich jak „Wirtualny Sztetl”, „Cmentarze żydowskie w Polsce” oraz portali gmin, stron prywatnych, blogów, materiałów prasowych³.

3. MATERIAŁ NAZEWNICZY

W. Chlebda na podstawie kilku współczesnych słowników języka polskiego zgromadził 200 jednostek jedno- i wielowyrazowych, które uznał za „domniemane nośniki polskiej pamięci o Żydach”. Wybrane leksemy (takie, które potencjalnie mogły być tworzywem nazw geograficznych) zamieszczone przez W. Chlebde w tzw. małym korpusie judaików (2022b, s. 74–81) zostały skonfrontowane ze współczesnymi nazwami geograficznymi pod kątem ich obecności w podstawach toponimów. Analiza toponimów wykazała zaledwie kilka takich podstaw, a są to: etnonim *Żyd* (i formy pochodne), leksemy: *rabin*, *bóżnica* // *bożnica*, *getto*, *kirkut*, *mykwa*, *szabas*. Ponadto do analiz dodano dwa leksemy spoza korpusu Chlebdy — *okopisko*, oznaczające miejsce pochówków, żydowski cmentarz, oraz choronim *Palestyna*. Nie włączono natomiast takich wyrazów jak: *babiniec* ‘miejsce dla kobiet w synagodze’, *Kuczki* ‘żydowskie święto Szałasów’, *macewa* ‘żydowski nagrobek’, *parch* ‘pogardliwe określenie Żyda’, gdyż podstawy toponimów typu: *Babi(e)niec*, *Kuczki*, *Macew*, *Parchatka*, *Parchnica*, *Parchowo* wykazują inne znaczenia, niezwiązane z żydowskością (por. Wolnicz-Pawłowska, 2013, s. 108–119; NMPol V, s. 451–452, VI, s. 423, VIII, s. 303–304). Nie uwzględniono także nazw, które posiadają wtórne znaczenie konotacyjne, np. *Bełżec*, *Jedwabne*, *Majdanek*, *Sobibór*, *Treblinka*, określanych przez Chlebde „onimicznymi nośnikami pamięci o Żydach”, które „utraciły swoją toponimiczną niewinność” (2022a, s. 77, 2022b, s. 66). Wymagają one odrębnych badań z użyciem innych, bardziej dyskursywnych, metod badawczych.

W analizie zebranego materiału toponimicznego wykorzystane zostaną koncepcje lingwistyki kulturowej oraz lingwistyki pamięci, ale przede wszystkim

³ Tekst nie jest wyczerpującym omówieniem tematu pamięci o Żydach w toponimii z powodu ograniczeń, jakie nakłada artykuł naukowy. Materiał zaczerpnięto tylko z jednego oficjalnego rejestru nazw, słowniki geograficzne, regionalne monografie onomastyczne ujawniają dużo więcej nazw historycznych oraz nazw nieoficjalnych zebranych podczas wywiadów terenowych. Nie uwzględniono tu nazw obiektów miejskich: ulic, placów itp., o podobnej motywacji, gdyż urbanonimia jest bardziej różnicowana przez obecność nazw pamiątkowych i wymaga odrębnych badań w tym zakresie.

metody onomastyczne, które posłużą wydobyciu z nazw pamięci przeszłości. Nazwy geograficzne potraktowane zostaną tu jako jawne, pisane, językowe eksponenty pamięci o Żydach w Polsce (Chlebda, 2019, s. 14), nośniki długotrwałej pamięci zbiorowej, które konstytuują pamięć kulturową (Rejter, 2016, s. 34–39).

Ze zbioru współczesnych polskich nazw geograficznych wyekscerpowano ogółem 306 toponimów (78 odnosi się do miejscowości i ich części, 228 do obiektów fizjograficznych), które poddano dalszej weryfikacji pod kątem możliwych związków z pamięcią o Żydach.

Toponimy te mają różnoraki status, są wśród nich nazwy urzędowe (93), nazwy zestandaryzowane, tzn. takie, które zostały zweryfikowane przez Komisję Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych na początku XXI wieku (44), oraz nazwy niestandardyzowane (169) pochodzące ze współczesnych map topograficznych i wywiadów prowadzonych w terenie przez geodetów w latach 2012–2014. Większość nazw, zwłaszcza terenowych, ma jedynie poświadczenie z końca XX stulecia z map topograficznych lub z wywiadów terenowych, nieliczne pojawiają się na mapach topograficznych wydawanych przez Wojskowy Instytut Geograficzny głównie w latach 30. XX wieku. Analizując nazwy i szukając ich poświadczeń, udało się ustalić wcześniejsze potwierdzenia jedynie w wypadku niektórych. Dobrą dokumentację mają nazwy miejscowości samodzielnych — wsi lub dawnych wsi, także nazwy wodne, natomiast nazwy miejscowości niesamodzielnych, nazwy terenowe, zwłaszcza małych obiektów, są słabo udokumentowane.

4. TOPONIMICZNE NOŚNIKI PAMIĘCI O ŻYDACH

4.1. Nazwy z elementem *Żyd-*

Wśród „judaików toponimicznych” dominują nazwy derywowane od etnonimu *Żyd* i wyrazów pochodnych (46 nazw miejscowych i 169 nazw terenowych). Leksem ten, notowany w źródłach pisanych od XIV wieku, jest zapożyczeniem ze starowłoskiego *giudio* ‘żyd’, to z kolei od łac. *iudeus*. Do języka polskiego dostał się zapewne za pośrednictwem czeskim (SEBor 759, por. też Stieber, 1966, s. 33–34) i oznaczał człowieka, mężczyznę należącego do narodu izraelskiego i wyznającego religię mojżeszową, podobnie jak *Żydowin* (XIV wiek). W tym samym czasie zanotowano także przymiotnik *żydo(w)ski* w znaczeniu ‘należący do żydowskiej wspólnoty narodowej i religijnej, dotyczący Żydów, związany z Żydami’ (Sstp XI, s. 607–610).

Żyd jako drugie określenie po imieniu, czyli już jako jednostkowa nazwa osobowa, pojawia się na początku XV wieku, inne derywowane nazwy osobowe notowane w staropolszczyźnie to: *Żydek*, *Żydko* (XIV), *Żydowczyc(z)*, *Żydowczyn*,

Żydowic(z), *Żydowiec* (XV), *Żydowin* (XIII), *Żydówka* (XV, np. Jasco Żydowka), *Żydowowic* (XV), *Żydowski* (XIV), *Żydziec* (XIV) (SSNO VI, s. 374–377). Słownik nazwisk opracowany przez Kazimierza Rymuta notuje ok. 50 nazwisk od tej podstawy (RymSEN II, s. 766). Współcześnie *Żyd* jako nazwisko nie występuje, wysoką frekwencją ma natomiast *Żydek* (2912 nosicieli) (ISNP)⁴.

Nazwy miejscowe z podstawą *Żyd-* pojawiają się w Polsce już w pierwszej połowie XIII wieku⁵, jednak do końca XVI stulecia jest ich niewiele. Dokumenty wzmiankują wtedy cztery wsie *Żydowo*, w historycznej Wielkopolsce (włkp., Godziesze Wielkie, Kołaczkowo, Rokietnica, Śmigiel⁶). Można przypuszczać, że były to pierwsze osady żydowskie w państwie Piastów. W XIV wieku odnotowano pięć kolejnych: trzy wsie w Wielkopolsce — *Żydowo* (włkp., Czarniejewo); *Żydowo* (kuj.-pom., Lubraniec); *Żydowo*, dziś *Żydówko* (włkp., Łubowo), i dwie w Małopolsce — *Żydów* (młp., Igołomia-Wawrzeńczyce); *Żydowo*, dziś *Żydówek* (święt., Kije). W XV wieku zapisano dwie miejscowości: *Żydowsko*, dziś *Żydowskie* w Małopolsce (os., podk., Krempna) oraz *Żydowo*, dziś *Żydówek* w Wielkopolsce (os., kuj.-pom., Lubraniec). W XVI wieku kolejne, m.in. *Żydowo* w Małopolsce (przys., święt., Kije), *Wolę Żydowską // Żydową Wolę*, dziś *Żydy* (wś, maz., Radzanów). Ogółem dokumentację wcześniejszą niż XX-wieczną ustalono dla ponad 20 toponimów, zdecydowana większość udokumentowana jest dopiero w XX wieku.

Nazwy geograficzne z elementem *Żyd-* są zróżnicowane pod względem formalnym, wśród nich można wyodrębnić:

— formacje singularne (afiksalne) — *Żydział* (cz. lasu, śl.), *Żydawka* (pot., dśl.), *Żydzino* (przys. Bukówka, pom.)⁷, *Żydolec* (las, maz.), *Żydzilczyk*⁸ (pot., podk., Krempna), *Żydowiec* (cztery obiekty: cz. wsi Chwałki, święt.; os., łódz.; wzgórze, lubel.; p., święt.), *Żydowina* (cmentarz, śl.), *Żydowizna* (dwa obiekty: las, podl.; kamieniołom, lubel.), *Żydownia* (cz. lasu, śl.), *Żydowa* (cz. wsi Piekielnik, młp.), *Żydowo* (15 obiektów: przys., maz.; wś i jez., lubus.; cz. mta i wś, kuj.-pom.; wś, warm.-maz.; dwie cz. wsi, cztery wsie oraz łąka, włkp.; dwie wsie, zpom.), *Żydowszczyzna* (dwie łąki, podl.), *Żydów* (wś, włkp.; wś, młp.;

⁴ Warto wspomnieć, że badania nad żydowskimi antroponimami mają swoją długoletnią historię, np. staropolskie nazwy osobowe Żydów opracowała Magdalena Sitarz (2002), szczegółowe badania nad antroponimią Żydów na Białostocczyźnie przeprowadziła Zofia Abramowicz (2003, 2010).

⁵ Dane odnoszące się do chronologii najstarszych nazw pochodzą z kartoteki NMPol.

⁶ Dane dotyczące rodzajów obiektów i lokalizacji (województwo, gmina) z PRNG.

⁷ Nazwa zapisywana w źródłach niem. jako *Zidinon* (1288), *Seddyne* (1492) traktowana jako niejednoznaczna genetycznie, może słowiańska, o niewykluczonym związku z etnonimem Żyd (por. Chłudziński, 2007, s. 406).

⁸ Nazwa niestandardyzowana, spolonizowana fonetycznie i graficznie oddająca formę łemkowska **Żydwiczyk*, utworzona od n. m. *Żydowskie* (pol. -ow- oddaje łemk./ukr. -iw-).

przys. Żydówka, święt.; cz. wsi Goleszów, śl.), *Żydówek* (dawniej *Żydowo*, wś, święt.; os. Rabinowa, kuj.-pom.), *Żydówiec* (cz. lasu, maz.), *Żydówka* (13 obiektów: wzgórze, kuj.-pom.; zbocze, cz. wsi, łąka i staw, lubel.; przys., łąka, pole i dwie góry, młp.; cz. lasu i łąk, maz.; łąka, podl.), *Żydówko* (wś, wlkp.; przys. Wierchomina⁹, zpom.), *Żydzioł* (cz. lasu, maz.), *Żydyszczce Pierwsze*, *Żydyszczce Drugie* (części lasu, podk.);

— formacje od wyrażen przyimkowych zawierających n. m. — *Podżydów*¹⁰ (cz. wsi Glew, młp.), *Przedżydowie*¹¹ (cz. wsi Karwin, młp.);

— formacje przymiotnikowe — *Żydowski* (2), *Żydowskie* (ogółem 18 obiektów: cz. lasu, pola, półwysep, łąka, lubel.; dwa pola, łódz.; dwa pola, młp.; las, os., leśn., łąki, dwa pola, podk.; cz. wsi, podl.; cz. wsi, łąki, cz. lasu, święt.), *Pożydowskie* (cz. lasu¹² i łąki¹³, podk.; pola, święt.);

— formacje pluralne — *Żydowce*, *Żydowce-Klucz* (części Szczecina, zpom.), *Żydówki* (łąka, święt.), *Żydy* (wś, maz.; wś, warm.-maz.¹⁴), *Nowa Łąka-Żydy* (cz. Wolbromia, młp.), *Żydky* (przys. Biertowic, młp.; uroczysko, lubel.);

— zestawienia z członem przymiotnikowym — *Żydkowe Doły* (wąwozy, lubel.), *Góra Żydowa* (wzgórze, opol.), *Jezierwy Żydowe* (starorzecze, podl.), *Żydowa Góra* (trzy wzgórza, podl.; g., śl.), *Bagien Żydowski* (bagny, lubel.), *Beskid Żydowski* (pasmo górskie, podk.), *Dział Żydowski* (g., podk.), *Gościniec Żydowski* (droga, maz.), *Góra Żydowska* (cz. Dynowa, podk.; wzgórze, pom.; wzgórze, wlkp.; g., podk.), *Górki Żydowskie* (g., śl.), *Góry Żydowskie* (wzgórza, wlkp.), *Jaskinia Żydowska* (jaskinia, święt.), *Jeziro Żydowskie* (jez., lubus.), *Kolonia Żydowska* (kol. Parzniewic, łódz.), *Kuchary Żydowskie* (wś, maz.), *Kut*¹⁵ *Żydowski* (polana, podk.), *Kutek Żydowski* (polana, podk.), *Kuty Żydowskie* (cz. lasu, podk.), *Las Żydowski* (las, lubel. oraz trzy części lasu, podk.), *Łąka Żydowska* (polana, lubel.), *Łąki Żydowskie* (łąka, lubel.), *Łopiennik Żydowski* (polana, podk.), *Most Żydowski* (most, wlkp.), *Pasika*¹⁶ *Żydowska* (cz. lasu, podk.), *Staw Żydowski* (staw, wlkp.), *Wał Żydowski* (wał, wlkp.), *Wąwóz Żydowski* (wąwóz, młp.), *Wola Żydowska*¹⁷ (wś, święt.), *Zrąb Żydowski* (cz. lasu, podk.), *Żydowska Dolina* (dwie

⁹ W XIX w. n. niem. *Sydowwiese* NMPol (kartoteka).

¹⁰ Por. n. m. *Żydów*.

¹¹ Por. n. m. *Żydów*.

¹² Por. *pożydowski* 'pozostały po Żydach, taki, który należał do Żyda albo do Żydów' (SJPDor); 'o mieniu: pozostały po Żydach, którzy zginęli w czasie II wojny światowej' (SJPPWN).

¹³ Por. n. m. *Żydowskie*.

¹⁴ Nazwa genetycznie prus. zapisywana jako *Schieden*, *Sydden*, *Sidden*, po wojnie ustalono n. *Żydy* NMPol (kartoteka).

¹⁵ *Kut*, *Kutek*, *Kuty* — formy łemkowskie (niestandardyzowane), por. pol. *kąt*.

¹⁶ *Pasika* 'zrąb, miejsce, gdzie wyrąbano las pod uprawę' (Rieger, 1995, s. 96, 153), forma łemkowska (niestandardyzowana), por. pol. *pasieka*.

¹⁷ Od n. m. *Żydów*.

doliny, młp. i maz.), *Żydowska Dołyna*¹⁸ (jar, podk.), *Żydowska Droga* (siedem dróg, duktów, dśl.; młp.; maz.; święt.), *Żydowska Góra* (11 wzgórz i gór, dśl.; kuj.-pom.; lubel.; łódz.; młp.; podk.; śl.; święt.), *Żydowska Górka* (grodzisko, wlkp.), *Żydowska Jama* (jar, podk.), *Żydowska Komora*¹⁹ (jar, podk.), *Żydowska Krew* (uroczysko, lubus.), *Żydowska Niwa* (pole, podk. i cz. lasu, święt.), *Żydowska Poręba* (cz. lasu, święt.), *Żydowska Rowiń* (pole, podk.), *Żydowska Studnia* (cz. lasu, podl.), *Żydowski Beskid* (przełęcz, podk.), *Żydowski Borek* (cz. lasu, maz.), *Żydowski Bród* (os., wlkp.)²⁰, *Żydowski Cmentarz* (uroczysko, kuj.-pom.), *Żydowski Dół* (wąwóz, lubel.; łąka, maz.; parów i wąwóz, święt.), *Żydowski Dukt* (droga, łódz.), *Żydowski Folwark* (pole, młp.), *Żydowski Grunt* (łąki, lubel.), *Żydowski Horb*²¹ (g., podk.), *Żydowski Jar* (wąwóz, święt.), *Żydowski Kąt* (uroczysko, maz.), *Żydowski Las* (pięć części lasu, podk.; młp.; podl.; warm.-maz.), *Żydowski Potok* (dwa potoki: śl.; wlkp. oraz jar, podk.), *Żydowski Rów* (dwa rowy, wlkp.), *Żydowski Zagajnik* (dwie cz. lasu, lubel.), *Żydowski Zrąb* (cz. lasu, podk.), *Żydowski Żleb* (żleb, młp.), *Żydowskie Bagno* (dwa bagna, lubel.; podl.), *Żydowskie Berdo* (g., podk.), *Żydowskie Cięcie* (cz. lasu, lubel.), *Żydowskie Doły* (wąwóz, lubel.), *Żydowskie Górki* (cz. lasu, święt. i dwa wzgórza, wlkp.), *Żydowskie Góry* (cz. wsi, wlkp. oraz dwa wzgórza, święt. i wlkp.), *Żydowskie Miasto* (przys. i las, młp.), *Żydowskie Morgi* (cz. lasu, podk.), *Żydzia Góra* (wzgórza, kuj.-pom. i śl.), *Żydzia Górka* (wzgórze, wlkp.), *Pożydowskie Pole* (pole, maz., Gielnów);

— zestawienia z wyrażeniem przyimkowym zawierającym toponim — *Droga na Żydów* (droga, łódz.), *Schronisko w Żydowskiej Górze* (jaskinia, śl.), *Wąwozy pod Żydowem* (wąwozy, zpom.);

— złożenie *Żydogarbek* (g., podk.).

Wśród obiektów terenowych tak nazywanych są: bagna, drogi, dukty, góry, jary, lasy, pola, łąki, potoki, wzgórza; 99 nazw pochodzi z wywiadu terenowego, więc są one współcześnie używane przez mieszkańców.

Nazwy miejscowe z podstawą *Żyd-* motywowane są bądź osadnictwem żydowskim w danej miejscowości, bądź własnością — Żydzi byli właścicielami, wierzycielami, dzierżawcami gruntów, fabryk, karczem, gorzelni, destylarni itp. Dla nielicznych nazw z tą podstawą udało się ustalić bezpośrednią motywację, np.: *Kuchary Żydowskie*, człon dyferencyjny *Żydowskie* w nazwie oficjalnej funkcjonuje od początku XX wieku²² i nawiązuje do Żydów licznie tu mieszkających w XIX

¹⁸ *Dołyna* — forma bojkowska (niestandardyzowana).

¹⁹ Od n. m. *Żydowskie*.

²⁰ Dawniej n. niem. *Judenfurth* (1845) SENGŚ.

²¹ *Horb* — forma bojkowska (niestandardyzowana), por. pol. *garb*.

²² Nazwa *Kuchary* notowana od XIII w., w XV w. *Kuchary Stare*, w XX *Kuchary Żydowskie*, obok wieś *Kuchary Królewskie* (NMPol V, s. 447).

i XX wieku. Wieś wykupił w 1817 roku zamożny rabin Salamon Posner, który założył w niej fabrykę sukna, dwa domy modlitwy i osiedlił kolonistów żydowskich²³; *Żydowo* (gm. Jednoróżec), mieszkali tu Żydzi od XVIII wieku (Kmoch, 2020); *Kut Żydów*, dawna część wsi Zyndranowa, gdzie mieszkali Żydzi (por. Słabczyński, 2023, s. 319); *Żydowskie* (Jedlicze), pod koniec XIX wieku nabył tu dobra Żyd Mojżesz Kudler²⁴.

Dużą grupę toponimów z podstawą *Żyd-* stanowią miejsca po dawnych cmentarzach żydowskich, np.: *Góra Żydowska* (gm. Złotów); *Góra Żydowska* (Czarnków), stary cmentarz żydowski założony w XVIII wieku, zniszczony przez Niemców; *Pożydowskie*, pola (Łagów); *Żydowina*, nieistniejący cmentarz żydowski, założony w 1815 roku, zdewastowany przez nazistów w czasie II wojny światowej, obecnie na jego miejscu znajduje się cmentarz żołnierzy radzieckich²⁵; *Żydowizna*, stary cmentarz żydowski w Józefowie istniejący od XVIII wieku²⁶; *Żydowo*, część Włocławka, był tu cmentarz założony w XIX wieku, obecnie w tym miejscu znajduje się szkoła (Bielawski, b.d.); *Żydowskie Góry* (Rawicz), dawny cmentarz żydowski założony w XVIII wieku; *Żydowska Góra* (Wejherowo); *Żydowska Górka* (Rogoźno); *Żydowskie Górki* (Odolanów); *Żydowskie Góry* (Pniewy). Rozmieszczenie nazw utworzonych od leksemu *Żyd-*, przym. *żydowski*, odnoszących się do dawnych cmentarzy żydowskich prezentuje rys. 2.

Nazwy terenowe z tymi podstawami motywowane są także tragicznymi wydarzeniami z okresu II wojny światowej lub wcześniejszymi, np.: *Jaskinia Żydowska*, stanowiła prawdopodobnie miejsce schronienia dla ludności żydowskiej²⁷; *Las Żydowski*, ukrywali się tu Żydzi ze Strzyżowa²⁸; *Most Żydowski*, miejsce po moście budowanym przez Żydów w ramach prac przymusowych podczas II wojny światowej nad rzeką Wirenką²⁹; *Żydki*, miejsce ukrywania się Żydów w Wolskim Borze³⁰; *Żydowska Droga*, nazwa zapewne związana z przesiedleniem Żydów z Sadownego do getta w Stoczku; *Żydowska Droga*, w czasie II wojny światowej Żydzi budowali tu drogę na Święty Krzyż³¹; *Żydowska Jama*, *Żydowska*

²³ <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/k/1782-kuchary-zydowskie/99-historia-spoleczności/137557-historia-spoleczności> (dostęp: 27.11.2024).

²⁴ <http://jedlicze.archiwum-jedlicze.sam3.pl/node/1119.html> (dostęp: 27.11.2024).

²⁵ <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/453-wodzislaw-slaski/114-cmentarze/39016-cmentarz-zydowski-w-wodzislawiu-slaskim-ul-ofiar-oswiecimskich> (dostęp: 27.11.2024).

²⁶ <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/j/722-jozefow-woj-lubelskie/114-cmentarze/15052-cmentarz-zydowski-w-jozefowie-ul-kamienna-przy-kamieniolomach> (dostęp: 27.11.2024).

²⁷ <https://jaskiniepolski.pgi.gov.pl/Details/Information/663> (dostęp: 27.11.2024).

²⁸ <https://zapomniane.org/miejsce/wysoka-strzyzowska-draby/> (dostęp: 27.11.2024).

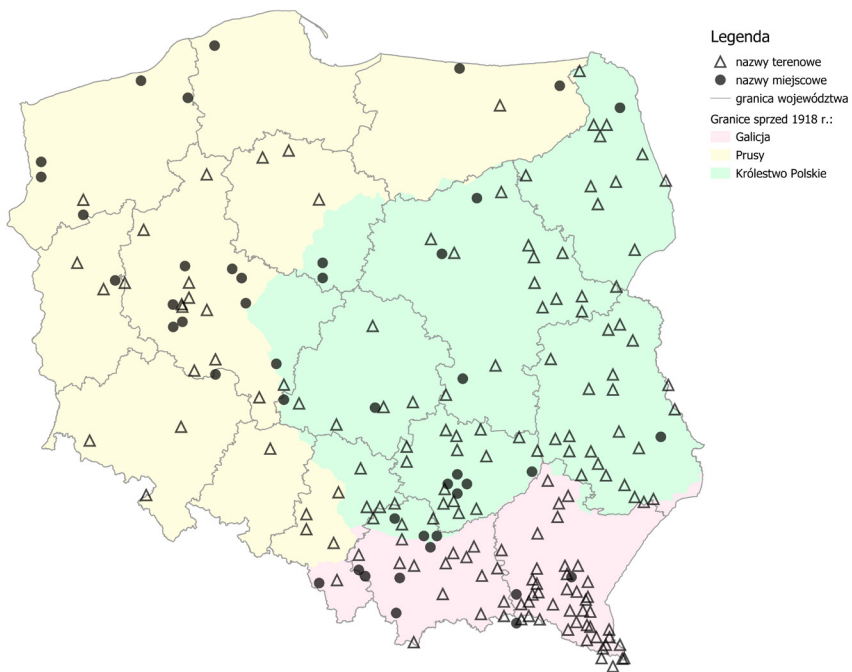
²⁹ PRNG.

³⁰ PRNG.

³¹ <https://www.swietykrzyz.pl/kategorie/droga-krzyzowa-na-krolewskim-szlaku> (dostęp: 27.11.2024).

Góra, ukrywali się tu Żydzi z Leszczawy Dolnej i Leszczawki³²; *Żydowski Jar*, miejsce, gdzie rzekomo rozstrzelano dwu Żydów (Turczyńska, 2019); *Żydowski Zagajnik*, miejsce schronienia Żydów, nadal są tu ślady po ziemiankach, w których ukrywali się podczas wojny³³; *Żydówka*, pomnik na półwyspie jez. Grodno postawiony w 1970 roku „w hołdzie kobietom narodowości żydowskiej ofiarom hitlerowskiego faszyzmu filii obozu koncentracyjnego Stutthof w latach 1939–1945” przez społeczeństwo powiatu toruńskiego³⁴; *Żydowski Żleb*, w tym miejscu w Tatrach zginął w 1925 roku żydowski turysta Kurt Langfeldes³⁵.

Rozmieszczenie geograficzne wszystkich toponimów z elementem *Żyd-* obrazuje rys. 1.

Rys. 1. Toponimy z elementem *Żyd-*
(oprac. Paweł Swoboda)

³² <https://teatrn.pl/ar-oplakiwanie/2-sierpnia-1942-dystrykt-krakow-okupacyjny-powiat-jaroslaw-bircza/> (dostęp: 27.11.2024).

³³ <http://wikimapia.org/7338744/pl/%C5%BBydowski-zagajnik> (dostęp: 27.11.2024).

³⁴ „Filia obozu Stutthof (KL) w Grodnie”, 2024.

³⁵ „Honoratka (Tatry)”, 2023.

Nagromadzenie tego typu nazw zaobserwować można na obszarze dawnej Galicji oraz Królestwa Polskiego. Nieliczne nazwy występują na terenie Śląska, zastąpiły one z reguły wcześniejsze nazwy niemieckie z członem *Juden-*: *Żydowo*, dawniej *Judenlüge*, *Żydowska Góra*, dawniej *Judenberg*, *Żydowski Bród*, dawniej *Judenfurth*, *Żydowski Potok*, dawniej *Juden Bach*. Podczas wymiany etniczno-kulturowej, do jakiej doszło po II wojnie światowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych, część nazw z członem *Juden-* w transpozycji na język polski element ten utraciła, np. *Judenberg*, dziś *Palecznica* (cz. wsi Domecko, opol.), *Juden*, przejściowo *Żydy*, urzędowo ustalono n. *Czarna Góra*³⁶ (os., warm.-maz.), *Judendorf*, przejściowo *Żydy*, dziś *Warszewo*³⁷ (wś, warm.-maz.). Niekiedy zmieniano też nazwy ustalone urzędowo, np. *Sieden*, w latach 1945–1983 *Żydy*, później *Mazurowo* (wś, warm.-maz.). Z jednej strony na tych terenach mamy do czynienia z „transmisją treści pamięci zbiorowej” (por. Wójcicka, 2019, s. 78), z drugiej ze świadomą rezygnacją z takiego nawiązania. Na obszarze Prus Wschodnich polskie nazwy ustalone po II wojnie światowej nawiązują fonetycznie do niemieckich adaptacji nazw z reguły genetycznie bałtyckich, pruskich, np. *Żydowo*, niem. *Siddau* (< prus. *Seduwo*). Na Pomorzu natomiast nazwy miejscowe zaadaptowane w formie *Żydowo*, *Żydziwo*, *Żydowce* są genetycznie niejednoznaczne, łączone z rodem *von Sydow*, słow. przym. **židb* ‘wilgoć’, ich związek z etnonimem *Żyd* jest raczej wątpliwy, choć niewykluczony³⁸. Warte odnotowania jest też istnienie gniazda nazewniczego związanego z n. osady *Żydowskie* (podk., Krempna), dawniej *Żydówka*, założonej w XV wieku na prawie wołoskim, zamieszkiwanej niegdyś przez Łemków (o bezpośredniej motywacji nazwy brak jest informacji). Nazwa leśn. *Żydowskie*, nazwy terenowe *Góra Żydowska*, *Pożydowskie*, *Żydowska Komora*, *Kiczera Żydowiańska*, *Żydzilczyk* pochodzą od nazwy tej miejscowości.

Porównując anojkonimy polskie (169) i czeskie (570) z elementem *Żyd-* // *Žid-*, trzeba zwrócić uwagę przede wszystkim na ich mniejszą liczebność w Polsce. Wynika to z faktu, że dane polskie i czeskie reprezentują inny przedział czasowy i w inny sposób były pozyskiwane. Nazwy czeskie zbierane były w latach 1963–1980, pochodzą z wywiadów terenowych, natomiast nazwy polskie gromadzone były dopiero na początku XXI wieku, a ich źródłem były głównie mapy topograficzne, w mniejszym stopniu wywiad terenowy. Czeski materiał ma jeszcze ten dodatkowy walor, że zawiera informacje o bezpośredniej motywacji nazwy, w zasobach PRNG takie informacje dodatkowe pojawiają się sporadycznie. W anojkonimii czeskiej najczęściej występują nazwy jednoczłonowe typu: *Židovna*, *Žid*, *Židův*, *Židovka*, *Židák* (toponim odnoszący się głównie do żydowskich cmentarzy) i *Židovský*, natomiast w materiale polskim dominują zestawienia

³⁶ *Juden* (1780), *Żydy* (1946), *Czarna Góra* (1951) NMPol II, s. 180.

³⁷ *Judendorf* (1336), *Żydowo* (1946), *Warszewo* (1951) NMPol (kartoteka).

³⁸ Ślady żydowskie w historycznej toponimii pomorskiej omawia Andrzej Chłudziński (2007).

dwuczłonowe od przym. *żydowski* i apelatywu określającego obiekt fizjograficzny (bagny, dół, droga, góra, las itp.), co ma związek z materiałem źródłowym, którym były mapy, w mniejszym stopniu „żywa mowa” charakteryzująca się eliptycznością. W nazwach polskich i czeskich spotykamy podobne motywacje (własność, tragiczne wydarzenia, istnienie cmentarzy). W materiale czeskim wyróżniają się toponimy o charakterze metaforycznym oznaczające miejsca biedne, oddalone, których w Polsce nie zidentyfikowano (por. Dvořáková, 2023, s. 100, 104–110, 117).

4.2. Nazwy od ap. *bóznica* // *božnica*

Leksem *bóznica*, też *božnica* ‘żydowski dom modlitwy, synagoga’ został odnotowany już w XV wieku. Używany był również w szerszym znaczeniu ‘świątynia niekatolicka, pogańska, mahometańska, prawosławna, protestancka’ w XV–XVII wieku (SEBań I, s. 71). Niewiele jest toponimów utworzonych od tej podstawy, zaledwie pięć: *Božnica*, cz. lasu (podk., Solina), *Božnica*, wąwóz (święt., Dwikozy), *Kolo Bóžnicy*, cz. Baranowa Sandomierskiego (podk.), *Pod Bóžnicą*, cz. Wiślicy (święt.), *Na Božnicy*, pola (podk., Miejsce Piastowe). Tylko dla dwóch spośród nich udało się ustalić bezpośrednią motywację odwołującą się do świątyń żydowskich — nazwa *Kolo Bóžnicy* nawiązuje lokalizacyjnie do nieistniejącej już synagogi w Baranowie Sandomierskim, a nazwa *Pod Bóžnicą* wskazuje na położenie względem nieistniejącego żydowskiego domu modlitwy w Wiślicy.

4.3. Nazwy od ap. *getto*

Wyraz *getto* pochodzi z języka włoskiego. Była to pierwotnie nazwa dzielnicy w Wenecji, którą z nakazu władz od XVI wieku zamieszkiwali Żydzi (WSJP). Apelatyw ten jest notowany dopiero w XX-wiecznych słownikach języka polskiego i ma kilka znaczeń: ‘część miasta zamieszкана przez mniejszość narodową, rasową lub religijną’; ‘w czasie II wojny światowej: przymusowo zamknięta dzielnica żydowska’; ‘odizolowana społeczność, rządząca się własnymi prawami, niechętna ludziom z zewnątrz’ (SJPPWN). W PRNG odnotowano dziesięć nazw części miejscowości i dawnych miejscowości, dziś niezamieszkanymi. Nie udało się ustalić bezpośredniej motywacji dla tych nazw, nie nawiązują one raczej do zamkniętych dzielnic żydowskich tworzonych przez Niemców w okupowanej Polsce, bo te tworzono głównie w miastach. Możliwe jednak, że *getto* ma tu znaczenie przenośne ‘miejsce z ciasną zabudową, dużą liczbą mieszkańców’ — aluzyjnie nawiązujące do getta warszawskiego (por. Buczyński, 1997, s. 196). Niewykluczone, że dawniej mieszkali tam Żydzi, choć miejscowości te nie występują na mapach przedwojennych. Nazwa *Getto*, część Kępic (maz.,

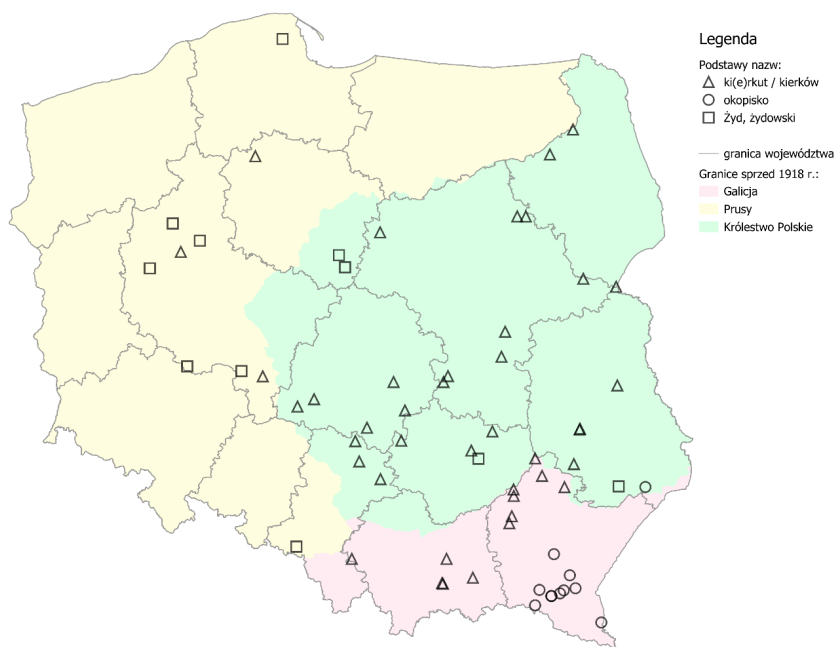
Sieciechów), może odnosić się do obszaru wydzielonego w 1941 roku, w którym przebywało ok. 300 Żydów, później przesiedlonych do getta zbiorczego w Kozienicach (Pietrasiewicz, b.d.). O nazwie *Geto*, części wsi Gawrony (łódz., Sławno), brak jest danych, natomiast w monografii o historii gminy zawarta jest notka, że we wsi Gawrony przed wojną mieszkaly dwie rodziny żydowskie, które na początku wojny zostały wywiezione do getta w Opocznie, a później do Auschwitz (Łuczkowski, 2017, s. 71). Według danych ze spisu w 1921 roku w dwu wsiach, których częściami są *Getta*, mianowicie w Hnatkowicach (podk., gm. Orły) mieszkało siedem osób wyznania mojżeszowego (Sk XIII, s. 32), a w Śmiłowicach (młp., Nowe Brzesko) odnotowano siedmiu Żydów (Sk III, s. 62). O pozostałych *Gettach* (cz. wsi Zbeltowice i Baranów, święt., gm. Bejsce i Skalbmierz; cz. wsi Grodzisko i Lisy oraz dwóch uroczyskach dawnych miejscowości, warm.-maz., gm. Banie Mazurskie, Morąg, Braniewo) brak jest informacji.

4.4. Nazwy od ap. *kirkut* i jego wariantów

Dość charakterystycznymi elementami krajobrazu kulturowego naszego kraju były cmentarze żydowskie³⁹. Po 1939 roku doszło do ich zniszczenia w ogromnej skali, były dewastowane przez Niemców, miejscową ludność oraz powojenne władze. Część przestała istnieć i jedynym śladem po nich są toponimy, zamieszczane tablice informacyjne, oznakowania w ramach inwentaryzacji prowadzonej przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz władze lokalne. W języku polskim na określenie cmentarza żydowskiego używany był i nadal jest wyraz *kirkut* (od XIX wieku), także w różnych wariantach: *kierkot* (od XVII wieku), *kierkut*, *kierków*. Pochodzi on od niem. regionalizmu *kirch-kot* (por. niem. *kot* 'błoto') i jest „ironiczną” przeróbką niem. *kirch-hof* 'cmentarz chrześcijański' (por. SEBań I, s. 590). Dla Żydów wyraz ten ma zabarwienie pejoratywne, choć takiego kwalifikatora w odniesieniu do tego wyrazu we współczesnych słownikach języka polskiego nie ma (por. WSJP). PRNG zawiera ponad 40 toponimów utworzonych od tego leksemu (i jego wariantów): *Kierchów* (las, młp.), *Kierchówek* (las, wlkp.), *Kierkowo* (pole, wlkp.), *Kierków* (ogółem 14 obiektów: dwie części wsi, cz. Radomska oraz pole, łódz.; cmentarz, cz. wsi, g., wzgórze, młp.; łąka, maz.; cz. wsi, cz. lasu, święt.; cz. wsi, pole, g., śl.), *Kierkut* (13 obiektów: cmentarz, łódz.; kol., cztery pola, maz.; cmentarz, las, cz. lasu, dwa wzgórza, podk.; wzgórze, podl.; pole, święt.), *Kierkutek* (cz. lasu, maz.), *Kierkuty* (łąka, lubel.; cmentarz, podl.; łąka, podk.), *Kirkut* (sześć obiektów: cmentarz,

³⁹ Do dziś mam w oczach piękny, majestatyczny obraz cmentarza żydowskiego w Chęcinach (widziany we wczesnym dzieciństwie), położonego na północnym zboczu Góry Zamkowej, u stóp zamku królowej Bony.

kuj.-pom.; park, lubel.; cz. lasu i cmentarz, maz.; uroczysko, podk.; cz. lasu, podl.) oraz *Stary Kirkut* i *Nowy Kirkut* (uroczyska, lubel.), które odnoszą się współcześnie do różnych obiektów terenowych, ale ich nazwy wprost sygnalizują pierwotny charakter tych miejsc. Tylko dla dziewięciu obiektów tak nazwanych w PRNG pojawia się w uwagach notka o cmentarzu żydowskim, natomiast informacje o lokalizacjach zniszczonych cmentarzy zawarte na stronach internetowych „Wirtualny Sztetl”, „Cmentarze żydowskie” pozwalają przypisać do nich większość tych toponimów⁴⁰. Nazwy te, funkcjonujące w obiegu oficjalnym, na mapach topograficznych (13 spośród nich ma charakter urzędowy, 10 zestandaryzowano, 19 ma status niestandardyzowanych) pozostają trwałym nośnikiem pamięci. Rozmieszczenie geograficzne toponimów od ap. *kirkut* i jego wariantów prezentuje rys. 2.

Rys. 2. Toponimy oznaczające cmentarze żydowskie

(oprac. Paweł Swoboda)

⁴⁰ Niektóre tego typu toponimy odnoszą się do cmentarzy ewangelickich lub innych niezwiązanych z Żydami, np. *Kierchówek* (las, śl., gm. Kochanowice) i nie zostały uwzględnione w danych statystyczno-geograficznych.

4.5. Nazwa od ap. *mykwa*

Apelatyw *mykwa* ‘rytualna łaźnia żydowska’ pochodzi z języka jidysz (< hebr. *mikawāh* ‘miejsce zgromadzenia, zbiornik wodny’) i notowany jest w języku polskim od XIX wieku (SEBań II, s. 232). Jednostkowa nazwa terenowa *Mykwa* (bagnó, maz., Kotuń), zapisana na współczesnych mapach, nawiązuje, jak się wydaje, do znaczenia leksemu hebrajskiego. Czy wiąże się ze znaczeniem jidyszowym, czy jest śladem obecności Żydów, czy była tu rytualna łaźnia? We wsi Łączka, obok której położone jest bagno, Niemcy utworzyli przejściowy obóz pracy dla Żydów, którzy byli zatrudnieni przy regulacji rzeki Kostrzyń. Na wydzielonym polu, otoczonym drutem kolczastym i rowem, postawiono baraki, a obóz działał ponad rok (por. Grabowska, 2008), więc związku z pamięcią o Żydach wykluczyć nie można.

4.6. Nazwy od ap. *okopisko*

Leksem *okopisko* ‘cmentarzysko’ odnotowany został w „Słowniku staropolskim” i opatrzono go jednym cytatem z 1434 roku („Cessio fundi certi in Cleparow ante portam dictam *okopisko żydowskie*”) z adnotacją „może już *nomen proprium*” (Sstp VII 558). Linde w swoim słowniku notuje *okopisko* jako ‘miejsce okopane, szczególnie cmentarz żydowski’ (SL II 500), w SJPDor apelatyw ten także się pojawia w znaczeniu ‘miejsce odgraniczone, wyznaczone na chowanie zmarłych (szczególnie o cmentarzu żydowskim)’, ale z kwalifikatorem „dawne”. Odnotowano ogółem 11 obiektów o nazwach utworzonych od tej podstawy (i podobnych): *Okopisko* (7), w formie wyrażen przyimkowych *Koło Okopiska*, *Za Okopiskiem* oraz *Okopiszcze* i *Okopowisko*. Prawie połowa nazw ma charakter urzędowy (5), druga część niestandardyzowany. Wszystkie nazwy typu *Okopiska* (6), określające wzgórze, wzniesienia, oraz *Okopisko*, nasyp w woj. dolnośląskim i lubuskim, odnoszą się do budowli militarnych, okopów, umocnień z okresu wojen światowych, nie do cmentarzy żydowskich, więc nie są brane tu pod uwagę. Dla kilku obiektów w PRNG pojawia się adnotacja, że jest to stary cmentarz żydowski lub miejsce po starym cmentarzu żydowskim, np. *Okopisko* (wzgórze, park, podk.). Dla wielu taką motywację udało się ustalić, np. *Okopisko* (p., podk.), dawny cmentarz żydowski⁴¹, *Koło Okopiska* (podk.), pole położone koło cmentarza żydowskiego⁴², *Za Okopiskiem*, część Tomaszowa Lubelskiego

⁴¹ <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/t/1919-tyrawa-woloska/114-cmentarze/37569-cmentarz-zydowski-w-tyrawie-woloskiej> (dostęp: 27.11.2024).

⁴² <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/n/153-nowotaniec/114-cmentarze/24110-cmentarz-w-nowotancu#> (dostęp: 27.11.2024).

(lubel.), po przeciwnej stronie ulicy znajduje się cmentarz żydowski, *Okopiszczce* (g., podk.), na zboczu cmentarz żydowski⁴³, *Okopowisko* (p., podk.), cmentarz żydowski zniszczony podczas II wojny światowej⁴⁴. Nie ustalono bezpośredniego związku z cmentarzami dla dwóch części lasu *Okopisko* (podk.). Rozmieszczenie nazw od podstawy *okopisko* (i podobnych) związanych z dawnymi cmentarzami żydowskimi prezentuje rys. 2.

4.7. Nazwy od choronimu *Palestyna*

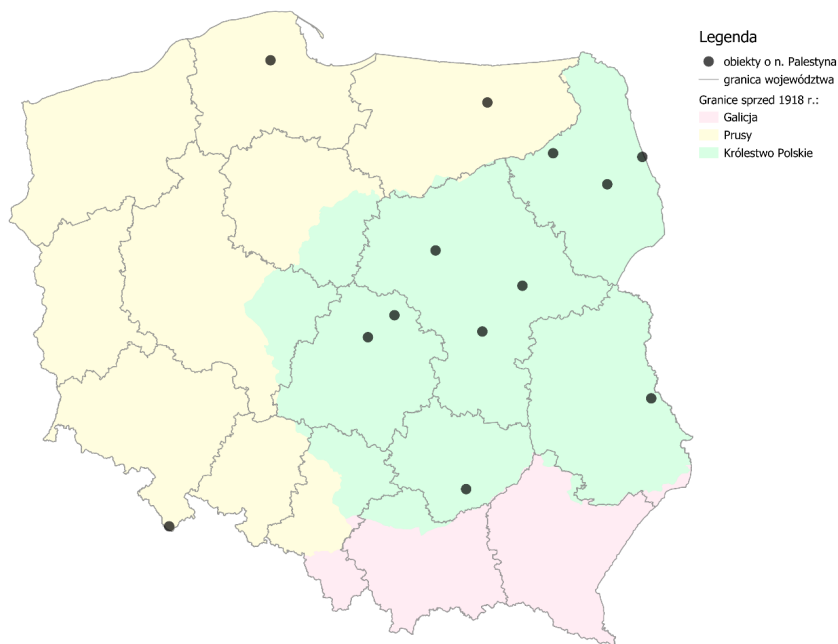
Nazwy typu *Palestyna*, pochodzące od historycznego choronimu na Bliskim Wschodzie, na obszarze Polski traktowane są jako importowane, mające raczej charakter żartobliwy, oznaczające odosobnione miejsca i części wsi, jednak niektóre miejscowości zamieszkiwane były przez Żydów (Buczyński, 1997, s. 48)⁴⁵. W środowiskach żydowskich, mimo wszystkich przemieszczeń, migracji, pamięć Palestyny pozostała żywa (Kula, 2002, s. 93) i część miejsc tak nazwanych może być związana z osadnictwem żydowskim w XIX wieku, kiedy rodziły się idee syjonistyczne stworzenia w Palestynie państwa żydowskiego. Taką motywację ma nazwa kolonii *Palestyna* (podl., Bilminy) założonej w XIX wieku, z której koloniści żydowscy wyprowadzili się w latach 30. XX wieku (Filinowicz, 2018, s. 151)⁴⁶. Zapewne również przysiółek *Palestyna* koło wsi *Kuchary Żydowskie* (maz.) należy łączyć z osadnictwem Żydów. Nazwę *Palestyna* nosi współcześnie dziesięć części wsi i kolonii, z których trzy odnotowano w źródłach z XIX wieku, pozostałe na początku XX. Zarejestrowano także trzy nazwy terenowe, z których przynajmniej jedna ma związek z pamięcią o Żydach: *Palestyna*, pole (podl.), dawniej pastwiska na południe od Wąsosza, użytkowane przez Żydów (Ostrowski, 2023). Większość nazw *Palestyna* odnosi się do części wsi i ma charakter urzędowy, 5 jest niestandardizowanych, a ich rozmieszczenie geograficzne przedstawia rys. 3.

⁴³ <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/l/139-lutowiska-d-urbanice/114-cmentarze/20065-cmentarz-zydowski-w-lutowiskach#> (dostęp: 27.11.2024).

⁴⁴ Miejsce, w którym Żydzi mieszkający w Jaśliskach chowali zmarłych, por. Słabczyński (2023, s. 211).

⁴⁵ Podobne sformułowanie pojawia się w tym opracowaniu odnośnie do nazw *Jeruzal*, *Jerozolima*, ale toponimy tego typu notowane współcześnie nie wykazują związku z osadnictwem żydowskim.

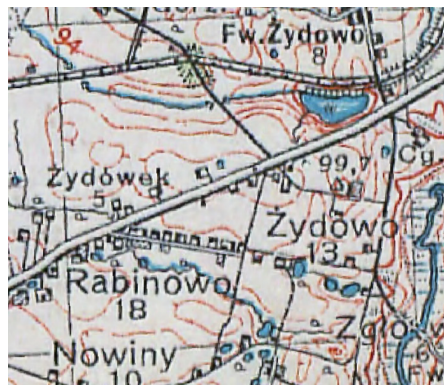
⁴⁶ Pamięć o Żydach tam mieszkających jest ciągle żywa wśród obecnych mieszkańców, opowieść o historii dokumentuje film z 2020 r. „Sokółska Palestyna” zrealizowany przez Jacka Słomińskiego (TVP3 Białystok, 2020).

Rys. 3. Toponimy od choronimu *Palestyna*
(oprac. Paweł Swoboda)

4.8. Nazwy od ap. *rabin*

Apelatyw osobowy *rabin* ‘naczelnik gminy żydowskiej, wybierany na urząd spośród uczonych w piśmie’ (jidysz *rabinner*, to z hebr. *rab-bi* ‘mistrzu mój’), notowany od XVII wieku (SEBań III, s. 5), stał się podstawą dwóch nazw miejscowych posiadających dokumentację od XIX wieku: *Rabinowo*, wś (kuj.-pom., Lubraniec), dawny folwark oddzielony od dóbr *Żydowo* (SG IX, s. 343), oraz *Rabinówka*, wś (lubel., Tomaszów Lubelski), będąca w posiadaniu rodziny Godfeldów, której przedstawiciel pełnił funkcję rabin (Niedźwiedz i in., 2021, s. 160), a także nazwy terenowej *Rabinówka*, dziś część lasu koło wsi Stare Kuchmy (podl., Michałowo), a dawniej folw. z fabryką sukna (zob. rys. 4, 5, 6).

Rys. 4. Fragment mapy WIG (P38-S27) z 1934 roku

Rys. 5. Fragment mapy WIG (P47-S37) z 1937 roku

Rys. 6. Fragment mapy WIG (P36-S37) z 1931 roku

4.9. Nazwy od ap. *szabas* i pochodnych

Wyraz *szabas*, *szabat*, *sabat*, *szabes* 'cotygodniowe święto żydowskie, czas od piątkowego do sobotniego zachodu słońca, świętowany jako dzień odpoczynku' pochodzi z języka jidysz (< hebr. *šabat*), w języku polskim notowany jest od XVII wieku (WSJP). Od tego apelatywu pochodzą nazwiska *Szabas*, *Szabat*, *Sabat* (RymSEN II, s. 516, 386). Odnotowano ogółem 6 toponimów z tą podstawą: *Szabaty*, część wsi Huta Nowa (podk., Harasiuki), *Szabatówka*, część lasu (podk., Narol), *Sabat* (dawniej *Szabas* XVIII w.), kolonia (maz., Wolanów), *Szabes*, pole (młp., Gręboszów), oraz dwa hydronimy *Szabasówka*, ciekii płynące w pobliżu Sabatu i powiązane z nim genetycznie. Nazwy *Szabaty*, *Szabatówka* łączyć należy raczej z nazwiskiem *Szabat* notowanym dość licznie na tym terenie. Natomiast w wypadku nazwy *Sabat* możliwy jest związek z osadnictwem żydowskim; w par. Mniszek, do której przynależała attynencja i młyn *Szabas*, odnotowano w 1787 roku 82 Żydów na 1742 mieszkańców (Derwich, 2000, s. 124).

5. PODSUMOWANIE

Analiza kilkuset współczesnych toponimów pochodzących od leksemów — „domniemanych nośników pamięci o Żydach” wykazała, że nie wszystkie nazwy są motywowane przez elementy kultury żydowskiej. Niewątpliwie nośnikami pamięci o Żydach są nazwy geograficzne derywowane od etnonimu *Żyd*, przymiotnika *żydowski*, mniej liczne pochodzące od apelatywów: *bóżnica*, *kirkut*, *okopisko*, *rabin* i choronimu *Palestyna*. Są one świadectwem osadnictwa żydowskiego, które jednak miało inny charakter niż np. kolonizacja niemiecka, wołoska czy olęderska, różni się także od osadnictwa Tatarów czy Łużyczan (Sarbów) osadzanych we wsiach „jenieckich”. Ślady tamtych kolonizacji mamy w nazwach etnicznych i częściowo patronimicznych. Żydzi nie przybywali jako zorganizowane grupy osadzające całe wsie, podobnie jak Ormianie, którzy docierali na ziemię polskie w stosunkowo niewielkich grupach, trudnili się handlem i nie pozostawili śladów w toponimii. Prawo polskie pozbawiało Żydów możliwości nabywania majątków ziemskich, stąd brak starych nazw typu dzierżawczego, które pojawiają się dopiero później. Taki charakter osadnictwa wpłynął na to, że badana grupa nazw odnosi się do obiektów niewielkich i stosunkowo niedawno powstałych. Duża część toponimów dokumentuje miejsca pochówków, miejsca schronienia i innych tragicznych wydarzeń z okresu II wojny światowej. Warto zwrócić uwagę, że dla nazwania żydowskich cmentarzy istnieje kilka określeń, które wtórnie zaczęły funkcjonować jako toponimy, np. *Żydowska Górka*, *Żydowskie Góry* (notowane głównie w dawnym zaborze pruskim), *Kirkut* i podobne (w Królestwie Polskim i Galicji) oraz *Okopisko* (w Galicji).

Wydobyte nazwy geograficzne są przedmiotem trwałej, zapisanej pamięci zbiorowej Polaków. Są „palimpsestowymi złożami przeszłości” (Nycz, 2017, s. 153), których treścią jest tysiącletnia obecność Żydów w Polsce. W świetle toponimii Żydzi postrzegani byli przez pryzmat etnosu i/lub religii, działalności rzemieślniczej, przemysłowej, rolniczej i martyrologii w czasie II wojny światowej. Autorka wystąpiła tu w charakterze obserwatora, sprawozdawcy, wydobywającego przedmiot i treść pamięci poprzez opis wybranych nazw geograficznych.

SKRÓTY

- ap. — apelatyw
- cz. — część
- cz. mta — część miasta
- dśl. — dolnośląskie
- g. — góra
- hebr. — hebrajski
- jez. — jezioro
- kol. — kolonia
- kuj.-pom. — kujawsko-pomorskie
- leśn. — leśniczówka
- lubel. — lubelskie
- lubus. — lubuskie
- łac. — łaćski
- łódz. — łódzkie
- m. — miejscowość
- maz. — mazowieckie
- młp. — małopolskie
- n. — nazwa
- n. m. — nazwa miejscowości
- n. os. — nazwa osobowa
- niem. — niemiecki
- opol. — opolskie
- os. — osada
- podk. — podkarpackie
- podl. — podlaskie
- pom. — pomorskie
- prus. — pruski
- przys. — przysiółek
- słow. — słowiański
- warm.-maz. — warmińsko-mazurskie
- wś — wieś
- zpom. — zachodniopomorskie

LITERATURA

- Abramowicz, Z. (2003). *Słownik etymologiczny nazwisk Żydów białostockich* [Etymological dictionary of surnames of Białystok Jews]. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Abramowicz, Z. (2010). *Antroponimia Żydów białostockich* [Anthroponymy of Białystok Jews]. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Bergman, E. (2006). Żydzi na wsi w Królestwie Polskim w XIX i XX wieku [Jews in the countryside in the Kingdom of Poland in the 19th and 20th centuries]. W: W. Mielewcyk, U. Siekacz (red.), *Żydzi na wsi polskiej. Sesja naukowa. Szreniawa, 26–27 czerwca 2006* (s. 30–36). Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.
- Bielawski, K. (b.d.). Włocławek. *Cmentarze żydowskie w Polsce*. <http://cmentarze-zydowskie.pl/wloclawek.htm> (dostęp: 27.11.2024)
- Buczyński, M. (1997). *Pamiętkowe nazwy miejscowe w językach słowiańskich* [Commemorative place names in Slavic languages]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Cała, A., Węgrzynek, H., Zalewska, G. (2000). *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik* [History and culture of Polish Jews. Dictionary]. Warszawa: WSiP.
- Chlebda, W. (2012). Pamięć ujęzykowiona [Languageized memory]. W: J. Adamowski, M. Wójcicka (red.), *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej* (s. 109–119). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Chlebda, W. (2019). Z katalogu zajęć pamięcioznawczych [From the catalogue of memory science tasks]. *Stylistyka*, 28, 7–24. <https://doi.org/10.25167/Stylistyka28.2019.1>
- Chlebda, W. (2022a). Pamięć o Żydach w wielkich słownikach języka polskiego. Rekonesans. Cz. I [Remembrance of Jews in the great dictionaries of the Polish language: Reconnaissance: Part 1]. *LingVaria*, 17(1), 69–82. <https://doi.org/10.12797/LV.17.2022.33.06>
- Chlebda, W. (2022b). Pamięć o Żydach w wielkich słownikach języka polskiego. Rekonesans. Cz. II [Remembrance of Jews in the Great Dictionaries of the Polish Language: Reconnaissance: Part 2]. *LingVaria*, 17(2), 65–82. <https://doi.org/10.12797/LV.17.2022.34.05>
- Chłudziński, A. (2007). Ślady żydowskie w toponimii pomorskiej [Jewish traces in Pomeranian toponymy]. W: M. Jaroszewicz, W. Stępiński (red.), *Żydzi oraz ich sąsiedzi na Pomorzu Zachodnim w XIX i XX wieku* (s. 405–418). Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Derwich, M. (2000). *Materiały do słownika historyczno-geograficznego dóbr i dochodów dziesięcinnych benedyktyńskiego opactwa św. Krzyża na Łysej Górze do 1819 r.* [Materials for a historical and geographic dictionary of goods and revenues subject to the tithe of the Benedictine Abbey of the Holy Cross in Łysa Góra until 1819]. Wrocław: Larhcor.
- Dvořáková, Ž. (2023). Neighbours who disappeared: non-settlement names with the element *Žid* ('Jew') in Bohemia. W: U. Bijak, P. Swoboda, J.B. Walkowiak (red.), *Proceedings of the 27th International Congress of Onomastic Sciences. Onomastics in Interaction With Other Branches of Science. Volume 1. Keynote Lectures. Toponomastics* (s. 99–120). Kraków: Jagiellonian University Press.
- ESHP = *Elektroniczny słownik hydronimów Polski*. (b.d.). [Electronic dictionary of hydronyms of Poland]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://eshp.ijp.pan.pl/> (dostęp: 27.11.2024)
- Fijałkowski, P. (2006). Żydzi w mazowieckich wsiach od czasów najdawniejszych do początków XIX wieku [Jews in Masovian villages from the earliest times to the beginning of the 19th century]. W: Mielewcyk, U. Siekacz (red.), *Żydzi na wsi polskiej. Sesja naukowa. Szreniawa, 26–27 czerwca 2006* (s. 17–29). Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.
- Filia obozu Stutthof (KL) w Grodnie. (2024, 19 stycznia). W: *Wikipedia*. [https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Filia_obozu_Stutthof_\(KL\)_w_Grodnie&oldid=72613473](https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Filia_obozu_Stutthof_(KL)_w_Grodnie&oldid=72613473)

- Filinowicz, A. (2018). Nazwy terenowe świadectwem istnienia społeczności żydowskiej. Na przykładzie mikrotoponimii powiatu sokólskiego [Place names as an evidence of Jewish existence. Based on the microtoponymy of the Sokólski district]. W: J. Ławski, K.K. Pilichiewicz, A. Wydrycka (red.), *Żydzi wschodniej Polski. Seria VI. Żydzi białostoccy: od początków do 1939 roku* (s. 143–153). Białystok: Prymat.
- Grabowska, U. (2008). Mariawici i Żydzi — rzecz o pomocy [The Mariavites and the Jews — on help]. *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*, 4, 442–465. <https://doi.org/10.32927/ZZSiM.282>
- Honoratka (Tatry). (2023, 5 kwietnia). W: *Wikipedia*. [https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Honoratka_\(Tatry\)&oldid=70048653](https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Honoratka_(Tatry)&oldid=70048653)
- ISNP = *Internetowy słownik nazwisk w Polsce*. (b.d.). [Internet dictionary of Polish surnames]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://nazwiska.ijp.pan.pl/> (dostęp: 27.11.2024)
- Jagielski, J. (b.d.). macewa. W: Z. Borzymińska, R. Żebrowski (red.), *Polski Słownik Judaistyczny*. Delet. <https://delet.jhi.pl/pl/psj?articleId=15427> (dostęp: 27.11.2024)
- Kmoch, M.W. (2020, 9 sierpnia). MAŁA OJCZYZNA: Żydzi w gminie Jednorozec (powiat przasnyski) [SMALL HOMELAND: Jews in the Jednorozec commune (Przasnysz district)]. *Kurpianka w wielkim świecie*. <http://www.kurpiankawielkimswiecie.pl/2020/08/maa-ojczyzna-zydzi-w-gminie-jednorozec.html>
- Kula, M. (2002). *Nośniki pamięci historycznej* [Carriers of historical memory]. Warszawa: DiG.
- Łuczowski, J. (2017). *Gmina Sławno: wczoraj i dziś* [Sławno commune: yesterday and today]. Sławno: Urząd Gminy.
- Niedźwiedz, E., Niedźwiedz, J., Czubaj-Gancarz, M. (2021). *Dzieje miejscowości gminy Tomaszów Lubelski* [The history of the localities of the Tomaszów Lubelski commune]. Zamość–Tomaszów Lubelski: AKAPIT.
- NMPol = Rymut, K. i in. (red.). (1996–2021). *Nazwy miejscowe Polski. Historia — pochodzenie — zmiany* [Place names of Poland. History — origin — changes] (T. 1–16). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Nycz, R. (2017). *Kultura jako czasownik* [Culture as a verb]. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN.
- Ostrowski, A. (2023). Nazewnictwo [Naming]. W: *Wąsosz nad Wissą*. <https://adamostroy1.wixsite.com/adam-ostrowski/nazewnictwo> (dostęp: 27.11.2024)
- Pietrasiewicz, T. (b.d.). Sierpień 1942. Generalne Gubernatorstwo. Dystrykt Radom. Sytuacja w powiatach [August 1942. General Government. Radom District. Situation in counties]. *Teatr NN*. <https://teatrn.pl/ar-oplakiwanie/sierpien-1942-generalne-gubernatorstwo-dystrykt-radom-sytuacja-w-powiatach/> (dostęp: 27.11.2024)
- PRNG = *Państwowy Rejestr Nazw Geograficznych* [National Register of Geographical Names]. Główny Urząd Geodezji i Kartografii. <https://www.geoportal.gov.pl/pl/dane/panstwowy-rejestr-nazw-geograficznych-prng/> (dostęp: 27.11.2024)
- Rejter, A. (2016). *Nazwa własna wobec gatunku i dyskursu* [Proper name towards genre and discourse]. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rieger, J. (1995). *Słownictwo i nazewnictwo lemkowski* [Lemko vocabulary and nomenclature]. Warszawa: Semper.
- RymSEN = Rymut, K. (1999–2001). *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny* [Surnames of Poles. Historical and etymological dictionary] (T. 1–2). Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN; Instytut Języka Polskiego PAN.
- SEBań = Bańkowski, A. (2000–2014). *Etymologiczny słownik języka polskiego* [Etymological dictionary of Polish] (T. 1–3). Warszawa: PWN.
- SEBor = Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Etymological dictionary of Polish]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- SENGŚ = *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska* [Etymological dictionary of geographical names of Silesia]. <https://sengs.e-science.pl/> (dostęp: 27.11.2024)

- SG = Sulimierski, F., Chlebowski, B., Walewski, W. (red.). (1880–1902). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* [Geographical dictionary of the Kingdom of Poland and other Slavic countries] (T. 1–15). Warszawa.
- SGPPAN (kartoteka) = *Kartoteka Słownika gwar polskich* [Dictionary of Polish dialects (records)]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/37156> (dostęp: 27.11.2024)
- Sitarz, M. (2002). Nazwy osobowe Żydów. Próba objaśnienia [Personal names of Jews. Attempted explanation]. W: A. Cieślíkowa (red.), *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych* (T. 5, s. 3–18). Kraków: DWN.
- SJPDor = Doroszewski, W. (red.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* [Dictionary of Polish language] (wersja elektroniczna). <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/>
- SJPPWN = *Wydawnictwo Naukowe PWN*. (red.). (b.d.). *Słownik języka polskiego PWN* [PWN dictionary of the Polish language]. <https://sjp.pwn.pl/sjp/> (dostęp: 27.11.2024)
- Sk = *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 IX 1921 r. i innych źródeł* [Index of localities in the Republic of Poland prepared on the basis of the results of the first general population census of 30.09.1921] (t. III: woj. kieleckie, 1925; t. XIII: woj. łwowskie, 1924). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- SL = Linde, S.B. (1854–1860). *Słownik języka polskiego* [Dictionary of Polish language] (T. 1–6). Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Słabczyński, R. (2023). *Mikrotoponimia Beskidu Niskiego* [Microtoponymy of Low Beskid]. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Stankiewicz, D. (b.d.). Cmentarze żydowskie, miejsca egzekucji, zbiorowe mogiły na terenie województwa podlaskiego [Jewish cemeteries, execution sites, mass graves in the Podlaskie Voivodeship]. *Centrum Edukacji Obywatelskiej Polska — Izrael*. <https://bialystok.jewish.org.pl/page5.html> (dostęp: 27.11.2024)
- Stieber, Z. (1966). Rzym, krzyż, Żyd [Rome, cross, Jew]. *Rocznik Sławistyczny*, 26(1), 33–34.
- SSNO = Taszycki, W. i in. (red.). (1965–1987). *Słownik staropolskich nazw osobowych* [Dictionary of Old Polish personal names] (T. 1–7). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sstp = Urbańczyk, S. i in. (red.). (1953–2002). *Słownik staropolski* [Dictionary of the Old Polish language] (T. 1–10). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Szuchta, R. (2015). 1000 lat historii Żydów polskich. Podróż przez wieki [1000 years of history of Polish Jews. A journey through the ages]. *POLIN*. https://www.polin.pl/sites/default/files/podrecznik_1000_lat_historii_zydow_polskich_podroz_przez_wieki_web.pdf
- Turczyńska, K. (2019, 24 maja). Żydowski Jar — urokliwy wąwóz w Bałtów, w którym odkryto ślady dinozaurów [Żydowski Jar — a charming gorge in Bałtów, where traces of dinosaurs were discovered]. *Skomplikowane*. <https://skomplikowane.pl/na-trasie/zydowski-jar/>
- TVP3 Białystok (2020, 25 sierpnia). *Sokólska Palestyna* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ueUrenKt7Q>
- WIG = Taktyczna mapa Polski w skali 1 : 100000 wydana przez Wojskowy Instytut Geograficzny w Warszawie w latach 1924–1938 [Tactical map of Poland on a scale of 1:100,000 published by the Military Geographical Institute in Warsaw in the years 1924–1938]. <http://mapywig.org> (dostęp: 27.11.2024)
- Wirtualny Sztetl* [Virtual Sthetl] (2009). Portal Muzeum POLIN. <https://sztetl.org.pl/> (dostęp: 27.11.2024)
- Wołnicz-Pawłowska, E. (2013). *O nazwach wodnych w Polsce* [About water names in Poland]. Warszawa: DiG.
- Wójcicka, M. (2018). Język pamięci zbiorowej (w kontekście kultury oralności, piśmienności i elektralności). Prolegomena [The language of collective memory (in the context of the culture of orality, literacy and electracy). Prolegomena]. W: W. Czachur (red.), *Pamięć w ujęciu lingwistycznym. Zagadnienia teoretyczne i metodyczne* (s. 68–93). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

- Wójcik, R. (2014). 1000 lat historii Żydów polskich: miniprzewodnik po Wystawie Stałej Muzeum POLIN [1000 years of the history of Polish Jews: a short guide to the POLIN Museum's Core Exhibition]. *Google Arts & Culture*. <https://artsandculture.google.com/story/DwWxB806kgoA8A?hl=pl>
- WSJP = Żmigrodzki, P. (red.). (b.d.). *Wielki słownik języka polskiego* [Great dictionary of Polish language]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://wsjp.pl/> (dostęp: 27.11.2024)
- Żbikowski, A. (2010). Żydzi [Jews]. W: M. Kopczyński, W. Tygielski (red.), *Pod wspólnym niebem. Narody dawnej Rzeczypospolitej* (s. 99–112). Warszawa: Muzeum Historii Polski.

SUMMARY

JEWS AND THE MEMORY OF THEM IN THE CONTEMPORARY TOPONYMY OF POLAND (A RECONNAISSANCE)

The subject of this article are Polish contemporary geographical names originated from the ethnonym *Żyd* 'Jew' and other lexemes related to Jewish culture. The material was excerpted from the "National Register of Geographical Names" (PRNG) and compared with data concerning history of these places. The analysis of several hundred toponyms derived from certain lexemes — "alleged carriers of memory of the Jews", showed that not all of them are related to the elements of Jewish culture. Undoubtedly, the carriers of the memory of Jews are numerous geographical names derived from the ethnonym *Żyd*, the adjective *żydowski* 'Jewish' and, less numerous appellatives: *bóżnica* 'synagogue', *kirkut*, *okopisko* 'Jewish cementary', *rabin* 'rabbi', and the choronym *Palestyna*. They are testimony to Jewish settlement, property rights, tragic events during World War II, and document places of prayer, refuge and burial places. These toponyms are the subject of the permanent, recorded collective memory of Poles.

Keywords: Jews, geographical name, carrier of memory, Poland

ТЕТЯНА КОСМЕДА
tkosmeda@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8912-2888

Донецький національний університет імені Василя Стуса
Вінниця, Україна

ОКСАНА КОВТУН
o.kovtun@donnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9139-8987

Донецький національний університет імені Василя Стуса
Вінниця, Україна

<https://doi.org/10.17651/ONOMAST.68.11>
Onomastica LXVIII, 2024
PL ISSN 0078-4648

МОДЕЛЮВАННЯ АКСІОЛОГІЙНО-МАРКОВАНИХ ЗНАЧЕНЬ ТОПОНІМІВ ТА ЇХНІХ ПОХІДНИХ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ: АКТУАЛІЗАЦІЯ МАКРОЕКСТРАЛІНГВАЛЬНОГО ЧИННИКА «ВІЙНА»

Ключові слова: аксіологічно-марковані значення, екстралінгвальний макрочинник, українська лінгвокультура, креативна топоніміка, політична топоніміка, конотативні топоніми

ВСТУП

Мова — феномен, що, як відомо, постійно перебуває в поступі; організм, що різноаспектно та різновекторно розвивається. Причинами розвитку мови насамперед є інтра- та екстралінгвальні чинники. Одним із макроекстралінгвальних чинників впливу на розвиток української мови, характер її інноваційності сьогодні вважається пропагандистська діяльність «русского мира» й передусім російсько-українська гібридна війна, що розпочалася, як відомо, у 2014 році, а повномасштабне вторгнення — 24 лютого 2022 року. Саме ці події значно вплинули на оновлення лексико-семантичного й фразеологічного складу української мови, актуалізували її словотвірний ресурс, удосконалили стилістичний лад, а також (можливо, дещо менш виразно) граматичну систему, насамперед морфологічну, що виявляється, зокрема, у трансформаціях значень слів у межах лексико-граматичних розрядів, насамперед й опозиційних категорій *загальна назва* — *власна назва*. Інноваційність у сфері системи власних назв стосується передусім трансформацій, що відбуваються

в межах процесів апелятивізації, деонімізації чи антономазії, перейменування з метою деідеологізації, моделювання мовної гри, прагматичних смислів. В українському мовознавстві зазначеним процесам присвячено чимало праць відомих учених, насамперед Любомира Белея (2002), Олега Белея (2007), Святослава Вербича (2008), Юрія Карпенка (2003, 2007, 2008, 2009), Михайла Торчинського (2008) та ін., однак типи моделей творення аксіологічно-маркованих смислів, що характерні для онімної системи, потребують опису з урахуванням інноваційних процесів розширення значення власних назв, видозміни їхньої прагматики, що є завданням і креативної ономастики (див. про це: Космеда, 2022), і лінгвопрагматики загалом, і теорії мовної гри, і політичної лінгвістики, і соціолінгвістики, і так званої лінгвістики брехні чи лінгвістичної ментіології (ідеться про псевдоназви), що необхідно й для створення відповідних словників конотонімів (термін Євгена Отіна) (див.: 1978, с. 47–53; Лукаш, 2017). Нагадаймо, що конотоніми трактують як власні назви, що зберігають свою належність до пропріальної лексики й «називають одиничний об'єкт, але набувають вторинного конотативного змісту. Виникаючи у процесі метафоричного (рідше — метонімічного) функціонування як оніми образної номінації, вони стають лексично повнозначними і збагачуються референтною конотацією» (Лукаш, 2017, с. 3).

Зазначене стосується й топонімів. Галина Лукаш наголошує, що «називаючи реальні конотати, (...) топонімні конотоніми сприймаються як розмовні утворення емоційно-експресивного плану і часто не асоціюються з конкретними топонімами. Але, зважаючи на мінливий характер конотонімії, на постійний активний розвиток її складу, певною мірою можна говорити про те, що практично усі конотоніми перебувають у хисткому мезонімному стані» (2017, с. 4).

Однак, коли конотоніми є наслідком креативної діяльності мовців, то їх номінують також креатонімами (див. про це: Космеда, 2022, с. 219–237). Креатоніми можуть, звісно, належати й до системи конотонімів.

Поряд із міркуваннями вітчизняних мовознавців у межах аналізованої проблематики згадаймо й релевантні ономастичні праці чеської дослідниці Жанети Дворакової, яка, зокрема, студіює зміни лінгвістичного ландшафту в контексті особливостей функціонування новостворених (формально й неформально) топонімних одиниць — урбанонімів — змодельованих комунікативними спільнотами в різних країнах світу для підтримки України та українського народу після початку повномасштабної російської військової агресії на території України з кінця лютого 2022 року (див. про це: Dvořáková, 2022, с. 22–44).

Мета цієї наукової розвідки — визначити прагматичні, зокрема й аксіологічно-марковані, значення (сенси) топонімів та їхніх похідних, що

актуалізовані в сучасному українському дискурсі внаслідок впливу макроекстралінгвальних чинників, пов'язаних з ідеологією «русского мира», гібридною російсько-українською війною, а також показати характер спротиву носіїв української лінгвокультури, що виявився в їхній своєрідній лінгвокреативності.

Дослідницький матеріал — сучасний український дискурс, пов'язаний із протидією пропаганді «русского мира», рефлексією на події російсько-української війни, що презентовані в інтернет-просторі, зокрема в соціальній мережі „Фейсбук”, Інформаційному Агентстві „УНІАН”, ЗМІ, а також словнику інновацій, що укладений Анатолієм Нелюбою та Євгеном Редьком (ЛСІ, 2022).

Вибір *методів* дослідження зумовлений специфікою дослідницького матеріалу: метод *спостереження* використано для системного й цілеспрямованого сприйняття зібраного авторами матеріалу з метою осмислення його властивостей; *дистрибутивний аналіз* спроектовано на встановлення характеристик і функційних особливостей розглядуваних мовних одиниць на підставі врахування їхнього оточення, впливу контексту, обставин з'яви прагматичного значення (смислів). Застосування *функційного* методу передбачає вивчення мови в процесі функціонування її одиниць. Цей метод пов'язаний із *контекстуально-інтерпретаційним* та методом *прагматичного аналізу*. *Дискурс-аналіз* дав змогу з'ясувати соціолінгвістичні чинники, що впливають на характер оцінних значень (смислів). Послідовно застосовано й *описовий* метод як сукупність процедур для презентації матеріалу.

Новизна наукової студії полягає в тому, що теоретичні постулати креативної ономастики та політичної лінгвістики спроектовано на сучасну дискурсивну практику української лінгвокультури, визначено аксіологійно-марковані значення топонімів та їхніх похідних у мовному просторі внаслідок актуалізації макроекстралінгвальних чинників, що пов'язані з пропагандою, здійсненою ідеологією «русского мира».

Основним методологічним положенням цієї наукової студії є теза про те, що «змістова наповненість власних назв відрізняється від значень загальних назв за своєю природою» (Космеда, 2012, с. 249): природа значень власних назв не семантична, а прагматична, що й дає змогу маніпулювати цим значенням, створюючи метафоричні смисли. «Зміщення структури базового онімного значення відбувається тоді, коли якийсь об'єкт, названий іменем, стає інформаційно вагомим у соціумі. Власне ім'я ототожнюється із цією інформацією, може її замінювати, стає її знаком, одночасно виявляючи логічну та емоційну оцінку об'єкта» (Лукаш, 2017, с. 4; див. також: Лукаш, 2011).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Процес перейменування радянських українських топонімів:
нейтралізація прагматики негативу внаслідок чинності ідеології
«русского мира»

Простежуємо активний процес перейменування різних видів топонімів, що мотивовані впливом російської мови, тобто певними ідеологічними чинниками, що набули різко негативної оцінки, оскільки вони презентують прагматику зневаги до національної традиції, що впродовж віків виявлялася у сфері номінації географічних назв (див. про це: Чеховський, Ільчук, 2000). Астіоніми й комоніми, що належать до росіянізмів, порушують чинні норми української мови, спотворюючи топонімні назви, денаціоналізуючи українську топоніміку. Пор.: *Арбузинка* (від рос. *арбуз* — укр. *кавун*), *Луч* (від рос. *луч* — укр. *промінь*), *Надеждівка* (від рос. *надежда* — укр. *надія*), *Первоймайск* (від рос. *первое мая* — укр. *перше травня*), *Спокойствие* (рос. *спокойствие* — укр. *спокій*), *Южне* (від рос. *южное* — укр. *південне*) та ін. Подібні назви українці сьогодні категорично не сприймають: вони мають негативно-марковане аксіологічне значення. Такі номінації ще до недавнього часу існували в українському просторі, хоч їх і розглядали як порушення чинних юридичних документів, насамперед статті 41 „Застосування державної мови в географічних назвах та назвах об’єктів топоніміки” Закону „Про забезпечення функціонування української мови як державної”: 1. Географічні назви, а також назви скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів та інших об’єктів топоніміки населених пунктів виконуються державною мовою; 2. Назви об’єктів топоніміки не перекладаються іншими мовами, а передаються в офіційних документах, засобах масової інформації, картографічних, довідкових, енциклопедичних, навчальних та інших виданнях за допомогою літер відповідного алфавіту згідно із звучанням державною мовою¹. Сьогодні зрусифіковані номінації замінюють, роблячи їх прийнятними для національної лінгвокультури.

2. Діяльність «русского мира» щодо моделювання псевдотопонімів,
уживання архаїзованих імперських назв України й «протидія»
української мови цим процесам

Одним із завдань гібридної російсько-української війни, що втілює постулати «русского мира», є моделювання топонімів із вираженим ідеологічним

¹ Див. про це: *Про забезпечення функціонування української мови як державної*. Закон України № 21. Стаття 81. 2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

значенням, відповідною прагматикою. Насамперед ідеться про псевдотопоніми (фейкова пропаганда), що насичені аксіологією негативу, прагматикою неправди.

У березні 2014 року після початку гібридної російсько-української війни з'явилися квазіномінації *Луганська народна республіка* (ЛНР), *Донецька народна республіка* (ДНР), *Лугансько-Донецька народна республіка* (ЛДНР), *Народна республіка Донбасу* (НРД). Маркером компонента квазі- чи псевдо- в комунікативному просторі є лапки (писемне мовлення) або вираз «так званий» (писемне й усне мовлення).

Зазначені псевдотопоніми породжують сьогодні зневажливі номінації осіб, які проживають на цих територіях, пор.: *елдееренята* ← *елдеенер* — ‘зневажливо про осіб із елдеенер’ (ЛДНР — Лугансько-донецька народна республіка). *Видача елдееренятим паспортів Росії є нічим іншим, як розумінням того, що нова слабка влада в підсумку ніяк дієво не відреагує...* (Фейсбук: В. Валерійович, 24.04.2019; ЛСІ, с. 35); *елнерятк(о)* ← *елНеР* — ‘зневажливо про осіб із еленер’ (ЛНР — Луганська народна республіка). *Хто про елнеряток напише? Чому не розігнав, як хенеряток?* (Фейсбук: А. Lystyk, 10.04.2021; ЛСІ, с. 35); *хенерятко* ← *ХеНеР* — ‘зневажливо про осіб із ХеНеР’ (ХНР — Харківська народна республіка, якої немає). ... *Чому не розігнав, як хенеряток?* (Фейсбук: А. Lystyk, 10.04.2021; ЛСІ, с. 111).

Крім того, пропагандисти «русского мира» намагаються поширювати конотований пропріатив щодо хороніма *Україна* — архаїчно-історичне *Малоросія*, а сучасні області України, зокрема Донецьку, Миколаївську, Одеську, Харківську, Херсонську номінують псевдоназвою *Новоросія*, заявляючи про нібито належність цих земель сьогодні до складу Російської імперії², що презентує маніпулятивну ідеологему для виправдання розпочатої війни. Окупанти актуалізують старі й моделюють нові іронійні номінації України — *Хохляндія*, *Укронія* та под. Про цей процес пише й польський дослідник Міхал Янковіч (див.: Jankowicz, 2023).

3. Аксіологійно-марковані (іронійні) номінації хороніма Росія та похідні від них

Натомість в українській мові також створено іронійні номінації Росії з використанням компонентів *З(з)омбі* (*Zombie*) + *ленд* (*land*): за основу взято графічні кириличні й латинські варіанти слова *З(з)омбі* та *Zombie*, що має усталене значення ‘фантастична істота, жива людина, яка цілковито втратила

² Примітка. У сучасному українському науковому дискурсі актуалізована нова прагматична орфографічна норма — написання власних назв, пов’язаних із Росією, з маленької літери як вияв відповідного ставлення до країни-агресора.

контроль над своїми свідомістю та тілом, перебуваючи під владою сторонньої сили', що пишуться то з великої, то з малої літер. Додається компонент *ленд* (*land*) — 'країна', що мотивує за орфографічними нормами написання з великої літери, однак для моделювання зневажливої тональності може актуалізуватися й написання з малої літери, пор.: *Зомбіленд*, *зомбіленд*, *Zombieland*. Наведімо контексти: *Путінський Зомбіленд* (Шипілов, 2021); «*Зомбіленд*»: 71% росіян підтримують війну з Україною (Mukachevo.net, 2022); *А Росія як була Zombieland — так і залишиться* (Бочкала, 2022); *Відкрийте очі, зомбіленд! Чи це вже не лікується?* (Булава, 2022); *Зомбіленд радіє убивствам мирних жителів України* (Bihus.Info, 2022). Порівняймо також: *Оркляндія*, *Путляндія*, *Руслянд*, *Русьфатерлянд*, *Чебурнетленд* (див. перелік цих номінацій у: Даниленко, Чепурний, 2022).

Словники українських новотворів зафіксували й такі метафоричні утворення на основі перифразування, як *ватляндія* ← 'країна вати', напр.: *Уявіть, в якій дупі опинилися спортсмени-рenegати, що взяли ватні паспорти і перебралися у ватляндію* (Фейсбук: Ю. Петко, 15.12.2019; ЛСІ, с. 20). *Вата* — 'збірна до осіб-прихильників Росії у війні проти України'. Порівняймо мотивацію таких зневажливо-презирливих утворень, як *Ватленд*, *Ватна Педерація*, *Ватостан*, *Ватохолонія*, *Парк Ватного Періоду* (див. перелік цих номінацій у: Даниленко, Чепурний, 2022).

Активно включається в створення мовної гри й компонент *-стан*, що також має значення 'країна'. Отже, Російська Федерація — це і *Л(л)аптєстан* ← країна *лаптів* (укр. личаків) — 'плетене з кори дерев взуття для бідних, поширене на територіях півночі та сходу Європи минулого століття'. Простежуємо ослівлення словосполучення *країна лаптів*, напр.: *Валіза — Вокзал — Лаптєстан. Кому косоворотка — вишиванка, тому і Лаптєстан — Україна* (Плахогін, 2021; ЛСІ, с. 61). Від *Лаптєстан* утворено прикметник *лаптєстанський*, який номінує 'ознаку, що характеризується за дотичністю до Лаптєстану', напр.: *Одягну косоворотку лаптєстанську — національний одяг ворога, який вбиває наших синів і дочок* (Галька Зі Львова, 2021; ЛСІ, с. 62), а також абстрактний іменник *лаптєвізація*, що називає 'процес, пов'язаний із личаками (рос. *лапти*)': ідеться про поширення всього, що окреслюється московсько-російською дотичністю, напр.: *А тепер от черговий етап лаптєвізації* (ВЕСТІ, 2021а; ЛСІ, с. 61).

Однак існує й інша думка щодо пояснення етимології компоненту *-стан*: від рос. *станція* — 'адміністративно-територіальна одиниця Росії': *Найкращий варіант — хай залишають техніку і втікають у свій лаптєстан* (Укрінформ, 2022); *100500 вантажівок заїжджають на російських номерах, міняють номери на литовські і далі везуть все з Європи в лаптєстан*

(Дениско, 2022); ... *ходять по домівках, говорять, що на днях укropи все тут знищать і ГЕС також, тому треба на лівий берег тікати, а краще в лаптестан відразу...* (Іванов, 2022).

Суфіксоїд *-стан* моделює й інші іронійні назви Росії, зокрема *С(с)крепо-стан* ← *скреп(и)* — ‘країна (земля) скрепів’, напр.: *Британія ініціює позбавлення віз понад 700 російських багатіїв через «справу Скрипаля»* — ЗМІ. *На росії жити добре — нехай повертаються в скрепостан* (5 канал, 2018; ЛСІ, с. 99). Поширеною, зрозуміло, є лексема *скреп* як зневажлива назва росіянина, тобто ‘того, хто «носить» скрепи’: ідеться про осіб, які дотримуються «скреп» — це путінська ідеологема, що означає основу московського, тобто традиціоналістсько-консервативного російського, буття. Порівняймо також прикметники *скрепоносний* ← *носити скрепи*, напр.: *Хоча найбільшим нагадуванням про скрепоносних сусідів був і залишається Донбас* (Козлюк, 2017; ЛСІ, с. 99), а також *скріпонутий* ← «*скріпнути*» ← *скріпи*. Лексема *скріпонутий* має таке значення: ‘ознака за дією, пов’язаною зі скріпами’, напр.: *Тамтешні філологи (ті, що при тямі) вже місяць чманіють від онімного шоу, влаштованого скріпонутою владою* (Фейсбук: О. Меркулова, 07.12.2018; ЛСІ, с. 99). Порівняймо й *Духовноскрепія* (див. перелік номінацій у: Даниленко, Чепурний, 2022). *Шваб्रोстан* ← *швабра* ‘інструмент для прибирання’, а також перен. ‘нища, підла, нетямуща людина’; отже, *Шваб्रोстан* — ‘країна, пов’язана з діяльністю за допомоги швабри; з низьким, аморальним населенням’, пор.: *Поки жителі Шваб्रोстану переймалися надзвичайно цікавими та нагальними проблемами, влада не сиділа на місці* (ВЕСТІ, 2021б; ЛСІ, с. 114), а також похідне *шваб्रोстанець*, тобто ‘особа — житель Шваб्रोстану’, напр.: *Вона переймалася надзвичайно нагальними проблемами шваб्रोстанців* (ВЕСТІ, 2021б; ЛСІ, с. 114). За аналогією утворено й *Шишкостан* ← *шишка*, тобто ‘країна шишок як примітивна країна, що вирізняється доходами зі збирання шишок’, пор.: *Ще ніколи «Слава Україні — Героям слава!» не звучало в шишкостані так часто, емоційно і гучно, як за останню добу. І це правильно, хай звикають песиголовці...* (Фейсбук: О. Монова, 07.06.2021; ЛСІ, с. 115). В українському публіцистичному дискурсі функціює й *О(о)ркостан* — ‘місце, де мешкають орки — іронійний синонім до *росіяни*’. Перифрази на хоронім *Росія* актуалізують прецедентні імена, наприклад, персонажа байки Івана Крилова *Моська* — *Моськастан*, тобто ‘нікчемна країна *мосьок*’, або *Коліновстан* — ‘країна, громадяни якої живуть на *колінах* як раби’. Порівняймо також такі утворення, як *Кацапстан*, *Кацапляндія*, що мотивовані етнонімом *кацап* — ‘зневажлива назва росіян’. Зазначений іронійний етнонім мотивує й такі зневажливі назви хороніма *Росія*, як *Кацапетівка*, *Кацапія*, *Кацапурівка*, *Кацапурія*, *Бидлокацапія* (див. перелік цих номінацій у: Даниленко, Чепурний, 2022).

Серед авторських прикладів виявлено ще одну модель творення зневажливої перифрази пропріатива РФ: *Сусідія* — значення 'територія (країна), пов'язана із сусідом', напр.: *Насамкінець не буду нікого ні в чому заспокоювати, а хочу привести пряму мову — коротенький фрагмент з найсвіжішого виступу одного бункерного керівника з П(н)івнічної С(с)усідії* (Нудний Пенс, 2021; ЛСІ, с. 104). Значення цієї номінації презентує смисл 'не дай Боже такого сусіда мати'. Різко негативну конотацію, зрозуміло, має *У(у)нітазія* ← унітаз, тобто 'країна унітазів, у якій мешкають низькі, аморальні й немислячі люди', напр.: *На Росії вже штурмують магазини. Головне завдання для українців ще рік протриматись, і унітазія сама розвалиться...* (Фейсбук: А. Ygreen, 10.01.2020; ЛСІ, с. 109).

Оскільки Росія оголосила себе спадкоємицею СРСР із традиціями Російської імперії, то логічно на основі компіляції цих найменувань утворилася гібридна назва *С(с)овімперія* ← *совіцьк(а) імперія*, напр.: *Про такий плюралізм думок і відкрите інформаційне суспільство ми — в задушливі часи совімперії* — *могли тільки мріяти* (Літературна Україна, 33/2017, с. 5; ЛСІ, с. 101).

Простежуємо з'яву нової прагматики в лексеми *Мордор* — це семантичний неологізм-топонім із негативною оцінною семантикою, що вживається для найменування Росії як держави-загарбника та країни-терориста. *Мордор* походить із синдарської мови (вигадана мова, розроблена Джоном Толкіном) і має значення — 'чорна країна' (Литвиненко, 2022), пор. контексти: *А російську федерацію називають не інакше, як Мордор* (Новини України та Світу, 2022); *... є три слова, заради яких українці протистоять російській армії, — це мир, перемога, Україна. Але є й безліч інших, які характеризують повномасштабну війну з РФ, серед яких «орки», «Мордор», «депортація» та інші* (Яворович, 2022); *Мир з Росією відбудеться лише тоді, коли Україна стане на порядок сильнішою і матиме реальні засоби ліквідувати Мордор* (Каганець, 2019).

В українському публіцистичному дискурсі, як зауважувалося, запроваджено написання пропріатива *Росія* (з урахуванням варіантних назв) з малої літери, що кваліфікується як вияв аксіологічно-графічного (мала літера замість великої) та аксіологічно-граматичного (перехід власної назви в загальну з нейтралізацією значення унікальності, одиничності) маркерів. Пор. контексти: *Днями Комітет Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики запропонував ввести термін «рашизм» для загального визначення ідеології, вибудованої в росії, що відображається у військових діях армії рф в Україні та ставленні російського суспільства до цієї війни* (Беккер, 2022); *Не дивно, що росію сучасні фанати творчості англійського письменника Джона Роналда Руєла Толкіна ототожнили із вигаданою*

чорною країною (Букет, 2022); **Пропаганда рф** ... звинувачує США у диверсії на газопроводах «північний потік-1 і 2» (Центр протидії дезінформації, 2022); **Як росія стала символом жіночого насильства** (Українформ, 2023); **Перемога у війні потребує демонтажу російської імперії, а не жертви її головного злочинця чи спонукання до самовдоволення, що свідчить про те, що головне зло майже в кінці** (Лозинський, 2023). За збігом звукового складу із хоронімом Росія утворюються зневажливі паронімічні перифразування — *Раїсія, Руся, Рюся*. Порівняймо також іронійну алюзію на хоронім *Російська Федерація* — *Фашистська Педерація* (*Педерація* від *педераст* — ‘гомосексуаліст, активний педофіл’) презентує смисл ‘країна збоченців’.

Із початку гібридної війни (2014) в українському публіцистичному дискурсі для номінації Росії функціонує зневажливий хоронім *Р(р)аша*, а останнім часом ця номінація трансформувалася в *Терораша* — ‘російська федерація як держава-терорист’, напр.: **Терораша** *приходить та знищує...* (Новини. LIVE, 2023); **#ТЕРОРАША: чорний ринок прокладок, бої за цукор та тюрма за рекламу в інстаграмі: як живе русня** (5 канал, 2022); **Терораша** — *один з органів НАТО визнав рф державою-терористом* (Ракурс, 2022); **А що ж рашисти будуть їсти, коли Фінляндія поверне собі Карелію, а вся терораша розпадеться на незалежні республіки?** (Катарина, Близнюк, 2022); **Терораша** *хоче взяти український народ змором...* (PIA-Південь, 2022). Функціонує й зневажливо-іронійне утворення **расісія**, пор.: *кремль вирішив остаточно зашпаклювати вікно у Європу й зачистити залишки цивілізації у расісі* (Катарина, Близнюк, 2022). Яскравим прикладом мовної гри є утворення *ПаРааша*, що актуалізує значення омонімною до наведеної конотованої власної назви загальної назви *парааша* — ‘велике відро в тюремній камері для екскрементів і помиїв’. Іронійні хороніми *Раашка* й *Рааша* є мотиваційними основами для нових зневажливих назв, пор.: *Раашкованія* (*Раашка* + *Ваня* — ‘узагальнений образ росіянина’), *Раашкостан* (*Раашка* + *стан*), *Раашиза* (*Ра* / перший склад від *Рааша* / + *шиза* — розм.: (1) ‘нав’язлива ідея, яку не можна пояснити логічно’; (2) ‘той, хто хворіє на шизофренію — психічно хвора людина, божевільний, дивний’. Іронім *Сраашка* презентує зіштовхування смислів паронімічних слів: *страх* + *Раашка* (аплікація звуко-букв), а також зневажл. *Гондураашка* (*Гондурас* — ‘назва країни, що має ореол пейоративності’ + зневажл.-презирл. *раашка* — ‘про дуже неблаговидну країну’) (див. перелік подібних номінацій у: Даниленко, Чепурний, 2022).

Іронійні номінації *Моксель* і *Московія* базуються на явищі прецедентності, тобто утворені від назви роману-дослідження Володимира Білінського «Країна Моксель, або Московія», де на основі російських та закордонних історичних джерел автор намагається спростувати офіційну версію історії Росії. *Моксель* і *Московія* — ‘держава, що має псевдоісторію’. *Мокшандія*

походить від *мокша* — презентанта фіно-угорського народу, у переносному значенні — зневажл. ‘про росіян’, а звідси й негативно конотована назва Росії.

Наведені приклади перифразування хороніма *Росія* мають прозору мотивацію з потужним аксіологічно негативним потенціалом, зневажливою тональністю. У мережі інтернет згруповано низку іронійних номінацій хороніма *Росія, РФ*, що мотивовані характерними реаліями російської культури, етнографізмами, відповідною системою асоціатів із вираженою негативною прагматикою, пор.: *Балалайня* (від. рос. *балалайка* — ‘примітивний музичний інструмент’), *Бензопомийня* (від *помий бензину*), *Блінолопатія* (від рос. *блины* — ‘страва російської кухні’, що під час святкування Масляної (святкового тижня перед Великим постом) роздавалися охочим у деяких російських регіонах на лопатах (рос. *лопата* — ‘приладдя для копання землі з довгою рукояткою та широким плоским відточеним кінцем’), *Дедовоєвалія* (від *діди воювали* /складання + суфіксація/ — фраза, яку повторюють росіяни щодо їхньої ролі у війні з німецькими фашистами), *Задуп’я* (від *за дуною* — ‘найгірша країна’; початковий сенс ‘глухе, недоступне місце’), *Іхтамнетовськ* (злиття рос. *их там нет* + суфіксація — ‘країна агресора, що бреше про відсутність російських військ в Україні’), *Козломордія* (*козел* перен. ‘про вперту, нерозумну, нахабну особу’ + *морда* — ‘країна аморальних людей’), *Країна Зайвої Хромосоми* — ‘країна недорозвиннутих громадян’, *Мразія* (від рос. *мразь* — розм., зниж.: (1) ‘про нікчемну людину’; (2) ‘лайливе слово, що презентує узагальнювально-оцінну семантику негативу’ — ‘країна нікчемних людей’), *Немитія* (утворено як алюзія на вірш російського поета Михайла Лермонтова «Прощавай, *немита* Росія»: актуалізовано феномен прецедентності — ‘про брудну країну’), *Паханат* (від *пахан* — із кримінального мовлення, жаргонне: ‘ватажок злочинного угруповання’; ‘злочинець, який має владу, авторитет’; змодельовано значення ‘про країну злочинців’), *Победобесовка* (від рос. *победа* + *бесы* — ‘країна, у якій перемогла бісовщина’), *Свинособакія* (від *свинособаки* — зневажлива назва росіян, а отже, ‘країна аморальних людей’), *Хренопупинськ* (складання рос. *хрен* /перен. ‘зневажливо про людину’/ + *пупинск* /алюзія на Путінськ/ — ‘країна недолюдей’) (див. Даниленко, Чепурний, 2022).

4. Українські топоніми-символи та відтопонімні утворення з об’ємним прагматичним потенціалом позитиву

Реальний ойконім — населений пункт *Чорнобаївка* — набув символічного статусу й означає ‘нескореність, незламність українців’. Символьне значення з’явилося як наслідок актуалізації подвійної прецедентної ситуації: (1) існує легенда, що саме в селі Чорнобаївка українські козаки в героїчному минулому

неодноразово перемагали в боротьбі із загарбниками: це місце завжди залишалося нескореним; (2) унаслідок російського нападу на території, прилеглі до Чорнобаївки, російські окупанти постійно отримували поразку і, не роблячи жодних висновків, згодом нападали знову й укотре наражалися на поразку; таке повторювалося близько 20 разів. Здавалося, що це міфічне місце, місце сили, заворожене місце. Саме ця прецедентна ситуація стала мотивацією символізації комоніма Чорнобаївка, що й актуалізувало його словотвірний потенціал. Виникло дієслово *чорнобаїти*, що значить 'регулярно знищувати велику кількість ворожої техніки та живої сили'. Меми про село *Чорнобаївка*, що розміщене в Херсонському районі Херсонської області, не перестають дивувати винахідливістю. *Чорнобаївка* стає синонімом топоніма *Бермудський трикутник*, що виник як назва, яку зазвичай уживають щодо території, розташованої в Атлантичному океані, що утворює трикутник із вершинами в Бермудських островах, Пуерто-Рико й південній Флориді площею 4 тис. км². Вторинне конотоване значення цього топоніма — 'місце, де безслідно зникають люди й техніка'. Тому *Чорнобаївка* — це 'український Бермудський трикутник'. Крім того, українці жартома стверджують, що саме в Чорнобаївці слід шукати *Бандеру* — 'національний символ України, символ боротьби за незалежність', а вартість гарячих турів до села *Чорнобаївки* начебто враховує *бандерівське смузі* (значення: 'саморобні вибухівки, зроблені мешканцями України для боротьби з рашистами') та *квиток на концерт кобзона* (евфемістична ідіома зі значенням 'послати на знищення, на смерть', оскільки співак Йосип Кобзон, який підтримував напад на Україну, помер). З'явилося навіть дієслово *прочорнобаїти*, що має значення 'багаторазово вчиняти безглузді дії з негативними наслідками'. Контекстуальний приклад: *Термін «чорнобаїти» нав'язано українським селом Чорнобаївка, яке стало російським кладовищем техніки після численних невдалих спроб росіян використовувати місцевий аеродром* (Свердлова, 2022); *Ворог не перестає чорнобаїти* (Журавель, 2022); *Говоримо по-новому: де водяться їхтамнети і кого будемо чорнобаїти?* (Вишневіцьки, 2023); *Та скільки можна чорнобаїти?* (pani_Inna, 2022). Наведені контексти засвідчують наявність ще одного значення конотованого комоніма *Чорнобаївка*, тобто йдеться про полісемію, пор.: 'російське кладовище техніки, утворене після численних невдалих спроб росіян захопити місцевий аеродром'.

Простежуємо моделювання ще одного дієслова від зазначеного ойконіма зі стилістичним відтінком зневаги — *прочорнобаїти*, тобто 'неефективно діяти, уперто повторюючи одну й ту саму помилку, отримуючи один і той самий негативний результат'. Напр.: *Я прочорнобаїв та знову повернувся до колишньої* (Хмельницька, 2022); *Кілька різних водії мають домовитися між собою та не «прочорнобаїти» нічого в дорозі* (Очі Армії, 2022).

Отже, прагматичне наповнення комоніма *Чорнобаївка* дуже містке: ‘місце сили українців’, ‘нескорене місце’, ‘місце знищення ворогів, їхнє кладовище’, ‘місце безслідного, загадкового зникнення техніки й ворогів’, ‘місце страху для ворогів’, що має аксіологію позитиву. Ця лексема не переходить до розряду загальних назв, а отримує нове, сакральне значення, а слово пишеться з великої літери: статус власної назви не зник, але розряд власної назви дещо трансформувався — з ойконіма він перетворився на гібридний тип *ойконім-міфонім*.

У мові, зрозуміло, діє універсальний закон аналогії: прецедентні ситуації, що відбувалися в селі *Чорнобаївці*, простежувалися і в інших героїчних містах та селищах України — *Бучі*, *Гостомелі*, *Ізюмі*, *Ірпені* та ін. Назви цих локацій також набули нового смислового навантаження, характерного для ойконіма-міфоніма *Чорнобаївка*.

Зауважмо, що місто *Буча* Київської області стало асоціюватися з масовими вбивствами, які чинили там російські окупанти. Тому в сучасному українському публіцистичному дискурсі цей астіонім набув символічного значення — ‘місце, де гинуть мирні жителі внаслідок жорстокості російських солдатів’. Заголовок статті «24 Каналу» про ситуацію на фронті та перебіг події в окупованій Херсонській області сформульовано так: *Нова Буча на Херсонщині, ядерні навчання Росії, зброя для України* (Кучер, Оліховська, 2022). У текстах англійських ЗМІ можна зустріти номінацію, що змодельована з власної назви *Bucha* та англ. *massacre* (‘масове вбивство’), напр.: *Bucha massacre worse than feared, new evidence shows* (i24NEWS, 2022).

У мовленні українців виникли дієслівні утворення за аналогією до *відчорнобаїти*, *прочорнобаїти* з актуалізації різних префіксів (*від-*, *за-*, *на-*), пор.: *відірпінити*, *відізіюмити*, *забучити*, *нагостомелити* — значення ‘дати відсіч ворогові’.

Наголосімо, що аксіологічно марковані смисли, які презентує комонім *Чорнобаївка*, зафіксовані у текстах пісень, пор.:

Чорнобаївка, Чорнобаївка / Десять / Дев'ять? / Десять! Да / Ой, не чує баба / Чорнобаївка, Чорнобаївка / Є таке місце на нашій землі / Воно стане цвинтарем для всієї русні / Це як чорна діра (ха), але для кацапів / Вони туди приходять і зникають насправді / Це місто сили, це місто волі / Це місто зруйнованої «руської долі» / Особливо (узу) для гвинтокрилів марки «Ка» / Welcome to Чорнобаївка [...] / Ця пісня не має логічного фіналу / Чорнобаївка буде збирати орків навалом / Ну, а ми все дружно скажемо: «Very well. Що ти, расіянін? Welcome to hell» / Welcome to hell / Welcome to hell / Чорнобаївка, Чорнобаївка (Jalsomino, 2022).

Хоронім *Україна* також мотивує утворення подібних дієслівних неологізмів, пор.: *заукраїнити*, *відукраїнити*, *українити* — ‘дати жорстку відповідь’.

на невиправдані дії». До речі, стверджують, що «у словнику слів та фраз англomовного сленгу Urban Dictionary з'явилося нове слово *ukrained* (можна перекласти як “заукраїнений”) (Bloodyblob, 2022 ; «“Заукраїнено” — нове слово», 2022).

Як бачимо, відтопонімні новотвори на базі українського хороніма *Україна* характерні й для англійської мови. Якщо раніше простежувався вплив виключно англійської мови на мову українську, то сьогодні актуалізувався зворотній процес. В англійській мові з'являються українізми.

ВИСНОВКИ

Презентований матеріал доповнює теорію і практику креативної ономастики, зокрема ідеться про *креативну топоніміку* й *політичну топоніміку*. Показано можливості маніпуляції топонімними номінаціями (моделювання відповідних ідіологем та маніпулем), що пов'язано зі зросійщенням українського культурного простору, нав'язуванням ідей «руського мира». Процес перейменування радянських українських топонімів демонструє викривлену мовну картину світу національних топонімних назв: відбувається нейтралізація прагматики негативу через заміну топонімних росіянізмів на національно марковані номінації. Крім того, простежуємо іронізацію над квазіномінативними утвореннями, що пов'язані з окупацією Донбасу.

Російсько-українська війна є тим макрочинником, що викликав сплеск лінгвокреативності українців щодо словотвірних і прагматичних метаморфоз у системі топонімів, які презентують опозицію *рідний, свій — чужий, ворожий*.

Актуалізовано проблему способів моделювання іронійних конотованих топонімів, що презентують ідеологічні аксіологічно-марковані значення і смисли, творення яких базується на актуалізації відповідних способів словотворення, насамперед це складання, злиття, суфіксація, що актуалізовані в певних комбінаціях. Прагматичні смисли моделюються на основі вторинної номінації, метафоризації, системи прийомів мовної гри, феномена прецедентності, асоціацій, рефлексій.

Розширюємо теорію лінгвоаксіології, зокрема й граматики оцінки, оскільки йдеться про творення моделей аксіологічно-граматичних й аксіологічно-орфографічних маркерів (інколи вони накладаються) відповідних прагматико-граматичних значень та смислів, розкриваємо своєрідність прагматичного навантаження відтопонімних утворень. Простежуємо написання хороніма *Росія* та його перифразованих форм із малої літери, що презентує значення зневаги, насмішки, іронії, презирства. З'ява своєрідного

аксіологічно-граматичного значення мотивована процесом переходу власної назви в загальну з нейтралізацією значення унікальності, одиничності, виокремлення з ряду однорідних предметів. Кожна конотована номінація має прозору внутрішню форму, що дешифрується, презентуючи переважно узагальнювально-оцінне значення.

Номінації українських міст, сел і селищ, що набули характерних ознак під час російсько-української війни через вияв спротиву чи завдання їм руйнації, убивства населення, набувають нового прагматичного наповнення, перетворюються на образи, символи, багатозначні слова з новою прагматикою: 'місце сили українців', 'нескорене місце', 'місце знищення ворогів, їхнє кладовище', 'місце страху для ворогів', що має виключно аксіологію позитиву. Подібні астіоніми й комоніми не переходять до розряду загальних назв, а отримують нове, сакральне для українців значення: статус власної назви не зникає, однак топонім стає аксіологічним маркером.

ДЖЕРЕЛА

- «Заукраїнено» — нове слово у словнику Urban Dictionary. (2022, 10 квітня). *Читомо*. <https://chytomo.com/ukraniivaty-nove-slovo-u-slovyku-urban-dictionary/>
- 5 канал [@5channel]. (2022, 23 березня). #ТЕРОРАША: чорний ринок прокладок, бої за цукор та тюрма за рекламу в інстаграмі: як живе русня [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=1BZT6cP9c5M>
- 5 канал. (2018, 9 вересня). *На росії жити ж добре — нехай повертаються в скрепостан* [Пост]. Facebook. <https://www.facebook.com/5kanal/posts/1836639949706345>
- Беккер, О. (2022, 16 травня). Україна закликає світ до повноцінного і частого вживання слова «рашизм». *АрміяInform*. <https://armyinform.com.ua/2022/05/16/ukrayina-zaklykaye-svit-dopovnocinnogo-i-chastogo-vzhivannya-slova-rashyzm/>
- Бочкала, Р. (2022, 21 березня). Я все зрозумів. Росія — це Zombieland. *СмонКор*. <https://www.stopcor.org/ukr/section-suspilstvo/news-ya-vse-zrozumiv-rosiya-tse-zombieland-21-03-2022.html>
- Букет, Є. (2022, 31 травня). Мордор, орки, Саурон: рф і вигаданий світ Джона Толкіна. *АрміяInform*. <https://armyinform.com.ua/2022/05/31/mordor-orky-sauron-rf-i-vygodanyj-svit-dzhona-tolkina/>
- Булава, О. (2022, 8 березня). Мудрик: Відкрийте очі, зомбіленд. *Чемпіон*. <https://champion.com.ua/ukr/football/mudryk-vidkryte-ochi-zombilend-897261/>
- ВЕСТІ [@Vestiii]. (2021a, 24 листопада). *Орейро-Спутник, Je suis Жуков, Хресна автомобільна хода, Весті Кремля, 24 листопада 2021* [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=QUTrt4gHRD8>
- ВЕСТІ [@Vestiii]. (2021b, 29 листопада). *Флешка для Гордона, рімейк трибуналу, Весті Кремля, 29 листопада 2021* [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=B7H2a6Hcqb4>
- Вишневецьки, Д. (2023, 2 січня). Говоримо по-новому: де водяться їхтамнети і кого будемо чорнобаїти? *Коротко про*. <https://kr.ua/ua/life/a662131-hovorimo-po-novomu-de-vodjatsja-ikh-tamneti-i-ko-ho-budemo-chornobajati>
- Галька Зі Львова [@ГалькаЗіЛьвова]. (2021, 20 травня). *Косоворотка. Це ж треба таке вмочити* [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=rbJVNknuVFA>

- Даниленко, В., Чепурний, В. (2022, 20 січня). Як українці називають Росію у соціальних мережах? *Сіверщина*. https://siver.com.ua/news/jak_ukrajinci_nazivajut_rosiju_u_socialnih_merezakh/2022-01-20-30207
- Дениско, 30 рочків [@Drudyak]. (2022, 14 березня). *Батьки говорять з другом, який на кордоні Польща-білорусь зі сторони Польщі* [Пост]. X. <https://x.com/Drudyak/status/1503392362839654400>
- Журавель, Д. (2022, 6 квітня). Кімити та чорнобаїти. Чи знаєш ти нові українські слова, народжені під час війни? (ТЕСТ). #ШоТам. <https://shotam.info/kimyty-ta-chornobaity-chy-znaiesh-ty-novi-ukrainski-slova-narodzheni-pid-chas-viyny-test/>
- Иванов, А. [@nikos5101]. (2022, 19 жовтня). *Починають і у нас доніматити місцевих евакуацію, ходять по домівках говорять що на днях укромпи все тут знищать і ГЕС* [Пост]. X. <https://x.com/nikos5101/status/1582747951075500033>
- Каганець, І. (2019, 8 листопада). Люди і орки, або Як помиритися з Мордором: розгадка загадкової російської душі. *Народний Оглядач*. <https://www.ar25.org/article/lyudy-i-orky-abo-yak-pomyutysya-z-mordorom-rozgadka-zagadkovoyi-rosiyskoyi-dushi.html>
- Катарина, Х., Близнюк, М. (2022, 24 березня). Чорний ринок прокладок, бої за цукор і тюрма за рекламу в інстаграмі: як живеться на московії. *5 канал*. <https://www.5.ua/suspilstvo/chornui-rynok-prokladok-boi-za-tsukor-i-tiurma-za-reklamu-v-instahrami-ia-k-zhyvetsia-na-moskovii-272307.html>
- Козлюк, С. (2017, 12 січня). І це лише початок. *Український тиждень*. <https://tyzhden.ua/i-tse-lyshe-pochatok/>
- Кучер, А., Оліховська, А. (2022, 2 червня). Нова Буча на Херсонщині, ядерні навчання Росії, зброя для України: інтерв'ю з Арестовичем. *24 Канал*. https://24tv.ua/nova-buchahersonshhini-yaderni-navchannya-rosiyi-zbroya-dlya_n1993157
- Литвиненко, Л.А. (2022, 20 серпня). Нові слова та звороти, що ввійшли в ужиток з початком війни. *Всеосвіта*. <https://vseosvita.ua/c/news/post/73926>
- Лозинський, А. (2023, 5 січня). Боротьба з російським імперіалізмом має бути глобальною. *Укрінформ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3646807-borotba-z-rosijskim-imperializmom-mae-buti-globalnou.html>
- Новини України та Світу. (2022, 21 березня). Чому окупантів називають «орками», а росію — «Мордор». *Dexpens*. <https://www.dexpens.com/Article/17118/chomu-okupantiv-nazivayut-orkami-a-rosiyu-mordor>
- Новини.LIVE [@novynylive]. (2023, 24 березня). *Терораша приходить та знищує: вигляд наших міст та сіл з приходом «руського міра»* [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=wtXv4Palb7E>
- Нудний Пенс [@nudniupens]. (2021, 23 грудня). *Порошенко розізлився і подав на Зеленського до суду. Жарти скінчилися. На Банковій істерика* [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=cwWbyeSIFzo>
- Очі Армії. (2022, 2 травня). *!!Важливе оголошення!! Одна з головних категорій товарів, яку ми в Очі Армії закуповуємо для потреб військових — БПЛА* [Пост]. Facebook. <https://www.facebook.com/eyesofarmy/videos/698000371326471>
- Плахотін, І. (2021, 21 травня). *Валіза — Вокзал — Лантестан. Кому косоворотка — вишиванка, тому і Лантестан — Україна!* [Пост]. Facebook. <https://www.facebook.com/photo?fbid=581170426179168>
- Ракурс. (2022, 21 листопада). Терораша — один з органів НАТО визнав рф державою-терористом. *Ракурс*. <https://racurs.ua/ua/n177024-pro-sytuaciu-na-kinburnskiy-kosi-rozpovily-ukrayinski-viyskoviy.html>
- РІА-Південь. (2022, 24 жовтня). Гауляйтер Мелітопольського району закликав росію бомбити українські міста *РІА-Південь*. https://ria-m.tv/ua/news/301914/gaulayter_melitopolskogo_rayonu_zaklikav_rosiyu_bombiti_ukrainski_mista.html

- Свердлова, С. (2022, 22 червня). Що у світі писали про війну в Україні 21 червня. Огляд публікацій провідних іноземних видань. *Бабель*. <https://babel.ua/news/80330-shcho-u-sviti-pisali-pro-viynu-v-ukrajini-21-chervnya-oglyad-publikacij-providnih-inozemnih-vidan>
- Укрінформ. (2022, 23 березня). У ЗСУ заявляють, що Київ — неприступна фортеця для ворога. *Укрінформ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/3437670-u-zsu-zaavlaut-so-kiiv-nepristupna-forteca-dla-voroga.html>
- Укрінформ. (2023, 8 березня). Лукашенко розвів «антидиверсійну» активність: дайджест пропаганди за 7 березня. *Укрінформ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3679724-lukashenko-rozviv-antidiversijnnu-aktivnist-dajdzest-propagandi-za-7-berezna.html>
- Хмельницька, В. (2022, 28 березня). Арештовлення, чорнобаїти, затримки: в Мережі вигадали «словник» сучасної української мови. *ТСН*. <https://tsn.ua/ato/arestovlennya-chornobayiti-zatridni-v-merezhi-vigadali-slovník-suchasnoyi-ukrayinskoji-movi-2022004.html>
- Центр протидії дезінформації. (2022, 28 вересня). #ЦПД інформує: основний наратив, що сьогодні просувають російські ЗМІ [Пост]. Facebook. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=179231614625912>
- Шипілов, А. (2021, 6 липня). Путінський Зомбіленд. Чому перетворення «шампанського» на «ігристе вино» зробило з опонентів Кремля його вірних пособників. *УНІАН*. <https://www.unian.ua/world/putinskiy-zombilend-chomu-peretvorennya-shampanskogo-na-igryste-vino-zrobilo-z-oponentiv-kremlya-yogo-virnih-posobnikov-11473558.html>
- Яворович, Т. (2022, 3 червня). «Сирени, Патрон, Джавеліни та орки»: Зеленський назвав слова повномасштабної війни. *Суспільне Новини*. <https://susplnne.media/246553-e-tri-slova-zadla-akih-mi-boremos-zelenskij-zvernuvsya-do-ukrainciv-z-nagodi-100-dniv-vijni/>
- Bihus.Info [@bihus.info]. (2022, 18 жовтня). *Зомбіленд радіє убивствам мирних жителів України* [Фото]. Instagram. <https://www.instagram.com/p/Cj2dnBaE0U8/>
- Bloodyblob. (2022, 22 березня). Ukrained. *Urban Dictionary*. <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Ukrained>
- i24NEWS. (2022, 16 травня). Bucha massacre worse than feared, new evidence shows. *i24NEWS*. <https://www.i24news.tv/en/news/ukraine-conflict/1652688580-bucha-massacre-worse-than-feared-news-evidence-shows>
- Jalsomino [Мєдведєв, М.]. (2022). Чорнобаївка [Пісня]. На: *Чорнобаївка*. Gonivo Records. <https://soundcloud.com/gonivorecords/jalsomino-chornobavka>
- Mukachevo.net. (2022, 18 березня). «Зомбіленд»: 71% росіян підтримують війну з Україною. *Mukachevo.net*. https://mukachevo.net/news/zombilend-71-rosiiian-pidtrymuiut-viynu-z-ukrayinoiu_3431817.html
- pani_Inna [@pani_Inna]. (2022, 26 серпня). *Та скільки можна чорнобаїти?* [Пост]. X. https://x.com/pani_Inna/status/1563010828797784072

ЛІТЕРАТУРА

- Белєй, Л. (1990). Про соціальне в українській антропонімії [About the social aspect in Ukrainian anthronymy]. *Українська мова і література в школі*, 10, 72–75.
- Белєй, Л. (2002). *Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії* [New Ukrainian literary and artistic anthronymy: Issues of theory and history]. Ужгород: Пагонт.
- Белєй, О. (2007). *Трансформація українського ономастикону посттоталітарного періоду на загальнослов'янському тлі* [Transformation of the Ukrainian onomasticon in the post-totalitarian period against the pan-Slavic background]. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- Вербич, С. (2008). Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект [Modern Ukrainian onymic lexicon: Functional aspect]. *Вісник Національної академії наук України*, 5, 54–60.
- Карпенко, Ю.О. (2003). Топонімія як носій етногенетичного коду. Українська ментальність: діалог світів [Toponymy as a Carrier of ethnogenetic code. Ukrainian mentality: A dialogue of worlds]. *Записки з українського мовознавства*, 12, 120–125.
- Карпенко, Ю.О. (2007). Хіба в мові є тільки загальне? [Is there only the general in language?]. В: *Філологія в пространстві культури. К 75-летию Е.С. Отина* (с. 153–158). Донець: Юго-Восток.
- Карпенко, Ю.О. (2008). Стилістика топонімії [Stylistics of toponymy]. *Записки з романо-германської філології*, 20, 53–59.
- Карпенко, Ю.О. (2009). Про методологію та методику ономастики як науки [On the methodology and methods of onomastics as a science]. *Записки з ономастики. Збірник наукових праць*, 10, 282–289.
- Космеда, Т. (2022). Лінгвокреативна ономастика: медійний образ Володимира Путіна в українському та російському дискурсі [Linguocreative onomastics: The media image of Vladimir Putin in Ukrainian and Russian discourse]. *Onomastica*, 66, 219–231. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.66.15>
- Космеда, Т.А. (2012). *Ego i Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу* [Ego and alter ego of Taras Shevchenko in the communicative space of diary discourse]. Дрогобич: Коло.
- ЛСІ = Нелюби, А., Редько, С. (2022). *Лексико-словотвірні інновації 2017–2021. Словник* [Lexical and word-formation innovations 2017–2021. Dictionary]. Харків: Харківське історико-філологічне товариство.
- Лукаш, Г.П. (2011). *Актуальні питання української конотоніміки* [Current issues in Ukrainian conotonymy]. Донецьк: ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство ПРОМІНЬ».
- Лукаш, Г.П. (2017). *Словник конотативних власних назв* [Dictionary of connotative proper names] (2-е вид.). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса.
- Отін, Є.С. (1978). Конотативна ономастична лексика [Connotative onomastic lexicon]. *Мовознавство*, 6, 47–53.
- Про забезпечення функціонування української мови як державної* (2019). [On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language]. Закон України №21. Стаття 81. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
- Торчинський, М.М. (2008). *Структура онімного простору української мови* [The structure of the onymic space of the Ukrainian language]. Хмельницький: Авіст.
- Чеховський, І.Г., Ільчук, В.Б. (2000). Порушення історичних традицій топонімії краю у радянський період (за матеріалами Новоселицького району) [Violation of historical traditions in the toponymy of the region during the Soviet period (Based on the materials of the Novoselytsia district)]. В: *Буковина — мій рідний край: Матеріали III історико-краєзн. конф. молодих дослідників, студентів та науковців* (с. 70–72). Чернівці.
- Dvořáková, Ž. (2022). Odras rusko-ukrajinské války v urbanonymii a v jazykové krajině ostatních zemí [Reflection of Russian-Ukrainian war in urbanonyms and in the linguistic landscape of other countries]. *Acta onomastica*, 64(1), 22–44.
- Jankowicz, M. (2023). *Kreowanie świata w rosyjskojęzycznych tekstach prasowych o konflikcie w Donbasie na materiale gazet rosyjskich i ukraińskich* [Creating the world in Russian-language press texts on the Donbas conflict based on materials from Russian and Ukrainian newspapers]. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN.

REFERENCES (TRANSLITERATION)

- Belej, L. (1990). Pro social'ne v ukraïns'kij antroponimii. *Ukraïns'ka mova i literatura v školi*, 10, 72–75.
- Belej, L. (2002). *Nova ukraïns'ka literaturno-hudožná antroponimiâ: problemi teorii ta istorii*. Užgorod: Patent.
- Belej, O. (2007). *Transformaciâ ukraïns'kogo onomastikonu posttotalitarnogo periodu na zagal'noslov'âns'komu tli*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Čehovs'kij, Ī.G., Īl'čuk, V.B. (2000). Porušennâ istoričnih tradicij toponimii krau u radâns'kij period (za materialami Novoselic'kogo rajonu). V: *Bukovina — mij ridnij kraj: Materiali Īll istoriko-kraēzn. konf. molodih doslidnikiv, studentiv ta naukovciv* (s. 70–72). Černivci.
- Dvořáková, Ž. (2022). Odras rusko-ukrajinské války v urbanonymii a v jazykové krajině ostatních zemí. *Acta onomastica*, 64(1), 22–44. <https://doi.org/10.58756/a16472602>
- Jankowicz, M. (2023). *Kreowanie świata w rosyjskojęzycznych tekstach prasowych o konflikcie w Donbasie (na materiale gazet rosyjskich i ukraińskich)*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN.
- Karpenko, Ū.O. (2003). Toponimiâ âk nosij etnogenetičnogo kodu. Ukraïns'ka mental'nist': dialog svitiv. *Zapiski z ukraïns'kogo movoznavstva*, 12, 120–125.
- Karpenko, Ū.O. (2007). Hiba v movi ê til'ki zagal'ne? V: *Filologiiâ v prostranstve kul'tury. K 75-letii E.S. Otina* (s. 153–158). Doneck: Ūgo-Vostok.
- Karpenko, Ū.O. (2008). Stilistika toponimii. *Zapiski z romano-germans'koï filologii*, 20, 53–59.
- Karpenko, Ū.O. (2009). Pro metodologiiu ta metodiku onomastiki âk nauki. *Zapiski z onomastiki. Zbirnik naukovih prac'*, 10, 282–289.
- Kosmeda, T. (2022). Lingvokreativna onomastika: medijnij obraz Volodimira Putina v ukraïns'komu ta rosij's'komu diskursi. *Onomastica*, 66, 219–231. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.66.15>
- Kosmeda, T.A. (2012). *Ego i Alter Ego Tarasa Ševčenko v komunikativnomu prostori šodennikovogo diskursu: monogr.* Drogobič: Kolo.
- LSĪ = Nelûbi, A., Red'ko, Ī. (2022). *Leksiko-slovotvîrni innovacii 2017–2021. Slovnik*. Harkiv: Harkivs'ke istoriko-filologične tovaristvo.
- Lukaš, G.P. (2011). *Aktual'ni pitannâ ukraïns'koï konotonimiki*. Donec'k: TOV «Vidavničo poligrafične pidpriêmstvo PROMĪN».
- Lukaš, G.P. (2017). *Slovník konotativnih vlasnih nazv (2-e vid.)*. Vinnicâ: DonNU imeni Vasilâ Stusa.
- Otin, Ī.S. (1978). Konotativna onomastična leksika. *Movoznavstvo*, 6, 47–53.
- Pro zabezpečennâ funkcionuvannâ ukraïns'koï movi âk deržavnoi* (2019). Zakon Ukraïni № 21. Stattâ 81. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
- Torčins'kij, M.M. (2008). *Struktura onimnogo prostoru ukraïns'koï movi*. Hmel'nic'kij: Avist.
- Verbič, S. (2008). Sučasna ukraïns'ka onimna leksika: funkcional'nij aspekt. *Visnik Nacional'noi akademii nauk Ukraïni*, 5, 54–60.

SUMMARY

MODELING OF AXIOLOGICALLY MARKED MEANINGS OF TOPONYMS
AND THEIR DERIVATIVES IN UKRAINIAN LINGUISTIC CULTURE: MANIFESTATION OF
THE MACROEXTRALINGUAL FACTOR 'WAR'

The paper presents the changes taking place in the Ukrainian linguistic culture under the influence of an extralinguistic macrofactor, related to "Russian world" propaganda and the hybrid Russia-Ukraine war, including the full-scale invasion on February 24, 2022.

The research under consideration focuses on the transformation taking place in the Ukrainian toponymic language worldview in the sphere of the national language culture. The authors in particular discuss renaming Ukrainian toponyms that arose under Russian ideological influence in the Soviet period, presenting Russian-language nominations, distorting the national linguistic consciousness as well as the functioning of quasi-toponyms, called *pseudo-republics*, which appeared as a result of Ukraine's territories having been occupied by Russian troops.

Also focused on in the paper are the issues of Russian's modeling of offensive paraphrases for nominating the choronym *Ukraine*, and the Ukrainian language opposition verbalization, which is designed to create axiologically-marked horonym *Russia* paraphrases, in particular, spelling it with a lowercase letter that aims at manifesting the axiological-orthographic norm expressing contempt, irony, etc. Modeling of new pragmatics within Ukrainian toponyms, which is connected, on the one hand, with the occupation consequences, Russian aggression (these are victim cities), and on the other hand — hero cities glorification that have acquired the status of the invincible: pragmatic meanings are modeled on the secondary nomination basis, metaphorization, language game techniques, the precedent phenomenon, associative reactions and reflections. Each connoted nomination has a transparent internal form that can be deciphered, presenting mainly generalizing and evaluative meaning, new symbols, images, pragmatic ambiguity. The toponym is considered as a clearly axiological marker of the environment.

Relying upon the research results one can trace the great word-forming potential of toponyms, as they become productive creative bases for toponymic formations. The paper expands the linguo-axiology theory, in particular evaluation grammar, since it is about creating the models of axiological-grammatical meanings. The presented material complements the creative onomastics theory and practice, in particular creative toponymy, as well as political toponymy.

The Russia-Ukraine war has caused a new burst of Ukrainians' linguistic creativity regarding word-forming and pragmatic metamorphoses in the toponyms system manifesting the opposition *native, own — foreign, strange, hostile*. The analyzed material can be used for compiling dictionaries of connotative toponyms.

Key words: axiologically marked meanings, extralingual macrofactor, Ukrainian linguistic culture, creative toponymy, political toponymy, connotative toponyms

MAŁGORZATA RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA

rutkiewi@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0002-3685-0352

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Poznań, Polska

<https://doi.org/10.17651/ONOMAST.68.12>

Onomastica LXVIII, 2024

PL ISSN 0078-4648

JUSTYNA B. WALKOWIAK

justwalk@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0001-7301-4591

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Poznań, Polska

FENOMEN NADAWANIA NAZW SKWEROM W POLSCE

Słowa tematyczne: skwery, nazewnictwo miejskie, dyskurs nazewniczy

1. WSTĘP

Zjawisko nadawania nazw skwerom w Polsce należy do fenomenów XXI stulecia, a zwłaszcza jego drugiej dekady. Co istotne, dynamika nazywania bezimiennych dotąd skwerów nie słabnie, a nawet podlega intensyfikacji. Dla porównania w 2022 roku ich liczba w odniesieniu do całej Polski wynosiła 1323 nazwy (Walkowiak, 2022, s. 561), z kolei w 2024 roku Krajowy Rejestr Urzędowy Podziału Terytorialnego Kraju (TERYT)¹ odnotowuje 1551 onimów, a zatem w ciągu ostatniego roku pojawiło się 112 nowych określeń dla skwerów. To liczba niebagatelna, jeśli uwzględnimy charakter obiektu, który nie może się równać ulicom. Te ostatnie przyrastają wraz z powiększającymi się przestrzeniami nie tylko miejskimi, lecz także wiejskimi (Oronowicz-Kida, 2014), nowe ulice wytycza się w powiązaniu z nowo budowanymi obiektami, a ponieważ one wciąż regularnie powstają, przyczyniają się do powoływania nazw nowych ciągów. Skwery z kolei jako tzw. obiekty „stałe, umiejscowione, ograniczone przestrzennie” (Handke, 1992, s. 66), chociaż występują i w miastach, i na wsiach, to nie należą do obiektów strategicznych, nie tworzy się ich w powiązaniu z innymi obiektami, mają charakter statyczny. W ujęciu Kwiryny Handke (1992, s. 66) należałoby je określić mianem punktów, jednak skwerów w swojej typologii

¹ <https://eteryt.stat.gov.pl> (stan na 24.10.2024 r.).

nazewnictwa miejskiego autorka nie wymienia. Wskazuje raczej na place, ronda, targowiska, budowle, obwarowania, bramy, wieże, baszty, mosty itd. W latach 90. XX wieku nie należały one bowiem do miejsc atrakcyjnych, ani urbanistycznie, ani onimicznie. Nie były godne ani zauważenia, ani nazwania.

Zgodnie z definicją w „Słowniku Języka Polskiego PWN” terminem *skwer* określa się „niewielki teren zieleni miejskiej, usytuowany zwykle na placu lub przy ulicy”². O ile wskazanie na jego niewielkie rozmiary odpowiada współcześnie nazywanym obiektom tego typu, o tyle jego usytuowanie niekoniecznie. W istocie niektóre skwery noszą nazwy placów, co oznaczałoby, że są raczej z nimi utożsamiane. Ponadto, ich lokalizacja nie jest bezwzględnie uzależniona od położenia względem ulicy, bowiem skwery nie tylko znajdują się przy ulicy czy u ich zbiegu, lecz także w parkach.

Bez względu na zawiłości terminologiczne dziś możemy mówić o modzie na skwery. Wyrazem ich popularności jest zagospodarowywanie każdej niewielkiej przestrzeni przypominającej skwer, wręcz skrawek terenu, co w kontekście chętnie nadawanych im nazw pokazuje, że kreatorzy zauważyli ich potencjał informacyjny, a właściwie narracyjno-emocjonalny. Z pewnością czynników modulujących dynamikę powstawania skwerów i ich nazw jest kilka. Impulsem do zwrócenia na nie uwagi okazały się miejskie inicjatywy mające na celu powiększanie obszarów zielonych przez adaptowanie lub modernizowanie zaniedbanych (a w konsekwencji i nienazwanych) fragmentów terenu. W momencie ich nazywania okazało się, że niosą o wiele większy potencjał językowy niż plateonimy. Jest nim przede wszystkim — z uwagi na bezadresowość skwerów — nieograniczona wymogami formalnymi struktura językowa. Skrótowość, poręczność nazw nie ma znaczenia w ich kreacji. One znajdują się tylko na tablicy informacyjnej, nie w adresie potencjalnego mieszkańca, zatem można je tworzyć z myślą o możliwości wpływania na potencjalnego użytkownika (Walkowiak, 2022, s. 560–561; Walkowiak, Rutkiewicz-Hanczewska, 2022, s. 60–65). Mamy tu zatem do czynienia ze swoistym przekroczeniem ramy nazwy własnej w klasycznym jej ujęciu. Zamiast oznaczania jako funkcji podstawowej znaku onimicznego (Kaleta, 1998, s. 19–25), widzimy potrzebę posiadania przez nią znaczenia, przekazywania informacji o wartościach, którym hołdują współcześni, o sprawach ważnych i mniej istotnych. Gdy potraktujemy nazwę jako tekst (Rutkiewicz-Hanczewska, 2013), wówczas wspomniany wyżej dwugłos stanie się łatwiejszy do przyjęcia. Ów bowiem tekst w dyskursie publicznym — rozumianym jako złożone zjawisko komunikacyjne — nabiera znaczenia, nie jest neutralny, a przynajmniej dzięki krytycznej analizie onomastycznej może zostać odsłonięty (Rutkowski, Skowronek, 2020, s. 13).

² <https://sjp.pwn.pl/sjp/skwer;2575645.html> (dostęp: 26.11.2024).

Tak sfunkcjonalizowana w kontekście skwerów nazwa (oczywiście za sprawą swojego kreatora) poszukuje obiektu wbrew dotychczasowemu kierunkowi motywacyjnemu onimów — od obiektu do nazwy (Walkowiak, Rutkiewicz-Hanczewska, 2022, s. 76). W tym wypadku to nazwa chce się uobecnić, a może to uczynić tylko w sytuacji, gdy pojawi się do niej odniesienie w postaci stosownego referenta. Mamy wobec powyższego do czynienia z powoływaniem do życia nazwy własnej jako znaku samego w sobie, w czystej postaci. Jego rolą nie jest ani wydobycie z niebytu określanego obiektu przez nazewnicze życie, ani jego scharakteryzowanie, przypisanie mu konkretnych cech. Nazwy skwerów stają się esencją onimiczności, znakiem nieoglądanym przez pryzmat obiektu, który reprezentuje, przekazem samym w sobie, tekstem, który dzięki temu, że zawisł na tabliczce informacyjnej skweru, może liczyć na lekturę, a dalej również na odpowiednią formę recepcji. Twórca nie kreował tego znaku ze względu na zapotrzebowanie przestrzeni urbanistycznej. On szukał pretekstu, by pokazać nazwę (określony tekst) światu. Określenia nadawane pojawiającym się w wielu miejscach Polski skwerom są wobec tego, co powiedziano rodzajem werbalnej manifestacji, sztandaru, na którym współcześni umieszczają cenione przez siebie wartości lub zdecydowanie częściej imiona i nazwiska osób te wartości uosabiające.

Przedmiotem artykułu jest prezentacja owych wartości, odkrycie związków występujących między dyskursem społecznym, politycznym, ideologicznym a nazwami skwerów z uwzględnieniem materiału z całej Polski, pozyskanego na podstawie rejestru TERYT (dane z lipca 2023 roku). Za cel przedstawionej analizy obieramy też odpowiedź na pytanie, z czego wynika rosnąca popularność nazw skwerów, czy ze sposobu zagospodarowywania współczesnej przestrzeni, czy raczej z mody na jej oznaczanie.

2. DANE ILOŚCIOWE W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH

Łącznie w końcu lipca 2023 roku odnotowano 1435 nazw skwerów na terenie Polski (tab. 1). Najliczniej występują one w województwie mazowieckim w liczbie niemal 300 jednostek nazewniczych. Niespełna 200 określeń pochodzi z województw śląskiego, wielkopolskiego i dolnośląskiego. Nieco ponad 100 nazw pojawiło się także w województwie małopolskim. Na pozostałym obszarze ich liczba waha się od 89 do 10 nowych propriów. Na tę liczebność (z wyłączeniem Mazowsza i Wielkopolski) nie ma wpływu rozmiar, tj. powierzchnia jednostek terytorialnych, ponieważ dla przykładu w województwach lubelskim, warmińsko-mazurskim czy zachodniopomorskim, które znajdują się na trzecim, czwartym i piątym miejscu w rankingu wielkości województw (www.gminy.pl), dynamika powstawania nowych nazw skwerów jest mniej wyraźna lub niewielka. Widać z kolei związek z zamożnością wymienionych obszarów, bowiem

w rankingu zamożności województw w czołówce znajdują się: mazowieckie, wielkopolskie, dolnośląskie, pomorskie, śląskie, małopolskie, łódzkie, kujawsko-pomorskie (LOS, 2022), a zatem jednostki terytorialne z największą liczbą nazw skwerów (tab. 1). Nie można odnieść tej tezy do województwa śląskiego, które we wspomnianym rankingu lokuje się na piątym miejscu, z kolei na drugim w rankingu liczby skwerów. Uwzględnienie liczby miast w poszczególnych województwach pokazuje, że w większości wypadków mniejsza ich liczba wiąże się z mniejszą liczbą skwerów występujących średnio w jednym mieście. Zatem, ten czynnik również nie tłumaczy jednoznacznie popularności skwerów w wybranych rejonach kraju. Należy również zaznaczyć, że nadawanie nazw skwerom jest z pewnością powiązane z polityką nazewniczą komisji zajmujących się ich ustalaniem. Dla przykładu, w kontekście opisywanej tu „skweromanii” (Kursa, 2022), w Krakowie pojawiły się inicjatywy zmierzające do ich ograniczania, zgodnie z którymi „w roku kalendarzowym będzie można nadawać nazwę tylko jednemu skwerowi w centrum Krakowa, a w trakcie kadencji pięciu skwerom” (Kursa, 2022).

Ranking województw zmienia się jednak w sytuacji, gdy uwzględnimy stosunek liczby skwerów (i ich nazw) do liczby ulic występujących na danym obszarze, co może pokazać faktyczną ekspansywność powstawania nowych nazw skwerów. Największy ich odsetek występuje w województwie dolnośląskim (0,7%). Dopiero na drugim miejscu pojawia się województwo mazowieckie, *ex aequo* z małopolskim i zachodniopomorskim (po 0,6%). Na dalszych miejscach z wynikiem 0,5% mamy województwa, które dominowały pod względem łącznej (bezwzględnej) liczby skwerów, tj. śląskie i wielkopolskie, ale pośród nich znalazły się województwa z niewielką łączną liczbą tych punktów topograficznych: lubelskie oraz świętokrzyskie. W pięciu województwach z równomierną intensywnością nadaje się nazwy skwerom, które stanowią 0,4% wszystkich ulic (województwa: pomorskie, łódzkie, kujawsko-pomorskie, warmińsko-mazurskie, podlaskie). Najślabszą dynamikę powstawania nazw skwerów obserwujemy w województwach podkarpackim (0,3%), lubuskim (0,2%) oraz opolskim (0,1%).

Przyjęcie kryterium stosunku liczby nazw nadawanych skwerom do liczby nazw ulic nie pozwala na wskazanie jednego możliwego wyjaśnienia uzyskanych wyników. Na wysoką dynamikę tworzenia nazw skwerów wpływa zarówno zamożność określonych obszarów, jak i powierzchnia województw. Nie ma zatem jednoznacznego wyjaśnienia dla specyficznej geografii uzyskanych wyników. Owszem, skwery są bardzo często popularne na terenach zamożnych: w województwie dolnośląskim (3. miejsce), mazowieckim (1. miejsce), małopolskim (6. miejsce), śląskim (5. miejsce) oraz wielkopolskim (2. miejsce). Związkowi zamożności i odsetka liczby skwerów w stosunku do liczby ulic przeczy ich

procent w województwie lubelskim, które znajduje się dopiero na 14. miejscu pod względem dochodów podatkowych w kraju, a także w świętokrzyskim i zachodniopomorskim ułożonym kolejno na 13. i 11. miejscu wspomnianego rankingu. Z kolei kryterium powierzchni poszczególnych województw kazałoby wyłączyć spośród grupy obszarów obfitujących w nazwy skwerów następujące województwa: śląskie (14. miejsce pod względem wielkości), małopolskie (12. miejsce), świętokrzyskie (15. miejsce).

Tabela 1. Ranking województw pod względem liczby skwerów wg TERYT.

Opracowanie na podstawie danych z 26 sierpnia 2023 r. (liczba nazw ulic) (<https://eteryt.stat.gov.pl>)

Województwa	Liczba skwerów	Liczba ulic	Liczba skwerów jako % liczby ulic	Liczba miast	Liczba skwerów średnio na 1 miasto
mazowieckie	295	45495	0,6%	110	2,68
śląskie	184	35742	0,5%	74	2,49
wielkopolskie	177	32272	0,5%	119	1,49
dolnośląskie	165	22260	0,7%	93	1,77
małopolskie	118	19161	0,6%	64	1,84
pomorskie	89	23766	0,4%	42	2,12
łódzkie	67	16521	0,4%	60	1,12
kuj.-pom.	65	15765	0,4%	56	1,16
zachodniopomorskie	71	11559	0,6%	66	1,08
lubelskie	49	10548	0,5%	54	0,91
świętokrzyskie	35	6650	0,5%	50	0,70
warm.-maz.	33	7631	0,4%	50	0,66
podkarpackie	28	9582	0,3%	54	0,52
podlaskie	28	7543	0,4%	40	0,70
lubuskie	21	9104	0,2%	44	0,48
opolskie	10	9344	0,1%	37	0,27

Ponieważ nie można znaleźć jednego czynnika wpływającego na popularność powstawania nowych nazw skwerów, należy uznać, że jest ona wieloczynnikowa, uzależniona od motywacji kulturowej, społecznej i politycznej. Z pewnością tym modulatorem jest działalność tzw. oddolna, nie tylko samorządowców (radnych, w tym komisji związanych z powoływaniem nazw), do których ostatecznie trafiają wnioski o nadanie określonej nazwy, lecz przede wszystkim inicjatyw

zgłaszanych przez mieszkańców, finansowanych ze środków budżetu obywatelskiego. Ich celem jest współpraca miasta z mieszkańcami, mająca na celu zaspokajanie potrzeb lokalnych społeczności, pośród których znajduje się także chęć honorowania określonych osób oraz wartości czy idei. Skwery — jako obiekty bezadresowe, położone w mniej strategicznych miejscach, niewywołujących potencjalnych sporów o nazwę — okazały się najlepiej tym dążeniom służyć.

3. NAZWY LOKALIZUJĄCE I CHARAKTERYZUJĄCE

Współczesny repertuar nominacji dla skwerów nie zaskakuje (tab. 2), ponieważ jest zdominowany przez najpopularniejszy typ nazw określanych pamiątkowymi (98,1%). Niewielki odsetek (1,9%) stanowią określenia lokalizujące i charakteryzujące³, z nawiązaniem do koloru obiektu (*Skwer Lawendowy*), fauny i flory (*Skwer Brzezinki*, *Skwer Ptasi Zagajnik* ‘miejsce zamieszkania wielu gatunków ptaków’; *Skwer pod Lipami*), obiektów znajdujących się na terenie skweru: fontann, pomników, figur (*Skwer Gryfa*, *Skwer Niedźwiadków*, *Skwer Rybka*), funkcji (*Skwerek Berek* ‘położony pomiędzy dwoma przedszkolami’). Warta uwagi jest grupa określeń wpisująca się w model klasycznych nazw terenowych z wyrażeniem przyimkowym lub przymiotnikiem w strukturze. Na szczególną uwagę zasługują jednostki odproprialne, które określają położenie skweru względem istniejącego dawniej w jego okolicy obiektu, wydobywając z zapomnienia jego dawną, współcześnie nieużywaną nazwę: *Skwer na Stroszku* ‘nazwa dzielnicy Bytomia’; *Skwer na Klepce* ‘potoczna nazwa części wsi Hanusek’; *Skwer nad Ślepotką* ‘nazwa potoku’; *Skwer przy Baszcie Czarownicy*; *Skwer Fyrtel przy Ogniku* ‘nazwa ulicy’. Z kolei nazwy odapelatywne lokalizują skwer w stosunku do wyróżniających się obecnie lub dawniej obiektów w terenie (*Skwer Zdrojowy*, *Skwer Miejski*, *Skwer Solecki*, *Skwer Osiedlowy*, *Skwer Planty Zamkowe*, *Skwer przy Krzyżu*, *Skwer przy Małym Rynku*, *Skwer Starej Synagogi*, *Skwer Stara Gazownia*, *Skwer Strażacki*, *Skwer Teatralny*). W dyskursie społecznym zaczyna się doceniać wartość nazwy własnej, przeszłość terenu zapisaną w nazwie. Twórca miana skweru nie stara się szokować wymyślną formą, przeciwnie, w jego ujęciu wartością okazuje się historyczna nazwa, zakotwiczona w ciągu wydarzeń, których udziałem była określona przestrzeń. Choć liczebnie tego typu określeń jest niewiele, to niewątpliwie — wraz z nazwami upamiętniającymi jednostki geograficzne (ich omówienie znajduje się w dalszej części artykułu) — pokazują one pewien trend w myśleniu o nas samych i otaczającej nas rzeczywistości.

³ W grupie nazw charakteryzujących jedno określenie z gatunku metatekstowych (Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, 85–94) lub — w klasycznych ujęciach — pozbawionych członu utożsamiającego (*Skwer*), co w obecnych czasach wydaje się być niedopatrzaniem lub błędem zapisu.

4. NAZWY PAMIĄTKOWE

Po drugiej stronie opisu onimicznego skwerów lokują się określenia pamiątkowe, które wiodą prym niezmiennie. I chociaż w kontekście plateonimii swego czasu uważano je za ekspansywne i destabilizujące miejski system proprialny (Handke, 1997, s. 470–471; 1998, s. 89–90), zagrażające wszystkim innym motywacjom, to dziś okazują się one wyrazem publicznie prowadzonego dyskursu nad tym, co w społeczeństwie było i jest najważniejsze oraz godne uznania. W tej roli najczęściej obsadza się onimy motywowane antroponimicznie, które stanowią 80,5% wszystkich nazw pamiątkowych. W pozostałych 19,5% znajdują się nazwy upamiętniające instytucje, wydarzenia i rocznice, jednostki geograficzne, wartości, wynalazki czy odkrycia.

4.1. Nazwy pamiątkowe nieosobowe

W grupie motywacji nieosobowych zwracają uwagę nazwy honorujące instytucje i organizacje, stanowiąc 38,5% wszystkich upamiętnień nieosobowych. Na podstawie ich przeglądu można powiedzieć, że w dyskursie publicznym najbardziej ceni się polskie formacje wojskowe, a zatem swego rodzaju strażników wolności, a co za tym idzie dawców spokoju i dobrobytu emocjonalnego. Nazwy skwerów licznie nawiązują do określeń sił zbrojnych o zasięgu europejskim (*Skwer I Dywizji Grenadierów*, *Skwer II Korpusu Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*), ogólnopolskim (*Skwer Armii Krajowej*, *Skwer Wojsk Ochrony Pogranicza*, *Skwer Narodowych Sił Zbrojnych*) bądź lokalnym (np. *Skwer 16 Pułku Ułanów Wielkopolskich*, *Skwer 7 Pułku Ułanów*, *Skwer 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK*, *Skwer 4 Dywizji Zmechanizowanej*, *Skwer 30 Pułku Strzelców Kaniowskich*, *Skwer Pomorskiego Okręgu Wojskowego*), a także do konspiracyjnych jednostek bojowych (*Skwer Kolejowej Grupy Sabotażowej Orzeł*). Zdecydowana większość upamiętnia żołnierzy walczących w II wojnie światowej, pojawia się także upamiętnienie formacji wojskowej powstałej w 1914 roku, tj. Legionów Polskich. Nie zapomina się również o uznaniu i zauważeniu miejsc, w których kształcą się przyszli żołnierze: *Skwer Oficerskiej Szkoły Marynarki Wojennej*, *Skwer Oficerskiej Szkoły Artylerii*. Honoruje się formacje harcerskie (*Skwer Harcerskiej Drużyny Czerwonych Beretów*, *Skwer Związku Harcerstwa Polskiego*, *Skwer Harcerstwa Jarocińskiego*), solidarnościowe (*Skwer Solidarności*, *Skwer Studenckiego Komitetu Solidarności*, *Skwer Solidarności Walczącej*, *Skwer Solidarności Rolników Indywidualnych*), strażackie (*Skwer Straży Ogniowej Ochotniczej w Piotrkowie*), policyjne (*Skwer Policji Państwowej II RP*), nauczycielskie (*Skwer Tajnej Organizacji Nauczycielskiej*) oraz studenckie (*Skwer Niezależnego Zrzeszenia Studentów*), a także strzeleckie (*Skwer im. Związku Strzeleckiego „Strzelca”*).

Tabela 2. Kategorie motywacyjne nazw polskich skwerów (dane liczbowe z 31 lipca 2023 r. wg rejestru TERYT <https://teryt.stat.gov.pl>)

Województwo	Nazwy upamiętniające										Nazwy lokalizujące i charakteryzujące	Razem
	Osoby					Jednostki geograficzne	Organizacje, instytucje	Wydarzenia, rocznice	Wartości, wynalazki, odkrycia			
	święckie męskie	święckie żeńskie	święte męskie	święte żeńskie	zbiorowe							
										święckie żeńskie		
dolnośląskie	66	16	12	2	36	10	6	10	4	3	165	
kuj.-pom.	35	1	5	4	11	-	6	3	-	-	65	
lubelskie	16	3	7	1	7	3	4	7	-	1	49	
lubuskie	6	-	2	-	6	-	3	2	-	2	21	
łódzkie	27	9	5	2	9	1	6	7	1	-	67	
małopolskie	63	13	5	1	15	4	6	6	2	3	118	
mazowieckie	128	20	16	4	41	14	40	20	8	4	295	
opolskie	5	-	1	-	3	-	1	-	-	-	10	
podkarpackie	18	1	3	-	5	1	-	-	-	-	28	
podlaskie	11	7	2	1	2	1	1	2	1	-	28	
pomorskie	44	11	4	1	12	5	5	6	1	-	89	
śląskie	89	12	3	6	33	10	9	9	3	10	184	
świętokrzyskie	15	2	1	1	6	2	4	2	1	1	35	
warm.-maz.	17	2	4	-	5	2	2	-	1	-	33	
wielkopolskie	85	19	8	-	37	5	9	7	4	3	177	
zachodniopomorskie	38	4	4	-	17	1	4	3	-	-	71	
RAZEM	663	120	82	23	245	59	106	84	26	27	1435	
%	46,2%	8,4%	5,7%	1,6%	17,1%	4,1%	7,4%	5,8%	1,8%	1,9%	100%	

Swoje upamiętnienia otrzymały też Polski Czerwony Krzyż, Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy, Unia Europejska. Honorowanie instytucji i organizacji powiązanych z kulturą czy nauką należy do rzadkości (*Skwer Wielkopolskich Rytmów Młodych*⁴, *Skwer Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, *Skwer Fundacji im. Z. i W. Pokusów*⁵).

Kontynuacją wątku narodowo-obronnego w dyskursie, jaki prowadzą twórcy nazw skwerów ze współczesnymi użytkownikami przestrzeni, są upamiętnienia wydarzeń i rocznic, które stanowią 30,5% nieosobowych nazw pamiątkowych, a spośród nich symboliczne miejsce zajmują liczne odwołania do niepodległości: *Skwer Odzyskania Niepodległości*, *Skwer Niepodległości*, *Skwer 100-lecia Odzyskania Niepodległości*, *Skwer 11-ego Listopada*, *Skwer Odrodzenia Państwa Polskiego*, *Skwer Wolności* (32 nadania). Nieporównanie rzadziej przywołuje się pamięć o Konstytucji 3 maja (4 nadania) oraz wydarzeniach 4 czerwca 1989 roku (3 nadania). Nazwy skwerów w postaci pojedynczych nadań ujawniają takie konteksty historyczne, jak: chrzest Polski, unia wileńsko-radomska (*Skwer Unii Wileńsko-Radomskiej*), insurekcja kościuszkowska (*Skwer im. Insurekcji Kościuszkowskiej*), umowa zgierska (*Skwer im. Umowy Zgierskiej*), powstania śląskie (*Skwer 100-lecia Powstań Śląskich*), mord w Katyniu (*Skwer Ofiar Katynia*), bitwa pod Olszynką Grochowską (*Skwer Bitwy pod Olszynką*), bitwa nad Bzurą (*Skwer Bitwy nad Bzurą*), 100-lecie Bitwy Warszawskiej (*Skwer 100-lecia Bitwy Warszawskiej*), wybuch powstania warszawskiego (*Skwer Powstania Warszawskiego*), protesty w okresie komunizmu (*Skwer 18 Listopada 1956 Roku* 'protest w Bydgoszczy', *Skwer Powstania Węgierskiego 1956 Roku*, *Skwer 28 Czerwca 1956 Roku*), porozumienia sierpniowe, porozumienie jastrzębskie, katowickie, katastrofa w Smoleńsku (*Skwer Smoleński*). Częste upamiętnienia dotyczą lokalnych rocznic (np. *Skwer 750-lecia Gniewkowa*, *Skwer 800-lecia Bieżanowa*, *Skwer 400-lecia Praw Miejskich*, *Skwer 100-lecia Powrotu Starogardu do Macierzy*, *Skwer 750-lecia Miasta Tczewa*). Dostrzega się również wydarzenia o aktualnym charakterze społecznym (*Skwer 100-lecia Praw Wyborczych Polek*), religijnym (*Skwer Świątowych Dni Młodzieży 2016*) oraz sportowym (*Skwer Maratonu*), a także uniwersalnym (*Skwer Trzeciego Tysiąclecia*). Rzadziej honoryfikacji podlegają wydarzenia kulturalne i naukowe. Z inicjatywy mieszkańców Mieroszowa (województwo dolnośląskie) powstał *Skwer im. „Grubego”* upamiętniający realizację popularnego serialu na terenie ich gminy. Swój wyraz w nazewnictwie skwerów znajduje też duma z ważnych dokonań Polaków, za

⁴ Wielkopolskie Rytmy Młodych to nazwa jarocińskiego festiwalu muzycznego, jego pierwszej edycji.

⁵ Wymieniona w nazwie fundacja wspiera edukację młodzieży wiejskiej.

które w Warszawie uznano skonstruowanie największego balonu na świecie w 1938 roku, zwanego Gwiazdą Polski (*Skwer Gwiazda Polski*).

Porównywalną popularnością cieszą się upamiętnienia jednostek geograficznych. To grupa wyjątkowych onimów, bo przypominających klasyczne toponimy przeniesione (Bubak, 1965, 1966) i ponowione (Treder, 1979, 1980). Pośród nich mamy określenia nawiązujące do nazw krain geograficznych i miast symbolizujących mniejszości narodowe w Polsce oraz przesiedleńców (*Skwer Mołodyłowski*, *Skwer Nadodrzański*, *Skwer Lwowski*, *Skwer Litewski*, *Skwer Kresów Wschodnich*, *Skwer Ormiański*, *Skwer Karaimski*, *Skwer Wileński*, *Skwer Ryski*, *Skwer Wołyński*), a także rodzime miasta i ich dzielnice (*Skwer Gdański*, *Skwer Witomiński*). Część z nich stanowi upamiętnienia obce, tj. miast partnerskich⁶ oraz dzielnic miejskich, dlatego ich nazwy mogą zaskakiwać zapisem z uwagi na przeniesienie oryginalnej pisowni toponimu (*Skwer Châteaugiron* ‘miasto we Francji’; *Skwer Lennestadt* ‘miasto w Niemczech’; *Skwer Doncaster* ‘miasto w Anglii’; *Skwer Kežmarok* ‘miasto na Słowacji’; *Skwer Salgotarjan* ‘miasto na Węgrzech’; *Skwer Krimpen* ‘miasto w Holandii’) lub tłumaczeniem nazwy, by tych trudności uniknąć (*Skwer Ziemi Aniolów* ‘dzielnica Budapesztu o nazwie Angyalföld’). Upamiętnia się też nazwy stolic, których władze udzieliły polskim uchodźcom wsparcia (*Skwer Teherański*), lub organizacji federacyjnej, do której należy Polska (*Skwer Wyszehradzki*). W tym kontekście nie dziwi obecność *Skweru Europejskiego*. Uehonorowaniu podlegają rodzime określenia wyróżniających się obiektów (*Skwer Skaczącej Gwiazdy* ‘nazwa dawnego bastionu we Wrocławiu’), patrociniów nieistniejących kościołów (*Skwer Świętego Krzyża*), nazw firm (*Skwer Laury*, od nazwy huty), dawnych poświadczeń toponimicznych (*Skwer Gyddanyzc*, od najstarszej znanej formy zapisu Gdańsk) lub nazw zapomnianych (*Skwer Saski*, przywrócona nazwa z drugiej połowy XIX wieku; *Park Wiktoryn*, od nazwy dawnej wsi, na terenie której powstał Wołomin; *Skwer Bziński*, od nazwy Bzin — jednej z najstarszych osad na terenie Skarżyska-Kamiennej). Znakiem żywej reakcji na bieżące wydarzenia są określenia będące wyrazem solidarności z narodem ukraińskim (*Skwer Wolnej Ukrainy*, *Skwer Bohaterskiego Mariupola*), białoruskim (*Skwer Wolnej Białorusi*) oraz z mieszkańcami Tybetu (*Skwer Wolnego Tybetu*)⁷.

Współczesne honorowanie obejmuje także bezpośrednie wskazania na cenione przez mieszkańców wartości, za które uznano prawa kobiet (*Skwer Praw Kobiet*, *Skwer Kobiet*, 5 nadań), przyjaźń pomiędzy miastami (*Skwer Przyjaźni Miast*

⁶ Do tej grupy włączono też określenie przejrzyste semantycznie i niemotywowane nazwą geograficzną — *Skwer Miast Partnerskich*.

⁷ Propozycja nadania nazwy *Wolnego Tybetu* warszawskiemu rondowi nie powiodła się z powodu protestów ambasady Chin. W 2009 roku ohrzczone w ten sposób skwer w Olsztynie, nad Jeziorem Czarnym; <https://naszemiasto.pl/swer-wolnego-tybetu-warszawa-bala-sie-chin-olsztyn-nie/ar/c2-4430798> (dostęp: 3.09.2023).

Siostrzanych) i państwami (*Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej, Przyjaźni Polsko-Węgierskiej, Solidarności z Narodem Ukraińskim*) oraz uniwersalne ogólnoludzkie cechy, w tym szacunek (*Skwer Wzajemnego Szacunku*), integrację (*Skwer Integracji*), pamięć (*Skwer Pamięci*), marzenia, dobre sąsiedztwo oraz spotkanie (*Skwer Marzeń, Skwer Dobrego Sąsiedztwa, Skwer Spotkania*). W systemie aksjologicznym kreatorów nazw znalazły się również symbole dziedzictwa kulturowego, za które uchodzą prehistoryczne znaleziska (*Skwer Prażaby Czatkowickiej*), dawna kawaleria narodowa (*Skwer Husarii Polskiej*), narodowa waluta (*Skwer Złotówki*), dawne środki lokomocji (*Skwer Dawnych Motocykli*) oraz język, w znaczeniu dziedzictwa gwar, języka uniwersalnego dla narodów świata i wolności wypowiedzi (*Skwer Gwary Warszawskiej, Skwer Esperanto, Skwer Wolnego Słowa*).

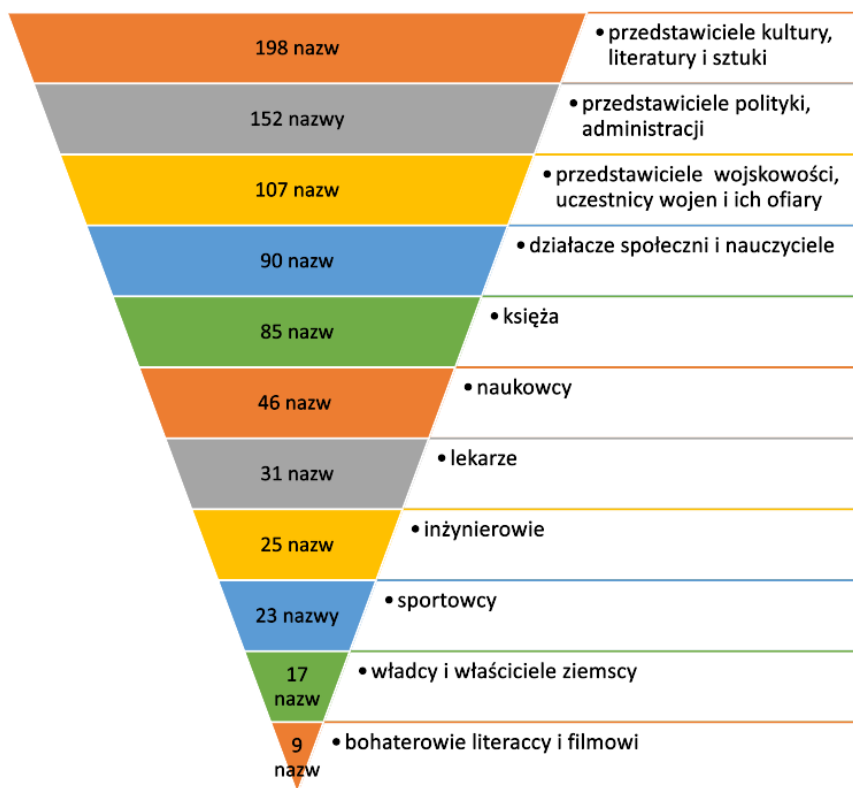
4.2. Nazwy pamiątkowe osobowe

Na drugim, silniej reprezentowanym (79% wszystkich nazw) biegunie dyskursu onimicznego znajdują się nazwy upamiętniające odosobowe, spośród których dominują motywacje w postaci antroponimów męskich. Z uwagi na to, że w 2018 roku w wybranych jednostkach samorządowych pojawiły się dokumenty wskazujące na potrzebę zachowania parytetu płci podczas powoływania nowych nazw w związku z obchodzoną wówczas 100. rocznicą uzyskania przez kobiety praw wyborczych, typologię poszczególnych nazw przeprowadzono oddzielnie dla określeń motywowanych antroponimami męskimi (tab. 3) i żeńskimi (tab. 4). W analizach plateonimicznych, prowadzonych kilka lat później (Rutkiewicz-Hanczewska, Walkowiak, 2023), sygnalizowano nieznaczny (5%) przyrost nazw ulic motywowanych żeńskimi nazwami osobowymi. Niestety analiza ilościowa określeń skwerów nie pokazuje zmiany w kierunku prób utrzymania parytetu płci. Odsetek tych określeń jest nieporównanie mniejszy (120 nazw/8,4% wszystkich nazw) w zestawieniu z określeniami upamiętniającymi mężczyzn (661 nazw/46,1% wszystkich nazw). Te same różnice widać, gdy przyjrzymy się panteonowi świętych, w którym blisko czterokrotnie częściej przywołuje się mężczyzn (5,7%) niż kobiety (1,6%).

Twórcy nazw skwerów upamiętniają głównie przedstawicieli kultury, literatury, sztuki i muzyki (tab. 3 i 4). Patroni z tej przestrzeni dominują zarówno w nazwach motywowanych antroponimami męskimi (24% męskich nazw osobowych), jak i żeńskimi (32,5% żeńskich nazw osobowych). Inaczej rozkładają się proporcje w pozostałych grupach, co wynika z podrzędnej roli kobiety, jaką pełniła ona w minionych stuleciach. Na drugim miejscu spośród nazw motywowanych antroponimami męskimi znajdują się nazwy honorujące działaczy politycznych, samorządowych, a w zbiorze nazw żeńskich — działaczki społeczne i nauczycielki.

Trzecie miejsce zajmują pośród patronów męskich żołnierze i uczestnicy wojen, z kolei nazwy żeńskie honorują działaczki polityczne i samorządowe. Czwarte miejsce w grupie męskich patronów reprezentowane jest przez księży, biskupów, arcybiskupów i ojców. Dość licznie przywoływani są także działacze społeczni. Pozostałe reprezentacje patronów nie przekraczają 40 nazw i obejmują: świat nauki, lekarzy, inżynierów, sportowców, władców i ziemian oraz szczątkowo postaci literackie. Żeńskie nazwy motywujące określenia skwerów na czwartym i kolejnych miejscach odnoszą się do przedstawicielek nauki, władczyń i sportsmenek.

Nieuwzględnianie różnic pomiędzy nazwami żeńskimi i męskimi daje nam następujący ranking. Pierwsze trzy najliczniejsze miejsca odnoszą się do określeń motywowanych antroponimami z przestrzeni kultury, literatury i sztuki (198 nazw), polityki, administracji (152 nazwy) oraz wojskowości, uczestników wojen i ich ofiar (107 nazw).

Rys. 2. Ranking świeckich patronów nazw pamiątkowych osobowych

Tabela 3. Patroni świątce w nazwach polskich skwerów (dane liczbowe z 31 lipca 2023 r. wg rejestru TERYT <https://teryt.stat.gov.pl>)

Województwa	Patroni świątce w nazwach skwerów																		RAZEM					
	Przedstawiciele kultury, literatury, sztuki, muzyki		Przedstawiciele nauki		Działacze polityczni, samorządowi		Żołnierze, uczestnicy wojen		Królowie, szlachcice, właściciele dóbr		Działacze społeczni, nauczyciele		Sportowcy		Lekarze		Inżynierowie, architekci, przedsiębiorcy		Księża, biskupi, arcybiskupi, ojcowie		Postacie literackie, filmy, mowe, symbole kultury			
	L	G	L	G	L	G	L	G	L	G	L	G	L	G	L	G	L	G	L	G	L	G	L	G
dolnośląskie	9	9	6	5	7	1	1	1	1	2	1	10	1	2	4	8							47	19
kuj-pom.	6	1	2	2	2	3	3					3	1	3	1	4	2						24	11
lubelskie	2	1	2	1	2	1	1	1	1	1	2					3							12	4
lubuskie	1			2							1					2							6	-
łódzkie	10	1	1	4	3	3				1	2					1					1		23	4
małopolskie	16	3	1	5	6	6	3				7	1	1	1	1	8							49	14
mazowieckie	24	4	3	8	22	23	9	1			7	3	1	3	3	11							89	39
opolskie	1			1							1			1		1							1	4
podkarpackie	3	1	3	1	4									1		5							17	1
podlaskie	1			3	2	2								1		2							9	2
pomorskie	6	6	1	5	4	3	1	1			3		2	1	2	8							32	12
śląskie	17	5	2	11	4	11	3	1			7		5	3	2	12	2	1	1				72	17
świętokrzyskie	3	1	2	1	3	1					2			1									13	2
warm.-maz.	2	3		2	2	2					1			1		3							9	8
wielkopolskie	16	1	10	1	10	5	16	1			4		4	3	5	9							77	8
zach.-pom.	3	3		3	3	6	4			1	5	1		2		5							23	15
RAZEM	119	40	33	63	66	80	24	8	3	53	7	20	21	3	24	80	5	2	6				503	160

*L — patroni rozpoznawalni lokalnie, G — patroni rozpoznawalni globalnie

Ponieważ ten sam rejestr odnotowano w najnowszych nazwach ulic motywowanych nazwiskami żeńskimi (Walkowiak, Rutkiewicz-Hanczewska, 2023, s. 98–100), można uznać, że najwyższą wagę przywiązuje się do dziedzictwa kulturowego oraz wolności i ceny, jaką za nią trzeba zapłacić. Gdy połączymy obie ostatnie grupy, które przecież są sobie bliskie, to nadal prym wiodą nazwy upamiętniające artystów. Można by powiedzieć, że bez kultury nie ma narodu. W sytuacji kraju zniewolonego tylko kultura spaja naród. Dlatego pośród patronów skwerów najliczniej pojawiają się pisarze, poeci, publicyści i dziennikarze, muzycy, piosenkarze, malarze, filmowcy, aktorzy, rzeźbiarze, fotografowie. Wielu z nich to artyści drugiej połowy XX wieku i przełomu wieków (Czesław Niemen ‘muzyk’, Jerzy Has ‘reżyser filmowy’, Paweł Królikowski ‘aktor’, Andrzej Wajda ‘reżyser filmowy’, Konrad Swinarski ‘reżyser teatralny’, Andrzej Woyciechowski ‘założyciel Radia Zet’, Wojciech Młynarski ‘poeta, artysta kabaretowy’, Henryk Derwich ‘rysownik’). Upamiętnia się też polityków z niedalekiej przeszłości, działaczkę niepodległościową, opozycjonistów (Stanisław Jach ‘przywódca strajku w zajezdni PKS w Miliczu’), prezydentów miast (Franciszek Jamroży ‘prezydent Gdańska do 1994 roku’), radnych (Maciej Zawieja ‘radny Poznania’), konsulów (Łukasz Horowski ‘konsul honorowy Ukrainy w Poznaniu’), strażaków, którzy zginęli na służbie (Michał Tomiak ‘z Poznania’), a następnie weteranów powstania styczniowego, działaczy sanacyjnych, obrońców Westerplatte, żołnierzy⁸ AK, powstańców warszawskich, cichociemnych, orłęta lwowskie, ofiary II wojny światowej, getta warszawskiego. Na kolejnych miejscach na liście rangowej znajdują się działacze społeczni i nauczyciele (90 nazw) oraz księża (85 nazw), a zatem swoiści przewodnicy tak po świecie *profanum*, jak i *sacrum*. Ich zdecydowana większość to postaci znane lokalnie, dyrektorzy szkół, księża lokalnych parafii. Rzadziej reprezentowani są naukowcy (46 nazw), lekarze (31 nazw), inżynierowie (25 nazw) oraz sportowcy (23 nazwy). W czasach najnowszych sporadycznie upamiętnia się władców i właścicieli ziemskich (17 nazw). Są oni ściśle powiązani z daną przestrzenią bądź ich ranga nie wymaga takich relacji (Kazimierz Wielki, Władysław Jagiełło). Dla przykładu, ponieważ Zygmunt Stary był księciem głogowskim, upamiętnia się go w Głogowie, z kolei w Nowym Dworze Mazowieckim powstał skwer Stanisława Poniatowskiego na pamiątkę nadania praw miejskich przez księcia, w Gdańsku patronem mógł zostać tylko Świętopełk Wielki, książę Pomorza Gdańskiego. Najrzadziej jednak uwaga współczesnych kieruje się w stronę bohaterów wyimaginowanych (9 nazw), reprezentujących literaturę klasyczną i popularną (Kordian, Pan Tadeusz, Balladyna, Pilot Pirx,

⁸ Do tej kategorii zaliczono wyjątkową nazwę — *Skwer Niedźwiedzia Wojtki* — upamiętniającą niedźwiedzia przygarniętego przez żołnierzy Korpusu Polskiego gen. Władysława Andersa, biorącego udział w bitwie pod Monte Cassino, któremu nadano stopień kaprała.

Pies Fafik, Wiedźmin), film (Papa Smerf, Franciszek Maurer 'główny bohater filmu «Psy» w reżyserii Władysława Pasikowskiego'), a także legendy miejskie, np. o Starym Alojzym w Tychach.

W tym miejscu należy wspomnieć o upamiętnianiu świętych w nazwach skwerów, ponieważ w zasadzie (w tab. 3 i 4 to oddzielna kolumna) łącznie stanowią one 105 jednostek, co daje im czwarte miejsce na liście rangowej nazw odantroponimicznych, zaraz po grupie motywowanej nazwiskami żołnierzy i ofiar wojen. Najczęściej tu przywołuje się symbol współczesności, tj. św. Jana Pawła II (34% wszystkich nazw sakralnych). Obecnie dość często za patrona obiera się kardynała Stefana Wyszyńskiego. Z kolei wśród patronek nierzadko pojawia się Matka Boża lub Najświętsza Maryja Panna (NMP), co jest kontynuacją swego rodzaju trendu nazewniczego, który jest zauważany w polskiej plateonimii maryjnej (Walkowiak, Rutkiewicz-Hanczewska, 2023, s. 99), a w kulturze włoskiej należy do wyjątkowo popularnych (Gałkowski, 2020, s. 23).

Wyłaniający się z analizy nazw skwerów obraz nazewnictwa pamiątkowego w XXI wieku podlega transformacjom, bo zmierza już od dwóch dekad (choć zapoczątkowano go u schyłku lat 90. ubiegłego stulecia) w kierunku silnego związku z małymi ojczyznami. Nowym przestrzeniom patronują artyści ściśle związani z określonymi wydarzeniami (Witold Gombrowicz 'wyruszył z Gdyni do Argentyny') bądź miejscem urodzenia (Victor Young 'kompozytor pochodzący z Mławy', Grażyna Chrostowska 'urodzona w Lublinie', Krzysztof Kolberger 'urodzony w Gdańsku') lub zamieszkania (Tymoteusz Karpowicz 'mieszkał czasowo we Wrocławiu', Andrzej Grubba 'mieszkał w Sopocie', Wojciech Młynarski '10 lat mieszkał w Komorowie'), śmierci (Zbyszek Cybulski 'zginął we Wrocławiu', Alina Obidniak 'zmarła w Jeleniej Górze'), działalnością zawodową (Jerzy Has 'kręcił filmy we Wrocławiu', Czesław Niemen 'występował w Grudziądzu') itp. Te nadania stanowią 75,9% nazw pamiątkowych męskich i 76,7% żeńskich.

W zakresie nielicznych patronów niezwiązanych bezpośrednio z konkretną przestrzenią, w której ich uhonorowano, tzw. rozpoznawanych w skali ogólnokrajowej, najliczniej reprezentowana jest grupa powiązana z polityką (np. Tadeusz Kościuszko, gen. Józef Haller, Wincenty Witos, Wojciech Korfanty, Roman Dmowski, Stanisław Mikołajczyk, Ignacy Daszyński, Józef Piłsudski, Aleksandra Piłsudska, Danuta Siedzikówna „Inka”, gen. Władysław Sikorski, Witold Pilecki, Ryszard Kukliński, Paweł Adamowicz, Tadeusz Mazowiecki, Władysław Bartoszewski, Anna Walentynowicz, Kornel Morawiecki, Ryszard Kaczorowski, Lech Kaczyński, Maciej Płażyński, Aniela Steinsbergowa 'adwokatka, działaczka KOR') i wojskowością (np. Jerzy Pertkiewicz 'żołnierz AK, harcmistrz', gen. Stefan Grot-Rowecki, płk. Bolesław Zoń). Nadania ściśle wynikają z polityki rządu, upamiętniania osobistości symbolizujących okres II Rzeczypospolitej, Armie Krajową, a także postaci cenione przez obóz rządzący. Honoruje się również — lecz w mniejszym zakresie — patronów powiązanych

zawodowo z muzyką (Krzysztof Komeda, Ignacy Paderewski, Fryderyk Chopin, Jacek Kaczmarski, Agnieszka Osiecka), malarstwem (Józef Chełmoński, Jan Matejko, Piotr Tadeusz Potworowski), literaturą (Joseph Conrad, Papcio Chmiel, Stefan Kisielewski, Czesław Miłosz, Witold Gombrowicz, Irena Tuwim, Stefan Żeromski), filmem i teatrem (Stanisław Bareja, Gustaw Holoubek, Aleksander Zelwerowicz, Jan Kobuszewski, Irena Kwiatkowska, Helena Modrzejewska), skautyniem (Robert Baden-Powell 'założyciel skautingu', Olga Drahonowska-Małkowska 'działaczka skautingu'), przestrzenią sacrum (św. Jan Paweł II, bł. Stefan Wyszyński, bł. Jerzy Popiełuszko, św. Maksymilian Maria Kolbe), medycyną, farmacją i społecznictwem (Henryk Jordan, Ignacy Łukasiewicz, Janusz Korczak, Irena Sendlerowa).

Niewielką, lecz rozpoznawalną grupę, stanowią uhonorowania nierodzimych patronów, spoza Polski. Dyskurs społeczny dostrzega osoby zaangażowane w tzw. sprawę polską (Harivansh Rai Bachchan 'poeta indyjski, popierający ruch Solidarności'; Raoul Wallenberg 'szwedzki dyplomata, Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata'), wybitnych działaczy politycznych różnej narodowości, w tym bohaterów określonych czasów i przestrzeni walczących o prawa człowieka. Patronują oni głównie, co z pewnością nie jest przypadkowe, warszawskim skwerom: Martin Luther King, Nelson Mandela, Mahatma Gandhi, François Mitterrand, Ronald Reagan, Georges Clemenceau 'polityk francuski', Herbert Clark Hoover, Dawid Ben Gurion 'polityk izraelski', Szmul Zygielbojm 'polityk polsko-żydowski, który po upadku powstania w getcie popełnił samobójstwo w proteście przeciwko bezczynności aliantów', Jerzy Kastriot (Skanderbeg) 'albański bohater narodowy', Vaclav Havel, Willy Brandt 'polityk, kanclerz RFN'. Zauważalna jest także onimiczna reakcja na sytuację w Ukrainie, ponieważ kilka skwerów ochrzczono nazwiskami ukraińskich poetów — Tarasa Szewczenki i Wasyla Stusa — oraz ukraińskiego generała Marko Danyłowycza Bezruczki, który walczył razem z Polakami w wojnie polsko-bolszewickiej. Określenia skwerów nadaje się również, by uczcić burmistrzów (np. Istvana Almasiego 'burmistrz Hódmezovasarhely na Węgrzech') pochodzących z miast partnerskich lub poetów (Szota Rustaweli 'poeta gruziński') powiązanych swoją twórczością z danym krajem.

Najistotniejszym novum w płaszczyźnie nazw, a przede wszystkim w świadomości społecznej, jest zwrot ku patronom niepolskim (głównie Niemcom), nigdy żyjącym i pracującym na terenach przyłączonych do Polski w 1945 roku, jak Dolny Śląsk czy Pomorze Zachodnie. Ten kierunek pokazuje po raz kolejny, jak twórca nazwy własnej chce być sprawiedliwy, chce pamiętać o ważnych wydarzeniach, istotnych dokonaniach osób związanych z konkretnym miejscem, niezależnie od ich pochodzenia. Są wśród nich: przedsiębiorcy (Ferdynand Schichau, Elbląg), architekci (Hans Scharoun, Paul Schreiber, Wrocław), lekarze (Alfred Bielschowsky, Namysłów), inżynierowie (Charles Proteus Steinmetz, Wrocław), radni (Richard Holtz 'współzałożyciel Katowic'), rzeźbiarze (Teodor Kalide,

Gliwice), działacze (Ernst von Prittwitz, Katowice), a także poczmistrz Cesarstwa Niemieckiego (Heinrich von Stephan, Słupsk). Dzięki tego rodzaju onimom widzimy, jak bardzo zmienia się społeczne postrzeganie własnej przestrzeni i poczucie ciągłości historii, która umie wybaczać, dba o prawdę przeszłości.

Nowym trendem w systemie nazw skwerów, lecz także i ulic (Rutkiewicz-Hanczewska, Walkowiak, 2023, s. 94–95), jest zwiększająca się liczba zbiorowych nazw osobowych (Walkowiak, Rutkiewicz-Hanczewska, 2022, s. 70–71). Nie tyle chodzi tu o patronów wskazanych z imienia i nazwiska (por. *Skwer Marii i Lecha Kaczyńskich, Skwer Prezydenta Rzeczypospolitej z Małżonką* oraz skwery: *Emila i Georga Zillmannów, im. Harcmistrzów Ludmiły i Stefana Mazurkiewiczów, Filipiny i Konstancji Studzińskich, Zofii i Zdzisława Żelaznych*), co o nazwy odapełtatywne, których jest najwięcej. Przewyższają one procentowo (17,1% wszystkich nazw) grupę określeń motywowanych antroponimami żeńskimi. Ich zauważalna liczebność wskazuje na to, że współcześni w polu swojego widzenia dostrzegają zbiorowość, ogół. Można by powiedzieć, że kolektywizm został doceniony przez kulturę indywidualistyczną, za którą uchodzi kultura tzw. Zachodu (Nisbett, 2015). Ponieważ dyskurs jest społecznie zdeterminowany, a w związku z tym bardzo dynamiczny (Rutkowski, Skowronek, 2020, s. 30), widzimy, że świadomość tego, że nie tylko dzięki wybitnym jednostkom udaje się walczyć o wolność, tworzyć kulturę danego społeczeństwa, materializuje się na naszych oczach i przyobleka postać licznych nazw. Niezauważane dotąd osoby anonimowe okazują się wartością społeczną, bo przecież w ich cieniu wielcy tego świata mogli i wciąż mogą zaistnieć. Dostrzega się głównie anonimowych walczących zarówno na frontach I, jak i II wojny światowej, w lokalnych bitwach oraz w powstaniach i to w najróżniejszych formacjach: sybiraków (*Skwer Sybiraków*), żołnierzy wyklętych (*Skwer Żołnierzy Wyklętych*), czołgistów (*Skwer Czołgistów*), uczestników Akcji Pensjonat (*Skwer Uczestników Akcji „Pensjonat”*), bohaterów Akcji Bollwerk (*Skwer Bohaterów Akcji Bollwerk*), junaków (*Skwer Junaków*), kombatanatów (*Skwer Kombatanatów*), powstańców śląskich (*Skwer Powstańców Śląskich*), powstańców wielkopolskich (*Skwer im. Powstańców Wielkopolskich*), harcerzy (*Skwer im. Polskich Harcerzy*), lotników polskich (*Skwer im. Lotników Polskich*), bohaterów Szymankowa (*Skwer Bohaterów Szymankowa*), represjonowanych żołnierzy-górników (*Skwer Represjonowanych Żołnierzy-Górników*), szwoleżerów (*Skwer Szwoleżerów*). Twórcy określeń skwerów nie unikają konotacji, od których we współczesnych przestrzeniach publicznych zwykło się odchodzić, dlatego niemało następujących nazw upamiętnia ofiary, jeńców i inwalidów wojennych: *Skwer Ofiar OUN-UPA, Skwer Ofiar Tragedii Górnos Śląskiej, Skwer Jeńców Ostaszkowa, Skwer Męczenników Oświęcimskich, Skwer Ofiar Tragedii 1896 roku w Kopalni Kleofas, Skwer Ofiar Zbrodni Katyńskiej, Skwer Orląt Lwowskich, Skwer Inwalidów Wojennych*. Co istotne, w nazewniczym dyskursie taką samą reprezentację ma przeszłość, jak i terażniejszość. Tu i teraz znajduje swój wyraz

w określeniach honorujących określone grupy zawodowe: kolejarzy, nauczycieli, latarników, strażaków, sportowców, w tym olimpijczyków, przedsiębiorców, strażaków, rzemieślników, regionalistów, żołnierzy narodowych sił zbrojnych, a także pokojowych misji zagranicznych. Nie brakuje też odniesień uwzględniających kryteria wiekowe, pokoleniowe (*Skwer Seniora*⁹, *Skwer Katowickich Seniorów*, *Skwer Latających Babć z Plusem*, *Skwer Trzech Pokoleń*, *Skwer Pokoleń Mazura Wydminy*¹⁰), sakralne (*Skwer Benedyktynski*, *Skwer Tyniecki*) oraz związane z pochodzeniem (*Skwer Kresowian*, *Skwer Pierwszych Osadników Bamberskich*) czy przynależnością subkulturową (*Skwer Eki z Małeki*). Docenia się symbole kultury i sztuki tak w wymiarze ogólnopolskim (*Skwer „Starszych Panów”*, *Skwer „Czterech Wieszczy”*), jak i lokalnym (*Skwer Artystów Siemiatyckich*, *Skwer Artystów Grupy Janowskiej*, *Skwer Młodych Plastyków*). Nieczęsto, lecz pojawiają się upamiętnienia nierodzime, które dotyczą zbiorowości wspomagających Polaków na uchodźstwie (*Skwer Dobrych Indyjskich Maharadzów*). Dostrzega się również feminatywny wymiar zbiorowości w kontekście wojennym (*Skwer Matek Chrzestnych Powstania Wielkopolskiego*), jak i powojennym (*Skwer Matki*, *Skwer Matki Sybiraczki*), a także społeczność dzieci (*Skwer im. Kombatantów i Polskich Dzieci Wojny*, *Skwer Przyjaciół Dzieci*). W toczonym współcześnie dyskursie onomastycznym pobrzmiewają też odgłosy najnowszych wydarzeń politycznych związanych z wojną w Ukrainie (*Skwer Obrońców Ukrainy 2022*) oraz z działalnością Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy (*Skwer Wolontariuszy*, *Skwer Wolontariuszy Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy*).

5. PODSUMOWANIE

Nadawanie nazw skwerom nadal uchodzi za fenomen nie tylko językowy, lecz także pozajęzykowy. Nasze analizy pozwalają sądzić, że ogarniająca kraj potrzeba rewitalizacji zapomnianych, opuszczonych, niejednokrotnie straszących nieporządkiem przestrzeni okazała się być impulsem do rozpoczęcia ogólnonarodowego dyskursu nad wartościami i ideami. Niewątpliwie pomogła w tym specyfika samego obiektu, oddalonego od centralnych arterii, ulokowanego na uboczu, zbytnio niewadzącego, bezadresowego, a zatem niewymagającego, by jego nazwa była poręczna w użyciu, krótka, zgrabna, ładnie brzmiąca. Ich twórcy szybko dostrzegli też możliwość wydobycia z zapomnienia wielu godnych nagłośnienia symboli, przyczyniając się do zmiany motywacji na kierunek od nazwy do obiektu. Wobec braku obiektów w postaci ulic mogących honorować wybrane treści, łatwiej znaleźć gotowy do nazwania obszar w roli skweru, terenu niewielkiego, czasem w rodzaju

⁹ Nazwy z gatunku *Skwer Seniora*, *Skwer Weterana*, *Skwer Matki* uznajemy za zbiorowe, ponieważ singularna forma jest semantycznym wykładnikiem liczby mnogiej.

¹⁰ Nazwę *Mazur* nosi lokalny klub sportowy w miejscowości Wydminy.

trawnika u zbiegu ulic, jak na przykład *Skwer Kółeczko* w Krakowie. Tym samym nazwy skwerów można uznać za doskonały wyraz „zimnych» nośników kanonu” (Rutkowski, 2024), które „chłodno” uczestniczą w codzienności, na uboczu, nie wyróżniając się zanadto. Mariusz Rutkowski (2024, s. 31), sięgając do teorii banalnego nacjonalizmu autorstwa Michaela Billiga (2008), nazewnictwo miejskie uznał za wyraz banalnego kanonu, bo upowszechnianego przez codzienne praktykowanie, dzięki czemu może on się objawić i utrwalić. Nazewnictwo miejskie i każde inne, które towarzyszy codzienności, na szyldach ulicznych może nabierać charakteru banalnego, lecz w kontekście społecznego egalitaryzmu. Symbole narodowe (zarówno postaci, jak i dzieła sztuki) znajdujące się w codziennej przestrzeni miejskiej tracą znamiona elitarności (Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 53–55), przybliżają się do zwykłych użytkowników, upowszechniają się, są w zasięgu każdego, co oznacza, że ów każdy może trafić do sfery dotąd wydawałoby się nieosiągalnej i zostać uprzywilejowanym.

Dyskurs prowadzony za pośrednictwem tak licznie dziś kreowanych określeń skwerów, stanowiących doskonały przykład kulturonimów, tj. jednostek „odzwierciedlających aksjologiczno-symboliczny rdzeń wspólnoty” (Rutkowski, 2024, s. 38), pokazuje, że współcześni nad wyraz cenią sobie zakotwiczenie w przeszłości oraz osadzenie z umotywowaniem w teraźniejszości. Przywołują zapomniane dziś nazwy terenowe i wodne, patrzą na obiekty przez pryzmat ich ulokowania, koloru czy funkcji, którą mają pełnić. Dla nich nazwa musi pamiętać inną nazwę lub krajobraz, w którym się znajduje. Określenie niemotywowane, chciałoby się powiedzieć bez motywacji realnoznaczeniowej, nie ma swojej wagi, nie ma racji bytu. Szacunek do historii, wiedza o swoich korzeniach, przodkach, ich dokonaniach staje się najważniejsza.

Wyjątkowo istotnym elementem nowej narracji współczesnych jest to, że zwrot ku przeszłości dotyczy też upamiętniania osób innej narodowości, lecz ściśle związanych z obszarem naszego kraju, pracujących na rzecz danej przestrzeni w innej niż współczesna rzeczywistości.

Nazwy skwerów są symbolem dyskursu sprawiedliwości, honorują współtwórców naszej przeszłości i ich dokonania, artystów, naukowców, działaczy samorządowych i społecznych, bojowników o wolność, męczenników, sportowców, lekarzy, inżynierów, wynalazców, księży, a także mniejszości narodowe. W rdzeniu wartości, które można zdekonstruować w procesie oglądu nazw skwerów, znajduje się przede wszystkim wolność i niepodległość oraz kultura, które razem się przenikają.

Prowadzone publicznie dyskusje dotyczące równouprawnienia kobiet i mężczyzn, wywołane głównie za sprawą rocznicy uzyskania praw wyborczych przez kobiety z 2018 roku, tylko symbolicznie odcisnęły swoje piętno na określeniach skwerów w postaci pięciu określeń honorujących prawa kobiet i same kobiety. Nie widać wyraźnych znaków transformacji myślenia o próbie zachowania

równości w zakresie płci. Liczba nazw motywowanych żeńskimi antroponimami stanowi 16,1% wszystkich nazw odantroponimicznych i 8,4% całego materiału. Dyskurs wrócił na dawne tory, zapewnienia samorządowców, by dbać o parytety (Rutkiewicz-Hanczewska, Walkowiak, 2023, s. 92–93), nie aktualizują się w przestrzeni nazw skwerów, które powstają w tzw. nowych czasach, w pierwszych dekadach XXI wieku, czasach nadziei na zmianę dawnych trendów.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można wskazać, że nazwy skwerów niewątpliwie okazały się reakcją na potrzebę uobecniania wartości i idei, a ulegając upowszechnieniu, stały się zarazem modne.

LITERATURA

- Billig, M. (2008). *Banalny nacjonalizm* [Banal nationalism] (M. Sekerdej, tłum.). Kraków: Znak.
- Bobiński, M. (2009, 27 marca). Skwer Wolnego Tybetu — Warszawa bała się Chin, Olsztyn nie. *Naszemiasto.pl*. <https://naszemiasto.pl/skwer-wolnego-tybetu-warszawa-bala-sie-chin-olsztyn-nie/ar/c2-4430798>
- Bubak, J. (1965). Nazwy przeniesione w polskiej toponomastyce [Transferred names in Polish toponomastics], cz. I. *Onomastica*, 10, 50–73.
- Bubak, J. (1966). Nazwy przeniesione w polskiej toponomastyce [Transferred names in Polish toponomastics], cz. II. *Onomastica*, 11, 43–61.
- Gałkowski, A. (2020). Feminine urbanonyms in Polish and Italian linguistic landscapes. *Lege Artis. Language Yesterday, Today, Tomorrow*, 5(1), 2–53.
- Handke, K. (1992). *Polskie nazewnictwo miejskie* [Polish urban names]. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Omnitech Press.
- Handke, K. (1997). Przemiany w polskim nazewnictwie miejskim ostatniego półwiecza jako obraz działań pragmatycznych [Changes in Polish urban naming in the last half-century as an image of pragmatic action]. W: K. Handke, H. Popowska-Taborska (red.), *Rozważania i analizy językoznawcze. Wybór prac wydanych z okazji 65. urodzin Autorki* (s. 469–476). Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Kaleta, Z. (1998). Teoria nazw własnych [Theory of proper names]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* (s. 15–36). Warszawa–Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Kursa, M. (2022, 28 września). Centrum Krakowa szatkwane na skwery upamiętniające kogoś. Rada Dzielnicy I mówi „stop” [Krakow’s center divided into squares commemorating someone. District I council says “stop”]. *Gazeta Wyborcza*. <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,28959751,centrum-krakowa-szatkwane-na-skwery-upamietniajace-kogos-rada.html>
- LOS. (2022, 25 lipca). Oto najbiedniejsze gminy w kraju. Od „polskiego Kuwejtu” dzieli je przepaść. *Money.pl*. <https://www.money.pl/gospodarka/oto-najbiedniejsze-gminy-w-polsce-od-polskiego-kuwejtu-dzieli-je-przepasc-6794258187754368a.html>
- Nisbett, R.E. (2015). *Geografia myślenia. Dlaczego ludzie Wschodu i Zachodu myślą inaczej?* [The geography of thought: How Asians and Westerners think differently... and why] (E. Wojtych, tłum.). Sopot: Smak Słowa.
- Oronowicz-Kida, E. (2014). *Oficjalne nazwy wiejskich ulic w województwie podkarpackim: studium językowo-kulturowe* [Official names of streets in the villages of the Podkarpackie Voivodship: A linguistic and cultural study]. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

- Rutkiewicz-Hanczewska, M. (2013). *Genologia onimiczna. Nazwa własna w płaszczyźnie motywacyjno-komunikatywnej* [Onymic genology. Proper name on a motivational and communicational level]. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Rutkiewicz-Hanczewska, M., Walkowiak, J. (2023). Kobiety w nazwach polskich ulic nadanych w latach 2018–2022: stagnacja czy zmiana? [Women in Polish street names: stagnation or change?]. *Język Polski*, 4, 91–108.
- Rutkowski, M. (2024). Polska toponimia miejska jako banalny kanon kultury [Polish urban toponyms as a banal canon of culture]. *Onomastica*, 68, 29–41. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.68.3>
- Rutkowski, M., Skowronek, K. (2020). *Onomastyczna analiza dyskursu* [Onomastic discourse analysis]. Kraków: Wydawnictwa Akademii Górniczo-Hutniczej.
- Treder, J. (1979). Nazwy ponowione wśród nazw przeniesionych [Reiterated names among the transferred ones]. *Onomastica*, 24, 19–43.
- Treder, J. (1980). Nazwy typu *Bettelem, Brazylia, Warszawa* na Kaszubach [Names like *Bettelem, Brazylia, Warszawa* in Kashubia]. *Jantarowe Szlaki*, 23, 56–57.
- Walkowiak, J. (2022). These garden squares are made for naming: New onyms in Polish urban space. W: O. Felecan, A. Bugheşiu (red.), *Proceedings of the Fifth International Conference on Onomastics "Name and Naming" — Multiculturalism in Onomastics* (s. 559–569). Cluj Napoca: Editura Mega.
- Walkowiak, J., Rutkiewicz-Hanczewska, M. (2022). Nazwa w poszukiwaniu obiektu, czyli o nowej tendencji w nazewnictwie polskich miast ze szczególnym uwzględnieniem urbanonii Poznania [A name in search of an object: The most recent trend in the naming of Polish cities with particular reference to the urbanonymy of Poznań]. W: M. Rutkiewicz-Hanczewska, J. Walkowiak (red.), *Wielkopolska nazwami opisana* (T. 2, s. 60–78). Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Zagórski, Z. (2008). Nazwy części miasta (dzielnic, osiedli, wsi, osad miejskich) [Names of parts of the city (districts, settlements, villages, urban settlements)]. W: Z. Zagórski (red.), *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów* (s. 29–40). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

SUMMARY

THE PHENOMENON OF NAMING SQUARES IN POLAND

Although garden squares have existed in Polish cities for a long time, it was not until this century that they began to be given proper names. In August 2023 there were nearly one and a half thousand such named objects in Poland, while in November 2024 their number exceeds 1550 and is steadily increasing. The banks of names waiting to be used, kept by local authorities, are ever increasing as well. Observing this process of nomination constitutes a kind of natural social experiment, in which an urban name is largely freed from the pragmatic function traditionally ascribed to it so far and from the limitations that this function entails, such as length, ease of articulation, consistency with the semantic nest, or unambiguity in the postal address function. The subject of the article is a synchronic analysis of all the names of garden squares of Poland, classified according to their location and by semantic categories. The text answers the questions of whether there are cities or voivodeships where garden squares are more popular and what motivational tendencies for their nomination prevail. The social perception of their creation and the controversies and disputes that sometimes accompany their name-giving process are also discussed, using selected examples. The authors consider what social needs are met in the creation of garden square names, and what the future and subsequent consequences of this new naming fashion may be.

Keywords: garden squares, urban naming, naming discourse

THE ROLE OF BODIES OF WATER IN SETTLEMENT NAMES REFERRING TO THE NATURAL ENVIRONMENT*

Key words: structural types of settlement names related to water, hydronyms and settlement names of an identical form, direction of metonymy, early Old Hungarian Period

1. INTRODUCTION

Unlike the two other types of settlement names that express a characteristic relationship (those 1. referring to the human environment, e.g., based on a personal name, tribal name, ethnonym, occupational name, etc. and 2. to human activities, e.g., referring to residential buildings, mines, markets, etc.), settlement names referring to the natural environment are related to places and entities that exist independently of human activity. In a semantic and lexical-morphological aspect, the group of toponyms that refers to local relations and general geographical conditions (e.g., names of bodies of water, mountains, forests, plants, animals, etc.) is closely related to other types of names, thus their study may provide us with important information in connection with these as well.

In my paper, I examine the relationship of toponyms referring to the natural environment to bodies of water and places associated with water.¹ I would like to highlight the role of water and hydronyms in the formation of the settlement name type and the form in which they are present in early Old Hungarian settlement names, more precisely settlement names from the 11th–14th centuries.

* This work was carried out as part of the Research Group on Hungarian Language History and Toponomastics (HUN-REN-UD, University of Debrecen–Hungarian Academy of Science).

¹ Earlier I have examined the relationship between hydronyms and settlement names focusing on the etimological aspects (Kovács, 2019a). In that paper I have analyzed the etimological relationship between some toponyms recorded in 11th–13th-century sources (the Founding Charter of the Tihany Abbey from 1055 and the Land Survey of the Tihany Abbey from 1211).

Examining the structural types of settlement names referring to the natural environment, I have previously found that water plays a significant role in settlement names: the vast majority of settlement names with a single component, standing without a formant, and expressing a local function are of a hydronym origin: 83% of them include single-component hydronyms, 50% of them hydronyms or water-related names with two components (e.g., names of wells and springs, cf. Kovács, 2019b, pp. 165–167). These significant proportions also make it worthwhile to look more closely at the role of hydronyms and names of places related to water in the creation of settlement names. To properly scrutinize this issue, a rich historical corpus of names covering the entire Hungarian language area is needed: I have compiled such data myself from various sources (e.g., KMHsz. 1; HA. 1–4; Gy. 1–4; Cs. 1–5; Kocán, 2017; Kenyhercz, n.d.; Mályusz, 1922/2014; Németh, 1997, 2008; Borovszky, 1898, 1900, ca. 1900, 1904, ca. 1910, 1911, 1914) and recorded them in a database, which currently consists of 2,193 entries from the 11th–14th centuries. This name corpus serves as the basis for my study.

2. STRUCTURAL TYPES OF SETTLEMENT NAMES RELATED TO WATER

The typological descriptions differentiate between three larger structural types among toponyms: 1. single-component names without a formant, 2. single-component names created with topoformants, and 3. the two-component toponyms formed by means of compounding. Semantically, in the particular name constituents feature-indicating, type-indicating and designating functions may be expressed (cf. Hoffmann, 1993, p. 55).

We can find a toponym or a common noun related to water in one third of settlement names referring to the natural environment (in 723 names). The vast majority of the names only have a single component: metonymy, name-giving without a formant, occurs in 85% of the names, e.g. settlement name *Szuha* (1251>1368: *Zvha*, terra, Gy. 2, p. 554) < hydronym *Szuha* (1294: in valle *Zuha*, HA. 2, p. 69); settlement name *Tepla* (1264/1696: *Tepla*, terra, Gy. 4, p. 103) < hydronym *Tepla* (1264/1696: *Tepla*, fluvius, HA. 4, p. 28); settlement name *Ér* (*1214/1550: *Her*, predium, KMHsz. 1, p. 92) < geographical common noun *ér* ‘brook’. In the first two cases, the settlement names refer to a local feature in a semantical sense, while a general geographical relationship is referenced in the latter.

In the second large structural type, the topoformant is attached to a geographical common noun. This type of name-giving is rare: it accounts for only 6% of the names of the settlements. Most frequently, the relevant settlement names include the *-s*, *-d* and *-i* suffixes, e.g. *Mocsaras* (1334: *Mocharus*, terra, Gy. 2, p. 517) < *mocsár* ‘swamp’ + *-s* suffix; *Érd* (+1263/1324/1580: *Eerd*, possessio, Gy. 3, p. 374)

< *ér* 'brook' + *-d* suffix; *Árki* (+1086 [ad 1250]: *Arqui*, predium, Gy. 2, p. 346) < *árok* 'trench' + *-i* suffix.

The two-component names also account for a small proportion of the names of the settlements at only 9%. The first name constituent of these two-component settlement names may include a hydronym or a geographical common noun, while in their second name constituent there is either a geographical common noun meaning 'settlement' or a settlement name, e.g. *Kőrösmonostora* 'village/next to the River Kőrös' (1332–5/PR.: *Kewrsmonasterio*, 1376: *Keresmonostora*, possessio, KMHsz. 1, p. 165); *Sárvár* 'mud/village' (1345: *Sarwar*, possessio, Gy. 2, p. 86); *Túrpásztó* 'a settlement called Pásztó/located next to the Túr River' (1281: *Tuparstuha*, villa, Cs. 1, p. 671).

The lexical structure of single-component names related to water and standing without a formant may be of three types: these settlement names may contain 1. a single-component toponym, in this case a hydronym, for example *Lipcse*: 1263: *Lypche*, villa (Gy. 4, p. 69) < 1265/1270: *Lypche*, fluvius (HA. 4, p. 26); *Tepla*: 1264/1696: *Tepla*, terra (Gy. 4, p. 103) < 1264/1696: *Tepla*, fluvius (HA. 4, p. 28), etc. 2. a two-component hydronym or water-related name: e.g. *Kölesér*: 1138/1329: *Kuleser*, villa (KMHsz. 1, p. 163) < *Köles-ér* hydronym 'millet/brook'; *Feketepatak*: 1260: *Feketepotok* (Kocán, 2017, p. 91) < *Fekete-patak* hydronym 'black/watercourse', etc., and 3. a geographical (hydrographic) common noun referring to the aquatic environment: e.g. *Patak*: 1230: *Potahc*, terra (Cs. 3, p. 623) < *patak* 'watercourse'; *Sár*: 1322: *Saar* (Gy. 4, p. 454) < *sár* 'mud', etc. In more than 90% of the settlement names with a single component and without a formant, there is a water name base that can be identified with certainty (in 44% a single-component and 49% a two-component hydronym). Geographical (hydrographic) common nouns are only marginally involved in the formation of the settlement names of this type (7%).

In this essay I do not want to examine the above mentioned structural types in detail as I have provided a detailed overview of the different structural types with many examples of toponyms related to water in one of my papers (for that see Kovács, 2021, pp. 177–185). In the following I would like to focus on the relationship between settlement names and hydronyms recorded in an identical form in 11th–14th centuries.

3. DIRECTION OF METONYMY (HYDRONYM > SETTLEMENT NAME OR SETTLEMENT NAME > HYDRONYM)

The relationship between hydronyms and settlement names has received considerable attention in Hungarian onomastics. This relationship was examined in the most detail by Loránd Benkő (1947a, 1947b, 1948, later cf. 1998, 2003), who

provided several guidelines in his early work for the determination of the direction of name-giving processes. The main question in these cases is whether the settlement is named after the body of water or vice versa, i.e. whether the body of water received its name from the settlement. In the following, I present some points of reference that can be used to determine the direction of metonymy (hydronym > settlement name or settlement name > hydronym). I illustrate the applicability of each criterion with a wealth of examples.

3.1. Semantic content of the settlement name

In the case of settlement names and hydronyms of an identical form, it is primarily the semantic content of the name that may help us to identify the direction of change. In the case of settlement names of a hydronym origin, István Kniezsa pointed out that it is very difficult to separate the categories of plant names and hydronyms, and considered it likely that a large part of the settlement names formed from plant names were originally hydronyms, arguing for a plant name > hydronym > settlement name change (Kniezsa, 1943–1944/2001, p. 15). Loránd Benkő considered it highly probable that place names that were formed from the names of aquatic plants, aquatic animals, or water-related features were originally also hydronyms. He also points out, however, that not all toponyms containing lexemes of plant names may be included here, since they could, of course, have been created independently of water names as well (Benkő, 1947a, p. 260). In order to prove this assumption, it would be necessary to provide data on the hydronyms of the same form, but there are hardly any place name parallels of this kind from the early period. In addition, we must take into account the contingency of the documentation of names, i.e., the fact that the survival of toponyms in written form is sporadic and in a random manner.

In the name corpus studied here, we can apply this idea to 20% of the single-component hydronyms serving as the basis of settlement names. We may assume a single-component hydronym > settlement name change in this respect mainly in those settlement names whose hydronym counterpart contains a lexeme referring to waterside vegetation: e.g. *Alma* ‘apple’ (1211/1252: *Alma* < +1183/1326/1363: ad *Almam*, Gy. 1, pp. 270, 385), *Eger* ‘alder’ (1317: *Egur*, possessio < 1067/1267: *Egur*, rivulus, Gy. 3, pp. 39, 80), *Kőrös* ‘ash tree’ (1319: *Keurus* < 1262/1413: *Kewrus*, aqua, Gy. 1, p. 331), where the plant name appears in the base form.²

² In some cases, however, the plant names found in the hydronyms that form the basis of the settlement names do not refer to the waterside environment, but are only related to the general flora of the area.

A derived hydronym may have been the antecedent of some settlement names: *Füzes*: *fűz* 'willow' + *-s* suffix (1315: *Fyzess* < 1232: *Phizes*, aqua, Gy. 1, pp. 248, 304, 306); *Nádasd*: *nád* 'reed' + *-sd* suffix cluster (1269/1270>1391: *Nadasd*, terra < 1296: *Nadasd*, potok, Gy. 4, p. 41); *Nyárágy*: *nyár* 'poplar' + *-gy* suffix (1238/1377: *Narrag*, terra < [ad 1200]: *Naragy*, fluvius, Gy. 1, pp. 736, 751), etc.

The name-giving of the following settlement names was motivated by hydronyms that refer to aquatic animals: *Hattyas*: *hattyú* 'swan' + *-s* suffix (1296: *Hothyas*, possessio < 1282: *Hathias*, piscina, Gy. 1, pp. 314, 325), *Hodos*: *hód* 'beaver' + *-s* suffix (1326: *Hudus*, possessio < 1326: *Hudus*, fluvius, Gy. 1, pp. 570, 625), *Rákos*: *rák* 'crab' + *-s* suffix (1244/1333 [ad 1241]: *Rakus* < [ad 1200]: *Racus*, fluvius, Gy. 4, p. 550), etc.

Hydronyms — mainly in a derivative form — referring to a characteristic property of water (e.g. size, shape, sound, feature, material, quality, etc.) can be found in the settlement names, e.g. *Aranyos*: *arany* 'gold' + *-s* suffix (1275: *Aranyos*, terra < 1275: *Oronas*, fluvius, Gy. 1, pp. 40, 142, 752), *Kengyeles*: *kengyel* 'stirrup' + *-s* suffix (1347: *Kengeles*, terra < [+1018–38]/[1173–96]> 1412: *Kangalw*, alio vocabulo *Kengeles*, Gy. 1, 728), *Vajas*: *vaj* 'butter' + *-s* suffix (*1237: *Woyos* < [+1018–38]/[1173–96]> 1409: *Vayas*, lacus, Gy. 1, pp. 695, 729), and the hydronym > settlement name *Keskeny*: *keskeny* 'narrow' (1327: *Kesekun*, possessio < 1075/+1124/+1217: *Kesekun*, aqua, Gy. 1, pp. 896, 899) where the adjective appears in the base form.

The meaning of obscured hydronyms that originally had a complex structure, as well as the settlement names created from them metonymically, is less clear to the name-users. We may mention, for example settlement names *Berettyó* (1213/1550: *Beruchyó* < 1213/1550: *Beruchyó*, cf. *berek* 'grove along the river' + *jó* 'river', Gy. 1, pp. 569, 613, 668), *Hájó* (1249: *Hewyo*, possessio < 1288/1326: *Heuyo* cf. *hő* ~ *hév* 'heat' + *jó* 'river' Gy. 1, pp. 570, 672), *Sajó* (1332–35/Pp.Reg.: *Soyo* < 1230/1349: *Syov*, fluvius, cf. *só* 'salt' + *jó* 'river', Gy. 2, pp. 43, 66). The complexity of these name structures started to deteriorate in the Old Hungarian Era already, due to the obsolescence of the geographical noun they included with the meaning of 'watercourse'.

The semantic aspects seem to be of little relevance in the case of the large number of loan hydronyms that entered Hungarian, but their primary semantic structure also offers a clue regarding the primacy of the hydronym. For example, water names *Béla* 'white' (cf. 1228: *Bela*, terra < 1228: *Bela*, torrens, Gy. 1, p. 433) or *Csarnavoda* 'black water' (cf. 1299/1435: *Charnawoda* < 1270/1272>1393: *Churnawoda*, Gy. 1, pp. 520, 543–544), which also serve as the basis for certain settlement names, refer to the color of water for users of the Slavic language from which it is borrowed, but speakers of Hungarian can only perceive this semantic feature in the case of a certain degree of bilingualism at most.

3.2. Settlement names formed from common nouns meaning ‘water’

In his early work, Loránd Benkő also pointed out that the settlement names in which the geographical nouns referring to streams, brooks, and water occur, were also formed from water names (Benkő, 1947a, pp. 259–260; 1948, p. 98). In the opinion of Erzsébet Győrffy, settlement names containing a hydrographic common noun can generally be regarded as the result of secondary name formation (Győrffy, 2011, p. 158).

In the name corpus examined, 6% of the single-component settlement names have the same form as the geographical common nouns referring to water or water-related places. The most commonly used hydrographic common nouns are: *patak* ‘watercourse’ (cf. *Patak*: 1230: *Potahc*, terra, Cs. 3, p. 623, Sopron County; 1271/1805: *Potok*, Kocán, 2017, p. 93, Ugocsa County; 1255: *Potok*, villa, Gy. 4, p. 49, Nógrád County, etc.), *sár* ‘mud’ (cf. 1322: *Saar*, Gy. 4, p. 454), *árok* ‘trench’ (cf. 1301: *Aruk*, possessio, Gy. 3, p. 67), *sziget* ‘island’ (cf. 1324: *Zygeth*, possessio, KMHsz. 1, p. 263) and *ér* ‘brook’ (cf. *1214/1550: *Her*, praedium, KMHsz. 1, p. 92).

A suffix may also be attached to geographical common nouns meaning ‘water’ and ‘water-related place’ (4%). The most common suffixes to be observed in this role are *-s*, *-i* and *-d*, e.g. *Árkos* < *árok* ‘trench’ + *-s* (1330: *Arkus*, Gy. 2, p. 131), *Kutas* < *kút* ‘spring, well’ + *-s* (1211: *Cutus*, KMHsz. 1, p. 169), *Árki* < *árok* ‘trench’ + *-i* (+1086 [ad 1250]: *Arqui*, praedium, Gy. 2, p. 346), *Éri* < *ér* ‘brook’ + *-i* (1326: *Eery*, possessio, KMHsz. 1, p. 93), *Érd* < *ér* ‘brook’ + *-d* (+1263/1324/1580: *Eerd*, possessio, Gy. 3, p. 374), *Fertőd* < *fertő* ‘marsh, swamp’ + *-d* (1234: *Ferteud*, villa, Cs. 3, p. 608), etc.

Several suffixes may be attached to the same base word. We could see this, for example, in the case of settlement names presented above: (*árok* ‘trench’ >) *Árkos*, *Árkosd*, *Árki*, (*ér* > ‘brook’) *Érd*, *Éri*, *Ercs*, (*sár* ‘mud’ >) *Sárd*, *Sári*, *Sáros*, *Sárosd*, etc.

These settlement names, however, bear the marks of transition even though they fundamentally refer to general geographical features. It can transpire that a natural name is created from a given common noun (e.g. 1255: *Potok*, flumen, HA. 4, p. 49, Nógrád County), which is metonymically transformed into a settlement name (1255: *Potok*, villa, Gy. 4, p. 49, Nógrád County) and thus a local feature is expressed in the settlement name, while structurally it should be included among those containing a toponym (single-component toponym). Since, however, the microtoponym that could be identified as an antecedent in many cases cannot be found in records, due to a lack of data it is not an easy task to confirm which of the settlement names with a common noun base word refer to local relations and include a toponym (in many cases it is downright impossible).

Hydrographic common nouns may also be found as the second constituent of the two-component hydronyms serving as the basis of settlement names, what is more, this is their main form of use. Most often, the *kút* ‘spring, well’ (19%), *patak* ‘watercourse’ (14%), and *tó* ‘lake’ (9%) geographical common nouns appear as the second constituents of clearly identifiable two-components hydronyms and names related to water in settlement names with a semantic structure meaning ‘settlement near a certain watercourse, stagnant water, spring, well, etc.’, for example *Hidegkút* ‘cold/spring, well’ (1289: *Hydegkuth*, Gy. 3, p. 292), *Feketepatak* ‘black/watercourse’ (1260: *Feketepotok*, Kocán, 2017, p. 91), *Fehértó* ‘white/lake’ (1220/1550: *Fehekton*, villa, 1326/1326: *Feyrtou*, possessio, Németh, 1997, p. 74), etc. A great part of settlements including the *fő* ‘source’ and *tő* ‘estuary, end of the river’ second constituents in their names were established at the source or estuary of a watercourse or nearby it, thus the settlement could receive its name referring to the area around the source or estuary based on a spatial relationship, as for example, in the case of *Körös-fő* ‘the source of the Körös watercourse’ > *Köröső* (1276: *Crysfev*, terra, KMHsz. 1, p. 164) ‘settlement established at the source of the Körös’ metonymy. Besides the metonymic source/estuary name > settlement name change, however, this type of settlement name could also be created analogically, i.e., without the actual use of the source name or estuary name (Györffy, 2011, pp. 158–159). Valéria Tóth, in her analysis of settlement names with the *fő* ‘source’ second constituent, found that this lexeme moved away from its primary ‘source, beginning’ meaning, and with a certain degree of semantic change it became a secondary settlement name formant meaning ‘a settlement with a special attribute,’ or more precisely ‘a settlement located next to a body of water, mostly nearby the source’ (Tóth, 2008, pp. 182–183). The *Szuha**fő* settlement with a river name + *fő* ‘source’ structure, for example, is a bit further away, about 4–5 kilometers from the source of the *Szuha* brook (cf. Tóth, 2008, p. 183, Györffy, 2011, p. 159).

3.3. Several settlements with the same name near a watercourse

Scholarly publications also assume a hydronym > settlement name direction of change when several settlements with the same name as the hydronym are located along a river (cf. Benkő, 1947a, p. 261; Györffy, 2011, pp. 159–160). However, the semantic background of the name may further nuance this statement.

The primacy of the hydronym is likely in such cases if the name contains a Slavic base word referring to the characteristic property of water. The following examples may be mentioned in this regard: 1. a name referring to the state of water, e.g. hydronym *Szuha* (1294: *Zuha*, Gy. 2, pp. 459, 554, cf. Slavic **suchъ* ‘dry’, cf. FNESz.) > settlement name *Szuha* (1. 1278/1281/1386: *Zuha*;

2. 1251>1368: *Zvha*; 3. 1323: *Zwha*, Gy. 2, p. 554); 2. a name expressing the temperature of water, eg. *Tapolca* ([1235–43]/1288: *Tapulcha*, fluvius, Gy. 2, pp. 458, 490, cf. **topľь* ~ *teplь* ‘warm’, cf. FNESz.) > *Tapolca* (1. 1243/1335: *Toplucha*; 2. 1258/1334: *Toplichá*, Gy. 2, p. 555); 3. a name referring to the movement of water, e.g. *Beszterce* (1288/1390>1394: *Bezterche*, KMHsz. 1, p. 55, Beszterce region, cf. Slavic. **bystrь* ‘swift-flowing stream’, cf. FNESz.) > *Beszterce* (1. 1241: *Byzturch*; 2. 1332-6/PR.: *Bystrica*, KMHsz. 1, pp. 55–56); 4. a name reflecting the sound effect produced by the swift flow of water, e.g. *Rima* (1246/1383: *Rima*, flumen, Gy. 2, pp. 459, 548, cf. *рым’нуть* ‘cry’, cf. FNESz.) > *Rima* (1. 1285: *Rymwa*; 2. *1331: *Ryma*; 3. 1268/1278: *Rymua*, Gy. 3, pp. 270–271); 5. a name referring to the fauna on the waterfront, e.g. *Szernye* (+?1248/1393: *Scerneue*, Gy. 1, pp. 519, 537, cf. **sьrna* ‘deer’, cf. Györffy, 2011, p. 138) > *Szernye* (1. 1270/1272/1476: *Zyrnuá*; 2. 1338: *Zerne*, p., KMHsz. 1, p. 263); 6. a name formed from a common noun meaning water, e.g. *Szalatnya* (1278: *Zlatna*, Gy. 4, pp. 210, 233, 306, cf. Serb.-Croatian *slatina* ‘sour spring’, Czech *slatina* ‘swamp’, cf. FNESz.) > *Szalatnya* (1. 1265: *Zalathna*, villa; 2. 1271: *Zalathna*, possessio; 3. 1294/1358: *Zalathna*, terra, Gy. 4, p. 295), etc. But hydronyms of an internal origin may also be mentioned among the instances of this criterion. Settlement names *Kerek-tó* (1342: *Kerekthov*, terra, Cs. 3, p. 70 < hydronym *Kerek-tó* ‘round/lake’), and *Szigetfő* (1. +1109 [1295 e.]: *Scigetfev*; 2. 1281: *Zygetfew*, Gy. 2, pp. 407, 441 < hydronym *Sziget-fő* ‘island/ source’) may have been formed from two-component hydronyms originally.

In other cases, however, the semantic character of the name suggests the primacy of the name of the settlement when assessing the name relationship between settlements with the same name near a watercourse. Next to the *Garadna* brook (1234/1243: fluvius *Grathna*) in the former Abaúj County, two settlements called *Garadna* (1. 1234/1243: villa *Gradna*; 2. 1259: terra *Granna*, KMHsz. 1, p. 109) were established with the identical name. In the case of *Garadna*, however, the settlement names could rather be considered to primarily be based on the etymological antecedent. The toponym is of Slavic origin; cf. Serbian-Croatian *Gradna* and Czech *Hradná* toponyms, the basis of which is the word *gradь* ‘castle’ (cf. Tóth, 2001, p. 61). A similar settlement name > hydronym change may be supposed in the case of other toponyms of a Slavic origin as well (eg., in the Polish *Istebna* and Slovakian *Istebné* toponyms (cf. Slovakian *istebna* ‘small chamber’) > Hungarian *Isztebne* settlement name (1316: possessio *Iztebna*) > *Isztebne* hydronym (1316: fluvius *Iztebna*, KMHsz. 1, p. 136). Erzsébet Györffy calls attention to the fact that this type of transformation can clearly only refer to the process taking place in the transferring language; the settlement name and hydronym of an identical form could enter the Hungarian toponymic system simultaneously as well (Györffy, 2011, p. 66).

3.4. The size of the body of water

In scholarly studies, the size of the body of water is also an important factor in determining the etymological direction in the case of hydronyms and settlement names of the same form. Loránd Benkő is of the opinion that in the case of larger bodies of water, water may have been the primary name giver, as their names were formed much earlier than the names of the settlements that were created next to them (Benkő, 2003, p. 136). The Roman name of *Arrabona*, which is now *Győr*, can be traced back to the Indo-European water name *Arrabo* ‘Rába’ (cf. **ēreb(h)-*, **ōrob(h)* ‘dark reddish, brownish’, cf. FNESz.).

However, we have to be especially careful with the hydronym > settlement name metonymy, since the reverse direction can also occur (as there is no taxonomic obstacle to this), i.e., some settlement names could have become hydronyms metonymically without adding any formants. In the case of larger bodies of water, we can assume a change from hydronym to settlement name as indeed being more likely, but in the case of a medium and smaller size, we can expect the reverse, the change from settlement name to hydronym, to be at least as likely. The name *Hecse* in Bars County shows this type of change. The *Hecse* hydronym (1234/1364: *Hecha*, fluvius, Gy. 1, pp. 447, 476, cf. Tóth, 2001, p. 201) was metonymically derived from the *Hecse* settlement name (+1209/17th century: *Hecze*, Gy. 1, pp. 447, 480) with roots in the Slavic personal name. Here we can also mention, for example, the settlement name *Nyésta* of a personal name origin (1255: *Neste*, possessio, Gy. 1, p. 125, Abaúj County) > *Nyésta* watercourse name (1256: *Neste*, rivulus, Gy. 1, p. 125) change.³ A settlement name antecedent may also be assumed in connection with the names of *Monaj* in Abaúj County (1311: *Monay*; 1256: *Monay*, rivulus, Gy. 1, pp. 102, 120, 125), as according to Loránd Benkő, the *-j* suffix played a role primarily in the creation of settlement names (e.g. *Halmaj*, *Tokaj*). In some cases, the direction of change cannot be established unambiguously, as indicated by the conflicting opinions of researchers. In

³ If the settlement names and hydronyms have the same form and are derived from a personal name or a common noun referring to a person, scholars generally consider the name of the settlement to be the primary one (cf. Györffy, 2011, pp. 65–66). Among hydronyms, however, it is not uncommon to find personal name structures without a formant which designate the place in question as a fishing place after its owner. It is highly probable that this motivation (i.e., the possession of a fishing place) was the basis for the naming of the hydronym *Kolon* in Fejér County (1055: *culun*, aqua; 1211: *Colun* ~ *Colon*, stagnum, Kovács, 2015, pp. 25–26, 106–108), which is mentioned in the Tihany charters. In this case, therefore, the hydronym with a personal name basis became the name of the settlement (1211: *Colon*, praedium, Kovács, 2015, pp. 25–26), and this is supported also by the text of the 1055 charter. The homonymy of the settlement name and the lake name may have been ended by the temporary depopulation of the inhabited place and the emergence of a new village with a new name (*Zsák*, 1421: *Isak*, Cs. 3, p. 333).

connection with *Kolbása* ([end of the 13th century]: *Kulkasa* [f: *Kulbasa*], villa, Gy. 1, p. 114) in Abaúj County, Šmilauer considers the name of the settlement derived from the personal name to be the primary one (Šmilauer, 1932, pp. 440, 495), while Lajos Kiss considers the name of the settlement to be derived from the name of the hydronym (1270/1272: *Kulbasa*, rivulus, Gy. 1, pp. 40, 83, 114; Kiss, 1987, p. 338).

It is also worth adding that the size of the bodies of water should only be considered as a criterion with great caution. The perception of size is rather relative, however, and we know that no settlements were named this way from our largest rivers (e.g. the *Tisza*, the *Danube*, cf. Györffy, 2011, p. 160).

Benkő's studies have also highlighted the complexity of the system of section names, namely that smaller streams flowing through several settlements may be named differently at each place: "At the origin of a stream it usually bears the name of the border area where it originates. When it joins several other smaller watercourses, the name changes, a plant name, a personal name, etc. is attached to it. Downstream, at the mouth of the stream, the name changes again. Here it takes its name from the village from the direction of which it flows." (Benkő, 1947b, p. 17, quotation translated from Hungarian by É.K.). This phenomenon can sometimes be observed in historical times also. In the early Old Hungarian Era, the lower course of the *Szikszó* stream (1067/1267: *Scekszov*, Gy. 3, pp. 39, 136) was called *Bába ere* (1327, 1346: *Babaere*, Gy. 3, pp. 39, 68, 101), the middle course *Szalók* (1323/1446: *Zalouk* [f: *Zalowk*], Gy. 3, pp. 39, 133), and the upper course was referred to as *Bátor pataka* (1295: *Bathurpataka*, Gy. 3, pp. 39, 70). The water flowing at the border of the settlement of *Kesző* in Gömör County (1232>1347: *Kezew*, rivulus, Gy. 2, p. 515) is mentioned in the same way as the name of the settlement (1268/1273: *Kezu*, terra, Gy. 2, pp. 515, 518), but in its upper part it is referred to as *Herepány* (1323: *Harypan*, Gy. 2, p. 509) in charters. According to Erzsébet Györffy, the section names of rivers and longer streams "actually belonged to the mental map of a closed community, i.e., these names were not related to each other, since the name-users were probably not even aware that the same referent was named differently elsewhere" (Györffy, 2011, pp. 44–45, quotation translated from Hungarian by É.K.). These names are thus the denominations of the same referent in different toponymic systems and given by different name-giving and name-using communities. From among the section names, it is presumably the name given by the more prestigious linguistic community which then became the name of the whole watercourse, for example, the name of Duna 'Danube', since in Antiquity the *Duna* name of the upper stream of the river (Greek *Δανούβιος* ~ Latin *Danuvius*) was transferred to the lower stream (formerly called **Ιστρος* ~ *Hister*) during a Celtic expansion (cf. Györffy, 2011, p. 45).

3.5. Conclusion

In my paper, I have shown that bodies of water play a significant role in the names of settlements. Looking at the structure of these settlement names, we found that the vast majority of names have a single component: metonymy, name-giving without a formant, occurs in 85% of the names. This means that the character of the name type is clearly defined by the single-component structure. Because of the significant proportions, I have also dealt in detail with the specification of the etymological direction of change in the case of hydronyms and settlement names with the same form. I have tried to collect those points of reference and criteria which, with due care, can be used to identify the direction of metonymy successfully. I have also tried to point out that the hydronym > settlement name direction of change should not be generalized, instead, each case should be judged individually in terms of the process of name formation. When assessing specific cases, the examination of different aspects (e.g. etymological, name typological arguments, Latin context, etc.) may prove to be useful. However, we must also accept that in many cases we still do not have clear answers to our questions even after such scrutiny.

REFERENCES

- Benkő, L. (1947a). *Víz-és helységneveink viszonyához* [The relationship between Hungarian hydronyms and settlement names]. *Magyar Nyelv*, 43, 259–263.
- Benkő, L. (1947b). *A Nyárádmente földrajzinevei* [Geographical names of Nyárádmente]. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74.). Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Benkő, L. (1948). A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez [Supplement to the question of Slavic hydronyms from Székelyföld]. *Magyar Nyelv*, 44, 95–101.
- Benkő, L. (1998). *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról* [Names and history. Studies of the Árpád Era]. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Benkő, L. (2003). *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről* [Names of the past speak to us. Studies of the proper names of the Árpád Era]. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Borovszky, S. (1898). *Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye* [Counties and towns of Hungary. Vas County]. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Borovszky, S. (ca. 1900). *Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye* [Counties and towns of Hungary. Zemplén County]. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Borovszky, S. (1904). *Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye* [Counties and towns of Hungary. Pozsony County]. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Borovszky, S. (ca. 1910). *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye* [Counties and towns of Hungary. Temes County]. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Borovszky, S. (1911). *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye* [Counties and towns of Hungary. Torontál County]. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Borovszky, S. (1914). *Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye* [Counties and towns of Hungary. Somogy County]. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

- Cs. = Csánki, D. (1890–1913). *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* [Historical geography of Hungary at the time of the Hunyadis] (Vols. 1–3, 5). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Gy. = Győrffy, Gy. (1963–1998). *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza* [Historical geography of Hungary in the age of the Árpád Dynasty] (Vols. 1–4). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FNESz. = Kiss, L. (1988). *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2* [Etymological dictionary of geographical names] (4th ed, Vols. 1–2). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Győrffy, E. (2011). *Korai ómagyar kori folyóvíznevek* [Early old Hungarian names of rivers]. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HA. = Hoffmann, I., & Rác, A. & Tóth, V. (Eds.). (1997). *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból*. 1. Abaúj–Csongrád vármegye [Data on toponymic history from the Early Old Hungarian Era 1. Abaúj–Csongrád Counties], Debrecen. (1999). 2. Doboka–Győr vármegye [2. Doboka–Győr Counties], Debrecen. (2012). 3. Heves–Küküllő vármegye [3. Heves–Küküllő Counties], Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. (2017). 4. Liptó–Pilis vármegye [4. Liptó–Pilis Counties], Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Hoffmann, I. (1993). *Helynevek nyelvi elemzése* [The linguistic analysis of toponyms]. Debrecen: Tinta Könyvkiadó.
- Kenyhercz, R. (n.d.). *A középkori Szepes vármegye helyneveinek adatbázisa* [The database of toponyms in medieval Szepes County] [Manuscript].
- Kiss, L. (1987). Földrajzinév- és szófajtvizsgálatok [Toponymic and etimological studies]. *Magyar Nyelv*, 83, 331–345.
- KMHsz. = Hoffmann, I. (Ed.). (2005). *Korai magyar helynévszótár 1000–1350*. 1. Abaúj–Csongrád vármegye [A Dictionary of early Hungarian toponyms 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád Counties]. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- Knieszsa, I. (2001). *Keletmagyarország helynevei* [Toponyms of Eastern Hungary]. Budapest: Lucidus Kiadó. (Original work published 1943–1944)
- Kocán, B. (2017). *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében* [Studies in historical toponomastics in old Ugocsa County]. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Kovács, É. (2015). *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás* [The land survey of the Abbey of Tihany as source for historical toponomastics]. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Kovács, É. (2019a). The Relationship between Early Hydronyms and Settlement Names. *Onomastica Uralica*, 15, 65–74.
- Kovács, É. (2019b). A természeti környezetre utaló településnevek strukturális kérdései [Structural questions of the settlement names referring to the natural environment]. *Helynévtörténeti Tanulmányok*, 15, 163–178.
- Kovács, É. (2021). Structural Types of Settlement Names Referring to the Natural Environment. *Namenkundliche Informationen*, 113, 177–191.
- Mályusz, E. (2014). *Turóc megye kialakulása* [The development of Turóc County] (New ed.). Máriabesnyő: Attraktor. (Original work published 1922)
- Németh, P. (1997). *A középkori Szabolcs megye települései* [The settlements of medieval Szabolcs County]. Nyíregyháza: Ethnica Kiadás.
- Németh, P. (2008). *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig* [The settlements of medieval Szabolcs County until the beginning of the 15th century]. Nyíregyháza: Jósza András Múzeum.
- Šmilauer, V. (1932). *Vodopis starého Slovenska* [Hydronymy of the Old Slovakia]. Praha–Bratislava: Nákl. Učené společnosti Šafaříkovy.
- Tóth, V. (2001). *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára* [The historical-etimological dictionary of the toponyms of Abaúj and Bars counties in the Árpád era]. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- Tóth, V. (2008). *Településnevek változástipológiája* [Change typology of settlement names]. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

SUMMARY

In this essay I examine the relationship of settlement names to bodies of water and places associated with water. I highlight the role of water and hydronyms in the formation of the settlement name type and the form in which they are present in early Old Hungarian settlement names. The vast majority of the settlement names only have a single constituent: metonymy, name-giving without a formant occurs in 85% of the names (e.g. *Ér* < *ér* 'brook', *Tapolca* < hydronym *Tapolca*, etc.), while 6% of the names were created from a common noun related to water or from a hydronym with a topofor-mant (e.g. *Árki* < *árok* 'trench' + *-i* suffix etc.). The two-constituent names also account for a small proportion of the names of the settlements at only 9% (e.g. *Szamosfalva* 'village/next to the River Szamos', *Túr-pásztó* 'settlement called Pásztó/located next to the Túr River' etc.).

I also discuss the relationship between settlement names and hydronyms recorded in an identical form. I collect those points of reference and criteria which, with due care, can be used to identify the direction of metonymy successfully (e.g. etymological and name typological arguments, the size of the body of water etc.). I also highlight that the hydronym > settlement name direction mostly accepted in publications on Hungarian historical onomastics cannot be generalized but instead each case has to be examined separately in terms of the name formation process.

IMIONA WOZÓW TRAMWAJOWYCH — POWRÓT DO TEMATU

Słowa tematyczne: chrematonomastyka, porejonim, imię tramwaju, patron

1. WPROWADZENIE

Do analizy językoznawczej imion wozów tramwajowych wracam po 10 latach. W niniejszym artykule zamierzam prześledzić losy imion, które analizowałem w 2012 roku, oraz poddać analizie te, które pojawiły się później. Moda na nadawanie imion tramwajom dotarła do wielu miast w Polsce. Trend wyróżniania imionami konkretnych egzemplarzy miejskich pojazdów szynowych zdaje się utrzymywać. Jak zamierzam pokazać, nie jest to trend ogólnopolski.

2. CHARAKTERYSTYKA POŁA BADAWCZEGO

Przedmiotem mojego zainteresowania będą słowne wyróżniki (imiona) nadawane pojedynczym pojazdom, stanowiące oficjalne nazwy, które zwykle naniesione na pojazd w sposób trwały są widoczne dla pasażerów i przechodniów. W niniejszym tekście pomijam imiona nieoficjalne. Konieczne jest jeszcze jedno zawężenie pola badawczego, a mianowicie do pojazdów liniowych. Tramwaj liniowy to taki, który używany jest prawie każdego dnia na zwykłych liniach komunikacyjnych. W badaniach pomijam więc nazwy i imiona wozów przeznaczonych do celów specjalnych (np. holowników, szlifierek torowych) i tramwajów zabytkowych. Pojazdy z pierwszej grupy wyłączone są z obsługi pasażerów, tramwaje zabytkowe wożą pasażerów tylko podczas specjalnych kursów. Z reguły pojazdy zabytkowe to przedmiot dumy przedsiębiorstw komunikacyjnych, wozy są niepowtarzalne, szczególnie zadbane. Ich nazwom poświęcę odrębne badania.

Imiona tramwajów bezsprzecznie są nazwami własnymi — identyfikują one obiekt, jakim jest pojedynczy wóz tramwajowy. Imiona te zaliczam do

grupy chrematonimów i lokują w podgrupie porejonimów, czyli — za Arturem Gałkowskim — „nazw własnych środków lokomocji” (2008, s. 21).

Imiona pojazdów szynowych były ich pierwotnymi wyróżnikami. Początki kolei żelaznej wiążą się z trakcją konną, a każde ze zwierząt miało swoje imię. Po wprowadzeniu na szlaki pierwszych maszyn parowych, na podobieństwo zwierząt pociągowych, wyróżniano je imionami. Wraz z rozwojem kolei, szybkim przyrostem liczby parowozów nazwy słowne zastępowano numerami bądź kodami literowo-cyfrowymi. W ostatnich latach można obserwować powrót do tradycji nadawania imion, nie tylko na kolei, ale także w komunikacji tramwajowej¹.

Kolejowe nazwy bardzo szybko znalazły się w kręgu zainteresowań onomastów. Już w 1964 roku Jaroslav Hubáček zwracał uwagę na nieoficjalne nazwy i określenia serii pojazdów kolejowych. Do tematu wielokrotnie powracali badacze czechosłowaccy (później czescy i słowaccy), polscy i przedstawiciele rosyjskiej (radzieckiej) szkoły onomastycznej. Spośród polskich prac poświęconych nazwom pociągów przywołać należy m.in. artykuły Przemysława Zwolińskiego (1979), Jerzego Głowackiego (1990, 1993, 2001, 2007, 2013), Włodzimierza Wysoczańskiego (2000). Warto także zwrócić uwagę na opracowania poświęcone zagadnieniu nazewnictwa miejskiego, np. Kwiryny Handke (1998a, 1998b) czy Agnieszki Myszkii (2016).

W 2012 roku przeanalizowałem nazwy tramwajów w Szczecinie, Gdańsku i Elblągu (Tomasik, 2012). Wówczas były to jedyne miasta, w których nadawano imiona miejskim pojazdom szynowym. W niniejszym artykule zamierzam przeanalizować zmiany, jakie dokonały się w ciągu ostatnich 10 lat. Nie tylko wrócić do Szczecina, Gdańska i Elbląga, ale interesować mnie będą także inne ośrodki, które zdecydowały się na wyróżnianie wozów tramwajowych imionami.

3. MATERIAŁ BADAWCZY

Przegląd materiału badawczego rozpoczynam od miast, w których nazwy tramwajów już wcześniej poddałem analizie. W Szczecinie nazwy ma sześć wozów, są to: *Smaragd*², *Pogodny*, *Filipinki*, *Pionier 1909*, *Rusałka*, *Różanka*. Szczecińskie wozy wyprodukowane przez zakłady Pesa nazwy otrzymały w 2011 roku, kolejnym nowym pojazdem imion już nie nadawano.

Elbląskie tramwaje otrzymały następujące imiona: *Stanisław Wójcicki*, *Gottlob Ferdynand Schichau*, *Włodzimierz Sierżputowski*, *Aleksandra Gabrysiak*, *Czesław Klimuszko* i *Józef Karpiński*.

¹ Komunikacja kolejowa i tramwajowa mają wspólną historię, do dziś niekiedy trudno rozróżnić kolej od tramwaju.

² Nazwy podają w kolejności, w jakiej były nadawane.

Zarówno w Elblągu, jak i w Szczecinie od czasu poprzednich badań nie doszło do żadnych zmian dotyczących imion tramwajów.

Znacznie powiększył się natomiast zbiór imion gdańskich tramwajów. Dziś tramwaje Pesa Swing³ wyróżnione są następującymi imionami: *Daniel Gralath, Władysław Czerny, Jan Heweliusz, Jan Uphagen, Daniel Gabriel Fahrenheit, Arthur Schopenhauer, Sat-Okh* — *Długie Pióro Stanisław Suplatowicz, Daniel Chodowiecki, Franciszek Mamuszka, Maurycy Ferber, Jerzy Stankiewicz, Elżbieta Koopman-Heweliusz, Eduard Friedrich von Conradi, Jan Flachsbinder-Dantyszek, Johanna Henriette Schopenhauer, Jan Jerzy Forster, Paweł Pater, Jeremiasz Falck, Joachim Oelhaf, Filip Clüver, Adolf Friedrich Johann Butenandt, Gottfried Lengnich, Andreas Schluter Młodszy, Jakub Teodor Klein, Hugo Wilhelm Conwentz, Aleksander Suchten, Bartłomiej Keckerman, Alf Liczmański, Krzysztof Klenczon, Andrzej Sulewski (Gdański Pirat), Maciej Płażyński, Anna Walentynowicz, Marian Sereżyński, Szczepan Pilecki, Maciej Gwiazda, Franciszek Kręcki. Nowsze tramwaje, wozy Pesa Jazz otrzymały imiona: *Aram Rybicki, Erich Volmar, Jan Wulff, Lesser Gieldziński, Willi Drost, Olga Krzyżanowska, Alina Pienkowska, Balbina i Michał Bellwon, Lech Bądkowski, Anna Jadwiga Podhajska, Brunon Zwarra, Zbigniew Cybulski, Jerzy Doerffer, Janusz Sokołowski, Andrzej Grubba, Markiz Bonifacio, Zbigniew i Maciej Kosycarze, Antoni Lenzion, Zbigniew Jujka, Roman Rogocz, Hermann Kulling, Wanda Szczepuła, Aleksandra Olszewska, Janina Jarzynówna-Sobczak, Jerzy Samp, Andrzej Wajda, Jan Zachwatowicz, Piotr Dwojacki, Marian Kołodziej, Zygmunt Chychała, Abraham van den Blocke, Zdzisław Kieturakis. Imiona nadano także kilku starszym pojazdom, które poddano gruntownym naprawom. Zmodernizowany tramwaj modelu 114Na wyróżniony został imieniem *Stanisława Przybyszewska*, wyremontowane wozy typu NGT6 nazwami: *Oscar Kupferschmidt, Leopold von Winter, Eduard Friedrich Wiebe*, a tramwaje NGd99: *bl. ks. Bronisław Komorowski, bl. ks. Franciszek Rogaczewski, bl. ks. Marian Górecki, ks. Bruno Binnebesel*.**

W Bydgoszczy nadano imiona tramwajom modelu Pesa Swing. Dwanaście pierwszych wozów tej serii wyróżniono następującymi nazwami: *Marian Rejewski, Mieczysław Polukard, Leon Wyczółkowski, Pola Negri, Jan Biziel, Leon Barciszewski, Józef Święcicki, Zdzisław Krzyszkowiak, Ferdinand Lepcke, Teodor Kocerka, Jerzy Sulima-Kamiński, Ernst Conrad Peterson*. Kolejne pojazdy otrzymały imiona: *Witold Belza, por. Leszek Biały, Teresa Ciepły, Anna Jachnina, Jan Maciaszek, Henryk Glücklich, Adam Grzymała-Siedlecki, Edmund Milecki, Wincenty Gordon, Bartłomiej z Bydgoszczy, Emil Warmiński, prof. Zygmunt Mackiewicz, Wincenty Piórek, Jan Teska, Carl Blumwe, Oskar Picht, Michał Jagodziński, Andrzej Brończyk, Jeremi Przybora, Andrzej Szwalbe, Król Kazimierz Wielki, Marian Turwid, Rajmund*

³ Znaczną część imion tramwajów tej serii poddałem analizie w 2012 roku.

Kuczma, Stefan Ciszewski, Maksymilian Antoni Piotrowski, Hieronim Konieczka, Jerzy Mieczysław Rupniewski, Tadeusz Nowakowski, Wanda Rucińska, Waleria Drygala, Wanda Siemaszkowa. Wcześniej nadano nazwę *Strzala* jednemu zmodernizowanemu przez zakłady Pesa tramwajowi.

Po Toruniu kursują tramwaje o następujących imionach: *gen. Józef Haller, plk Stanisław Skrzyński, Helena Piskorska, Otton Steinborn, Stefan Łaszewski, Władysław Szuman, Helena Steinbornowa, Mikołaj Kopernik, gen. Elżbieta Zawacka, Tony Halik, Grzegorz Ciechowski, Maria Znamierowska-Prüfferowa, Samuel Bogumił Linde, Marian Rose, Wilhelmina Iwanowska, Władysław Dziewulski, Jakub Kazimierz Rubinkowski, Antoni Bolt, Władysław Raczkiewicz, Tymon Niesiołowski, Łukasz Watzenrode, Ludwik Kolankowski.*

W Grudziądzu nadano imiona czterem tramwajom. Są to: *Wiktor Kulerski, Józef Włodek, Józef Haller, Bronisław Malinowski.* We Wrocławiu spotkać można tramwaje z imionami: *Monika Jaworska, ks. Stanisław Orzechowski „Orzech”, Edyta Stein, Maria Koterbska, Wanda Rutkiewicz, Adam Wójcik, Andrzej Waligórski. Konstanty Pocięjkowicz, Bartłomiej „Skrzynia” Skrzyński* oraz wóz o nazwie *Feniks.*

W konurbacji górnośląskiej imiona nadawane są zarówno seriom pojazdów, jak i poszczególnym egzemplarzom. Każdy egzemplarz tramwaju Pesa Twist z pierwszej serii otrzymał imię: *Pyjter, Achim, Alojz, Andzia, Barbórka, Bercik, Bolek, Cila, Ecik, Gustlik, Heniek, Jadzia, Janek, Jorguś, Karolinka, Kazik, Krista, Lucka, Małgosia, Marylka, Rysiek, Sztefa, Tadek, Truda, Usia, Władek, Zbyszek, Zeflik, Zosia, Zyguś.* Najstarsze śląskie tramwaje mają imiona *Hildka* i *Paulek*, jeden z najnowszych wozów nosi imię *Alessandro Volta.* Kolejne imiona wskazują już nie pojedyncze egzemplarze, a całe serie pojazdów (określone typy i modele): *Karlik, Skarbek, Helmut, Francik, Gwarek, Kasia.*

W Częstochowie wynotowałem siedem imion: *Medalik, Biegan, Rakuś, Północ-Południe, Czewuś, Częstoch, Pułaski.* O jednorazowych akcjach nadania imienia należy mówić w wypadku Krakowa i Łodzi. W tym pierwszym ośrodku wskazać można trzy⁴ tramwaje wyróżnione nazwami: *Drezno, Kraków* oraz *Tadeusz* i *Masza.* W Łodzi spotkać można było tramwaj o nazwie *Tuwim.* Nazw wozów tramwajowych nie odnotowałem w Gorzowie Wielkopolskim, Olsztynie, Poznaniu i w Warszawie oraz, poza wspomnianymi wyjątkami, w Łodzi i Krakowie.

4. ANALIZA JĘZYKOWA

Najbardziej popularne okazują się imiona odantroponimiczne, tramwaje upamiętniają znane postaci. Wspólnej analizie poddają imiona tramwajów w Bydgoszczy (By.), Toruniu (To.), Gdańsku (Gd.), Elblągu (El.) i Wrocławiu (Wr.).

⁴ Napis na jednym z tramwajów *Tram 2000* traktuję jako napis reklamowy, nie jako imię.

W wypadku nazw odantroponimicznych najczęściej przenoszone są dwa elementy — imię i nazwisko, np. *Marian Rejewski* (By.), *Maria Koterbska* (Wr.), *Aleksandra Gabrysiak* (El.); względnie przydomek, np. *Król Kazimierz Wielki* (By.), *Bartłomiej z Bydgoszczy* (By.). W zdecydowanej większości są to prawdziwe imiona i nazwiska, rzadziej pseudonimy, np. *Pola Negri* (By.). Niekiedy występuje połączenie imienia i nazwiska z pseudonimem, np. *Sat-Okh — Długie Pióro Stanisław Supłatowicz* (Gd.), *Andrzej Sulewski (Gdański Pirat)* (Gd.), *Bartłomiej „Skrzynia” Skrzyński* (Wr.). W niektórych wypadkach podawane są dwa lub trzy imiona patrona, np. *Maksymilian Antoni Piotrowski* (By.), *Adolf Friedrich Johann Butenandt* (Gd.). Zawsze używane jest pełne imię bądź imiona i nazwiska patronów, nie są stosowane inicjały. W niektórych przypadkach przed imieniem i nazwiskiem dodawane są funkcje lub stopnie wojskowe. Te elementy zazwyczaj zapisywane są w formie ogólnie przyjętych skrótów, np. *gen. Elżbieta Zawacka* (To.), *bl. ks. Marian Górecki* (Gd.), *por. Leszek Biały* (By.), *ks. Stanisław Orzechowski „Orzech”* (Wr.), lub w pełnej formie: *Król Kazimierz Wielki* (By.). Sporadycznie przenoszone są imiona dwóch osób na nazwę tramwaju, np. *Balbina i Michał Bellwon* (Gd.), *Zbigniew i Maciej Kosycarze* (Gd.), *Tadeusz i Masza* (Kr.).

Odminną sytuację obserwować można w Częstochowie i Szczecinie oraz w konurbacji górnośląskiej. W Częstochowie wykorzystane zostały jednostki leksykalne spoza języka ogólnego. Na imiona tramwajów przeniesione zostały potoczne warianty, zamienniki nazw oficjalnych. Leksem *Biegan* jest derywatem od nazwiska Biegański. Forma *Biegan* ma charakter potoczny i pierwotnie określała częstochowską szkołę średnią — Liceum im. Biegańskiego w Częstochowie. Wskazanie *Biegan*, choć nie należy do oficjalnego leksykonu, pojawia się na stronie internetowej wspomnianej jednostki oświatowej (por. „Srebrna tarcza dla Biegana!!!”, 2024). Specyficzne⁵ w skali całej Polski jest także przeniesienie na nazwę tramwaju wyłącznie nazwiska znanej osobistości — *Pulaski*. Wykorzystano też nieoficjalną nazwę mieszkańca Częstochowy *Medalik* oraz imię postaci legendarnej *Częstoch*. We wszystkich czterech wypadkach mamy do czynienia z transnimizacją. Derywaty *Czewuś* i *Rakuś* uznać można za neologizmy. Sufiks *-uś* podkreśla familiarny charakter, tworzy formę deminutywną. W pierwszym wypadku nazwa odsyła do kogoś związanego z Częstochową; podstawą słowotwórczą jest prawdopodobnie zleksykalizowana forma skrótu graficznego nazwy miasta Cz-wa: *Czewa*. W drugim wyrazem fundującym jest oficjalny urbanonim — nazwa dzielnicy Raków. Nazwa *Północ-Południe* wykorzystuje częste zestawienie, w tym wypadku jednak nie chodzi o ponowienie nazwy, a o utworzenie nowej jednostki.

Wśród szczecińskich nazw tramwajów wskazać można dwie będące ponowymi chrematonimami. Pierwszą z nich jest nazwa *Pionier 1909* powstała

⁵ Wynotowałem tylko dwie nazwy tramwajów składające się wyłącznie z nazwiska: *Pulaski* (Cz.) i *Tuwim* (Łódź). Druga miała charakter tymczasowy.

z ponowienia nazwy kina. Drugą jest onim *Filipinki* — ponowiona nazwa popularnej grupy muzycznej. Do nazw ponowionych zaliczyć należy także imię *Rusalka*, od hydronimu — nazwy jeziora, oraz nazwę *Różanka*, ponowioną z nazwy ogrodu różanego. Dwie nazwy są derywatami od toponimów. Imię *Szmaragd* łączyć należy ze szczecińskim Jeziorem Szmaragdowym. Rzeczownikowa postać imienia przywoływać może także kamień szlachetny. Jedyna nazwa odprzymiotnikowa — *Pogodny* uznana powinna być za derywat od nazwy dzielnicy Pogodno⁶. Forma imienia przywodzi też na myśl pożądaną cechę charakteru. Nazwy odtonimiczne użyte były również w Krakowie. Na imiona tramwajów przeniesione zostały urbonimy *Drezno* i *Kraków*.

W konurbacji górnośląskiej najczęściej przenoszone są imiona w wersji podstawowej, np. *Helmut*, lub w lokalnych deminutywnych wariantach, np. *Karlik* od pełnej formy imienia Karol, *Andzia* od Anna, *Paulek* od Paweł⁷. Nazwy *Skarbek* i *Gwarek* związane są z górnictwem. Pierwsza jest ponowieniem imienia postaci fikcyjnej, druga powstała w wyniku onimizacji (ap. *gwarek* ‘osoba mająca licencję na wydobywanie węgla’).

5. ANALIZA KULTUROWA

W wypadku analizy kulturowej wspólnie badam nazwy z Bydgoszczy, Elbląga, Gdańska, Torunia, Wrocławia oraz wykorzystanie nazw ważnych postaci. To, podobnie jak nazwy miejskich traktów i placów, elementy budowania pamięci społecznej. Mowa jest tu o nazwach oficjalnych, nadawanych przez władze. Przywilej nazywania jest prawem, ale i atrybutem władzy. Nazwy są narzędziem w rękach rządzących (tu: najczęściej urzędników miejskich). W niektórych ośrodkach stworzono iluzję możliwości wyboru nazwy tramwaju, proponowano udział w podjęciu decyzji dotyczącej wyboru imienia. W Bydgoszczy⁸ wybierać można było spośród przedstawionych przez autorów konkursu kandydatur,

⁶ W tej dzielnicy znajduje się zajezdnia tramwajowa, w której stacjonują wyróżnione imionami tramwaje.

⁷ Pełne formy imion dopasowane do zdrobnień podają za portalem Bonclok.pl.

⁸ Pierwszym imieniem w Bydgoszczy była wybrana przez czytelników w otwartym plebiscycie organizowanym przez lokalną gazetę nazwa *Strzala*. W wypadku tego onimu niemożliwa jest ocena, czy nazwa dotyczyć ma konkretnego pojazdu (zestawu dwóch wozów pracujących w parze), czy przeznaczona była dla całej serii podobnie modernizowanych pojazdów. Wpłynęły na to czynniki pozajęzykowe — zakłady więcej takich modernizacji nie przeprowadzały. Nazwa nie przyjęła się, nie jest używana. Tramwaj wskazywany bywa za pomocą potocznego określenia *Viagra*. Związek z niebieską tabletką wspomagającą potencję jest bardzo czytelny. Na burtach pojazdu dominuje kolor niebieski, a wóz cechował się wysoką awaryjnością w początkowym okresie eksploatacji powodującą częste postoje.

co w rzeczywistości było wskazaniem kolejności nadawania tramwajom imion, nie zaoferowano natomiast możliwości proponowania nazw przez mieszkańców. Imiona patronów, których kandydatury uzyskały najwięcej głosów, nadane zostały pierwszym egzemplarzom nowych tramwajów. Miana, które uzyskały mniej głosów, musiały na swój tramwaj poczekać⁹. Także w Gdańsku uczestnicy konkursu mogli wybierać z listy zaproponowanych nazwisk. W Grudziądzu portal miejski pisał o konkursie, w którym wybierano patronów, jako o zabawie (Piernicki, 2022). Takie określenie już na początku przedsięwzięcia ujmowało akcji prestiżu¹⁰.

We Wrocławiu poszukuje się „patronów, którzy łączą, a nie dzielą” (Durda, 2022). Zasady wyboru są następujące:

Szansę by zostać patronką lub patronem tramwaju ma osoba zasłużona dla Wrocławia, niebudząca większych kontrowersji, a także nieżyjąca. Mimo że wcześniej rozważano taką możliwość, wrocławianie i wrocławianki nie będą brać udziału w wyborze kandydatur. Lista nazwisk ustalana jest wewnątrz MPK. Wybór kandydata czy kandydatki jest każdorazowo uzgadniany z jej bliskimi. Mogłoby się przecież okazać, że potencjalna patronka żywiła do tramwajów awersję za życia (Durda, 2022).

Są to postaci z najnowszej historii. Unika się nawiązywania do trudnej historii miasta sprzed 1945. Warto tu odwołać się do proponowanego przez Gregora Thuma pojęcia „wymyślonej tradycji” (2005, s. 328), którą badacz rozumie następująco:

wytworzenie pamięci zbiorowej, która jest w stanie dać podwaliny wspólnoty i przekształcić obce miejsce w ojczyznę. Ludzie, którzy przybywali do powojennego Wrocławia, musieli najpierw zostać przekonani i sami przekonać się o tym, że Wrocław będzie miastem polskim, nieróżniącym się od Krakowa czy Poznania. Wymagało to «wymyślenia» tradycji potwierdzającej polską obecność, która przesunęłaby początki polskiej historii miasta na wieki średnie lub jeszcze wcześniej. Jednocześnie zaś zadziałały musiały mechanizmy pamięci kulturowej, która pozwoliła na zbiorowe przyswojenie tej tradycji i w ten sposób połączyła nowych wrocławian zarówno ze sobą, jak i z miastem (s. 47).

Wybór patronów zdaje się pozostawać w nurcie wzmacniania lokalnej pamięci zbiorowej, tworzenia prostej tradycji miasta o niełatwej historii.

Drugą cechą wyróżniającą wrocławskie imiona jest dopasowanie imion do numerów pojazdów. Imiona otrzymują pojazdy Moderus Gamma, które oznaczane są czterocyfrowym numerem, z trójką na dwóch pierwszych miejscach. O dopasowaniu do patrona decydują więc dwie ostatnie cyfry. Imię *Adam Wójcik* nadano

⁹ Imię *Oskar Picht* nadane zostało na wniosek prezydenta Bydgoszczy.

¹⁰ Grudziądz to jedyne z miast, które nie umieściło imion tramwajów na pudłach pojazdów.

wozowi numer 3310, ponieważ nazywający się tak koszykarz grał z numerem 10. Wóz 3321 upamiętnia Monikę Jaworską, która urodziła się 21 lutego. W jednym wypadku zmieniono numer pojazdu, aby dodatkowo podkreślić związek z patronem. Chodzi o wóz nr 3303, który wraz z nadaniem mu imienia *Andrzej Waligórski* zmienił numer na 202. Liczba ta odwołuje się do *Studia 202*¹¹ — tytułu programu radiowego współtworzonego przez dziennikarza.

Wśród wrocławskich tramwajów wyjątkowy pod względem nazwy jest wóz nr 2707 — *Feniks*. To pojazd Moderus Beta. Tramwaj otrzymał imię po powrocie z remontu, w trakcie którego usunięte zostały zniszczenia powstałe podczas pożaru¹². Napisy umieszczone na przodzie pojazdu, wykonane z wielobarwnej folii, stylizowane są na języki ognia.

Wykorzystanie imion i nazwisk powoduje ryzyko konieczności zmiany nazwy w wypadku, kiedy pojawią się wątpliwości związane z uhonorowaną postacią. Taka sytuacja miała miejsce w Gdańsku. W związku z członkostwem Adolfa Butenandta w NSDAP i podejrzeniami o współpracę ze zbrodniarzem wojennym Josephem Mengele imię wozu Pesa Swing (wóz 1031) zostało zmienione z *Adolf Friedrich Johann Butenandt* na *Franciszek Kręcki*. To jak na razie jedyny znany mi przypadek zmiany patrona tramwaju.

Odminną sytuację obserwować możemy w konurbacji górnośląskiej. Kilkanaście miast tego regionu połączonych jest wspólną siecią tramwajową. Całość tworzy jeden system, co oznacza, że pojazdy pojawiają się na ulicach wielu miast regionu. Śląskie nazwy, poza *Alessandro Volta*, nie upamiętniają konkretnych osób. Nazwa tramwaju najczęściej składa się wyłącznie z imienia, nie stosuje się nazwisk czy pseudonimów. Wykorzystywane są popularne w regionie imiona, niekiedy w postaci hipokorystycznej lub lokalnym brzmieniu.

Wśród imion tramwajów Pesa 2012N zauważyć można przemysłaną politykę nazewniczą, imiona ułożone są w szereg nazewniczy. Z wyjątkiem pierwszego egzemplarza, miana nadane zostały w porządku alfabetycznym. Świadczy to o zaplanowanej akcji. W związku z tym, że liczba wozów przewyższa liczbę liter w alfabecie, w pewnych wypadkach na jedną literę zaczynają się dwa imiona.

Zwrócić należy uwagę na nazwy modeli śląskich tramwajów. Wyjątkowo włączam je do niniejszego opracowania, bowiem dla przeciętnego pasażera rozróżnienie imienia wozu od imienia modelu nie jest oczywiste. Zarówno imiona pojedynczych egzemplarzy, jak i imiona serii pojazdów zostały naniesione na pudła wozów ozdobną czcionką, zwykle w górnej przedniej części boku pojazdu.

¹¹ Tytuł motywowany jest numerem pokoju w budynku Polskiego Radia Wrocław, w którym spotkała się grupa założycieli programu.

¹² Podczas uroczystości włączenia wyremontowanego pojazdu do ruchu przez wrocławskiego MPK zauważył, że tramwaj „symbolicznie powstał z popiołów”.

Współczesna historia nadawania imion rozpoczęła się w 2001 roku wraz z nadaniem imienia *Karlik* najnowszym wówczas wozom tramwajowym produkowanym w Chorzowie. Imię wybrano w plebiscycie prasowym, na burcie pojazdu pojawiła się nazwa *Karlik*. Choć umieszczona ona była tylko na jednym pojeździe, onim miał dotyczyć całej serii pojazdów. Po kilku latach eksploatacji napisy zniknęły pod reklamami, jakie naniesiono na tramwaj. Nazwa przetrwała i dziś prezentowana jest na wyremontowanych pojazdach tej serii.

W latach 2010–2012 sprowadzonym do Polski używanym wozom tramwajowym z Frankfurtu nad Menem i z Wiednia nadano imiona *Helmut* i *Francik*. Także w tym wypadku imiona odnosiły się do całej serii. W 2017 roku w artykule „Jakie imię dla zmodernizowanego Helmuta?” opublikowanym na stronie internetowej Tramwajów Śląskich (2017)¹³ rzecznik Spółki wyjaśnia: „tradycyjnie już w tej sprawie o pomoc prosimy pasażerów. Przedstawiamy do wyboru pięć imion, ale jesteśmy otwarci na inne propozycje. Co ważne, wybrane imię będą nosić wszystkie wozy Ptm”.

Zaproponowano wybór spośród przygotowanych propozycji: *Gucio*, *Guido*, *Herman*, *Hubert* i *Wawrzek*. Zwyciężyła nazwa *Wawrzek*.

Imię dla kolejnej serii śląskich tramwajów także wybrano w konkursie prasowym. Tak zachęcano do udziału w nim: „(...) chcemy, by wszystkie 27 wozów typu Pesa 2017N otrzymało jedną nazwę, która — mamy nadzieję — będzie się dobrze kojarzyć i przyłgnie do nich na stałe” („Nowe tramwaje...”, 2020).

Wybrane zostało imię *Gwarek*. Onim *Gwarek* jest wyjątkowy pod względem motywacji. *Gwarek* to górnik, który mógł legalnie wydobywać kruszec. Podobnym porejonimem jest *Skarbek*, który prawdopodobnie pochodzi od imienia ducha strzegącego kruszców. *Gwarek* i *Skarbek*, choć zakłócają ciąg nazewniczy, bardzo dobrze wpisują się w kulturę Górnego Śląska. Do nadawania ludzkich imion powrócono. Najnowsze śląskie tramwaje, wozy serii Moderus Gamma wyróżnione zostały imieniem *Kasia*. Imię to, jak można przeczytać na stronie śląskiego organizatora transportu, nawiązuje „do ich drobnych gabarytów i ładnego wyglądu” (ZTM, 2020).

Odstąpienie od nadawania wozom imion patronów (z wyjątkiem *Alessandro Volty*) sprawia, że tramwaje stają się bliższe, codzienne. Po jednym z konkursów na stronie internetowej Tramwajów Śląskich pojawiła się ciekawa grafika, w której nowy tramwaj chwali się tym, że już wie, jak ma na imię: „— Cześć, wiesz już, jak masz na imię? — Wiem, mam na imię *Gwarek*” (Tramwaje Śląskie, 2020). To interesujący zabieg. Tramwaj na grafice poddany został antropomorfizacji — nie tylko ma imię, ale porozumiewa się z otoczeniem w zrozumiałym języku. Wozy

¹³ Warto zwrócić uwagę, że w tytule artykułu użyte jest imię stosowane do wyróżnienia tych pojazdów przed modernizacją.

tramwajowe mogą być dobrymi kumplami pracującymi tak samo ciężko, jak ślącący robotnicy. Tramwaje stają się rozpoznawalne. Roch Sulima (2022) zauważa, że dziś „(...) kultura popularna nadaje powab czegoś niecodziennego, pożądanego świata spełnień, a nie elementarnych, surowych konieczności. Codziennność jest modna, zostaje zauważana w naszych rozmowach, wizualizuje ją nieustannie reklama”.

W Częstochowie nazwy pojawiły się wraz z rozpoczęciem kursowania wozów Pesa Twist. Częstochowski Klub Miłośników Komunikacji Miejskiej zaproponował prezydentowi nadanie „imion innych niż wszystkie”, takich, które nie miały wzbudzać kontrowersji (Wójcik, 2012). Ponowione miały być nazwy dzielnic miasta: *Północ*, *Tysiąclecie*, *Śródmieście*, *Ostatni Grosz*, *Wrzosowiak*, *Raków*, *Parkitka*. Zdecydowano się na wybór nazw w konkursie, który zatytułowano „Nazwij Twista”. Zwyciężyły onimy: *Medalik*, *Biegan*, *Częstoch*, *Czewuś*, *Rakuś*, *Północ-Południe*, *Pułaski*. Prawidłowe rozpoznanie motywacji nazw wymaga pewnej wiedzy, która łączy mieszkańców miasta.

Częstochowskie nazwy są nietypowe, bazują na języku potocznym, przez co zdają się nie mieć podniosłego charakteru. Odważnie wykorzystano nieoficjalne wskazanie mieszkańca miasta lub kibica częstochowskiego klubu sportowego: *Medalik*. To określenie odwołuje się do suweniru z Częstochowy — medalika z wizerunkiem świętej osoby. Na portalu *Miejski.pl* tak wyjaśniono motywację określenia mieszkańca: „(...) główną atrakcją turystyczną miasta jest sanktuarium na Jasnej Górze, a medaliki są najchętniej kupowaną pamiątką” (Farwynd, 2023).

Użycie w nazwie tramwaju samego nazwiska ważnej dla Częstochowy postaci (tj. *Pułaski*) także nosi cechy języka potocznego. Potoczność jest jeszcze silniej zauważalna w użyciu skróconej formy nazwiska Władysława Biegańskiego — *Biegan*. Wykorzystanie form stylizowanych na hipokorystyczne *Czewuś* i *Rakuś* dodaje familiarności. Dzięki tym zabiegom imiona mogą być bliższe mieszkańcom i pasażerom, nie mają urzędowego charakteru. Oceniam, że te zabiegi, choć niekiedy kontrowersyjne, wpływać mogą na utworzenie więzi, oswojenie tego środka komunikacji.

Imiona szczecińskich tramwajów odwołują się do atrybutów, atrakcji miasta. Nazwy dla najnowszych wówczas tramwajów w mieście wybrane zostały w 2011 roku w konkursie ogłoszonym przez lokalną gazetę. Redaktorzy nie ukrywali, że czerpią inspirację z Gdańska, jednak w odróżnieniu od niego w Szczecinie nie było ograniczeń dla proponujących nazwy. Warunkiem było to, aby nazwa kojarzyła się z miastem. Do odczytania wybranych w konkursie nazw nie ma jednego, wspólnego klucza. Wśród tego niewielkiego, sześćcioelementowego zbioru znalazły się onimy o różnej budowie, motywowane różnymi elementami związanymi z miastem. Utrudnieniem jest również fakt, że w przeciwieństwie do innych miast w Szczecinie wewnątrz pojazdów nie umieszczono informacji o imionach. W pewnym sensie zagadkowy charakter szczecińskich porejonimów, powodujący możliwe różne odczytania, zdaje się być zaletą. Z pewnością odczytanie

nazw łatwiejsze jest dla mieszkańców Szczecina i osób dobrze znających miasto. W tym aspekcie nazwy jednoczą społeczność. Zwyczaj nadawania imion tramwajom nie jest kontynuowany.

Imiona *Kraków* i *Drezno* użyte przez MPK Kraków stanowiły parę podkreślającą podobieństwo konstrukcyjne pojazdów używanych w metropoliach saskońskiej i małopolskiej, a także współpracę przedsiębiorstw komunikacyjnych z tych miast. Na burcie innego krakowskiego tramwaju umieszczone były dwa napisy *Tadeusz* i *Masza*, które upamiętniać miały rodziców chrzestnych pojazdu — zastępcę prezydenta Krakowa Tadeusza Trzmiela i Marię Annę Potocką, dyrektora Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie. W Łodzi natomiast w związku z obchodami roku Juliana Tuwima (w 2013 roku) jeden z tramwajów otrzymał imię *Tuwim*. Przypomnę jednak, że były to nazwy okazjonalne, ani w Krakowie, ani w Łodzi nie ma zwyczaju nadawania imion wozom tramwajowym.

6. ANALIZA FUNKCJONALNA

Nazwy słowne nadawane są przede wszystkim najnowszym tramwajom lub tym, które przeszły gruntowne naprawy i zostały zmodernizowane. Indywidualne miana posiada tylko część taboru tramwajowego, nazwa jest więc nobilitacją. Nigdzie nie nadaje się oficjalnych imion wciąż najpopularniejszym w kraju, choć już wysłużonym pojazdom rodziny 105N wyprodukowanym przez zakłady Konstal. Najstarsze tramwaje kursujące po Śląsko-Zagłębiowskiej Metropolii także otrzymały imiona. To wozy siedemdziesięcioletnie, którymi przejażdżka jest już atrakcją turystyczną i proponowana jest przez niektórych autorów przewodników. W tym wypadku należy uznać, że nazwami wyróżniane są pojazdy wyjątkowe.

Z moich obserwacji wynika, że pasażerowie rzadko zwracają uwagę na nazwę czy imię tramwaju. Nazwy słowne zwykle nie są używane w kontaktach służbowych przez pracowników komunikacji tramwajowej. Do jednoznacznej identyfikacji wozu służy numer taborowy¹⁴. To cyfrowy (lub w wypadku Krakowa: literowo-cyfrowy) niepowtarzalny w przedsiębiorstwie kod. Do wskazania tramwaju, np. podczas przydzielania pracy, wykorzystywany jest właśnie numer. Nazwy słowne są używane sporadycznie, jedynie okazjonalnie. Zwykle pojawiają się one w wypowiedziach nacechowanych emocjonalnie. Udało mi się wynotować następujący kontekst użycia: „Już dawno nie jeździłam swoją Marysią” (Wr.). Motornicza w ten sposób wyrażała niezadowolenie z powodu tego, że przez dłuższy czas nie miała okazji jeździć swoim ulubionym tramwajem. Chodziło o wóz nr 3301 wyróżniony imieniem *Maria Koterbska*. Zanotowałem także rozmowę usłyszaną w Bydgoszczy, gdzie w formie żartów motorniczowie używali imion

¹⁴ Używane bywają także nazwy nieoficjalne, np. *Truskawka* (By.): „Masz swoją *Truskawkę*”.

tramwajów, które prowadzili: „Pola jedź, panie mają pierwszeństwo”. Była to sugestia skierowana do motorniczego prowadzącego wóz nr 114 — *Pola Negri*. Słowa te wypowiadał motorniczy prowadzący tramwaj z męskim imieniem. Tego samego dnia, także w Bydgoszczy, usłyszałem „sorry Leon”. Tym razem były to przeprosiny dla prowadzącego wóz nr 116 — *Leon Barciszewski*. W Bytomiu zanotowałem następującą wypowiedź motorniczego:

Wyjechałem enom, dojechałem prawie że do centrum Bytōmia i (...) albo poszedł mi nastawnik, albo po prostu wypalōne kontakty hamowania były ponieważ nie było całkowicie hamowania (...). Wziōn zech sie ōbrōciōłch na trōjkōncie, zjehōłch drugim pomostem i tam było wszystko ok. No i tyle nie, i dostolch Kaška i tak to wyglādało¹⁵.

Wypowiadający te słowa motorniczy wskazywał, że po awarii tramwaju typu N zjechał do zajezdni i wyjechał ponownie, innym wozem — chodzi o pojazd Moderus Gamma o imieniu *Kasia*.

Niekiedy tramwaje wyróżnione imionami wykorzystywane są do organizowania wydarzeń. Przykładem takiej akcji może być umieszczenie okolicznościowej okleiny na całym pudle wozu nr 174 w Bydgoszczy. Tramwaj ten nosi imię *Andrzej Szwalbe*, a jesienią 2023 roku został udekorowany specjalnymi grafikami upamiętniającymi tego działacza kulturalnego oraz promującymi Rok Andrzeja Szwalbego. W Toruniu także w 2023 roku zorganizowano akcję pt. „Urodziny Pani Profesor”. Chodziło o upamiętnienie Marii Znamierowskiej-Prüfferowej. W tramwaju wyróżnionym imieniem założycielki Muzeum Etnograficznego w Toruniu podczas regularnych kursów wspomniano badaczkę¹⁶. Uroczystości organizowane podczas nadawania imion, jakie odbywają się np. w Gdańsku czy Wrocławiu, również są okazją do promowania czy przypominania postaci.

Sporadycznie nazwy tramwajów używane są w artykułach prasowych. Niewielka frekwencja takich porejonimów w tekstach poświęconych komunikacji tramwajowej świadczyć może o tym, że pojawiają się one raczej jako ciekawostka, element ubarwiający artykuł czy wypowiedź.

Podsumowując, należy stwierdzić, że choć nazwy wozów tramwajowych wypełniają funkcję identyfikującą (można za ich pomocą wskazać konkretny wóz tramwajowy), to dominującą jest funkcja pamiątkowa. Nazwy mają nie tyle identyfikować tramwaj (np. przy składaniu skargi przez pasażera), co przypominać ważne postaci. Wyjątkiem jest tu aglomeracja śląska, w której tramwajowe nazwy

¹⁵ Zastosowana została ortografia gwary śląskiej.

¹⁶ Takie wykorzystanie pojazdów (do organizacji wydarzeń kulturalnych) upodabnia nazwy tramwajów do nazw ulic. W wielu miastach określone ulice bywają arenami imprez związanych z ich patronami.

pełnią raczej funkcje związane z promocją kultury lokalnej, ale także pozwalają na oswojenie tramwaju, który tak jak człowiek ma swoje imię. Podobne działania nie udały się w Częstochowie i Szczecinie.

7. ZAKOŃCZENIE

Zwyczaj nadawania imion wozom tramwajowym w Polsce przyjął się jedynie w niektórych ośrodkach. W kilku miastach nie podejmowano nawet prób wprowadzenia takich nazw (Warszawa, Poznań, Gorzów Wielkopolski), w innych były one epizodyczne (Łódź, Kraków). W Częstochowie i Szczecinie, mimo podjętych prób, nazywanie wozów tramwajowych nie jest dziś praktykowane. Ich niepowodzenie świadczyć może o tym, że łatwiej przyjmujemy zwyczaje typowe, powtarzalne, zbliżone do innych.

Miana tramwajów, szczególnie te typowe, będące ponowieniem imion i nazwisk (przydomków) ważnych osobistości wykazują wiele cech wspólnych z nazwami miejskich placów i traktów. Znaczna część urbanonimów także wykorzystuje imiona i nazwiska znanych postaci historycznych, działaczy kultury i sztuki. Podobnie jak w wypadku nazw miejskich, ponowienie antroponimu na nazwę tramwaju dokonywane jest najczęściej po śmierci znanej osoby. W obu porównywanych grupach (urbanonimy i porejonimy) obserwować można wahania dotyczące liczby wykorzystywanych komponentów (elementów nazwy). Nierzadko oprócz imienia i nazwiska (przydomka) występuje wskazanie godności, funkcji czy stopnia osoby. Najczęściej obie grupy nazw łączy wspólny nominator. Zwykle nie jest to nominator indywidualny, ale zbiorowy. Nominatorom zbiorowym są najczęściej członkowie instytucji lub organizacji, np. rady miejskiej czy miejskiego komitetu nazewniczego. Jedynie sporadycznie uwzględniane są wnioski mieszkańców czy użytkowników przestrzeni, które po rozpatrzeniu przez wspomniane instytucje muszą zostać oficjalnie zatwierdzone. Nazywanie więc w obu wypadkach pozostaje atrybutem władzy (głównie miejskiej). Zarówno nazwy placów i traktów, jak i nazwy tramwajów przez wybór ważnych dla władzy osobistości budują obraz miasta, wskazują i konstruują jego tradycje. Nieco odmienna jest sytuacja dotycząca używania nazw — tramwaje najczęściej wyróżnione są pełnym imieniem i nazwiskiem patrona. W wypadku ulic też się tak dzieje, jednak tabliczki z ich nazwami niekiedy wskazują jedynie inicjał bądź inicjały imienia. Użytkownicy zwykle posługują się tylko nazwiskiem, za pomocą którego wskazują ulicę (np. „na Mickiewicza”, a nie „na Adama Mickiewicza”). Odnotowałem jednak przypadek, w którym w artykule prasowym nazwy tramwajów skrócone zostały do nazwisk ich patronów: „Tramwaje nadjechały (...). Najpierw konstal Truskawka, a za nim dwa swingi — Blumwe i Gordon” (Tyczyño, 2020).

Jeszcze jednym podobieństwem może być to, że w niektórych wypadkach nazwy układają się seriami. W wielu polskich miastach można wskazać obszary, na których ulice nazwane są według określonego klucza, najczęściej wspólnej motywacji semantycznej. Podobnie bywa w wypadku imion tramwajów. Cała seria gdańskich tramwajów NGd99 wyróżniona została imionami księży. O bliskości nazw miejskich traktów i imion tramwajów może także świadczyć to, że zwyczaj nadawania imion przyjął się przede wszystkim tam, gdzie imiona tramwajów przypominały (ze względu na budowę, pochodzenie, motywację) nazwy ulic.

Propozycją badawczą jest analiza funkcjonowania nazw serii pojazdów komunikacji miejskiej (a nie pojedynczych egzemplarzy). W niniejszym artykule przywołałem jedynie wybrane nazwy z konurbacji górnośląskiej. Było to konieczne ze względu na ich wyjątkowe podobieństwo do imion konkretnych egzemplarzy śląskich pojazdów. Wzmianki te w żadnym razie nie wyczerpują obszernego zagadnienia. Naukowej analizie wymagają także nazwy nieoficjalne, określenia potoczne. Kolejną propozycją badawczą jest porównanie imion tramwajów z nazwami placów i traktów w mieście. W niniejszym artykule naszkicowałem jedynie pewien zarys podobieństw, który może być punktem wyjścia do dalszych badań.

LITERATURA

- Durda, A. (2022, 30 września). Wrocławskie tramwaje i ich patronaty [Wrocław trams and their patrons]. *Bluetram*. <https://bluetram.pl/wroclawskie-tramwaje-i-ich-patronaty/>
- Farwynd. (2023, 28 kwietnia). Medaliki. *Miejski.pl: Słownik slangu*. <https://www.miejski.pl/slo-wo-Medaliki>
- Gałkowski, A. (2008). *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim* [Chrematonyms in the cultural and utility function. Onomastic comparative study on Polish, Italian and French material]. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Głowacki, J. (1990). Nazwy własne pociągów ekspresowych i pospiesznych [Proper names of express and fast trains]. *Język Polski*, 70, 192–196.
- Głowacki, J. (1993). Nowe nazwy polskich pociągów [New names of Polish trains]. *Język Polski*, 73, 308–309.
- Głowacki, J. (2001). Raz jeszcze o nazwach własnych polskich pociągów [Once again about the proper names of Polish trains]. *Język Polski*, 81, 356–359.
- Głowacki, J. (2007). Semantyka nowych nazw polskich pociągów [Semantics of new Polish train names]. *Język Polski*, 87, 321–325.
- Głowacki, J. (2013). O nowych nazwach własnych polskich pociągów [About the new proper names of Polish trains]. *Język Polski*, 93, 217–222.
- Handke, K. (1998a). Nazewnictwo miejskie [Urban nomenclature]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* (s. 283–307). Warszawa–Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Handke, K. (1998b). *Słownik nazewnictwa Warszawy* [Glossary of Warsaw nomenclature]. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.

- Hubáček, J. (1964). Metaforické názvy v železničářské mluvě [Metaphorical names in railway workers' sociolect]. *Naše řeč*, 47(2), 74–81. <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5010>
- Myszka, A. (2016). *Urbanonimia Rzeszowa. Językowo-kulturowy obraz miasta* [Urbanonyms of Rzeszów. Linguistic and cultural image of the city]. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Nowe tramwaje czekają na imię. Tramwaje Śląskie ogłosiły konkurs. (2020, 3 listopada). [New trams waiting to be named. Silesian Trams has announced a competition]. *Katowice24.info*. <https://katowice24.info/nowe-tramwaje-czekaja-na-imie-tramwaje-slaskie-oglosily-konkurs/>
- Piernicki, K. (2022, 12 grudnia). Znani patroni grudziądzkich tramwajów [Famous patrons of Grudziądz trams.]. *Grudziądz. Portal miejski*. <https://grudziadz.pl/arttykul/69/19741/znani-patroni-grudziadzkich-tramwajow>
- Srebrna tarcza dla Biegana!!! (2024, 15 stycznia). [Silver shield for Biegana!!!]. *III Liceum Ogólnokształcące im. dra Władysława Biegańskiego w Częstochowie*. http://lo3msz.czyst.pl/lo3_v5/index.php/2024/01/15/srebrna-tarcza-dla-biegana/
- Sulima, R. (2022). *Powidoki codzienności* [Afterimages of everyday life]. Warszawa: Iskry.
- Thum, G. (2005). *Obce miasto. Wrocław 1945 i potem* [A strange city. Wrocław 1945 and after] [M. Słabicka, tłum.]. Wrocław: Via Nova.
- Tomasik, P. (2012). O imionach tramwajów [About the names of trams]. *Linguistica Bidgostiana*, 9, 161–167.
- Tramwaje Śląskie. (2017, 5 kwietnia). Jakie imię dla zmodernizowanego Helmuta? [What name for a modernised Helmut?]. *Tramwaje Śląskie S. A.* <https://www.tram-silesia.pl/www/index.php/31529/jakie-imie-dla-zmodernizowanego-helmuta/>
- Tramwaje Śląskie. (2020, 25 listopada). A imię jego... Gwarek! [And his name is... Gwarek!]. *Tramwaje Śląskie S. A.* <https://www.tram-silesia.pl/www/index.php/45294/a-imie-jego%E2%80%A6-gwarek/>
- Tyczyno, A. (2020, 14 października). Tramwaje pierwszy raz pojechały nowym bydgoskim torowiskiem [Trams went on the new Bydgoszcz track for the first time]. *Gazeta Wyborcza Bydgoszcz*. <https://bydgoszcz.wyborcza.pl/bydgoszcz/7,48722,26396326,tramwaje-pierwszy-raz-pojechaly-nowym-bydgoskim-torowiskiem.html>
- Wyrobisz, A. (1999). Nazwy ulic, placów i dzielnic w miastach polskich: nośniki informacji — źródła historyczne — zabytki kultury [Names of streets, squares and districts in Polish cities: information carriers — historical sources — cultural monuments]. *Przegląd Historyczny*, 90(4), 511–523.
- Wysoczański, W. (2000). Chrematonimy kolejowe. Kontrastywna analiza językowo-kulturowa nazw pociągów [Railway chrematonyms. A contrastive linguistic and cultural analysis of train names]. W: M. Czachorowska, M.Ł. Szewczyk (red.), *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze: materiały z XI Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej 15–17 czerwca 1998 Bydgoszcz — Pieczyńska* (s. 245–263). Bydgoszcz: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- ZTM. (2020, 4 listopada). Wybierz imię dla nowych tramwajów [Choose a name for the new trams]. *Zarząd Transportu Metropolitalnego*. <https://www.metropoliaztm.pl/pl/s/wyberz-imie-dla-nowych-tramwajow>
- Zwoliński, P. (1979). Nazwy polskich pociągów ekspresowych i pospiesznych [Names of Polish express and fast trains]. W: J. Safarewicz (red.), *Opuscula Polono-Slavica* (s. 439–443). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

SUMMARY

THE NAMES OF THE TRAM CARS IN POLAND — BACK TO THE TOPIC

The paper is devoted to the names of the tram cars in Poland. The author takes up the topic a decade after previous research. Naming trams has become a popular custom in many Polish cities. The material extracted during field research was subjected to onomastic analysis, including linguistic, cultural and functional analysis. The work uses methods used when researching other domains, especially the names of trains and railway connections. The analyzed material is compared to the names of city squares and streets. The result of the research is the conclusion that the most popular system of naming trams in Poland is naming after the important person, transferring the name and surname of a famous person to the name of the tram. In cities where other systems were tried, the custom of giving names did not catch on. A special situation can be observed in the Upper Silesian conurbation.

Keywords: chrematonomastics, poreionyms, names of trams, tram namesakes

НАЗВИ ЧЕМПІОНАТІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ФУТБОЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

Ключові слова: український футбольний дискурс, чемпіонатонім, хрононім, сема, запозичення

1. ВСТУПНІ ЗАУВАГИ

Останнім часом в українському мовознавстві зростає цікавість до вивчення лексики футбольного дискурсу, зокрема онімної. Науковці намагаються комплексно осмислити футбольний ономастикон, схарактеризувати інтра-й екстралінгвальні чинники, що впливають на його формування. Найчастіше об'єктом дослідження стають назви команд (Григорук, 2016; Процик, 2020), прізвиська футболістів, команд, уболівальників (Струганець, 2016; Процик, 2020), відонімні деривати у футбольному дискурсі (Максимчук, 2020, 2023) та ін. Поряд із цим в ономастиці залишається багато нерозв'язаних питань, що стосуються як її терміносистеми, так і аналізу онімів, наприклад, власних назв футбольних змагань.

З одного боку, футбольні змагання — це сукупність команд, які грають між собою, щоб визначити переможця (тобто маємо справу з ергонімією), з іншого — це спортивна подія, яка триває впродовж певного часового відтинку (тобто йдеться про хрононімію).

Сучасні українські ономасти розглядають власні назви спортивних змагань як складники хрононімії, а назви сукупностей команд — ергонімії, однак немає усталених термінів для їх найменування. У денотативно-номінативній класифікації М. Торчинського у складі хрононімів виокремлено фактоніми — «найменування подій, пов'язаних з діями людей» (Торчинський, 2008, с. 267), а з-поміж них вирізняє чемпіонатоніми — власні назви спортивних змагань (Там само).

В. Неклесова, заперечуючи такий поділ, зазначає, що часовий відтинок і подія нерозривно зіцплені в концепті хрононім, а фактоніми можна вписати

в поняття періодонім (Неклесова, 2010, с. 44). Класифікуючи хрононіми за тривалістю, контекстним наповненням і впливом на життя соціуму, дослідниці уналежнює власні назви спортивних змагань, ігор, чемпіонатів, конкурсів і перегонів до різних підкатегорій. Проте в роботі використано чотири терміни для називання цих онімів: кометиціонім (4 рази), компетиціонім (3), компетиціонім (2), компетиціонім (1), що вказує на орфографічну недбалість авторки під час їх написання і створює термінологічну плутанину.

Відповідно, зважаючи на тривалість спортивних змагань, компетиціоніми (саме цей варіант терміна вважаємо найвдалішим) можуть бути складником:

а) люмонімів — власних назв, що позначають денні проміжки часу, напр., *одноденний футбольний турнір «Маленький козачок»*¹;

б) септонімів — власних назв подій, що тривають тиждень або менше, як-от, *Міжнародний турнір пам'яті Валерія Лобановського*;

в) менсонімів — власних назв проміжків часу, які тривають приблизно місяць, 20–35 днів, напр., *Чемпіонат Європи-2024*; дослідниці зауважує, що ця група компетиціонімів найбільш численна;

г) періодонімів — власних назв подій, що тривали десятиріччями (Неклесова, 2010, с. 48–53).

Класифікація В. Неклесової дає змогу аналізувати власні назви спортивних змагань залежно від тривалості. Проте з міркувань дослідниці не зрозуміло, чому компетиціоніми не входять до складу ноксонімів — власних назв подій, що відбулися в темний період доби (Там само, с. 42) (пор.: Нічний футбольний турнір *Tango League*), та естонімів — власних назв подій, що тривають один або декілька років (Там само, с. 52) (чемпіонат України з футболу під назвою «Третя ліга» проводили впродовж трьох сезонів — із 1992 по 1995 рік).

У контексті спортивної ергонімії заслуговує уваги думка Н. Григорука (2016). Дослідниці пропонує розширити денотативно-номінативну класифікацію М. Торчинського (2008) й вирізнити з-поміж ергонімів окремих піделемент спортлігоніми — «найменування міжнародних, національних або регіональних об'єднань насамперед команд (рідко — спортсменів)» (Григорука, 2016, с. 174), які розподіляє за найбільш популярними видами спорту баскетбол-, волейбол-, гандбол-, футбол-, хокейспортлігоніми (Там само). Одним із прикладів спортлігоніма Н. Григорука (2016, с. 174) наводить пропріатив *Ліга чемпіонів*, який М. Торчинський (2008, с. 439) трактує як чемпіонатонім. Думку дослідниці вважаємо менш логічною, адже Ліга чемпіонів — це не об'єднання клубів, а футбольний турнір, що відбувається під егідою УЄФА.

¹ Тут і далі приклади наші.

Безперечно, ергоніми (футболспортлігоніми) можуть слугувати твірною базою для хрононімів (чемпіонатонімів), тобто відбувається трансонімізація за моделлю ергонім → хрононім. Наприклад, регламентні документи засвідчують, що ергонім *Українська прем'єр-ліга* як об'єднання професіональних футбольних клубів України стає твірною базою для найменування чемпіонату *Українська прем'єр-ліга* (див. Регламент..., 2024, с. 13, 15). У такому разі розмежувати власні назви футбольних змагань (як різновид хрононімів) та найменування об'єднань команд (як різновид ергонімів), які беруть участь у цих змаганнях, можна лише в контексті, напр.: *Українська Прем'єр-ліга затвердила єдиний м'яч на всі офіційні матчі нового сезону...* (soccer-shop.com.ua, 13.09.2022) — ергонім (спортлігонім) / *Українська Прем'єр-ліга посіла 16-те місце в світі за інтенсивністю гри* (glavcom.ua, 17.08.2021) — хрононім (чемпіонатонім).

Однак власні назви чемпіонатів не завжди тотожні найменуванням інституційних структур (об'єднань команд), які організують змагання. Наприклад, об'єднання футбольних клубів «Професіональна футбольна ліга України» проводить чемпіонат України серед команд клубів першої та другої ліги, які у футбольному дискурсі вживають як чемпіонатоніми *Перша ліга* і *Друга ліга* відповідно, пор.: *Минай після вильоту з УПЛ все ж виступати-ме у Першій лізі* (football24.ua, 11.05.2021); *Звягель відкрив весняну частину Другої ліги перемогою над Кременем-2* (football.ua, 22.03.2024).

Попри тісний зв'язок з ергонімами, зокрема спортлігонімами, власні назви чемпіонатів (чемпіонатоніми) становлять окрему множину пропріативів, яка має свої семантико-структурні особливості. Окрім того, за нашими спостереженнями, в українському футбольному дискурсі (далі — УФД) оніми на кшталт *Українська прем'єр-ліга* зазвичай уживають у значенні змагання, чемпіонату, адже лінгвоспільноту футбол цікавить насамперед як спорт, а не формальне об'єднання команд.

Мета статті — з'ясувати походження та простежити особливості вживання назв чемпіонатів (чемпіонатонімів) в українському футбольному дискурсі.

Щоб усебічно схарактеризувати чемпіонатонімікон, використано різні лінгвістичні методи: структурний (щоб з'ясувати словотвірну структуру чемпіонатонімів), описовий (щоб описати чемпіонатоніми, засвідчені в УФД), порівняльно-типологічний (щоб виявити спільні й відмінні явища в чемпіонатонімах залежно від ієрархії ліг). Окрім того, застосовано контекстний аналіз (щоб цілісно зрозуміти семантико-структурні особливості чемпіонатонімів у контекстах їх уживання) і метод кількісних підрахунків (для кількісного розподілу назв найвищих за ієрархією чемпіонатів).

Джерельною базою дослідження слугували сайти спортивних новин, сторінки футбольних клубів і вболівальницьких спільнот, мережеві сервіси спортивної статистики й матчів наживо та сайти букмекерських контор², на яких засвідчено понад 400 чемпіонатів майже 180 країн. Звісно, що кожна держава має власну систему футбольних ліг (професійних і аматорських), а уживання їхніх назв в УФД залежить від рівня розвитку футболу в конкретній країні. Наприклад, в ієрархії українського футболу 9 рівнів і клуби лише трьох верхніх щаблів — *Прем'єр-ліга*, *Перша ліга*, *Друга ліга* — мають професійний статус. Система футбольних ліг Англії, за підрахунками Т. Вілліса, має 24 рівні, у яких 483 дивізіони (ліги). Щоправда, починаючи з 6 рівня клуби не мають професійного статусу (Willis, 2012) і ці чемпіонати фактично не вживають в УФД. Навіть в українськомовній Вікіпедії їх перелік не перекладено, а подано англійською мовою, як-от: *Anglian Combination Premier Division*, *Gloucestershire County League*, *Yorkshire Old Boys League Division Five*, *Bristol Downs Football League Division Three* тощо («Система футбольних ліг Англії», 2022).

2. НАЗВИ НАЙВИЩИХ ЗА ІЄРАРХІЮ ЧЕМПІОНАТІВ КРАЇН

Ця група найбільш репрезентативна в УФД і становить майже половину (43%) від засвідченої загальної кількості чемпіонатів. За семантико-структурними особливостями виокремлюємо множини номінацій, етимони яких містять такі семи (див. рис. 1):

а) ‘перший’ (59%), передану різномовними лексемами, зокрема англійською *premier* (укр. *прем'єр*), іспанською *primera* (укр. *примера*), португальською *primeira* (укр. *примейра*)³, українською *перший*, та цифрою *1*, напр., *Ліга 1*;

б) ‘найкращий, найвищої якості’ (17%), передану іншомовними компонентами *super-*, *elite-*, *ekstra-* (укр. *супер-*, *еліт-*, *екстра-*), як-от: *Суперліга*, *Еліт-ліга*, *Екстракляса* та ін.;

в) ‘професіональний’ (5%), передану відповідним прикметником або його усеченим варіантом *pro-* (укр. *про-*), напр., *Про-ліга*, *Професіональна ліга*;

г) ‘національний’ (8%), передану українським прикметником та його іншомовними відповідниками, напр., французьким *national*, як-от *Ліга Насьональ*;

² Див. список першоджерел наприкінці статті.

³ Лексеми *premier* (англ.), *primera* (ісп.), *primeira* (порт.) етимологічно пов'язані з латинським *prīmārius* — «один із перших; значний, впливовий», похідним від *prīmus* — «передній; перший». Значення «перший за рангом або важливістю» вони набули під впливом французької мови (Наггер, б.д.; Мельничук, 2003, т. 4, с. 563).

г) ‘країна’ (7%), передану першою літерою назви країни, напр., *S-ліга*, *J-ліга*;

д) інші семи (4%), напр., ‘почесний’: *Ередивізі* (нід. *Eredivisie* — «почесний дивізіон»).

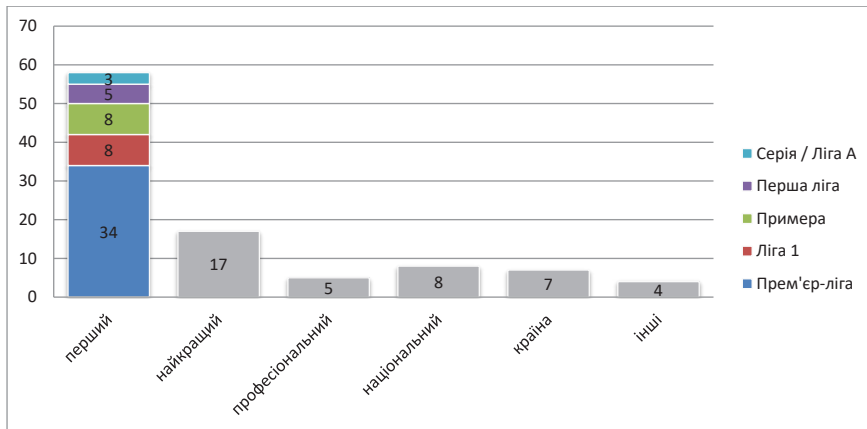

Рис. 1. Кількісний розподіл назв найвищих за ієрархією чемпіонатів, %

Як бачимо з рис. 1, з-поміж чемпіонатів, які містять компонент із сімою ‘перший’, найчастотнішою є номінація *Premier League* (укр. *Прем’єр-ліга*). Цей складник засвідчено в назвах 34% найвищих за ієрархією чемпіонатів усього світу, як-от: *Canadian Premier League*, *Zimbabwe Premier Soccer League*, *Tanzanian Premier League*, *Ghana Premier League* тощо. В УФД чемпіонатів уточнюють, використовуючи назву країни в родовому відмінку або відсуверенонімний⁴ прикметник, як-от: *Відбулися сім матчів 2-го туру англійської Прем’єр-ліги* (sport.nv.ua, 13.08.2022); *28 липня 2023 року стартував футбольний сезон 2023/24 в українській Прем’єр-лізі* (champion.com.ua, 19.08.2023); *Раніше цей бренд став титульним спонсором Прем’єр-ліги Вірменії...* (azart.nv.ua, 05.07.2021); *Клуб Прем’єр-ліги Канади підписав українця* (football.ua, 14.12.2022); *Евертон Миколенко продовжив неприємну серію в Прем’єр-лізі Англії* (zbirna.com, 01.05.2023); *Форвард «Блек Старз» Джордан Айю заявив, що він може грати в Прем’єр-лізі Гани* (completesports.com, 04.07.2023) тощо. Багато назв засвідчено тільки як номінативні речення на сайтах букмекерських контор або матчів наживо, однак їх немає на новинних ресурсах чи вболівальницьких порталах, що вказує на непопулярність

⁴ Сувереноніми — «назви незалежних держав» (Торчинський, 2008, с. 159).

самих чемпіонатів для української футбольної спільноти, напр., *Бангладеш: Прем'єр-ліга*; *Танзанія: Прем'єр-ліга*; *Уганда: Прем'єр-ліга* (flashscore.ua, 2023); *Камбоджа | Прем'єр-ліга*; *Зімбабве | Прем'єр-ліга* (favbet.ua, 2023).

В УФД замість повних назв чемпіонатів України й Англії використовують аббревіатури — *УПЛ* й *АПЛ* відповідно, інколи додаючи до них відмінкові закінчення: *Криськів та Григорчук — найкращі в УПЛ за підсумками 4-го туру* (terrikon.com, 21.08.2023); *Вінгер Челсі Михайло Мудрик став одним із найшвидших гравців АПЛ сезону-2024/25* (football.ua, 18.11.2024); *Арсенал завершив минулий сезон на другому місці в АПЛі, відставивши лише на два очки від чемпіона — Манчестер Сіті* (1927.kiev.ua, 17.07.2024).

Англійський компонент *premier-* (укр. *прем'єр-*) також містять назви чемпіонатів Шотландії і Нової Зеландії — *Scottish Premiership, New Zealand Premiership*, утворені на англійському ґрунті та транслітеровані українською мовою — *Прем'єршип: У шотландському Прем'єршипі «Селтік» виграв усі 6 матчів із загальною різницею м'ячів 25–1...* (shakhtar.com, 13.09.2022); *Провівши чотири матчі Прем'єршип у сезоні 2022/23, Кучерявий спонукав клуб до підписання нової угоди* (suspilne.media, 03.01.2023).

Іспанське слово *primera* (укр. *примера*), що містить сему 'перший', уходить до назви найвищих футбольних чемпіонатів іспанськомовних країн — Іспанії, Аргентини, Болівії, Парагваю, Уругваю та ін.: *Primera División, Primera División de Argentina, Primera División de Bolivia*. Пор. в УФД: *В іспанській Примері може стати на одного українського голкіпера більше* (xsport.ua, 05.08.2023); *Ця перемога дозволила нинішньому клубу Рубена піднятися на 4-е місце в турнірній таблиці аргентинської Примери...* (fcdynamo.com, 27.07.2015); *«Пеньяроль» вирвав перемогу в матчі Примери Уругваю проти «Пласи Колонії» з рахунком 2:1* (ua.tribuna.com, 24.04.2023). Подекуди його поєднують із іменником дивізіон: *«Хетафе» минулий сезон в Примера дивізіоні завершив на п'ятнадцятій позиції...* (betauth.com, 12.08.2023); *Господарі поля в аргентинському Примера дивізіоні розташовуються на тринадцятій позиції...* (betauth.com, 14.07.2023).

У найменуванні найвищого чемпіонату Колумбії іспанське слово *primera* (укр. *примера*) увиразнено літерою **A** — *Categoría Primera A*, що підкреслює вищість, елітність, як-от: *У цьому році безпрограшна серія Андреа та його команди складає вже чотири гри в колумбійській Примері A...* (fcdynamo.com, 20.02.2016).

Потругалізм *primeira* (укр. *примейра*) використано в назві найвищого чемпіонату Португалії — *Primeira Liga*. В УФД його вживають самостійно або поєднують з іменником *ліга*, причому в чемпіонатонімі *Примейра-ліга* компонент *примейра-* відмінюють чи залишають незмінним, пор.: *Бенфіка здолала Боавішту й відновила відрив у Примейрі* (football24.ua, 20.09.2021);

*Спортинг аморимно переїхав Брагу, поступаючись двома голами: дивитися прощання Рубена з **Прімейрою** (terrikon.com, 11.11.2024); Проте команда програла два останні матчі в **Прімейрі-Лізі**... (footballhub.ua, 20.02.2020); Український нападник Бенфіки Роман Яремчук продовжує підкорювати **Прімейру-лігу** (football24.ua, 21.12.2021); Трубін допоміг Бенфіці здобути оманливий розгром у **Прімейра-лізі**... (football24.ua, 29.12.2023); *Всі троє представляють португальську **Прімейра-Лігу**, виступаючи за грандів...* (footboom1.com, 13.06.2024).*

Відповідно до чинних правописних норм у словах *примера, прімейра, прем'єршип* потрібно застосовувати правило дев'ятки, пишучи **и** після шиплячих і **р** («Український правопис», 2019, с. 160). Однак у проаналізованих контекстах засвідчено ненормативне вживання літери **і**, що, з одного боку, указує на повільну орфографічну адаптацію відповідних лексем, а з іншого, потверджує перебування УФД під впливом російської мови.

Порядковий числівник *перший* у поєднанні з іменником *ліга* входить до назв найвищих ліг деяких слов'янських країн — Болгарії, Північної Македонії, Словенії, Чехії, Чорногорії: *А в нинішньому сезоні **першої ліги** чемпіонату Болгарії команда стартувала з п'яти перемог...* (fcdynamo.com, 31.01.2022); *У нинішньому чемпіонаті Північної Македонії в **Першій лізі** команда посідає третю сходинку...* (fco.com.ua, 23.01.2021); *У сезоні-2022/23 «Копер» також йде другим у таблиці **Першої ліги** Словенії...* (shakhtar.com, 27.01.2023); *Виступає у **Першій лізі** Чорногорії* (nr.pl.ua, 25.07.2019). Замість числівника також використовують його цифрове позначення, пор.: *Слован зайняв 5 місце у **1 Лізі** Чехії...* (sport.ua, 17.08.2020); *Північна Македонія: **1. МФЛ*** (flashscore.ua, 2023).

Прикметно, що в інших слов'янських країнах, зокрема й Україні, чемпіонатом *Перша ліга* іменує другу за ієрархією футбольну лігу (приклад див. нижче). Щоб уникнути непорозуміння, мовці почасті уточнюють інформацію, проводячи аналогію з вітчизняною першістю, напр.: *Цей колектив виступає в **Першій лізі** Болгарії (аналог української Прем'єр-ліги)* (sport.ko.net.ua, 23.01.2023).

Чемпіонатомі на зразок фр. *Ligue 1*, індонез. *Liga 1* (укр. *Ліга 1*), що поєднують іменник *ліга* та цифру **1** в постпозиції, називають чемпіонати Франції, Індонезії та багатьох африканських країн, здебільшого колишніх французьких колоній — Алжиру, Конго, Сенегалу, Гвінеї, Нігеру тощо. В УФД номінацію *Ліга 1* зазвичай використовують, щоб означити першість Франції, пор.: *У суботу, 11 лютого, ПСЖ у центральному матчі 23-го туру французької **Ліги 1** зустрічався на виїзді з Монако* (isport.ua, 11.02.2023); *Суперником бретонців став новачок **Ліги 1** Гавр* (football24.ua, 20.08.2023); рідше — Індонезії, як-от: *Матчі індонезійської **Ліги 1** призупинено на*

тиждень (champion.com.ua, 02.10.2022); У **Лізі 1** чемпіонату Індонезії у минулому сезоні відіграв 16 матчів, відзначився 1 результативною передачею (pkveres.com, 20.07.2023). Назви чемпіонатів африканських країн засвідчено переважно як номінативні речення на сайтах букмекерських контор і матчів наживо: ДР Конго: **Ліга 1**; Гвінея: **Ліга 1**; Сенегал: **Ліга 1** (flashscore.ua, 2023); зрідка — на інших футбольних ресурсах, що пояснює низьку зацікавленість української лінгвоспільноти африканським футболом: Підопічні Руслана Ротаня зустрінуться з лідером Алжирської Професіональної **Ліги 1** — «Кабілія»... (fco.com.ua, 27.01.2023).

Окрім цифри **1**, найвищий чемпіонат може позначати літера **A**. В УФД зафіксовано пропріатив *Серія А*, що походить із нім. *Serie*, і називає чемпіонати Італії, Бразилії та Екватору: *Збірна України зіграє спаринг з командою Серії А* (champion.com.ua, 11.05.2022); *Форвард Металіста продовжить виступи у бразильській Серії А* (football24.ua, 04.03.2023). За схожою моделлю утворено номінацію на позначення найвищої ліги Литви — *A-Ліга*⁵: *Власне, саме як срібні призери литовської А-ліги «Кауно Жальгіріс» й стартує у Лізі конференцій* (footboom1.com, 27.07.2023). Для найменування бразильської *Серії А* часто використовують португалізм *Бразилейрао* (порт. *Brasileirão*), який інколи уточнюють роком, коли відбувається чемпіонат, як-от: *Огляд 16 туру Бразилейрао* (football24.ua, 17.08.2011); *Півзахисник «гірників» Майкон порівняє Бразилейрао з нашою Прем'єр-лігою* (glavcom.ua, 28.04.2021); *Вихованець «Флуміненсе» Педро, який грає на позиції центрального нападника, видав відмінний сезон в Бразилейрао-2018* (sport.ua, 08.09.2020). Зрідка засвідчено точніший із фонетико-графічного погляду варіант *Бразилейран*, адже відповідно до Інструкції з передачі українською мовою географічних назв і термінів Португалії (ДСГ, 2007, с. 4) буквосполучення **ão** передаємо **ан**: *Зрештою бразилець був відданий в оренду клубу свого дитинства «Сантос», де він відкупився, ставши найкращим бомбардиром сезону 2018/2019 «Бразилейран» із 18 голами* (lifebogger.com, 26.12.2023).

Група чемпіонатонімів, що містять у своїй структурі компоненти із семою 'найкращий, найвищої якості', становить 17% від загальної кількості. Такі пропріативи, утворені додаванням префіксоїда *супер-* (англ. *super-*)⁶ до іменника *ліга* (англ. *league* та ін.), іменують найвищі за ієрархією чемпіонати багатьох європейських країн: Греції (*Σούπερ Λίγκα Ελλάδα*), Албанії (*Kategoria superiore*), Данії (*Superligaen*), Сербії (*Суперлига Србије*), Туреччини (*Süper*

⁵ Див. нижче омонімічний чемпіонатонім *A-ліга*, що позначає найвищу лігу Австралії і утворений за іншою моделлю.

⁶ Аргументи щодо того, чому *супер-* потрактовано як префіксоїд, а не префікс, див. у Максимчук, 2018.

Lig), Швейцарії (*Super League*) тощо; деяких азійських: Брунею (*Brunei Super League*), Китаю (*Chinese Super League*), Узбекистану (*O'zbekiston Superligasi*) та африканських: Замбії (*Zambia Super League*), Малаві (*Super League of Malawi*), як-от: *Ворскла близька до підписання українця з грецької Суперліги* (football24.ua, 18.06.2021); *Теута посіла шосте місце у албанській Суперлізі* (sportarena.com, 16.06.2023); *Сьон на передостанньому місці у Суперлізі Швейцарії* (football.ua, 27.02.2023); *Ось чому такі гравці, як Патсон Дака та Енок Мвену, зіграли чимало матчів у Суперлізі Замбії...* (1927.kiev.ua, 04.02.2023); *Вінгер Динамо Жерсон Родрігес проведе наступний сезон у китайській Суперлізі* (football24.ua, 15.07.2024).

Сему 'найкращий, найвищої якості' містить слово *elite-* (укр. *еліт*) у назві найвищої футбольної ліги Макао — порт. *Liga de Elite*. В УФД засвідчено три варіанти чемпіонатоніма, що вказує на адаптацію номінації на українському мовному ґрунті, пор.: *Ваш новий клуб буде боротися за чемпіонство із дев'ятьма суперниками по Ліга-де-Еліт Макао* (sportarena.com, 10.01.2019); *Макао: Еліт-ліга* (flashscore.ua, 2023); *Макао / Елітна ліга 2023* (tips.gg/ua, 2023). На нашу думку, варіант *Еліт-ліга* з'явився під впливом англійської мови (пор. англ. *Elite League*), а пропріатив *Елітна ліга* — це переклад англійської назви українською.

В УФД активно вживають запозичення з норвезької мови *Елітесеріен* (норв. *Eliteserien*) на означення найвищої ліги Норвегії: *Найкоректнішою лігою з великим відривом стала японська J1 (2.26 картки за матч), далі йде норвезька Елітесеріен...* (football24.ua, 24.02.2020); *За підсумками 14 зіграних матчів Русенборг посідає 11-те місце в турнірній таблиці Елітесеріен* (football24.ua, 15.07.2024).

Семантично тотожним до попередніх вважаємо компонент *екстра-*, що входить до назви найвищого футбольного чемпіонату Польщі *Екстракляса*. У словнику польської мови іменник *ekstraklasa* має два значення: а) «група гравців або команд, що репрезентують найвищий рівень у змаганні»; б) «система змагань найвищого рівня для групи гравців або команд» (WSJP). Тобто відбулася онімізація апелювати на основі другого значення, пор.: *Коноплянка забив гол у ворота Легніци у польській Екстраклясі* (sportarena.com, 01.05.2023); *Хлань відзначився дублем у другому дивізіоні Польщі та повернув «Лехію» в Екстраклясу...* (ua.tribuna.com, 11.07.2024).

Сему 'найкращий, найвищої якості' містить англійський компонент *stars-* (укр. *старс-* / *старз-*) у назві чемпіонату Катару *Qatar Stars League* (*Старс-ліга*): *Останній раз підопічні Хаві поступалися в Старс-Лізі 7 березня...* (dynamomania.com, 02.10.2021); *Багато футболістів буде з катарської Старз ліги...* (football24.ua, 16.11.2022). Однак в УФД також засвідчено перекладений варіант цього чемпіонатоніма, пор.: *Наразі столичний гранд лідирує*

у **Лізі зірок Катару**... (football24.ua, 21.01.2020); У першому ж матчі нового сезону **катарської Ліги зірок Акрам забив гол**... (football.ua, 25.01.2023).

2022 р. в УФД з'явилося ісландське запозичення *Беста-дейлд карла* (ісл. *Besta deild karla* — 'найкращий чоловічий дивізіон'), яким названо найвищий за ієрархією чемпіонат Ісландії. Через новизну цей чемпіонатом використовують обмежено, пор.: *Суперники Зорі посідають четверту сходинку з шести команд в Беста-дейлд карла лізі* (ukrfootball.ua, 05.10.2023).

В окремих пострадянських країнах у назвах найвищого чемпіонату збережено прикметник *вищий*, що також указує на якість, елітність: *Крумкачи не гратимуть у Вищій лізі Білорусі через борги* (football24.ua, 26.02.2018); Наступним суперником київського «Динамо» на зборах у Туреччині стане ще один представник *Вищої ліги Латвії* — «Ауда» з міста Кекава (fdynamo.com, 22.02.2023); *Олександрія у другому спарингу дня розгромила представника Вищої ліги Туркменістану* (ukr-futbol.com, 08.02.2024). Останнім часом в УФД спостерігаємо вживання замість прикметника *вищий* відповідників національними мовами країн, у яких відбуваються чемпіонати: *Вишейша ліга* — білорус. *Вышэйшая ліга: Новачок Вишейшої ліги «Рух» з Берестя в лютому укріпив лінію оборони відразу двома українцями*... (cikavoinfo.com, 29.03.2020); *Вірсліга* — лат. *Virslīga: Наразі «біло-блакитні» лідують у Вірслізі з відривом у три очка від РФШ* (footboom1.com, 10.08.2023); *Йокарі-ліга* — туркм. *Ýokary Ligasy: У 2023-му у вищому дивізіоні (Йокарі-лізі) виступають 9 команд* (ua.tribuna.com, 13.07.2023). Використання транслітерованих варіантів чемпіонатонімів певною мірою засвідчує намагання розірвати «радянський футбольний простір» і продемонструвати незалежність, самостійність чемпіонатів країн, які перебували під окупацією Російської імперії та СРСР. Власне, упродовж 1970–1991 рр. головний чемпіонат Радянського Союзу називали *Вища ліга*, а після розпаду СРСР у багатьох країнах створено першості з такою самою назвою. Приміром, Вищу лігу Вірменії перейменували на Прем'єр-лігу 1999 р., а Вища ліга України стала Українською прем'єр-лігою 2008 р.

Прикметник *вищий* входить до назви першого за ієрархією північноамериканського чемпіонату, у якому беруть участь команди США й Канади, — *Вища ліга футболу* (англ. *Major League Soccer*). Однак в УФД його найчастіше передають або латиничною — *MLS*, або транслітерованою кириличною аббревіатурою — *МЛС*: *«Інтер Маямі» Сергія Кривцова зазнав розгромної поразки в МЛС* (ua1.ua, 16.07.2023); *Кличуть влітку проїти перегляд у команді МЛС Портленд Тімберс* (sportarena.com, 10.11.2020). Зрідка засвідчуємо вживання повної назви, як-от: *На другому зборі запланований матч з клубом Вищої Ліги Сокеру Нью-Інгленд Революшн*... (champion.com.ua, 10.01.2019).

Незначну за кількістю групу (5%) становлять чемпіонатоніми *Професіональна ліга*, або *Про-ліга*, що містять прикметник *професіональний* чи

його усічений варіант *про-*, сформований на базі англійської мови (Harper, б.д.), та іменник *ліга*. Такі одиниці називають чемпіонати переважно арабськомовних країн Азії та Африки — Ірану, Оману, Тунісу, ОАЕ, Йорданії тощо: *Будучи арбітром Азіатської футбольної конфедерації (АФК), у рамках програми обміну працював на поєдинках (...) саудівської Професіональної ліги тощо* (dynamomania.com, 08.08.2023); *Про-ліга ОАЕ оцінила роботу Реброва...* (ukrfootball.ua, 05.06.2023); *Аль-Іттіхад лідирує в Про-Лізі Саудівської Аравії* (sportarena.com, 31.05.2023); *Спершу ми поїхали в столичну команду — Сайпа (шосте місце в іранській Про-Лізі на даний момент)...* (football.ua, 21.01.2015).

Усічений варіант прикметника *професіональний* та арабізм *ботола* (араб. البطولة класич. /'al-buṭūla/, марок. /l-boṭola/ — визначений артикль + 'турнір, чемпіонат') формує назву чемпіонату Марокко — *Ботола Про: Натомість у Марокко на два сезони затримався колишній одноклубник Тарана по Дніпру — воротар Валерій Гордов, який грав у Ботолі з 1992-го до 1994-го* (1927.kiev.ua, 15.07.2023).

До окремої групи (8%) належать чемпіонатонами, які не вказують на якість чи елітність, а містять лише прикметник *національний* у поєднанні з іменниками *чемпіонат*, *дивізіон*, *ліга*. Зазвичай такі пропріативи називають чемпіонати невеликих країн Африки, Євразії чи Латинської Америки та в УФД функціують здебільшого як номінативні речення, як-от: *Гаїті: Національний чемпіонат*; *Гватемала: Національна ліга* (flashscore.ua, 2023); *Футбол. Люксембург. Національний Дивізіон* (sport12x.com, 2023), хоча зрідка зафіксовано й контекстне вживання: *В рамках Національної ліги М'янми з футболу відбудуться два поєдинки* (bookmaker-ratings.com.ua, 24.03.2020); *В Національній лізі Гібралтару виступає шість команд* (zfortfootball.com.ua, 08.05.2020). На окремих ресурсах засвідчено транслітеровані варіанти прикметника *національний*, пор.: *Футбол. Гватемала. Ліга Насьйональ*; *Футбол. Гондурас. Ліга Насьйональ* (sport12x.com, 2023); *Гондурас. Національ Ліга* (vbet.ua, 2023).

Специфічне освоєння в УФД має пропріатив *Угорський національний чемпіонат* (уг. *Nemzeti Bajnokság*). Зафіксовано два різновиди вживання: а) чемпіонатонам, перекладений українською мовою: *Другий з-поміж українців і третій серед усіх гравців Національного чемпіонату Угорщини — вінгер лівого флангу клубу «МОЛ Фехервар» Іван Петряк* (provse.ck.ua, 02.08.2020); б) транслітерована кириличною графікою угорська аббревіатура *NB*, що походить від *Nemzeti Bajnokság*: *А шанси «Бекешчаби» залишитися у НБ 1 були найнижчими...* (ua-football.com, 03.05.2016).

Назва найвищої ліги Грузії походить від грузинського прикметника *ეროვნული /erovnuli/* — 'національний'. Однак в УФД вживають транслітеровані варіанти *Еровнулі*, пор.: *Виступає в Лізі Еровнулі (найвища футбольна ліга чемпіонату Грузії)* (fco.com.ua, 07.02.2021); *У минулому сезоні*

«Динамо» з Карраско на чолі фінішував другим у **Лізі Еровнулі**, відставивши від одноклубників із Батумі всього на три очки (rbc.ua, 11.06.2024).

Дещо конкретнішу семантику має компонент *бундес-* (нім. *Bund* — «федерація, союз») у назві найвищих футбольних ліг Німеччини й Австрії — *Бундесліга*: *Півзахисника дортмундської Боруссії Джуда Беллінгема визнано найкращим гравцем сезону Бундесліги* (football.ua, 29.05.2023); *Гравець новачка УПЛ зацікавив клуби австрійської Бундесліги* (footballhub.ua, 01.08.2023). Цей складник характерний і для інших германізмів, які запозичила українська мова, пор.: *Бундесбанк*, *Бундесвер*, *Бундесгеріхт*, *Бундесрат*, *Бундестаг* (див. Шевченко, 2008, с. 107).

Чемпіонатоніми Австралії та деяких азійських країн утворені за моделлю «перша літера сувереноніма + іменник *ліга*», як-от: *Австралійська ліга* (англ. *Australian league*) — *А-ліга*, *В'єтнамська ліга* (*Vietnamese league*) — *В-ліга*, *Індійська ліга* (*Indian league*) — *І-ліга* (турнір функціонує паралельно з індійською Суперлігою), *Корейська ліга* (*Korean league*) — *К-ліга*, *Сингапурська ліга* (*Singaporean league*) — *С-ліга*, *Японська ліга* (*Japanese league*) — *Ј-ліга*. В УФД перші літери використовують як у кириличній, так і латиничній графіці, подекуди замінюючи графему на назву букви в англійському алфавіті. Пор.: *У минулому сезоні команда посіла третє місце в К-Лізі* (sportarena.com, 05.05.2021) — *У матчі проти лідера південнокорейської Кей-ліги його Пхохан Стілерс поступався після першого тайму 0:1* (football24.ua, 13.03.2021); *У сезони-2021 Кього Фурухасі провів 20 матчів у Ј-Лізі, у яких забив 14 м'ячів* (football24.ua, 16.07.2021) — *До слова, в минулому році Ерік відзначився 8 голами в 12 матчах Джей-ліги...* (sport.ua, 08.09.2020); *Відзначимо, що в сингапурській С-Лізі виступають дванадцять команд, три з яких — іноземні* (champion.com.ua, 11.11.2010) — *Білоруський форвард брунейського клубу ДПММ Андрій Воронков відзначився п'ятьма голами в поєдинку сингапурської S-Ліги проти «Балеста Халса» (7:1)* (sport.ua, 16.04.2019); *До речі, залишилось усього 3 команди, які перейшли в А-лігу: «Аделаїда Юнайтед», «Ньюкасл Юнайтед Джетс» і «Перт Глорі»* (ua.tribuna.com, 10.01.2019); *Іван Калюжний продовжує феєрити за Керала Бластерс в Індійській І-Лізі* (champion.com.ua, 14.11.2022); *Канг-Сайгон на той час встиг пережити чемпіонство, виліт у нижчий дивізіон і повернення у V-лігу* (sportarena.com, 05.04.2019). За такою моделлю сконструйовано назву другого за ієрархією чемпіонату Катару: *Катарська ліга* (*Qatari league*) — *Q-ліга*, однак до 2009 р. це була назва найвищої ліги: *За підсумками сезону перші два клуби Q-ліги отримують право переходу в Лігу Зірок — вищий дивізіон Катару...* (1927.kiev.ua, 13.02.2015).

Назву країни містять у своїй структурі найменування найвищих чемпіонатів Хорватії, Мексики, Швеції та Мозамбіку, хоча їх утворено за різними

моделями й по-різному засвоєно в українській мові. Для позначення чемпіонату Хорватії використовують як повну назву — *Хорватська футбольна ліга*, так і аббревіатури *ХФЛ* і *ХНЛ* (*HNL* — *Hrvatska nogometna liga*): *Загребське Динамо 26 лютого приймало Хайдук у центральному матчі Хорватської футбольної ліги* (sport.24tv.ua, 27.02.2023); *В сезоні 2022/2023 років Осієк посів третю сходинку в підсумковій таблиці ХФЛ...* (ukrfootball.ua, 01.07.2023); *...один Кубок Хорватії і не вище третього місця в Прва ХНЛ* (ua-football.com, 04.07.2017).

До назви чемпіонату Мексики — *Ліга МХ* — входить міжнародний дво-буквений код країни *МХ*: *«Леон» після чотирьох турів в Апертурі Лігу МХ піднявся на шосте місце з 6 очками...* (sport.ua, 21.08.2023).

Щоб найменувати чемпіонат Швеції, в УФД використовують шведизм *Аллсвенскан* (шв. *Allsvenskan* — «всешведський»), який відмінюють за парадигмою іменників чоловічого роду, пор.: *Колишній «динамівець» зробив різницю на просторах Аллсвенскану...* (ua-football.com, 02.09.2022); *В «Аллсвенскані» зіграли всього 2 тури цього сезону* (ua-football.com, 10.04.2023).

Оригінальним із погляду структури є іменник португальського походження, яким називають чемпіонат Мозамбіку, — *Мосамбола*. А.А. Тімбане й Е.А. Чамбал Нампока (2017, с. 137) стверджують, що онім утворено способом аглютинації від *Moçambique* + *bola* (укр. «мозамбіцький м'яч»). На нашу думку, ідеться про телескопію — накладання усіченої частини першого елемента на початок другого елемента. В УФД цей чемпіонатонім засвідчено на сторінках Вікіпедії та сайтах букмекерських контор і матчів наживо, де іноді неправильно передано літеру *ç*, пор.: *Останнього разу клуб покинув Мосамболу за підсумками сезону 2008 року* (uk.wikipedia.org, 2016–2022); *Мозамбік: Мокамбола* (flashscore.ua, 2023).

Одиничними є чемпіонатоніми, компоненти яких містять сему 'почесний'. В УФД активно побутує номінація нідерландського походження *Ередивізі* (нід. *Eredivisie* — «почесний дивізіон»), яка називає найвищий за ієрархію чемпіонат Нідерландів: *Сенсаційне звільнення в Ередивізі — кривдник СК Дніпро-1 йде на четвертому місці таблиці* (football24.ua, 17.01.2024). Засвідчено пристосування цього оніма до граматичних норм української мови й відмінювання за парадигмою іменників жіночого роду: *А3 переніс матч Ередивізі перед грою з «Динамо»* (fcdynamo.com, 08.09.2020); *У цьому найбільша різниця між чемпіонатом Англії та нідерландською Ередивізією, у швидкості гри* (footboom1.com, 20.01.2023).

Оригінальним із погляду походження є португалізм *Жирабола* (порт. *Girabola* — «крутим'яч»), яким називають найвищу лігу Анголи. Стверджують, що це слово створив радіомовник Р. де Карваллю 1967 р., щоб

позначити тодішній провінційний чемпіонат країни. Коли Ангола здобула незалежність від Португалії і розпочала власні футбольні змагання, іменник *Жирабола* почали активно використовувати, адже він утілював дух національної єдності, виражений через мову (ANGOP, 2005).

Окрему мікрогрупу репрезентують комерційні чемпіонатніми, що містять у структурі назву бренду, який фінансує змагання впродовж певного часового відтинку. Через часту зміну спонсорів, що призводить до перейменування чемпіонату, такі пропріативи не встигають повною мірою закріпитися в УФД. Однак у разі тривалої співпраці назва спонсора активно функціонує в складі оніма. Напр., пивна марка «Жупіле» спонсорує бельгійську *Про Лігу*, що й стало причиною змінити її назву на *Жупіле Про Ліга / Жюпілер Про Ліга* (нід. *Jupiler Pro League*): *Чемпіон мінявся тричі за 5 хвилин, легенда Тоттенхема шедевром на 90+4 вирішив усе: космічна розв'язка Ліги Жупіле* (football24.ua, 04.06.2023); *Кортрейк поступився Генту у матчі 20-го туру Ліги Жюпілер* (ukrfootball.ua, 17.01.2023). Тривалий час титульним спонсором фінської футбольної ліги є букмекерська контора «Вейккауус», відповідно, чемпіонатом *Вейккаусліга* (фін. *Veikkausliiga*) активно використовують в УФД, як-от: *Наші тодішні суперники зараз грають у Вейккауслізі* (football.ua, 01.01.2020); *А тут ще й Денис Олійник роззабивався у Вейккауслізі!* (football24.ua, 03.09.2021).

Зміну спонсора й відповідно комерційної назви чемпіонату можна простежити на прикладі Української прем'єр-ліги, титульним спонсором якої були різні букмекерські компанії — Parimatch, Favbet і VBet: *Дмитро Коркішко — найкращий гравець 26 туру Ліги Парі-Матч!* (chornomorets.football, 24.04.2017); *Артем Бесєдін — найкращий гравець 16-го туру Favbet Лігу!* (fcdynamo.com, 02.12.2019); *Антракт у Vbet Лізі: нові тренери «Шахтаря» й «Зорі», повернення Ярмоленка в «Динамо»* (uaf.ua, 08.07.2023). Такі оніми через свою швидкоплинність не закріплюються у свідомості футбольної лінгвоспільноти. Окрім того, мовці воліють уживати некомерційні чемпіонатніми, щоби безкоштовно не рекламувати спонсора або бути зрозумілішим для оточення, пор.: *Завершилась перша частина сезону в українській Прем'єр-лізі* (ukrfootball.ua, 06.12.2022).

3. НАЗВИ ДРУГИХ ЗА ІЄРАРХІЄЮ ФУТБОЛЬНИХ ЧЕМПІОНАТІВ

Назви других за ієрархією футбольних чемпіонатів меншою мірою побутують в УФД, оскільки нижчий рівень футболу призводить до меншої зацікавленості. Найчастотнішими є чемпіонатніми, які містять передані цифрами та різномовними елементами компоненти із семами 'перший' і 'другий'.

Порядковий числівник *перший* поєднано з іменниками *ліга*, *дивізіон* у назвах чемпіонатів Азербайджану, Албанії, Білоруси, Боснії і Герцеговини, Вірменії, Сербії, України тощо: *Епіцентр у Першій лізі гратиме в Кам'яниці-Подільському* (ua-football.com, 19.02.2022); *...вони з однаковим рахунком 4:0 впевнено перемогли лідера першого дивізіону Сербії — «Інджію»...* (fcdynamo.com, 19.02.2022); *...а потім розгромили ще одного представника першого дивізіону — «Креміль» (4:0)* (ua-football.com, 25.07.2022). З тими самими словами сполучають цифру **1**, як у пост-, так і препозиції: *Данія: 1-й дивізіон; Кувейт: Дивізіон 1; Литва: 1 ліга; Туреччина: 1. Ліга* (flashscore.ua, 2023). На деяких ресурсах нерегулярно використовують запозичений зі скандинавських мов іменник *дейлд* (ісл. *deild* — 'дивізіон'), напр.: *Фарерські острови: 1. Дейлд* (flashscore.ua, 2023).

Сему 'перший' містять складники чемпіонатонімів, запозичених з інших мов, що активно функціують в УФД, як-от:

а) *Еерстедивізі* (нід. *Eerste Divisie* — 'перший дивізіон'): *«Чорно-білі», як і «Зволле», надовго не затрималися у Еерстедивізі...* (footboom1.com, 12.08.2023);

б) *Супереттан* (шв. *Superettan* — 'суперперший'): *Ескільстуна виступає у Супереттані — другому за силою дивізіоні чемпіонату Швеції* (football24.ua, 03.08.2021);

в) *Юккенен* (фін. *Ykkönen* — 'номер один'): *Далі для переходу у лігу Юккенен потрібно перемогти у двох матчах плей-оф* (ua.tribuna.com, 05.01.2020); на окремих ресурсах засвідчено ненормативний варіант *Юккьонен*, що, очевидно, з'явився під впливом російського посередництва, адже, відповідно до чинних правописних норм, у словах іншомовного походження голосні, яким на письмі відповідає буква **ё**, передаємо українською **е** («Український правопис», 2019, с. 162), пор.: *Фінляндія: Юккьонен* (flashscore.ua, 2023);

г) *Есіліга* (ест. *Esiliiga* — 'перша ліга'); зафіксовано вживання компонента *-ліга* як з однією літерою **i**, так і з двома **ii**, характерними для естонської мови, пор.: *Передостанній клуб з Преміум ліги грає стикові матчі з другою командою Есілігі за право виступати в еліті* (champion.com.ua, 03.02.2016); *«Пьярну» повернувся в еліту, посівши третє місце в Есілізі...* (ua.tribuna.com, 06.03.2015).

До онімів, проаналізованих вище, структурно подібні чемпіонатоніми, що містять компонент із семою 'другий'. З іменниками *ліга* й *дивізіон* поєднано числівник *другий* і цифру **2**, як-от: *Болгарія: Друга ліга; Індонезія: Ліга 2; Катар: Дивізіон 2; Парагвай: Другий дивізіон* (flashscore.ua, 2023); *Федерація футболу Франції залишила Бордо у Лізі 2* (sportarena.com, 27.07.2022). Окрім

того, цифру **2** (рідше — числівник *другий*), що вказує на нижчість, другорядність, сполучено з назвою найвищої за ієрархією футбольної ліги країни — Греція: *Суперліга 2*; Грузія: *Еровнулі 2*; Індія: *І-ліга 2*; Іспанія: *Ла Ліга 2*; Марокко: *Ботола 2*; Південна Корея: *К-Ліга 2*; Угорщина: *НБ 2*; Німеччина: *2. Бундеслига* (flashscore.ua, 2023); *Після успішного виступу в Лізі Меорі команда стартуватиме в Лізі Еровнулі 2...* (fcruhlviv.com, 20.01.2023); *Іонікос — новачок Суперліги Греції. У минулому сезоні він фінішував першим в Суперлізі 2* (meta.ua, 10.09.2021); *Ліверпуль може підписати голкіпера з другої Бундеслиги* (champion.com.ua, 11.05.2023).

На нижчий ранг також вказує друга літера абетки в чемпіонатімах на зразок *Серія В*, *Примера В*: *Раньєрі очолив середняка Серії В* (football24.ua, 23.12.2022); *Спеція Коваленка вилетіла до Серії Б* (isport.ua, 12.06.2023); *Після одного з матчів Прімери В місцеву спільноту сколихнула жахлива трагедія* (sport.24tv.ua, 25.09.2023).

В УФД назву другого за ієрархією чемпіонату англomовних країн — Англії, Шотландії, Північної Ірландії, Нової Зеландії та Канади — передає онім *Чемпіоншип* (англ. *championship*): *Другим нашим футболістом у Чемпіоншипі був нинішній головний тренер збірної України Сергій Ребров* (sportarena.com, 01.08.2023); *Цікаво, що у цьому розіграші Кубка Шотландії у півфіналі Фолкерк зіграє саме з Інвернессом, який зараз виступає у Чемпіоншипі Шотландії (другий дивізіон)* (ukrfootball.ua, 14.03.2023). Назву ліги США створено поєднанням абревіатури *USL* (англ. *United Soccer League* — Об'єднана футбольна ліга) з іменником *чемпіоншип*, як-от: *В межах 20-го туру USL Чемпіоншипу Ель Пасо зазнав домашньої поразки від Оукленд Рутс* (ukr-futbol.com, 23.07.2023).

Назви чемпіонатів Бельгії (*Challenger Pro League* — укр. *Челленджер Про Ліга*), Швейцарії та Мальти (*Challenge League* — укр. *Челлендж-ліга*) мотивовані іменником *challenge* 'виклик', оскільки перемога в другому дивізіоні й перехід до першого — це виклик для багатьох команд. В УФД ці чемпіонатіми переважно функціують у транслітерованому варіанті, пор.: *Захисник клуб Лозанна Уші, який виступає у Челлендж-лізі Швейцарії, помер під час відпустки...* (football24.ua, 19.12.2022); *Минулого сезону Вадуц став четвертим у Челлендж-лізі...* (football.ua, 06.10.2022); *У матчі між Дейнзе та Льєрсом у 14-му турі Бельгійської Челленджер Про Ліги відбувся неймовірний гол після удару майже від центральної лінії* (champion.com.ua, 20.11.2022); *Минулого сезону в складі Васланд-Бевєрен, який виступав у Челленджер Про лізі, нападник провів 24 гри...* (ukrfootball.ua, 06.08.2023). Зрідка натрапляємо на перекладені відповідники, напр.: *Один тур лишився в Лізі виклику* (ua-football.com, 16.05.2014); *Тоді Фройлера відправили в оренду у клуб Ліги виклику «Вінтертур»* (ua.tribuna.com, 15.06.2024).

У структурі пропріативів, що номінують другі за ієрархією чемпіонати Ірану й Ізраїлю, наявні запозичені лексеми з перської мови й івриту відповідно. *Лігу Азадеган* (перс. آزادگان /*āzādegān*/ — ‘вільні’) названо на честь звільнення іранських військовополонених ірано-іракської війни: *Шагін розпочав свій шлях у Лізі Азадеган, другому дивізіоні іранського футболу* (komanda.ua.com, 22.12.2023). Найменування ізраїльської *Ліги Леуміт* походить від івр. הלאומית /*ha-leumit*/ — визначений артикль + ‘національна’: *Забив понад 90 м’ячів, ставав призером і найкращим бомбардиром Ліги Леуміт* (rogliaid.ua, 09.02.2020).

4. НАЗВИ ТРЕТІХ ЗА ІЄРАРХІЄЮ ФУТБОЛЬНИХ ЧЕМПІОНАТІВ

В УФД зафіксовано назви третіх за ієрархією футбольних чемпіонатів здебільшого європейських країн, окремих держав Азії (Китаю, Японії, Південної Кореї, Індонезії тощо) та Америки (Бразилії, Аргентини, Мексики, Чилі). Зменшення кількості номінацій пов’язано з декількома чинниками: а) відсутністю третьолігових чемпіонатів у багатьох країнах; б) аматорським статусом футбольних команд і, як наслідок, утратою зацікавленості до них за межами регіональних спільнот.

У цій групі переважають тотожні за структурою оніми з числівниками *перший*, *другий* і *третій* та цифрами **1**, **2**, **3**, поєднаними з іменниками *ліга* та *дивізіон*, напр.: Англія: *Перша ліга*; Шотландія: *Перша ліга*; Данія: *2-й дивізіон*; Ісландія: *Дивізіон 2*; Україна: *Друга ліга*; Португалія: *Ліга 3* (flashscore.ua, 2023); *Екс-гравець Манчестер Сіті очолив клуб першої ліги Англії* (ua-football.com, 23.02.2021); *Уродженець Дубна став кращим бомбардиром ПФК «Звягель» у Другій лізі* (sport.rayon.in.ua, 01.06.2023); *Владислав Кобилянський продовжить кар’єру в португальській Лізі 3* (sport.ua, 03.08.2022).

Числівниковий компонент також наявний у структурі запозичених онімів, як-от:

а) *Тведе Дивізі* (нід. *Tweede Divisie* — ‘другий дивізіон’): *Нідерланди: Тведе Дивізі* (flashscore.ua, 2023);

б) *Какконен* (фін. *Kakkonen* — ‘номер два’): *...а наразі через скрутне матеріальне становище клуб понизився у класі та грає у лізі Какконен...* (ua.tribuna.com, 05.01.2020);

в) *Ліга Меоре* (груз. მეორე ლიგა /*meore liga*/ — ‘друга ліга’): *Після успішного виступу в Лізі Меорі команда стартуватиме в Лізі Еровнুলі 2...* (fcruhlviv.com, 20.01.2023);

г) *Сегунда* (ісп. *segundo* — ‘другий’): *Артуро Фернандес Віаль вдома поступився Депортес Реколеті з рахунком 1:3 в матчі чилійської Сегунди...* (football24.ua, 11.08.2019);

г) *Примера Федерасьйон* (ісп. *Primera Federación* — ‘перша федерація’): У матчі 26 туру **Примери Федерасьйон** (...) Райо Махадаонда завдяки голу Романа Зозулі на виїзді здолав Реал Кастілья (footballhub.ua, 06.03.2023).

Засвідчено чемпіонатоніми, сконструйовані додаванням цифри **3**, числівника *третій* або латинської літери *C* до назви найвищої за ієрархією ліги країни, як-от: Угорщина: **НБ 3**; Південна Корея: **Ліга К3** (flashscore.ua, 2023); Юрдинген допущено до участі в **третій бундеслізі** (ua-football.com, 12.06.2018); «Бател» з бразильської **Серії С** прийняв назву та кольори «Маріуполя» (footboom1.com, 24.04.2023). Чемпіонатонім *Есілііга Б* утворено додаванням літери *B* до назви другої за ієрархією ліги Естонії: У **Есілізі Б** майже здобув путівку у 2 за силою чемпіонат «Тарту Сантос»... (ua.tribuna.com, 18.09.2014).

Найменування третього за силою чемпіонату Ізраїлю *Ліга Алеф* (івр. לִיגַת הָאֵלֶף /alefliga/) містить у структурі назву першої літери гебрійської абетки алеф: *Гравці мають аматорський статус, щодня тренуючись і готуючись до виступу в Лізі Алеф, аналогу нашої другої ліги* (fcdynamo.com, 21.01.2011). Зазначимо, що після здобуття незалежності Ізраїлю Ліга Алеф була створена як найвищий чемпіонат країни, згодом вона стала другим дивізіоном, бо з’явилася Ліга Леуміт (Національна ліга), а з 1999 року — третім (після реструктуризації найвищим дивізіоном Ізраїлю стала Прем’єр-ліга).

5. НАЗВИ ЧЕТВЕРТИХ ЗА ІЄРАРХІЄЮ ФУТБОЛЬНИХ ЧЕМПІОНАТІВ

В УФД засвідчено лише понад 20 назв четвертих за ієрархією футбольних чемпіонатів, що пов’язано з чинниками, викладеними вище. Однак відсутність чемпіонатоніма в УФД не завжди означає, що його немає загалом. Тут радше йдеться про слабкий уболівальницький інтерес до закордонного регіонального футболу, який часто має аматорський статус.

3-поміж чемпіонатонімів цієї групи виокремлюємо ті, що утворені вже за традиційною моделлю, — додаванням числівників *другий*, *третій*, *четвертий* або цифр **2**, **3**, **4** до іменників *ліга* і *дивізіон*, як-от: Англія: **Друга ліга**; Швеція: **Дивізіон 2** — Північний Йоталанд; Польща: **III Ліга** — Група IV; Данія: **3-й дивізіон**; Норвегія: **Дивізіон 3**; Словаччина: **4. Ліга** — Центр (flashscore.ua, 2023). Назву чемпіонату Франції сконструйовано сполученням цифри **2** з найменуванням третьої за ієрархією ліги *Насьональ* (фр. *national* — ‘національний’): *На стадії 1/32 фіналу «провансальці» на виїзді з рахунком 2:0 здолали команду «Ер» з четвертого дивізіону — Ліги Насьональ 2* (sport.unian.ua, 08.02.2023). Як засвідчують приклади, окремі номінації мають уточнення або за групами, або за географічним принципом, що підтверджує аматорський статус футбольних змагань.

Числівниковий компонент також наявний у запозичених чемпіонатнімах, як-от:

а) *Дерде Дивізі* (нід. *Derde Divisie* — ‘третій дивізіон’): *Нідерланди: Дерде Дивізі* (flashscore.ua, 2023);

б) *Сегунда Федерасьйон* (ісп. *Segunda Federaci3n* — ‘друга федерація’): *Попередній сезон Гончарук провів у Сегунді Федерасьйон...* (rbc.ua, 25.07.2023);

в) *Колмонен* (фін. *Kolmonen* — ‘номер три’): *Олені, як їх називають вболівальники, відразу зайняли перше місце в Колмонені...* (ua.tribuna.com, 05.01.2020).

На четвертий рівень змагань указує літера *D*, поєднана з іменником *серія*, напр.: *Бразилія: Серія D; Італія: Серія D — Група А; Італія: Серія D — Група В* (flashscore.ua, 2023). Букви в назвах чемпіонатів можуть бути передані як кириличними, так і латиничними графемами (окрім літери *C*, якої не зафіксовано кирилицею), пор.: *Бразилія: Серія А, Серія Б, Серія С, Серія D* (flashscore.ua, 2023) — *Бразилія: Серія А, Серія Б, Серія С, Серія D* (vbet.ua, 2023); *Екс-бомбардир «Волині» опинився в італійській Серії D* (footballtransfer.com.ua, 15.09.2015) — *Екс-бек Динамо продовжить кар’єру в італійській Серії D* (sport.ua, 08.12.2019). З одного боку, це вказує на орфографічну адаптацію чемпіонатнімів в УФД, а з іншого, засвідчує, що на сайтах використовують машинний переклад пропріальної лексики з іноземної мови.

Літерний компонент містять чемпіонатніми, що позначають четверті ліги Ізраїлю та Греції:

а) *Ліга Бет* (івр. *ליגה ב' /liga bet/*): *Клуб «Іроні Ор-Іехуда» виступає в Лізі Бет...* (bbc.com, 06.04.2019); *бет* — друга літера гебрійської абетки. На початку 1950-х років Лігу Бет було створено як другий за силою дивізіон Ізраїлю, однак внаслідок історичних процесів в ієрархії ізраїльського футболу вона стала четвертою, поступившись Прем’єр-лізі, Лізі Леуміт і Лізі Алеф;

б) *Гамма Етнікі* (гр. *Γ' Εθνική /γата етнікі/* — ‘гамма національна’): *Ви прийшли у «Десну» з «Паніоніоса», який сезон 2020/21 проводить в «Гамма етнікі»...* (desna.football, 17.11.2020); *гамма* — третя буква грецького алфавіту. Раніше буквені назви були й у вищих за ієрархією чемпіонатах Греції — *Альфа Етнікі, Бета Етнікі*, але в процесі зміни формату їх перейменували.

Назва четвертого чемпіонату Німеччини *Fußball-Regionalliga* перебуває на стадії адаптації в українській мові. В УФД зафіксовано три транскрибовані (*Регіоналліга / Регіональліга / Регіональ-ліга*) і перекладений (*Регіональна ліга*) варіанти: *Київське Динамо розглядає варіант участі молодіжних команд (U-15 та U-16) у Регіональній лізі Німеччини* (sportarena.com, 09.02.2023); *16 представників чотирьох дивізіонів чемпіонату Німеччини утворили наступні пари: (...) Асторія В (Регіональліга Зюдвест) — Армінія Б (БЛ 2)* (ua-football.com, 27.10.2016); *Першу частину сезону нападник провів у складі*

дубля гелзенкірхенського клубу у німецькій **Регіональ-лізі** (nkveres.com, 23.01.2022); Таці підписав контракт з командою третього дивізіону, яка ще зовсім недавно, до реформ в структурі проведення змагань в Німеччині, виступала в напіваматорській **Регіоналлізі** (football24.ua, 16.10.2014). За нашими спостереженнями, переважає номінація *Регіональна ліга*, яку вживають, конкретизуючи регіон, напр.: *Форвард підписав контракт з німецьким клубом СК 04 Швабах, який виступає в північно-східній регіональній лізі Німеччини...* (football24.ua, 04.07.2019); *...а в першій частині сезону виступав за другу команду гелзенкірхенців у Західній регіональній лізі Німеччини* (sportyvka.com.ua, 16.02.2022); *ФК «Хемі Лейпциг» грає у регіональній лізі «Північний Схід»* (scotch.glavcom.ua, 02.08.2023).

На позначення четвертої ліги Австрії функціонує германізм *Ландесліга* (нім. *Landesliga* — ‘земельна ліга’), який часто використовують з уточненням федеральної землі, як-от: *Про «Санкт-Йоханн» ми знаємо тільки те, що він виступає в тирольській Ландеслізі Австрії...* (sport.ua, 30.06.2021).

6. НАЗВИ П'ЯТИХ І НИЖЧИХ ЗА ІЄРАРХІЄЮ ФУТБОЛЬНИХ ЧЕМПІОНАТІВ

Ці номінації іменують чемпіонати, які мають аматорський і напіваматорський статус, регіональний поділ, тому їхнє вживання в УФД дуже обмежене.

Оними містять у своїй структурі числівники, які передано запозиченіми відповідниками, як-от:

а) *Терсера Федерасьйон* (ісп. *Tercera Federaci3n* — ‘третя федерація’) — п’ята ліга Іспанії;

б) *Фірде Дівізі* (нід. *Vierde Divisie* — ‘четвертий дивізіон’) — п’ята ліга Нідерландів.

Назва п’ятої ліги Франції *National 3* сконструйована за традиційною для нижчих ліг моделлю — додаванням цифри **3** до найменування третьої ліги. Саме транслітерований варіант *Насьональ 3* і функціонує в УФД: *Олександр Головка-молодший тепер виступає у лізі Насьональ 3* (sportarena.com, 11.09.2022).

Номінації шостої — восьмої ліг французького чемпіонату мають подібну структуру. Однак цифри вже приєднано до слова *режйональ* (фр. *régional* — «регіональний») — *Режйональ 1*, *Режйональ 2*, *Режйональ 3*: *«Страсбург Кенітсгоффен» — команда шостого дивізіону чемпіонату Франції (Режйональ 1), нині посідає друге місце в групі С* (suspilne.media, 08.01.2023).

Щоб найменувати п’яту і шосту ліги Італії, використовують запозичені відапелятивні оними *Еччеленца* (іт. *eccellenza* — «досконалість») і *Промоціоне*

(іт. *promozione* — «підвищення») відповідно: *Цього разу суперником команди українця стала збірна, складена із футболістів, що представляють клуби Серії D (четвертий дивізіон італійського футболу) та Еччеленци...* (zbirna.com, 14.07.2022); ...з ними ми вийшли з «першої категорії» чемпіонату Італії до наступної за рівнем ліги під назвою «**Промоціоне**» (sportarena.com, 12.10.2017).

Чемпіонатоніми, що називають нижчі ліги німецької першости, утворено за звичною моделлю, як-от: *Оберліга* (нім. *Oberliga* — ‘вища ліга’), *Ландесліга* (нім. *Landesliga* — ‘земельна ліга’), *Крайсліга* (нім. *Kreisliga* — ‘районна ліга’), *Бецирксліга* (нім. *Bezirksliga* — ‘окружна ліга’): *Кополовець буде виступати в Оберлізі* (1927.kiev.ua, 03.03.2015); ...і в якості спаринг-партнера виступила команда німецької *Ландесліги* «Дуйсбург 1989» (shakhtar.com, 30.01.2018); *Уніон Берлін це як команда Крайсліги, тільки без пива* (football.ua, 12.02.2023); *У 1990-ому «Хоффенхайм» повернувся до Бецирксліги, а наступного сезону вийшов до Ландесліги* (ternopolis.te.ua, 05.02.2021).

Назва п'ятої ліги Шотландії містить найменування історико-географічних частин країни — *Ліга Хайленд* (англ. *Highlands* — досл. ‘верхні землі’), *Ліга Лоуленд* (англ. *Lowlands* — досл. ‘нижні землі’): *Кумедний інцидент трапився перед матчем аматорської футбольної ліги Хайленд серед непрофесійних футбольних клубів Шотландії* (tsn.ua, 08.04.2019); *У внутрішньому чемпіонаті кістяк команди U19 виступає за «Селтік В» у Лізі Лоуленд...* (shakhtar.com, 14.09.2022).

Чемпіонатоніми на позначення нижчих ліг Англії в УФД засвідчено в перекладених варіантах — *Національна ліга, Національна ліга Північ, Національна ліга Південь*: ...через що Оуена було віддано в річну оренду «Йовіду», який виступає в *Національній лізі Англії*... (sport.ua, 21.10.2022); «Евертон» провів товариський матч з «Честером», який виступає у *Національній лізі Північ*... (dynamomania.com, 18.04.2023); *За вісім років роботи брати Каулі підняли клуб до б-рівня в Національній Лізі Південь* (sportarena.com, 10.01.2018).

Прикметно, що сьомий рівень системи футбольних ліг Англії, як і перший, має найменування *Прем'єр-ліга*, яке, однак, уточнено за географічним принципом — *Північна Прем'єр-ліга, Південна Прем'єр-ліга*: *У 15 років він грав за молодіжний склад клубу U-18, який у 2021 році виграв південну Прем'єр лігу*... (ua.tribuna.com, 05.07.2022); *Клуб Ештон Юнайтед із Північної Прем'єр-ліги Англії заявив, що не пропонував контракт нападнику Крістіану Роналду* (sportarena.com, 23.11.2022).

На честь Істмійських ігор, що відбувалися в Стародавній Греції, названо *Істмійську лігу* (англ. *Isthmian League*) — восьмий за ієрархією англійський

чемпіонат: *Алекс Скотт народився 21.08.2003 року, до «Брістоля» виступав з команду «Гернсі», яка наразі виступає в Істмійській лізі* (ua.tribuna.com, 01.03.2023).

Зважаючи на аматорський статус футбольних змагань, багато чемпіонатонімів утворено за моделлю іменник «чемпіонат» + назва краю, області, району, міста тощо, як-от: Чехія: **Чемпіонат Мораво-Сілезького краю**; Чехія: **Чемпіонат Кралоугорадецького краю** (flashscore.ua, 2023); *На старт Чемпіонату Рівненської області з футболу вийде 10 команд* (sport.rayon.in.ua, 06.05.2023); *Футбольний клуб «VIVAD» з Романова став цьогорічним переможцем Чемпіонату Житомирської області* (sk1.tv, 25.10.2023); *26 листопада у Кременці відбулося нагородження за підсумками чемпіонату Кременецького району з футболу 2023 року* (ffternopil.com, 27.11.2023); *У ці вихідні стадіони Києва прийматимуть матчі 11-го туру Чемпіонату м. Києва...* (ffk.kiev.ua, 08.11.2024) тощо. Щоб найменувати чемпіонати бразильських штатів, використовують португальські запозичення, напр., *Амазоненсе* (порт. *Campeonato Amazonense*) — ‘чемпіонат штату Амазонас’, *Катаріненсе* (порт. *Campeonato Catarinense*) — ‘чемпіонат штату Санта-Катаріна’, *Паранаенсе* (порт. *Campeonato Paranaense*) — ‘чемпіонат штату Парана’, *Пернамбукано* (порт. *Campeonato Pernambucano*) — ‘чемпіонат штату Пернамбуку’, *Мінейро* (порт. *Campeonato Mineiro*) — ‘чемпіонат штату Мінас-Жерайс’ тощо. Усі ці найменування — це відтопонімні прикметники, утворені за допомогою суфіксів португальської мови. Часто вони зазнають повної субстантивзації і стають прізвиськами футболістів, що походять із певного штату, напр., півзахисник Антоніо Аугусто Рібейро Реїс Жуніор, що народився в штаті Пернамбукано, відомий як *Жуніньо Пернамбукано*; нападник Александер Перейра Кардозо, що походить зі штату Мінас-Жерайс, відомий як *Алекс Мінейро* та ін.

7. ВИСНОВКИ

Отже, в УФД функціують різноструктурні типи чемпіонатонімів, що номінують як професійні, так і аматорські змагання. З-поміж назв найвищих за ієрархією чемпіонатів 59% онімів містять складники із семою ‘перший’, передану різномовними лексемами та цифрою **1** (*Прем’єр-ліга, Примера, Примейра, Перша ліга, Ліга 1* тощо). Меншою кількістю репрезентовано пропріативи з компонентами *супер-, еліт-, про-, старс-* та назви чемпіонатів, утворені від перших літер суверенонімів. Спостережено, що чемпіонатонімікон має політичний підтекст, зокрема, назви чемпіонатів колишніх

французьких колоній в Африці найменовано *Ліга 1* (як і чемпіонат Франції), а чемпіонатіми окремих пострадянських країн зберігають прикметник *вищий*. Засвідчено, що комерційні чемпіонатіми можуть змінювати свою назву залежно від спонсора змагання.

Назви других за ієрархією чемпіонатів зазвичай утворено сполученням порядкових числівників *перший, другий* з іменниками *ліга, дивізіон* або приєднанням другої літери абетки до назви першого за ієрархією чемпіонату.

Кількість назв третіх і нижчих за ієрархією чемпіонатів поступово знижується, що пов'язано з аматорським статусом змагань у багатьох країнах і, відповідно, слабкою вболівальницькою зацікавленістю до них за межами регіональних спільнот. У своїй структурі ці онімі містять числівникові або іменникові компоненти, що вказують на відповідний рівень або регіональний статус змагань. Окремі чемпіонатіми функціують як запозичення, які набули або набувають граматичних ознак української мови.

Загалом чимало пропріативів мають по декілька варіантів уживання, що засвідчує ортографічну та/або граматичну адаптацію власної назви та потверджує взаємодію УФД з іншомовними дискурсами.

Перспективним вважаємо проаналізувати чемпіонатіми в діяхронному аспекті, що дасть змогу простежити вплив екстра- й інтралінгвальних чинників на становлення цього класу пропріативів.

СПИСОК ПЕРШОДЖЕРЕЛ

1927.kiev.ua	footballtransfer.com.ua
azart.nv.ua	footboom1.com
betauth.com	glavcom.ua
bookmaker-ratings.com.ua	isport.ua
champion.com.ua	komanda-ua.com
chornomorets.football	lifebogger.com
completesports.com	meta.ua
desna.football	nkveres.com
dynamomania.com	np.pl.ua
favbet.ua	pogliad.ua
fcdynamo.com	provce.ck.ua
fco.com.ua	rbc.ua
fcruhlviv.com	scotch.glavcom.ua
ffk.kiev.ua	shakhtar.com
ffternopil.com	sk1.tv
flashscore.ua	soccer-shop.com.ua
football.ua	sport.24tv.ua
football24.ua	sport.ko.net.ua
footballhub.ua	sport.nv.ua

sport.rayon.in.ua	ua.tribuna.com
sport.ua	uaf.ua
sport.unian.ua	ua-football.com
sport12x.com	ukrfootball.ua
sportarena.com	ukr-futbol.com
sportyvka.com.ua	vbet.ua
suspilne.media	xsport.ua
ternopolis.te.ua	zbirna.com
terrikon.com	zfortfootball.com.ua
tips.gg/ua	

ЛІТЕРАТУРА

- Григорук, Н. (2016). Спортивна ергонімія: структура, продуктивність, дериваційно-мотиваційні особливості [Sport ergonyms: structure, productivity, derivation and motivational features]. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*, 10(1), 174–176. <https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/8945>
- ДСГ = Державна служба геодезії, картографії та кадастру (2007). *Інструкція з передачі українською мовою географічних назв і термінів Португалії* [Instructions for the translation of geographical names and terms of Portugal into Ukrainian]. Київ. https://chtyvo.org.ua/authors/Minekoresursiv_Ukrainy/Instruktsiia_z_peredachi_ukrainskoiu_movoio_uheohrafichnykh_nazv_i_terminiv_Portuhalii
- Максимчук, В. (2018). Префіксоїди *супер-* і *мега-* як засоби оновлення футбольного лексикону: українсько-польські паралелі [Prefixoides *super-* and *mega-* as means of football lexicon renewal: Ukrainian and Polish parallels]. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 53, 204–228.
- Максимчук, В. (2020). Відонімна афіксоїдація як спосіб творення неологізмів у футбольному дискурсі [Onym affixoidation as a way of neologisms creation in the football discourse]. В: О. Novikova, U. Schweier (ред.), *X. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen — Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht»* (с. 130–143). München: Open Publishing LMU.
- Максимчук, В. (2023). *Мессізалежний vs мессізалежність*: історія двох неологізмів у футбольному інтернет-дискурсі [Messidependent vs. Messidependence: A history of two neologisms in football internet discourse]. *Slavia Orientalis*, 72(4), 922–935. <https://doi.org/10.24425/slo.2023.148594>
- Мельничук, О. (ред.). (1982–2012). *Етимологічний словник української мови* [Etymological dictionary of the Ukrainian language] (Т. 1–6). Київ: Наукова думка.
- Неклесова, В. (2010). *Когнітивна природа власних назв на позначення часу* [The cognitive nature of the proper names denoting time] [Дис. канд. філол. наук]. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського. <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/938>
- Процик, І. (2020). *Футбольна лексика у формальному та неформальному дискурсах* [Football vocabulary in formal and informal discourses] [Дис. доктора філол. наук]. Національний університет «Києво-Могилянська академія»; Волинський національний університет імені Лесі Українки. https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/30393/1/Процик_дис_2020.pdf
- Регламент Чемпіонату України з футболу серед команд клубів Української Прем'єр-Ліги сезону 2024/25*. (2024). [Regulations of the Ukrainian Football Championship among the teams

- of the Ukrainian Premier League clubs of the 2024/25 season]. Українська Прем'єр-Ліга; Українська асоціація футболу. Київ. <https://upl.ua/ua/pages/docs>
- Система футбольних ліг Англії (2022, 31 грудня). [English football league system]. Вікіпедія. https://uk.wikipedia.org/wiki/Система_футбольних_ліг_Англії&oldid=37907911
- Струганець, Ю. (2016). *Семантика, структура, функціонування футбольної лексики в українській літературній мові початку XXI століття* [Semantics, structure, functioning of football vocabulary in the Ukrainian literary language of the early XXI century] [Дис. канд. філол. наук]. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. <https://uacademic.info/ua/document/0416U003796>
- Торчинський, М. (2008). *Структура онімного простору української мови* [The structure of the onym space of the Ukrainian language]. Хмельницький: Авіст.
- Український правопис. (2019). [Ukrainian spelling]. *Українська національна комісія з питань правопису*. Київ: Наукова думка.
- Шевченко, Л. (ред.). (2008). *Новий словник іноземних слів* [New dictionary of foreign words]. Київ: Арії.
- ANGOP (2005). Futebol: A história do termo Girabola [Football: The history of the term Girabola] [Web-archive]. *ANGOP: Agência Angola Press*. https://web.archive.org/web/20160304054452/http://www.portalangop.co.ao/angola/pt_pt/noticias/desporto/2005/1/7/Futebol-historia-termo-Girabola,55a9be4b-3f38-42e1-b510-d7d95d6496a6.html
- Harper, D. (б.д.). *Online Etymology Dictionary*. <https://www.etymonline.com>
- Timbane, A.A., Chambal Nhampoca, E.A. (2017). A terminologia do futebol em Moçambique: o caso dos neologismos na aula de língua portuguesa do ensino médio [The football terminology in Mozambique: The case of neologisms in the Portuguese language class in high school]. *Calidoscópio*, 15(1), 126–140. <https://doi.org/10.4013/cld.2017.151.10>
- Willis, T. (2012). Pyramid Statistics. *The Pyramid*. <http://thepyramid.info/stats/stats.htm>
- WSJP = Żmigrodzki, P. (ред.). (б.д.). *Wielki słownik języka polskiego* [The Great dictionary of the Polish language]. <https://wsjp.pl>

REFERENCES (TRANSLITERATION)

- ANGOP (2005). Futebol: A história do termo Girabola [Football: The history of the term Girabola] [Web-archive]. *ANGOP: Agência Angola Press*. https://web.archive.org/web/20160304054452/http://www.portalangop.co.ao/angola/pt_pt/noticias/desporto/2005/1/7/Futebol-historia-termo-Girabola,55a9be4b-3f38-42e1-b510-d7d95d6496a6.html
- DSG = Deržavna služba geodeziji, kartografiji ta kadastru (2007). *Instrukciã z predači ukraïns'koï movouï geograficnih nazv i terminiv Portugalii* [Instructions for the translation of geographical names and terms of Portugal into Ukrainian]. Київ. https://chtyvo.org.ua/authors/Minekoressursiv_Ukrainy/Instruksiiã_z_peredachi_ukraïnskoiu_movoiu_heohrafichnykh_nazv_i_terminiv_Portuhalii
- Grigoruk, N. (2016). Sportivna ergonomiã: struktura, produktivnist', derivacijno-motivacijni osoblivosti [Sport ergonomys: structure, productivity, derivation and motivational features]. *Aktualni problemi filologii ta perekladoznavstva*, 10(1), 174–176. <https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/8945>
- Harper, D. (b. d.). *Online Etymology Dictionary*. <https://www.etymonline.com>
- Maksimčuk, V. (2018). Prefiksoidi *super-* i *mega-* ãk zasobi onovlennã futbol'nogo leksikonu: ukraïns'ko-pol's'ki paraleli [Prefixoides *super-* and *mega-* as means of football lexicon renewal: Ukrainian and Polish parallels]. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 53, 204–228.
- Maksimčuk, V. (2020). Vidonimna afiksoidaciã ãk sposib tvorennã neologizmiv u futbol'nomu diskursi [Onym affixoidation as a way of neologisms creation in the football discourse]. In O. Novikova, U. Schweier (red.), *X. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik*

- «*Dialog der Sprachen — Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht*» (s. 130–143). München: Open Publishing LMU.
- Maksimčuk, V. (2023). *Messizalezňnij vs messizalezňnist'*: istoriâ dvoh neologizmiv u futbol'nomu internet-diskursi [Messidependent vs. Messidependence: A history of two neologisms in football internet discourse]. *Slavia Orientalis*, 72(4), 922–935. <https://doi.org/10.24425/slo.2023.148594>
- Mel'ničuk, O. (red.). (1982–2012). *Etimologičnij slovník ukraïns'koï movi* [Etymological dictionary of the Ukrainian language] (T. 1–6). Kiïv: Naukova dumka.
- Neklesova, V. (2010). *Kognitivna priroda vlasnih nazv na poznačennâ času* [The cognitive nature of the proper names denoting time] [Dis. kand. filol. nauk]. Pivdenoukraïns'kij nacional'nij pedagogičnij uniwersitet imeni K.D. Ušins'kogo. <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/938>
- Procik, I. (2020). *Futbol'na leksika u formal'nomu ta neformal'nomu diskursah* [Football vocabulary in formal and informal discourses] [Dis. doktora filol. nauk]. Nacional'nij uniwersitet «Kiëvo-Mogilâns'ka akademiâ»; Volins'kij nacional'nij uniwersitet imeni Lesi Ukraïнки. https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/30393/1/Процик_дис_2020.pdf
- Reglament Čempionatu Ukraïni z futbolu sered komand klubiv Ukraïns'koï Prem'er-Ligi sezonu 2024/25*. (2024). [Regulations of the Ukrainian Football Championship among the teams of the Ukrainian Premier League clubs of the 2024/25 season]. Ukraïns'ka Prem'er-Liga; Ukraïns'ka asociaciâ futbolu. Kiïv. <https://upl.ua/ua/pages/docs>
- Ševčenko, L. (red.). (2008). *Novij slovník inšomovnih sliv* [New dictionary of foreign words]. Kiïv: Arij.
- Sistema futbol'nih lig Angliï (2022, 31 grudnâ) [English football league system]. *Vikipediâ*. https://uk.wikipedia.org/wiki/Система_футбольних_ліг_Англиї&oldid=37907911
- Struganec', Ū. (2016). *Semantika, struktura, funkcionuvannâ futbol'noï leksiki v ukraïns'kij literaturnij movi počatku XXI stolittâ* [Semantics, structure, functioning of football vocabulary in the Ukrainian literary language of the early XXI century] [Dis. kand. filol. nauk]. Ternopil's'kij nacional'nij pedagogičnij uniwersitet imeni Volodimira Gnatûka. <https://uacademic.info/ua/document/0416U003796>
- Timbane, A.A., Chambal Nhampoca, E.A. (2017). A terminologia do futebol em Moçambique: o caso dos neologismos na aula de língua portuguesa do ensino médio [The football terminology in Mozambique: The case of neologisms in the Portuguese language class in high school]. *Calidoscópico*, 15(1), 126–140. <https://doi.org/10.4013/cld.2017.151.10>
- Torčins'kij, M. (2008). *Struktura onimnogo prostoru ukraïns'koï movi* [The structure of the onym space of the Ukrainian language]. Hmel'nic'kij: Avist.
- Ukraïns'kij pravopis*. (2019). [Ukrainian spelling]. Ukraïns'ka nacional'na komisiâ z pitan' pravopisu. Kiïv: Naukova dumka.
- Willis, T. (2012). Pyramid Statistics. *The Pyramid*. <http://thepyramid.info/stats/stats.htm>
- WSJP = Źmigrodzki, P. (red.). (b.d.). *Wielki słownik języka polskiego* [The Great dictionary of the Polish language]. <https://wsjp.pl>

SUMMARY

CHAMPIONSHIP NAMES IN UKRAINIAN FOOTBALL DISCOURSE

The article analyzes championship names (championatonyms) as a type of chrononyms. With the help of various methods (structural, descriptive, comparative-typological, contextual and quantitative), the peculiarities of the using of championship names in Ukrainian football discourse were traced. Proper names are grouped according to the hierarchy of football leagues — from the highest to amateur ones. In the names of the first-ranked championships, groups containing components with the seme ‘first’, conveyed by various lexemes and the number 1, are distinguished. A smaller number of proper names with components super-, elite-, pro- and championatonyms formed from the first letters of country names are represented. It has been observed that the championatonyms have a political connotation, for example, the championship names of the former French colonies in Africa are called Ligue 1 (as well as the French championship), and the championship names of some post-Soviet countries retain the adjective higher. It is proven that commercial championships can change their name depending on the sponsor of the competition. It has been observed that the names of the second-ranked championships are usually formed by combining the ordinal numbers first, second with the nouns of the league, division, or by adding the second letter of the alphabet to the name of the first-ranked championship. It was found that the number of nominations of the third and lower championships is comparatively smaller. This is due to the amateur status of competitions in many countries and, accordingly, weak fan interest in them outside the regional communities. These onyms, formed according to traditional patterns, contain numeral or noun components indicating the respective level or regional status of the competition. Individual championship names function as borrowings that have acquired or are acquiring grammatical features of the Ukrainian language.

Keywords: Ukrainian football discourse, championship name (championatonym), chrononym, seme, borrowing

AGNIESZKA MYSZKA
e-mail: agmyszka@ur.edu.pl
ORCID: 0000-0002-1324-7948
Uniwersytet Rzeszowski
Rzeszów, Polska

<https://doi.org/10.17651/ONOMAST.68.16>
Onomastica LXVIII, 2024
PL ISSN 0078-4648

MONIKA KIJ
e-mail: mkij@ur.edu.pl
ORCID: 0000-0002-9211-1677
Uniwersytet Rzeszowski
Rzeszów, Polska

NIEKOMERCYJNE NAZWY PRYWATNYCH PRZEDMIOTÓW JAKO TYP CHREMATONIMÓW UŻYTKOWYCH

Słowa tematyczne: chrematonimia użytkowa, chrematonimy niekomercyjne, antropomorfizm, cechy kategoriałne chrematonimów

1. WPROWADZENIE

Spośród wszystkich działów onimii (antroponimia, zoonimia, toponimia, kosmonimia itd.) chrematonimia jest obszarem najbardziej różnorodnym i najobszerniejszym zarówno pod względem ilościowym (liczba nazw i denotatów), jak i jakościowym (od nazw desygnujących grupy ludzi, stowarzyszenia, organizacje, poprzez nazwy świąt, akcji charytatywnych, odznaczeń, konstrukcji technicznych, obiektów kolekcjonerskich, do nazw firmowych i handlowych). Poza tym wskazuje się na zróżnicowany status onimiczny chrematonimów oraz ich członów¹, a także na rozmaite możliwości wewnętrznej lub zewnętrznej kategoryzacji tych nazw². Nie bez znaczenia jest fakt, że chrematonimy mają zróżnicowany stopień oficjalności: niektóre są urzędowo zarejestrowane, nawet zastrzeżone,

¹ Por. np. dyskusję, czy chrematonimami są nazwy napojów i potraw, a jeśli tak, to które (kotlet schabowy *versus* Przysmak Boryny), jaki status przysługuje poszczególnym członom nazw firmowych itd. (np. Mańczak, 2011).

² Por. np. dyskusję toczącą się w Polsce, dotyczącą zakresu chrematonimii — ujęcie maksymalistyczne Edwarda Brezy (1998) i minimalistyczne Czesława Kosyła (2001).

część funkcjonuje wyłącznie w obiegu nieoficjalnym, a inne — w obu obiegach, przy czym czasami w kilku wariantach³.

Trzeba podkreślić, że chrematonimy prezentują — bardziej niż inne kategorie onimiczne — zróżnicowany zasięg i zakres. Pojęcie *zasięg* oznacza obszar, na jakim nazwa jest rozpoznawana⁴. Może on być globalny (np. *Audi*, *Mercedes*, *BMW*, *Milka*), ogólnokrajowy (czekolada *Goplana*, mleko *Łaciate*, pociąg *Sobieski*), regionalny (województwo, część kraju, np. nazwy niektórych wyrobów regionalnych), lokalny (kilka wsi, jedno miasto, np. nazwa lokalnego sklepu, zakładu, przedsiębiorstwa) lub minimalny (nazwa używana w gronie rodziny, znajomych, sąsiadów, w skrajnych przypadkach — przez jedną osobę)⁵. Z kolei pojęcie *zakres* używane jest na określenie liczby desygnatów, do których nazwa się odnosi. Oczywiście, prototypowa nazwa własna powinna mieć jednodesygnatowy zakres (Kucala, 1967)⁶, ale zwłaszcza wśród chrematonimów pojawiają się nazwy o wielotysięcznych, a nawet wielomilionowych referentach (tzw. serionimy, np. produkty spożywcze typu czekolada *Studencka*, komputer *Acer*, meble *Bieszczady*).

To wewnętrzne zróżnicowanie chrematonimów ilustruje tabela 1, zawierająca przykłady porejonimów i — dla porównania — nazw innych przedmiotów.

Tabela 1. Zróżnicowanie typologiczne chrematonimów

Lp.	Cechy	Przykłady porejonimów	Przykłady innych chrematonimów
1	Nazwa handlowa, oficjalna; bardzo szeroki zasięg, bardzo duży zakres (serionimy, pragmatonimy) ⁷	<i>Renault Clio</i> <i>Volkswagen Tiguan</i> <i>Syrena</i>	<i>Barbie</i> — lalka firmy Mattel <i>Toshiba</i> , <i>Acer</i> , <i>Apple</i> — marki sprzętu elektronicznego

³ Por. obszernie rozważania na ten temat M. Pudy-Blokesz (2023, s. 348–352).

⁴ Por. teorię Władysława Lubasia (1963, s. 200) dotyczącą społecznego rozpowszechnienia nazwy.

⁵ Tezę o zróżnicowanych zasięgach społecznego magazynowania nazw rozwinął Mariusz Rutkowski (2016, s. 15), który rozróżnił dwa „typy” zasięgów: globalny i lokalny. Pierwszy dotyczy obiektów trwałych, „o wysokim statusie społecznym i wysokiej randze komunikacyjnej”, drugi — mian „o niskim statusie i obiegu na poziomie mikrospołeczności lokalnych”.

⁶ Jednostkową desygnację za najistotniejszy wyznacznik nazwowości uznali m.in. W. Lubaś (1963, 1964) i Ewa Rzetelska-Feleszko (1988, s. 117). Z kolei Witold Mańczak (2001) dowodził, że cechą nazw własnych nie jest to, że oznaczają pojedynczy desygnat — wskazywał na wiele miejscowości o tej samej nazwie czy osób o tym samym imieniu, a z drugiej strony na apelatywy desygnujące jednostkowe obiekty (słońce, piekło, niebo).

⁷ Rosyjska szkoła nie zalicza ich do chrematonimów (Majtán, 2012, s. 278), czeska i słowacka — tak (Krško, 2022, s. 40).

Tabela 1 cd.

2	Nieoficjalne, potoczne określenie ⁸ ; szeroki zasięg, duży zakres	(C/c)yttryna — Citroen (Ż/ż)uczek — Volkswagen Garbus (M/m)ydelniczka — Syrena (T/t)rampek — Trabant	(S/s)tradivariusy, (M/m)esjasze — skrzypce ⁹ (B/b)arbie — każda lalka o sylwetce Barbie firmy Mattel
3	Półoficjalne określenie; niezbyt szeroki zasięg, mały zakres	Koło — autobusy linii 0 w Rzeszowie Karliki — wagony tramwajowe w Katowicach ¹⁰	Świniarnia — stołówka dla studentów przy akademikach w Krakowie
4	Unikatonimy — jeden desygnat, ale ogólnie znany; szeroki zasięg, minimalny zakres	Sobieski, Bieszczady — pociągi Hildka i Paulek — tramwaje w Bytomiu ¹¹	Lucille — gitara B.B. Kinga Szczerebiec — miecz koronacyjny królów polskich
5	Unikatonimy prywatne — nieoficjalne; bardzo ograniczony zasięg, minimalny zakres	Dzik, Bacha — prywatne traktory Stefan, Cukiereczek, Uśmiech Delfina — prywatne samochody (Oronowicz-Kida, 2018; Myszka, 2019)	Walentyna — gitara studenta [NI1] Tosia — laptop Kasi [NK1] Teściowa — odkurzacz pewnej rodziny [NA1]

Tematem rozważań w artykule będzie ostatnia z wymienionych w tabeli grup, czyli nieoficjalne unikatonimy o zakresie jednostkowym i minimalnym zasięgu komunikacyjnym. Takimi nazwami są imiona przedmiotów codziennego użytku: samochodów, sprzętów elektronicznych, instrumentów, zabawek. Analizie zostaną poddane cztery zagadnienia: 1. przyczyny powstawania nazw przedmiotów prywatnych; 2. rodzaje denotatów najczęściej otrzymujących imiona niekomercyjne; 3. cechy kategorialne omawianej grupy onimów (wyjaśniony zostanie ich fenomen); 4. próba usytuowania nazw przedmiotów prywatnych w obrębie chretonimii użytkowej.

⁸ Są to leksemy z pogranicza sfery apelatywnej i proprialnej. Do tej grupy należeć będą także zdeproprializowane nazwy pojedynczych egzemplarzy produktów firmowych, jak w zdaniach *jeżdżę fiatem, noszę adidas*. Znajduje to wyraz w konwencjach typograficznych (ortografia) języków słowiańskich (Breza, 1998, s. 350–351).

⁹ Wykonane na wzór tych, które wychodziły z pracowni Stradivariusa w pierwszej połowie XVIII wieku.

¹⁰ Wagony niskopodłogowe o nazwie handlowej *Citadis 100 Katowice*; po Katowicach jeżdżą też wagony MF10AC, nazywane Kasia od ich drobnych gabarytów i ładnego wyglądu (ZTM, 2020).

¹¹ Dwa wagony obsługujące na zmianę linię nr 38 w Katowicach.

Od dawna człowiek nazywał zwierzęta, z którymi łączyły go bliższe relacje, notowano też przypadki obdarzania imionami kwiatów czy drzew¹², a w ostatnich latach rośnie liczba nazw nadawanych przedmiotom codziennego użytku (por. np. Krško, 2019, 2022). Po konkursach na imię dla zwierzęcia w rezerwach lub ogrodach zoologicznych (por. np. Jurszo, 2023) czy na nazwę lokalu gastronomicznego¹³ przyszła moda na konkursy na imię dla robota¹⁴ i dla tramwaju¹⁵. Z kolei w Internecie pojawiły się rozmaite generatory nazw, zwłaszcza dla światów wyobrażonych w przestrzeni gier fabularnych, ale także np. nazw dla biznesu¹⁶.

W artykule zostały poddane analizie wyłącznie onimy nadawane spontanicznie przedmiotom w otoczeniu człowieka, bez programowych ograniczeń czy prawnych warunków. Pominięto miana powstałe w efekcie kreacji sztucznych (za takie uznano nazwy wygenerowane w sieci oraz powstające na zamówienie czy w drodze konkursu). Materiał badawczy ilustrujący stawiane tezy pochodzi z opracowań onomastycznych (nazwy samochodów i zabawek)¹⁷ oraz z tematycznych forów internetowych (nazwy instrumentów muzycznych, komputerów oraz sprzętów gospodarstwa domowego). Wykaz skrótów wszystkich wykorzystanych źródeł zamieszczono na końcu artykułu.

2. PRZYCZYNY TWORZENIA NAZW DLA PRZEDMIOTÓW PRYWATNYCH

Relacja człowieka z rzeczami jest wielowymiarowa, toteż analizy tego zagadnienia przyjmują różne perspektywy badawcze. Przede wszystkim zaznaczają się tu dwie wiodące koncepcje: klasyczna — antropocentryczna i rozwijana od przełomu XX i XXI wieku perspektywa nieantropocentryczna. Ta pierwsza jest oparta na opozycjach: żywe — martwe, idea — materia, aktywność — bierność, podmiot — przedmiot. Jest realizacją stanowisk powstałych w ramach oświeconego antropocentryzmu (Kartezjańska teza o dualizmie idei i materii), „w którym to refleksja nad rzeczami odbywa się przy zachowaniu hierarchicznej różnicy bytów, zawsze w kontekście pytań o kondycję człowieka i w konsekwencji przyjmuje założenie o możliwościach sprawczych rzeczy z zachowaniem

¹² Mowa tutaj o roślinach w prywatnych mieszkaniach i ogrodach. Ciekawe przykłady tej tendencji możemy zobaczyć w filmie „Nie kłam, kochanie” w reżyserii Piotra Weresińskiego (2008). Główna bohaterka nadała swoim kaktusom imiona *Karol*, *Stefan* i *Roman*, a fikus jej klienta nosi imię *Albert*.

¹³ Por. np. „Znamy nazwę nowej restauracji...” (2020).

¹⁴ Por. np. „Konkurs na imię dla robota...” (2011).

¹⁵ Konkurs na imię tramwaju ogłoszono np. w Katowicach (ZTM, 2020).

¹⁶ Zob. np. <https://businessnamegenerator.com/pl/>, <https://wizlogo.com/pl/business-name-generator>, <https://thestoryshack.com/pl/generatory/generatory-imion-fantasy/>, <https://thestoryshack.com/pl/generatory/generator-imienia-miecza/> i wiele podobnych (dostęp: 15.09.2023).

¹⁷ Wykaz tych prac znajduje się w bibliografii, a ich omówienie — w części 2 tekstu.

roli człowieka jako inicjatora, punktu *alfa* wszelkiej sprawczości” (Rybus, 2016, s. 21). Druga koncepcja, humanistyki nieantropocentrycznej, jest wiązana z posthumanizmem. W jej ramach rozwijany jest nurt zwany zwrotem/powrotem ku rzeczom. Przedmioty uznaje się za równoprawne człowiekowi, przyznaje im sprawczość i intencjonalność, ewentualnie przyjmuje się względną symetryczność relacji pomiędzy człowiekiem i rzeczą (ludzie tworzą przedmiot, ale stają się też obiektem jego oddziaływania), zrywa się z „dyktaturą” ludzkiej perspektywy oglądu świata, uznaje się, że przedmioty mogą wpływać na decyzje człowieka i sposoby postrzegania przez niego świata, tworzy się biografie rzeczy (por. m.in. Domańska, 2008; Rybus, 2016, s. 30; Michalski, 2018, s. 345).

Badania nad relacjami człowieka i rzeczy przynoszą szereg bardziej szczegółowych pól interpretacyjnych. Warto wskazać przynajmniej te najwyrazistsze¹⁸:

- 1) przedmiot jako obiekt zainteresowań filozoficznych;
- 2) przedmiot jako element codziennego doświadczenia, swoistego „tła” — materia, narzędzie, coś niezbędnego do życia, coś, czym się posługujemy niemal automatycznie, a jednocześnie człon opozycji żywe — martwe (dualizm idei i materii);
- 3) rzecz jako obiekt pożądania, wyznacznik statusu materialnego, wyznacznik pozycji społecznej (konsumpcjonizm);
- 4) przedmiot jako nośnik znaczeń, w tym nośnik pamięci historycznej, semiofor¹⁹;
- 5) rzecz jako element języka (synonim spraw, treści, faktów, por. *jak się rzeczy mają?, coś jest na rzeczy*)²⁰;
- 6) rzecz jako obiekt przewartościowujący kontekst (nie zmienia się fizyczność rzeczy, ale jej postrzeganie, wartość — rzecz jako śmieć albo jako pamiątka, eksponat, symbol itp.); w tym ujęciu to kontekst, w jakim rzecz występuje, nadaje jej sens;
- 7) rzecz jako komunikat — o zainteresowaniach, preferencjach, potrzebach, wartościach; tak pojmowane rzeczy mają wymiar społeczny: informują nie o sobie, ale o właścicielu // grupie społeczno-kulturowej, stanowią ważny element budowania tożsamości jednostki lub zbiorowości;
- 8) rzecz jako towar o określonej wartości użytkowej, który można wymieniać na coś o równoważnej wartości (z jednej strony „utowarowienie” przedmiotów,

¹⁸ Zestawienie koncepcji badawczych przede wszystkim na podstawie pracy Katarzyny Waszczyńskiej (2016, s. 9–14), a także Agaty Rybus (2016, s. 23–30).

¹⁹ Semiofor to przedmiot — nośnik znaczeń. Może stać się nim dowolny przedmiot poddany zabiegowi nadania nowej funkcji (jako medium), czyli dekontekstualizacji, oraz poddany ekspozycji (wystawienie na widok publiczny, np. w muzeum). Tym samym semiofory mogą stać się np. łącznikami między terażniejszością a przeszłością (nośniki pamięci historycznej) (Pomian, 2006, s. 100 i nast.).

²⁰ Ciekawe gry językowe stosuje autor artykułów poświęconych filozofii zwrotu ku rzeczy w pedagogice Łukasz M. Michalski: „Złorzeczenie” (2018), „Urzeczywistnienie” (2019).

- ale z drugiej — budowanie ich „biografii” — od etapu koncepcji, tworzenia, poprzez sprzedawcę, do nabywcy)²¹;
- 9) przedmiot jako „pełnoprawny uczestnik tworzenia rzeczywistości” (Domańska, 2008, s. 14) — perspektywa przypisująca przedmiotom moc sprawczą, intencjonalność;
- 10) rzecz jako element praktyk z jej udziałem (magiczny symbol, amulet, fetysz; w to ujęcie wpisuje się również personifikacja rzeczy, w tym nadawanie przedmiotom imion).

Prowadzone w tym artykule rozważania nad jednostkowymi nazwami przedmiotów rozwijają ostatnią z wyżej wymienionych perspektyw badawczych. Analiza dotyczy bowiem nazw przedmiotów ważnych, bliskich i drogich (w sensie emocjonalnym, ale nierzadko także materialnym) dla ich użytkowników. O tej niezwykłej pozycji rzeczy świadczą już sam akt nominacji — zawsze oznacza on nadanie wyjątkowego statusu w hierarchii innych obiektów, w tym przypadku przedmiotów z naszego otoczenia (por. Krško, 2022, s. 41). Nie nadaje się jednostkowych imion rzeczom ulotnym, nieistotnym, pospolitym (jak np. widelec, ręcznik czy saszetka z cukrem), tylko tym darzonym szczególnym sentymentem, które uważa się za wyjątkowe ze względu na to, iż są głównym elementem przyczyniającym się do samookreślenia tożsamości właściciela i odzwierciedlenia jej, stanowiącym wręcz część nas samych (Pop, 2016, s. 86).

Współcześnie powszechnie obserwuje się zjawisko antropomorfizacji zwierząt²² i rzeczy. Owo „uczłowieczanie” materii stało się przedmiotem zainteresowań badaczy z różnych dyscyplin, zwłaszcza antropologów, socjologów i kulturoznawców (np. Barański, 2007; Waytz i in., 2010; Sulima, 2020), ale też onomastów (np. Tomasiak, 2018; Krško, 2022). Nadajemy przedmiotom ludzkie cechy, kategoryzujemy według własnych doświadczeń, ale też mówimy o nich, jak o ludziach i tak traktujemy: wysyłamy rzeczy na emeryturę, tęsknimy za nimi, twierdzimy, że zasłużyły na nagrodę lub karę, gniewamy się na nie, rozmawiamy z nimi, a nawet uważamy, że mogą czuć smutek czy ból²³. Oczywiście, antropomorfizacja jest naturalnym etapem w rozwoju dziecka²⁴, ale z czasem dorastający człowiek zaczyna

²¹ W ten obszar badań wchodzi nie tylko tzw. biografie rzeczy, ale też analiza komunikacji z rzeczami (Mikołajczak, Borowiak, 2020).

²² E. Rzetelska-Feleszko (2006: 169–178) pisała o uczłowieczaniu psów i kotów m.in. przez nadawanie im imion ludzkich. Amerykańscy badacze podkreślali, że przejawem antropomorfizacji jest też zakładanie zwierzętom ubrań czy sadzanie ich przy stołach (Waytz i in. 2010).

²³ Wiele przykładów wypowiedzi osób ankietowanych, które o rzeczach mówią jak o członkach ich rodzin, przytaczają Jaromír Krško (2019, s. 199) oraz Adam Waytz i in. (2010).

²⁴ W swoim rozwoju dzieci przechodzą fazę animizmu, tzn. wszystko wokół siebie postrzegają jako coś żywego (myślącego, czującego), oraz egocentryzmu — interpretują świat przez pryzmat swojego istnienia. Jak stwierdził Ł.M. Michalski (2018, s. 345) „fenomen rzeczy jest dziecięcy lub też dzieciństwo jest rzeczowe. Dzieciństwo — dziejowo podstawowy temat myślenia

rozumieć różnicę pomiędzy materią oraz istotami żywymi. Mimo to chętnie charakteryzuje przedmioty przez pryzmat własnych uczuć i „chceń” — to cecha kognitywna: jesteśmy antropocentryczni; nasz, czyli ludzki, punkt widzenia jest nam najbliższy (por. Bartmiński, 1999). Antropomorfizacji nie można jednak mylić (czy wręcz utożsamiać) z posthumanistyczną sprawczością rzeczy, rozumianą jako warunkowana i wytwarzana społecznie i kulturowo zdolność przedmiotów do działania (Ahearn, za: Rybus, 2016, s. 31). Odejście od antropocentrycznego spojrzenia oznaczałoby rezygnację z ludzkiej intencjonalności w zakresie wykreowania nazwy rzeczy, a w zamian uznanie intencjonalności przedmiotów jako sprawców aktu nazewniczego (Michalski, 2018, s. 348).

Socjologowie szukają czynników sprzyjających „uczłowieczaniu” przedmiotów. Jako najważniejsze wskazują trzy z nich:

- 1) podobieństwo fizyczne — im bardziej rzecz jest podobna do człowieka (w ruchach, wyglądzie, funkcjach), tym bardziej prawdopodobne jest, że zostanie antropomorfizowana (Waytz i in., 2010); teza ta znajduje interesujące potwierdzenie w rozwoju mowy dziecka: okazuje się, że obiekty ruchome szybciej znajdują odzwierciedlenie w języku maluchów niż obiekty statyczne (Kuszek, 2014, s. 55–56); dowodzi tego także obserwacja rozwoju poznawczego: mały człowiek otacza się rzeczami jako swoistymi mediatorami, dzięki którym uczy się kontaktu z dorosłymi, bo: „[I]udzie są dla dziecięcej percepcji jeszcze zbyt złożeni” (Michalski, 2018, s. 352);
- 2) potrzeba socjalizacji — im mniej kontaktów społecznych ma człowiek, im mniej wiąże go z innymi ludźmi, im bardziej jest samotny, tym bardziej poszukuje „ludzkich” cech w przedmiotach; tworzy w ten sposób namiastkę relacji społecznych (Waytz i in., 2010);
- 3) właściwości poznawcze — ludzie wykorzystują wiedzę o nich samych w celu wnioskowania o nie-człowieku; zasady działania przedmiotów próbuje się wyjaśnić przez analogię do zachowań ludzkich; generalnie, ludzie wykazują niezwykłą zdolność do kształtowania i pojmowania świata według obrazu samych siebie, co jest rodzajem „inferencyjnej reprodukcji” — przenoszenia właściwości i cech pomiędzy materią i istotami myślącymi (Waytz i in., 2010)²⁵.

W nazwach własnych jak w lustrze odbija się to, „jak rozumiemy rzeczywistość społeczno-kulturową, jak ją konceptualizujemy i «oblekamy» w rozmaite

pedagogicznego — dokonuje się w niebagatelnym stopniu wśród rzeczy. Można wręcz pokusić się o tezę, że dla dziecka świat rzeczy jest bardziej znaczący niż świat ludzi”.

²⁵ Wspomniani autorzy podają przykłady antropomorfizowania bogów, roślin, kości do gry, samochodów, zwierząt — wszystko to człowiek „obleka” w cechy ludzkie, dlatego rozmawia z nimi, zaklina lub przeklina, zakłada im rozmaite ubrania, ozdoby, używa wobec nich leksyki „ludzkiej”: rynki *myślą* lub *są niespokojne, wahają się*, roślina *chciałaby* mieć piękną doniczkę, a stary samochód *boi się* porzucenia.

narracje” (Skowronek, 2013, s. 40). Chrematonimy są wyjątkowo predystynowane do pokazywania sposobów postrzegania rzeczy przez człowieka, bowiem — jak słusznie podkreśla Jaromír Krško (2022, s. 39) — nie mają one zakotwiczenia w naturze, ale w relacjach kulturowych i historycznych, a przede wszystkim w stosunkach społecznych. Są znakami kultury (symptomami — por. Skowronek, 2016), a jako takie, stanowią medium informacji kulturowych o przeszłości (przedmioty archeologiczne), terażniejszości oraz przyszłości (przedmioty projektowane) (Graf, 2022, s. 45), ponadto dodają przedmiotom dodatkowych znaczeń.

3. RODZAJE PRZEDMIOTÓW ZYSKUJĄCYCH NAZWY JEDNOSTKOWE

W bibliografii dotyczącej chrematonimii nie znajdziemy zbyt wielu opracowań poświęconych nazwom własnym prywatnych przedmiotów użytkowych. Ale już z tych istniejących wynika, że można wskazać grupy rzeczy, które są obdarzane jednostkowymi imionami częściej niż inne. Wymieńmy — tytułem ilustracji — pięć takich kategorii rzeczy: 1. samochody prywatne, 2. zabawki dziecięce, 3. „zabawki” dla dorosłych, czyli sprzęty do realizacji pasji, hobby, 4. komputery osobiste, 5. sprzęty gospodarstwa domowego.

Najwięcej opracowań nieoficjalnych nazw przedmiotów użytkowych dotyczy imion nadawanych samochodom (zob. m.in. w Polsce: Tomasik, 2018; Oronowicz-Kida, 2018; Myszką, 2019; na Słowacji: Krško, 2022; Kožušková, 2022; w Rumunii: Pop, 2016)²⁶. Pojazdy często są traktowane niemal jak członkowie rodziny, o czym nawet świadczą wykładniki językowe: „Jedziemy na wycieczkę z *Ravulką*” (a nie: „Jedziemy *Ravulką*”). O silnej tendencji do antropomorfizowania samochodów świadczą też stwierdzenia: „*Błyskawica* się na mnie pogniewała”, „*Pyrkotka* odpoczywa w garażu”, „*Pieszczoch* lubi, jak się nim jeździ i o niego dba”²⁷. Jak stwierdził Piotr Tomasik (2018, s. 241), imiona samochodów pełnią przede wszystkim funkcję antropomorfizującą. Najczęściej motywowane są nazwą marki lub modelu (np. *Alfik* — Alfa Romeo, *Neksjusz* — Nexia), wyglądem (*Groszek* — auto koloru zielonego, *Żelazko* — nadwozie kształtem przypomina żelazko, *Wieloryb* — samochód jest wielki), stanem technicznym (*Trupek*, *Strzala*), okolicznościami zakupu (*Hans* — sprowadzony z Niemiec, *Szwed* — wyprodukowany w Szwecji), osobą właściciela (*Madziowóz* — samochód Magdy, *Pączek* — właściciel lubi pączki)²⁸.

²⁶ Warto też wspomnieć o ciekawym artykule Artur Gałkowskiego (2021), w którym autor rozważa onimiczny status indywidualnych tablic rejestracyjnych.

²⁷ Przykłady pochodzą z materiału zgromadzonego do artykułu (Myszka, 2019).

²⁸ Przytoczone przykłady pochodzą z artykułów P. Tomasika (2018) oraz A. Myszką (2019). Tam też znajdują się szczegółowe analizy motywacyjne porejonimów nieoficjalnych ze statystykami.

Kilku opracowań doczekały się także nazwy zabawek dziecięcych. Badały je m.in. Anna Tomecka-Mirek (2007) i Amelia Dziurda-Multan (2008), a ostatnio — Monika Kij (2023). Nominacja tej grupy przedmiotów wynika z naturalnej u dzieci tendencji do antropomorfizacji przestrzeni. Nadawanie imion lalkom, misiom czy pieskom, czyli najbardziej antro- i zoomorficznym zabawkom, ma bardzo długą tradycję. Nieco zaskakiwać może nadawanie imion samochodzikom, koparkom, lokomotywowom, ale tu można się dopatrywać wpływu mediów (filmy animowane, np. „Auta”, „Bob Budowniczy”, „Blaze i megamaszyny”, „Tomek i przyjaciele”); za filmami animowanymi podąża przemysł zabawkarski, produkując pojazdy z oczami, ustami, uszami itd. Okazuje się jednak, że dzieci nadają imiona także np. skakankom czy piłkom. Dwie najczęstsze w nazewnictwie zabawek motywacje to miana tworzone od charakterystycznych cech (wygląd lub właściwości zabawki, np. *Kolorek* ‘kolorowy’, *Grubcio* ‘tłusciutki misio’, *Twardziel* ‘twardy w dotyku’, *Milek* ‘miły’) lub przeniesienia z antroponomów bez konkretnej motywacji towarzyszącej (dzieci wyjaśniały pochodzenie nazwy tak: „bo tak mi się wymyśliło”, „bo to imię mi się spodobało”, „bo tak jest ładnie”), np. *Rozalia*, *Julka*, *Agatka*. Bardzo ciekawe bywają motywacje okolicznościowe, np. *Biedronka* (kot, „kupiłam go w Biedronce”), *Migrena* (kotek pluszowy, „gdy go kupiłam, bolała mnie głowa”), *Promil* (pies, „jak go dostałem, tata pił wódkę”)²⁹.

Inną grupą rzeczy otrzymujących imiona są sprzęty służące do realizacji pasji, hobby. Przedmioty te mają dla właścicieli wysoką wartość emocjonalną (a często też materialną), stają się towarzyszami przez dużą część dnia. Do takich należą np. instrumenty muzyczne. Wśród muzyków funkcjonują „znane gitary”, np. *Lucille* B.B. Kinga, *Cigar Box* Bo Diddley’a, *Frankenstrat* Eddiego Van Halena, *Brownie* i *Blackie* Erica Claptona, *Cloud Prince*’a, *Red Special* lub *Fireplace* Briana May’a, *EVO* Steve’a Vai’a, *Old Black* Neila Younga i inne³⁰. Okazuje się jednak, że także mniej znani instrumentalści nadają imiona swoim gitarom, klarinetom, akordeonom (choć nie jest to zjawisko masowe). Imiona instrumentów mogą upamiętniać znanych muzyków (np. *Marko* — ulubiony gitarzysta Marco Hietala, *Angus* — Angus Young z AC/DC), wskazywać na zainteresowania pozamuzyczne właścicieli czy charakteryzować ich (np. *Diablica*). Wiele z tych mian to — podobnie jak w przypadku zabawek — przeniesienia z imion osobowych bez wyraźnej motywacji („tak mi się podobało”, „gdzieś usłyszałem w jakimś filmie i mi się spodobało”), np. gitary: *Walentyna*, *Florentyna* // *Florka*, *Maryśka*, *Kazik*, klarnet *Maniek*³¹.

²⁹ Przywołane onimy pochodzą z opracowania M. Kij (2023); tam też więcej przykładów nazw i motywacji.

³⁰ Zob. np. <https://joemonster.org/art/33432/> (dostęp: 19.09.2023).

³¹ Wszystkie przytoczone w tym akapicie przykłady i objaśnienia motywacji pochodzą z forów internetowych: NI1, NI2, NI3.

Dla wielu osób podstawowym narzędziem pracy jest komputer. To z nim spędzają najwięcej czasu i bez niego nie potrafią funkcjonować. Także i ten „elektroniczny przyjaciel” jest antropomorfizowany — użytkownicy często prowadzą z nim ożywione dyskusje³². Nadawanie imion prywatnym komputerom nie jest silną tendencją i nie jest też ogólnie akceptowane, niektórzy wręcz uważają to za dewiację³³. Na Słowacji nazwy tych sprzętów (a także innych urządzeń elektronicznych: nawigacji, smartfonów, drukarek itp.) badali J. Krško (2019) oraz S. Kožušková (2022); w Polsce nie doczekały się one jeszcze osobnego opracowania, jednak na forach internetowych można znaleźć wiele takich imion, zwłaszcza nadawanych notebookom³⁴. Ci, którzy nazywają swoje komputery, zazwyczaj przenoszą miana z imion osobowych, czasami je modyfikując (*Andrewek*³⁵, *Stahu*). Kierują się przy tym własnym gustem, brzmieniem, modą imienniczą (np. *Robert*, *Stanisław/Stasio*, *Sabina*, *Natalia*, *Gerard*, *Steve*, *Marionette*, *Frank*). Czasami, podobnie jak przy samochodach, użytkownicy personalizują swoje laptopy, modyfikując określenia firmowe lub branżowe (np. *Tosia* — dla Toshiba, *Spacer* — dla Acera, *Lapek // Lopus* — od apelatywu laptop). Nazwy mogą też utrwalać stan techniczny sprzętu (*Wiesław*, *Wiesiu* ‘często się wiesz’, *Złom // Złomek* ‘jest zużyty’). Rzadko natomiast podstawą kreacji onimu stają się apelatywy wskazujące na stosunek do komputera (*Kicia*, *Suka*) czy zainteresowania właściciela (*Petunia* — od kwiatów, *Wagabunda* — od zamiłowania do podróży), a także antroponimy historyczno-kulturowe (*Mendelejew*, *Henryk II*, *Lucyfer*).

W ostatnich dziesięcioleciach obserwuje się znaczny rozwój technologii, także w zakresie sprzętów AGD. Odkurzacze, roboty kuchenne, pralki czy telewizory od bardzo dawna miały swoje nazwy seryjne (pralka *Frania*, odkurzacz ręczny *Kasia*, telewizor *Rubin*), zastępowane dziś przez kody cyfrowo-literowe. Obecnie sprzęty te otrzymują coraz częściej imiona jednostkowe³⁶, a tendencję do antropomorfizowania potęguje fakt, że wykonują one pracę, którą dawniej wykonywał wyłącznie

³² Zob. np. „No dobrze, przyznam, że sam rozmawiałem ze swoim komputerem już kilkakrotnie. Miało to miejsce, kiedy próbowałem podłączyć do niego drugi monitor, a żadna z przejściówek DVI — VGA nie działała. Ten jednak mi nie odpowiadał (...) mówiłem mu naprawdę straszne rzeczy”. <https://android.com.pl/news/470275-rozmowa-z-komputerem-linked-in-asystent-glosowy/> (dostęp: 14.04.2024).

³³ W dyskusji prowadzonej w Internecie pojawiły się np. opinie: „Nie jestem taka upośledzona, żeby nadawać komputerowi imię”, „to kretynizm” [NK2].

³⁴ Wszystkie analizowane poniżej nazwy komputerów pochodzą z forów internetowych [NK1] i [NK2].

³⁵ Nazwa *Andrewek* jest neologizmem; to hybryda powstała przez dołączenie polskiego sufiksu deminutywnego do angielskiej wersji imienia Andrzej — Andrew; nazwa czytana jest zgodnie z polską fonetyką [NK2].

³⁶ W badaniach S. Kožuškovéj (2022), która zgromadziła 570 imion przedmiotów codziennego użytku, nazwy sprzętów AGD stanowiły ok. 30%, przy czym w większości były imionami robotów sprzątających (20%), mniej było nazw pralek, suszarek, zmywarek, ekspresów do kawy.

człowiek (sprzątaj, koszą, gotują, myją, piorą itp.). Tę modę na imiona rzeczy wykorzystują producenci sprzętów AGD, którzy wręcz zmuszają użytkowników do nadania nazwy przedmiotom sterowanym za pomocą aplikacji. Specjaliści od marketingu dobrze wiedzą, że jest to jeden ze sposobów przywiązania człowieka do przedmiotu i stworzenia z nim więzi emocjonalnej. Imiona artykułów AGD są najczęściej przeniesieniami imion osobowych (rzadko zdarzają się miana odapełatywne), zazwyczaj z dodatkową motywacją, np. stosowanie zdrobnień wyraża czuły stosunek do przedmiotu (rzecz jak dziecko: wymaga opieki, troski, uwagi: *Maciuś, Robuś, Żuczek, Marysia*). Nadanie nazw mających silne konotacje kulturowe może poprawiać humor (odkurzacze *Janusz i Grażyna*), przywołanie imion niekochanych osób daje poczucie władzy, wyraża niechęć (np. *Putin, Hitler*, imiona niekochanych polityków, teściów). Czasem imiona sprzętów odzwierciedlają zainteresowania właścicieli (np. *Dobby // Zgredek* — bohater z „Harry’ego Pottera”) czy są grą językową, np. wykorzystującą wieloznaczność i podobieństwo brzmień (*Filip* — Philips, *Robert* — iRobot)³⁷.

Wprawdzie można wskazać także inne grupy przedmiotów, którym ludzie nadają imiona jednostkowe³⁸, ale już onimy zaprezentowane powyżej pozwalają na sformułowanie pewnych wniosków i określenie cech kategoryalnych grupy niekomercyjnych nazw przedmiotów prywatnych.

4. CECHY KATEGORIALNE NIEKOMERCYJNYCH PRZEDMIOTÓW PRYWATNYCH

Niekomercyjne nazwy przedmiotów prywatnych wykazują pewne podobieństwo do innych grup onimów, bowiem różnica pomiędzy mianami rozmaitych desygnatów (toponimami, chrematonimami marketingowymi, antroponimami, kosmonimami) nie wynika ze szczególnie różnego sposobu funkcjonowania tych nazw, a raczej z innego postrzegania funkcji nazywanego obiektu. Nazwanie indywidualizuje obiekt w komunikacji ludzkiej, nie zmieniając przecież jego rzeczywistych charakterystyk (Kij, 2023, s. 96). Kategoryzowanie nazwy w takiej czy innej podgrupie jest przede wszystkim wynikiem odniesienia do denotatu, a nie rezultatem odnalezienia cech kategoryalnych onimu (Gałkowski, 2012, s. 190–191)³⁹. Trudno więc, o ile w ogóle jest to możliwe, wskazać jakąś cechę

³⁷ Wszystkie przytaczane tu nazwy pochodzą z forum internetowego użytkowników sprzętów AGD [NA1].

³⁸ S. Kožušková (2022) odnotowała na przykład nazwy: rowerów stacjonarnych, klimatyzatorów, wag łazienkowych, a nawet: termosu, miotły, skrzyni, rozgałęźnika portów USB, pilota do telewizora, kanapy, łódki. Z kolei J. Krško (2022, s. 42) przytacza nazwy: wózka widłowego, szlifierki kątovej, bałwana, choinki, krosna, kompostownika oraz... nocnika.

³⁹ Zdarza się, że ta sama nazwa sygnuje różne elementy rzeczywistości (por. np. *Warszawa*: miasto, samochód, hotel, restauracja; bez trudu można sobie wyobrazić np. bombonierkę, alkohol czy odkurzacz o tej nazwie).

charakteryzującą wyłącznie omawiane tu chrematonimy — nazwy przedmiotów prywatnych. Można natomiast wskazać kilka takich elementów, które w tej grupie onimów występują częściej niż w innych:

1. Minimalny zakres i zasięg — są to nazwy jednodesygnatowe, o zasięgu lokalnym, a nawet bardzo mocno ograniczonym (grupa użytkowników to kilka-kilkanaście osób, w skrajnych przypadkach — jedna).
2. Ograniczony obieg komunikacyjny — nazwy te funkcjonują w obiegu ustnym i rzadko są utrwalane na piśmie; istnieją w magazynie mentalnym — w umyśle użytkowników (w opozycji do magazynu zewnętrznego: zapisów, map, inwentarzy — por. Rutkowski, 2016, s. 14); są nieoficjalne, mało odporne na zmiany (co zbliża je do zoonimów i antroponimów nieoficjalnych).
3. Niższy status⁴⁰ — jest on związany z minimalnym zasięgiem i ograniczonym obiegiem komunikacyjnym, nazwy (a tym samym obiekty) mniej znane i nigdzie nie utrwalone są postrzegane jako mniej ważne.
4. Tworzywo genetyczne — w tej grupie onimów notuje się szczególnie duży odsetek leksemów powstałych w rezultacie translokacji wewnętrznej (Siwiec, 2014, s. 253) — z grupy imion osobowych; ten rodzaj nominacji stanowi dominantę niezależnie od typu obiektu; jest to zarazem jeden ze sposobów (bardzo ważny, o ile nie najważniejszy) „uczłowieczania” przedmiotów. Nazwy przedmiotów osobistego użytku — podobnie jak inne chrematonimy — korzystają również z innych onomastykonów: zoonimów, toponimów, nazwisk, a także z zasobów apelatywnych języka, ale w dużo mniejszym zakresie.
5. Motywacja — motywy nominacyjne imion rzeczy są w dużym stopniu uzależnione od typu przedmiotów, np. stan techniczny jest ważny dla samochodów czy komputerów, ale zupełnie nieistotny dla instrumentów czy zabawek, z kolei kształt i wygląd ma znaczenie dla zabawek i samochodów, za to w nazwach instrumentów dość mocno uzewnętrznia się motywacja pamiętkowa⁴¹. W każdym typie denotatów jest jednak duża grupa nazw wybranych z zasobu imion osobowych bez konkretnej motywacji — decydują subiektywne odczucia estetyczne twórców onimów.
6. Sposób nominacji — każda nazwa powstaje w efekcie odrębnego aktu nominacji, choć nie zawsze bardzo wyraziście i z pełną świadomością dokonanego; w grupie imion przedmiotów prywatnych dominuje nominacja przez wybór

⁴⁰ Jak pisze M. Rutkowski (2016, s. 14), „Kategoria społecznego statusu nazw wydaje się niezwykle istotna, pozwala bowiem nie tylko różnicować ich znajomość czy «ważność» (rangę) w określonym kręgu użytkowników oraz wyznaczać zasięg tego kręgu, ale też czynić dalsze różnienia kategorialne”.

⁴¹ Co ciekawe, na Słowacji najistotniejszą motywacją był kalendarz, tzn. imię, które występowało w kalendarzu w dniu zakupu jakiejś rzeczy (Krško, 2022, s. 43). W Polsce takiej motywacji praktycznie się nie odnotowuje.

nazwy (najczęściej z repertuaru imion osobowych). Stawia to nazwy przedmiotów prywatnych w opozycji do serionimów, np. niektórych nazw projektów designerskich, w których często trzeba połączyć informacyjność (czy perswazyjność) nazwy i jej potencjalną atrakcyjność — na płaszczyźnie wizualnej lub fonicznej (Graf, 2020, s. 54), czego nie zapewniają nazwy translokowane.

7. Budowa — chrematonimy sygnujące prywatne przedmioty użytkowe najczęściej są jednowyrazowe; bardzo rzadko zdarzają się formy analityczne, a nawet całe wyrażenia, np. *Laleczka na Szpileczkach*, *Śmigacz Śmigaczewski*, *Studnia bez Dna*⁴², *Przyjaciel Zamulony Alfons* — komputer [NK2]; praktycznie nie ma w tej grupie nazw z członem gatunkowym — dominują monokonteksty, co wynika prawdopodobnie z pragmatyki komunikacyjnej: trudno do czegoś zwracać się kilkuwyrazowym imieniem. Przeważają nazwy niederywowane formalnie⁴³, z kolei wśród derywatów dominują hipokorystyki, które J. Krško (2022, s. 42) traktuje jako ważny przejaw personifikacji, a które są niewątpliwie wyrazem przywiązania człowieka do rzeczy. Ponadto — podobnie jak wśród chrematonimów marketingowych — w grupie imion rzeczy prywatnych sporo jest mian będących efektem zamierzonych żartów i wieloznaczności, powstałych na skutek dekonstrukcji, asocjacji, adideacji, aliteracji⁴⁴ (*Tosia* — Toshiba [NK1], *Orka z Majorka* — Orki z Majorki (Kij, 2023), *Podły Lonez* — Polonez, *Zuza* — Suzuki, *Karolinka* — Corolla, *Andrewek* — Andrew, *Violetka* — ma kolor fioletowy)⁴⁵, kreacji metaforycznej (*Fiona* — zielone auto, *Pokemon* — małe i żółte auto) i metonimicznej (*Hans*, *Helmucik* — auta sprowadzone z Niemiec, *Sasza* — z Rosji) (za: Myszka, 2019; por. Krško, 2022).

⁴² Wszystkie trzy nazwy sygnują samochody (Myszka, 2019).

⁴³ Dla przykładu: wśród nazw samochodów nazwy niederywowane stanowią 72% analizowanych (zob. Myszka, 2019), z kolei wśród nazw zabawek dziecięcych nazwy translokowane obejmują 79%, a 21% onimów to derywaty; nazwy jednowyrazowe stanowią 81%, zaś wielowyrazowe — 19% analizowanych mian (Kij, 2023, s. 285).

⁴⁴ Występowanie wśród nazw nieoficjalnych onimów „niepoważnych” jest związane z ich lokalnym zasięgiem. M. Rutkowski (2016, s. 15) zwracał uwagę, że nazwy takie są „wyzwolone z rygoru powagi, wysokiego statusu, w związku z czym dominować tu będą czynniki bardziej swobodne, ekspresywne czy ludyczne”.

⁴⁵ W przypadku cytowanych nazw trudno wskazywać na jeden rodzaj kreacji, bo zazwyczaj mamy do czynienia z kilkoma krzyżującymi się motywacjami i — co za tym idzie — kilkoma zabiegami językowymi, np. *Podły Lonez* — dekonstrukcja nazwy, oparta na podobieństwie brzmienia, skojarzenie z marnej klasy pojazdem (podły) i elementem, który brzmi jak imię (Lonez); *Violetka* — podobieństwo brzmienia pomiędzy imieniem Wioletta i angielską nazwą koloru + sufiksacja (formant deminutywny); *Tosia* — Toshiba, *Zuza* — Suzuki, *Karolinka* — Corolla — wykorzystano podobieństwo brzmienia markonimu i antroponimu w formie zdrobniałej; *Orka z Majorka* — Orki z Majorki — zabieg zmiany paradygmatu pierwszego składnika nazwy (umotywowany tym, że zabawka była jedna) oraz chęć utrzymania rymu w drugim składniku wywołały efekt komiczny; *Andrewek* — Andrew (por. przypis 37).

8. Funkcje — nazwa symbolizuje przedmiot, stanowiąc zarazem jego integralną część. Najważniejszymi funkcjami *propriów* są zatem funkcje: identyfikacyjna i dyferencjacyjna, pozwalające zidentyfikować obiekt i różnicować denotat od innych jemu podobnych. Pewnym paradoksem jest, że w przypadku omawianych tu nazw pierwotne, prototypowe funkcje *proprialne* odgrywają minimalną rolę. Wynika to z faktu, że w gospodarstwie domowym jest zwykle jedna rzecz codziennego użytku, jeden człowiek ma zazwyczaj jeden komputer czy samochód itd., zatem indywidualizacja za pomocą nazwy nie jest konieczna (Krško, 2019, s. 198; 2022, s. 40–41; Tomasik, 2018, s. 241). W tej grupie nazw — i to najmocniej przeciwstawia ją wszystkim innym *chrematonimom*, zwłaszcza *marketingowym* — brak funkcji reklamowej i *perswazyjnej*. Nazwy te nie są nastawione na *komercyjność*. Z kolei stosunkowo niewielki odsetek *mian odapelatywnych* sprawia, że *onimy* te — w przeciwieństwie do *marketingowych*, *społecznościowych* i *ideacyjnych* — nie pełnią w tak dużym zakresie funkcji *informacyjnej*, a w każdym razie wiele z nich tej funkcji jest *pozbawionych*, mimo że jest to ważna cecha nazw *lokalnych* (Rutkowski, 2016, s. 22). W omawianej grupie na plan pierwszy wysuwa się za to funkcja *emotionalna*, *antropomorfizująca*, *inkorporacyjna*⁴⁶ (por. Krško, 2022, s. 40–41).

5. MIEJSCE NAZW PRZEDMIOTÓW PRYWATNYCH W OBRĘBIE CHREMATONIMII UŻYTKOWEJ

Nazwy własne rzeczy użytkowych odnoszą się do *desygnatów* „nacechowanych ontologicznie, tzn. mających swój konkretny, materialny byt. Jako takie przedmioty te są więc wykorzystywane do określonych celów, wśród których można oczywiście wymienić przekaz informacji, czym dana rzecz jest, lecz w istocie chodzi o ich użytkowanie w sensie pragmatycznym” (Mikołajczak, Borowiak, 2020, s. 9). *Niekomercyjne* nazwy przedmiotów prywatnych z całą pewnością mieszczą się zatem w obrębie *chrematonimii użytkowej*, wśród której Artur Gałkowski (2008) wyróżnił trzy grupy: *chrematonimy ideacyjne* (nazwy różnorodnych przedsięwzięć i akcji: społecznych, kulturalnych itp.), *społecznościowe* (nazewnictwo dowolnych stowarzyszeń oraz formalnych i nieformalnych wspólnot) oraz *marketingowe* (nazwy „powstające w przestrzeni gospodarczej”: zakładów produkcyjnych, firm usługowych, a także nazwy marek oraz produktów). Analizowane *onimy* nie mieszczą się jednak w obrębie żadnej z wyżej wskazanych grup, co rodzi postulat rozszerzenia kategorii *chrematonimów użytkowych* o nową podgrupę. Propozycję takiej typologii zaprezentowano w tabeli 2.

⁴⁶ P. Tomasik (2018, s. 241) wyjaśnia ją następująco: „imię pozwala włączyć pojazd do świata ludzi. Uczynić go «swoim» (...). Podobna funkcja pojawia się w wypadku imion zwierząt domowych (miejskich)”.

Tabela 2. Wewnętrzny podział chrematonimów użytkowych
(trzy pierwsze kolumny w oparciu o: Gałkowski, 2008)

Chrematonimy użytkowe			
chrematonimy ideacyjne	chrematonimy społecznościowe	chrematonimy marketingowe	niekomercyjne nazwy przedmiotów prywatnych
Nazwy: <ul style="list-style-type: none"> • świąt, • kongresów, • konferencji naukowych, • konkursów, • festiwali, • nagród, • wyróżnień, • inicjatyw, • programów itp. 	Nazwy: <ul style="list-style-type: none"> • zrzeszeń, • stowarzyszeń, • wspólnot wyznaniowych, • fundacji, • grup społecznych, • partii, • ruchów odnowy itp. 	Nazwy handlowe: <ul style="list-style-type: none"> • zakładów produkcyjnych, • firm usługowych, • marek, • produktów handlowych, • punktów handlowych itp. 	Imiona: <ul style="list-style-type: none"> • samochodów, • rowerów, łodzi, • instrumentów, • zabawek, • sprzętów AGD, • sprzętów elektronicznych itp.

J. Krško (2019, 2022) określa analizowaną tu grupę mianem ‘przedmioty codziennego użytku’ (obejmuje nim także rośliny). Termin ten nie wydaje się najlepszy, ponieważ przedmiotami codziennego użytku mogą też być takie, które są określane nazwami seryjnymi. Z kolei M. Kij (2023) zaproponowała termin ‘chrematonimy niekomercyjne prywatne’, ale zastrzegła, że znalezienie nazwy dla tej kategorii nie jest zadaniem łatwym. Podkreśliła, że choć należące do tej grupy typy nazewnicze charakteryzuje brak nastawienia na osiągnięcie sukcesu komercyjnego, to określenie ‘chrematonimy niekomercyjne’ stawia je w niepotrzebnej opozycji do pozostałych trzech kategorii. Szukając podobieństw i różnic z pozostałymi klasami chrematonimów, zwróciła uwagę, że „[b]rak związanej z komercją funkcji perswazyjnej stanowi niewątpliwie cechą dystynktywną w stosunku do chrematonimów marketingowych, ale niekoniecznie w stosunku do wszystkich nazw z pozostałych dwóch kategorii”. Natomiast najważniejsze wydaje się, że pozostałe trzy grupy nazw funkcjonują w przestrzeni publicznej, a analizowane tu określenia — w prywatnej. Nie dla wszystkich denotatów omawianych nazw trafne wydaje się określenie ‘przedmioty codziennego użytku’, ale wszystkie są przedmiotami prywatnymi. I to jest ich najważniejsza cecha, dlatego proponujemy określenie ich jako ‘niekomercyjne nazwy przedmiotów prywatnych’.

6. ZAKOŃCZENIE

Badania socjolingwistyczne nazw przedmiotów winny spełniać postulaty wysuwane przed dziesięcioleciem przez Katarzynę Skowronek, by analizować onimy nie tylko w kontekście społecznym, w jakim one powstają, ale przede wszystkim,

by „postawić pewne pytania/problemy dotyczące struktury społecznej czy działań społecznych — na które można odpowiedzieć m.in. przez badanie nazw własnych” (Skowronek, 2013, s. 35). Odpowiedzi na ten postulat w odniesieniu do nazw rzeczy już się pojawiają (por. np. Graf, 2022), ale wciąż dotyczą wybranych grup onimów i wybranych aspektów analiz, dlatego warto takie badania kontynuować.

Rzecz nazwana staje się bliska; relacja ta jest zresztą dwustronna: nazwa oswaja denotat, ale zyskują ją osoby, miejsca, rzeczy ważne i drogie; te nieistotne pozostają bezimienne. Dokładniejsze badania nazw przedmiotów prywatnych pozwalają odpowiedzieć na pytania o sposoby postrzegania rzeczy, o rodzaje potrzeb zaspokajanych dzięki otaczaniu się przedmiotami, o uwarunkowania społeczne i kulturowe funkcjonowania rzeczy, o sposoby komunikowania się z nimi — zarówno werbalnie (monologi do nich), jak i przez ich użytkowanie (Mikołajczak, Borowiak, 2020, s. 8–9).

Przedmioty, którymi się otaczamy, odzwierciedlają naszą osobowość, a ich znaczenia uczymy się w interakcjach społecznych (Pop, 2016, s. 86). Sposób odnoszenia się do rzeczy wiele mówi o nas i naszych potrzebach. Badania pokazują, że przedmioty mogą stanowić obiekt uczuć zarówno dziecka (zabawki), jak i dorosłego (samochody, instrumenty, sprzęt elektroniczny), co wyraża się już w samym akcie nazywania/wyodrębniania, ale także w motywacjach nazw oraz w ich formie (zdrobienia, spieszczenia, żarty językowe). Relacje ludzi z przedmiotami osobistymi z całą pewnością są dwukierunkowe: człowiek tworzy, kupuje i użytkuje przedmiot, a przedmiot konstruuje użytkownika, w czym można widzieć ludzką intencjonalność i sprawczość rzeczy (Mikołajczyk, Borowiak, 2020, s. 12). Należy jednak pamiętać, że każdy przedmiot jest wytworem ludzi, dlatego — jak podkreśla Magdalena Graf (2022, s. 57) — „wykluczenie człowieka z dyskursu jest niemożliwe — przedmiotów (zarówno użytkowych, jak i artystycznych) nie tworzy się dla nich samych”. Także nazwy rzeczy, nadawane przez człowieka, służą nie przedmiotom, ale ludziom i wynikają z ich potrzeb. Imiona jednostkowe najczęściej otrzymują te przedmioty, które: 1. pod jakimś względem przypominają człowieka; 2. towarzyszą człowiekowi stosunkowo długo w ciągu dnia; 3. są realizacją dziecięcych marzeń i pragnień; 4. są zdolne do wywołania określonych emocji; 5. są zdolne do wejścia w jakąkolwiek interakcję z człowiekiem (np. działają po naciśnięciu guzika, uruchomieniu aplikacji, poruszeniu).

Z językowego punktu widzenia nazwy przedmiotów prywatnych są w większości jednowyrazowe i niederywowane, głównie translokowane z antroponimów. Z kolei wśród derywatów notuje się sporą różnorodność strukturalną, ale najliczniejszą grupą są formy deminutywne. Podstawowym tworzywem genetycznym dla jednostkowych nazw rzeczy są imiona osobowe, a podstawowym sposobem nominacji — wybór nazwy. Nie jest on oczywiście przypadkowy, ale wspomaganym konotacjami, wyglądem i funkcjami nazywanych przedmiotów (w przypadku

tych motywacji można mówić o perspektywie przedmiotu) lub zainteresowaniami właścicieli i ich gustem (tu mamy do czynienia raczej z perspektywą człowieka).

Tendencję do antropomorfizowania rzeczy przez nadanie im nazwy jednostkowej (imienia) można traktować jako etap w rozwoju (czy nawet etap w życiu) człowieka, określoną modę, nieszkodliwą zabawę. Bywa jednak i tak, że kontakty z przedmiotami zaczynają zastępować relacje międzyludzkie (por. Waytz i in., 2010). Ale to właśnie przeobrażenia społeczne i kulturowe są główną przyczyną powstawania coraz większej liczby chrematonimów, które obejmują coraz więcej klas denotatów. Ich nazwy odbijają i utrwalają wszelkie zmiany, chwilowe mody, tendencje, pragnienia, a także sposoby postrzegania świata i rzeczy (por. Skowronek, 2016, s. 52–53).

WYKAZ SKRÓTÓW INTERNETOWYCH ŹRÓDEŁ NAZW

- NI1 = blocked. (2013, 26 września). Gitarzysto! Jak nazwałeś swoją gitarę? *Zapytaj Onet*. https://zapytaj.onet.pl/Category/019,004/2,25819173,Gitarzysto_Jak_nazwales_swoja_gitare.html (dostęp: 15.07.2023)
- NI2 = julia19975. (2011, 25 lutego). Jak nazwać gitarę ? *Zapytaj Onet*. https://zapytaj.onet.pl/Category/019,004/2,9425385,Jak_nazwac_gitare_.html (dostęp: 15.07.2023)
- NI3 = aga_xxd@interi... (2010, 25 lutego). Jak nazwać gitarę? *Zapytaj Onet*. https://zapytaj.onet.pl/Category/020,010/2,2727429,Jak_nazwac_gitare.html (dostęp: 15.07.2023)
- NK1 = blocked. (2012, 3 lutego). Pomożesz wybrać mi imię dla komputera? *Zapytaj Onet*. https://zapytaj.onet.pl/Category/007,019/2,17642165,Pomozesz_wybrac_mi_imie_dla_komputera_.html (dostęp: 15.07.2023)
- NK2 = blocked. (2012, 24 grudnia). Jak ma na imię twój komputer? *Zapytaj Onet*. https://zapytaj.onet.pl/Category/002,018/2,22759292,Jak_ma_na_imie_twoj_komputer_.html (dostęp: 15.07.2023)
- NA1 = Dlaczego nadajemy imiona sprzętom domowym? *Onet. Nowoczesny Dom*. <https://nowoczesny-dom.onet.pl/a/dlaczego-nadajemy-imiona-sprzetom-domowym#produkty> (dostęp: 15.07.2023)

LITERATURA

- Barański, J. (2007). *Świat rzeczy. Zarys antropologiczny* [The world of things. An anthropological outline]. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bartmiński, J. (1999). Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata [Point of view, perspective, linguistic world view]. W: J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata* (s. 103–120). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytet Marii-Curie Skłodowskiej.
- Breza, E. (1998). Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonimy) [Names of objects and institutions associated with modern civilisation (chrematonyms)]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* (s. 343–361). Warszawa–Kraków: PAN.
- Domańska, E. (2008). Humanistyka nie-antropocentryczna a studia nad rzeczami [Non-anthropocentric humanities and the study of things]. *Kultura Współczesna*, 3(57), 9–21.
- Dziurda-Multan, A. (2008). *Dziecięce sposoby tworzenia nazw* [Children's ways of creating names]. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.

- Gałkowski, A. (2008). *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim* [Chrematonyms in cultural-utilitarian function. A comparative onomastic study on Polish, Italian and French material]. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Gałkowski, A. (2012). Propozycje a rozstrzygnięcia terminologiczno-pojęciowe dotyczące chrematonimii [Proposals vs. terminological and conceptual solutions concerning chrematonymy]. W: I. Łuc, M. Poglódek (red.), *W komunikacyjnej przestrzeni nazw własnych i pospolitych* (s. 187–200). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Gałkowski, A. (2021). Indywidualne oznaczenia rejestracyjne pojazdów w Polsce — przypadek z pogranicza własności i apelatywności [Individual vehicle registration markings in Poland: a case on the borderline of propriality and appellativity]. *Prace Językoznawcze*, 23(4), 107–122. <https://doi.org/10.31648/pj.7041>
- Graf, M. (2022). Strategie onimiczne polskiego designu, czyli co i jak mówią nam rzeczy [Onymic strategies of Polish design, or what things tell us and how]. *Roczniki Humanistyczne*, 70(6), 43–59. <https://doi.org/10.18290/rh22706.2>
- Jurszo, R. (2023, 17 października). Woliński Park Narodowy ogłosił konkurs na imię żubra. Musi zaczynać się od PO. *Gazeta Wyborcza*. <https://wyborcza.pl/7,177851,30313234,wolinski-park-narodowy-oglosil-konkurs-na-imie-zubra-musi-zaczynac.html>
- Kij, M. (2023). Onimiczne kreacje dzieci w wieku przedszkolnym (na przykładzie nazw zabawek) [The onymic creations of preschool children (on the example of toy names)] [Rozprawa doktorska, Uniwersytet Rzeszowski]. <https://repozytorium.ur.edu.pl/handle/item/9177>
- Konkurs na imię dla robota rozstrzygnięty. (2011, 13 maja). *Nadodrzański Oddział Straży Granicznej*. <https://www.nadodrzański.strazgraniczna.pl/nad/aktualnosci/fotogaleria/z-zycia-oddzialu/8580,Konkurs-na-imie-dla-roboty-rozstrzygniety.html>
- Kosyl, C. (2001). Chrematonimy [Chrematonymy]. W: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski* (s. 447–452). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kožuškóvá, S. (2022). Mená vecí každodennej potreby ako prejav personalizácie objektu [Names of everyday things as a manifestation of object personalization] [Niepublikowana praca dyplomowa]. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- Krško, J. (2019). Roger uvarí kávu, Matilda a Klotilda upracú byt... alebo o menách vecí každodennej potreby [Roger makes the coffee, Matilda and Clotilda clean the apartment... or about the names of everyday things]. W: D. Balakova, V. Kovačova (red.), *Aspekty literárnovedné a jazykovedné IV. Zborník Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku* (s. 196–207). Ružomberok: VERBUM.
- Krško, J. (2022). Florián je už opraven ý, Tália op áť neštartuje... Alebo o menách automobilov [Florian is already repaired, Talia is not starting again... Or about car names]. W: T. Banik, J. Bauko (red.), *Vlastné mená v interdisciplinárnom kontexte. Zborník referatov* (s. 39–47). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Kucała, M. (1967). Co już jest, a co jeszcze nie jest nazwą własną [What is already a proper name and what is not yet a proper name]. *Onomastica*, 12, 153–161.
- Kuszak, K. (2014). Kompetencje językowe małego dziecka — zarys problematyki [Linguistic competence of the young child — an overview]. *Studia Edukacyjne*, 33, 45–54. <https://doi.org/10.14746/se.2014.33.4>
- Lubaś, W. (1963). Nazwy terenowe powiatów jasielskiego i krośnieńskiego. Cz. 1 [Proper names of the districts of Jasło and Krosno. Part 1]. *Onomastica*, 8, 195–236.
- Lubaś, W. (1964). Nazwy terenowe powiatów jasielskiego i krośnieńskiego. Cz. 2 [Proper names of the districts of Jasło and Krosno. Part 2]. *Onomastica*, 9, 123–163.
- Majtán, M. (2012). Pragmatonyma su vlastne mena [Pragmatonyms are proper names]. W: M. Ološtiak (red.), *Jednotlive a všeobecne v onomastike. 18. Slovenska onomasticka konferencia* (s. 274–279). Preszów: Prešovska univerzita v Prešove.

- Mańczak, W. (2001). Najstarszy i największy problem onomastyki: istota nazw własnych [The oldest and greatest problem of onomastics: the essence of proper names]. W: A. Cieślukowa, B. Czopek-Kopciuch (red.), *Toponimia i oronimia* (s. 25–30). Kraków: PAN.
- Mańczak, W. (2011). Czy wszystkie chrematonimy są nazwami własnymi? [Are all chrematonyms proper names?]. W: M. Biolik, J. Duma (red.), *Chrematonimia jako fenomen współczesności* (s. 325–329). Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Michalski, Ł.M. (2018). Złorzeczenie, czyli „zwrot ku rzeczom” a historia wychowania [Excretion, or the material turn in the context of the history of education]. *Chowanna*, 2(51), 337–360. <http://hdl.handle.net/20.500.12128/11220>
- Michalski, Ł.M. (2019). Urzeczywistnienie. Historia wychowania w kontekście „powrotu do rzeczy” [Reification. The history of education in the context of “return to things”]. *Parezja*, 1, 43–59. <https://doi.org/10.15290/parezja.2019.11.04>
- Mikołajczak, A., Borowiak, P. (2020). *Design saszetki z cukrem. O komunikowaniu się z rzeczami* [Sugar sachet design. On communicating with things]. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Myszka, A. (2019). Motywy nominacyjne i mechanizmy językowe wykorzystywane przy tworzeniu jednostkowych imion dla samochodów osobowych [Nomination motives and linguistic mechanisms used in the creation of unit names for cars]. W: A. Rygorowicz-Kuźma, K. Rutkowski (red.), *Nazwy własne w języku, literaturze i kulturze* (s. 465–488). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Oronowicz-Kida, E. (2018). Dzik jedzie na Dzik, czyli nieoficjalne porejonimy w komunikacji potocznej mieszkańców województwa podkarpackiego [Dzik rides on Dzik, i.e. unofficial terms in colloquial communication of the inhabitants of podkarpackie voivodship]. W: A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska, K. Skibiński (red.), *Kultura komunikacji potocznej w językach słowiańskich* (s. 245–252). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Pomian, K. (2006). *Historia. Nauka wobec pamięci* [History. Science towards memory]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pop, A.N. (2016). Romanian car nicknames. *Acta onomastica*, 57, 86–99.
- Puda-Błokesz, M. (2023). Nazwy firm w przestrzeni komunikacyjnej — problemy badawcze [The study of company names in communication — research problems]. *Onomastica*, 67, 345–362. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.67.20>
- Rutkowski, M. (2016). Status obiektów i zasięg funkcjonowania nazw a ogólne tendencje nazwo-twórcze [The status of name-objects, the social range of names and general naming tendencies]. *Onomastica*, 60, 13–26. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.60.1>
- Rybus, A. (2016). Czy rzecz może być sprawcą? Perspektywa humanistyki i nauk społecznych [Can a thing be a perpetrator? A humanities and social sciences perspective]. W: A. Rybus, M.W. Kornobis (red.), *Ludzie w świecie przedmiotów. Przedmioty w świecie ludzi. Antropologia wobec rzeczy* (s. 21–60). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Rzetelska-Feleszko, E. (1998). Znaczenie nazw własnych w procesie komunikacji językowej [The importance of proper names in the process of linguistic communication]. W: K. Zierhoffer (red.), *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna. Księga referatów* (s. 109–117). Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
- Rzetelska-Feleszko, E. (2006). *W świecie nazw własnych* [In the world of proper names]. Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Siwiec, A. (2014). Główne procesy w nominacji za pomocą nazw własnych (w kontekście związków między toponimami i chrematonimami) [Main processes in nomination by means of proper names (in the context of the relationship between toponyms and chrematonyms)]. W: A. Gałkowski, R. Gliwa (red.), *Mikrotoponimia i makrotoponimia: problematyka wstępna* (s. 253–266). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Skowronek, K. (2013). Inspiracje socjologiczne w polskiej onomastyce — stare i nowe związki [The sociological inspirations in the Polish onomastics. The old and new relationships]. *Socjolingwistyka*, 27, 31–41.

- Skowronek, K. (2016). Nazwy własne jako symptomy kultury (na przykładzie tytułów poradników autoterapeutycznych) [Proper names as symptoms of culture (based on the example of auto-therapeutic guidebooks titles)]. *Onomastica*, 60, 47–67. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.60.4>
- Sulima, R. (2020). *Antropologia codzienności* [The anthropology of everyday life]. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Tomasik, P. (2018). Zdżichu i Stiopa — koledzy z parkingu. O inkorporacyjnej funkcji imion samochodów [Zdżichu and Stiopa — parking mates. On the incorporative function of car names]. *Acta onomastica*, 59, 235–243.
- Tomecka-Mirek, A. (2007). Najmłodszy użytkownicy polszczyzny i ich onomastyczne wybory. Jak dzieci w wieku przedszkolnym nazywają swoje zabawki [The youngest users of Polish and their onomastic choices. How pre-school children name their toys]. W: A. Cieślukowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek (red.), *Nowe nazwy własne — nowe tendencje badawcze* (s. 529–540). Kraków: Pandit.
- Waszczyńska, K. (2016). Przedmowa [Foreword]. W: A. Rybus, M.W. Kornobis (red.), *Ludzie w świecie przedmiotów. Przedmioty w świecie ludzi. Antropologia wobec rzeczy* (s. 9–18). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Waytz, A., Epley, N., Cacioppo, J.T. (2010). *Social Cognition Unbound: Insights Into Anthropomorphism and Dehumanization*. <https://doi.org/10.1177/0963721409359302>
- Znamy nazwę nowej restauracji ZAZ „Wspólna Pasja”! (2020, 2 lutego). Żory: Miasto Ognia. <https://www.zory.pl/dla-mieszkanow/aktualnosci/aktualnosc/znamy-nazwe-nowej-restauracji-zaz-wspolna-pasja>
- ZTM (2020, 4 listopada). Wybierz imię dla nowych tramwajów [Choose a name for the new trams]. *Zarząd Transportu Metropolitalnego*. <https://www.metropoliatm.pl/pl/s/wybierz-imie-dla-nowych-tramwajow>

SUMMARY

NON-COMMERCIAL NAMES OF PRIVATE OBJECTS AS A TYPE OF UTILITARIAN CHREMATONYMS

The recent decades of research on chrematonymy abounded in material studies and discussions concerning the boundaries and categorial features of this class of names. Researchers discussed their functions, textual meanings, and various ways of ordering and categorising them. The proposition of Artur Gałkowski, who distinguished three groups among utilitarian chrematonyms: ideational, social and marketing chrematonyms, gained recognition. Research has shown, however, that some utilitarian chrematonyms do not fit into any of the groups mentioned above. This gives rise to the postulate of extending the category with a new class containing the names given to single (private) functional objects. These names are not commercial, absent from marketing (and not market-oriented), they are highly individualised and emotional. The article characterises these names and attempts to delineate the scope of the proposed class. It also aims to indicate its categorial features and establish the cultural conditions for the emergence of such names. The proposal is enriched by an exemplification of the names of vehicles, toys, musical instruments as well as household appliances and computers.

Keywords: utilitarian chrematonyms, non-commercial chrematonyms, anthropomorphism, categorial features of chrematonyms

A COMPARATIVE ANALYSIS OF FUNCTIONS SERVED BY CHARACTERS' PROPER NAMES IN TERRY PRATCHETT'S "THE FIFTH ELEPHANT" AND ITS POLISH TRANSLATION

Keywords: literary onomastics, characteronyms, functions, Terry Pratchett, "The Fifth Elephant"

1. INTRODUCTION

The Discworld series by Terry Pratchett introduces the reader to a flat world inhabited by people, dwarves, trolls, werewolves, golems, and a number of other races. Within the series, there are eight novels assembled in the City Watch cycle, which concentrates on the lives of watchmen in Ankh-Morpork, the biggest city on the disc. "The Fifth Elephant" is the fifth book in this cycle, and it takes the reader on a diplomatic mission to a wild country called Uberwald.

The main aim of this study is to compare the functions served by the characters' proper names in "The Fifth Elephant" and in the Polish translation of the novel entitled "Piąty Elefant". The matter of proper names in literature has been attracting the attention of numerous scholars for many decades. There have been books published on the subject (e.g. Biolik, 1993; Kohlheim & Kohlheim, 2019; Smith, 2021) as well as academic journals and issues of these devoted to the topic (e.g. "The Journal of Literary Onomastics"; "il Nome nel testo — Rivista internazionale di onomastica letteraria"; Smith & Debus, 2005; Felecan, 2018). The multiplicity of studies has resulted in a multiplicity of approaches and methods being applied. The method chosen for this study is the theory of two acts. It was selected as it has proven to be successful in analysing the functions of characteronyms in novels and their translations (see e.g. Gibka, 2016).

The theory of Two Acts, introduced by Gibka (2019), focuses on the functions served by characters' proper names in the novel. It is claimed that these onyms not only identify and differentiate fictional figures, but they can also serve a wide

variety of other, non-obligatory functions. The functions are defined as roles performed in relations to particular elements of the naming act or the act of using a name (Gibka, 2019, pp. 52, 66). These two acts stand at the core of the theory, and they divide functions into two categories. Functions recognized on the basis of the naming act are called permanent because they are served by proper names from the moment the names are bestowed upon characters. On the other hand, functions defined on the basis of the act of using the name are called momentary as they occur only in individual uses of the onyms.

To analyse characteronyms in “The Fifth Elephant” and its Polish translation, models of the naming act and the act of using the name in the two works of art had to be prepared. Models developed for the original are shown in Figure 1 and 2. Models prepared for the translation are not displayed as they are almost identical, with the exception of the fictional universe being that of the translated novel and not of the original.

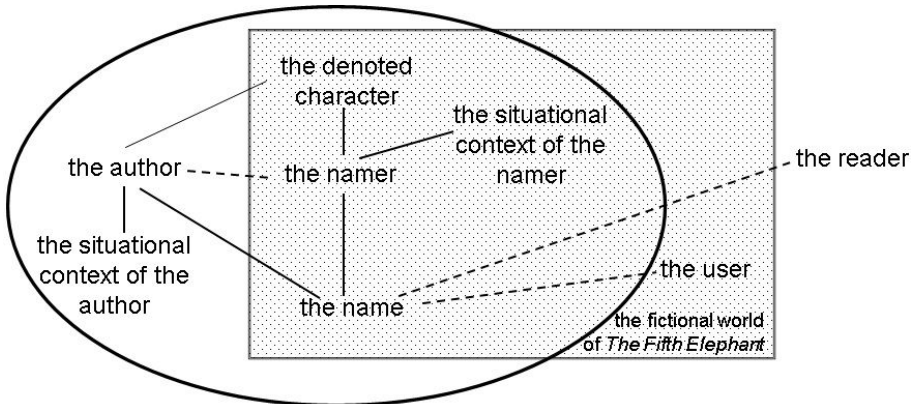

Figure 1. The model of the naming act in “The Fifth Elephant”

Figure 1 presents the model of the naming act in “The Fifth Elephant”, which comprises eight elements: five from the fictional universe of the analysed book and three from the real world. Two elements, the user and the reader, are indirectly included in the model because the entities they represent are almost never present at the moment of naming. The term user encompasses all fictional characters, and the reader refers to all people who will read the book. Outside the fictional world, there is the author (the person who wrote the novel) and their situational context, which is understood as “all circumstances surrounding the process of creating characters, inventing or choosing names for them, naming, and of writing the novel in general” (Gibka, 2019, p. 51). Inside the universe of “The Fifth Elephant”, there appear a number of characters’ proper names (the name), which

are given to fictional figures (the denoted character) by other entities (the namer) in sets of physical and social circumstances (the situational context of the namer) (cf. Gibka, 2019, p. 50).

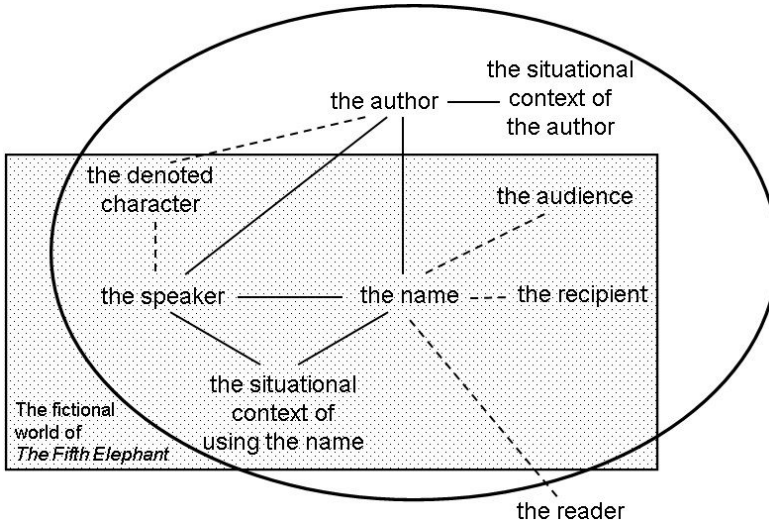

Figure 2. The model of the act of using a character's proper name in "The Fifth Elephant"

Figure 2 shows the model of the act of using a character's proper name in "The Fifth Elephant". Among the elements included in the model, three (the author, their situational context, and the reader) retain their previous definitions. Then, the name refers to the onym used in the act, the speaker is the person who uses the name, and the recipient are the people to whom the act is directed. The term audience encompasses all characters who witness the act but are not its direct recipients, and the denoted character is the figure whose name is used. The uttering of the onym occurs in a set of circumstances that constitute the situational context of using the name (cf. Gibka, 2019, pp. 64–65).

The presentation of the results of the analysis will be divided into two parts. The functions preserved and lost in "Pięty Elefant" will be reviewed first, and the functions added will follow.

2. FUNCTIONS PRESERVED AND LOST

Characters' proper names in "The Fifth Elephant" serve twelve permanent and eleven momentary functions. In this section, it will be demonstrated which of these roles are preserved and which are lost in the translation.

2.1. Permanent functions

Firstly, twelve permanent functions served in six relations will be reviewed.

2.1.1. Name: denoted character

All three functions served in this relation in the original are served in the translation, although not by the same number of onyms. First, the semantic role occurs when the denoted character is described by the metaphoric or the literal meaning of the name (its etymological basis) (cf. Wilkoń, 1970, p. 83). Fourteen out of twenty *nomina propria* that serve this function in the original retain it in the translation. Some describe their bearers literally, e.g. *Rubber Sonky* (Pol. *Sonky Gumka*) produces rubber goods and *Death* (Pol. *Śmierć*) is an anthropomorphic personification who comes when a person dies to enable their soul to move on. Other onyms characterize their bearers metaphorically; for instance, *Colonesque* and *Nobbski* denote watchmen in Uberwald who resemble two officers in Ankh-Morpork called Colon and Nobby. There are also some *nomina propria* that serve the function metonymically; for example, the name *Done It* (Pol. *Załatwione*) belongs to a man who always repeats the phrase “done it” (Pol. “załatwiłem”). The six onyms that no longer perform the semantic function in the Polish translation are: *Wolfgang von Uberwald*, *Wolf*, *Wolfgang*, *Wolf von Uberwald*, *Marthter Wolfgang*, and *Mr Right Amount*. The first five denote a werewolf and are not translated into Polish, so the reader does not know that the names describe their denoted character. The last name undergoes the process of appellativization and appears in the translation as “mężczyzna dysponujący odpowiednią gotówką” (Pratchett, 1999/2013, p. 24) (literally “a man who has got enough cash”). As there is no onym, no onymic function can occur.

Secondly, the sociological function appears when the name indicates the denoted character’s affiliation (e.g. social or group) or their inferiority or superiority (cf. Wilkoń, 1970, p. 83; Kuffner-Obrzut, 2003, p. 493). “The Fifth Elephant” includes fifty-three *nomina propria* that serve this role and “Piąty Elefant” fifty-two. The vast majority of the sociological proper names are such because they incorporate titles. In the original, these begin with capital letters, but in the translation they start with lower case ones. Moreover, some English titles become descriptions rather than titles in the translation, for instance, *Acting Captain Colon* (Pol. *pełniący obowiązki kapitana Colon*). Some onyms, like *Corporal Nobbs* (Pol. *kapral Nobbs*), *Sergeant Angua* (Pol. *sierżant Angua*), and *Bishop Horn* (Pol. *biskup Horn*), show the group affiliation. Other names indicate the social position, e.g. *Lord Vetinari* (Pol. *lord Vetinari*), *Sir Richard Liddleley* (Pol. *sir Richard Liddeley*), and *King Rhys Rhysson* (Pol. *król Rhys Rhysson*). Still other *nomina propria*, for example, *Leonard of Quirm* (Pol. *Leonard z Quirmu*)

and *Lady Serafine von Uberwald* (Pol. *lady Serafine von Überwald*), point to the nationality of the denoted characters. Furthermore, there is one onym that does not show the group affiliation but a change in it. A respected member of the watch resigns, and as of that moment he is no longer Captain Carrot Ironfoundersson but *Mister Ironfoundersson* (Pol. *pan Żelaznywładsson*). Thus, the name indicates the lack of group affiliation. Finally, the character's proper name that loses the sociological function in the translation is *Commander Sam Vimes*. This happens because the name simply does not appear in "Piąty Elefant".

The third and last function served in this relation is the conative role, which emerges when a proper name "causes the denoted character to do something" (Gibka, 2019, p. 54). In both the original and the translation, this happens when *Chery Littlebottom*, dissatisfied with her first name, changes it to *Cheri*.

2.1.2. Name: namer

In relation to the namer, characters' proper names in "The Fifth Elephant" serve two permanent functions: the expressive and the revealing. Both are preserved in the translation, but the expressive role is served by seven not eight onyms. This role occurs when *nomina propria* voice the namer's feelings or emotions towards the denoted character or the name (Gibka, 2019, p. 55). This happens, for instance, when *Angua* calls her frightening werewolf brother *Wolfie* (Pol. *Wolfie*), which shows her contempt for him. Different feelings are voiced when *Wolfgang*, who hates *Vimes* and his city, names the man *Ankh-Morpork* and *Civilized* (also *Mister Civilized* and *Civilized Man*; Pol. *Ankh-Morpork*, *Cywilizowany*, *pan Cywilizowany*, and *Człowiek Cywilizowany*). The expressive function of the name *Vimesy* is lost in the translation because the onym does not appear in "Piąty Elefant".

The revealing function is served by every proper name that "discloses a piece of information about the namer" (Gibka, 2020, p. 86). There is one such onym both in the original and in the translation: *Overseer Vimes of the Look* (Pol. *Nadzorca Vimes z Warty*). The name is used by *Commander Vimes* of the Watch to introduce himself while speaking dwarfish, and it shows how poor his command of the language is.

2.1.3. Name: situational context of the namer

In "The Fifth Elephant", one onym serves the allusive function and one the commemorative function. Both names retain their roles in the Polish translation. The allusive function emerges because the name *Stoneface* (Pol. *Kamienna Gęba*), which refers to *Samuel Vimes*, is used as an allusion to the bearer's ancestor, *Stoneface Vimes*. Then, the commemorative role occurs because an onym "memorialises an entity from the namer's world (for instance a person or an event)" (Gibka, 2019, p. 55). The name *Gavin* denotes a wolf that ate a man

called Gavin. The reason for the murder was the large number of wolf traps set by the human. Thus, the wolf's name commemorates a deed important to that wolf's pack.

2.1.4. Name: name

When the recipient's attention is kept on the structure of the characteronym rather than directed to other elements of the naming act, the name serves the poetic function (cf. Rutkowski, 2001, p. 100). Both the original and the translation include five onyms that perform this role. Firstly, *King Rhys Rhysson, Albrecht Albrechtson*, and *Gilbert Gilbert* (Pol. *król Rhys Rhysson, Albrecht Albrechtson*, and *Gilbert Gilbert*) attract attention because the first names and the surnames are (almost) identical. Secondly, *Bigger-than-Small-Dave Dave* (Pol. *Większy niż Mały Dave Dave*) contains a comparison in its structure. Moreover, this comparison is made between two people with the same first name. Finally, the onym *Constable Visit-The-Infidel-With-Explanatory-Pamphlets* (Pol. *funkcjonariusz Wizytuj Niewiernych z Wyjaśniającymi Pamfletami*) is a complete sentence that sounds like an order for the denoted character.

2.1.5. Name: user

In this relation, the camouflaging and the didactic-educative functions emerge. They are served by the same names in "The Fifth Elephant" and "Piąty Elefant". The first role occurs when "the name conceals the identity of its denotation from all or some fictional characters" (Gibka, 2019, p. 56). This happens with the initials *K.* and *W.* (Pol. also *K.* and *W.*), which are discovered in a spy's notebook and which disguise the identity of two people. Similarly, *Agi Hammerthief* (Pol. *Agi Młotokrad*) denotes a dwarf who initiates a street fight, but it is the character's false name designed to hide their true identity. On the other hand, the onyms *Dee*, *Ironhammer*, and *Bloodaxe* (Pol. *Dee*, *Żelazny Młot*, and *Krwawy Topór*) conceal not the identity but the gender of their denoted characters. As such they were also recognized as serving a camouflaging function.

Secondly, the didactic-educative role occurs when the user's knowledge is enriched or preserved by characteronyms (cf. Kęsikowa, 1988, p. 81). This happens when characters in "The Fifth Elephant" and in "Piąty Elefant" come across onyms: *B'hrian Bloodaxe*, *Great A'Tuin*, *The Fifth Elephant*, *Om*, and *Ossory* (Pol. *B'hrian Krwawy Topór*, *Wielki A'Tuin*, *Piąty Elefant*, *Om*, and *Ossory*). The reason for this is that these proper names denote historical figures in the fictional world of the novel; moreover, the names are accompanied by pieces of information about their denoted characters. Thus, every time the characters hear about those historical figures, they learn about the past of the world they live in. In other words, they participate in what could be called mini history lessons.

2.1.6. Name: reader

A camouflaging function is also served in this relation because some characters' proper names "conceal the identities of their denotations from the reader" (Gibka, 2019, p. 57). Exactly as in the relation to the user, the onyms that perform this role are *K.*, *W.*, *Agi Hammerthief*, *Dee*, *Ironhammer*, and *Bloodaxe* (Pol. *K.*, *W.*, *Agi Młotokrad*, *Dee*, *Żelazny Młot*, and *Krwawy Topór*).

The second function that emerges in relation to the reader is the humorous role. It is served when onyms, analysed as lexical units, include humorous elements. There are five groups of humorous characters' proper names:

(1) *nomina propria* which can be confused with common nouns (the basic incongruity of the type meaningless — meaningful arises in these units); (2) the same proper names but put in a context which increases the probability of their misinterpretation; (3) appellations with a non-neutral etymological basis, for instance referring to semantic fields like anatomy or sexuality; (4) onyms deprecating the characters they denote; (5) (mis)matched clusters of names, e.g. a first name and a surname. (Gibka, 2018a, p. 58)

The analysed novels include many onyms that sound like common nouns; therefore, it is unlikely that the reader will laugh at them as they get used to them. On the other hand, there are two proper names that belong to the second group. *Rubber Sonky* (Pol. *Sonky Gumka*) is a producer of rubber goods, including condoms, and *Eerie* (Pol. *Dziwniak*) is a rabbit that has human ears growing on its back. Then, the third group includes names: *Colon* (Pol. *Colon*), *Cheery Littlebottom* (also *Miss Littlebottom*; Pol. *Cudo Tyleczek* and *panna Tyleczek*), *Arsehole* (Pol. *Dupek*), and *Bum* (Pol. *Tylek*). These *nomina propria* refer to private parts of the human body, and, apart from *Colon* (which was not translated), they also serve a humorous function in the translation. Next, the fourth group contains onyms *Foul Ole Ron* and *Awkward* (Pol. *Paskudny Stary Ron* and *Niezdara*) because they depreciate the characters they denote (both in the original and the translation). Finally, the fifth group remains empty.

2.2. Momentary functions

The second part of the analysis concentrates on eleven momentary functions performed by characteronyms in six relations.

2.2.1. Name: speaker

The analysis of this relation yielded three momentary functions: the expressive, sociological, and revealing. The first of them emerges when a character's proper name "that is not expressive from the moment of naming is used by the speaker to express his feelings and emotions" (Gibka, 2019, p. 69). "The Fifth Elephant"

includes six onyms used in this way while “Piąty Elefant” includes only one such name. This happens because in the original the characteronyms are marked by italics (*Vimes*, *Carrot*, *Done It*, *Wallace Sonky*, *Sergeant Flint*, and *Dee*) that are not preserved in the translation. However, in one act of using an onym, italics are substituted by ellipses, so the momentary expressive function of the name *Sergeant Flint* (Pol. *Sierżant Flint*) is preserved:

<p>‘And I shall rely on you, corporal, to let me know if Sergeant Flint has any trouble.’ ‘Sergeant Flint,’ said Nobby, in a little voice. ‘I know he’s a troll, but I won’t have it said I’m an unfair man.’ ‘Sergeant <i>Flint</i>.’ ‘I knows I can rely on you, corporal.’ ‘<i>Sergeant Flint</i>.’ ‘That will be all. I’ve got to go and see his lordship in an hour and I want some time to think. That’s what my job is, thinking.’ ‘<i>Sergeant Flint</i>.’ ‘Yes. I should go and report to him if I was you.’ (Pratchett, 1999, p. 133)</p>	<p>– I polegam na was, kapralu, że zameldujecie mi, gdyby sierżant Flint miał jakieś kłopoty. – Sierżant Flint... — powtórzył Nobby słabym głosem. – Wiem, że to troll, ale nikt mi nie zarzuci, że jestem człowiekiem niesprawiedliwym. – Sierżant... Flint... – Wiem, że mogę na was liczyć, kapralu. – Flint... sierżant... – To chyba wszystko. Za godzinę wychodzę na spotkanie z jego lordowską mością i muszę trochę pomyśleć. – Sierżant Flint... – Tak. Na waszym miejscu poszedłbym się u niego zameldować. (Pratchett, 1999/2013, pp. 96–97)</p>
---	---

Secondly, when the proper name used indicates the speaker’s social superiority or inferiority or social, group, or national affiliation, the sociological function appears (Gibka, 2019, p. 68). In the universes of the analysed novels, one can find a group of surgeons all called Igor. These men are extremely skilful with needles but not so skilful with their own tongues as all of them have a characteristic speech impediment. Therefore, when the onyms *Marthter Wolfgang*, *Marthter Thleeph*, *Mithter Crapanthy*, and *M’th Prodzky* are pronounced in such a way, there is no doubt they are uttered by an Igor. However, in “Piąty Elefant”, these names are partially translated, and two of them (*pan Wolfgang* and *pan Prodzky*) lose the sociological function as the mispronounced sounds disappear in the translation.

Thirdly, the revealing function is served when “a piece of information about the speaker is revealed by the name he uses” (Gibka, 2019, p. 69). There are five such acts of using an onym in the original, and all of them are preserved in the translation. One of them occurs when Lady Serafine tries to say “Lord V... Ve...” (Pratchett, 1999, p. 253), and another person utters the name *Vetinari* for her. This demonstrates how much Serafine, being a werewolf, hates the word *vet*.

2.2.2. Name: situational context of using the name

Because one of the examined onyms “is used to create or reinforce a certain atmosphere” (Gibka, 2019, pp. 69–70), the conative function emerges. Corporal Nobbs is almost always addressed or talked about in a condescending way. However, when he leads a picket after establishing the Guild of Watchmen and becoming its president, he is referred to as *Guild President C. W. St J. Nobbs* (Pratchett, 1999, p. 329). The name preserves this function in the translation.

2.2.3. Name: denoted character

In this relation, three functions emerge. First, the momentary sociological role occurs when the affiliation or position of the denoted character is not pointed to from the moment of naming but only in an individual use of the name. An interesting phenomenon occurs when the exhausted Commander of the Watch, the Duke of Ankh, Sir Samuel Vimes is in hot pursuit of an insane werewolf.

The new street was wider, busier, and there were a number of elegant coaches moving slowly through the crowds. Of course... the coronation. But that belonged to the world of the Duke of Ankh and, right now, he wasn't here. There was only *Sam Vimes*, who didn't much like coronations. (Pratchett, 1999, p. 429)

In this moment, Vimes leaves all his titles, positions, and ensuing duties behind and is simply a human being with a task to accomplish. The exact same situation appears in the studied translation.

Second, the conative function is served when the denoted character reacts to a use of their name (cf. Gibka, 2019, p. 70). “The Fifth Elephant” includes seven such occurrences, and all of them are preserved in “Piąty Elefant”. One of the figures who reacts is Corporal Nobbs. He tells Captain Colon not to call him *Nobby* but *Mister Nobbs* (Pol. pan Nobbs) when the man annoys him with his condescending behaviour (Pratchett, 1999, p. 194).

Finally, onyms used to voice the denoted character's feelings toward them serve the expressive function. In the analysed novels, there are two proper names uttered in this manner:

Willikins ushered in a small thin man (...)

‘I am so sorry to disturb your grace...’

Vimes laid down his knife. He'd been peeling an orange. Sybil insisted he eat fruit.

‘Not your grace,’ he said. ‘Just Vimes. Sir Samuel, if you must. Are you Vetinari's man?’ (Pratchett, 1999, p. 71)

Here, *Vimes* is used by its bearer to show his preference for his surname over his titles, and *Sir Samuel* is used to indicate which of his titles the man dislikes the least. Both characteronyms preserve this function in the translation.

2.2.4. Name: recipient

Both “The Fifth Elephant” and “Piąty Elefant” include the proper names of fourteen characters that cause reactions from recipients and, therefore, serve the conative function (cf. Gibka, 2019, p. 70). The reactions are diverse; for example, the name *Serafine* elicits a question about the denoted character’s identity (Pratchett, 1999, p. 48), and the use of the name *Lord Vetinari* makes two werewolves (the Baron and the Baroness von Uberwald) growl (Pratchett, 1999, p. 255). All reactions in the original and in the translation are the same.

Another function that occurs in relation to the recipient is the revealing role.

Vimes picked up a groaning dwarf. ‘Who did this?’ he demanded. ‘I’m not in the mood for being messed around. Come on, I want a name!’

‘Agi Hammerthief,’ muttered the dwarf, struggling.

‘All right,’ said Vimes, letting him go. ‘Write that down, Carrot.’ (Pratchett, 1999, p. 23)

This use of *Agi Hammerthief* shows that Vimes does not know the dwarfish culture well. The man believes the name to denote a real dwarf, but the onym denotes a mischievous spirit living in mines (Pratchett, 1999, p. 23). The situation is translated without any changes that would cause the function to disappear.

2.2.5. Name: author

The revealing role is also served in relation to the author. In “The Fifth Elephant”, there appears a use of *Constable Visit* that shows the author’s mistake. It happens when, despite having been demoted to lance-constable, Visit is referred to as *Constable Visit* before being reinstated (Pratchett, 1999, p. 129). The function is lost in “Piąty Elefant” because the surname is used without the rank (Pratchett, 1999/2013, p. 93).

2.2.6. Name: reader

In this relation, characteronyms that do not have permanent humorous elements but receive such elements in individual uses and names that serve the permanent humorous function but receive new humorous elements perform the momentary humorous role. The original includes four such onyms and the translation two. Firstly, the following use of the name *Colon* might highlight the fact that the word colon refers to the main part of the large intestine.

‘Colon, Colon, Colon! Out! Out! Out!’, shouted Reg Shoe happily, waving his placard.

‘That doesn’t sound right, Reg’, said Nobby. ‘Sounds like surgery’. (Pratchett, 1999, p. 329)

It may also point to the activity of defecating. Therefore, the neutral-not neutral incongruity of the name *Colon* is emphasized by the context in which the

name appears (the onym not only belongs to the third group of humorous characteronyms but also to the second one). This function of this name is lost in “Piąty Elefant” because the name is not translated. Secondly, the onym *Mr Right Amount* receives the high value-low value incongruity in the following use:

The young woman stood on a corner in the Shades. Her general stance indicated that she was, in the specialized patois of the area, a lady-in-waiting. To be more precise, a lady-in-waiting for Mr Right, or at least Mr Right Amount. (Pratchett, 1999, p. 34)

Therefore, juxtaposed with the onym Mr Right, the name deprecates its denoted character (third group). Again, this function is lost in translation; this time, the reason for the loss is that the onym undergoes the process of appellativization and appears as a phrase “mężczyzna dysponujący odpowiednią gotówką” (literally “a man with enough cash”; Pratchett, 1999/2013, p. 24). Thirdly, when Lady Margolotta says: “My name, in the short form, is Lady Margolotta Amaya Katerina Assumpta Crassina von Uberwald, and I am a vampire...” (Pratchett, 1999, p. 392), her long name appears in a context releasing the humour (short vs. long). Similarly, the name *Bum* also appears in a humorous context when used in the sentence “Bum talked” (Pratchett, 1999, p. 191). Both situations occur also in “Piąty Elefant”, so the function of these two nomina propria is preserved.

3. FUNCTIONS ADDED

Apart from the functions preserved, some characters’ proper names in “Piąty Elefant” also serve other roles that do not appear in the original. These added functions will be discussed in this section.

Firstly, the name *Funkcjonariusz Rzygacz* (org. *Constable Downspout*) performs the permanent humorous function in relation to the reader. The word *rzygacz* derives from the word *rzygać*, which means ‘to puke’; therefore, the onym belongs to the third category of humorous names as it possesses the neutral-not neutral incongruity. This role was added because a name of neutral etymology was substituted with one whose etymology is not.

Secondly, the momentary humorous function in relation to the reader is served in the translation by one new onym — *Sam*. This happens because the first name coincides with the Polish common noun *sam*, which means ‘alone’, ‘oneself’, or ‘on one’s own’. Thus, every use of *Sam* in which the substitution of the onym with the words ‘alone’, ‘oneself’, or the phrase ‘on one’s own’ changes the meaning of the situation is potentially humorous. There are six such instances, for example: “Afterwards, a thoughtful Sam Vimes stepped out into the coach yard. An Igor was already loading the luggage” (Pratchett, 1999, p. 416), which was translated into “Po chwili zamyślony Sam Vimes wyszedł na dziedziniec. Igor ładował już

bagaże do powozów” (Pratchett, 1999/2013, p. 302). In “Piąty Elefant”, it can be read that Vimes alone or Vimes himself stepped out. The probability of humorous interpretation increases when Vimes is actually alone: “There was only Sam Vimes, who didn’t much like coronations” (Pratchett, 1999, p. 429) and when the first name in question is found at the beginning of a sentence, where a common noun would also be written with a capital letter: “Sam Vimes awoke to the smell of hot fat” (Pratchett, 1999, p. 413).

Lastly, the translation includes four characters’ proper names that serve the momentary sociological function in relation to the speaker (a function that they do not serve in the original). Three onyms do not appear in “The Fifth Elephant” at all; they occur only in “Piąty Elefant”. The name *B’hrian Bloodaxe* is translated as *B’hrian Krwawy Topór*, which includes the letter ‘w’, which in turn is mispronounced by Lady Margolotta. Therefore, when she utters the onym, it becomes *B’hrian Krvavy Topór*, and the translated novel receives an additional onym that serves the momentary sociological role (see Pratchett, 1999/2013, p. 178). The rest of the new nomina propria appear also because of the manner in which Lady Margolotta speaks. In her mouth, *Wolfgang* becomes *Volfgang* but only in the translation as Lady Margolotta does not mispronounce this particular name in the original. Similarly, she does not mispronounce the word *Überwald* when introducing herself in the original (Pratchett, 1999, p. 392), but she does when doing so in the translation: “*lady Margolotta Amaya Katerina Assumpta Crassina von Überwald*” (Pratchett, 1999/2013, p. 285). Finally, another onym serves the momentary sociological function in the translation because Polish nouns and onyms are declined. Therefore, *Lord Vetinari* appears sometimes as *lordowi Vetinari*, which is pronounced by Lady Margolotta as *lordovi Vetinari* (Pratchett, 1999/2013, p. 317).

4. CONCLUSIONS

The analysis of characters’ proper names in “The Fifth Elephant” and “Piąty Elefant” showed that both onymic sets serve twelve permanent and eleven momentary functions. It is the permanent sociological role in relation to the denoted character that is performed by the greatest number of onyms. This might not be surprising as the plot revolves around City Watch guards and a diplomatic mission. The numbers of characteronyms serving all permanent and momentary functions are illustrated in Figure 3 and 4 respectively.

The green colour represents the number of proper names serving the function in the original. The blue colour shows how many names have preserved the function in the translation. Finally, the orange colour is used for the names that do not perform the function in the original but perform it in the translation.

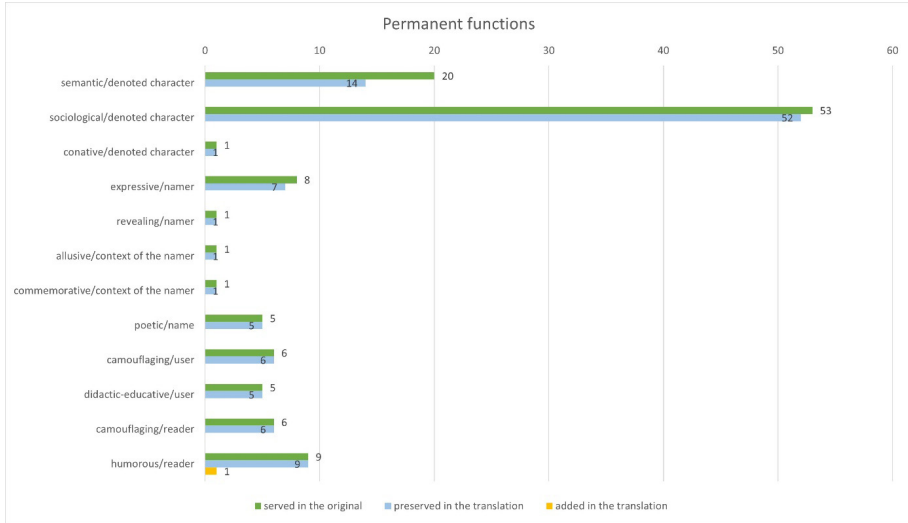

Figure 3. Permanent functions of characteronyms in the analysed novels

Figure 4. Momentary functions of characteronyms in the analysed novels

No function is entirely lost in the translation. However, four permanent and four momentary functions are partly lost in the translation. One of the reasons for

these losses is that some characteronyms, for instance, *Vimesy* and *Commander Sam Vimes*, do not appear in “Piąty Elefant”. Other onyms, e.g. *Mr Right Amount*, are lost due to the process of appellativization. Some names, like *Wolfgang* and *Colon*, lose their functions because they are not translated, and some nomina propria, for example, *Done It* and *Carrot*, lose their functions due to the fact that the manner in which they are written changes. Furthermore, *Marthter Wolfgang*’s and *M’th Prodzky*’s functions depend on the inclusion of the letter ‘s’, which disappears in the translation. Finally, one onym — *Constable Visit* — is used in “Piąty Elefant” with a different rank.

On the other hand, three functions are gained by some characters’ proper names in the translation. This happens because one neutral name becomes not neutral, one name taken over without any changes coincides with a Polish common noun, and four names include consonants mispronounced by the speaker.

The theory of two acts has proved to be a fruitful choice for the analysis; it might even be said that the theory is uniquely useful because no other approach or study would enable a complete and coherent analysis of the functions served by characteronyms in “The Fifth Elephant” and its Polish translation. The names studied perform a total of twenty-three functions, with some differing greatly from each other while others are very similar. It is therefore very important to have clear definitions of all functions and to understand the distinctions between them. Otherwise, the analysis would not be complete or would contain errors, such as recognising one function as another or combining two different functions into one. Additionally, that would make it impossible to compare the novel with its translation, whose analysis, incidentally, would also be incomplete or erroneous. The first typologies of functions of characteronyms published in Polish and English appeared in 1970 and 1959 respectively (Wilkoń, 1970; Rudnyckyj, 1959). Neither would suffice for the analysis of the material chosen for this study; the first identifies only six functions, and the latter distinguishes only four. Moreover, Rudnyckyj does not define the functions he proposes. A study that develops Rudnyckyj’s classification includes twelve functions, but none of them are defined, and no distinctions between the functions are provided (Gerus-Tarnawecky, 1968). Among other publications in which long lists of functions are proposed, one could mention articles by Ashley (1987) and Windt (2005). However, these works also do not include definitions or a differentiation. The issue of presenting a complete list of functions of proper names in literature was at one point quite aptly described by Windt-Val as “more or less never-ending” (2012, p. 278). Nevertheless, no matter the number of functions identified, none can be recognised as being served by any names unless they are clearly defined and differentiated from other functions. One other aspect that distinguishes the theory of two acts from other approaches is that the functions were divided into two main types: permanent and momentary, which is

one of the crucial elements allowing for complete and comprehensible analyses of “The Fifth Elephant” and “Piąty Elefant” as well as of other novels by Pratchett (examined in, for example, Gibka, 2018b, 2019, 2020).¹ While characteronyms in some novels might only serve up to six permanent functions, Terry Pratchett used the onymic strata of his works so masterfully that such short typologies of functions do not allow for the comprehensive analyses of his books.²

REFERENCES

- Ashley, L. (1987). Mudpies which endure: onomastics as a tool of literary criticism. In G. Alvarez-Altman & F. Burelbach (Eds.), *Names in literature: essays from Literary onomastics studies* (pp. 11–34). Lanham: University Press of America.
- Biołik, M. (Ed.). (1993). *Onomastyka literacka* [Literary onomastics]. Olsztyn: Wydawnictwa Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie.
- Boyadzhieva, E.B. (2017). Name Symbolism and the Bulgarian Translations of Terry Pratchett’s Discworld Characters. *World Science*, 8(24), Vol. 2, 16–31.
- Bremer, D., & Mirto, M. (Eds.). (1999–2023). *il Nome nel testo — Rivista internazionale di onomastica letteraria* [the Name in the Text — International Journal of Literary Onomastics]. Edizioni ETS.
- Farkas, T. (2022). Names and naming and their cultural context in Terry Pratchett’s Discworld. In O. Felecan & A. Bugheșiu (Eds.), *Name and Naming: Proceedings of the Fifth International Conference on Onomastics “Name and Naming”: Multiculturalism in Onomastics* (pp. 965–972). Cluj-Napoca: Editura Mega. <https://doi.org/10.30816/ICONN5/2019/75>
- Felecan, O. (Ed.). (2018). *Onoma 53. Journal of the International Council of Onomastic Sciences*. <https://doi.org/10.34158/ONOMA.53/2018>
- Gerus-Tarnawecky, I. (1968). Literary Onomastics. *Names*, 16(4), 312–324. <https://doi.org/10.1179/nam.1968.16.4.312>
- Gibka, M.K. (2016). The Momentary Sociological, Camouflaging, Conative and Poetic Functions of Characters’ Proper Names in the Polish Translation of “Harry Potter”. In E. Kujawska-Lis & I.A. NDiaye (Eds.), *Komunikacja międzykulturowa w świetle współczesnej translatoologii. Tom 6: Teoretyczne i praktyczne aspekty przekładu literackiego* (pp. 93–107). Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.
- Gibka, M.K. (2018a). Functions of characters’ proper names in novels. *Onoma*, 53, 49–66. <https://doi.org/10.34158/ONOMA.53/2018/4>
- Gibka, M.K. (2018b). The functions of characters’ proper names in Men at Arms by Terry Pratchett. *Acta onomastica*, 59, 54–68. <https://asjournals.lib.cas.cz/actaonomastica/article/uuid:96d9e229-18eb-4af6-993a-800e8fa80923>
- Gibka, M.K. (2019). *Literary Onomastics: A Theory*. Łódź: ArchaeGraph.
- Gibka, M.K. (2020). The Functions of Characters’ Proper Names in Feet of Clay by Terry Pratchett. In L. Balode & K. Čīšangs (Eds.), *Onomastic Investigations II* (pp. 81–94). Riga: Latvian Language Institute, University of Latvia.
- Journal of Literary Onomastics*. (2011–2019). The College at Brockport: State University of New York.

¹ A much more extensive overview of approaches to the issue of functions of proper names in novels can be found in Gibka (2019, pp. 13–45).

² On Pratchett’s skills in naming and using names see, for instance, Boyadzhieva, 2017; Farkas, 2022; Manova-Georgieva, 2020.

- Kęsikowa, U. (1988). Funkcja dydaktyczna nazewnictwa w powieściach dla młodzieży [The didactic function of proper names in young adult novels]. In E. Homa (Ed.), *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej. Materiały z VI Konferencji Onomastycznej* (pp. 81–86). Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Kohlheim, V., & Kohlheim, R. (2019). *Der Name in der Literatur* [The name in literature]. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Kuffner-Obrzut, K. (2003). Nazwy osobowe w wybranych utworach Małgorzaty Musierowicz [Proper names in chosen works by Małgorzata Musierowicz]. In M. Biolik (Ed.), *Metodologia badań onomastycznych* (pp. 485–498). Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Manova-Georgieva, Y. (2020). What's Behind a Name? Origins and Meaning of Some of the Recurrent Characters in Terry Pratchett's Discworld. *ELOPE: English Language Overseas Perspectives and Enquiries*, 17(2), 165–176. <https://10.4312/elope.17.2.165-176>
- Pratchett, T. (1999). *The Fifth Elephant*. London: Corgi Books.
- Pratchett, T. (2013). *Piąty Elefant* [The Fifth Elephant] (P. Cholewa, Trans.). Warszawa: Prószyński i S-ka. (Original work published 1999)
- Rudnyckyj, J.B. (1959). Functions of Proper Names in Literary Work. In P. Böckmann (Ed.), *Stil- und Formprobleme in der literatur* (pp. 378–383). Heidelberg: Carl Winter.
- Rutkowski, M. (2001). *Mikrotoponimia przestrzeni wspinaczkowej. Studium socjoonomastyczne* [Microtoponymy of climbing space. A socioonomastic study]. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Smith, G.W. (2021). *Names as Metaphors in Shakespeare's Comedies*. Wilmington: Vernon Press.
- Smith, G., & Debus, F. (Eds.). (2005). *Onoma 40. Journal of the International Council of Onomastic Sciences*. <https://doi.org/10.2143/ONO.40.0.2033067>
- Wilkoń, A. (1970). *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego* [Names in works by Stefan Żeromski]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Windt, B. (2005). An overview of literary onomastics in the context of literary theory. *Onoma*, 40, 43–63.
- Windt-Val, B. (2012). Personal names and identity in literary contexts. *Oslo Studies in Language*, 4(2), 273–284.

SUMMARY

This study is devoted to the issue of the functions served by characters' proper names in novels and their translations. The works of art chosen for analysis are Terry Pratchett's "The Fifth Elephant" and the Polish translation of this book entitled "Piąty Elefant." The main thesis of this article is that some characteronyms no longer serve the onymic functions in the translation which they perform in the original. Moreover, some proper names receive additional functions in the translation that they do not serve in the original. The author's aim is to compare the functions served by characteronyms in the two books and identify which functions are preserved in the translation, which are lost, and which are added as well as to determine the reasons why some onyms lose their functions. The method chosen to conduct the research is the theory of two acts in which the functions of characteronyms are recognized and defined on the basis of the naming act and the act of using a name in the novel. Thus, they are divided into two groups of functions: permanent and momentary. The examination showed that both onymic sets serve twelve permanent and eleven momentary functions, so no function is entirely lost in the translation. Nevertheless, four permanent and four momentary functions are partly lost in the translation.

NAZWY WŁASNE W PRZEKŁADZIE FILMOWYM: „ZA JAKIE GRZECHY, DOBRY BOŻE?”

Słowa tematyczne: nazwy własne w przekładzie, przekład filmowy, translatoryka, onomastyka stylistyczna

1. WPROWADZENIE

Artykuł ma na celu opis oraz ocenę postępowania z nazwami własnymi w polskiej wersji słynnej francuskiej komedii filmowej „Qu’est-ce qu’on a fait au Bon Dieu?” (de Chauveron, 2014). Materiał badawczy został wybrany ze względu na różnorodność funkcji pełnionych przez onimy, a zwłaszcza pewne nietypowe zastosowania antroponimów. Zaproponowana metoda krytyczna uwzględnia złożoną naturę onimów, polisemiotyczność badanego utworu, szereg technik, którymi dysponuje tłumacz; wprowadza dwuelementową ocenę postępowania tłumacza. Analiza zostanie poprzedzona omówieniem podstaw teoretycznych.

2. FILM I PRZEKŁAD FILMOWY

Film jest gatunkiem tekstu audiowizualnego, czyli takiego, w którym sens współtworzą elementy werbalne (wypowiedzi postaci i głos z offu, słowa widoczne na ekranie, np. napisy na szyldach, budynkach) oraz niewerbalne (obrazy i dźwięki, zwłaszcza muzyka i efekty specjalne), docierające do odbiorcy kanałami wizualnym i akustycznym (Zabalbeascoa, 2008, s. 21–37). Waga poszczególnych elementów może być różna w zależności od utworu, a relacje pomiędzy nimi mogą mieć różnoraki charakter, np. substytucyjny, komplementarny, uzupełniający, paralelny, sprzeczny (Tomaszkiewicz, 2006, s. 58–63); jedno i drugie powinno zostać uwzględnione w przekładzie oraz w krytyce przekładu. Chociaż tłumacz filmowy, zwany też dialogistą, przekłada tylko elementy werbalne, przede wszystkim listę dialogową, musi stale mieć na uwadze polisemiotyczność dzieła. Niekiedy ułatwia mu ona zadanie, np. gdy obraz dopowiada lub wyjaśnia

znaczenie zawarte w warstwie werbalnej, a niekiedy je utrudnia, np. uniemożliwiając zastosowanie technik takich jak zastąpienie czy opuszczenie. W ciągu ponad stu lat rozwoju przemysłu filmowego wykształciły się trzy typy przekładu: napisy, dubbing, wersja lektorska, a każdy z nich narzuca tłumaczowi inne ograniczenia. W każdym z wypadków przełożony tekst powinien być łatwy do zrozumienia dla projektowanego — zazwyczaj masowego — odbiorcy, ponieważ w trakcie jednego seansu ma on niewiele czasu na jego percepcję i przetworzenie, a przeciętny widz rzadko wraca do tego samego filmu po kilka razy. Specyfika przekładu filmowego sprawia, że częściej niż w innych rodzajach przekładu stosowane są techniki takie jak kondensacja i opuszczenie.

„Qu'est-ce qu'on a fait au Bon Dieu?” to francuska komedia obyczajowa w reżyserii Philippe'a de Chauverona (zarazem współautora scenariusza), która weszła na ekrany kin w 2014 roku i okazała się pod względem finansowym największym sukcesem filmowym tego roku we Francji (12 300 000 sprzedanych biletów), stając się jednym z największych hitów w historii kina francuskiego. W tym samym roku film ukazał się na DVD i Blu-ray, a w 2016 roku został pokazany w głównym kanale telewizyjnym TF1. W 2019 roku miała premierę druga część filmu, „Qu'est-ce qu'on a encore fait au Bon Dieu?”, jego trzecia część, „Qu'est-ce qu'on a tous fait au Bon Dieu?”, pojawiła się w 2022 roku. Tytuły polskich wersji wprowadzonych na rynek przez Gutek Film to odpowiednio: „Za jakie grzechy, dobry Boże?” (premiera kinowa 2014); „I znowu zgrzeszyliśmy, dobry Boże!” (2019); „A oni dalej grzeszą, dobry Boże!” (2022). Jako że w drugiej i w trzeciej części filmu nazwy własne nie pełnią specyficznych funkcji, przedmiotem badania będzie wyłącznie część pierwsza.

Omówiony zostanie przekład w wersji lektorskiej, jednogłosowej, przygotowanej przez Piotra Zielińskiego, odczytanej przez Marka Ciunela, z płyty DVD wydanej przez Gutek Film w 2015 roku. W polskiej praktyce ten typ przekładu wiąże się przede wszystkim z ograniczeniami natury czasowej: w każdej wypowiedzianej kwestii powinien być słyszalny początek i koniec oryginalnej wypowiedzi (izochronia). Oznacza to, że tekst docelowy musi być krótszy od tekstu wyjściowego; przyjmuje się też, że początek i koniec tekstu docelowego powinny być jak najbardziej zbliżone do słyszanych partii tekstu wyjściowego (synchronizacja tekstu). Tak jak w pozostałych typach przekładu audiowizualnego tekst docelowy powinien być zsynchronizowany z obrazem oraz z dźwiękiem filmu, a konkretnie z mimiką, gestami postaci (synchronizacja kinetyczna) i z wydarzeniami przedstawionymi na ekranie (synchronizacja akcji). Opuszczeniom oraz kondensacji poddawane są przede wszystkim wypowiedzi lub ich elementy redundantne i zrozumiałe z kontekstu (wyznaczniki etykiety językowej takie jak powitania, pożegnania, podziękowania, zwroty adresatywne), sygnały spontaniczności (wahania, zdania niekompletne); inne typowe zabiegi to zmiana

nacechowania modalnego oraz siły illokucyjnej, wzmocnienie wyznaczników oralności. Wybiórczość listy dialogowej rekompensują informacje płynące z ekranu (Hołobut, Woźniak, 2017, s. 30–34).

3. KRYTYKA POSTĘPOWANIA Z NAZWAMI WŁASNYMI W PRZEKŁADZIE FILMOWYM

Podczas krytyki przyjmujemy następujące założenia:

I. Nazwa własna ma postać foniczną i graficzną, znaczenie i styl, pozostaje w pewnym związku z nosicielem, budzi asocjacje i konotacje¹, pełni różnorakie funkcje². W badanym materiale zaobserwowano funkcje: ogniskującą, identyfikacyjną, informacyjną (a w jej obrębie kategoryzującą i charakteryzującą), lokalizacyjną, werystyczną, aluzyjną (metonimiczną i metaforyczną), komiczną. W przekładzie w wersji lektorskiej główną postacią nazw własnych jest postać foniczna.

II. W przekładzie i w krytyce przekładu zasadne jest wyodrębnienie makro- i mikronazw³, dokonane na podstawie zasięgu użycia. Do makronazw zaliczymy nazwy o szerokim zasięgu, występujące w wielu tekstach literackich i nieliterackich, w wielu językach, stanowiące element wielu kultur, a zatem mające w momencie tłumaczenia danego tekstu ustaloną formę w języku docelowym. Za mikronazwy uznamy nazwy „lokalne”, których zasięg użycia ograniczony jest do jednego tekstu, języka, kultury, a do innych tekstów, języków, kultur przenoszone są okazjonalnie lub nawet po raz pierwszy. Podział ten nie pokrywa się z podziałem na nazwy autentyczne i nieautentyczne, przeciwstawiającym nazwy literackie nazwom spoza przestrzeni literackiej. Oba zbiory, makro- i mikronazw, są otwarte, a granica między nimi bywa płynna.

III. Tłumacz ma do dyspozycji następujące techniki postępowania z nazwami własnymi:

- tłumaczenie (czyli znalezienie odpowiednika słownikowego);
- przeniesienie (transfer) do tekstu docelowego w postaci niezmienionej (transfer bezpośredni) lub z adaptacją do reguł języka docelowego (transfer pośredni);

¹ Terminy *konotacja* i *asocjacja* stosowane są w językoznawstwie i literaturoznawstwie w bardzo różnych znaczeniach. W niniejszym artykule konotacje będziemy rozumieć jako utrwalone w świadomości powszechnej sądy i wyobrażenia o nosicielu danej nazwy, zaś asocjacje — jako skojarzenia nazwy własnej z innymi nazwami własnymi lub z wyrazami pospolitymi (Kosyl, 1983, s. 14–15).

² W literaturze onomastycznej istnieje wiele modeli typologicznych funkcji nazw własnych, od najbardziej ogólnych po szczegółowe (ich przegląd podaje Rutkowski, 2010, s. 54–65). Gałkowski (2011, s. 335–339) wyróżnia 17 funkcji chrematonimów; w naszej opinii wszystkie można odnieść do pozostałych nazw własnych.

³ Terminy te przyjmujemy za I. Bagajewą (1993), która używa ich w odniesieniu do toponimów. Sądzimy, że można zastosować je także w odniesieniu do antroponimów i chrematonimów.

- wytłumaczenie (objaśnienie) w tekście głównym lub w paratekście;
- zastąpienie ustalonym odpowiednikiem w języku docelowym;
- zastąpienie odpowiednikiem funkcjonalnym;
- zastąpienie inną nazwą własną w języku docelowym, w języku wyjściowym, w innym języku;
- zastąpienie nazwą pospolitą;
- technikę mieszaną (np. transfer bezpośredni i wyjaśnienie);
- opuszczenie.

IV. Metoda krytyczna obejmuje cztery etapy:

1. Analiza postaci fonicznej i graficznej nazwy wyjściowej, jej związku z nosicielem, znaczenia, stylu, funkcji, wzbudzanych konotacji oraz asocjacji.
2. Analiza postaci fonicznej i graficznej nazwy docelowej, jej związku z nosicielem, znaczenia, stylu, funkcji, wzbudzanych konotacji oraz asocjacji.
3. Ustalenie, jaką technikę postępowania z nazwą własną zastosował tłumacz.
4. Ocena postępowania tłumacza, obejmująca dwa elementy: czy zastosował właściwą technikę i czy zastosował ją prawidłowo (np. jeśli poddał obcą nazwę deklinacji, czy deklinacja została przeprowadzona poprawnie; jeśli zastąpił nazwę wyjściową inną nazwą, czy nowa nazwa zachowuje styl i funkcje nazwy wyjściowej).

Krytykę postaramy się przeprowadzić z uwzględnieniem czasu, kiedy powstało tłumaczenie, czyli próbując odtworzyć reakcję polskiego odbiorcy filmu w 2014 roku.

4. POSTĘPOWANIE Z NAZWAMI WŁASNYMI W „ZA JAKIE GRZECHY, DOBRY BOŻE?”

Akcja filmu rozgrywa się w roku 2013. Marie i Claude Verneuil, przedstawiciele starej, tradycyjnej, mieszczańskiej rodziny, mieszkający w wiejskiej rezydencji nieopodal miasteczka Chinon położonego w dolinie Loary, nie są szczęśliwi z matrymonialnych wyborów swoich trzech córek, Isabelle, Odile i Ségolène, które poślubiły kolejno: adwokata arabskiego pochodzenia, muzułmanina; Żyda sefardyjskiego, bezrobotnego przedsiębiorcę; finansistę pochodzenia chińskiego. Całą nadzieję pokładają w najmłodszej córce Laure, lecz ta zakochała się wprawdzie w katoliku, lecz czarnoskórym, pochodzącym z Wybrzeża Kości Słoniowej. Szybko okazuje się, że rasowe, religijne i etniczne uprzedzenia żywią nie tylko państwo Verneuil, lecz prawie wszyscy bohaterowie płci męskiej, czyli trzej zięciowie oraz ojciec kandydata na czwartego zięcia. Treść tych uprzedzeń, ich powtórzenia, wzajemność i różnorakie kombinacje stanowią główny temat filmu oraz źródło komizmu.

4.1. Imiona i nazwiska

Film rozpoczynają retrospekcyjne migawki ze ślubów trzech córek⁴. Po sakramentalnych pytaniach o zgodę na wstąpienie w związek, zadanych przez prowadzącego ceremonię mera, następuje zbliżenie uśmiechniętych twarzy państwa młodych, którzy odpowiadają twierdząco:

FR	PL
(00:00:39) – Monsieur Rachid Abdul Mohammed Benassem, consentez-vous à prendre pour épouse mademoiselle Isabelle Suzanne Marie Verneuil ici présente? – Oui. – Mademoiselle Isabelle Suzanne Marie Verneuil, consentez-vous à prendre pour époux monsieur Rachid Abdul Mohammed Benassem ici présent? – Oui. – Au nom de la loi, je vous déclare unis par le mariage.	– Raszidzie Abdulu Mohammedzie Benassem, czy bierzesz sobie za żonę Isabelle Suzanne Marie Verneuil? – Tak. – Isabelle Suzanne Marie Verneuil, czy bierzesz sobie za męża Raszida Abdula Mohammeda Benassem? – Tak. – Ogłaszam was mężem i żoną.
(00:01:19) – Mademoiselle Odile Huguette Marie Verneuil, consentez-vous à prendre pour époux monsieur David Maurice Isaac Benichou ici présent? – Oui.	– Odile Huguette Marie Verneuil, czy bierzesz sobie za męża Davida Maurice’a Isaaca Benichou? – Tak.
(00:01:46) – Mademoiselle Ségolène Chantal Marie Verneuil, consentez-vous à prendre pour époux monsieur Chao Pierre Paul Ling ici présent? – Oui.	– Ségolène Chantal Marie Verneuil, czy bierzesz sobie za męża Chao Pierre’a Paula Linga? – Tak.

We wszystkich wypowiedziach nazwy osobowe pełnią funkcję identyfikacyjną oraz kategoryzującą: informują o płci postaci, sugerują narodowość.

W pierwszym przypadku wszystkie trzy imiona są charakterystyczne dla społeczności arabskiej lub muzułmańskiej, zwłaszcza *Mohammed*, najczęściej nadawane imię męskie na świecie. Struktura nazwiska jest typowa dla onomastykonu semickiego: zawiera człon *ben* (*ibn* w klasycznym języku arabskim; *ben* lub *bin* w wersjach dialektalnych), czyli ‘syn’ (*Benassem* lub *Ben Assem*, ‘syn Assema’). W wypadku drugiego zięcia najbardziej charakterystycznym hebrajskim

⁴ Warto przy okazji zauważyć, że nie został przetłumaczony znaczący napis z czołówki: „UGC a le plaisir de vous convier à une production de (...)” (‘UGC ma przyjemność zaprosić państwa na film (...)’), nawiązujący, podobnie jak czerpany papier ze złotym motywem dekoracyjnym w tle, do zaproszenia ślubnego.

imieniem jest trzecie, *Isaac*; w ściągniętej formie nazwiska można dostrzec człon *ben* typowy także dla nazwisk hebrajskich (*Benichou*, 'syn Jiszaja'; imię *Jiszaj* nosił ojciec biblijnego króla Dawida). Pierwsze imię trzeciego zięcia, *Chao*, to typowe chińskie imię męskie, równie typowe jest nazwisko *Ling*, natomiast drugie i trzecie imię, wyraźnie francuskie, świadczą o rodzicielskiej woli naturalizacji.

Z kolei imiona córek to typowe imiona francuskie. Uważny odbiorca być może zwróci uwagę na powtórzenie *Marie* jako trzeciego imienia każdej z nich, wynikające zapewne ze zwyczaju nadawania imienia matki jako kolejnego czy też z religijności matki bohaterki.

W tekście docelowym imiona i nazwiska postaci zostały zachowane w wersji oryginalnej i poddane deklinacji. Długość polskich dialogów jest właściwa: dorzucenie jednej sylaby imienia męskiego w wołacz i w bierniku zostało skompensowane usunięciem zwrotów adresatywnych „Monsieur”, „Mademoiselle”.

Polski odbiorca może nie posiadać wiedzy pozwalającej na odczytanie informacji zawartych w antroponimach lub sugerowanych przez nie, zwłaszcza w wypadku zięcia pochodzenia chińskiego. Trzeba jednak podkreślić, że imię i nazwisko jest tylko jednym z elementów charakterystyki bohaterów jako Araba, Żyda, Chińczyka. Najważniejszy komponent tej charakterystyki to wygląd, zwłaszcza w wypadku Chińczyka (dwaj pozostali — obaj typu semickiego — nie różnią się zbyt między sobą, co później celnie podsumowuje kandydat na czwartego zięcia, czarnoskóry Charles Koffi), a w trakcie filmu pochodzenie bohaterów będzie wielokrotnie podkreślane. Warto zauważyć, że imię *Rachid* rozpozna jako arabskie ojciec Charles'a, Iworyjczyk André Koffi, zinterpretuje je jednak zgodnie ze swoją wiedzą o świecie i niechęcią do innych nacji i ras: gdy Marie Verneuil podczas omawiania szczegółów wesela Laure oraz Charles'a napomyka, że w trakcie przyjęcia z okazji ślubu Isabelle i Rachida w ogrodzie rozstawiono namioty, André Koffi rzuca z pogardą, że Beduini, owszem, mogą koczować w namiotach, ale mieszkańcy Abidżanu (stolicy Wybrzeża Kości Słoniowej) mieszkają w domach.

Rodzice poszukujący dobrej partii dla Laure zaaranżowali jej spotkanie z Xavierem Dupuy-Jambardem. Dwuczłonowe nazwisko podkreśla, że młodzieniec pochodzi z arystokratycznej rodziny. Polski odbiorca prawdopodobnie nie zauważy — nie usłyszy — tej cechy (pełne nazwisko może przeczytać w napisach końcowych), lecz dobre pochodzenie młodzieńca jest kilkakrotnie i wyraźnie werbalizowane przez ojca Laure.

Kategoryzującą funkcję imion dostrzegają też sami bohaterowie. Opowiadając rodzicom o wahaniach nad wyborem imienia dla syna, Isabelle wymienia imiona francuskie, *Lucas* albo *Antoine*, natomiast Rachid prowokuje teściów, proponując arabskie imię *Mahmoud*. Na dźwięk tego ostatniego Claude i Marie Verneuil wzdrygają się i protestują. Marie próbuje wyjaśnić swoją reakcję skojarzeniami ze światem zwierzęcym:

FR	PL
(00:03:30) Mahmoud ça doit être pas facile à porter tout de même. Ça sonne un peu mamouth, non?	Imię Mahmud może być kłopotliwe. Brzmi trochę jak mamut.

Gra słów zostaje zachowana w przekładzie dzięki podobieństwu między francuskim i polskim leksemem.

Jak można się domyślić, imiona francuskie budzą w państwu Verneuil głównie pozytywne konotacje, na przykład imię wybrańca Laure — *Charles* — kojarzy się jej ojcu, gaulliście, z imieniem generała de Gaulle'a. Z kolei francuskie podwójne imię *Jean-Jérôme* wzbudza rozbawienie Davida.

Imię psa Verneuilów charakteryzuje jego właściciele jako miłośników wielkiej historii Francji. Mały piesek wabi się *Clovis*; tak nazywał się potężny władca Franków w V wieku. Kontrast między tymi postaciami budzi śmiech. Istnieje polski odpowiednik tego imienia: *Chlodwig*, polski tłumacz zachował jednak formę francuską. W efekcie uzyskany komizm językowy jest niemożliwy do odczytania przez polskiego widza.

4.2. Antroponimy zastępcze

Najciekawszym zjawiskiem onomastycznym w filmie jest zastępowanie imienia lub nazwiska postaci antroponimem związanym z jej narodowością lub rasą jako oznaką pogardy i niechęci.

Zabieg ten stosowany jest już w początkowej części filmu, gdy szwagrowie okazują niechęć wobec perspektywy spotkania na rodzinnej kolacji wigilijnej w posiadłości Verneuilów:

Scena	FR	PL
(00:19:16) David o Chao i Rachidzie:	Y aura Jackie Chan et Arafat?	Z Jackie Chanem i Arafatem?
(00:20:09) Rachid o Chao i Davidzie:	Ne me dis pas qu'il y aura Bruce Lee et Popeck!	Tylko nie Bruce Lee i Woody Allen.
(00:20:13) Chao o Rachidzie i Davidzie:	Y aura Kadafi et Enrico Macias?	Kadafi i skrzypek na dachu?

Chao zostaje określony jako *Jackie Chan* (ur. 1954), aktor i kaskader z Hongkongu, występujący głównie w filmach akcji, oraz jako *Bruce Lee* (1940–1973), amerykański aktor i reżyser pochodzenia chińskiego, mistrz sztuk walk. Rachid — jako *Jasir Arafat* (1929–2004), wieloletni przywódca Organizacji Wyzwolenia Palestyny, i *Muammar Kadafi* (1942–2011), wojskowy dyktator Libii.

David — jako *Popeck* (właśc. Judka Herpstu, ur. 1935), francuski aktor komiczny pochodzenia żydowskiego, i *Enrico Macias* (ur. 1938), francuski piosenkarz pochodzący z rodziny algierskich Żydów.

Zakładając — słusznie — że tylko dwaj aktorzy kina walki i dwaj politycy są szeroko znani w Polsce, zaś mało kto słyszał o francuskich artystach, polski tłumacz zachował nazwiska tych pierwszych, a pozostałych zastąpił innymi postaciami znanych Żydów. *Woody Allen* to amerykański reżyser żydowskiego pochodzenia; *Skrzypek na dachu* to tajemnicza postać ze słynnego musicalu o tym samym tytule, opowiadającego o ubogim mleczarzu i innych Żydach z małego sztetlu; zestawienie reżysera z bohaterem musicalu budzi śmiech. Zrozumienie w ciągu kilku sekund podstawy porównania Davida do amerykańskiego reżysera (*Woody Allen* znaczyłoby błazen) może okazać się zbyt trudne dla przeciętnego widza, natomiast to nietypowe skojarzenie powinno wywołać natychmiastowy efekt komiczny.

Kolejna kpina pada z ust osoby postronnej. Gdy Verneuilowie wraz z czterema córkami i trzema zięciami wchodzą do kościoła na pasterkę, ktoś z obecnych komentuje złośliwie:

FR	PL
(00:35:33) Regarde qui voilà. La famille Benetton.	Patrz, kto przyszedł. Rodzina Benetton.

Mówiącemu nie chodzi oczywiście o włoską rodzinę Benetton, właścicieli firmy odzieżowej. Wypowiedź odsyła do najważniejszej marki grupy Benetton, czyli United Colors of Benetton, znanej na całym świecie, słynnej z bogatej, mocnej kolorystyki eksponowanej w kampaniach reklamowych, w których wielobarwność ubrań łączy się z wielobarwnością ras ludzkich⁵, zgodnie ze sloganem „All the colours of the world”. W 2014 roku we Francji mogło być jeszcze żywe wspomnienie kontrowersyjnej kampanii „Unhate”, z fotografiami przedstawiającymi całujących się oponentów politycznych i religijnych, np. prezydentów USA i Chin — Baracka Obamy i Hu Jintao czy przywódców Korei Północnej i Południowej. W naszym kraju kampanie reklamowe Benettona nie były chyba nigdy bardzo intensywne, tym niemniej istnieje spora sieć sklepów tej marki, a przeciętny polski widz najprawdopodobniej rozszyfruje aluzję.

Nazwiska w funkcji inwektywnej używa też ojciec czterech córek, Claude Verneuil, w odniesieniu do czarnoskórego ojca narzeczonego najmłodszej córki, André Koffiego. Wchodząc wieczorem do sypialni, po zdalnej rozmowie z przyszłymi teściami, burzy się:

⁵ Por. www.benettongroup.com/media-press/image-gallery/institutional-communication (dostęp: 08.02.2022).

FR	PL
(01:03:13) Ils s'incrument à quatre cents et il ne veut rien payer, Amin Dada.	Czterystu gości, a Obama nie da ani grosza.

W tekście wyjściowym Claude Verneuil przywołuje postać krwawego dyktatora Ugandy *Idiego Amina Dady* (1925–2003). O ile geografia, kultura i sytuacja polityczna Czarnej Afryki są dobrze znane przeciętnemu Francuzowi ze względu na kolonialną historię kraju, przeciętny Polak może nie odróżniać poszczególnych państw i ich przywódców. Polski tłumacz zastąpił Amina Dadę *Obamą*. Mulat Barack Obama, prezydent Stanów Zjednoczonych w latach 2009–2017, nie jest wprawdzie odpowiednikiem funkcjonalnym brutalnego dyktatora, lecz najwyraźniej niełatwo było zaproponować czarnoskórego polityka, którego nazwisko brzmiałoby znajomo polskiej publiczności.

Spotkanie twarzą w twarz w połączeniu z koniecznością oddania przyszłym teściom małżeńskiej sypialni i przeprowadzką Verneuilów na strych nie polepszyło stosunków obu ojców. Zagadnięty przez żonę, dlaczego jeszcze nie śpi, Claude Verneuil burczy:

FR	PL
(01:10:47) Quand je visionnise Bocassa dans mon lit, je n'arrive pas à trouver le sommeil.	Wizja Bokassy w moim łóżku spędza mi sen z powiek.

Trudno przypuszczać, żeby *Jean-Bédél Bokassa* (1921–1996), środkowoafrykański dyktator, prezydent, cesarz, był lepiej znany polskim widzom niż Amin Dada, a jednak tłumacz zdecydował pozostawić nazwę oryginalną, uznając być może, że widz jest już oswojony z zabiegiem nazywania bohaterów cudzymi nazwiskami.

Z wątkiem zakwaterowania weselnych gości z Afryki, w tym kuzynów z gałęzi Traoré i Koulibali (typowe nazwiska w społecznościach Mandinga i Bambara), wiąże się użycie pewnego toponimu jako metafory. Na sugestię przyjęcia wszystkich pod swój dach oburzony Claude Verneuil odpowiada:

FR	PL
(01:01:58) Vous imaginez quoi ? Que c'est le château de Chambord ?	Myśli pan, że to Wersal?

W tekście docelowym zauważa się pomysłowe użycie przybliżonego odpowiednika z kultury wyjściowej. Zamek w Chambord to największy obiekt tego rodzaju w dolinie Loary. Odwiedziło go zapewne wielu Polaków masowo zwiedzających ten francuski region, lecz sama nazwa może nie być szybko rozpoznana,

a już z pewnością nie tak szybko jak nazwa słynnego, ogromnego pałacu królewskiego. W polszczyźnie funkcjonuje wprawdzie eponim „wersal” oznaczający przesadną uprzejmość, grzeczność i elegancję, tu jednak jest jasne, że chodzi o inną cechę związaną z pałacem.

Zastępczymi antroponimami potrafi się też posługiwać André Koffi. Przylatującego z Paryża syna wita warknięciem:

FR	PL
(00:26:09) Alors comme ça on vit avec Catherine Deneuve.	Jak się żyje z Catherine Deneuve?

Ma na myśli białą dziewczynę Charles’a, o której dowiedział się od jego siostry. Fakt, że syn jest aktorem, wyjaśnia przywołanie słynnej francuskiej aktorki. Jest ona dobrze znana także w Polsce, więc tłumacz mógł pozostawić jej nazwisko, licząc na to, że wielu widzów zrozumie aluzję.

Kolejne użycie nazwy osobowej w funkcji przezzwiska jest nieco trudniejsze do interpretacji. Po przyjeździe do Chinon, w oczekiwaniu na spotkanie z rodzicami Laure, André Koffi przypomina, że zamierza czynem bronić swojej godności; syn próbuje go uspokoić:

FR	PL
(01:05:46) – A la moindre provoc’, je le cogne. – Papa, s’il te plaît. Tu peux pas être cool pour une fois? – Tu me prends pour qui? Pour l’Uncle Bens?	– Jedna uwaga i wałę w łeb. – Tato, wyluzuj. – Masz mnie za Uncle Bensa?

Uncle Ben’s to znana na całym świecie amerykańska marka ryżu parzonego i innych pokrewnych produktów spożywczych, zwłaszcza sosów, istniejąca od 1946 roku. Na opakowaniach widniało logo przedstawiające twarz przyjaźnie uśmiechniętego czarnoskórego mężczyzny, a nazwa podobno nawiązywała do czarnoskórego farmera z Teksasu produkującego ryż dobrej jakości. Kluczowe dla zrozumienia reakcji ojca Charles’a wydaje się być słowo *uncle* ‘wuj’, ‘wujek’, powszechna w latach 40. XIX wieku w USA forma zwracania się białych osób do czarnych, despektywna, gdyż używana w miejsce formy ‘pan’, nieprzystługującej czarnoskóрым; do kobiet zwracano się per *aunt* ‘ciotka’, ‘ciocia’. Podstawą odmowy identyfikacji z postacią z pudełka ryżu byłaby zatem niezgoda na brak szacunku ze strony białego, na paternalistyczne traktowanie. Można podejrzewać, że ani francuski, ani polski widz nie odczytają w ciągu kilku sekund (czas trwania wypowiedzi) stosownej konotacji. Zamieszanie potęguje fakt, że poprawna wersja nazwy postaci to *Uncle Ben*, a *Uncle Ben’s* to marka ryżu, z drugiej

strony niepoprawna forma *Uncle Bens* być może pozwoli na szybsze skojarzenie z hodowcą ryżu.

Zrozumienie ostatniego przykładu z tej kategorii wymaga znajomości postaci ze świata prawniczego. W przeddzień ślubu obaj ojcowie upijają się wspólnie, zaprzyjaźniają, wymieniają ubraniami, robią awanturę w cukierni i zostają aresztowani. Zięciowie przyjeżdżają na ratunek, adwokat Rachid bezskutecznie próbuje przekonać posterunkowego, żeby wypuścił obu panów. Claude Verneuil liczy na interwencję Rachida, a jej niepowodzenie komentuje:

FR	PL
(01:25:38) J'ai pas dit que c'était Badinter non plus.	Nie mówiłem, że jest jak Erin Brockovich?

Robert Badinter (ur. 1928) to francuski prawnik, wieloletni minister sprawiedliwości Francji i przewodniczący Trybunału OBWE ds. Koncyliacji i Arbitrażu; tu prawdopodobnie oznacza metaforycznie skutecznego mediatora i obrońcę. W Polsce jest raczej nieznany; zastąpienie było zatem konieczne. Erin Brockovich, amerykańska aktywistka, pracownica kancelarii adwokackiej, doprowadziła w 1993 roku do spektakularnego zwycięstwa mieszkańców kalifornijskiego miasteczka w sprawie przeciwko potężnemu koncernowi trującym środowisko. Na kanwie tej historii nakręcono oskarowy film fabularny (2000, tytuł oryginalny i polski „Erin Brockovich”, tytuł francuski „Erin Brockovich, seule contre tous”). Zastanawiające jest jednak postawienie w wersji polskiej pytania, podczas gdy wersja francuska to stwierdzenie. Tłumacz miał być może na myśli niewyparzony język Erin, przez który przegrała przed sądem swoją własną sprawę. Druga możliwość to pomyłka lektora polegająca na odczytaniu zdania twierdzącego z intonacją pytającą.

4.3. Inne onimy

Dwa następne przykłady dotyczą tłumaczenia związków frazeologicznych.

W drodze na rodzinną kolację wigilijną wszystkie trzy córki proszą mężów o ignorowanie zaczepki i prowokacji. Chao dopytuje:

FR	PL
(00:25:00) – Et s'il y a quelqu'un qui balance une vanne sur les Chinois, j'fais quoi? – Ben, tu souris. – Ah, j'fais le Chinois, quoi, en fait.	– A jeśli walną kawał o Chińczykach? – Uśmiechasz się. – Będę udawał Greka.

Stwierdzenie „j’ fais le Chinois”, ‘zachowam się jak Chińczyk’, nawiązuje tu do stereotypu Chińczyka jako osoby nieokazującej uczuć, zwłaszcza negatywnych, ukrywającej emocje pod grzecznym uśmiechem. W Polsce stereotyp ten nie jest powszechnie znany. Tłumacz zastąpił frazę popularnym polskim idiomem o znaczeniu nieco innym — ‘udawać niezrozumienie’ — lecz adekwatnym do sytuacji. Co więcej, komizm został wzmocniony przez postawienie blisko siebie dwóch odległych kulturowo narodowości.

Nieco wcześniej określenia „c’est un truc des chinois”, „jakie to chińskie”, używa David powalony przez Chao ciosem w szyję. Oburzonej szwagierce Chao wyjaśnia: „Si on m’attaque, je me défends. Et oui, il n’est pas marqué tibétain!”, „Gdy mnie atakują, bronię się. Nie jestem Tybetańczykiem” (00:13:31). Dosłowne tłumaczenie tych kwestii powinno być zrozumiałe dla polskiego widza posiadającego ogólną wiedzę o świecie.

Dowiadując się o planowanym małżeństwie najmłodszej córki z czarnoskórym, David dosadnie podsumowuje konsekwencje tego wydarzenia dla rodziców:

FR	PL
(00:52:02) Trois métèques plus un noir, pour les parents, c’est Fukushima.	Czwarty taki zięć to dla rodziców prawdziwa katastrofa.

Metonimiczne wyrażenie „c’est Fukushima” na oznaczenie wielkiej tragedii lub katastrofy powstało we Francji po awarii najwyższego (siódmego) stopnia w japońskiej elektrowni nuklearnej Fukushima nr 1 w prefekturze Fukushima, w 2011 roku⁶. Wyrażenie to nie przeniknęło do Polski. W zbiorowej pamięci Polaków bardziej żywe jest wspomnienie awarii siódmego stopnia w ukraińskiej elektrowni jądrowej w Czarnobylu w 1986 roku, nie powstał jednak żaden związek frazeologiczny oparty na tym toponimie. Polski tłumacz zastąpił francuski idiom leksemem *katastrofa*. Oddaje on znaczenie wypowiedzi Rachida, lecz powoduje utratę efektu stylistycznego. Można go było zachować, wstawiając metaforę apokalipsy, wzmacniającą diagnozę sytuacji jako „końca świata” dla rodziców; uzasadnioną w kontekście religijności Marie Verneuil.

Na zakończenie przyjrzyjmy się dwóm etnonimicznym nazwom ciastek. Uczulając syna na rasizm Francuzów, André Koffi podaje przykład obraźliwej nazwy ciastka; jego córka nie widzi w niej nic uwłaczającego i przytacza nazwę innego ciastka:

⁶ Metonimiczne określanie pewnego zdarzenia poprzez miejsce jego wystąpienia jest zjawiskiem dawnym i uniwersalnym. Przeciwko takiej konceptualizacji mogą jednak protestować mieszkańcy danego obszaru. Protesty tego typu miały miejsce w odniesieniu do wyrażenia ‘katastrofa fukushimska’ (por. Tonaki, 2021).

FR	PL
(00:36:44) – Charles, tu sais que les Français fabriquent des desserts qu'ils appellent tête de nègre? (...) – Moi, je connais un gâteau qu'on appelle un congolais.	– Charles, wiesz, że Francuzi mają deser, który nazywają głowa murzyna? (...) – Jest ciastko o nazwie kongijka.

La tête de nègre, dosłownie ‘głowa Murzyna’, to okrągła beza z kremem albo bitą śmietaną, oblana czekoladą albo obtoczona w wiórkach czekoladowych; w drugiej dekadzie XXI wieku nazwa ta została zastąpiona określeniem *la tête au chocolat* (‘głowa czekoladowa’) oraz *le meringue au chocolat* (‘beza czekoladowa’). W Polsce takie ciastko nie występuje. W afrykańskim polu leksykalnym mieszczą się ciasta: piersi (rzeczownik niekiedy występuje w wersji wulgarnej) murzynki, murzynek i mulatek. W tym wypadku nie można jednak było użyć żadnego z polskich przybliżonych odpowiedników, ponieważ mają inny kształt, a *la tête de nègre* pod koniec filmu pojawia się na ekranie, wystawiona na witrynie cukierni, wyraźnie widoczna jako ciemnobrązowa kulka. Tłumaczenie dosłowne było tu najlepszym rozwiązaniem. Drugi wypiek, *le congolais*, nazywany też *le rocher coco* (‘skała kokosowa’), to upieczone na blasze małe spiczaste ciasteczko z wiórków kokosowych, cukru, ubitych białek i żółtek. W Polsce jest znane pod nazwą kokosanka. W filmie musiało się jednak pojawić odniesienie do etnonimu. Dosłowne tłumaczenie z lekką modyfikacją wydaje się słusznym zabiegiem; zmiana rodzaju gramatycznego na żeński sprawiła, że nazwa brzmi bardziej naturalnie po polsku, a zarazem podkreśliła fakt, że siostra Charles’a nie czuje się obrażona mimo aluzji do jej płci.

5. PODSUMOWANIE

Film „Qu’est-ce qu’on a fait au Bon Dieu?” Philippe’a de Chauverona obfituje w nazwy własne pełniące różnorakie funkcje: identyfikacyjną, kategoryzującą, charakteryzującą, aluzyjną; antroponimy stosowane jako inwektywy budują efekty komiczne. Zabiegi typowe dla przekładu w wersji lektorskiej — opuszczenia i kondensacje — nie dotknęły warstwy onimicznej utworu: prawie wszystkie nazwy własne zostały przeniesione, w taki czy inny sposób, do tekstu docelowego. Moim zdaniem polski tłumacz Piotr Zieliński bardzo dobrze poradził sobie z oddaniem znaczenia, funkcji i stylu nazw własnych, przenosząc je do polskiej wersji w postaci niezmienionej lub z lekką modyfikacją, zastępując odpowiednikami z kultury wyjściowej lub z kultury trzeciej, amerykańskiej, lepiej znanymi polskiemu odbiorcy. Tylko w jednym przypadku — „c’est Fukushima” > „to

katastrofa” — doszło do utraty efektu stylistycznego; również w jednym — do utraty efektu komicznego, gdy pozostawienie imienia psa w wersji oryginalnej uniemożliwiło polskiemu widzowi zauważenie nawiązania do imienia władcy Franków; błąd ten został poprawiony w przekładach kolejnych części trylogii.

Dostrzeżenie funkcji kategoryzującej poszczególnych elementów wielokulturowego onomastykonu oraz przeprowadzenie skojarzeń pozwalających na dostrzeżenie i zrozumienie komizmu budowanego przez nazwy własne może przekraczać możliwości przeciętnego widza. Żeby to sprawdzić, należałoby przeprowadzić szczegółowe badania recepcji metodą wywiadów lub sondaży, jako że spontaniczne wypowiedzi odbiorców na portalach internetowych takich jak Filmweb nie zawierają opinii o przekładzie nazw własnych. Badania tego typu, czas- i kosztochłonne, to rzadkość. W tym wypadku, tak jak w wielu innych dotyczących krytyki przekładu filmowego, badacz jest zmuszony poprzestać na własnej intuicji, na domyślnym obrazie odbiorcy, na przybliżeniach.

LITERATURA

ŹRÓDŁA

- de Chauveron de, Ph. (2014). *Qu'est-ce qu'on a fait au Bon Dieu?* [Film]. Gutek Film.
de Chauveron de, Ph. (2015). *Za jakie grzechy, dobry Boże?* [Film; Piotr Zieliński, tłum.]. Gutek Film.

OPRACOWANIA

- Bagajewa, I. (1993). O nazwach geograficznych w ujęciu translatorycznym [About geographical names from a translator's perspective]. W: F. Grucza (red.), *Przyczynki do teorii i metodyki kształcenia nauczycieli języków obcych i tłumaczy w perspektywie wspólnej Europy* (s. 111–117). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Gałkowski, A. (2011). *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim* [Chrematonyms in the cultural-functional context. An onomastic comparative study based on Polish, Italian and French resources] (wyd. 2). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Hołobut, A., Woźniak, M. (2017). *Historia na ekranie. Gatunek filmowy a przekład audiowizualny* [History on screen: film genre in audiovisual translation]. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kosyl, C. (1983). *Forma i funkcja nazw własnych* [Form and function of proper names]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Rutkowski, M. (2010). Problem funkcji nazw własnych w onomastyce. Przegląd stanowisk [Problem of proper names' functions in onomastics. Overview of the positions]. *Conversatoria Linguistica*, 4, 54–65.
- Tomaszkiewicz, T. (2006). *Przekład audiowizualny* [Audiovisual translation]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Tonaki, Y. (2021, 26 marca). La Catastrophe de Fukushima existe-t-elle ? Vers une autre conceptualisation de la catastrophe. *Philosophy World Democracy*. <https://www.philosophy-world-democracy.org/articles-1/la-catastrophe-de-fukushima>
- Zabalbeascoa, P. (2008). The nature of the audiovisual text and its parameters. W: J. Díaz-Cintas (red.), *The Didactics of Audiovisual Translation* (s. 21–37). John Benjamins Publishing Company.

SUMMARY

PROPER NAMES IN FILM TRANSLATION: “QU’EST-CE QU’ON A FAIT AU BON DIEU?” IN POLISH

The paper aims to describe and evaluate the handling of proper names in *Za jakie grzechy, dobry Boże?*, the Polish version of one of the French highest-grossing movies “Qu’est-ce qu’on a fait au Bon Dieu?” by Philippe de Chauveron, 2014. The English title of this comedy was “Serial (Bad) Weddings.” The study material was chosen because of the variety of functions performed by proper names, especially the use of anthroponyms as invectives in order to produce a comic effect. Nine techniques for dealing with proper names have been identified: translation, transfer, explanation, replacement by an established equivalent in the target language, replacement by a functional equivalent, replacement by another proper name, replacement by a common name, use of two or more techniques, omission. A two-part evaluation of the translator’s conduct has been applied: followed by the determination of whether he used the correct technique, determination whether he applied it correctly. The proposed critical method takes into account the complex nature of proper names (its phonic and graphic form, meaning, style, function, relation to the bearer) as well as the polysemiotic nature of the film. It was concluded that the Polish translator Piotr Zielinski, author of the voiceover version, succeeded in conveying the meaning, function and style of proper names.

Keywords: proper names in translation, film translation, onomastics, translation studies

ETNONOMASTICKÉ TERMÍNY V PERSPEKTÍVE SLOVENSKEJ ONOMASTIKY*

Kľúčové slová: slovenské onomastické termíny, etnonymum, etnické meno, neoficiálne (živé) etnonymum, prezývkové etnonymum

1. ÚVOD

Nadväzujeme na štúdiu „Onomastické termíny obyvateľské meno, katojkonymum a demonymum“ (Valentová, 2023) a pokúsime sa charakterizovať onomastický termín *etnonymum* a jeho synonymné termíny, ktorými sa označujú vlastné mená národov (etnik), etnických skupín a kmeňov. Prioritne vychádzame z ich používania a chápania v slovenskej onomastike, ale z komparatívneho dôvodu uvádzame vnímanie týchto termínov aj v niektorých iných, najmä slovanských onomastikách. Etnonymá sa v rámci systematického triedenia termínov podľa objektov a javov označovaných vlastnými menami zaraďujú ku *skupinovým antroponymám* a z hľadiska hyperonymicko-hyponymických vzťahov sú na rovnakej hierarchickej úrovni s termínmi *obyvateľské meno*, *rodinné meno* a *rodové meno*, porov. príručky slovanskej a nemeckej onomastickej terminológie „Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky“ (Svoboda a kol., 1973, s. 43–47; ďalej ZS) a „Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika“ (Vidoeski a kol., 1983, s. 89–93; ďalej OS). Rozdielne nazeranie na status tohto druhu lexikálnych jednotiek spôsobuje aj kolísanie pravopisu začiatkových písmen v slovenčine v užívateľskej praxi nielen v obyvateľských menách, ale aj v etnonymách, a to najmä v tzv. *neoficiálnych*, resp. *živých etnonymách* (podobne ako v *živých obyvateľských menách* alebo *obyvateľských prezývkach*). Ako sme už uviedli v predchádzajúcom príspevku (Valentová, 2023, s. 330), hoci písanie veľkých písmen je vec konsenzu a napríklad v nemčine nemusí byť príznakom propriálnosti, v slovenskom

* Štúdiá bola vypracovaná v zmysle cieľov vedeckého projektu VEGA č. 1/0269/24 Slovenská onomastická terminológia v medzinárodnom kontexte a komparácii. O preferovaní podôb *etnonomastika*, *etnonomastický* (nie *etnonomastika*, *etnonomastický*) bližšie I. Valentová (2023, s. 331).

pravopise a hlavne pri vyučovaní (v pedagogickej praxi) sa tento príznak ustálil ako prioritný napriek tomu, že osvojovanie si podstaty vlastných mien by malo viesť od poznávania obsahovej stránky k formálnej stránke, nie opačne. V tomto príspevku sa preto budeme venovať etnonomastickým termínom, ich definovaniu, triedeniu a chápaniu ich statusu v súvislosti s proprialitou a problematikou ortografie ich začiatočných písmen.

2. ETNONYMIUM — DEFINÍCIA A SYNONYMNÉ TERMÍNY

V prípade termínu *ethnonymum* možno predpokladať, že v minulosti i v súčasnosti je tento medzinárodný termín nielen v slovenskej onomastike zaužívanější ako jeho domáce ekvivalenty. Azda preto sa ako jediný (bez domácich synonymných termínov) uviedol vo väčšine jazykov aj v slovanských terminologických príručkách (ZS, s. 47; OS, s. 93), v ktorých sa definoval ako vlastné meno kmeňa, národa, etnickej skupiny atď. Časť *ethno-* je podľa gréc. *ethnos* s významom „kmeň, ľud, národ“ (Králik, 2015, s. 151). V minulosti sa pod etnonymá zvykli zaraďovať aj vlastné mená osôb podľa štátnej príslušnosti. M. Opělová-Károlyiová (1995, s. 123) uviedla názor S.A. Arutjunova (1971), podľa ktorého termín *ethnonymum* označuje striktno len určitý etnos, napr. *Poliaci, Česi*. S.A. Arutjunov (podľa Opělová-Károlyiová, 1995, s. 123) upozornil aj na to, „že súčasné názvy etnonomastického charakteru, označujúce administratívno-politické, t. j. národnostné ľudské zoskupenia (často etnicky zmiešané), napr. *Američania, Švajčiari*, nemôžu byť zaradené do skupiny etnoným.“ Podľa M. Opělovej-Károlyiovej (1995, s. 124) s týmto názorom súhlasili predovšetkým etnografi a demografi, ale lingvisti sa všetky pomenovania podobného charakteru snažili zahrnúť pod pojem *ethnonymum*. A.V. Superanskaja (1978, s. 83) zastávala názor, že mená etnografických skupín nepatria k etnonymám. V súčasnosti je však definícia, ktorá sa uviedla v slovanských terminologických príručkách (ZS, OS), všeobecne prijímaná. Na to, že k etnonymám sa v slovenčine zaraďujú aj mená kmeňov, upozornil napr. už V. Uhlár (1951–1952, s. 115). Lingvistický termín *ethnonymum* sa ako vlastné meno národa, národnosti, kmeňa, etnika vykladá aj v „Slovníku cudzích slov“ (Balážová & Bosák, 2005, s. 270; ďalej SCS) a v „Slovníku súčasného slovenského jazyka“ (Buzássyová & Jarošová, 2006, s. 912; ďalej SSSJ), z čoho vyplýva, že v tomto význame má širšiu, nielen čisto onomastickú platnosť. Ako vlastné meno etnickej skupiny alebo členov tejto skupiny bol kodifikovaný aj na medzinárodnej úrovni terminologickou skupinou Medzinárodného komitétu onomastických vied („ICOS List of Key Onomastic Terms“).¹

¹ Definícia v angličtine: „ethnonym — proper name of an ethnic group (a tribe, a folk, a clan etc.), or a member of this group, e.g. Italians, Bavarians, Croat, Frenchman, Zulu“ (ICOS Terminology Group, b.d.). Doplnený preklad schválený predsedníctvom Slovenskej onomastickej komisie: „ethnonymum (angl. ethnonym) — vlastné meno určitej etnickej skupiny (národa, kmeňa, klanu atď.) alebo členov tejto skupiny, napr. *Taliani, Bavori, Chorvát, Francúz, Zulu, Slovák*“.

R. Coates (2021, s. 7) upozornil na názor A. Koopmana (2016, s. 251), podľa ktorého nedostatok zhody medzi onomastikmi na tom, či sa etnonymá môžu považovať za vlastné mená, je čiastočne dôsledkom nedostatku zhody ohľadne typov entít označovaných etnonymami. Už J. Kaňa (1966, s. 309–311) vysvetlil mylné chápanie a písanie slova *Viking* s veľkým začiatočným písmenom v slovenčine ako vlastného mena (etnonyma), pretože z etymologického hľadiska ide o ľudí, ktorí kotvili na lodiach v morských zátokách alebo obyvateľov zátok, a preto sémanticky dal pomenovanie *viking* na úroveň apelatív, apelatívnych označení ako *dolniak*, *vojak*, *kupec* a pod. Na odporúčenie etnológa Z. Salzmana, ktorý na základe dlhoročných výskumov zistil, že *Indiáni* by sa nemali považovať za príslušníkov národa, ale za antropologickú skupinu, sa v „Akademickej príručke českého jazyka“ (Pravdová & Svobodová, 2014, s. 145) odporučilo písať slovo *indián* v češtine s malým začiatočným písmenom (porov. aj Svobodová a kol., 2015, s. 67). V. Salač (2023) z odborného historicko-archeologického hľadiska hodnotil a interpretoval slová *Kelti* a *Germáni* v antických spisoch ako umelé konštrukty, ktoré nemajú etnický význam, lebo neoznačujú príslušnosť k národu, ani k štátu či mestu, ale príslušnosť k množine ľudí žijúcich na určitom území v období okolo zmeny letopočtu, preto by sa podľa jeho názoru nemali písať s veľkým začiatočným písmenom. Podobných príkladov je viacero. Často ide skôr o mimojazykový problém, t. j. o to, či antropológovia, historici, archeológovia či etnológovia určitú skupinu chápu alebo nechápu ako osobitné, svojbytné etnikum.

R. Coates (2021, s. 7) kritizoval, že v slovníku „Oxford English Dictionary“ sa popri základnej definícii „A proper name by which a people or ethnic group is known“ uvádza špecifický význam „the name a people or ethnic group uses for itself“. Nesúhlasí s tým, pretože *Germans* a *Niemcy* nie sú o nič menej etnonymá ako *Deutsche*. Navrhol preto k tomu špecifickému významu radšej priradiť termín *endonymum*, resp. ešte lepšie sa mu poznáva termín *endoethnonymum* (angl. *endoethnonym*).

V „Slovníku slovanskej lingvistickej terminologie“ (Jedlička, 1977, s. 236) sa uviedol popri medzinárodnom termíne *etnonymum* domáci slovenský termín *národné meno*. Termíny *národné meno* alebo *etnické meno* používal napr. M. Majtán (2014, s. 40). V. Blanár (2002, s. 488) používal okrem termínov *etnonymum*, *etnické meno* aj termíny *národné meno*, *kmeňové meno*. Spojenie *národné meno* ako synonymný domáci termín však nepokladáme za najvhodnejší, hoci sa používal hlavne v minulosti. V iných jazykoch sa totiž môže chápať skôr ako vlastné meno, ktoré je pre daný národ typické, napr. pre Čechov hypokoristiká rodných mien *Honzík*, *Mařenka*, podoba ojkonyma *Lehota* na Slovensku, *Lhota* v Česku a pod. Termín *kmeňové meno*, v poľštine *nazwa plemienna*, použil napr. W. Taszycki (1946/1958, porov. Górný, 2020, s. 100).

3. TRIEDENIE ETNONÝM

V slovanských terminologických príručkách (ZS, s. 202–203; OS, s. 274–275) sa etnonomastické termíny rozdeľujú z hľadiska ich vzniku a vývoja na *autetnonym* s významom „meno, ktoré si dal kmeň alebo národ sám“ a *aletnonym* s významom „meno, ktoré kmeň alebo národ dostal od susedov“. V týchto podobách sa uviedli v slovenčine, ale vhodnejšie z hľadiska systematiky by bolo normovať ich s časťou *-onymum* (*autetnonymum*, *aletnonymum*) tak, ako sa uviedli aj v češtine. Termíny *autethnonym*, *allethnonym* používal už T. Witkowski (porov. Zgusta, 1995, s. 264). J. Pleskalová (2017) novšie charakterizovala etnonymum v rámci „Nového encyklopedického slovníka češtiny“ takto: „Vlastní jméno kmene nebo národa (Češi, Slované); v jeho rámci se rozlišují: a) *autetnonymum*, tj. e., které si dal kmen nebo národ sám — *Deutsche*, b) *aletnonymum*, tj. e., které národ nebo kmen dostal od svých sousedů — *Němci*. E. patří do skupinových antroponym. Etnonymům nebyla v české onomastice dosud věnována soustavná pozornost. Staré vžitá názvy přetrvávají (*Finové*, *Poláci*), nové se podle aktuální společenské potřeby přejímají a začleňují do češtiny (*Burové*).“ Podľa M. Opělovej-Károlyiovej (1995, s. 124–125) tieto termíny nenašli širšie uplatnenie (s čím možno súhlasiť i dnes) a termín *aletnonymum* už v minulosti vyvolal medzi ruskými onomastikmi diskusiu. Pôvodne ho vo svojom slovníku použila aj Podol'skaja (1978, s. 168), ale v novšom vydaní z roku 1988 (s. 154) už uprednostnila termín *экзогенный этноним* (porov. aj Opělová-Károlyiová, 1995, s. 125), t. j. *exogénne etnonymum*. D. Bučko a N. Tkačova (2012, s. 88) tiež uviedli termíny *экзогенный этноним*, *эндогенный этноним*/*автоэтноним* — *exogénne etnonymum* ako etnonymum, ktoré dávajú národu iní, zväčša ide o susedný národ či kmeň, *endogénne etnonymum* alebo *autoetnonymum* si dáva národ sám. Termíny *endogeni etnonim*, *egzogeni etnonim* sa uviedli už v príručkách slovanskej onomastiky (ZS, s. 202–203; OS, s. 274–275) v srbochorvátčine², *etnonim endogeniczny*, *etnonim egzogeniczny* v poľštine. D. Bučko a N. Tkačova (2012, s. 88) ako druh etnonyma uviedli aj tzv. *krajinné etnonymum* (*етноним ландшафтный*) s významom „етноним, який утворено від ландшафтного терміна, напр. поляне (від поле), деребляни/деревляни (від дерева), бержани (від берег)...“ Otázne je, či je pre takýto špecifický typ etnonyma, ktorý sa utvoril v podstate z apelatívnej toponymickej lexiky, vôbec potrebný špecifický termín.

² Publikácie vyšli v dobe, keď v bývalej Juhoslávii existoval koncept spisovnej srbochorvátčiny ako jedného z úradných jazykov tohto štátu, ktorý slúžil hovoriacim príbuzných juhoslovanských nárečí v oblasti dnešného Srbska, Chorvátska, Čiernej Hory a Hercegoviny.

V bulharskej onomastike T. Balkanski (1987, s. 389) navrhol označiť vlastné meno etnografickej skupiny pomocným termínom *etnografonymum* (porov. aj Balkanski & Cankov, 2016, s. 132–133). T. Balkanski a K. Cankov (2016, s. 134–135) rozdelili etnonymá na niekoľko druhov:

1. Podľa etnických, demografických jednotiek, ktoré určuje: *genonymum* (геноним), *fratrionymum* (фратрионим), *filonymum* (филоним), *unionymum* (унионим), *demonymum* (демоним).
2. Podľa pôvodu, etymónu: *totonymum* (тотоним), *toponymum* (топоним), *choronymum* (хороним), *etnografonymum* (этнографоним), *antroponymum* (антропоним).
3. Podľa toho, či si dal meno národ sám alebo ho dostal od susedov: *autoetonymum* (автоетоним) : *endogénne etnonymum* (ендогенен этноним); *alonymum* (алоним) : *ekzogénne etnonymum* (экзогенен этноним).
4. Podľa jazykovej stavby:
 - a) s etnonymickým určením, napr. *turkickí Bulhari* : *slovanskí Bulhari*³;
 - b) s toponymickým určením, napr. *kaukazskí Židia*, *kaukazskí Bulhari*;
 - c) s choronymickým určením, napr. *krymskí Gréci*, *krymskí Bulhari*;
 - d) s predetnonymickou časťou: *predetnonymá* ako *čierni (východní) Bulhari*;
 - e) z hľadiska originalnosti — neoriginálnosti: *originálne etnonymá* — *preložené etnonymá*.

Nie je celkom jasné, podľa čoho sa rozlišujú jednotlivé kategórie v 4. skupine. Choronymá sú tiež toponymá, v rámci systematického triedenia termínov sú podskupinou toponým, ale v uvedenom triedení však etnonymá s toponymickým a choronymickým určením tvoria dve rovnocenné kategórie.

Možno diskutovať o tom, či je nutné etnonymá takto podrobne členiť a utvárať ďalšie hyponymické termíny, resp. „podtermíny“. Otázne je aj to, či napr. prívlastky ako *slovanskí*, *kaukazskí* a pod. považovať za súčasť etnonyma. Predpokladáme, že ide len o bližšie určenie, ktoré však nie je súčasťou vlastného mena (etnonyma), lebo nejde o samostatný národ či kmeň, preto sme tieto atribúty uviedli v slovenčine s malým začiatočným písmenom. V prípade, že niektoré z nich sa chápu ako samostatné etnikum (napr. ako *Lužickí Srbi*), potom by sa aj daný atribút mal písať v slovenčine s veľkým začiatočným písmenom. Keďže sa názory odborníkov na to, či ide alebo nejde o samostatnú etnickú skupinu, niekedy rozchádzajú, prejavuje sa to potom aj rozkolísaným pravopisom začiatočných písmen, a to nielen pri písaní etnoným s atribútom.

³ V bulharčine sa etnonymá nechápu ako vlastné mená, píšu sa s malým začiatočným písmenom, napr. славянски булгари, кавказки булгари a pod., hoci bulharská onomastika sa nimi zaoberá a etnonomastické termíny sa začlenili do onomastickej terminológie.

V poľskej onomastike sa etnonomastickým termínom novšie venovala H. Górny (2020, s. 99–104). Za účelom ďalšej hierarchizácie etnoným (poľ. v sg. *etnonim*, *nazwa etniczna*) uviedla hyponymické termíny s diferenciálnymi prvkami a ich variantmi, napr. poľ. *etnonim egzogeniczny / egzoetnonim*, *etnonim endogeniczny / endoetnonim*, *etnonim odtoponimiczny / etnonim pochodzenia topograficznego*, *etnonim odimienny*, *etnonim przezwiskowy*; *etnonim sufiksalny (przyrostkowy)*, *etnonim bezsufiksalny (bezprzyrostkowy)*, ale upozornila aj na ich nejednoznačné definovanie a názory týkajúce sa ich chápania a zaradenia do kategórie vlastných mien v poľskej lingvistickej a onomastickej literatúre.

M. Sokolová (1995, 2006) vzhľadom na nejednotné chápanie propriálnosti obyvateľských mien a etnoným tieto kategórie vlastných mien nazvala súhrnne *nepravé propriá*. Atribút *nepravý* (napr. *nepravé antroponymum*, *nepravé zoonymum*) sa však v onomastickej terminológii viaže k vlastným menám fiktívnych, resp. reálne neexistujúcich objektov (ZS, 48–49; OS, 94–95), preto predpokladané termíny *nepravé etnonymum* či *nepravé obyvateľské meno* by sa skôr mohli považovať za označenia vlastných mien neexistujúceho, vymysleného národa alebo obyvateľov fiktívneho geografického objektu (v mytológii alebo vo vedeccko-fantastickej literatúre, napr. *Atlantíd'an* — obyvateľ *Atlantídy*).

V záujme čo najúplnejšieho prehľadu onomastických termínov označujúcich onymické objekty, ktoré sú predmetom tohto príspevku, pripomeňme, že R. Coates (2021) vo svojej stati o teoretickom statuse etnoným a demoným navrhol nový hyperonymický termín *pistonymum* (angl. *pistonym*), príp. (ako menej vhodný) *hypotagonymum* (angl. *hypotagonym*): „It would be useful to have a general technical term for ‘proper name of a belonging or allegiance group’. That would obviate the need to have predetermined, perhaps controversial, definitions for subtypes of allegiance group such as *race*, *tribe* or (*a*) *people*, and thereby contribute to removing the difficulty alluded to by Koopman (2016). Since we onomasticians habitually fall back on Greek when labelling a new type of *onym*, I propose the term *pistonym* for this overarching concept, from Greek πίστη, among whose senses is ‘allegiance’. *Hypotagonym*, from ‘υποταγή ‘attachment, allegiance’, might be better, but I cannot envisage it attracting supporters” (Coates, 2021, s. 16). Ak R. Coates ako súčasť tohto druhu onymie chápe napr. aj prívržencov, príslušníkov, členov určitých skupín, hnutí, organizácii a pod., v slovenskej onomastike a jazykovede sa nepokladajú za vlastné mená a píšú sa s malým začiatočným písmenom, napr. *štúrovci*, *darwinisti*, *slovanisti*⁴, *lúčničiar*⁵ a pod. („Pravidlá slovenského pravopisu“, s. 56; ďalej PSP).

⁴ Členovia alebo prívrženci telovýchovného (futbalového alebo hokejového) klubu Slovan.

⁵ Členovia umeleckého (folklórneho) súboru Lúčnica.

4. NEOFICIÁLNE, PREZÝVKOVÉ ETNONYMÁ, ICH STATUS A PRAVOPIS

Hoci pre neúradné, resp. neoficiálne etnonymá nie je vžitý osobitný onomastický termín ako pre obyvateľské mená (*živé obyvateľské mená, obyvateľské prezývky*), neznamená to, že neexistujú. Do tejto skupiny by sa mohli zaradiť nárečové podoby etnoným, ktoré zväčša fungujú ako neutrálne, príp. s určitým stupňom expresivity. Analýzam nárečových, historických a iných nespisovných podôb a tvarov etnoným sa poväčšine venovali ortografi.⁶ Za *živé* (vo význame „neoficiálne“) alebo *prezývkové etnonymá* by sme mohli považovať napr. aj vlastné mená *Fric* (podľa nem. rodného mena *Fritz*) vo význame „prezývka Nemca“, *Pepik* (podľa čes. hypok. rodného mena *Pepik*) „prezývka Čecha“, *Icik* „prezývka Žida“, ale nie slovo *icik* s významom „prezývka príslušníka židovského náboženstva“ (porov. SSSJ, 2011, s. 320). *Žabožrúto* ako Francúzov asi pozná zväčša každý, v iných jazykoch sú napr. *žabojady* (poľsky), *жабоїду* (ukrajinsky), *frogeaters* (anglicky), *Froschfresser* (nemecky). V „Ortograficko-gramatickom slovníku slovenčiny“ (ďalej OGSS) sa tento výraz uviedol s malým začiatočným písmenom (*žabožrút*). V SSSJ i OGSS sa uviedlo slovo *fric* vo význame „Nemec“ s malým začiatočným písmenom, pritom v SCS a „Slovníku slovenského jazyka“ (Peciar, 1959, s. 416) aj vo význame pejoratívnej prezývky Nemcov s veľkým začiatočným písmenom (*Fric*). S. Kloferová (2006) píše v češtine nárečové prezývky *Čecháček* alebo *Čížek*, ktoré fungujú ako moravské prezývky Čechov (obyvateľov Čiech českej národnosti), *Futschik*, *Murak*, *Pacholek*, *Pepik* a i., ktorými v pohraničných oblastiach Česka nemecky hovoriace obyvateľstvo nazývalo Čecha, s veľkým začiatočným písmenom. České pravopisné pravidlá ich označujú ako metonymické označenia národov a odporúčajú písať ich s veľkým začiatočným písmenom (Pravdová & Svobodová, 2014, s. 144). Podľa I. Hrubaničovej (2021, s. 72–73) „používatelia (nás⁷ nevynímajúc) váhajú, ako písať aj nepredponové výrazy, ktoré majú pejoratívny alebo ironický význam a sú motivované rôznorodo: DEDERÓN⁸ (Nemec, zo skratky DDR), FRIC (Nemec, krstné meno ako *pars pro toto*), USÁK (Američan, zo skratky USA), RUSÁK (Rus), ŽIDÁČIK, ŽIDÁK (Žid, zdobnenina⁹), BOHEMIJÁN (Čech), HUNGARÍN (Maďar), OSTERAICHER (Rakúšan),

⁶ Poľským nárečovým etnonymám i obyvateľským menám sa napr. novšie venovala A. Tyrpa (2012), pričom vychádzala z kartotéky poľských nárečí.

⁷ Autorka iste myslela jazykovedcov.

⁸ Keďže text je citovaný, príklady sa uvádzajú kapitálkami aj v pôvodnom zdroji. Zápis slov kapitálkami autorka použila v texte všeobecne pri výrazoch, ktoré podľa nej majú dvojaký, apelatívny aj propriálny status alebo sa v praxi zapisujú s malým aj s veľkým začiatočným písmenom (Hrubaničová, 2021, pozn. 3).

⁹ V tomto prípade však ide o zdobneninu len v prípade ŽIDÁČIK.

OSADNÍK (Róm, metonymia), BRIKETA (Róm, metafora), ŠIKMÁČ (Vietnavec, metafora), IVAN (Rus), ARANKA (Rómka), DEZIDER (Róm), LAJOŠ (Maďar), ARABÁŠ (Arab), TALOŠ (Talian, slang), ČAJNÍS (Číňan, príznak hovorovosti al. slang) či SLOPTÁK (Slovák, hlásková obmena na základe asociácie s iným významom),¹⁰ pričom upozornila na ich rôznorodý pravopis v písaní začiatočného písmena v slovenských lexikografických prácach, čo tiež môže byť dôvodom zneistenia v používateľskej praxi pri písaní začiatočných písmen. „Môže sa zdať, že tu hovoríme o okrajovej, okazionalnej lexike, ale fakt, že ide o hovorové, slangové, v niektorých prípadoch silno znevažujúce výrazy s príznakom hrubosti až vulgárnosti, nemení nič na skutočnosti, že tieto výrazy sa tvoria a v písomnej komunikácii (napr. v internetových diskusiách pod novinovými článkami, ale aj v beletrii) aj používajú“ (Hrubaničová, 2021, s. 74). S týmto názorom možno len súhlasiť, preto je potrebné sa nimi zaoberať, upresniť ich status a zjednotiť ich pravopis v slovníkových prácach, nemožno to však urobiť bez ohľadu na východiská onomastickej teórie a výskumu ich fungovania v spoločenskej komunikácii. Najnovšie I. Hrubaničová (2023a, s. 15) použila na ich označenie aj termín A. Koopmana (2016) *alternatívne etnonymá* (angl. *alternative ethnonyms*), ktorý v slovenskej onomastike zatiaľ nie je známy.

Ďalším typom neoficiálnych alebo živých etnoným, ktoré spôsobujú pravopisné problémy v jazykovej praxi, hoci sa tento problém týka do určitej miery aj obyvateľských mien, sú etnonymá s predponami, napr. *ne-* (*Neslovák, Nemaďar*), *pra-* (*Praslovan*), *ex-* (*Exfrancúz, Exbratislavčan*) a i. V PSP (2013, s. 56–57) sú v kapitole o písaní veľkých písmen vo vlastných menách medzi príkladmi národných a kmeňových mien príslušníkov iných etnických skupín a obyvateľských mien uvedené aj doklady ako *Neslovák, Protobulhar, Praslovan, Praaustrálan, Exparižan*. V poznámke sa upozorňuje, že s malým začiatočným písmenom sa píše pomenovania utvorené od národných a kmeňových mien alebo obyvateľských mien na označenie stúpcov, prívržencov ako napr. *pangermán, profrancúz, proameričan*. Ako apelatíva sa chápu aj zložené slová, v ktorých sa pomenovania príslušníkov národov a obyvateľské mená spájajú so slovami *tiež, hurá, hej, kvázi*, ktoré majú štylisticky podfarbený (ironický) význam a píše sa s malým začiatočným písmenom, napr. *tiežslovák, tiežbratislavčan, huránemec, hejslovák, kvázifrancúz* (PSP, s. 57). V jazykovej praxi je však problematické tieto pravidlá dodržiavať. Podľa A. Závodného (2015, s. 73–83) v zhode s PSP do skupiny vlastných mien nepatria *tiežslovák, hejslovák*, lebo majú expresívny, ironický alebo pejoratívny príznak. Navrhol diskusiú, či by sa aj iné pomenovania, ktoré

¹⁰ Uvedené doklady z tejto i ďalších citovaných prác I. Hrubaničovej pochádzajú aj z korpusových dát, konkrétne z korpusu „Omnia Slovaca IV Maior Beta“ (18.01, 22.01, 23.01), ktorý vznikol zlúčením korpusových dát v „Slovenskom národnom korpuse“ (SNK prim 9.0) a dát z webových korpusov a slúži na potreby pracovníkov JÚLŠ SAV, v. v. i.

nedokážu spoľahlivo identifikovať etnickú príslušnosť, nemali vnímať ako apelatíva a nemali by sa písať s malým začiatočným písmenom, teda napr. aj *neslovák*, *nemaďar*, *nepoliak*. Analýze predponových a zložených etnoným a obyvateľských mien i prezývkových etnoným, ale aj ich ostatných typov, napr. takých, ktoré vznikli príponami (napr. *ČECHÚŇ*, *NEMČÚR*, *RUSÁČISKO*, *FRANCÚZIK*), alebo majú podobu metonymických výrazov ako *GALSKÝ KOHÚT* (= Francúz), *RUSKÝ MEDVEĎ* (= Rus) a i., a ich nejednotnému pravopisu začiatočných písmen v bežnej praxi sa venovala I. Hrubaničová v niekoľkých príspevkoch (2020, 2021, 2023a, 2023b, 2023c). Predpokladala, že dôvodom, prečo predstavujú „chúlostivú“ množinu výrazov v slovenčine, môže byť aj to, že tá istá predpona, zložka môže modifikovať význam aj propriálne, aj apelatívne, napr. *Exkošičan* „bývalý obyvateľ Košíc, kto býval, žil v Košiciach, ale už tam nebýva, nežije“, *exkošičan* „bývalý reprezentant Košíc, reprezentačný člen košického športového klubu, tímu a pod.“, ktorý prípadne v Košiciach môže stále žiť (Hrubaničová, 2021, s. 66). Ako ďalší dôvod uviedla, že vo všeobecnosti pri týchto prezývkových, často okazionálnych etnonymách subjektívny negatívny hodnotiaci postoj predstavuje silnejšiu motiváciu na popretie propriálnosti týchto označení, ktoré sa prejavuje písaním takýchto výrazov s malým začiatočným písmenom (Hrubaničová, 2023b, s. 71, 74).

Aj v českom odbornom prostredí sú protichodné názory na písanie etnoným typu *Nečech/nečech* s časticou *ne-* vo význame „kto je inej ako českej národnosti“ (Hrdlička & Stich, 1999). Zatiaľ čo M. Hrdlička pokladal výraz *nečech* za „nevlastné meno záporové“, ktoré by sa malo písať s malým začiatočným písmenom, A. Stich veľké začiatočné písmeno odôvodnil tým, že i negovanie etnickej príslušnosti vytvára predpoklad pre propriálne chápanie — množina sa rozdelí na *Čechov* a *Nečechov*; slovo *Nečech* obsahuje príznak etnickej kvalifikácie „nečeskosti“ (bližšie Hrdlička & Stich, 1999, s. 270; porov. aj Hrubaničová, 2021, s. 67–69). Podľa českých pravopisných pravidiel sa vo všeobecnosti výrazy s predponami píšu s veľkým začiatočným písmenom, ak sa aj základové slovo píše s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Nečech*, *Ultračech*, *Proevropan* (Pravdová & Svobodová, 2014, s. 144).

I. Hrubaničová (2021, s. 74–75) dospela k poznaniu, že pri predponových a zložených etnonymách i obyvateľských menách písanie veľkého začiatočného písmena nezávisí jednoznačne od konkrétnej predpony alebo komponentu, ale závisí predovšetkým od pomenúvacieho zámeru — čo sa komunikuje, či etnická alebo obyvateľská príslušnosť (proprium), alebo príslušnosť k inej skupine ľudí spojených hodnotami, ideami, záujmami a pod. (apelatívum). Navrhla preto pri rešpektovaní doterajšej kodifikačnej tradície zadefinovať ich na pozadí rozdielu „čiastočná modifikácia neutrálneho významu etnickej alebo obyvateľskej príslušnosti“ (*Neslovák*, *Polorus*, *Exbratislavčan*, *Starobratislavčan* a pod.)

a „expresivizácia (irónia, hanlivosť) významu etnickej alebo obyvateľskej príslušnosti“ (slová so zložkami *hej-*, *tiež-*, *hurá-*, *pseudo-*, *super-*, *extra-*, *naj-* a i.), pričom z funkčného hľadiska možno túto modifikáciu významu predponových a zložených etnických a obyvateľských vnímať ako „kontextovú apelativizáciu“, pri ktorej nemusí vždy ísť o expresívny (ironický či hanlivý) príznak, resp. tento sémantický prvok môže byť oslabený. Takéto predponové a zložené etnické a obyvateľské mená by sa potom zapisovali s malým začiatočným písmenom, ale nevyklúčila ani možnosť písať ich s veľkým začiatočným písmenom, ako to dosvedčuje prax (*Najslovák* — *najslovák*, *Superslovák* — *superslovák*, *Hejslovák* — *hejslovák*). Podľa Hrubaničovej jasne treba poukázať aj na skupinu čistých apelatív s významom skupinovej, nie však etnickej alebo obyvateľskej príslušnosti (*proameričan*, *antiameričan*, *exkošičan*, *mladočech* a pod.). S malým začiatočným písmenom navrhla písať hrubé a pejoratívne výrazy (napr. *údenáč* v súvislosti s významom Róm, *paprikáš* = Maďar, *špageták* = Talian, *čobolák*¹¹ = Slovák, *žabožrút* = Francúz), pretože ich považuje skôr za etnické nadávky (Hrubaničová, 2023c, s. 134–135). Dvojaký — propriálny i apelatívny status (a teda aj písanie s veľkým i malým začiatočným písmenom) pripustila pri metonymických pejoratívnych etnonymách, ktoré sú motivované proprietami (napr. PEPÍK, ŠVEJK = Čech, IVAN, VOLOĎA = Rus), ale pri cudzích výpožičkách písaných foneticky, ku ktorým sa pridávajú domáce prípony alebo sú nesklonné (ČAJNÍS = Číňan, DOJČ, DOJČER = Nemeč) odporučila už zachovať veľké začiatočné písmeno (Hrubaničová, 2023c, s. 135–136). Dodajme, že v češtine I. Svobodová a kol. (2015, s. 66–67) tiež pripúšťajú písanie malého začiatočného písmena v prípadoch metaforických a metonymických pomenovaní, ktoré sa neutvorili z pôvodného oficiálneho pomenovania, pretože pokladajú za sporné, či je možné stále ich chápať ako vlastné mená. Primárne ich však odporučili písať s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Ivani*, *Fritzové*, *Skopčáci*, *Švejkové*. V prípade, že ide o slovo tvornú zmenu pôvodného etnonyma (odlišná prípona a pod., napr. *Čecháčci*, *Angláni*, *Amíci* a i.), odporučili písať ich len s veľkým začiatočným písmenom, pretože napriek príznaku hanlivosti stále ide o vlastné mená.

Vo všeobecnosti príčinou písania prezývkových alebo živých etnoným s malým začiatočným písmenom v používateľskej praxi by mohlo byť aj to, že používatelia jazyka niektoré z nich naozaj môžu chápať alebo vnímať skôr ako apelatívne expresívne (pejoratívne, hanlivé, často hrubé) nadávky (napr. *žabožrút*, *fric*, *slopták*) než ako prezývky, resp. prezývkové etnonymá. Prezývky sa vo všeobecnosti pokladajú za vlastné mená a píšu sa s veľkým začiatočným písmenom. Niektoré typy týchto etnoným fungujú ako neutrálne, požívajú sa napr. v historických textoch (*Staroslovák*, *Protoslovák*), resp. ako štylisticky príznakové sa

¹¹ Podľa výroku postavy slovenského pôvodu v umeleckom diele: „Čo bolo, to bolo, terazky som majorom.“

môžu pociťovať len čiastočne (*Neslovák, Exslovák*). Nadávka má príležitostný charakter a prezývkové, živé etnonymum sa tiež používa len príležitostne, často situačne. Na druhej strane prezývka je svojím spôsobom ustálená, aj keď sa tiež využíva iba v istých situáciách, komunikačných sférach a zväčša len v rámci určitých sociálnych skupín. Nie je jediným a ani najfrekventovanejším spôsobom pomenovania, ale je stála (porov. Majtán, 1971, s. 305).

I. Hrubaničová (2023, s. 137) navrhla chápať typy expresívnych, pejoratívnych etnoným ako apelatívne nadávky, pretože tieto prezývkové etnické mená sa nesprávajú analogicky a za každých okolností ako prezývky. Odvoláva sa na závery niektorých slovenských onomastikov, ktorí sa zaoberali najmä žiackymi, študentskými prezývkami, že „prezývky sú záležitosťou jednotlivca v úzkej sociálnej skupine a podliehajú procesu vzniku — ide o jedno prezývkové meno, akceptácie/neakceptácie prezývky jej nositeľom, pričom neakceptovanie môže viesť k zániku prezývky a vzniku novej, ustálenia a zániku“ (Hrubaničová, 2023, s. 137). Lenže *prezývka*, resp. *prezývkové vlastné meno* je hyperonymický onomastický termín so širším obsahom. Vo všeobecnosti ide o doplnkové, *neúradné*, *neoficiálne*, *prezývkové* alebo povedané blanárovskou terminológiou *živé vlastné meno* na základe (socioonymického) príznaku úradnosť, oficiálnosť — neúradnosť, neoficiálnosť a vzťahuje sa nielen na jednotlivé osoby, ale aj na iné antroponymické i toponymické a chrématonymické objekty (porov. Brezňania, obyvatelia mestečka Brezno = *Hugáni*, obyvatelia obcí Vestenickej doliny = *Korenári*, dedina Oslany = *Somárovce*, Rudnianska dolina = *Psie strany*¹², Gymnázium Ladislava Novomeského v Bratislave = *Tomášička*¹³, New York = *Big Apple*, firma IBM = *Big Blue*¹⁴). Je síce pravda, že individuálne prezývky zvyčajne fungujú v malých sociálnych skupinách a ich používateľský rádius je obmedzený danou skupinou alebo teritoriálne, ale tento príznak sa nevzťahuje na všetky druhy prezývok a rovnako podmienkou ich fungovania nemusí byť ani akceptácia jej nositeľa, porov. napr. prezývky známych osobností ako napr. *Cifra* (slovenský moderátor Matej Sajfa) či *Hranol* (prezývka slovenského politika R. Fica) a pod. Uvedené argumenty, ktoré vyplývajú iba z charakteristiky osobných prezývok v malých sociálnych skupinách, sa nám zdajú nepostačujúce pre tvrdenie, že prezývkové etnonymá nespĺňajú obsah prezývok.

Prezývkové etnonymá s rôznym stupňom expresivity sú rovnako ustálené ako ostatné typy prezývok, aj keď sa zvyčajne používajú iba v určitých komunikačných situáciách alebo len situačne. Druh onymickej motivácie alebo vysoký stupeň expresivity, resp. pejoratívny charakter nič nemení na tom, že stále ide o rovnaký onymický objekt — individuálny či hromadný (osoba, obyvatelia, etnikum, obec,

¹² Motivantom živého názvu je, že ide o chudobnejšiu, menej úrodnú dolinu.

¹³ Podľa živého názvu *Tomášička* pre Tomášikovu ulicu, na ktorej sa gymnázium nachádza.

¹⁴ Porov. angl. termín *by-name*, slov. *prezývkové vlastné meno* (ICOS Terminology Group, b.d.).

firma, značka výrobku atď.). Hoci mená prívržencov, členov a príslušníkov (napr. nejakého hnutia) odvodené od vlastných mien sa za vlastné mená nepovažujú a píšu sa s malým začiatočným písmenom, napr. *štúrovci*, *darwinisti*, *lúčničiar* (PSP, s. 56), prezývky národov a etnických skupín k nim nepatria. Ak by aj tieto hnutia boli motivované napr. menom etnika, onymickým objektom je hnutie, nie etnikum. Či už ide o oficiálne alebo živé, neoficiálne, prezývkové meno národa, onymický objekt je vždy ten istý, mení sa len charakter jeho vlastného mena na osi príznakov úradný, oficiálny, štandardizovaný — neúradný, neoficiálny, živý; neutrálny — stylisticky príznakový.

5. ZHRNUTIE A ZÁVERY

Medzinárodný termín *etnonymum* sa definuje ako vlastné meno kmeňa, národa, etnickej skupiny a v tomto význame je vo všeobecnosti zaužívané. V slovenskej onomastike sa používajú aj domáce termíny *etnické meno*, *národné meno*, zriedkavejšie v minulosti *kmeňové meno*, ktorý možno už pokladať za zastaraný. Termín *národné meno* môže mať aj iné významy (vlastné meno, ktoré je typické pre daný národ, napr. mená, ktoré si dali štúrovci, typické hypokoristické podoby rodných mien pre daný národ, jazyk a pod.), preto by sme skôr preferovali iba termíny *etnonymum*, *etnické meno*. V niektorých onomastických školách a jazykoch sa ešte môžu deliť na podskupiny, napr. *autetnonym* / *autetnonymum*, *auletnonym* / *aletnonymum* alebo *exogénne* a *endogénne etnonymum*. Vzhľadom na rozličné kritéria triedenia etnoným sa jednotliví onomastici pokúšajú utvárať ďalšie hyponymické termíny, napr. termíny ako *krajinné etnonymum* (Bučko, Tkačova), *etnografonymum* (Balkanski), *endoetnonymum* (Coates), napr. podľa pôvodu *tote-moetnonymum*, *topoetnonymum*, *choroetnonymum* a i. (Balkanski, Cankov), resp. hyperonymický zastrešujúci termín *pistonymum* (Coates). Tvorenie takýchto ďalších onomastických termínov predovšetkým pre jednotlivé okrajové podskupiny etnoným však pokladáme skôr za redundantné, zbytočne zaťažujúce sústavu onomastickej terminológie a nepredpokladáme, že sa všeobecne zaužívajú. Chápanie propriálneho statusu tejto lexikálnej jednotky môže závisieť nielen od celkového chápania etnoným ako proprií alebo apelatív, ale aj od mimojazykového faktoru, t. j. od toho, či antropológovia, historici, archeológovia alebo etnológovia určitú skupinu chápu alebo nechápu ako osobitné, svojbytné etnikum.

Existujú aj *neoficiálne etnonymá* (*Usáci*, *Nemčúri*, *Frickovia*, *Žabožrúti*, *Čechúni*, *Špageľáci*, *Sloptáci* a i.¹⁵), ktoré by sme mohli analogicky označiť podľa *neúradných, neoficiálnych, živých, prezývkových vlastných mien* aj ako *živé* alebo

¹⁵ Ak sa chápu ako vlastné mená (prezývkové etnonymá), potom by sa mali písať s veľkým začiatočným písmenom.

prezývkové etnonymá. Hoci takéto termíny sa v slovenskej onomastike zatiaľ nepoužívajú, pomerne vžité a známe sú termíny *živé obyvateľské meno*, *prezývkové obyvateľské meno*, resp. *obyvateľská prezývka* a ich výskum má v slovenskej onomastike dlhodobú tradíciu (bližšie Valentová, 2023). Vyskytli sa pokusy najmä neonomastikov nazvať ich napr. *nepravé* alebo *alternatívne etnonymá*, ale tieto termíny sa v slovenskej onomastike nepoužívajú. Atribút *nepravý* je totiž už v onomastickej terminológii „obsadený“ na označenie vlastných mien neexistujúcich objektov a entít.

Z hľadiska ortografie začiatočných písmen práve uvedené prezývkové etnonymá spôsobujú v slovenčine najväčšie problémy. Nejednotný pravopis badať nielen v lexikografických prácach, ale aj vo vedeckých a odborných štúdiách jazykovedcov a hlavne v bežnej používateľskej praxi. I. Hrubaničová preto navrhla označiť niektoré ich typy za apelatívne etnické nadávky a písať ich s malým začiatočným písmenom, pri niektorých pripustiť dvojaký pravopis začiatočných písmen. Informácie a štatistiky z lexikografických prác a z korpusových zdrojov síce pomohli identifikovať pravopisné problémy v používateľskej praxi, v tomto prípade písanie veľkých alebo malých písmen na začiatku určitých typov prezývkových etnoným, ale pri riešení tejto problematiky je potrebné prihliadať v prvom rade na onomastické teoretické východiská. Domnievame sa, že z hľadiska onomastiky ide vždy o rovnaký onymický objekt (národ, etnikum, etnickú skupinu, kmeň) bez ohľadu na druh onymickej motivácie alebo vysoký stupeň expresivity, resp. pejoratívnosť jeho vlastného mena. Len charakter etnonyma sa mení na osi príznakov takto: úradný, oficiálny, štandardizovaný — neúradný, neoficiálny, živý; neutrálny — štylisticky príznakový. V. Blanár (1996) pokladal už rozdelenie antroponým na úradné a neúradné za znak socioonomastického prístupu. Diskusiu na tému apelatívneho alebo propriálneho statusu neoficiálnych, živých prezývkových etnotným však nechávame otvorenú. Analýza názorov na propriálne a apelatívny status súhrnne obyvateľských mien a etnoným vrátane ich problematických druhov si zasluhuje osobitnú pozornosť v samostatnom príspevku.

LITERATÚRA

- Arutjunov, S.A. (1971). Etonimy [Ethnonyms]. *Voprosy jazykoznanija*, 4, 130–133.
- Balkanski, T. (1987). Etonimite kato leksikografski problem [Ethnonyms as a lexicographic problem]. In: *Vtori meždunaroden kongres po bălgaristika. Dokladi*. (T. 3, s. 388–400). Sofia: BAN.
- Balkanski, T., & Cankov, K. (2016). *Enciklopediya na bălgarskata onomastika* [Encyclopedia of Bulgarian onomastics]. Veliko Tărnovo: Universitetsko izdatelstvo Sv. sv. Kiril i Metodij.
- Blanár, V. (1996). *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)* [Theory of proper name (Status, organization and use in social communication)]. Bratislava: Veda.

- Blanár, V. (2002). Antroponymia III. Ostatné typy mien [Anthroponymy III. Other types of names]. In: E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślíkova, J. Duma (Eds.), *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*. (T. 1, s. 485–490). Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Bučko, D., & Tkačová, N. (2012). *Slovník ukrajinskoi onomastyčnoji terminolohiji* [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology]. Charkiv: Ranok.
- Coates, R. (2021). Some thoughts on the theoretical status of ethnonyms and demonyms. *Onomastica*, 65(2), 5–19. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.65.2.1>
- Coşeriu, E. (1989). Der Plural bei den Eigennamen. In: F. Debus & W. Seibicke (Eds.), *Reader zur Namenkunde I. Namentheorie* (s. 225–240). Hildesheim–Zürich–New York: Georg Olms Verlag.
- Górny, H. (2020). Czy istnieje potrzeba leksykograficznego opracowania terminów antroponomastycznych? [Is there a need for a lexicographic study of anthroponomastic terms?]. *Onomastica*, 64, 93–106. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.64.9>
- Hrdlička, M., & Stich, A. (1999). Čech — Nečech [Čech ‘Czech’ — Nečech ‘Non-Czech’]. *Naše řeč*, 82(5), 269–270.
- Hrubaničová, I. (2020). K pravopisu predponových a zložených etnických a obyvateľských mien. 1. časť [On the orthography of prefixal and compound ethnic and inhabitant names. Part 1]. *Kultúra slova*, 54(6), 321–327.
- Hrubaničová, I. (2021). K pravopisu predponových a zložených etnických a obyvateľských mien. 2. časť [On the orthography of prefixal and compound ethnic and inhabitant names. Part 2]. *Kultúra slova*, 55(2), 65–75.
- Hrubaničová, I. (2023a). K pravopisu štylisticky príznakových etnických a obyvateľských mien [On the orthography of stylistically marked ethnic and inhabitant names]. *Kultúra slova*, 57(1), 12–21.
- Hrubaničová, I. (2023b). K pravopisu štylisticky príznakových etnických a obyvateľských mien. 2. časť [On the orthography of stylistically marked ethnic and inhabitant names. Part 2]. *Kultúra slova*, 57(2), 65–75.
- Hrubaničová, I. (2023c). K pravopisu štylisticky príznakových etnických a obyvateľských mien. 3. časť [On the orthography of stylistically marked ethnic and inhabitant names. Part 3]. *Kultúra slova*, 57(3), 129–139.
- ICOS Terminology Group. (b.d.). List of Key Onomastic Terms. *International Council of Onomastic Sciences*. <https://icosweb.net/publications/onomastic-terminology/> (cit. 02.01.2024).
- Jedlička, A. (Ed.). (1977). *Slovník slovanské lingvistické terminologie* [Dictionary of Slavic linguistic terminology] (T. 1). Praha: Academia.
- Kaňa, J. (1966). Ako písať: vikingovia, či Vikingovia? [How to write: vikingovia or Vikingovia?]. *Slovenská reč*, 31(5), 309–311.
- Koopman, A. (2016). Ethnonyms. In: C. Hough (Ed.), *The Oxford Handbook of Names and Naming* (s. 251–262). Oxford: Oxford University Press.
- Králik, L. (2015). *Stručný etymologický slovník slovenského jazyka* [Concise etymological dictionary of the Slovak language]. Bratislava: Veda.
- Majtán, M. (1971). Prezývky v literárnom diele Boženy Slančíkovej Timravy [Nicknames in the literary work by Božena Slančíková Timrava]. *Slovenská reč*, 36(5), 305–312.
- Majtán, M. (2014). *Naše priezviská* [Our surnames] (1. vyd.). Bratislava: Veda.
- OGSS = Sokolová, M., & Jarošová, A. (Eds.). (2016). *Ortograficko-gramatický slovník slovenčiny* [Orthographic-grammatical dictionary of Slovak language] (online používateľská verzia Slovníka súčasného slovenského jazyka). Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. <https://slovník.juls.savba.sk>
- Opělová-Károlyiová, M. (1995). Otázka systému v etnonomastike [The question of the system in ethnonomastics]. In: R. Šrámek, J. Bartůňková & V. Koblížek (Eds.), *Onymické systémy v regiónech. Sborník příspěvků z 5. semináře Onomastika a škola, konaného 12.–14. ledna 1993 v Hradci Králové* (s. 123–126). Hradec Králové: Gaudeamus.

- OS = Vidoeski, B. a kol. (1983). *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Osnovnaja sistema i terminologija slavjanskoj onomastiki. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- Peciar, Š. (Ed.). (1959). *Slovník slovenského jazyka* [Dictionary of the Slovak language] (1. zv.). Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Pleskalová, J. (2017). Etnonymum [Ethnonym]. In: P. Karlík, M. Nekula & J. Pleskalová (Eds.), *CzechEncy — Nový encyklopedický slovník češtiny*. <https://www.czechency.org/slovník/ETNONYMUM>
- Podol'skaja, N.V. (1978). *Slovar 'russkoj onomastičeskoj terminologii* [Dictionary of Russian onomastic terminology] (1. vyd.). Moskva: Nauka.
- Podol'skaja, N.V. (1988). *Slovar 'russkoj onomastičeskoj terminologii* [Dictionary of Russian onomastic terminology] (2. vyd.). Moskva: Nauka.
- Pravdová, M., & Svobodová, I. (Eds.). (2014). *Akademická příručka českého jazyka* [Academic vade mecum of the Czech language]. Praha: Academia.
- PSP = *Pravidlá slovenského pravopisu* [The rules of Slovak orthography]. Bratislava: Veda.
- Salač, V. (2023). Keltové a Germáni i keltové a germáni. O psaní veľkých písmen v názvech etnik a umělých myšlenkových konštrukť [Celts and Germans, as well as celts and germans. On the capitalization of the names of ethnic groups and artificial mental constructs]. *Naše řeč*, 106(3), s. 185–191. <https://doi.org/10.58756/n31062305>
- SCS = Balážová, L., & Bosák, J. (Eds.). (2005). *Slovník cudzích slov (akademický)* [Dictionary of foreign words (academic)]. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo Mladé letá.
- Sokolová, M. (1995). *Kapitolky zo slovenskej morfológie* [Chapters from Slovak morphology]. Prešov: Slovacontact.
- Sokolová, M. (2006). Systémové modely tvorenia obyvateľských mien a etnónym v slovenčine [Systemic models of forming inhabitant names and ethnonyms in Slovak language]. *Slovenská reč*, 71(4), 205–223.
- SSSJ = Buzássyová, K., & Jarošová, A. (Eds.). (2006–2021). *Slovník súčasného slovenského jazyka* [Dictionary of the contemporary Slovak language] (zv. 1–4). Bratislava: Veda.
- Superanskaja, A.V. (1978). Gruppovyje oboznačeniija l'udej v leksičeskoj sisteme jazyka [Group designations of people in the lexical system of language]. In: A.V. Superanskaja (Ed.), *Imja naricetel'noje i sobstvennoje* (s. 59–84). Moskva: Nauka.
- Svobodová, I. a kol. (2015). *Psaní veľkých písmen v češtině* [Writing capital letters in Czech language]. Praha: Academia.
- Taszycki, W. (1958). O nazwach Śląsk i Ślężanie [On the names Śląsk and Ślężanie]. In: *Rozprawy i studia polonistyczne* (T. 1, s. 332–333). Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. (Původná práca publikovaná v roku 1946).
- Uhlár, V. (1951–1952). O niektorých vlastných a niektorých druhových-všeobecných podst. menách [On some proper names and some generic appellatives]. *Slovenská reč*, 17(4), 114–118.
- Tyrpa, A. (2012). Polske choronimy i etnonimy ludowe [Polish folk choronyms and ethnonyms]. *Onomastica*, 56, 25–52.
- Valentová, I. (2023). Onomastické termíny obyvateľské meno, katojkonymum a demonymum [The onomastic terms inhabitant name, katoikonym, demonym]. *Onomastica*, 67, 329–344. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.67.19>
- Závodný, A. (2020). Niekoľko poznámok k niektorým kodifikovaným pravopisným a pravopisno-gramatickým javom [A few notes on some codified orthographical and orthographical-grammar phenomena]. In: S. Duchková (Ed.), *Jazykové problémy, ktorých riešenie sa ťažko hľadá* (s. 123–135). Bratislava: Veda.
- Zgusta, L. (1995). Systematická terminologie onomastiky [Systematic terminology of onomastics]. *Acta onomastica*, 36, 262–272.
- ZS = Svoboda, J. a kol. (1973). Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky [Basic system and terminology of Slavic onomastics]. *Zpravodaj Mistopisné komisie ČSAV*, 14(1), 1–280.

SUMMARY

ETHNONOMASTIC TERMS FROM THE PERSPECTIVE OF SLOVAK ONOMASTICS

The article deals with the onomastic term *ethnonym*, its definition, place (position) in the system of onomastic terminology, Slovak domestic equivalents of this term, and some of the used and mainly-proposed hyponymic terms, which are related to various criteria for classifying ethnonyms. Different views on the status of ethnonyms and inhabitant names (appellative or proprial) also cause an orthographic problem in connection with the writing of capital initial letters. In Slovak, they are considered proper names and are therefore written with a capital initial letter. However, the language practice is unstable, especially in the case of so-called *unofficial ethnonyms*, *nickname ethnonyms*, which some language users, as well as linguists, may perceive as pejorative ethnic slurs and write them with a lower case initial letter. The aim of this article is to contribute to the demand for the unification and harmonization of onomastic terminology and to the clarification of the rules of Slovak orthography in the field of capitalization in this kind of onymy.

Keywords: Slovak onomastic terms, ethnonym, ethnic name, unofficial (living) ethnonym, nicknamed ethnonym

STAN BADAŃ ONOMASTYCZNYCH
W POLSCE I NA ŚWIECIE
[ONOMASTIC RESEARCH IN POLAND
AND IN THE WORLD]

HALSZKA GÓRNY
halszka.gorny@ijp.pan.pl
ORCID: 0000-0002-2440-4697
Instytut Języka Polskiego PAN
Kraków, Polska

<https://doi.org/10.17651/ONOMAST.68.20>
Onomastica LXVIII, 2024
PL ISSN 0078-4648

INTERNETOWY SŁOWNIK NAZWISK W POLSCE —
HISTORIA, PRZYSZŁOŚĆ, ODBIÓR SPOŁECZNY

Słowa tematyczne: nazwisko, słownik internetowy, kontynuacja projektu, zainteresowanie społeczne

1. UWAGI WSTĘPNE

W latach 2014–2019 (2021) w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie realizowany był projekt „Najczęstsze nazwiska w Polsce — współczesność i historia. Słownik elektroniczny” (w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki), którego wynikiem jest bezpłatny i ogólnodostępny antroponomastykon „Internetowy słownik nazwisk w Polsce” (skrót: ISNP, <https://nazwiska.ijp.pan.pl/>). Zawiera on ok. 30 tys. najczęstszych form nazwisk i cieszy się ogromnym zainteresowaniem w kraju i za granicą. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom społecznym, niektóre z jego autorek (Katarzyna Skowronek, Halszka Górny, Małgorzata Magda-Czekaj) zdecydowały się na kontynuację prac nad projektem.

Celem tego tekstu jest przedstawienie najważniejszych założeń słownika i planów dotyczących jego rozbudowy, a przede wszystkim przybliżenie zagadnienia związanego z postrzeganiem słownika przez społeczeństwo (głównie na podstawie niezwykle licznych e-maili kierowanych do autorek onomastykonu i danych statystycznych dotyczących m.in. liczby użytkowników słownika czy najczęściej wyszukiwanych nazwisk).

2. OGÓLNE INFORMACJE O SŁOWNIKU

Zanim omówione zostanie zagadnienie odbioru słownika i kolejne etapy prac zmierzających do rozszerzenia leksykonu o następne nazwiska, wskazane zostaną najważniejsze cele i założenia onomastykonu oraz elementy składające się na strukturę artykułu hasłowego (zob. Skowronek i in., 2018, s. 299–314).

Projekt zgodnie z zamierzeniem stanowi chronologiczną kontynuację leksykograficznych opracowań nazwisk na ziemiach polskich, takich jak „Słownik staropolskich nazw osobowych” (Taszycki, 1965–1987) i „Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku” (Cieślikowa i in., 2007–2016), zawierających odpowiednio nazwy z okresu staropolskiego i średniopolskiego. Zbiór nazwisk używanych współcześnie w Polsce obejmuje ok. 400 tys. jednostek nazewnucznych. Opis wszystkich nazw przekraczał możliwości sześciu osób pracujących pierwotnie przy projekcie¹, dlatego postanowiono opracować ok. 30 tys. nazwisk o najwyższej częstotliwości występowania, mając na uwadze, że posługuje się nimi aż ok. 75–80% ludności kraju (Skowronek i in., 2018, s. 301). Zgodnie z koncepcją zrealizowanego projektu ISNP stanowi pewną całość (jednak z możliwością dalszego rozszerzania i uzupełniania o nowe artykuły hasłowe), mimo że nie obejmuje pełnego materiału nazewniczego. Leksykon uwzględni dane frekwencyjne z 2014 roku, są one zatem bardziej aktualne niż te, które były podstawą dziesięciotomowego „Słownika nazwisk współcześnie w Polsce używanych” (Rymut, 1992–1994), obejmującego wszystkie nazwiska mieszkańców Polski według bazy PESEL z 1990 roku. ISNP to kompendium antroponimiczne pomyślane tak, aby miało „walory w zakresie merytorycznym (językoznawczym/onomastycznym), poznawczym (popularyzatorskim) i był[o] ważne dla międzynarodowej współpracy naukowej” (Skowronek i in., 2018, s. 301). Opracowanie struktury artykułu hasłowego i wypełnienie jej odpowiednimi treściami miało odpowiadać temu założeniu, słownik miał być zbliżony do innych realizowanych w Europie (w Niemczech, Szwajcarii, Holandii itp.) projektów zmierzających do stworzenia elektronicznych baz nazwisk. Zespół autorski był przekonany, że leksykon będzie służyć nie tylko językoznawcom/badaczom, ale także wszystkim, którzy interesują się pochodzeniem, budową, frekwencją i geografiami nazwisk. Autorki nie przewidziały jednak skali owego zainteresowania (liczna korespondencja, problemy ze zbyt obciążonymi liczbą wejść serwerami, rozgłos medialny). Dla wielu osób słownik ten stał się jednym z najważniejszych, łatwo dostępnych źródeł informacji o konkretnym nazwisku. Stąd niezadowolenie tych użytkowników,

¹ ISNP został opracowany przez Barbarę Czopek-Kopciuch, Halszkę Górny, Małgorzatę Magdę-Czekaj, Elenę Palinciuc-Dudek, Katarzynę Skowronek i Elżbietę Supranowicz.

którzy nie rozumieją, dlaczego nie zostały opracowane wszystkie nazwiska. Wiele uwag, opinii, próśb o uzupełnienie nazwisk zawartych w korespondencji wynika z niezaznajomienia się nadawców listów (e-maili) z koncepcją słownika.

Jakie zatem informacje może odnaleźć czytelnik tego antropomastykonu? W rozbudowanej strukturze artykułu hasłowego wyodrębnić można kilkanaście elementów: 1) tytuł artykułu hasłowego (główna forma nazwiska); 2) współczesne i historyczne formy żeńskie; 3) dane frekwencyjne (liczba kobiet i mężczyzn noszących określone nazwisko oraz informacja o randze nazwiska na liście frekwencyjnej); 4) geografia nazwiska w Polsce (w 16 województwach oraz w 16 powiatach i 16 gminach z najwyższą frekwencją danego nazwiska w Polsce); 5) zapisy historyczne (cytat, rok i źródło poświadczenia); 6) pochodzenie, prawdopodobne etymologie oraz motywacje nazwiska; 7) formy słowotwórcze nazwiska (opis budowy słowotwórczej opatrywany jest komentarzem dotyczącym funkcji sufiksu w momencie powstania nazwy); 8) warianty nazwiska; 9) rozmieszczenie nazwiska poza Polską (na podstawie dostępnych stron internetowych poświęconych geografii i frekwencji nazwisk w poszczególnych krajach, głównie Europy Zachodniej); 10) informacje specjalne (np. objaśnienia struktury nazwisk obcego pochodzenia); 11) strony internetowe (o charakterze genealogicznym, herbarzowym, rodzinnym, historycznym i in.); 12) literatura dotycząca nazwiska. Wykaz źródeł wykorzystanych przy opracowywaniu artykułów hasłowych (w zakresie poświadczeń źródłowych, pochodzenia nazwiska i jego wariantów, w tym form innojęzycznych, zwłaszcza wschodniosłowiańskich i germańskich) został zamieszczony na stronie internetowej onomastykonu w zakładce „O słowniku/Źródła”. Lista ta jest stopniowo uzupełniana (zob. Skowronek i in., 2018, s. 305–312; <https://nazwiska.ijp.pan.pl/>). Słownik łączy w sobie cechy opracowania naukowego i popularyzatorskiego.

3. SPOŁECZNO-MEDIALNY ODBIÓR „INTERNETOWEGO SŁOWNIKA NAZWISK W POLSCE”

3.1. Dane statystyczne dotyczące aktywności użytkowników ISNP

Niezwykłe zainteresowanie informacjami zawartymi w słowniku nazwisk potwierdzają raporty zawierające dane statystyczne. Dotyczą one m.in. liczby użytkowników leksykonu, wyszukiwanych haseł podczas jednej odsłony, częstości odwiedzin strony czy państw, z których pochodzą zainteresowani.

W pierwszym pełnym roku funkcjonowania słownika w otwartym dostępie (czyli w 2022) liczba użytkowników słownika zbliżyła się do miliona; większość stanowili tzw. nowi użytkownicy, którzy jednorazowo odwiedzili stronę,

ok. 14% osób powracało do ponownego wyszukiwania nazwisk. W sumie odnotowano ponad 4,5 mln odsłon, podczas jednej sesji obejrzano ok. 3–4 stron, a średni czas poszukiwań wynosił ok. 3 minut. Największe zainteresowanie słownikiem miało miejsce w ostatnich trzech miesiącach 2022 roku, ale też w lutym i sierpniu. W 2022 roku ze słownika korzystali głównie mieszkańcy Polski (ok. 67%), a ponadto użytkownicy z takich krajów, jak: Wielka Brytania, Stany Zjednoczone, Niemcy, Francja, Kanada.

Dane za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2023 roku potwierdzają, że zainteresowanie nazwiskami i zapotrzebowanie na tego rodzaju informacje wciąż było wysokie. W tym czasie ze słownika korzystało 570 tys. osób, średni czas zaangażowania wynosił ok. 2 minut, wejść na stronę było 2,7 mln, a szczególną aktywność odnotować można było w lipcu i sierpniu. Ze słownika korzystali nie tylko mieszkańcy Polski (505 tys.), ale również Niemiec, Wielkiej Brytanii, Holandii, Stanów Zjednoczonych, Norwegii, Szwecji. W 2023 roku najczęściej przeglądano hasła dotyczące następujących nazwisk: *Nowak*, *Abel*, *Kowalski*, *Abramowicz*, *Lewandowski*, *Wójcik*. Należą one do grupy nazwisk o najwyższej frekwencji, tj. mają największą liczbę nosicieli (poza *Abel*).

Z raportu za okres obejmujący ostatnie trzy miesiące 2023 roku (od 1 października do 31 grudnia) wynika, że internauci najbardziej interesowali się, tak jak od początku roku, głównie nazwiskami: *Abel*, *Nowak*, *Kowalski*, *Abramowicz*, a w dalszej kolejności formami *Abraham* i *Tusk*. W tym czasie ze słownika korzystało 132 tys. osób. To głównie mieszkańcy Polski (121 tys.), a następnie Niemiec, Wielkiej Brytanii, Holandii, Stanów Zjednoczonych, Norwegii, Francji. Odnotować można 642 tys. odsłon słownika.

Bardziej szczegółowe dane, z ostatnich 31 analizowanych dni (od 1 do 31 grudnia 2023 roku), wskazują na dalszą aktywność użytkowników, tym razem w liczbie 50 tys. Średni czas zaangażowania wynosił ok. 2 minut, a strony odsłaniane były 240 tys. razy, głównie przez mieszkańców Polski (46 tys.). Ponownie wyszukiwano nazwiska: *Abel*, *Nowak*, *Kowalski*, *Tusk*.

Interesujące są także zestawienia pokazujące, którego dnia najwięcej osób poszukiwało informacji w słowniku. Wynika z nich, że takim dniem był 13 listopada 2022 roku, kiedy to odnotowano niemal 86 tys. użytkowników, którzy wyświetlili ponad 266 tys. stron. Drugim dniem z najwyższą frekwencją odwiedzin był 27 grudnia 2022². Wówczas ze słownika korzystało niemal 60 tys. osób. Średnio w ciągu miesiąca strony słownika przeglądane są przez 49 tys. osób, tygodniowo przez 19 tys., a aktywność dzienna to ok. 5 tys. użytkowników.

² W tym dniu pojawił się artykuł na portalu Interia („Skąd się wzięło twoje nazwisko?”, 2022), a 26 grudnia został opublikowany wywiad z prof. K. Skowronek (Tomala, 2022).

3.2. Zainteresowanie medialne

Duży wpływ na popularność słownika z pewnością miały informacje o nim pojawiające się w mediach (prasa, radio, portale internetowe, YouTube, Facebook).

W lutym 2022 roku dziennikarka Magda Mołek na swoim kanale w serwisie YouTube przeprowadziła wywiad z Michałem Rusinkiem, literaturoznawcą, tłumaczem, pisarzem, profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego. W rozmowie zatytułowanej „Czy słowo rządzi światem?” autor książki „Podbipięta, czyli co się kryje w nazwiskach” zareklamował uruchomioną niewiele wcześniej stronę internetową omawianego tu słownika nazwisk (W MOIM STYLU Magda Mołek, 2022). W komentarzach pojawiły się głosy świadczące o natychmiastowym przystąpieniu słuchaczy do poszukiwania informacji o własnym nazwisku (nie zawsze z oczekiwanym skutkiem, gdyż słownik — co zostało podkreślone wyżej — nie zawiera wszystkich nazwisk).

Informacje o słowniku pojawiały się na różnych portalach internetowych, m.in. 27 grudnia 2022 w Interii („Skąd się wzięło twoje nazwisko?”, 2022). Na stronie projektu „Genealogie znad dolnej Narwi i Bugu” w serwisie Facebook, poświęconego badaniom genealogicznym i genetycznym, w jednym z postów (z 12 maja 2023 roku) polecona została strona ISNP m.in. jako źródło informacji statystycznych, z których korzystają również twórcy tego profilu.

Po niemal roku od udostępnienia ISNP dziennikarze zaczęli zwracać się bezpośrednio do autorek z prośbą o udzielenie wywiadu na temat antroponomastykonu. Tego zadania podjęła się prof. Katarzyna Skowronek, kierująca pracami nad słownikiem. W rozmowie z Ludwiką Tomalą, dziennikarką portalu Polskiej Agencji Prasowej „Nauka w Polsce”, przybliżyła najważniejsze założenia słownika. W wywiadzie opublikowanym 26 grudnia 2022 roku podkreśliła, że do tej pory skatalogowano i objaśniono ok. 30 tys. nazwisk (Tomala, 2022). Prof. Skowronek udzieliła również wywiadu dla Radia Kraków, była gościem Marzeny Florkowskiej 14 kwietnia 2023 roku. W rozmowie zwrócono m.in. uwagę na następujące kwestie: nazwiska najczęstsze i najrzadsze, pochodzenie, motywacja i etymologia nazwisk. Słuchacze mogli też dowiedzieć się o istnieniu i koncepcji słownika internetowego zawierającego nazwiska najczęstsze (do frekwencji ok. 200 użytkowników), a także znaleźć wskazówki dotyczące korzystania z tego źródła (Florkowska, 2023).

Medialne zainteresowanie słownikiem wpłynęło zarówno na liczbę wejść na jego stronę internetową, a także na komentarze pojawiające się w Internecie i liczną korespondencję. Wśród wielu pozytywnych komentarzy i ciepłych słów pod adresem zespołu autorskiego znalazły się również mniej przychylnie opinie, wynikające najczęściej z niewiedzy na temat zasad opracowania słownika.

3.3. Listy (e-maile) od użytkowników do autorek ISNP

Zaciekawienie ogólnodostępnym elektronicznym słownikiem nazwisk przełożyło się nie tylko na niezwykle wysoką aktywność użytkowników mierzoną liczbą wejść na jego stronę internetową, ale także wpłynęło na liczbę listów, które kierowane były początkowo bezpośrednio do autorek słownika lub spływały licznie na adres e-mail Instytutu Języka Polskiego PAN, a następnie na nowo utworzony adres nazwiska@ijp.pan.pl. Na ten ostatni wpłynęły (od października 2022 roku) setki listów. Pokazuje to wyraźnie, że wiele osób, wśród których są prawdziwi pasjonaci, interesuje się historią swojej rodziny, prowadzi poszukiwania genealogiczne, a jednocześnie chce poznać pochodzenie własnego nazwiska (lub nazwisk osób z najbliższego otoczenia), które traktuje jako element tożsamości i dobro osobiste. Autorami listów są nie tylko mieszkańcy Polski, ale także innych krajów, m.in. Stanów Zjednoczonych, Kanady, Brazylii, Australii, Holandii.

W korespondencji poruszane są treści, które można pogrupować według kilku głównych problemów/tematów: prośba o objaśnienie pochodzenia nazwiska, zauważenie braku nazwiska w słowniku/prośba o uwzględnienie go w opracowaniu, uwagi/uzupełnienia dotyczące etymologii i motywacji lub innych elementów opisu nazwiska, jak również np. prośba o objaśnienie skrótów, wskazanie źródeł, aktualizację danych frekwencyjnych i geograficznych, uwzględnienie wszystkich powiatów i gmin w Polsce.

Zdecydowanie najwięcej próśb (nie zawsze z zachowaniem właściwej etykiety grzecznościowej) dotyczy objaśnienia i włączenia konkretnego nazwiska do słownika. Pojawiają się też pytania, dlaczego dana forma nie została uwzględniona i w jakich źródłach można odnaleźć informacje o określonym nazwisku:

„brak nazwiska (...)”;

„nie ma nazwiska (...)”;

„Czy jest możliwość opisania (...)? Niestety nie mogę ich odnaleźć na stronie, a jestem bardzo ciekawa historii”;

„Nie ma nazwiska (...) w waszych zasobach, jak można zdobyć informacje o tym nazwisku”;

„Ciekawi mnie jak umieszczaliście nazwiska w bazie, tzn. skąd je braliście?”;

„Czy jest szansa na sprawdzenie pochodzenia nazwisk”;

„Ze względu na brak nazwiska (...) piszę do państwa z prośbą o dodanie i zaktualizowanie go na stronie”;

„nie ma mojego nazwiska w bazie”;

„Proszę o sprawdzenie mojego rodowego nazwiska”;

„Bardzo proszę o dodanie do słownika nazwiska (...)”;

„W waszej bazie danych brakuje nazwiska (...). Czyżby nazwisko to zniknęło z bazy PESEL?”;

- „Pochodzenie mego nazwiska (...);
- „zauważyłem brak dwóch nazwisk (...);
- „Moja mama z domu nazywała się (...). Nigdzie nie mogę znaleźć informacji o pochodzeniu tego nazwiska, skąd się wzięło, na jakich terenach Polski jest popularne etc. Proszę o informację”;
- „Proszę o uwzględnienie w słowniku mojego nazwiska, tj. (...);
- „szukałam swojego nazwiska i nie znalazłam”;
- „brakuje nazwiska (...). Jak mam to odbierać”;
- „w Państwa wykazie brakuje nazwiska mojego męża (...);
- „Brakuje na waszej stronie nazwiska (...), a nie ma wątpliwości, że ja i moja rodzina istniejemy”;
- „W wyszukiwarce nazwisk PAN brakuje mojego nazwiska”;
- „brak nazwiska albo ja nie mogę znaleźć (...);
- „jeśli prace nad opracowaniem nazwisk zostaną wdrożone, proszę zająć się również nazwiskiem (...). Niestety nie ma go na liście”;
- „Dlaczego nie ma mojego nazwiska (...)?”;
- „Proszę o wprowadzenie nazwiska (...);
- „Chciałabym otrzymać wiadomość, jakie jest pochodzenie mojego nazwiska”;
- „Mam nietypowe nazwisko i jestem ciekawa jego pochodzenia”;
- „W spisie nie mogłem znaleźć nazwiska (...). Czy mógłbym prosić o wskazówkę jak je odszukać”;
- „Bardzo proszę o zbadanie mojego nazwiska (...);
- „Brakuje nazwiska (...) a żyjemy i mamy się dobrze”;
- „poszukuję pomocy w odszukaniu nazwiska (...). Analizuję historię przodków i trudno mi odszukać (namierzyć) ślad tego nazwiska”;
- „Dlaczego nie zrobicie listy najmniej popularnych nazwisk? Ja nazywam się (...). I z tego co wiem są tylko trzy osoby w Polsce o tym nazwisku”;
- „jak można dodać nazwisko do waszego serwisu?”;
- „Nie mam o to pretensji, ale zastanawiam się po prostu jak powstawał ten spis nazwisk. Proszę zwrócić uwagę, że nazwisko (...) pojawia się już w XVIII wieku (załącznik);
- „Skąd pochodzi moje nazwisko i kim byli moi przodkowie?”;
- „Szukam osób o nazwisku (...);
- „w zestawieniu nazwisk brakuje nazwiska (...). Osób o nazwisku (...) żyje w Polsce kilka, więc wypadałoby je również zamieścić w spisie”;
- „czy doczekam się w Waszej bazie swojego nazwiska?”;
- „a co z nazwiskiem (...)?”;
- „Nie macie w swoim słowniku nazwiska (...);
- „Chciałbym się dowiedzieć kiedy i gdzie po raz pierwszy pojawiło się moje nazwisko (...);
- „interesuje mnie pochodzenie nazwiska (...), które jest moim rodowym nazwiskiem. Na Państwa stronie nie ma niestety żadnych informacji na ten temat”;
- „Nazwisko (...) skąd pochodzi?”;

„proszę o wyjaśnienie mojego nazwiska”;
„Zainteresowała mnie Wasza strona, ale patrząc na olbrzymie zasoby nie myślałem, że czegoś zabraknie”;
„Pochodzenie nazwiska (...)”;
„podpowiadam, żeby umieścić nazwisko (...)”;
„A mojego nazwiska nie ma w tym waszym niby wielkim słowniku”;
„W Państwa wspaniałym katalogu brak mojego nazwiska panińskiego, chociaż jest ono licznie reprezentowane w Bydgoszczy i w okolicach. Bardzo proszę się poprawić”;
„czy moje nazwisko jest jakieś wyjątkowe, ponieważ nie ma go w wykazie?”;
„nazwisko (...) skąd pochodzi i co oznacza”;
„Czy można u Was zamówić drzewo genealogiczne mojej rodziny?”.

Są i tacy, którzy jako argument przemawiający za umieszczeniem nazwiska w bazie podają „polskość”, „szlacheckość”, „lokalność” w odniesieniu do swojego nazwiska:

„Nasze rodowe nazwisko nie znalazło się w Bazie mimo nadania szlachectwa”;
„Bardzo proszę o informację, dlaczego baza nie zawiera mojego nazwiska. (...) To nazwisko szlacheckie (...)”;
„Nie ma mojego nazwiska (...) w waszej bazie, pomimo że jestem potomkiem słynnego hetmana Czarnieckiego z hymnu narodowego”;
„Przeglądałem słownik polskich nazwisk i nie ma mojego. Nazywam się (...) i jestem Polakiem z dziada pradziada”;
„Z ciekawości sprawdzałem swoje nazwisko w «Nazwiska w Polsce». Niestety nie ma, a od pokoleń mieszkamy w ojczyźnie”;
„Moje jest rzadkie, ale typowo polskie, więc czemu nie znalazło się w tej bazie?”.

Zdarza się, że nadawcy wyrażają wprost rozczarowanie brakiem nazwiska w onomastykonie:

„z przykrością odnotowałem brak informacji w państwa bazie o nazwisku szlacheckim (...)”;
„Przykro mi, że nie znalazłem mojego nazwiska”;
„Zwracam uwagę PAN, że na liście nazwisk nie znajduje się moje nazwisko, a należy do tych rzadszych (...) Uważam, że Wasz spis jest niekompletny i powinien być uzupełniony”;
„szkoda, że nazwisko (...) nie znajduje się w tym zbiorze, chętnie dowiedziałabym się co nieco”;
„nie znalazłem nazwiska, które ja noszę. Nad czym ubolewam”;
„Mnie tu nie ma i jest mi smutno”.

Obok mniej przychylnych uwag o słowniku otrzymujemy także listy, z których wynika, że zapotrzebowanie na tego typu opracowanie jest olbrzymie, wiele

osób docenia pracę włożoną przez zespół autorski w powstanie słownika i czeka na jego kontynuację:

- „cieszę się, że taka strona jak Państwa istnieje”;
- „Przypadkowo weszłam na Państwa stronę. Jest bardzo interesująca”;
- „Ciekawy pomysł, aczkolwiek zakładam, że jest to losowa statystyka danych”;
- „Piękna robota. Brak jednak wszystkich nazwisk występujących w Polsce”;
- „Cieszę się, że prace nad słownikiem będą kontynuowane”;
- „Bardzo mi się podoba Państwa strona internetowa o nazwiskach. Dowiedziałem się bardzo dużo o nazwisku (...)”;
- „Dziękuję za wspaniałe dane”;
- „Świetny pomysł z tym słownikiem”;
- „Gratuluję opracowania, podziwiam wysiłek i włożoną pracę”;
- „Jestem pod dużym wrażeniem pracy włożonej w jego powstanie, a także samego efektu finalnego. Bardzo się cieszę, że taki słownik powstał i z całą pewnością korzysta (ewentualnie będzie korzystał) z niego wiele osób”;
- „Podziwiam ogrom pracy, jaki został włożony w ten projekt. Bardzo brakowało takiego opracowania”;
- „projekt jest bardzo ciekawy”;
- „Niesamowita publikacja, która z pewnością ułatwi wielu osobom poszukiwanie korzeni”;
- „Bardzo dziękuję za powstałe dzieło. Bardzo ciekawe. Przydatne. Gratuluję”;
- „muszę uczciwie przyznać, że jestem pod wielkim wrażeniem tworzonych przez panie słownika”;
- „Z przyjemnością skorzystałam z Państwa słownika nazwisk i wydaje mi się on bardzo interesującą inicjatywą”.

Przytoczone wyżej wybrane fragmenty listów pokazują, jak duże jest zainteresowanie tym onomastykonem, ile osób poszukuje informacji o swoich korzeniach, ile emocji wywołuje słownik, często jedynie w związku z niezapoznaniem się ze wstępem do tego opracowania. Otrzymujemy wiele listów z formułkami typu:

- „poszukuję nazwiska (...). Czekam na odpowiedź”;
- „chciałbym prosić o opinię (...)”;
- „proszę o opracowanie mojego nazwiska (...)”;
- „może ktoś sprawdzić moje nazwisko (...)”;
- „pochodzenie nazwiska (...)”;
- „poszukuję wszystkiego o nazwisku (...)”;
- „ciekawi mnie etymologia nazwiska (...)”;
- „proszę o napisanie również o moim nazwisku (...)”;

- „proszę nie zapomnieć o nazwisku (...);”
„skąd się wzięło nazwisko (...);”
„czy możecie mi Państwo pomóc z moim nazwiskiem (...)?”;
„chciałabym poznać genezę mojego nazwiska (...), nazwiska mojej mamy (...) oraz moje obecne nazwisko (...);”
„od czego pochodzi moje nazwisko (...);”
„W spisie nie znalazłam nazwiska (...). Czy jest możliwość czegoś bliżej się dowiedzieć”.

Nadawcy listów są również bardzo wyczuleni na podawane w słowniku dane frekwencyjne i geograficzne. Niejednokrotnie proszą o ich aktualizację. Jednak zgodnie z zasadami opracowania słownika frekwencja podawana jest na podstawie bazy PESEL z 2014 roku, a geografia nazwisk wskazywana jest jedynie w 16 powiatach i 16 gminach (z najwyższą częstością występowania danego nazwiska). Mimo to otrzymujemy sporo listów z uwagami dotyczącymi (nie)występowania nazwiska w określonym powiecie czy gminie, np.:

- „Mają Państwo chyba bardzo nieaktualne dane, ponieważ w woj. wielkopolskim, w pow. poznańskim, w gminie Puszczykowo są jeszcze 4 osoby (...);”
„nazwisko (...) nie zostało odnotowane w pow. sławieńskim”;
„nie został wyszczególniony powiat konecki woj. świętokrzyskie”;
„noszę dumnie nazwisko (...) od 60 lat mieszkam w mieście Mielec, a w waszym opracowaniu nie widnieje to miasto ani gmina ani powiat”;
„niestety nie ma mnie w mojej gminie, powiecie. Jest nas dwoje o tym nazwisku”;
„Prośba o aktualizację Waszej bazy danych. Od 20 lat wraz z rodziną mieszkam w Rzeszowie. Wasza wyszukiwarka nie wskazuje wyników dla nazwiska (...) w tej lokalizacji”;
„wasza baza nazwisk w jaki sposób jest aktualizowana? Bo całe życie ja i nie tylko ja mieszkam w Elblągu, a nie ma słowa że w tym mieście występuje nazwisko (...).”

W korespondencji zawarte są także dokładne wyliczenia użytkowników nazwiska w danym miejscu zamieszkania i prośba o uwzględnienie wszystkich osób w opracowaniu:

- „Jest nas dziesięcioro. Moja żona i ja (2), starszy syn z żoną i 2 synami (4) oraz młodszy syn z żoną i dwiema córkami (4). (...) W danych statystycznych podana jest liczba 9. Kogo pominęto?”;
„do spisu można dodać dwie osoby (...) woj. mazowieckie, pow. Sokołów Podlaski (...);”
„w państwa danych dotyczących występowania nazwiska (...) w poszczególnych gminach brak gmin Wąsosz i Jemielno. W gminie Jemielno mieszkają 3 osoby (...). A w gminie Wąsosz (...) kolejne 4 osoby”.

O tym, jak ważne dla użytkowników są noszone przez nich nazwiska, a także jak wiele informacji są w stanie zgromadzić o pochodzeniu nazwiska, ale i o historii rodziny, prowadząc kwerendy źródłowe, genealogiczne, onomastyczne, przekonują e-maile, w których np. polemizują z podaną w słowniku etymologią/motywowacją nazwiska, całkowicie ją odrzucają lub proponują wprowadzenie uzupełnień, odwołując się do tradycji rodzinnej, informacji uzyskanych od starszych członków rodziny. W słowniku np. nazwisko *Izbicki* objaśnione jest jako pochodzące od n. m. *Izbica*, *Izbice*, a w liście pojawia się sugestia o możliwym pochodzeniu także od n. m. *Izbicko* lub od rzeczownika *izba*. Natomiast zdaniem innych nadawców nazwisko *Kąkolewski* należy też łączyć z nieuwzględnioną w onomastykonie n. m. *Kąkolewnica* w woj. lubelskim, a *Pepliński* z n. m. *Peplin* na Kaszubach. Autor kolejnego listu nie zgadza się, że nazwisko *Saniewski* motywowane było n. m. *Szaniawa*, dziś *Szaniawy*, uważając, że pochodzi ono od miejscowości *Sanie-Dąb* w woj. podlaskim, co jego zdaniem potwierdza geografia występowania nazwiska (najczęstsze na Podlasiu — dop. H.G.) i udokumentowana genealogia szlachecka. Dostajemy także podpowiedzi dotyczące niepolskiego pochodzenia danego nazwiska, np. zinterpretowane jako niejasne nazwisko *Czekierda* ma mieć korzenie węgierskie (w rodzinie istnieje przekaz, że Czekierdowie przybyli do Polski z królem Batorym). Inna osoba nie zgadza się z niemieckim pochodzeniem nazwiska *Lachor*, a kolejny respondent sugeruje ormiańską genezę nazwiska *Bołoz* lub jego pochodzenie od biblijnej postaci *Booz*. W jednym z listów nadawca domaga się usunięcia z leksykonu swojego nazwiska, które — jego zdaniem — ma szlachecki rodowód, nie godzi się na jego publiczne udostępnianie i rozpowszechnianie.

Osoby zainteresowane pochodzeniem własnych nazwisk przesyłają skany różnych źródeł, a także zapraszają do odwiedzania stron internetowych poświęconych historii swojej rodziny. Czytamy wszystkie listy i analizujemy propozycje ich nadawców, ale tylko część uzupełnień (ze względów merytorycznych) będzie stopniowo wprowadzana do słownika.

4. „INTERNETOWY SŁOWNIK NAZWISK W POLSCE” — KONTYNUACJA

Ze względu na ogromne zainteresowanie słownikiem jego autorki zdecydowały się na wznowienie prac nad projektem. W 2023 roku złożony został wniosek grantowy. Do czasu ogłoszenia wyników prace nad tym antroponomastykonem prowadzone będą w ramach działalności statutowej Instytutu Języka Polskiego PAN. W ciągu najbliższych kilku lat, głównie w ramach projektu grantowego, planowane jest zwiększenie liczby artykułów hasłowych o 20 tys. nazwisk

o średniej frekwencji, tj. do ok. 100 użyć, a także stopniowe wprowadzanie uzupełnień. Dotyczą one m.in. literatury onomastycznej, źródeł historycznych zawierających zapisy nazwisk, linków do internetowych słowników nazwisk w krajach europejskich (nieujętych w ISNP). Planowane jest również uwspółcześnienie i uzupełnienie danych statystyczno-frekwencyjnych. W tym celu wykorzystane zostaną informacje zawarte w bazie PESEL z 2024 roku, a także dane dotyczące frekwencji nazwisk w powiatach i gminach innych niż uwzględnione do tej pory w ISNP. Uzupełniane będą informacje etymologiczno-motywacyjne m.in. na podstawie najnowszych opracowań. Wszystkie te kryteria są niezwykle istotne dla odbiorców ISNP, zwłaszcza dla tych użytkowników, którzy na podstawie informacji zawartych w słowniku próbują odtworzyć historię własnego nazwiska.

5. PODSUMOWANIE

Przedstawione cząstkowe statystyki, odzew medialny, setki maili kierowanych do zespołu autorskiego potwierdzają duże zainteresowanie „Internetowym słownikiem nazwisk w Polsce” (ISNP). Onomastykon służy nie tylko językoznawcom, historykom, ale i badaczom amatorom. Może być wykorzystywany do badań onomastycznych, historycznych, regionalnych, etymologicznych, gramatycznych, statystycznych, genealogicznych. Nie do przecenienia jest jego rola w popularyzacji wiedzy o nazwisku jako kategorii własnościowej i dobru społeczno-kulturowym. Znaczne zwiększenie liczby haseł o nazwiska o średniej oraz niskiej frekwencji spowoduje, że swoje nazwisko odnajdzie w nim ok. 95% Polaków, a sam słownik będzie największym (liczącym ok. 50 tys. nazwisk) internetowym antroponomastykonem o charakterze naukowo-popularyzatorskim. Należy jednak mieć na uwadze, że w dalszym ciągu nie wszyscy odnajdą swoje nazwisko w słowniku. Do opracowania pozostanie jeszcze wiele tysięcy nazwisk.

LITERATURA

- Cieślíkowa, A. i in. (red.). (2007–2016). *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku* [The anthroponymy of Poland from the 16th to the end of 18th century] (T. 1–6). Kraków: Lexis.
- Czopek-Kopciuch, B., Górny, H., Magda-Czekaj, M., Palinciuc-Dudek, E., Skowronek, K., Supranowicz, E. (b.d.). *Internetowy słownik nazwisk w Polsce* [Internet dictionary of surnames in Poland]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://nazwiska.ijp.pan.pl/>
- Florkowska, M. (2023, 14 kwietnia). Ponad 400 tysięcy form nazwisk w Polsce [More than 400,000 forms of names in Poland] [Audycja radiowa]. *Radio Kraków*. <https://www.radiokrakow.pl/audycje/ponad-400-tysiecy-form-nazwisk-w-polsce/>
- Genealogie znad dolnej Narwi i Bugu. (2023, 12 maja). *Czy Rasińscy powinni nosić spódnice?* [Should the Rasinskis wear skirts?] [Post]. Facebook. <https://www.facebook.com/photo?fbid=552370463738630>

- Rymut, K. (1992–1994). *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych* [Dictionary of surnames used today in Poland] (T. 1–10). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Skąd się wzięło twoje nazwisko. Łatwo to sprawdzisz [Where did your name come from. You can easily check it]. (2022, 27 grudnia). *Interia*. <https://kobieta.interia.pl/porady/news-skad-sie-wzielo-twoje-nazwisko-latwo-to-sprawdzisz,nId,6328683>
- Skowronek, K., Czopek-Kopciuch, B., Górny, H., Magda-Czekaj, M., Palinciuc-Dudek, E., Supranowicz, E. (2018). Najczęstsze nazwiska w Polsce — współczesność i historia. Słownik elektroniczny. Stan badań nad projektem [The most popular surnames in Poland — past and present. E-dictionary. Progress report]. *Onomastica*, 62, 299–314. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.62.16>
- Taszycki, W. (red.). (1965–1987). *Słownik staropolskich nazw osobowych* [Dictionary of Old Polish personal names] (T. 1–6; T. 7: *Suplement*, oprac. pod kier. M. Malec). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Tomała, L. (2022, 26 grudnia). Językoznawczynie: w Polsce jest ponad 400 tys. form nazwisk, opisałyśmy około 30 tys. najpopularniejszych [Linguist: there are over 400,000 forms of surnames in Poland, we have described about 30,000 of the most popular ones]. *Nauka w Polsce*. <https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news%2C94822%2Cjezykoznawczynie-w-polsce-jest-ponad-400-tys-form-nazwisk-opisalysmy-okolo-30>
- W MOIM STYLU Magda Mołek. (2022, 8 lutego). Czy słowo rządzi światem? Michał Rusinek [Does the word rule the world? Michał Rusinek] [Video]. *YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=kKhILOKaiGc>

SUMMARY

INTERNET DICTIONARY OF POLISH SURNAMES — HISTORY, FUTURE, PUBLIC PERCEPTION

The article outlines the most important goals and objectives of the “Internet dictionary of surnames in Poland” (ISNP), emphasizing its role in disseminating surname knowledge. It delineates the components comprising the structure of the entry article and presents plans to expand the anthroponomasticon by incorporating additional surnames based on their diminishing frequency of use. However, attention was paid primarily to the public reception of the dictionary, presenting statistical insights into user activity, discussing the issues raised in correspondence (e-mails) directed to the author’s team, as well as the significant media interest in the dictionary of surnames.

Keywords: surname, online dictionary, project continuation, public perception

STUDYING MICROTOPYNYMY IN BELARUS: THE MAIN ACHIEVEMENTS OF THE LAST 60 YEARS

Keywords: Belarus, microtoponymy, bibliography, dictionary, monograph

INTRODUCTION

When it comes to defining the starting point of when the study of microtoponyms, i.e. the names of small geographical objects, became a part of scientific research in Belarus, the beginning is associated with the name of the linguist *Â. Adamovič*.¹ He wrote the first candidate dissertation with a section devoted to microtoponyms (Adamovič, 1966) and the first monograph on such lexical items (Adamovič, 1971). On the whole, over the last 60 years there have been fourteen candidate dissertations and one doctoral dissertation in which Belarusian microtoponyms are the main object of study, one of them, or an additional focus. Over the years monographs have also been published by Belarusian researchers that analyze the names of small geographical objects, and microtoponym dictionaries have been produced.

BIBLIOGRAPHY ON MICROTOPYNYMY

As a rule, authors that write summarizing publications on Belarusian microtoponymy either limit themselves to listing the names of the researchers and large collections of microtoponyms (Mezenka, 2000; Lemcûgova, 2004; Kapyloŭ, 2018), or to indicating defended dissertations (Mezenka, 2014). One of the reasons for this is the lack of a complete bibliography of Belarusian onomastics, such as those prepared in Poland (Taszycki, 1960; Nobis, 2021) or in Ukraine (Verbič, 2013).

¹ Hereafter, the names and surnames of Belarusians, Ukrainians, and Russians are transferred into Latin letters according to the standard PN-ISO 9-2000.

The bibliographic index titled “Belarusian Onomastics (2000–2015)”, published in 2016 in Viciebsk² (Mezenka, 2016), is the first attempt to create such a directory in Belarus but it far from being comprehensive.

A bibliography on Belarusian onomastics in other periods of time is presented in the following thematic publications (which frequently, and perhaps inevitably, duplicate themselves):

1807–1960 — “Belarusian Onomastics. Materials for the Bibliography” by M. Grynblat (1960);

1812–1965 — “Bibliography of East Slavic Onomastics up to 1965” by M. Kondratiuk (1997);

1825–1991 — relevant sections in the four volumes of the bibliographic index “Belarusian Linguistics” (Šakun, 1967, pp. 317–326; Biryła, 1980, pp. 243–262; Padlužny, 1993, pp. 351–380; Rusak, 2004, pp. 333–376);

1918–1980 — three volumes of the bibliographic index “Onomastics” (Podol’skaâ, 1976; Mdivani & Podol’skaâ, 1978, 1984);

1955–1991 — indexes of works on Belarusian onomastics published in the four volumes of the collection of papers under the general title “Belarusian Onomastics” (Biryła & Lemcûgova, 1977, 1981, 1985, 1992).

If we compare the periods covered by the abovementioned publications, it transpires that there is no bibliographic index of works on Belarusian onomastics covering the period from 1992 to 1999. Some publications from this period are available in textbooks on Belarusian onomastics, such as the one prepared at P. M. Mašëraŭ Viciebsk State University (Mezenko, 2017, 2018); in a bibliographic index referring to the study of the toponymic space of the Brest region (Levancëvič & Âkubuk, 2018), etc.

This situation complicates an assessment of what has been done in the field of Belarusian onomastics in general and in studying microtoponymy in particular. As a result, neither professional researchers nor other interested people have complete information about how many of the names of small geographical objects have been researched and analyzed and in which areas of the country this material has been collected. In this regard, the staff of Âkub Kolas Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Belarus created an electronic bibliography of Belarusian microtoponymy.³ This database is available online

² Hereafter, Belarusian geographical names are transferred into Latin letters according to the *Instruction on transfer of names of geographical objects from the Belarusian and Russian languages into other languages and transliteration of names of geographical objects by letters of the Latin alphabet*, approved in Belarus on 24.03.2023.

³ This database was created as part of the research project *Microtoponymic Linguolandscape of Belarus* (contract with the Belarusian Republican Foundation for Fundamental Research No. G19-078 dated 02.05.2019, supervisor — V. Šklâryk, period of execution — 2019–2021).

at <https://microtop.philology.by/> for public use. In addition, an interactive map and statistics are provided on the website.

As of November 2024 the bibliography contains a total of 520 entries. The chronological range of publications in the database is 1959–2021. At this stage, only entries that were published in Belarus, had localized material, and contained three or more microtoponyms were taken into the account. Publications dealing with toponyms from archival sources and ancient manuscripts were not included in the bibliography. Historical items and publications on folklore and ethnography, which sometimes also contain the names of small geographical objects, were not included in the database either.

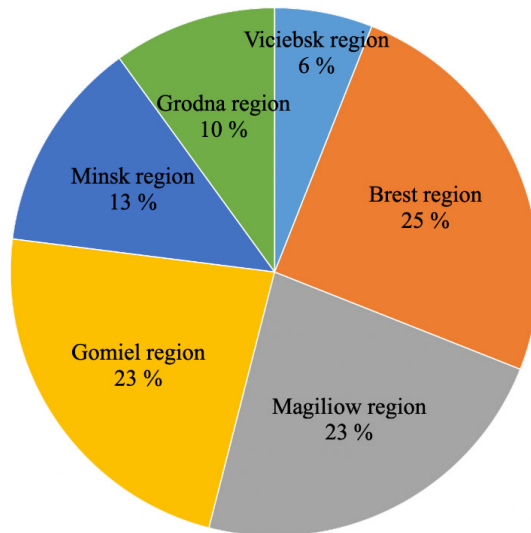

Figure 1. Distribution of the material contained in the publications according to the regions of Belarus

Entries in this bibliography can be sorted by region and district. This allows us to estimate how many microtoponyms have already been researched, in which areas of Belarus, and to what extent such material has been collected. The analysis of this information showed that these publications contain the highest number of microtoponyms from the Brest region (25%), and the lowest number of microtoponyms from the Viciebsk region (6%) (see Fig. 1.). However, there are 42 districts (out of 118 districts in 6 regions of the country) with fewer than 10 publications containing the names of small geographical objects. This accounts for about a third of Belarus and can hardly be considered sufficient to represent the national microtoponymic fund.

DISSERTATIONS ON MICROTOPYNYMY

According to the Ukrainian onomastician S. Verbič, research on Slavic microtoponymy has intensified considerably in the late 20th and early 21st centuries (Verbič, 2021, p. 352). A complex review of the relevant works shows that a great deal of effort has been put into the topic. The number of dissertations is also noteworthy: in Ukraine alone, ten candidate dissertations on microtoponymy were defended between 2001 and 2020 (Verbič, 2018, 2019, 2020, 2021, p. 353, footnote), with another five underway (Verbič, 2012, 2016).

However, not all Slavic countries are characterized by such an active and extensive study of names for small geographical objects, and Belarus is one such example. According to information received by the author of this paper in December 2021 at the philological (linguistic) chairs of the universities of Brest, Gomiel, Grodna, Magiliow, Mazyr, Minsk and Viciebsk, none of the postgraduates and doctoral candidates were working on a dissertation on microtoponymy. Nor was anyone working on dissertations devoted to the names of small geographical objects at Ākub Kolas Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Belarus. Therefore, when analyzing what had been done in this field by Belarusian scientists, we can only speak about dissertations prepared earlier.

There have only been four candidate dissertations devoted exclusively to local microtoponymy in Belarus (hereinafter the works are presented in chronological order):

A. Pryščèpčyk, “Microtoponymy of the Stowbcy Region” (1970, in Belarusian, under the supervision of M. Biryła). This dissertation presents a structural-grammatical characterisation and lexico-semantic analysis of over 4,000 microtoponyms of the region.

V. Emel’ānovič, “Microtoponymy of the North-Western Part of the Brest Region” (1982, in Russian, under the supervision of M. Biryła). This dissertation analyses the grammatical structure, identifies word-formation types and provides a lexico-semantic characterisation of 3,364 microtoponyms of the region.

H. Īvanova, “Microtoponymy of Mazyr Paliessie” (1986, in Russian, under the supervision of V. Lemcūgova). This dissertation presents a lexico-semantic and structural-grammatical characterisation of 3,820 microtoponyms of the region.

V. Šklāryk, “Microtoponymy of Eastern Paliessie: Linguogeographical and Lexical-Semantic Aspects” (2017, in Belarusian, under the supervision of Ī. Kapyloŭ).⁴ This dissertation contains only lexico-semantic characterisation of

⁴ It should be noted that these four candidate dissertations were supervised by staff members of Ākub Kolas Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Belarus (the Academy of Sciences of the BSSR). It demonstrates a kind of academic curatorship of dissertations on microtoponymy in Belarus.

microtoponyms of the region. For this research more than 30,000 names of small geographical objects from different sources were involved.

Candidate dissertation “Nomination of Water Objects in the Belarusian and English Languages: An Onomasiological Aspect (in the Helonyms of Belarus and the USA)” by A. Kopač (2004, in Russian, under the supervision of A. Rudènka) stands out from this list. It differs from the abovementioned dissertations in the following criteria:

- *survey area*: the author focused on reviewing the helonyms from all over Belarus, while the other dissertations only presented microtoponyms from selected regions of the country;
- *sources of material*: Belarusian helonyms are taken from “Cadastral Directory. Peat Fund of the Belarusian SSR” (1979, in 10 volumes) and “Encyclopaedia of Nature in Belarus” (1983–1986, in 5 volumes) (Kopač, 2004, p. 2), while for the other dissertations the authors mainly collected the microtoponyms by conducting expeditions;
- *specifics of the analysis*: helonyms from both Belarus and the USA are characterized in cognitive and onomasiological terms, while the other dissertations contain lexical-semantic and structural-grammatic characteristics of microtoponyms.

However, there have been many more candidate dissertations, in which microtoponyms were considered together with oikonyms and/or hydronyms in Belarus (mainly as supplementary factual material in a comprehensive characterisation of the toponymic space of the regions):

Ā. Adamovič, “Toponymy and Microtoponymy of the Sluck Region” (1966, in Belarusian, under the supervision of F. Ānkoŭski).

V. Lemcŭgova, “Toponymy of the Minsk Region” (1967, in Belarusian, under the supervision of M. Biryła).

A. Katonava, “Hydronymy of Zahodniaja Dzvina River Basin in Belarus” (1975, in Russian, under the supervision of A. Suprun).

N. Smal’, “Hydronymy and Oikonymy of the Pabuzhzhza Region. The Problem of Interaction” (1996, in Belarusian, under the supervision of V. Lemcŭgova).⁵

N. Bagamol’nikava, “Hydronymy of the Prypiac River Basin within the Gomial Region” (1997, in Belarusian, under the supervision of U. Aničënka).

T. Bagaedava, “Hydronymy of the Sozh River Basin (Proto-Slavic fund)” (1997, in Russian, under the supervision of R. Kazlova).

Ī. Kapyloŭ, “Toponymy of Belarusian Manuscripts of the 15th–18th centuries” (2001, in Belarusian, under the supervision of V. Lemcŭgova).

⁵ Information about dissertations in Belarusian linguistics defended from 1990 to 2011 is available in a special directory (Dzâtko & Šahoŭskaâ, 2011).

T. Aliferčyk, “Toponymy of Western Paliessie in an Ethnolinguistic Aspect” (2011, in Belarusian, under the supervision of M. Antropaŭ).

V. Mickevič, “Toponymy of Revision of Forests and Animal Trails in the Former Grand Duchy of Lithuania: Lexical-Semantic and Structural-Grammatic Aspects” (2011, in Belarusian, under the supervision of V. Lemcŭgova).

As for the doctoral dissertations, the names of small geographical objects are only slightly reflected in the work “Ethnic and Geographical Names as a Source for the Study of Ethnolinguistic History (on the Material of Belarus)” by A. Rogaleŭ (1996, in Russian). Microtoponyms were widely used by A. Kopač during the preparation of his doctoral dissertation (not yet defended as of November 2024). This can be seen in his monograph “Toponymic Space of Belarus in the Cognitive Aspect (Based on the Names of Toponymic Objects of Natural Nomination)” (Kopač, 2020).

DICTIONARIES OF MICROTOPYNOMS, MONOGRAPHS

Almost all of the microtoponym dictionaries published in Belarus have been prepared by professional scientists (i.e. staff members of universities or employees of the National Academy of Sciences of Belarus). The first such dictionary was printed in 1974. This book, titled “Microtoponymy of Belarus. The Materials” contains over 9,000 names from all over the country, with a reverse dictionary at the end. The material for this book was collected by 35 people in the period between 1948 and 1972 (Biryla & Mackevič, 1974, pp. 7, 10). Other microtoponym dictionaries include the names of small geographical objects from specific regions of Belarus. For example, “Microtoponym Dictionary of the Magiliow Region” contains around 6,700 names (Klimuc’ et al., 2004); about 10,500 microtoponyms are presented in the first part of “Onomastic Dictionary of the Grodna Region” (Lamaka et al., 2005); more than 9,000 names are included in the dictionary “Microtoponymy of the Brest Region” (Levancèvič et al., 2022). As a rule, the microtoponyms in all these dictionaries are presented in vernacular form, with grammatical marks and often accompanied by the comments of informants. Around 4,400 names from five districts of the Gomiel region were published in the book “Microtoponymy of Mazyr Paliessie” by H. Ivanova (2007). A distinctive feature of this publication is the explanation of the origin of the names of small geographical objects. An example of a microtoponym dictionary created by a local historian (i.e. a non-professional scientist) is “Microtoponymy of the Ivacevichy Region” by A. Zajka (2018). The book contains almost 4,000 names of small geographical objects mainly from the Ivacevichy district of the Brest region, collected by the author from 1995 to 2016. In addition, the dictionary includes microtoponyms found in archival sources from the 16th–19th centuries. It should be noted that almost all of the abovementioned dictionaries are available in digitized form at <https://philology.by/fund>.

Figure 2. From left to right: monograph by V. Škláryk; “Microtoponymy of Belarus. The Materials”; monograph by Ā. Adamovič; “Onomastic Dictionary of the Grodno Region. Vol. 1. Microtoponyms” (photo by U. Barysevič)

As for monographs on microtoponymy, to date there are only two of them in Belarus. The book “Microtoponymic Names” by Ā. Adamovič (in Belarusian) was published in 1971. As was mentioned above, this monograph was the first book on the names of small geographical objects in the country. The author attempted to show the scientific significance and peculiarities of microtoponymy, the sources of microtoponyms and how they are formed, to determine the types and ways how such names could be derived. 4,800 microtoponyms collected by Ā. Adamovič in 115 settlements of several districts of the Minsk and Brest regions became the material for the study (Adamovič, 1971). The second monograph on microtoponymy was only published in Belarus 46 years later. It is a book titled “Microtoponymy of Eastern Paliessie in the Context of Regional Lexical System Development” by V. Škláryk (in Belarusian). The monograph uses extensive factual data (over 30,000 names) as a basis and analyses the lexical-semantic features of microtoponyms from the whole territory of a historical-ethnographic region in south-eastern Belarus (Škláryk, 2017). A distinctive feature of V. Škláryk’s book is the presence of 10 maps showing the locations of appellatives and microtoponyms.

In this context, mention should also be made of several monographs in which microtoponyms are considered together with oikonyms and/or hydronyms. As a few examples, “Belarusian Oikonymy. Linguistic Analysis of the Names of Settlements in the Minsk Region” by V. Lemcûgova (1970), “Hydronyms of the Prypiac River Basin: Structural-Semantic Types of Motivation” by N. Bagamol’nikava (2004), “Toponymy of Western Paliessie: An Ethnolinguistic Aspect” by T. Aliferčyk (2013)

and already mentioned monograph by A. Kopač (2020) (all in Belarusian). In addition, there is a number of comprehensive dictionaries containing not only microtoponyms, but also oikonyms and / or hydronyms. For example, “Geographical and Statistical Dictionary of the Magiliow Region” in 3 volumes (Šaruha, 2012–2013) and a number of dictionaries by A. Rogaleŭ (Rogalev, 2004, 2012, 2015). On the whole, according to the electronic bibliography on Belarusian microtoponymy, there are about 30 books (i.e. monographs, dictionaries, local history books, etc.) on the names of small geographical objects in Belarus.

CONCLUSIONS

Despite the data above, it should be stated that as of today microtoponyms in Belarus have not been sufficiently researched. Moreover, not all regions of the country have dictionaries of names for small geographical objects (as is the case with Viciebsk and Minsk regions). This means that collecting and publishing such material is still relevant, and it’s ongoing (this refers, for example, regular publications of microtoponyms in such serial issues as “Belarusian Dialectology” and “Philological Regional Studies of the Grodna Region”). The electronic bibliography of Belarusian microtoponymy, prepared at Âkub Kolas Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Belarus, should help to coordinate this work.

Having only four candidate dissertations and two monographs over the course of almost 60 years also indicates the unpopularity of the microtoponymic direction within onomastic research in the country. However, the existence of comprehensive works in which the names of small geographical objects are considered together with oikonyms and/or hydronyms, partially remedies the situation with the low attractiveness of microtoponyms as an object of research. Relatively little work has been done in the field of studying the names of small geographical objects from archival sources and ancient manuscripts, and this is one of the most topical problems in the study of microtoponyms in Belarus.

Thus, the main directions of work for researchers of Belarusian microtoponymy now and in the future are the following: 1) continuation of the collection and publication of such material; 2) research of this material in different aspects, not only descriptive; 3) wide use of material from archival sources; 4) digitization of the collected material and publication of the results of research. An important stage in the study of Belarusian microtoponymy will be the publication of a consolidated register of the names of small geographical objects from different print sources. This register will be a supplement to the “Consolidated Dictionary of Belarusian Dialects”, which is currently under development at Âkub Kolas Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Belarus.

REFERENCES (TRANSLITERATION)

- Adamovič, Â.M. (1971). *Mikratapanimičnyâ nazvy* [Microtoponymic names]. Minsk: Vyšějšaâ škola.
- Adamovič, E.M. (1966). *Toponimiâ i mikrotoponimiâ Sluchchiny* [Toponymy and microtoponymy of the Sluck region] [Abstract of a dissertation for the degree of candidate of philological sciences]. Minsk: BGU.
- Aliferčyk, T.M. (2013). *Tapanimiâ Zahodniaga Paliessia: ètnalingvistyčny aspekt* [Toponymy of Western Paliessie: An ethnolinguistic aspect]. Minsk: Belaruskâ navuka.
- Bagamo'nikava, N.A. (2004). *Gidronimy basejna raki Prypiac: struktorna-semantyčnyâ typy matyvacyi* [Hydronyms of the Prypiac River Basin: Structural-semantic types of motivation]. Gomiel: GDU.
- Biryła, M.V. (ed.). (1980). *Belaruskæ movaznaŭstva: bibliâgrafičny pakazal'nik (1966–1975)* [Belarusian linguistics: A bibliographic index (1966–1975)]. Minsk: Navuka i tèhnika.
- Biryła, M.V., & Lemcûgova, V.P. (1977). *Pracy pa belaruskaj anamastycy (1955–1975). Bibliâgrafičny ŭkazal'nik [Works on Belarusian onomastics (1955–1975). Bibliographic Index]. Belaruskâ anamastyka, 1*, 181–196.
- Biryła, M.V., & Lemcûgova, V.P. (1981). *Pracy pa belaruskaj anamastycy. Bibliâgrafičny ŭkazal'nik (1976–1978 gg. i dapaŭnenni da bibliâgrafii 1955–1975 gg.) [Works on Belarusian onomastics. Bibliographic index (1976–1978 and additions to the bibliography 1955–1975)]. Belaruskâ anamastyka, 2*, 196–210.
- Biryła, M.V., & Lemcûgova, V.P. (1985). *Pracy pa belaruskaj anamastycy. Bibliâgrafičny ŭkazal'nik (1979–1985) i dapaŭnenni da bibliâgrafii (1972–1978) [Works on Belarusian onomastics. Bibliographic index (1979–1985) and additions to the bibliography (1972–1978)]. Belaruskâ anamastyka, 3*, 145–149.
- Biryła, M.V., & Lemcûgova, V.P. (1992). *Pracy pa belaruskaj anamastycy. Bibliâgrafičny pakazal'nik (1986–1991) i dapaŭnenni da bibliâgrafii (1979–1985) [Works on Belarusian onomastics. Bibliographic index (1986–1991) and additions to the bibliography (1979–1985)]. Belaruskâ anamastyka, 4*, 164–172.
- Biryła, M.V., & Mackevič, Ŭ.F. (1974). *Mikratapanimiâ Belarusi. Materyâly* [Microtoponymy of Belarus. The materials]. Minsk: Navuka i tèhnika.
- Dzâtko, D.V., & Šahoŭskaâ, S.U. (2011). *Belaruskæ movaznaŭstva: dysertacyi pa belaruskaj move, abaronenyâ ŭ Rěspublicy Belarus (1990–2011 gg.) [Belarusian linguistics: dissertations on the Belarusian language defended in the Republic of Belarus (1990–2011)]. Minsk: BDPU.*
- Grynblat, M.Â. (1960). *Belaruskâ anamastyka (Materyâly da bibliâgrafii) [Belarusian onomastics. materials for the bibliography]. Pracy Īnstytuta movaznaŭstva AN BSSR, 7*, 227–243.
- Ivanova, A.A. (2007). *Mikrotoponimiâ Mozyrskogo Polesja* [Microtoponymy of Mazyr Paliessie]. Mozyr: MGPU.
- Kapyloŭ, Ī.L. (2018). *Mikratapanimiâ belaruskaga Paazer'a âk važnaâ krynica gistoryka-kul'turnaga landšaftu rėgiėna [Microtoponymy of the Belarusian lakeland as an important source of the historical and cultural landscape of the region]. In A.M. Mezenko (Ed.), Regional'naâ onomastika: problemy i perspektivy issledovaniâ (pp. 96–99). Vitebsk: VGU. <https://rep.vsu.by/handle/123456789/14568>*
- Klimuc', S.V., Ragaŭcoŭ, V.Ī., Šakura, S.U., & Šubadzėrava, A.M. (2004). *Sloŭnik mikrataponimaŭ Magiliowshchyny* [Microtoponym dictionary of the Magiliow region]. Magiliow: MDU.
- Kondratiuk, M. (1997). *Bibliografia onomastyki wschodniosłowiańskiej do roku 1965 włącznie* [Bibliography of East Slavic onomastics up to 1965]. Białystok: Wydawnictwo Filii Uniwersytetu Warszawskiego.

- Kopač, A.Ī. (2020). *Tapanimičnaâ prastora Belarusi ũ kagnityŭnym aspekce (na materyâle nazvaŭ topaab'ektaŭ natural'naj naminacyi)* [Toponymic space of Belarus in the cognitive aspect (based on the names of toponymic objects of natural nomination)]. Minsk: BDU.
- Kopač, O.I. (2004). *Nominaciâ vodnyh ob'ektov v belorusskom i anglijskom ŕzykah: onomasiologičeskij aspekt (na materiale gelonimov Belarusi i SŠA)* [Nomination of water objects in the Belarusian and English languages: An onomasiological aspect (in the helonyms of Belarus and the USA)] [Abstract of a dissertation for the degree of candidate of philological sciences]. Minsk: BGU.
- Lamaka, V.M., Siplivenâ, Ź.S., Scâcko, P.U., & Âkubovič, T.A. (2005). *Anamastyčny sloŭnik Grodzienshchyny. Č. 1. Mikratapanimy* [Onomastic dictionary of the Grodna Region. Vol. 1. Microtoponyms]. Grodna: GrDU.
- Lemcŭgova, V.P. (1970). *Belaruskaâ ajkanimiâ. Lingvistyčny analiz nazvaŭ naselenyh punktaŭ Minskaj voblastci* [Belarusian oikonymy. Linguistic analysis of the names of settlements in the Minsk Region]. Minsk: Navuka i tĕhnika.
- Lemcŭgova, V.P. (2004). Belaruskaâ anamastyka. Dasâgnenni i perspektyvy [Belarusian onomastics. Achievements and perspectives]. In R.M. Kozlova (Ed.), *Aktual'nye voprosy slavânskoj onomastiki* (pp. 107–115). Gomel: GGU.
- Levancëvič, L.V., & Âkubuk, N.R. (2018). Tapanimičnaâ prastora Brestchyny ũ navukovyh dasledavannâh [Toponymic space of the Brest Region in scientific research]. *Učenyje zapiski UO «VGU imeni P.M. Mašerova», 25*, 129–136. <https://rep.vsu.by/handle/123456789/14518>
- Levancëvič, L.V., Âkubuk, N.R., & Kiseľ, T.A. (2022). *Mikratapanimiâ Brestchyny: sloŭnik* [Microtoponymy of the Brest Region: A dictionary]. Brest: BrDU.
- Mdivani, R.R., & Podol'skaâ, N.V. (1978). *Onomastika. Ukazatel' literatury, izdannoj v SSSR v 1971–1975 gg. s priloženiem za 1918–1962 gg.* [Onomastics. Index of the literature published in the USSR in 1971–1975, with an appendix for 1918–1962]. Moskva: INION.
- Mdivani, R.R., & Podol'skaâ, N.V. (1984). *Onomastika. Ukazatel' literatury, izdannoj v SSSR v 1976–1980 gg.* [Onomastics. Index of literature published in the USSR in 1976–1980]. Moskva: INION.
- Mezenka, G.M. (2000). Sučasnaâ belaruskaâ anamastyka [Contemporary Belarusian onomastics]. *Vesci Nacyânal'naj akadëmii navuk Belarusi. Seryâ humanitarnyh navuk, 1*, 131–140.
- Mezenka, G.M. (2014). Belaruskaâ anamastyka âk ab'ekt dysertacyjnyh dasledavannâh pačatku XXI stagoddzâ [Belarusian onomastics as the subject of dissertation research in the early 21st century]. In V.P. Rusak, V.D. Staryčonak (Eds.), *Na hvalâh movy: da 90-goddzâ z dnâ narodžennâ akadëmika M.V. Biryly* (pp. 192–197). Minsk: Belaruskaâ navuka.
- Mezenka, G.M. (2016). *Belaruskaâ anamastyka (2000–2015 gg.): bibliâgrafičny pakazal'nik* [Belarusian onomastics (2000–2015): A bibliographic index]. Vicebsk: VDU.
- Mezenko, A.M. (Ed.). (2017). *Onomastika Belarusi. Antroponimiâ: učebnik* [Onomastics of Belarus. Anthroponymy: A Textbook]. Minsk: RIVŠ.
- Mezenko, A.M. (Ed.). (2018). *Onomastika Belarusi. Toponimiâ: učebnik* [Onomastics of Belarus. Toponymy: A Textbook]. Minsk: RIVŠ.
- Nobis, I. (2021). *Bibliografija onomastyki polskiej od roku 2016 do roku 2020 włącznie* [Bibliography of Polish onomastics from 2016 to 2020]. Kraków: Instytut Źyzyka Polskiego PAN.
- Padlužny, A.Ī. (rĕd.). (1993). *Belaruskae movznaŭstva: bibliâgrafičny pakazal'nik (1976–1985)* [Belarusian linguistics: A bibliographic index (1976–1985)]. Minsk: CNB AN Belarusi.
- Podol'skaâ, N.V. (1976). *Onomastika. Ukazatel' literatury, izdannoj v SSSR s 1963 po 1970 god* [Onomastics. Index of literature published in the USSR from 1963 to 1970]. Moskva: INION.
- Rogalev, A.F. (2004). *Toponimičeskij slovar' Vetkovskogo rajona Gomelskoj oblasti* [Toponymic dictionary of the Vetka District, the Gomel Region]. Gomel: Bark.
- Rogalev, A.F. (2012). *Toponimičeskij slovar' Gomelia i Gomelskogo rajona* [Toponymic dictionary of Gomel and the Gomel Region]. Gomel: Bark.

- Rogalev, A.F. (2015). *Toponimiâ Belarusi: Gomelskaja oblast'. Loevskij rajon* [Toponymy of Belarus: The Gomel Region. The Loev District]. Gomel: GGU.
- Rusak, V.P. (Ed.). (2004). *Belaruskae movaznaŭstva: bibliâgrafičny pakazal'nik (1986–1991)* [Belarusian linguistics: A bibliographic index (1986–1991)]. Minsk: Belaruskâ navuka.
- Šakun, L.M. (Ed.). (1967). *Belaruskae movaznaŭstva: bibliâgr. ukazal'nik (1825–1965 gg.)* [Belarusian linguistics: A bibliographic index (1825–1965)]. Minsk: Navuka i tэхnika.
- Šaruha, ĭ.M. (2012–2013). *Geagrafična-statystyčny sloŭnik Magiliowskaj voblastci* [Geographical and statistical dictionary of the Magiliow Region] (Vols. 1–3). Magiliow: MDU.
- Šklârŭk, V.A. (2017). *Mikratapanimiâ Ushodniaga Paliessia ŭ kantěksce razviccâ rėgional'naj leksičnaj sistėmy* [Microtoponymy of Eastern Paliessie in the context of regional lexical system development]. Minsk: Belaruskâ navuka.
- Taszycki, W. (1960). *Bibliografia onomastyki polskiej do roku 1958 włącznie* [Bibliography of Polish onomastics up to 1958]. Kraków: PWN.
- Verbič, S.O. (2012). Disertacijni temi z onomastiki, zatverdženi na zasidannâh naukoivoi radi «Ukraïns'ka mova» vprodovž 2003–2011 rr. [Dissertation topics in onomastics approved at the meetings of the scientific council “Ukrainian Language” in 2003–2011]. *Povidomlennâ Ukraïns'koï onomastičnoï komisii. Nova seriâ, 1*, 79–84.
- Verbič, S.O. (2016). Disertacijni temi z onomastiki, zatverdženi na zasidannâh naukoivoi radi «Ukraïns'ka mova» ta včenoï radi ĭnstitutu ukraïns'koï movi NAN Ukraïni vprodovž 2012–2014 rr. [Dissertation topics in onomastics approved at the meetings of the scientific council “Ukrainian Language” and the academic council of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine in 2012–2014]. *Povidomlennâ Ukraïns'koï onomastičnoï komisii. Nova seriâ, 2*, 63–64.
- Verbič, S.O. (2018). Disertacijni z onomastiki, zahišeni vprodovž 2001–2017 rr. [Dissertations in onomastics defended in 2001–2017]. *Povidomlennâ Ukraïns'koï onomastičnoï komisii. Nova seriâ, 3*, 28–37.
- Verbič, S.O. (2019). Disertacijni z onomastiki, zahišeni vprodovž 2018–2019 rr. [Dissertations in onomastics defended in 2018–2019]. *Povidomlennâ Ukraïns'koï onomastičnoï komisii. Nova seriâ, 4*, 21–25.
- Verbič, S.O. (2020). Disertacijni z onomastiki, zahišeni vprodovž 2019–2020 rr. [Dissertations in onomastics defended in 2019–2020]. *Povidomlennâ Ukraïns'koï onomastičnoï komisii. Nova seriâ, 5*, 27–29.
- Verbič, S.O. (2021). [Review of the book *Lexika slovenský terénnych názvov (Konceptia lexiko-grafického spracovania)*, by I. Valentová]. In V.P. Šul'gač (Ed.), *Studii z onomastiki ta etimologii. 2019–2020* (pp. 352–360). Kiïv: ĭnstitut ukraïnskoï movi NAN Ukraïni.
- Verbič, S.O. (Ed.). (2013). *Ukraïns'ka onomastika: bibliâgrafičnij pokažčik* [Ukrainian onomastics: A bibliographic index]. Kiïv: TOV «KMM».
- Zajka, A. (2018). *Mikratapanimika Ivacevichhyny* [Microtoponymy of the Ivacevichy Region]. Minsk: Tэхnolėgiâ.

REFERENCES

- Kondratiuk, M. (1997). *Bibliografia onomastyki wschodniosłowiańskiej do roku 1965 włącznie* [Bibliography of East Slavic onomastics up to 1965]. Białystok: Wydawnictwo Filii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Nobis, I. (2021). *Bibliografia onomastyki polskiej od roku 2016 do roku 2020 włącznie* [Bibliography of Polish onomastics from 2016 to 2020]. Kraków: ĭnstitut Języka Polskiego PAN.
- Taszycki, W. (1960). *Bibliografia onomastyki polskiej do roku 1958 włącznie* [Bibliography of Polish Onomastics up to 1958]. Kraków: PWN.

- Адамович, Е.М. (1966). *Топонимия и микротопонимия Случчины* [Toponymy and microtoponymy of the Sluck Region] [Abstract of a dissertation for the degree of candidate of philological sciences]. Минск: БГУ.
- Адамовіч, Я.М. (1971). *Мікратапанімічныя назвы* [Microtoponymic names]. Мінск: Вышэйшая школа.
- Аліферчык, Т.М. (2013). *Топанімія Заходняга Палесся: этналінгвістычны аспект* [Toponymy of Western Paliessie: An Ethnolinguistic aspect]. Мінск: Беларуская навука.
- Багамольнікова, Н.А. (2004). *Гідронімы басейна ракі Прыпяць: структурна-семантычныя тыпы матывацыі* [Hydronyms of the Prypiac River Basin: Structural-semantic types of motivation]. Гомель: ГДУ.
- Бірыла, М.В. (Ed.). (1980). *Беларускае мовознаўства: бібліяграфічны паказальнік (1966–1975)* [Belarusian linguistics: A bibliographic index (1966–1975)]. Мінск: Навука і тэхніка.
- Бірыла, М.В., & Лемцюгова, В.П. (1977). *Працы па беларускай анамастыцы (1955–1975). Бібліяграфічны ўказальнік* [Works on Belarusian onomastics (1955–1975). Bibliographic index]. *Беларуская анамастыка*, 1, 181–196.
- Бірыла, М.В., & Лемцюгова, В.П. (1981). *Працы па беларускай анамастыцы. Бібліяграфічны ўказальнік (1976–1978 гг. і дапаўненні да бібліяграфіі 1955–1975 гг.)* [Works on Belarusian onomastics. Bibliographic index (1976–1978 and additions to the bibliography 1955–1975)]. *Беларуская анамастыка*, 2, 196–210.
- Бірыла, М.В., & Лемцюгова, В.П. (1985). *Працы па беларускай анамастыцы. Бібліяграфічны ўказальнік (1979–1985) і дапаўненні да бібліяграфіі (1972–1978)* [Works on Belarusian onomastics. Bibliographic index (1979–1985) and additions to the bibliography (1972–1978)]. *Беларуская анамастыка*, 3, 145–149.
- Бірыла, М.В., & Лемцюгова, В.П. (1992). *Працы па беларускай анамастыцы. Бібліяграфічны паказальнік (1986–1991) і дапаўненні да бібліяграфіі (1979–1985)* [Works on Belarusian Onomastics. Bibliographic index (1986–1991) and additions to the bibliography (1979–1985)]. *Беларуская анамастыка*, 4, 164–172.
- Бірыла, М.В., & Мацкевіч, Ю.Ф. (1974). *Мікратапанімія Беларусі. Матэрыялы* [Microtoponymy of Belarus. The materials]. Мінск: Навука і тэхніка.
- Вербич, С.О. (2012). *Дисертацыйні теми з ономастики, затверджені на засіданнях наукової ради «Українська мова» впродовж 2003–2011 рр.* [Dissertation topics in onomastics approved at the meetings of the scientific council “Ukrainian Language” in 2003–2011]. *Повідомлення Української ономастичної комісії. Нова серія*, 1, 79–84.
- Вербич, С.О. (2016). *Дисертацыйні теми з ономастики, затверджені на засіданнях наукової ради «Українська мова» та вченої ради Інституту української мови НАН України впродовж 2012–2014 рр.* [Dissertation topics in onomastics approved at the meetings of the scientific council “Ukrainian Language” and the Academic Council of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine in 2012–2014]. *Повідомлення Української ономастичної комісії. Нова серія*, 2, 63–64.
- Вербич, С.О. (2018). *Дисертації з ономастики, захищені впродовж 2001–2017 рр.* [Dissertations in onomastics defended in 2001–2017]. *Повідомлення Української ономастичної комісії. Нова серія*, 3, 28–37.
- Вербич, С.О. (2019). *Дисертації з ономастики, захищені впродовж 2018–2019 рр.* [Dissertations in onomastics defended in 2018–2019]. *Повідомлення Української ономастичної комісії. Нова серія*, 4, 21–25.
- Вербич, С.О. (2020). *Дисертації з ономастики, захищені впродовж 2019–2020 рр.* [Dissertations in onomastics defended in 2019–2020]. *Повідомлення Української ономастичної комісії. Нова серія*, 5, 27–29.
- Вербич, С.О. (2021). [Review of the book *Lexika slovenský terénnych názvov (Konceptia lexikografického spracovania)*, by I. Valentová]. In В.П. Шульгач (Ed.), *Студії з ономастики та етимології. 2019–2020* (pp. 352–360). Київ: Інститут української мови НАН України.

- Вербич, С.О. (Ed.). (2013). *Українська ономастика: бібліографічний покажчик* [Ukrainian onomastics: A bibliographic index]. Київ: ТОВ «КММ».
- Грынблат, М.Я. (1960). Беларуская анамастыка (Матэрыялы да бібліяграфіі) [Belarusian onomastics. Materials for the bibliography]. *Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР*, 7, 227–243.
- Дзятко, Д.В., & Шахоўская, С.У. (2011). *Беларускае мовазнаўства: дысертацыі на беларускай мове, абароненыя ў Рэспубліцы Беларусь (1990–2011 гг.)* [Belarusian linguistics: dissertations on the Belarusian language defended in the Republic of Belarus (1990–2011)]. Мінск: БДПУ.
- Зайка, А. (2018). *Мікратапаніміка Івацэвічыны* [Microtoponymy of the Ivacevichy Region]. Мінск: Тэхналогія.
- Иванова, А.А. (2007). *Мікратапанімія Мозырскага Полесья* [Microtoponymy of Mazur Paliessie]. Мозырь: МГПУ.
- Капылюў, І.Л. (2018). Мікратапанімія беларускага Паазер'я як важная крыніца гісторыка-культурнага ландшафту рэгіёна [Microtoponymy of the Belarusian Lakeland as an important source of the historical and cultural landscape of the region]. In А.М. Мезенко (Ed.), *Рэгіянальная ономастыка: праблемы і перспектывы ісследования* (pp. 96–99). Витебск: ВГУ. <https://rep.vsu.by/handle/123456789/14568>
- Клімуць, С.В., Рагаўцоў, В.І., Шакура, С.У., & Шубадзёрава, А.М. (2004). *Слоўнік мікратапанімаў Магілёўшчыны* [Microtoponym dictionary of the Magilow Region]. Магілёў: МДУ.
- Копач, А.І. (2020). *Тапанімічная прастора Беларусі ў кагнітыўным аспекце (на матэрыяле назваў тонааб'ектаў натуральнай намінацыі)* [Toponymic space of Belarus in the cognitive aspect (based on the names of toponymic objects of natural nomination)]. Мінск: БДУ.
- Копач, О.И. (2004). *Номинация водных объектов в белорусском и английском языках: ономазиологический аспект (на материале гелонимов Беларуси и США)* [Nomination of water objects in the Belarusian and English languages: An onomasiological aspect (in the Helonyms of Belarus and the USA)] [Abstract of a dissertation for the degree of candidate of philological sciences]. Мінск: БГУ.
- Ламака, В.М., Сіплівеня, Ж.С., Сцяцко, П.У., & Якубовіч, Т.А. (2005). *Анамастычны слоўнік Гродзеншчыны. Ч. 1. Мікратапанімы* [Onomastic dictionary of the Grodno Region. Vol. 1. Microtoponyms]. Гродна: ГрДУ.
- Леванцэвіч, Л.В., & Якубук, Н.Р. (2018). Тапанімічная прастора Брэстчыны ў навуковых даследаваннях [Toponymic space of the Brest Region in scientific research]. *Ученые записки УО «ВГУ имени П.М. Машерова»*, 25, 129–136. <https://rep.vsu.by/handle/123456789/14518>
- Леванцэвіч, Л.В., Якубук, Н.Р., & Кісель, Т.А. (2022). *Мікратапанімія Брэстчыны: слоўнік* [Microtoponymy of the Brest Region: A dictionary]. Брэст: БрДУ.
- Лемцогова, В.П. (1970). *Беларуская айканімія. Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці* [Belarusian oikonymy. Linguistic analysis of the names of settlements in the Minsk Region]. Мінск: Навука і тэхніка.
- Лемцогова, В.П. (2004). Беларуская анамастыка. Дасягненні і перспектывы [Belarusian onomastics. Achievements and perspectives]. In Р.М. Козлова (Ed.), *Актуальные вопросы славянской ономастики* (pp. 107–115). Гомель: ГГУ.
- Мдивани, Р.Р., & Подольская, Н.В. (1978). *Ономастика. Указатель литературы, изданной в СССР в 1971–1975 гг. с приложением за 1918–1962 гг.* [Onomastics. Index of the literature published in the USSR in 1971–1975, with an appendix for 1918–1962]. Москва: ИНИОН.
- Мдивани, Р.Р., & Подольская, Н.В. (1984). *Ономастика. Указатель литературы, изданной в СССР в 1976–1980 гг.* [Onomastics. Index of literature published in the USSR in 1976–1980]. Москва: ИНИОН.
- Мезенка, Г.М. (2000). Сучасная беларуская анамастыка [Contemporary Belarusian onomastics]. *Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук*, 1, 131–140.
- Мезенка, Г.М. (2014). Беларуская анамастыка як аб'ект дысертацыйных даследаванняў пачатку XXI стагоддзя [Belarusian onomastics as the subject of dissertation research in the early 21st

- century]. In В.П. Русак & В.Д. Старычонок (Eds.), *На хвалах мовы: да 90-годдзя з дня нараджэння акадэміка М.В. Бірылы* (pp. 192–197). Мінск: Беларуская навука.
- Мезенка, Г.М. (2016). *Беларуская анамастыка (2000–2015 гг.): бібліяграфічны паказальнік* [Belarusian onomastics (2000–2015): A bibliographic index]. Віцебск: ВДУ.
- Мезенко, А.М. (Ed.). (2017). *Ономастыка Беларусі. Антропонимия: учебник* [Onomastics of Belarus. Anthroponymy: A textbook]. Мінск: РИВШ.
- Мезенко, А.М. (Ed.). (2018). *Ономастыка Беларусі. Топонимия: учебник* [Onomastics of Belarus. Toponymy: A textbook]. Мінск: РИВШ.
- Падлужны, А.І. (Ed.). (1993). *Беларускае мовазнаўства: бібліяграфічны паказальнік (1976–1985)* [Belarusian linguistics: A bibliographic index (1976–1985)]. Мінск: ЦНБ АН Беларусі.
- Подольская, Н.В. (1976). *Ономастыка. Указатель литературы, изданной в СССР с 1963 по 1970 год* [Onomastics. Index of literature published in the USSR from 1963 to 1970]. Москва: ИНИОН.
- Рогалев, А.Ф. (2004). *Топонимический словарь Ветковского района Гомельской области* [Toponymic dictionary of the Vietka District, the Gomiel Region]. Гомель: Барк.
- Рогалев, А.Ф. (2012). *Топонимический словарь Гомеля и Гомельского района* [Toponymic dictionary of Gomiel and the Gomiel Region]. Гомель: Барк.
- Рогалев, А.Ф. (2015). *Топонимия Беларуси: Гомельская область. Лоевский район* [Toponymy of Belarus: The Gomiel Region. The Lojew District]. Гомель: ГГУ.
- Русак, В.П. (Ed.). (2004). *Беларускае мовазнаўства: бібліяграфічны паказальнік (1986–1991)* [Belarusian linguistics: A Bibliographic index (1986–1991)]. Мінск: Беларуская навука.
- Шакун, Л.М. (Ed.). (1967). *Беларускае мовазнаўства: бібліягр. указальнік (1825–1965 гг.)* [Belarusian linguistics: A Bibliographic index (1825–1965)]. Мінск: Навука і тэхніка.
- Шаруха, І.М. (2012–2013). *Геаграфічна-статыстычны слоўнік Магілёўскай вобласці* [Geographical and statistical dictionary of the Magiliow Region] (Vols. 1–3). Магілёў: МДУ.
- Шклярыйк, В.А. (2017). *Мікратапанімія Усходняга Палесся ў кантэксце развіцця рэгіянальнай лексічнай сістэмы* [Microtoponymy of Eastern Paliessie in the context of regional lexical system development]. Мінск: Беларуская навука.

SUMMARY

The article presents an assessment of the work done by Belarusian researchers for almost 60 years in the field of microtoponymy studies. This analysis was made possible by the creation of an electronic bibliography on Belarusian microtoponymy at Jakub Kolas Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Belarus. Due to the lack of such publication database previously, researching the names of small geographical objects in the country was complicated. Until recently this process had been disorganized, but today there are grounds and opportunities to rectify such situation.

An important feature of the electronic bibliography on Belarusian microtoponymy is the availability to select fields as “Region” and “District”, which can be used to sort the publications. This option makes it possible to assess what has been done in certain regions of Belarus in particular. In other words, this publication database can be used to identify the locations where names of small geographical objects have not been collected and/or have not been researched.

Moreover, the electronic bibliography on Belarusian microtoponymy revealed that for almost 60 years only four candidate dissertations and only two monographs have been devoted to local microtoponyms in the country. However, the low attractiveness of microtoponyms as an object of research in Belarus is partially rectified by a number of comprehensive dissertations and monographs where the names of small geographical objects are analyzed along with oikonyms and/or hydronyms.

Antonie se pohybuje tak, jak očekával. Kornelie a ostatní se vyvíjejí normálně. Ani za nic na světě by byl mladší meteorolog neodhalil šéfovi, že dává jména — dívčí jména — těm velkým pohybujícím se prostorům nízkého tlaku. Ale ospravedlnoval tento sentimentální vrtoch tím, že si v duchu představoval, že každá bouře je skutečná osobnost a že může snadněji říci (sám sobě ovšem) „Antonie“ než nízkotlaký střed, který byl včera na šířce jedna sedmdesát pět východně a na délce čtyřicet dva severně!

George W. Steward, *Bouře* (překlad Věry Dědinové a Břetislava Hodka)

POUŽITÍ VLASTNÍCH JMEN V METEOROLOGII TRADIČNÍ, NOVÉ A BUDOUCÍ OBLASTI ZKOUMÁNÍ*

Klíčová slova: rodné jméno, meteorologie, bouře, terminologie, nomenklatura

1. ÚVOD

Počasí má zásadní význam pro přežití člověka, pro jeho obživu i osobní plány. Nejstarším meteorologickým spisem je Aristotelova „Meteorologica“ ze 4. století před n. l. Hlavní rozvoj meteorologie klade Munzar (1989, s. 111) do období od konce 15. století, kdy vzrostl význam meteorologických pozorování v souvislosti se zámořskými cestami, a do 17. století, kdy byly vyvinuty tlakoměr a teploměr. Terminologie meteorologie se stejně jako terminologie jiných přírodních věd vyznačuje termíny tvořenými z řecko-latinských základů, terminologickými kolo-kacemi a výpůjčkami. Ty přichází nejen z angličtiny, ale také z exotických jazyků (označení větrů *harmatan*, *chamsin*, *monzun*, nebo částečná synonyma *cyklón*, *hurikán* a *tajfun*). Časté je tvoření termínů metaforami (*oko hurikánu*, *atmosférická fronta*, *skleníkový efekt* atd.). O významu meteorologie svědčí, že některé její termíny přechází do neterminologického užívání. Poštolková (1977, s. 112)

* Naše poděkování patří panu RNDr. Miloslavu Müllerovi, Ph.D., z Katedry fyzické geografie a geokologie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Ústavu fyziky atmosféry Akademie věd České republiky a vedoucímu terminologické skupiny České meteorologické společnosti, který text prohlédl očima meteorologa i terminologa.

uvádí termíny *klima*, *atmosféra* a *ovzduší*, u kterých došlo v neterminologickém použití k významovému přehodnocení a která se užívají i v oblasti duševních jevů (*příznivé / nepříznivé duchovní / myšlenkové klima*).

Kromě jednotek meteorologii vlastních se v její terminologii vyskytují termíny sdílené s nadřazenými vědami (především fyzikou) a s vědami souvisejícími (např. hydrologií nebo astrofyzikou). Tato terminologie byla v českém prostředí kvalitně zpracována, zpočátku encyklopedicky (Munzar, 1989) a dále v šestijazyčném elektronickém slovníku České meteorologické společnosti (Česká meteorologická společnost, 2024), který navazuje na „Meteorologický slovník výkladový a terminologický“ (Sobišek a kol., 1993). Při společnosti působí terminologická skupina, která kromě správy slovníku rozvíjí výzkum české i zahraniční meteorologické terminologie (Ústav fyziky atmosféry, b.d.). Podrobně shrnují vývoj české meteorologické lexikografie od meziválečného období do současnosti Müller a Zacharov (2022), vývoj a současný stav mezinárodní meteorologické lexikografie Müller a kol. (2022). K vývoji samotného termínu *meteorologie* viz Novotný a kol. (2023).

Jde o onomasticky zajímavou terminologii, která — kromě nomenklatury bouří, o níž nám v tomto článku jde — zahrnuje:

- eponyma obsahující antroponyma, a to několika typů — s jedním příjmením (*Beaufortova stupnice*), se dvěma příjmeními (*Saffirova–Simpsonova stupnice*), a termíny s detoponymickými adjektivy (*aleutská cyklona*, *Labradorský proud*);
- chrématonyma označující meteorologické stanice, mapy, společnosti, časopisy, meteorologické družice, modely počasí atd.;
- fyzikální jednotky z apelativizovaných antroponym (*pascal*, *celsius*, *fahrenheit*), apelativa založená na metonymiích a metaforách (*fata morgána*, podle mořské víly Morgany, která ukazuje přeludy a vidiny mizící beze stopy; viz Muznar, 1989, s. 57);
- mytonyma v lidové meteorologické terminologii (*meluzína* ze jména víly), dehagionymická adjektiva odkazující na jména svátků (*medardovské počasí*, *fabiánské počasí*) a řadu kalendářních jmen v lidových pranostikách.

V tomto článku chceme (a) popsat tradiční pojmenování tropických bouří od 19. století, (b) představit zvyklosti v pojmenovávání mimotropických bouří od 21. století v USA a v Evropě a pokusit se o jejich analýzu, (c) poukázat na možné budoucí oblasti pojmenovávání meteorologických jevů. Poznatky zobecníme a zamyslíme se nad paralelami s pojmenováním souvisejících jevů.

2. STALETÁ TRADICE POJMENOVÁVÁNÍ TROPICKÝCH BOUŘÍ

Historii pojmenovávání tropických bouří popsali populárně-naučnou formou Munzar a kol. (1990). V onomastických příručkách jsou jména meteorologických

jevů opomíjena. Nezmiňují je starší onomastikové jako Šmilauer (1963), Svoboda a kol. (1973) či Šrámek (1999), ani novější práce (David a kol., 2022; Pleskalová, 2016) a zmínku o nich nenacházíme ani v „The Oxford Handbook of Names and Naming“ (Hough & Izdebska, 2016) nebo v terminologii Mezinárodní rady onomastických věd (International Council of Onomastic Sciences, b.d.). V rámci typologie vlastních jmen vyčleňuje Van Langendonck (2007, s. 201–202) tato jména do samostatné kategorie, ale věnuje pouze několik řádků jménům hurikánů. Leroy (2004, s. 34) pro tato jména používá termín *fenonyma* a kromě názvů bouří mezi ně překvapivě řadí i názvy hvězd a planet. Otázka zařazení těchto jmen je sporná, jde o jevy proměnlivé v čase (bouře trvají dny až týdny) i v prostoru (mohou se přesouvat na vzdálenost tisíců kilometrů). Snad bychom mohli určitou paralelu vytvořit mezi hydronymy, mezi něž patří také různé typy mořských proudů, ovšem ty mají relativně stabilní průběh i trvání. Více by se tato jména blížila pojmenování pomíjivých jevů souvisejících s počasím, jako jsou požáry, laviny a povodně.

Podle rychlosti větru je hranice pro označení tropická bouře 17 m/s (Müller, 2014, s. 8). Při překonání 33 m/s se označují jako tajfuny v severozápadním Pacifiku, cyklony v jihozápadním Pacifiku a v Indickém oceánu, hurikány v severovýchodním Pacifiku a v severním Atlantiku, včetně karibské a středoamerické oblasti, ale již od hranice tropické bouře dostávají vlastní jména (Müller, 2022, s. 9).

Po dlouhou dobu se bouře pojmenovávaly jmény světců podle data, kdy na danou oblast působily, např. Hurikán svatá Anna, který udeřil v Portoriku na svátek Anny 26. července 1825. Počátky systematického pojmenovávání tropických bouří jsou spojeny se jménem australského meteorologa Clementa L. Wraggeho, který od 90. let 19. století bouře označoval písmeny řecké abecedy, pak jmény postav řecké a římské mytologie, jmény politiků (údajně těch, které neměl v oblibě) a ženskými rodnými jmény (Adamson, 2003, s. 359). Zvyk upadl v zapomnění a ve 40. letech 20. století se k němu vrátila americká meteorologická služba, zřejmě pod vlivem románu *Bouře (Storm)* George Rippeyho Stewarta (1941), ve kterém mladý meteorolog na synoptické mapě pro zábavu pojmenovává tlakové níže jmény dívek ze svého života — viz úvodní citát (Munzar, 1989, s. 214). Gudde v 50. letech upozorňuje na pozdvižení, které ve veřejnosti vyvolávalo pojmenovávání těchto destruktivních jevů ženskými jmény spojovaných jinak se „vznešeností a půvabem“ (Gudde, 1955, s. 34).

Systematičtěji se bouře začaly pojmenovávat za druhé světové války, většínou podle manželek armádních meteorologů. Po válce byly bouře pojmenovávány několik let slovy vojenské hláskovací abecedy (*Able, Baker, Charlie...*) a v roce 1953 začala americká meteorologická služba pro bouře používat ženská rodná jména. V roce 1975, který OSN vyhlásila Mezinárodním rokem ženy, rozhodl australský ministr pro vědu William L. Morrison, že diskriminační praxi ukončí

a že pro pojmenování bouří budou používána i jména mužská, přičemž prvním bylo *Ray* (Munzar a kol., 1990, s. 274). Praxe se rozšířila pro atlantické bouře a bouře v Mexickém zálivu. Seznamy jmen pro jednotlivé oblasti a vysvětlení jejich přidělování nalezneme na stránkách Světové meteorologické organizace (World Meteorological Organization, 2023), kde jsou uvedeny zásady pro volbu jmen, která by měla být regionálně známá, zapamatovatelná, krátká, snadno vyslovitelná a jedinečná.

Bouřím jsou přidělována jména z předem vytvořených seznamů. Bouře v Karibském moři, Mexickém zálivu a severním Atlantiku jsou pojmenovávány jmény ze šesti opakujících se seznamů amerického Národního hurikánového centra. Seznam pro rok 2024 obsahuje dvacet jedna abecedně řazených rodných jmen: *Alberto, Beryl, Chris, Debby, Ernesto, Francine, Gordon, Helene, Isaac, Joyce, Kirk, Leslie, Milton, Nadine, Oscar, Patty, Rafael, Sara, Tony, Valerie* a *William* (National Hurricane Center, b.d.). Vynechána jsou méně běžná jména začínající písmeny Q, U, X, Y a Z. Tentýž seznam bude opět použit za šest let, tedy v roce 2030. Kromě jmen obvyklých v angloamerickém prostředí jsou s ohledem na hispanofonní a frankofonní země v oblasti (např. Kuba, Mexiko a Haiti) na seznam řazena španělská a francouzská jména. V případě, že se během sezóny vyskytlo více než dvacet jedna bouří, byly rozlišovány řeckými písmeny. Od roku 2021 jsou jména čerpána z náhradního seznamu. Analogicky, s použitím jiných seznamů, jsou pojmenovávány bouře v severovýchodním Pacifiku a v dalších oblastech, přičemž desítky stávajících seznamů je různě dlouhá. Nejkratší je seznam Střediska varování proti cyklónům v Jakartě, které používá seznam opakujících se deseti jmen (World Meteorological Organization, 2023). Přesuny bouří v prostoru mají dopady i pro jejich pojmenování. Jak uvádí Kislw (2008, s. 29), dříve bývalo zvykem, že při přesunu měnila bouře své jméno: atlantická bouře *Cesar* se po přechodu do severovýchodního Pacifiku přejmenovala na *Douglas*. V současnosti se jméno zachovává.

Neobvykle jsou přidělována jména Tokijským meteorologickým střediskem tajfunům v severozápadním Pacifiku a Jihočínském moři. Seznam jmen až na výjimky neobsahuje rodná jména, ale označení rostlin, zvířat, pokrmů a další apelativa. Je uspořádán abecedně podle navrhujeících zemí, takže výsledný seznam abecední není (čtrnáct zemí navrhovalo po deseti jménech). Prvním jménem je *Damrey* „slon“ navržené Kambodžou, druhým je *Haikui* „sasanka“ navržené Čínou, třetím *Kirogi* „divoká husa“ navržené Severní Koreou atd. Jména jsou přidělována postupně, nikoliv v cyklech (Kislw, 2008, s. 21–22). Cyklické nebo průběžné pojmenovávání odpovídá tomu, zda se na daných územích bouře vyskytují po omezenou část roku, nebo zda se vyskytují průběžně po celý rok.

V případě, že bouře způsobí dramatické škody nebo větší oběti na lidských životech, bývá jméno na žádost členského státu Světové meteorologické organizace vyřazeno z užívání (v angličtině se užívá termín *retired name*). Jedním z nich je jméno bouře *Katrina*, která v roce 2005 zasáhla New Orleans, vyžádala si téměř dva tisíce obětí a způsobila škody za sto osm miliard dolarů (Medlin a kol., 2022). V posledním půlstoletí byly vyřazeny desítky jmen, např. *Fiona* (2022), *Ian* (2022), *Laura* (2020) atd. Vylučuje se tím opětovné užití jména vyvolávajícího strach, což je funkce, kterou jinak v přírodních vědách nepozorujeme často¹.

Zajímavé je vyřazení některých jmen z jiných důvodů. Přestože použitírodných jmen bez vazby na konkrétní osobnost brání vzniku debat o jejich vhodnosti jako v jiných nomenklaturách², ani meteorologie se kontroverzím neubráníla. Pro nežádoucí konotace byla vyřazena jména hurikánů *Adolph* (2001), *Israel* (2001) a *Isis* (2016) (Atlantic Oceanographic & Meteorological Laboratory, 2023a). U prvních dvou je důvod zřejmý, u třetího šlo o nechtěnou homonymii se zkratkou ISIS užívanou v médiích pro označení džihádistické teroristické organizace.

3. POJMENOVÁNÍ ZIMNÍCH BOUŘÍ VE 21. STOLETÍ A POKUS O JEJICH ANALÝZU

Pojmenovávání zimních bouří americkým komerčním televizním kanálem Weather Channel popisuje Nuessel (2015) jako zcela nový jev, který může získat oblibu. Autor měl zřejmě pravdu, protože léta 2023/24 jsou v pořadí dvanáctou sezónou, kdy jsou v Americe zimní bouře pojmenovávány (Erdman, 2023). Přestože americká meteorologická služba tato jména neuznává, ve sdělovacích prostředcích se běžně užívají. Jména redakce volí tak, aby se neshodovala se jmény hurikánů a mnohá pochází z řecké a římské mytologie. Bylo tomu tak i v případě první pojmenované zimní bouře *Athena*³, jež v listopadu 2012 zasáhla Delaware, New Jersey, New York a Novou Anglii. Jména jsou zveřejňována vždy

¹ Příručka Světové zdravotnické organizace pro pojmenování infekčních nemocí např. doporučuje, aby nové názvy nemocí neobsahovaly zeměpisná a osobní jména, označení povolání a slova budící obavy, např. *neznámý* nebo *smrtelný* (World Health Organization, 2015).

² Např. v botanické nomenklatuře nacházejí Smith a Figueiredo (2022) eponyma oslavující diktátory a imperialisty a zmiňují Cecila Rhodese (1853–1902), jehož jméno nese více než sto rostlin. Jméno měsíčního kráteru *Lenard* pojmenovaného podle nacisty a nositele Nobelovy ceny za fyziku Philippa Lenarda (1862–1947) bylo v roce 2020 zrušeno a kráter je dnes bezejmenný (International Astronomical Union, b.d.-a).

³ Řeckou podobu jména *Athina* nesla evropská bouře z října 2021, pojmenovaná skupinou meteorologických služeb Řecka, Kypru a Izraele. Koexistence variant téhož jména by měla být varováním před jazykovou adaptací jmen (jako se to dělo např. v Polsku v případě bouře *Xaver* v roce 2013, jejíž jméno bylo adaptováno jako *Ksawery*).

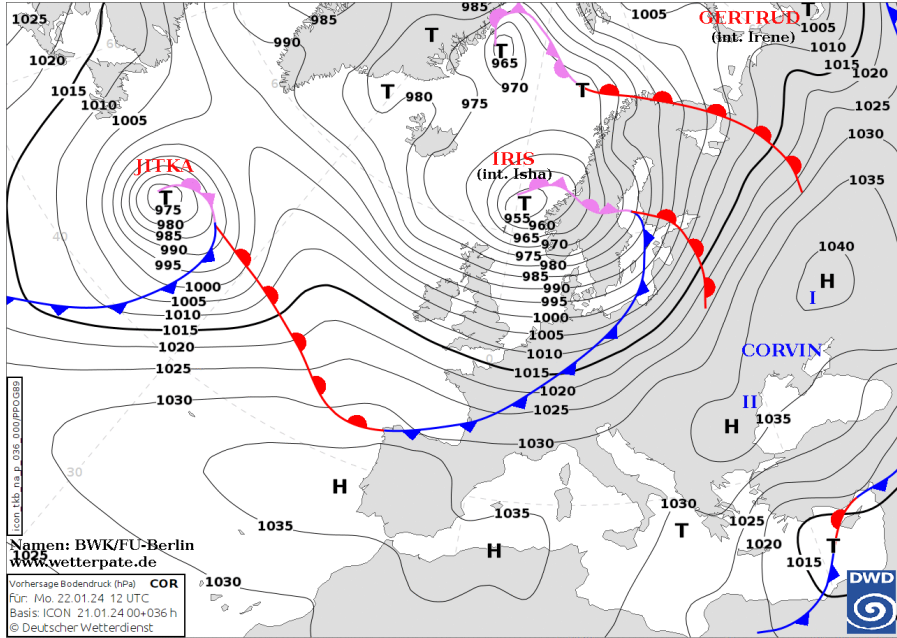
v říjnu, jsou jedinečná a v průběhu let se neopakují. Aby si bouře „zasloužila“ jméno, musí zasahovat oblast o rozloze alespoň 400 000 km², nebo dva milióny obyvatel. Na rozdíl od jmen tropických bouří jsou používána také jména začínající na Q, U, X, Y a Z (*Quadir, Unitas, Xenops, Yoshino* nebo *Zyler*).

Historie pojmenovávání evropských bouří sahá do stejného poválečného období, kdy se začaly pojmenovávat tropické bouře v Americe, zvyklosti pojmenovávání však prošly v 21. století velkou změnou. Historii jejich pojmenovávání nalezneme na stránkách Météo France (b.d.), kde je uvedeno, že od roku 1954 pojmenovává mimotropické cyklóny a anticyklóny Svobodná univerzita v Berlíně, a to abecedně každý rok samostatně, přičemž v sudých letech jsou pro tlakové výše používána mužská jména a pro níže ženská jména a v lichých letech opačně.

Na webových stránkách zmíněné univerzity jsme zaznamenali pozoruhodnou praxi, kdy od roku 2002 lze pojmenování tlakové níže nebo výše zakoupit (Institut používá slovo *Patenschaft* „kmotrovství“). Pojmenování tlakové výše stojí tři sta devadesát euro a pojmenování níže dvě stě šedesát euro, včetně DPH. Rozdílná cena se zdůvodňuje tím, že tlakových níží se ročně vyskytuje více (na stránkách Institutu meteorologie univerzity je uvedeno, že jich bývá sto třicet až sto padesát) a přetrvávají kratší dobu než tlakové výše, kterých bývá jen padesát až šedesát. Dle pravidel Institutu lze použít pouze skutečná rodná jména (v případě pochybností se lze prokázat např. kopií občanského průkazu). Institut uvádí, že příležitosti využilo několik tisíc osob a že jméno může být originálním narozeninovým nebo vánočním dárkem (Freie Universität Berlin, 2019). V srpnu 2023 zbývalo jen několik volných písmen pro oblasti vysokého tlaku, která budou v roce 2024 mužská, a oblasti nízkého tlaku, která budou ženská. Při troše štěstí může výrazná bouře vejít v mediální známost nebo do dějin meteorologie. Jména se používají i v českém prostředí, především ve spojení s výjimečně hlubokou tlakovou níží provázenou silným větrem a mající potenciál způsobit škody či zranění (Žák, 2021)⁴.

Od roku 2015 začalo bouře v Evropě pojmenovávat postupně šest geograficky uspořádaných skupin meteorologických služeb, které vytvářejí vlastní seznamy jmen (např. západní skupinu tvoří Irsko, Spojené království a Nizozemsko, středozemní skupinu Itálie, Slovinsko, Chorvatsko, Severní Makedonie, Černá hora a Malta). Bouře dostává jméno ve chvíli, když dosáhne oranžového nebo červeného stupně nebezpečí. Při přechodu z jedné zóny do druhé bouře zachovává své prvotní jméno.

⁴ Podobný jev pozorujeme v astronomii, kdy některé firmy „prodávají“ jména hvězd. Od této praxe se Mezinárodní astronomická unie distancuje a upozorňuje, že zakoupená jména nemají oficiální váhu s odůvodněním, že „noční obloha náleží každému z nás“ (International Astronomical Union, b.d.-a).

Obr. 1. Synoptická mapa meteorologické služby Deutscher Wetterdienst s vyznačenými jmény tlakových níží (*Gertrud*, *Iris* a *Jitka*) a výší (*Corvin*) k 22. 1. 2024. Jméno *Iris* použil Institut meteorologie Svobodné univerzity v Berlíně, jméno *Isha* přiřadila britská meteorologická služba a na mapě je označeno jako *int. Isha* (zdroj: Aktion Wetterpate, <https://www.wetterpate.de>).

Pro pokus o vlastní analýzu jmen bouří jsme zvolili seznamy jmen jihozápadní skupiny zemí tvořené Francií, Španělskem, Portugalskem, Belgií a Lucemburskem pro sezóny 2019/20 až 2023/24. Seznamy jsou zveřejňovány vždy před zimní sezónou a jejich přehled nalezneme např. na stránkách španělské meteorologické služby AEMET (b.d.). Pro každou sezónu seznam obsahuje dvacet jedna střídavě mužských a ženských rodných jmen. Celkem za posledních pět let dostaneme těchto sto pět jmen:

– 2019/20: *Amelie, Bernardo, Cecilia, Daniel, Elsa, Fabien, Gloria, Herve, Ines, Jorge, Karine, Leon, Myriam, Norberto, Odette, Prosper, Raquel, Simon, Teresa, Valentin* a *Wanda*;

– 2020/21: *Alex, Barbara, Clement, Dora, Ernest, Filomena, Gaetan, Hortense, Ignacio, Justine, Karim, Lola, Mathieu, Nadia, Octave, Paula, Rodrigo, Sofia, Tristan, Viviane* a *Walter*;

– 2021/22: *Aurore, Blas, Celia, Diego, Evelyn, Fabio, Georgia, Hans, Isabel, Jean-Louis, Konstantina, Lucas, Marjane, Nicolai, Odalys, Paris, Rada, Stefano, Taimi, Vladimir a Walis*;

– 2022/23: *Armand, Béatrice, Claudio, Denise, Efraïn, Fien, Gérard, Hannelore, Isaack, Juliette, Kamiel, Larisa, Mathis, Noa, Oscar, Patricia, Rafael, Sarah, Tiago, Valérie a Waid*;

– 2023/24: *Aline, Bernard, Celine, Domingos, Elisa, Frederico, Geraldine, Hipolito, Irene, Juan, Karlotta, Louis, Monica, Nelson, Olivia, Pierrick, Renata, Sancho, Tatiana, Vasco a Wilhelmina*.

Při rozboru se nelze opřít o předchozí onomastické výzkumy, protože ty, pokud je nám známo, nebyly provedeny. Sporadicky zaznamenané zdroje se týkají jiných skupin jmen užívaných v meteorologii a neobsahují vlastní analýzy (Gudde, 1955; Nuessel, 2015; Van Langendonck, 2007). Použít nelze ani zdroje týkající se pojmenování jevů, které mohou bouře připomínat, jako jsou požáry. Pojmenování bouří je totiž zcela odlišné: napřed jsou z inventáře rodných jmen sestaveny seznamy a jména jsou poté systematicky a chronologicky přiřazována konkrétnímu povětrnostnímu jevu. Sublett a Sublett (2023) sice jména požárů kladou do souvislosti se jmény bouří, ale připouštějí základní rozdíl v tom, že požáry jsou pojmenovány po svém vzniku, zatímco jméno bouře je dáno předem. Akt pojmenování zůstává často potenciálním, protože ze seznamů se použije tolik jmen, kolik bouří je potřeba pojmenovat (ve výčtech výše jména bez tučného zvýraznění), a se zvyšujícím se pořadím v seznamu pravděpodobnost skutečného použití jména klesá. V zásadě by pro analýzu bylo možno použít hledisko (a) původu, (b) formy a (c) frekvence použitých jmen a, především, (d) hledisko založené na teorii onymických funkcí.

Pokud jde o první hledisko, lze vyjít z hrubého dělení rodných jmen dle Knappové (2002, s. 9–13) na jména slovanská, hebrejská, řecká, latinská a germánská. V potaz je třeba vzít jazyky užívané na území států jihozápadní meteorologické skupiny, tedy jazyky románské (francouzština, portugalština, španělština a katalánština), germánské (němčina, nizozemština a lucemburština), keltské (bretonština) a neindoevropské (baskičtina)⁵. Hned v první sadě jmen pro 2019/20 nacházíme jména germánská (*Bernardo, Amelie a Norberto*), latinská (*Cecilia, Fabien, Gloria, Prosper a Valentin*), hebrejská (*Daniel, Elsa, Myriam, Raquel a Simon*), řecká (*Ines, Jorge a Teresa*), románská (*Vasco*) a slovanská (*Wanda*) a kromě nich též jména bretonská (*Herve*) a severská (*Karine*). V dalších sezónách se vyskytla také jména arabská (*Karim*), anglická (*Nelson*), finská (*Taimi*) atd.

⁵ Jde o zjednodušený výčet zahrnující jazyky s různým stupněm úřednosti. Francouzské ministerstvo kultury uvádí dvacet regionálních jazyků užívaných na území kontinentální Francie a padesát jazyků ve francouzských zámořských územích (Ministère de la Culture, b.d.).

(původ jmen ověřován dle Knappové, 2002, případně dle Tanet a Hordé, 2001). Problém podobné analýzy je časté ovlivnění jména více jazyky (*Odette* je francouzské deminutivum německého jména *Oda*) a odlišný výklad různých autorů. Knappová (2002, s. 256) vysvětluje jméno *Lola* jako osamostatněnou podobu jmen *Aloisie*, *Ludmila*, *Karolína* aj., v románském prostředí se většinou interpretuje jako deminutivum *Dolores* (Tanet & Hordé, 2000, s. 133). U jména *Leo* Knappová (2002, s. 121) uvádí původ řecký, nebo germánský, Tanet a Hordé (2000, s. 279) původ latinský. Potíží je dále nemožnost jednoznačně stanovit původ složených a zdvojených jmen, jejichž součásti mají odlišný původ (např. hebrejsko-germánské *Jean-Louis*). Ještě zásadnější je námitka, že tato analýza nám ve skutečnosti o samotném jevu pojmenování bouří mnoho neřekne, snad kromě toho, že autoři seznamů se snaží o pestré zastoupení jmen různého původu a že se v nich do jisté míry odráží jazyky užívané na daném území.

Ani druhé, formální hledisko podstatu jevu příliš neobjasní, kromě toho, že se autoři snaží volit jména tvarově nekomplikovaná. Ze seznamů je patrné, že jde většinou o jména jednoslovná, kromě zdvojeného *Jean-Louis*, přestože např. ve francouzštině je tento typ běžný. Seznamy obsahují též složená jména *Hannelore* a *Marjane*. Patrná je tendence vyhýbat se diakritice. U jmen *Gaetan* a *Herve* by byly náležitější tvary *Gaëtan*, *Gaëtan* a *Hervé*, i když tvary bez diakritiky se vyskytují také, byť řidče, a bylo by je možno považovat za varianty užívané v Provence nebo v Bretani. Výjimečně se diakritika vyskytují, a to v sezóně 2022/23 (*Béatrice*, *Gérard*, *Valérie* a *Efraïn*). Seznamy obsahují zkráceniny vzniklé apokopou (*Dora* z *Dorothea*, *Elisa* z *Elisabeth*, *Alex* z *Alexander*) nebo aferézou (*Fien* z *Josefien*, *Tiago* ze *Santiago*, *Hans* z *Johannes*). Jména se objevují v jazykových variantách (portugalské a španělské *Jorge*, *Juan*, *Raquel* nebo bretonské *Pierrick* z *Pierre*). S těmito variantami autoři seznamů nakládají jako se samostatnými jmény, jak ukazuje španělské a portugalské *Bernardo* v letech 2019/20 a francouzské *Bernard* v letech 2023/24, francouzské *Fabien* v sezóně 2019/20 a španělské *Fabio* v sezóně 2021/22. Autoři se snaží alternovat jména mužská a ženská a málokdy se stane, že uvedené jméno lze vykládat jako obourodé, jako je to u nepřilíš častého jména *Evelyn*, u něhož výrazně převažuje ženský rod. V seznamech jsou vynechána jména začínající písmeny Q, U, X, Y a Z, která jsou neobvyklá⁶.

Zkoumat by bylo možno volbu jmen z hlediska frekvence užití a tato analýza by byla usnadněna tím, že minimálně pro Belgii, Francii a Španělsko jsou dostupné údaje národních statistických úřadů. Seznamy obsahují jména, která např. ve Francii patří mezi nejoblíbenější, ale také jména málo používaná (slovanská jména).

⁶ Francouzský „Dictionnaire des prénoms“ obsahující přes tři tisíce jmen uvádí osm jmen začínajících na Q, šestnáct jmen na U, třicet devět jmen na Y a osm jmen na Z, včetně variant *Quintin* / *Quentin*, *Ulrique* / *Ulrich*, *Yan* / *Yann* atd.; žádné jméno v něm nezačíná písmenem X (Tanet & Hordé, 2000).

V roce 2022 byl ve Francii *Louis* pátým nejčastějším chlapeckým a *Juliette* dvacátým prvním nejčastějším dívčím jménem (Institut National de la Statistique et des Études Économiques, b.d.). Jméno *Olivia* téhož roku zaujalo první a jméno *Lucas* sedmou příčku žebříčku nejoblíbenějších rodných jmen v Belgii (Statbel, b.d.) a *Lucas* zároveň figuruje na pátém místě „španělského“ seznamu (Instituto Nacional de Estadística, 2024). Hned však vidíme, že analýza by u každé země vypadala jinak, závisela by na jazykové situaci dané země a v rámci zemí by se lišila podle krajů (kontinentální Španělsko a Francie a jejich zámořská území). Ani toto hledisko k poznání námi studovaného jevu příliš nepřispěje.

Zajímavější by byla analýza založená na funkčním hledisku, které lze zobecnit i pro jiné soubory jmen bouří. Blanár (1996, s. 17) podotýká, že vlastní jména se vyznačují jednak funkcemi, které plní i apelativa, takovým způsobem, jak je vyděluje Jakobson (např. 1960), jednak funkcemi specifickými, přičemž obě kategorie mají společnou nominační funkci. Na výčtu a definicích funkcí nepanuje shoda a dle Šrámka je v jejich chápání „patrná odlišnost nejen v přístupu, ale i ve stupni zobecnění“ (Šrámek, 1999, s. 23). Za základ vezmeme podrobnou klasifikaci onymických funkcí Knappové (1992, též 2016).

– Základní je pro vlastní jména v meteorologii *identifikační* funkce plynoucí ze společenské potřeby pojmenovávat dané jevy. Bylo by snad vhodnější použít označení *diferenciační*, protože právě pojmenováním definovaného povětrnostního jevu dochází k jeho potřebnému odlišení od jiných jevů téže třídy. Pojmenovaný jev je snáze zapamatovatelný, rychleji sdělitelný a stává se méně zaměnitelným, když se na nepřehledné ploše oceánů vyskytuje několik v čase nestálých a v prostoru se přesunujících bouří. Je to spjato i s bezpečnostními aspekty, kdy záměna bouře s jinou může mít tragické následky.

– Funkce *psychologická* je u pojmenování bouří velmi významná a je možná vedle předchozí funkce základní. Pojmenovaný nebezpečný meteorologický jev se může jevit méně hrozivý, protože lidé se více obávají neznámých věcí než těch, o kterých alespoň něco vědí. Projevem této funkce je upuštění od užívání jmen mimořádně tragických tropických bouří, které jsme zmínili výše.

Následující dvě funkce se uplatňují spíš okrajově.

– O funkci *společensky klasifikující* by bylo možno uvažovat u evropských i tropických bouří v tom smyslu, že např. irské nebo chorvatské jméno může prostorově zařazovat bouří do západní Evropy nebo Středomoří. To je z hlediska autorů nezáměrné a z hlediska příjemce nespolehlivé, protože bouře si při přesunu na velké vzdálenosti zachovávají jména. Rozbor původu jmen navíc ukázal výskyt např. slovanských či arabských jmen v seznamech jmen bouří jihozápadní Evropy. Časově jména zařazovala tropické bouře před ustálením dnešních zvyklostí v době, kdy se pro ně užívala jména světců podle data jejich působení, jak jsme popsali výše. I dnes jméno bouře vypovídá něco o době jejího výskytu. Když ne absolutně,

tak minimálně relativně ve vztahu k ostatním bouřím téže sezóny, protože seznamy jsou abecední a bouře se pojmenovávají chronologicky: v sezóně 2023/24 udeřila bouře Aline 17. října 2023, Bernard až po ní, 20. října 2023, a zatím poslední Renata 14. dubna 2024. Plyne z toho, že bouře *Pierrick* se vyskytla před touto poslední a že až po ní udeří Sancho, pokud se ovšem další bouře vyskytne.

– Funkce *konotační* je v meteorologii nežádoucí a bývá důvodem pro nepoužití jména či jeho vyřazení z použití. To platí o jménech evropských i neevropských bouří a v souvislosti s tropickými bouřemi jsme zmínili vyřazení jmen *Adolph*, *Israel* a *Isis*. Pravidla Světové meteorologické organizace stanovují, že jména by neměla vzbuzovat nepřijatelné konotace a že bouře nejsou pojmenovávány podle konkrétních jednotlivců (World Meteorological Organization, 2023). V souvislosti s konotací je zmiňována *honorifikační* funkce jmen. Společně se Šrámkem (1999, s. 23) mezi nimi činíme rozdíl, protože zatímco konotační spojení jména bouře s určitým apelativem nebo jiným jménem vzniká nezáměrně a až po onymickém aktu, v případě honorifikace je toto spojení záměrné a je přítomno od počátku. Honorifikaci, která je běžná v jiných nomenklaturách (např. mineralogické, viz Holeš, 2024), v meteorologii pozorujeme výjimečně, např. u bouře *Armand* (2022) pojmenované na počest belgického hlasatele Armanda Piena (1920–2003) proslulého zábavným pojetím meteorologických televizních pořadů (Institut Royal Météorologique, b.d.). Jména bouří označující smrtelné a hospodářsky devastující jevy byla s konkrétními osobami údajně spojována v počátcích — zmiňovali jsme Wraggeho posměšné pojmenovávání bouří jmény neoblíbených politiků. V tomto případě bychom však spíš mluvili o funkci *difamační* či *ironizační*, kterou výše uvedení autoři neuvádějí (Blanár, 1996; Šrámek, 1999; Knappová, 1992).

Naopak nepřítomná je funkce deskriptivní. Jméno bouře by mělo zůstat značkové, neutrální, a to i při změnách její intenzity nebo lokality. Pro vlastní popis bouří disponuje meteorologie řadou jiných, např. fyzikálních ukazatelů. Obrysy těchto funkcí nejsou zcela ostré a v některých případech mohou být naše úvahy do jisté míry spekulativní. To však odpovídá slovům Knappové, podle které se některé funkce „navzájem doplňují, překrývají a nemusejí být vždy v plném rozsahu realizovány“ (Knappová, 2016, s. 1243).

4. ZÁVĚRY

Meteorologická nomenklatura se bude s šířením vědeckotechnologických pokroků rozvíjet. Např. v roce 2021 oznámila Izraelská meteorologická služba, že bude s Řeckem a Kyprzem pojmenovávat bouře a zveřejnila seznam dvaceti pěti jmen (nikoliv dvaceti jedna jmen jako u evropských seznamů) pro sezónu 2023/24 složený většinou z řeckých, kyperských a izraelských jmen (Savir, 2023).

Objevují se tendence pojmenovávat další povětrnostní jevy, jako jsou ničivé a smrtelné vlny veder. Vznikají návrhy standardizovat jejich dosud nesystematické a neoficiální pojmenovávání podobně jako u bouří (Arguedas Ortiz, 2023; Booth, 2023). V roce 2023 byla pro vlny veder užívána jména z mytologie, např. *Cerberus*, *Charon* a *Cleon*, a zacházelo se s nimi stejně jako se jmény bouří. Meteorologové ale upozorňují, že vlny veder nelze definovat tak jednoznačně jako bouře (Samenow, 2020) a Světová meteorologická organizace varuje před nekoordinovaným pojmenováváním, protože to se může v rizikové situaci dostat do konfliktu s oficiálními systémy (World Meteorological Organization, 2022). S ohledem na globální oteplování lze předpokládat, že význam jejich pojmenování poroste.

V Kalifornii se pojmenovávají lesní požáry a na webových stránkách kalifornského Úřadu pro lesnictví a požární ochranu lze najít seznamy požárů nesoucí jména podle místa vzniku. Např. požáry s nejvyšším počtem obětí byly *Camp Fire* (2018, podle silnice Camp Creek Road) a *Griffith Park Fire* (1933, podle parku v Los Angeles)⁷. Nejnověji se jmény požárů zabývali Sublett a Sublett (2023), kteří na rozsáhlém souboru jmen zjistili, že nejčastěji ve jméně požáru figurují hydronyma, oronyma a hodonyma. Podobně lze v angličtině pozorovat pojmenovávání povodní podle řeky, nebo bouře, která je způsobila, a pojmenovávání lavin podle zasažených obcí a hor, kde vznikly.

Kromě toho se meteorologické jevy vyskytují i mimo Zemi — větrné a písečné bouře, deště a další atmosférické jevy na planetách Sluneční soustavy a mimo ni. Na Saturnu byla pozorována bouře dvacetinásobně větší a čtyřikrát silnější než jakákoliv pozemská bouře (Atlantic Oceanographic & Meteorological Laboratory, 2023b). Výjimečně jsou tyto jevy pojmenovávány. Nejznámější je *Velká rudá skvrna*, anticyklóna větší než Země, pozorovaná po staletí na Jupiteru. Lze se domnívat, že s dalším poznáním vesmíru vznikne potřeba tyto jevy pojmenovávat a Mezinárodní astronomická unie to předpokládá, když říká, že „názvy atmosférických jevů jsou v tuto chvíli neformální; v budoucnosti bude zvolen formální systém“ (International Astronomical Union, b.d.-c)⁸.

Onomasticky zajímavému způsobu pojmenování meteorologických jevů byla dosud věnována malá pozornost. V článku jsme podali syntézu jeho vývoje a pokusili jsme se o analýzu části jmen evropských bouří, která by si jistě zasloužila zpřesnění a rozvedení. Pronikavějšího poznání nomenklatury lze dosáhnout na základě rozboru jejich funkcí, mezi nimiž kromě identifikační a diferenciací funkce dominuje psychologická funkce, přičemž společensky klasifikující a konotativní funkce jsou okrajové a deskriptivní funkce se neuplatňují. Závěrem

⁷ Zdroj: CAL FIRE, <https://www.fire.ca.gov/incidents/2022>

⁸ „Names for atmospheric features are informal at present; a formal system will be chosen in the future“ (IAU, 2023-c).

formulujeme tendence, kterými se vyznačuje nomenklatura povětrnostních jevů a které ji odlišují od nomenklatur jiných věd:

1. Použití deantroponymizovaných jmen, původně ženských, dnes střídavě ženských i mužských. To má důsledky pro kontextové zapojení jména do textu. Van Langendonck (2007, s. 201–202) upozorňuje na častou apozici jmen bouří s apelativem, aby se u nezasvěcených příjemců sdělení vyloučila záměna s antroponymem. Pozorujeme to i v českých médiích, kde se jména vyskytují spolu se slovy bouře, hurikán, tajfun apod., např. v tomto úryvku z novinového článku: „Tropická bouře Isaac, která by měla nabrat sílu hurikánu, směřuje Mexickým zálivem přímo na New Orleans. Přesně před sedmi lety toto město zpusťošil hurikán Katrina“ (*Lidovky.cz*, 28. 8. 2012). V případě, že funkce jména plyne z kontextu, případně pro zvýšení zajímavosti titulku, se jméno vyskytne samostatně, např. v názvu téhož článku „Sedm let po Katrině se na New Orleans žene bouře, přinese záplavy.“

2. Použití předem sestavených, regulovaných a většinou abecedních seznamů jmen, která jsou bouřím přiřazována. Tím se tato nomenklatura liší od jiných, ve kterých pojmenování následuje po poznání příslušného jevu nebo objektu. Kromě nomenklatury bouří existují i nesystematicky pojmenovávané izolované meteorologické jevy jako *El Niño* nebo protikladný jev *La Niña*.

3. Tvorba meteorologické nomenklatury za účasti veřejnosti. Britská vládní meteorologická služba *Met Office* na svých stránkách vyzývá veřejnost k podávání návrhů až pěti jmen (*Met Office*, b.d.). V případě zmíněné praxe na Svobodné univerzitě v Berlíně můžeme mluvit až o její komercializaci. Tento rys ji odlišuje od propriálních nomenklatur jiných věd, byť něco podobného pozorujeme částečně v astronomii, kde probíhají kampaně, ve kterých veřejnost navrhuje jména planetek nebo exoplanet⁹. Samotná účast veřejnosti na pojmenovávání objektů veřejného zájmu však není ničím novým a setkáváme se s různými akcemi, jejichž cílem je navrhnout jméno novým ulicím, budovám nebo zvířatům v zoologických zahradách (viz David, 2009).

LITERATURA

- Adamson, P. (2003). Clement Lindley Wragge and the Naming of Weather Disturbances. *Weather*, 57, 359–363. <https://doi.org/10.1256/wea.13.03>
- AEMET (b.d.). Borrascas con gran impacto: Información divulgativa y de otras temporadas. *Agencia Estatal de Meteorología*. <https://www.aemet.es/es/conocerlas/borrascas>

⁹ V roce 2019 česká veřejnost podávala návrhy na pojmenování exoplanety v kampani pod záštitou Mezinárodní astronomické unie. Zvoleno bylo jméno *Makropulos* a hvězda XO-5 v souhvězdí Rysa, kterou *Makropulos* obíhá, ponese jméno *Absolutno*. Komise vybírala z tisíce sedmi set návrhů jmen (Akademie věd České republiky, 2019).

- Akademie věd České republiky (2019, 17. prosince). *Česká exoplaneta se jmenuje Makropulos, její hvězda Absolutno* [Czech exoplanet is called Makropulos, its star Absolutno]. <https://www.avcr.cz/cs/pro-verejnost/aktuality/Ceska-exoplaneta-se-jmenuje-Makropulos-jeji-hvezda-Absolutno>
- Arguedas Ortiz, D. (2023, 19. srpna). Should we Name Heatwaves as we do Other Extreme Weather Events? *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2023/aug/19/naming-heatwaves-hurricanes-cerberus-europe-prepare-extreme-heat>
- Atlantic Oceanographic & Meteorological Laboratory (2023a, 1. června). *Definitions & Storm Names*. <https://www.aoml.noaa.gov/hrd-faq/#Definition>
- Atlantic Oceanographic & Meteorological Laboratory (2023b, 1. června). *Anatomy and Life Cycle of a Hurricane*. <https://www.aoml.noaa.gov/hrd-faq/#planetary-hurricanes>
- Blanár, V. (1996). *Teória vlastného mena* [Theory of proper name]. Bratislava: Veda.
- Booth, W. (2023, 20. července). Cerberus. Charon. Gary? Heat Wave Naming Debate Intensifies. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/world/2023/07/20/europe-heat-wave-name-cerebus-charon>
- CAL FIRE (2022, 24. října). Top 20 Deadliest California Wildfires. *California Department of Forestry and Fire Protection*. <https://www.fire.ca.gov/our-impact/statistics>
- Česká meteorologická společnost (2024, 29. května). *Elektronický meteorologický slovník* [Electronic meteorological dictionary]. <http://slovník.cmes.cz>
- David, J. (2009). Soutěž na pojmenování nového města — Havířov [A competition to name a new town — Havířov]. *Acta onomastica*, 50(1), 63–79.
- David, J., Klemensová, T., & Místecký, M. (2022). *Od etymologie ke krajině. Onomastika pro 21. století* [From etymology to landscape. Onomastics for the 21st century]. Brno: Host.
- Erdman, J. (2023, 24. října). Here are the winter storm names for 2023–24. *The Weather Channel*. <https://weather.com/storms/winter/news/2023-10-04-winter-storm-names-2023-2024>
- Freie Universität Berlin (2019, 23. září). *Adopt a Vortex Program Comes of Age!* https://www.fu-berlin.de/en/presse/informationen/fup/2019/fup_19_272-aktion-wetterpate/index.html
- Gudde, E.G. (1955). Naming Storms. *Names*, 3(1), 34–37. <https://doi.org/10.1179/nam.1955.3.1.34>
- Holeš, J. (2024). Vlastní jména osob spojených s českým prostředím v mineralogické nomenklatuře [Czech proper names of persons connected with Czech environment in mineral names]. *Acta onomastica*, 65(1), 60–76.
- Hough, C., & Izdebska, D. (Eds.). (2016). *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press.
- Institut National de la Statistique et des Études Économiques (b.d.). *Classement des prénoms en France depuis 1900*. <https://www.insee.fr/fr/statistiques/3532172>
- Instituto Nacional de Estadística (2024, 16. května). *Apellidos y nombres más frecuentes*. https://www.ine.es/dyngs/INEbase/es/operacion.htm?c=Estadistica_C&cid=1254736177009&menu=ultiDatos&idp=12547347110990
- Institut royal météorologique (b.d.). *La nouvelle liste des noms de tempêtes européennes est connue*. <https://www.meteo.be/fr/infos/actualite/la-nouvelle-liste-des-noms-de-tempetes-europeennes-est-con nue>
- International Astronomical Union (b.d.-a). *Buying Stars and Star Names*. https://www.iau.org/public/themes/buying_star_names
- International Astronomical Union (b.d.-b). *Gazetteer of Planetary Nomenclature*. <https://planetarynames.wr.usgs.gov>
- International Astronomical Union (b.d.-c). *IAU Rules and Conventions*. <https://planetarynames.wr.usgs.gov/Page/Rules>
- International Council of Onomastic Sciences (b.d.). *Onomastic terminology*. <https://icosweb.net/publications/onomastic-terminology>
- Jakobson, R. (1960). Linguistics and Poetics. In: T. Sebeok (Ed.), *Style in Language* (pp. 350–377). Cambridge, MA: MIT Press.
- Kislow, P.V. (2008). *Hurricanes: Background, History and Bibliography*. New York: Nova Science Publishers.

- Knappová, M. (1992). K funkčnímu pojetí systému vlastních jmen [On functional conception of the system of proper names]. *Slovo a slovesnost*, 53(3), 211–214.
- Knappová, M. (2002). *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* [What will your child's name be?]. Praha: Academia.
- Knappová, M. (2016). Onymická funkce [Onymic function]. In: P. Karlík, M. Nekula & J. Pleskalová (Eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny I–II* (s. 1243). Praha: Lidové noviny.
- Leroy, S. (2004). *Le nom propre en français*. Paris: Ophrys.
- Medlin, J., Ball, R., Beeler, G., Barry, M., Beaman, J., & Shepherd, D. (2022, září). Hurricane Katrina — August 2005. *National Weather Service*. <https://www.weather.gov/mob/katrina>
- Météo France (b.d.). *Nom de baptême des tempêtes*. <https://web.archive.org/web/20240518062219/http://tempetes.meteofrance.fr/Nom-de-bapteme-des-tempetes.html>
- Met Office (b.d.). *Name our Storms*. <https://www.metoffice.gov.uk/forms/name-our-storms-call-for-names>
- Ministère de la Culture (b.d.). *Langues régionales*. <https://www.culture.gouv.fr/Thematiques/langue-francaise-et-langues-de-france/Agir-pour-les-langues/Promouvoir-les-langues-de-France/Langues-regionales>
- Müller, M. (2014). Tropické cyklony [Tropical cyclones]. *Geografické rozhledy*, 24(2), 8–10. <https://www.geograficke-rozhledy.cz/archiv/clanek/219>
- Müller, M. (2022). Kde hurikány dostaly své jméno [Where hurricanes got their name]. *Geografické rozhledy*, 31(4), 20–23. <https://www.geograficke-rozhledy.cz/archiv/clanek/3075>
- Müller, M., Kocánová, B., & Zacharov, P. (2022). Meteorological Glossaries and Dictionaries: A Review of Their History and Current State. *Bulletin of the American Meteorological Society*, 103(1), E157–E180.
- Müller, M., & Zacharov, P. (2022). Vývoj českých meteorologických slovníků v mezinárodním kontextu [Evolution of Czech meteorological glossaries in the international context]. *Meteorologické zprávy*, 75(4), 117–122.
- Munzar, J. (1989). *Malý průvodce meteorologií* [Concise guide to meteorology]. Praha: Mladá fronta.
- Munzar, J., Pejml, K., & Krška, K. (1990). *Meteorologie skoro detektivní* [Meteorology almost detective]. Praha: Horizont.
- National Hurricane Center (b.d.). *Tropical Cyclone Names*. <https://www.nhc.noaa.gov/aboutnames.shtml>
- Novotný, M., Kocánová, B., & Müller, M. (2023). ‘Meteorology’ and ‘Meteors’ across Centuries: A Short History of Two Problematic Terms. *Classical Receptions Journal*, 15(3), 271–297.
- Nuessel, F. (2015). A Note on the Names for Winter Storms. *Names*, 63(4), 242–245.
- Pleskalová, J. (2016). Vlastní jména — třídění [Proper names — classification]. In: P. Karlík, M. Nekula & J. Pleskalová (Eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny I–II* (s. 1993–1994). Praha: Lidové noviny.
- Poštolková, B. (1977). K vlivu odborné terminologie na národní jazyk [Influence of specialized terminology on national language]. *Slovo a slovesnost*, 38(2), 112–120.
- Samenow, J. (2020, 6. srpna). Heat Wave ‘Hugo?’ New Coalition Seeks to Name Hot Weather Like Hurricanes. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/weather/2020/08/06/naming-heat-waves>
- Savir, A. (2023, 27. září). The Event Names for the 2023–24 Season. *Israel Meteorological Service*. <https://ims.gov.il/en/node/2251>
- Smith, G.F., & Figueiredo, E. (2022). “Rhodes-” Must Fall: Some of the Consequences of Colonialism for Botany and Plant Nomenclature. *Taxon*, 71(1), 1–5. <https://doi.org/10.1002/tax.12598>
- Sobíšek, B., a kol. (1993). *Meteorologický slovník výkladový a terminologický* [Explanatory and terminological dictionary of meteorology]. Praha: Ministerstvo životního prostředí.
- Statbel (b.d.). *Prénoms filles et garçons*. <https://statbel.fgov.be/fr/themes/population/noms-et-prenoms/prenoms-filles-et-garcons>

- Sublett, M.D., & Sublett, J.A. (2023). Creeks and Peaks: Wildfire Name-Giving in the United States. *Names*, 71(3), 48–61. <https://doi.org/10.5195/names.2023.2484>
- Svoboda, J., Šmilauer, V., Olivová-Nezbedová, L., Oliva, K., & Witkowski, T. (1973). Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky [Elementary system and terminology of Slavic onomastics]. *Zpravodaj Mistopisné komise ČSAV*, 14(1), 1–280.
- Šmilauer, V. (1963). *Úvod do toponomastiky* [Introduction to toponomastics]. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Šrámek, R. (1999). *Úvod do obecné onomastiky* [Introduction to general onomastics]. Brno: Masarykova univerzita.
- Tanet, Ch., & Hordé, T. (2000). *Dictionnaire des prénoms*. Paris: Larousse.
- Ústav fyziky atmosféry Akademie věd České republiky (b.d.). *Meteorologická terminologie*. <https://www.ufa.cas.cz/struktura-ustavu/oddeleni-meteorologie/zakladni-vyzkum/meteorologicka-terminologie>
- Van Langendonck, W. (2007). *Theory and Typology of Proper Names*. Berlin/New York: De Gruyter Mouton.
- World Health Organization (2015, 15. května). *World Health Organization best practices for the naming of new human infectious diseases* (WHO/HSE/FOS/15.1). <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-HSE-FOS-15.1>
- World Meteorological Organization (2022, říjen). *Considerations regarding the Naming of Heatwaves*. <https://library.wmo.int/idurl/4/58333>
- World Meteorological Organization (2023, 24. listopadu). *Tropical Cyclone Naming*. <https://wmo.int/content/tropical-cyclone-naming>
- Žák, M. (2021, 27. října). *Karl, Petra, Kyrill, Emma. I tlakové níže a výše mají svá jména* [Karl, Petra, Kyrill, Emma. Even lows and highs have their own names]. *In-Počasí*. <https://www.in-pocasi.cz/clanky/teorie/pojmenovani-vyse-nize-27.10.2021>

SUMMARY

THE USE OF PROPER NAMES IN METEOROLOGY. TRADITIONAL, NEW AND FUTURE AREAS OF RESEARCH

The article sums up the current use of proper names in meteorology, which has received relatively little attention thus far despite tracing its history back to the end of the 19th century. A strictly regulated and systematic naming of tropical storms has a long tradition since the middle of the 20th century. The naming of extratropical winter storms, primarily American and European ones is much more recent. The paper contains an attempt to analyse the names of European storms. The naming of these meteorological phenomena is characterized by (a) the use of first names, originally female, now alternately female and male, and (b) the use of pre-established, usually alphabetical lists of the names that are gradually assigned to storms. In conclusion, several considerations are given about the possible future development of the use of proper names in meteorology and the naming of the phenomena connected with weather.

Keywords: first name, meteorology, storm, terminology, nomenclature

URSZULA BIJAK
urszula.bijak@ijp.pan.pl
ORCID: 0000-0003-0378-6929
Instytut Języka Polskiego PAN
Kraków, Polska

<https://doi.org/10.17651/ONOMAST.68.23>
Onomastica LXVIII, 2024
PL ISSN 0078-4648

RECENZJA MONOGRAFII ROBERTA ŚLABCZYŃSKIEGO „MIKROTOPONIMIA BESKIDU NISKIEGO”

Książka autorstwa Roberta Ślabczyńskiego (2023) dotyczy regionalnego nazewnictwa geograficznego — mikrotoponimii Beskidu Niskiego. Wpisuje się w nurt regionalnych monografii toponomastycznych, które wzbogacają nieopracowaną jeszcze w całości dla obszaru Polski mikrotoponimię. Liczące ponad 500 stron opracowanie podzielone zostało na cztery rozdziały, którym towarzyszą: wstęp, zakończenie, wykaz skrótów źródeł, opracowań, słowników, skrótów językowych, wykaz map, ilustracji, fotografii i skanów oryginalnych dokumentów historycznych, obszerna bibliografia licząca ponad 300 pozycji oraz indeks wszystkich omówionych nazw. Każdy z rozdziałów ma rozbudowaną strukturę wewnętrzną składającą się z podrozdziałów, które przynoszą szczegółowy i wieloaspektowo przeanalizowany obraz nazewnictwa badanego mikroregionu.

Obszerny „Wstęp” składa się z dziewięciu podrozdziałów, w których Autor kolejno prezentuje: jasno sprecyzowany cel i zakres badań (s. 9–11), charakterystykę źródeł (s. 12–16), stan badań (s. 17–18), zagadnienia metodologiczne (s. 18–29), kryteria wyodrębniania mikrotoponimów (s. 29–31), strukturę pracy (s. 31–32), historię badanego terenu (s. 32–52), dane historyczne i współczesne dotyczące ludności (s. 52–60) oraz języka mieszkańców (s. 60–67). Cel i zakres pracy przedstawiony został zadowalająco. W tytule monografii pojawia się nazwa regionu naturalnego Beskid Niski, choć praca dotyczy nie całego regionu, lecz wschodniej jego części, a dokładnie obszaru 20 miejscowości położonych głównie we współczesnej gminie Jaśliska, także w gminach Rymanów i Dukla, co zostało wyjaśnione w pierwszym akapicie „Wstępu” i zobrazowane na mapie nr 1. Autor wykorzystał różnorodne źródła: historyczne i współczesne, kartograficzne, rękopiśmienne, a na szczególną uwagę zasługują materiały zebrane przez Autora podczas badań terenowych, wywiadów z kilkudziesięcioma mieszkańcami wsi oraz dokumenty rękopiśmienne, archiwalia dotyczące badanych miejscowości z XVI–XIX wieku opracowane przez Autora. Różnorodność i liczba materiałów źródłowych wykorzystanych w pracy zasługuje na szczególne uznanie. Stan badań przedstawiony został wyczerpująco, podobnie wybrane zagadnienia metodologiczne i kryteria wyodrębniania mikrotoponimów, z uwzględnieniem starszej i nowej literatury przedmiotu. Wnikliwie przedstawiona została historia badanego terenu. Przy prezentacji historii poszczególnych wsi (z bogatym odwoływaniem się do lokalnych dokumentów historycznych) podano także bardzo istotne informacje dotyczące struktury etnicznej mieszkańców, opisano losy miejscowości i mieszkańców po II wojnie światowej. W bardzo dobrze opracowanym podrozdziale dotyczącym ludności szczegółowo omówione zostały kwestie wyznaniowe i etniczne na przestrzeni wieków (s. 52–60), a archiwalne zdjęcia dokumentujące życie wsi oraz współczesne, przedstawiające zabytki z często już nieistniejących miejscowości, są cennym dodatkiem do danych historycznych. Podrozdział dotyczący języka łemkowskiego i wzajemnych polsko-łemkowskich kontaktów językowych (s. 64–67) zaprezentowany został z uwzględnieniem najważniejszych opracowań dotyczących tej problematyki.

Najobszerniejszą i najbardziej wartościową częścią monografii jest „Słownik mikrotoponimów” (s. 69–319) zawierający 1761 nazw. Zasady redakcyjne słownika opisane zostały klarownie. Jest to

słownik nazw, nie obiektów, w związku z tym nazwy paralelne (dublety) stanowią odrębne artykuły hasłowe, ale powiązane są ze sobą systemem odsyłaczy. Zaprezentowana struktura hasła jest typowa dla toponomastykonów. Tytułem hasła jest forma nazwy w języku literackim, następnie podawana jest forma gwarowa, rodzaj obiektu i jego lokalizacja w konkretnej wsi, zapisy źródłowe, objaśnienia dotyczące motywacji nazw oraz informacje o nazwach (etymologie ludowe) i obiektach uzyskane od respondentów, przytaczane w zapisie fonetycznym. Hasło zamyka objaśnienie apelatywu, na bazie którego powstała dana nazwa, zaczerpnięte ze słowników języka polskiego lub opracowań dotyczących leksyki lemkońskiej, ukraińskiej. W niektórych hasłach w opisie pomieszano rodzaj obiektu z terminem onomastycznym odnoszącym się do typu nazwy, widać to wyraźnie na s. 86–87, gdzie pojawiają się określenia typu *potok, las, kapliczka, odcinek rzeki* oraz *ojkonim* zamiast *cz. wsi, nazwa bramy* zamiast *brama*. Hasła nie zawierają informacji o budowie słowotwórczej nazw, ale też, jak stwierdza Autor, celem była „inwentaryzacja nazewnictwa, (...) rekonstrukcja systemów nazwicznych wsi lemkońskich wysiedlonych po II wojnie światowej, (...) opis semantyczno-motywacyjny zgromadzonego nazewnictwa, omówienie najważniejszych zmian w mikrotoponimii Beskidu Niskiego oraz ich interpretacji jako symptomów pogranicza” (s. 11).

Konfrontując hasła zawierające nazwy odapelatywne i odantroponimiczne, widać pewną dysproporcję w objaśnianiu toponimów odosobowych. Autor podaje nazwisko za, jak sądzę, informacjami respondentów, niekiedy odwołuje się do słownika „Nazwiska Polaków” Kazimierza Rymuta (1999–2001), przytaczając szersze objaśnienia. Oczywiście nie chodzi mi o objaśnianie wszystkich nazwisk czy imion, ale tych o ciekawym pochodzeniu, rzadkich, a zwłaszcza takich, które nie są współcześnie notowane. Nie jest dla mnie jasne, dlaczego przy niektórych nazwiskach pojawia się gwiazdka, np. w hasle Łaż Szachowskiego, choć nazwisko *Szachowski* jest notowane. Nie zostało to wskazane w zasadach redakcyjnych, zresztą wstęp do słownika poświęcono właściwie toponimom odapelatywnym, które dominują w opracowaniu.

Struktura artykułów hasłowych jest w zasadzie jednolita, z wyjątkiem tych dotyczących nazw wodnych (tu podawana jest długość oraz informacje o recypencie). Warto w tym miejscu podkreślić, że recenzowane opracowanie wzbogaca dotychczasowe badania nad hydronimią tego terenu (już wydawałoby się opracowaną) o nieodnotowane dotąd nazwy małych cieków (np. *Bagnisty, Belezki, Bludna*) oraz starsze zapisy (np. *Stawliniec*). Takie hasła i zapisy zostaną włączone ze stosowną adnotacją o źródle do „Elektronicznego słownika hydronimów Polski” (b.d.).

Słownik opracowany został bardzo starannie, ale oczywiście mogą pojawić się wątpliwości co do motywacji niektórych nazw (np. *Antaryja*) czy pewien niedosyt przy lekturze objaśnień nazw z cechami lemkońskimi, wschodniosłowiańskimi. Autor ograniczył się do wskazania wschodniosłowiańskich podstaw leksykalnych bez skomentowania takich cech w formach sufizowanych, np. *Barniwka, Łazok, Poticzok*.

Obszerny rozdział II monografii poświęcony został „Klasyfikacji semantyczno-motywacyjnej zgromadzonego materiału” (s. 321–384). Jest on zorganizowany bardzo przejrzyście według typów nazw: mikroojkonimy, hydronimy, oronimy, nazwy pól, nazwy terenów leśnych, hodonimy, nazwy obiektów kultury. Każda klasa toponimów prezentowana jest w trzech podrozdziałach według podobnego schematu. Najpierw omówiono rozwój nazewnictwa i przedstawiono nazwy w porządku chronologicznym od najstarszych wraz z przywołaniem źródeł historycznych. Cenna jest tu prezentacja lokalnych dokumentów rękopiśmiennych — akt miejskich poświadczających różne transakcje, darowizny, lustracji poszczególnych wsi oraz dokonana przez Autora ich transkrypcja, współczesne i archiwalne zdjęcia obiektów. Wiele jest w tym podrozdziale informacji pozajęzykowych: historyczno-kulturowych, demograficznych, dotyczących użytkowania ziemi. Następnie dokonano właściwej klasyfikacji nazw zgodnie z zaproponowanym podziałem na nazwy: topograficzne, kulturowe, dzierzawcze, metaforyczne, sytuacyjno-okolicznościowe, niejasne. W obrębie klasyfikacji poszczególnych klas obiektów nie zawsze zastosowano podobny układ baz semantycznych (zob. np. hydronimy), ale można to wyjaśnić specyfiką poszczególnych klas toponimów, dalsze subpodziały są modyfikowane w celu wydobycia charakterystycznych cech danej klasy nazw i typowych baz semantycznych. Klasyfikacja przeprowadzona została poprawnie, jednak niekiedy przyporządkowanie konkretnej nazwy do jakiejś grupy lub podgrupy może budzić pewne wątpliwości. Omówienie

każdej klasy toponimów zamykają wnioski stanowiące podsumowanie charakterystycznych właściwości poszczególnych grup mikrotoponimów. Rozdział ten przygotowany został starannie, a jego podsumowanie zawiera dane procentowe odnoszące się do udziału poszczególnych baz semantycznych; najliczniej reprezentowane są nazwy topograficzne (ok. 60%), mniej licznie dzierzawcze (ponad 23%) i kulturowe (ok. 13%).

Ciekawy jest rozdział III „Stalość i zmienność nazw” (s. 385–409), który dotyczy braku stabilności nazw w płaszczyźnie diachronicznej oraz synchronicznej. Autor przeanalizował nazwy paralelne i porównał ich motywacje. Odbyło się to w obrębie poszczególnych klas toponimów. W kolejnym podrozdziale Autor omówił nazwy wariantywne i ich tendencje rozwojowe, ale zabrakło tu wzmianki o nazwach łemkowskich, które należałoby potraktować jako warianty innojęzyczne. Na uznanie zasługuje wykorzystanie w szerokim zakresie rękopiśmiennych akt lokalnych, które dokumentują zmienność mikrotoponimów.

Kolejny podrozdział dotyczy różnorodnych relacji nazwa–obiekt na osi czasu: zaniku obiektu i nazwy, zaniku obiektu przy zachowaniu nazwy, istnienia obiektu i zaniku nazwy, ograniczenia zakresu przestrzennego nazwy. Moim zdaniem interesujące byłoby również porównanie zebranego materiału współczesnego z formami mikrotoponimów z Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych, co pozwoliłoby na weryfikację, czy są to zbiory tożsame czy rozłączne.

Ostatni — bardzo ciekawy — rozdział IV „Mikrotoponimy jako symptomy pogranicza” (s. 411–450) ma charakter nowatorski. Autor wykorzystał interdyscyplinarne spojrzenie na nazwy w kontekście symptomatologii kulturowej, zaproponowanej przez Katarzynę Skowronek (2016), i twórczo je przetworzył. Mikrotoponimy potraktował jako symptomy „procesów społeczno-kulturowych związanych z przebywaniem obok siebie grup ludzi różniących się językiem, kulturą, wyznaniem, ich wzajemnego oddziaływania na siebie, interferencji na poziomie języka (i ogólnej kultury) na szeroko rozumianym pograniczu”, które „można interpretować jako symptomy pogranicza językowego (wewnętrznego i zewnętrznego), etnicznego, religijnego, socjokulturowego” (s. 417). Kolejne podrozdziały, z bogatą egzemplifikacją nazewniczą, są tym zagadnieniom poświęcone. Obszerny podrozdział „Pogranicze (etniczno-językowe)” (s. 421–430), a także w dużej części podrozdział „*Swój/obcy* na pograniczu” (s. 443–450) przynoszą — długo oczekiwane — omówienie nazw łemkowskich, także genetycznie obcych opartych na bazach rumuńskich i węgierskich.

Przeprowadzone badania i analizy zamyka „Zakończenie” (s. 451–460), które nieco odbiega od tradycyjnych podsumowań. Autor zastosował w nim koncepcje lingwistyki pamięci, potraktował mikrotoponimy jako elementy pamięci zbiorowej, nośniki pamięci przechowujące informacje o przeszłości badanego terenu, tj.: nośniki pamięci krainy (świadczenia historycznych i współczesnych stosunków własnościowych, pamięci o dawnych mieszkańcach, obiektach i ich cechach, o pierwotnym charakterze miejsc, zajęciach mieszkańców, strukturze etnicznej, wydarzeniach) oraz nośniki pamięci języka. Takie oryginalne ujęcie stanowi niezwykle celne i godne uznania podsumowanie analiz toponimii badanego mikroregionu.

Cennym uzupełnieniem rozważań o nazewnictwie są archiwalne i współczesne fotografie prezentujące wybrane obiekty i ich przeobrażenia, które pojawiają się w każdym rozdziale książki, oraz mapki nazewnictwa Jaślisk i Moszczańca nałożone na ortofotomapę (s. 435, 441).

Podsumowując, recenzowana monografia jest całościowym, wyczerpującym studium mikrotoponimii 20 wsi z terenu wschodniej części Beskidu Niskiego. Główną zaletą rozprawy jest operowanie zarówno materiałem historycznym, jak i współczesnym pozyskanym podczas badań terenowych. Z jednej strony wpisuje się ona w nurt tradycyjnych, regionalnych badań toponomastycznych przez obecność słownika, analiz semantyczno-motywacyjnych, analiz zmienności nazw i dzięki temu jest kolejną monografią przybliżającą powstanie ogólnopolskiego słownika mikrotoponimów w przyszłości. Z drugiej przynosi interdyscyplinarne propozycje metodologiczne, nowatorskie spojrzenie na nazewnictwo poprzez zastosowanie ujęć symptomatologii kulturowej i lingwistyki pamięci.

Książka spotka się niewątpliwie z zainteresowaniem onomastów, dialektologów, socjolingwistów, regionalistów, krajoznawców, a także miłośników lokalnej historii. Odnosząc się z uznaniem do efektów przeprowadzonych całościowych i wieloaspektowych badań nad nazewnictwem regionalnym, zaprezentowanych w zajmujący sposób, zachęcam do lektury książki Roberta Słabczyńskiego „Mikrotoponimia Beskidu Niskiego”.

LITERATURA

- Elektroniczny słownik hydronimów Polski*. (b.d.). [Electronic dictionary of hydronyms in Poland]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://eshp.ijp.pan.pl/> (dostęp: 26.11.2024).
- Rymut, K. (1999–2001). *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny* [Surnames of Poles. Historical and etymological dictionary] (T. 1–2). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Skowronek, K. (2016). Nazwy własne jako symptomy kultury (na przykładzie tytułów poradników autoterapeutycznych) [Proper names as symptoms of culture (Based on the example of auto-therapeutic guide books titles)]. *Onomastica*, 60, 47–67. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.60.4>
- Słabczyński, R. (2023). *Mikrotoponimia Beskidu Niskiego* [Microtoponymy of the Beskid Niski region]. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

RECENZJA MONOGRAFII MICHAŁA ŁUCZYŃSKIEGO „BOGOWIE DAWNYCH SŁOWIAN. STUDIUM ONOMASTYCZNE”

1. „Historia badań nad religią Słowian jest historią rozczarowań” — takie słowa Stanisława Urbańczyka z 1968 roku podaje na s. 30 swojej monografii Michał Łuczyński (2020). Pół wieku później wydają się one nie mniej aktualne, z czego najlepiej zdaje sobie zapewne sprawę sam Autor najnowszej, tak obszernej, naukowej publikacji w zakresie słowiańskiej teonimii. Stosunkowo nieliczne i często niejasne materiały źródłowe sprawiają, że rekonstrukcja przedchrześcijańskich wierzeń Słowian może być niemożliwa, a powstała w ten sposób luka zapelniają liczne pseudonaukowe publikacje, które cieszą się niepokojąco dużym zainteresowaniem na rynku wydawniczym. W tym kontekście szczególnie istotne jest, aby naukowcy nie ustępowali pola i promowali krytyczne podejście oraz rzetelną wiedzę. Być może wiedza naukowa nigdy nie będzie tak ciekawa i pociągająca dla czytelnika — powinna być jednak dostępna, a na badania językoznawcze nad religią Słowian należy patrzeć również pod kątem społecznej odpowiedzialności nauki, i choćby z tego powodu warto podtrzymywać na ten temat dyskusję naukową.

2. Zainteresowania i dorobek naukowy M. Łuczyńskiego skupione są wokół mitologii i kultury duchowej Słowian oraz słowiańskiej onomastyki historycznej, o czym świadczą jego liczne publikacje w polskich i zagranicznych czasopismach, a także pozycje popularnonaukowe: „Mity Słowian. Śladami świętych opowieści przodków” (2023b) oraz „Co się zdarzyło w Swarogowie? Mity słowiańskie dla dzieci” (2023a). W 2017 roku obronił on na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego dysertację doktorską „Teonimia słowiańska. Analiza formalna i semantyczna”, której przeredagowana wersja ukazała się w 2020 roku nakładem Kieleckiego Towarzystwa Naukowego jako monografia „Bogowie dawnych Słowian. Studium onomastyczne”.

3. Sam Autor określa cel rozprawy jako „opracowanie i analiza części nazewnictwa mitologicznego w językach słowiańskich. Praca ma charakter problemowy i prezentystyczny. Jej zadaniem jest w pierwszym rzędzie rozstrzygnięcie szeregu kwestii typologiczno-strukturalnych oraz analiza wybranych nazw pod względem etymologiczno-historycznym” (s. 11). Monografia składa się z czterech części zatytułowanych „Wstęp”, „Część materiałowa”, „Część analityczna” oraz „Zakończenie”, po których czytelnik znajdzie objaśnienie skrótów, bibliografię, indeks nazw mitologicznych i czterostronicowe streszczenie. Całość poprzedza krótka notka z podziękowaniami oraz spis treści. Publikacja liczy 348 stron.

Pierwsze dwie części pracy zostały podzielone na numerowane podrozdziały. Pierwszy podrozdział „Wstępu” obejmuje 1.1. „Charakterystykę pracy”, w której znajdują się informacje o celu i strukturze opracowania oraz zakresie i źródłach materiału, a także 1.2. „Rozważania wprowadzające”, w tym kilka stron ogólnych uwag i refleksji na temat problematyki badań nad teonimią słowiańską, oraz bardzo krótki przegląd dotychczasowych badań. Po pierwszym podrozdziale następuje, nieco kontrintuicyjnie, podrozdział trzeci poświęcony wybranym problemom studiów nad mitonimią słowiańską. Omówiono tam ważne dla całych badań zagadnienia, takie jak stopień onimiczności teonimów, krytyka źródeł i etymologii czy usytuowanie teonimii słowiańskiej na tle porównawczym.

W „Części materiałowej” zostały zebrane omawiane słowiańskie teonimy. Część jest podzielona na 6 podrozdziałów (2.1.–2.6.) obejmujących: teonię staroruską (12 teonimów), staropolską (16 teonimów, ale zebranych w 10 podpodrozdziałach), staropolską (8 teonimów w 7 podpodrozdziałach), a także staroczeską, starołużycką i starobułgarską (po 1 teonimie) — łącznie 39 (potencjalnych) teonimów¹. Należy jednak zwrócić uwagę, że niektóre omawiane formy nie zostały przez Autora ostаточно uznane za autentyczne teonimy (np. spol. *Jesza*). Podpodrozdziały różnią się między sobą pod względem struktury, ale z reguły zawierają one przegląd dotychczasowych opinii naukowych wraz z krytyczną ich analizą i zawsze są zakończone przedstawieniem stanowiska naukowego Autora.

„Część analityczna” zawiera podsumowującą analizę wniosków, w tym śmiałą próbę zrekonstruowania szeregów hiperonimiczno-hiponimicznych oraz typologie omawianych nazw pod względem motywacyjnym i derywacyjnym. Bodaj najważniejszym wnioskiem Autora dotyczącym etymologii słowiańskich teonimów jest potwierdzenie tezy Aleksandra Brücknera o rodzimym pochodzeniu wszystkich nazw bóstw. Ponadto w części tej znajdują się dalsze rozważania na temat genezy słowiańskiego słownictwa mitologicznego i religijnego. Choć Autor odrzuca hipotezy o irańskim pochodzeniu słowiańskich teonimów, nie wyklucza wpływów zewnętrznych na proces kształtowania słowiańskiej mitologii. Pracę zamyka zakończenie syntetyzujące najważniejsze wnioski płynące z poprzedniej części. Znajduje się tam również próba usytuowania słowiańskiej teonimii względem innych indoeuropejskich systemów mitologicznych.

3.1. Zamierzony zakres pracy jest naprawdę imponujący. Badania nad mitologią słowiańską sięgają doby pre naukowej, a ponieważ Autor stawia sobie za zadanie omówienie istniejących już w literaturze hipotez naukowych, nieprzerwanie sięga tak do Vatroslava Jagića, A. Brücknera czy Romana Jakobsona, jak i do prac z drugiej dekady XXI wieku. Do słowiańskiego „panteonu” (użycie takiego określenia bez cudzysłowu byłoby sporym nadużyciem) można próbować przypisywać liczne mitologiczne postaci pojawiające się tak w najstarszych przekazach, jak i w nowożytnym folklorze. Wyczerpujące omówienie ich wszystkich w jednej monografii jest zadaniem niemożliwym, dlatego prace poświęcone temu tematowi muszą mieć jasno określony zakres.

Tego właśnie jasno określonego zakresu brakuje w książce M. Łuczyńskiego od samego początku. Nigdzie nie został wyjaśniony klucz doboru teonimów. Nie jest on regionalny ani genetyczny: mamy 39 teonimów północnosłowiańskich i 1 starobułgarski; nie jest chronologiczny: mamy nazwy poświadczane tak w średniowieczu, jak i w zaawansowanej nowożytności (np. *Jarilo*, XVIII wiek); nie jest w końcu zorientowany na najpewniejsze teonimy, skoro obejmuje formy tak wątpliwe jak długoszowskie *Jesza*, które sam Autor uznaje za teonim literacki (s. 223).

W konsekwencji takiego podejścia czytelnik może odnieść wrażenie, że lista teonimów jest kompletna lub prawie kompletna, choć oczywiście Autor nigdzie tak nie twierdzi, a, jak sam zaznacza, jego celem jest opracowanie i analiza jedynie *części* nazewnictwa (s. 11).

3.2. Osobnego omówienia domagają się kompozycja i redakcja tekstu. Niestety są to elementy zaskakująco niedopracowane. Nie miałyby sensu wyliczanie drobnych błędów edytorskich, ale takie ułomności, jak podrozdziały ułożone w kolejności 1, 3, 2, „pusty” podrozdział 1.2.1. „Uwagi ogólne” (powinny zaczynać się chyba na s. 14, tymczasem w publikacji widzimy sam nagłówek bez treści na s. 19) czy pojedyncze przypisy harwardzkie (np. s. 97, 116, 243; reszta w systemie oksfordzkim) powinny zostać poprawione przy choćby pobieżnym przeglądzie treści przed oddaniem do druku. Nie wpływa to może na merytoryczny odbiór samej pracy, ale też nie przysparza jej powagi.

W lekturze nie pomagają nigdzie nieobjaśnione skróty (m.in. sslow., chr., vb., porm., parm., ir., pgr., sarm.; s. 135, 243, 249, 271, 276, 278, 285), choć oczywiście rozwinięcia niektórych można domyślić się z kontekstu. Błędów nie jest także pozbawiona bibliografia, np. poz. „Babik W., (w druku) *Rgielsko*, [w:] *Nazwy Miejscowe Polski: historia, pochodzenie, zmiany*, T. X, Kraków” na s. 295

¹ Sam Autor pisze, że omówił 34 nazwy (s. 261); sądzę, że różnica w wyliczeniach może wynikać z pokrywania się lekcji niektórych omawianych osobno form (np. *Perun* = srus. *Perunъ*, społab. **P'orënitjъ*, łac. *Prove*, sbulg. **Pyrynъ*, **Porunъ*).

podaje niewłaściwego autora² (autorką hasła była Zofia Zierhoffer), tom słownika oraz rok wydania (opublikowana w 2015 roku); wielokrotnie zaburzona jest też kolejność alfabetyczna bibliografii. Tego typu niedopatrzienia poważnie utrudniają już korzystanie z książki.

Pewne wątpliwości budzi sposób prezentacji materiału. Podział na obszary i języki jest niekonsekwentny i może wprowadzać w błąd. Teonimy, które Autor określa kwalifikatorem sisl., to przecież teonimia słowiańska, tylko poświadczona w tekstach staroislandzkich, podczas gdy staropolańskie teonimy poświadczane w tekstach niemieckich nie są zaprezentowane jako *teonimia staroniemiecka*. Taka struktura zaciemnia też obraz w inny sposób — poświadczony na Połabiu i Rusi (ale również na południu Słowiańszczyzny!) *Swarożyc* jest omówiony w rozdziale 2.2. „Teonimia staropolańska”, zupełnie w oderwaniu od *Swaroga* omówionego w rozdziale 2.1.2. W ogóle fakt, że formy srus. *Perunъ*, społab. **P'orēnitjъ*, łac. *Prove*, sbułg. **Pyrynъ*, **Porunъ* są omawiane osobno i zupełnie bez odsyłaczy, niepotrzebnie przeszkadza w zapoznaniu się z materiałem.

Najbardziej niezrozumiałe są rozdziały 2.2.1. „Społab. **Svętovit*, **Jarovit*, **Rojevit*, **Borovit*” i 2.2.2. „Pśł. **Svarožitjъ*, społab. **P'orēnitjъ*”, zbiorczo omawiające teonimy według ich budowy słotwórczej (odpowiednio członu *-vitъ* oraz sufiksu *-itjъ*). Są one wkomponowanymi w książkę artykułami Autora, co zostało wyraźnie zaznaczone, ale znów utrudnia korzystanie z materiału, i wprawia czytelnika przyzwyczajonego już do pewnej struktury rozdziału w niepotrzebną konfuzję.

Na pozytywne wyróżnienie zasługuje tu rozdział 2.2.4. „Społab. **Bělъ bogъ*, **Čjъnъ bogъ*”. Zbiorcze potraktowanie nazw występujących w ewidentnej opozycji do siebie jest w pełni uzasadnione, a struktura rozdziału jest wyjątkowo czytelna. Zostają w nim wymienione cztery hipotezy dotyczące omawianych teonimów, a następnie pojawiają się jasno wydzielone części: prezentacja materiału, analiza formalno-semantyczna, geografia występowania, atrybucja chronologiczna, podsumowanie i wnioski. Tak jasnej strukturyzacji treści brakuje w innych rozdziałach, a sądzę, że pomogłaby ona samemu Autorowi lepiej zapanować nad prezentowanym materiałem i uniknąć choćby tego, że materiał filologiczny dotyczący *Dadžboga* jest obszerniej zaprezentowany w części analitycznej pracy (s. 282) niż we właściwym rozdziale 2.1.3. „Srus. *Daž(d)ъ bogъ*”.

3.3. Dużym problemem monografii są błędy merytoryczne oraz niedbałość w podawaniu form z języków obcych, klasycznych i rekonstruowanych. Hefajstos (stgr. *Ἡφαίστος*) jest konsekwentnie (także w indeksie!) podawany jako **Ἡψαιστος*, bez przydechu i przez [ψ] (s. 69). Wyrazy greckie nigdy nie mają zaznaczonego przydechu, a tylko nieliczne mają zaznaczony akcent — za to niektóre dwa razy (np. **μαγειρέω*, s. 97). Zupełnie niezrozumiała jest diakrytyka zastosowana przy formach słowiańskich: serb. **mědyh*, chorw. **kòžín*, slń. **směh* (s. 86). Niekonsekwentnie stosowana jest notacja prasłowiańska: nosówka tylna czasem jest zapisywana jak *q* (s. 87), a czasem jak *o* (s. 142); jać to czasem *ě*, a czasem *ē* (obie opcje na s. 121). Autor zdaje się również mieszać różne rekonstrukcje języka praindoeuropejskiego (np. pie. **jōro*, **ǰōro*, ale też **jeh₂-ro-* na s. 149). Sporym nadużyciem jest również sugerowanie upowszechnienia się w ukraińskim form powstałych w wyniku akania (s. 247). Tego typu omyłki nie świadczą najlepiej o warsztacie naukowym i obniżają wiarygodność sądów naukowych.

W podawanych w nazwach rozdziałów rekonstrukcjach takich jak „społab. **Svętovit*, **Jarovit*, **Rojevit*, **Borovit*”, „społab. **Bělъ bogъ*, **Čjъnъ bogъ*” (s. 150, 175) występują jednocześnie archaiczne wobec połabskiego cechy prasłowiańskie (brak przegłosów), ale czasem nie pojawiają się już jery. Nie jest jasne, jaki stan taka rekonstrukcja prezentuje, nie wynika to też z treści rozdziałów, w których zresztą brakuje podstawowej literatury połabistycznej (np. Kazimierza Polańskiego). Podobnie nie wiadomo, czego dotyczy proponowana rekonstrukcja „pśł. **rodъ* < **ord-*” (s. 139).

Autor dość nieoczekiwanie posługuje się raczej niszowymi terminami takimi jak *liga bałto-słowiańska* (s. 91) lub *pólsamogłoska laryngalna* (s. 105), choć nieuprawnione byłoby klasyfikowanie ich jako błędy.

3.4. Sądy naukowe Autora są śmiałe, czasem nawet zbyt śmiałe. W rozdziale 2.1.5. „Srus. *Chorsъ*” (s. 115–117) przyjmuje on hipotezę A. Brücknera, choć zakłada ona rekonstrukcję pśł. **кърсъ* na

² Wiem od Zbigniewa Babika, że to on odsyłał Autora do hasła *Rgielsko*; być może to tutaj należy doszukiwać się źródeł tej pomyłki.

podstawie wyłącznie wyrazów staropolskich i staroczeskich, i to z nieregularną zmianą fonetyczną, a nowsze, alternatywne hipotezy odrzuca w zasadzie bez wyjaśnienia. Czym innym jest uznać jedno z wyjaśnień za najbardziej przekonujące, a czym innym przedstawić je jako jedyne godne uwagi pomimo oczywistych problemów. Również bez żadnego wyjaśnienia decyduje się Autor odrzucić (i to „stanowczo”) hipotezę Aleksandra Zubova o wtórnej onimizacji staroruskiego *Rodь* (s. 138).

Bardzo wątpliwe wydają się przesłanki, aby odczytać staroczeskie *Zelu* jako **Sebud* < **Sebąd* (s. 253). Choć przemawia za tym poświadczony teonim *Zebud*, to nie jest wcale oczywiste, że należy te dwa wyrazy ze sobą identyfikować. Usiłowanie rekonstrukcji charakteru bóstwa na podstawie tak wątpliwych przesłanek jak przedstawione należy ocenić jako bardzo chwiejne i chyba bezcelowe (s. 255–256).

Próba objaśnienia starobułgarskich form **Pyryтъ* ~ **Poruъ* rekonstruowanych na podstawie greckich zapisów z VII i XIII wieku za pomocą wpływu frygijskiego (s. 259) jest poważnym anachronizmem. Nieostrożne pod tym względem jest też doszukiwanie się prawdopodobnego wpływu hetyckiego (s. 275), a nawet prahetyckiego (s. 289) na Słowian. To zresztą kolejny przykład na chaotyczną strukturę książki, ponieważ rzekomy wpływ hetycki dotyczy potencjalnej kalki semantycznej w kontekście *Chorsa*, a we właściwym rozdziale (2.1.5. „*Srus. Chorsъ*”) nie ma o tym ani słowa.

W kontekście etymologizowania nazw bóstw należy zwrócić uwagę, że Autor nie odnosi się w ogóle do kwestii fundamentalnej — jaki charakter miały wierzenia Słowian? Bez znajomości lub przynajmniej hipotezy na temat desygnatu etymolog porusza się na oślep. Raczej nieuzasadnione byłoby twierdzenie, że teonim, tak jak antroponim, może pochodzić w zasadzie od dowolnego wyrazu, zatem należałoby najpierw zdecydować, czego właściwie szukamy. Można oczywiście przyjąć, że etymologia będzie tutaj punktem wyjścia, i na jej bazie podjęta zostanie próba rekonstrukcji systemu mitologicznego, ale Autor w żadnym miejscu nie uzasadnia w ten sposób swojej metody.

Zbyt jednoznaczne i zdecydowane oceny hipotez naukowych oraz niejasny klucz doboru materiału wpływają ostatecznie na wartość wniosków wyciągniętych z analizy całego zebranego materiału. Rekonstruowanie 13 słowiańskich bóstw (s. 261) na podstawie chwiejnych przesłanek i arbitralnie dobranego materiału jest zupełnie nieuprawnione, a tworzenie na podstawie tej rekonstrukcji wyliczeń nic nie wnosi do naszego stanu wiedzy o słowiańskiej teonimii.

3.5. Najcenniejszą część monografii, obok bardzo bogatego materiału, stanowi część 3. „Wybrane problemy studiów nad mitonimią słowiańską”. Ten ponad pięćdziesięciostronicowy rozdział jest nie tylko najlepiej napisany i ustrukturyzowany, ale też niezwykle interesujący. Zagadnienia takie jak stopień onimiczności onimów i próby rozstrzygnięcia, czy np. *s/Swarožyc* w ogóle jest nazwą własną (s. 22), doskonale obrazują problemy, na jakie można natknąć się podczas pracy filologicznej. Również zagadnienia z zakresu teonimii porównawczej (s. 53–57) wydają się kluczowe dla prób rekonstruowania słowiańskiego systemu mitologicznego.

4. Monografia M. Łuczyńskiego miała szansę zostać bardzo cenną pozycją w swojej dziedzinie. Autorowi nie zabrakło czytania, ambicji i pracowitości, co zaowocowało kompilacją materiału teonimicznego i literatury przedmiotu naprawdę pokaźnych rozmiarów. Z przykrością stwierdzam jednak, że korzystanie z tych zasobów jest bardzo utrudnione przez chaotyczną strukturę pracy i pewne braki merytoryczne. Zabrakło mi też w wielu przypadkach prezentacji znanych tekstów źródłowych, a nie tylko ich omówień. Z tych względów lektura wymaga krytycznego podejścia i nie zalecałbym jej czytelnikowi niebędącemu specjalistą.

LITERATURA

- Łuczyński, M. (2020). *Bogowie dawnych Słowian. Studium onomastyczne* [Gods of the ancient Slavs. An onomastic study]. Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe.
- Łuczyński, M. (2023a). *Co się zdarzyło w Swarogowie? Mity słowiańskie dla dzieci* [What happened in Swarogowo? Slavic myths for children]. Szczecin: Triglav.
- Łuczyński, M. (2023b). *Mity Słowian. Śladami świętych opowieści przodków* [Myths of the Slavs. Tracing the sacred stories of the ancestors]. Szczecin: Triglav.

POZNÁMKY K RECENZII ZBIGNIEWA BABIKA
„NOWY ETAP BADAŃ NAD TOPONIMIĄ SŁOWACKĄ
(UWAGI PO LEKTURZE KSIĄŻKI IVETY VALENTOWEJ
„LEXIKA SLOVENSKÝCH TERÉNNYCH NÁZVOV.
KONCEPCIA LEXIKOGRAFICKÉHO SPRACOVANIA“)“

V časopise „Onomastica“ vyšla recenzia Z. Babika (2020, s. 229–238) na našu knihu „Lexika slovenských terénnych názvov (Konceptia lexikografického spracovania)“ (Valentová, 2018). Z objektívnych príčin i v dôsledku termínovaných prác na iných projektoch sme nemohli na túto recenziu reagovať skôr, ale pri príležitosti prípravy druhého, rozšíreného vydania tejto publikácie sme sa rozhodli objasniť niektoré vyjadrenia a odpovedať aspoň na niektoré Babikove položené otázky, keďže rozsah textov v časopise je obmedzený. Uvedená recenzia totiž obsahuje viacero nepresností, ktoré by mohli byť pre čitateľa, ktorý našu knihu nepozná, zavádzajúce. Autor charakterizuje obsah publikácie, vyjadruje pozitívne hodnotenie, ale k určitým javom zaujíma, samozrejme, aj kritický postoj, resp. ponúka alebo uprednostňuje iné riešenia alebo výklady, čo dozaista býva jedným z cieľov aj vedeckých štúdií, monografií či vedeckých slovníkov. Mnohé z uvedených pripomienok sú prínosné a autorovi za ne vyjadrujeme poďakovanie. Niektoré však vyplývajú azda skôr z nedôsledného čítania alebo nepochopenia textu, nedostatočnej znalosti slovenskej onymie či informovanosti o situácii v slovenskej onomastike, resp. jazykovede, pričom sú formulované diskusne, takže pokladáme za potrebné k nim zaujať stanovisko.

Hneď v úvodnej časti recenzie Z. Babik na s. 229 (v pozn. č. 2) vyjadril neistotu nad funkciou redaktorov heslových statí, resp. vedeckého redaktora. Podiel redaktorov pri vzniku najmä vedeckých slovníkov je nesporne významný, lenže pri monografických prácach je vedecký redaktor zvyčajne uznávaná vedecká kapacita, ktorá viac či menej svojimi pripomienkami prispieva k skvalitneniu monografie, nie je však autorom alebo spoluautorom textu, ale garantom kvality publikácie.¹ Podobnú alebo možno povedať, že oveľa dôležitejšiu funkciu majú redaktori hesiel lexikografických prác, predovšetkým práca hlavného vedeckého redaktora má zvyčajne zásadný význam. Pokiaľ však redaktori nekoncepovali heslové state, neuvádzajú sa ako autori.² Každý typ slovníka je iný a podiel redaktorov na nich môže byť rozličný.

Z. Babik na s. 230 uviedol: „Przedmiot badania nie ma jednoznacznie ustalonego określenia w onomastyce słowackiej, gdzie ścierały się ze sobą różne tradycje terminologiczne.“ S týmto tvrdením nemožno súhlasiť. Predmet bádania totiž už má v súčasnosti v slovenskej onomastike ustálené termíny (*terénny názov*, *anonymum*) a ich definíciu, ale v minulosti nemal, na čo poukazujeme práve v kapitole o toponomastickej terminológii. Podrobne sú v nej vysvetlené dôvody, prečo

¹ Porov. napr. monografiu M. Nábělkovej „Slovenčina a čeština v kontakte“ (2008), ktorej vedecká redaktorka je M. Kusá.

² Pozri napr. tiráže lexikografických prác ako napr. „Historický slovník slovenského jazyka“, „Slovník slovenských nářečí“, „Slovník současného slovenského jazyka“.

slovenskí onomastici³ neprijali termín *mikrotoponymum*. Zdá sa nám irelevantné pripomenutie, že slovo *chotár*, od ktorého je odvodený termín *chotárny názov*, je pravdepodobne prevzaté z maďarčiny. Predpoklad, že slovo *chotár* sa vysvetľuje ako prevzatie z maďarského *határ* (porov. Králik, 2015, s. 222), je síce správny a známy, ale v slovenskej lexike je toto slovo adaptované už niekoľko storočí (najstaršie doklady sú z 15. storočia, porov. „Historický slovník slovenského jazyka 1“, s. 474, ďalej HSSJ). Pojem *chotárny názov*⁴ sa preto chápe ako domáci slovenský termín. Z hľadiska recenzovania koncepcie lexikografického spracovania chotárnych, resp. celkovo terénnych názvov, keďže chotárne názvy sú podskupinou terénnych názvov, je však hovoriť o etymológii slova *chotár* redundantné, najmä ak sa neuvádza ani ako heslové slovo v slovníkovej časti publikácie. V prípade, že bude v niektorom ďalšom zväzku lexikograficky spracované, pôvod tohto slova sa neuvedie, pretože etymologický výklad východiskových motivujúcich apelatív terénnych názvov nie je cieľom tohto typu slovníka (bližšie napr. Šrámek, 1999).

Na s. 230 sa Z. Babik zmienil, že nič nie je známe o financovaní súpisnej akcie terénnych názvov, ktorá sa organizovala v rokoch 1965–1975 pod vedením M. Majtána. Je všeobecne známe, že v minulom režime nefungovalo financovanie výskumných projektov prostredníctvom grantových agentúr a všetky vedecké výskumy boli financované priamo štátom. Uvedenú súpisnú akciu sme mohli charakterizovať len do takej miery, koľko sa o nej v odbornej literatúre, predovšetkým v prácach V. Blánara a M. Majtána, napísalo.

Z. Babik na s. 232 v poznámke č. 9 uviedol podľa všetkého nedopatrením nesprávnu informáciu, že v zozname literatúry chýba publikácia R.N. Maľkovej (Maľko, 1974), ktorá podáva syntézu slovenskej a českej toponymickej lexiky označujúcej geografickú terminológiu. Táto monografia sa nachádza v zozname literatúry podľa skratiek (Valentová, 2018, s. 206) a pod skratkou ME sa cituje aj v tých výkladových častiach heslových statí, kde to je potrebné. Uvádza sa aj v digitálnom slovníku na on-line portáli „Lexika slovenských terénnych názvov“ (2018; v literatúre v rámci položky *O slovníku*).

V poznámke č. 8 na s. 231 Z. Babik uviedol: „Jednak jeszcze w połowie lipca 2020 r. pod adresem <https://lstn.juls.savba.sk/alpha/bet/> widniały jedynie hasła na A-. Fizyki elektroniczne (jak pokazana na s. 59 książki) nie były poprzez ten adres dostępne.“ Na s. 59 našej knižky je ukážka digitálnej karty (formulára) s údajmi, na základe ktorej počítačový program zostavuje prvé dve časti heslovej state a vypočítava štatistické údaje. Nikde v knihe nie je uvedené, že digitálne formuláre sa budú zverejňovať na internete v on-line slovníku. Digitálna databáza ako taká je k dispozícii iba riešiteľom projektu a pre interné potreby, ako sme uviedli v úvode (Valentová, 2018, s. 8). Slúži ako pracovný prostriedok, nie digitálny internetový výstup. Nie je zjavné, na základe čoho sa Z. Babik domnieval, že by uvedené formuláre mali byť dostupné v on-line verzii slovníka. Na s. 63 uvádzame, že jednotlivé slovníkové heslové state so zapracovanými redakčnými pripomienkami sa postupne zverejňujú na uvedenej internetovej stránke. Z toho jasne vyplýva, že ak nie sú heslové state začínajúce sa na písmeno B zverejnené, nebudú ešte upravené po redakciách alebo zredigované, príp. zrecenzované. Keďže ide o domáci projekt, financovať ho prostredníctvom grantovej agentúry VEGA, ktorá zastrešuje aj ostatné lexikografické projekty Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, je zatiaľ najvhodnejšou možnosťou. Podľa podmienok grantovej agentúry sa však môžu tieto projekty podať len na dobu riešenia maximálne 4 roky. Ak by sme brali ohľad na obavy, že pre etapovité financovanie bude projekt pozastavený, ako uviedol Z. Babik, nemusel by sa realizovať na pracovisku takmer žiaden lexikografický projekt zameraný na slovnú zásobu slovenského jazyka. Rovnakým spôsobom boli napríklad financované od roku 1991 aj jednotlivé zväzky HSSJ, na ktorom sa však začalo

³ Tu by sme chceli podotknúť, že tento termín neprijali napr. ani českí onomastici, hoci sa používa v iných jazykoch a onomastických školách, porov. napr. príspevok R. Šrámk (2014) o tejto problematike.

⁴ Tento termín prvýkrát použil P. Ratkoš (1946–1947) pôvodne na označenie názvov nesídlných geografických objektov. V súčasnosti sa používa vo význame „vlastné meno hospodársky formovaného a využívaného geografického objektu, napr. poľa, lúky, pasienka, vinice, lesa a pod.“

systematickejšie pracovať už od roku 1961 (bližšie Majtán, 2008), „Stručný etymologický slovník slovenčiny“ (Králik, 2015), „Slovník slovenských nářečí“ (ďalej SSN) a i.

Z. Babik na s. 231–232 vyjadruje pochybnosť o tom, že uvedené ilustračné príklady historickej apelatívnej lexiky v toponymii už v súčasnom jazyku nie sú známe. To, že niektoré z nich sa už analyzovali v odbornej literatúre alebo ich možno nájsť v SSN, nie je dôkazom toho, že sú funkčné v súčasnom jazyku, t. j. v dnešnej slovenčine. Boli známe v historickej lexike alebo niektoré sa ešte okrajovo používajú v určitých nárečových oblastiach, ale to, že sa nepoužívajú v súčasnej slovenčine, je možno dokumentovať napríklad ich absenciou v „Slovníku slovenského jazyka“ (1959–1968, ďalej SSJ) a „Slovníku súčasného slovenského jazyka“ (2006–2021, ďalej SSSJ, príp. v jeho používateľskej on-line verzii s názvom „Ortograficko-gramatický slovník slovenčiny“).⁵ Táto Babikova poznámka zrejme vyplynula z rozdielneho chápania pojmu súčasný jazyk.

Z. Babik na s. 232 uviedol, že nechápe, prečo sa ojkonymum Čereňany vykladá ako derivát osobného mena a nie z apelatíva *čereň*. V HSSJ1 (1991, s. 206) sa síce použila historická podoba *Cherene* (1388) názvu obce Čereňany ako exemplifikácia k topografickému významu „vrchol, hrebeň vrchu; návršie“ apelatív *čereň*, *čerenec*, ak však ide o výklad ojkonyma z obyvateľského mena na *-ny*, východiskom je istý druh osobného mena. Či je toto obyvateľské meno propriálneho alebo apelatívneho pôvodu, je v slovníku, kde sa postupuje pri výklade názvu smerom k predchádzajúce-
mu stupňu (v tomto prípade pri výklade ojkonyma k obyvateľskému menu), irelevantné.⁶

Autor recenzie ďalej nesúhlasí s výkladom M. Majtána v ukážkovom hesle, že by *Brvište* malo súvis s pomenovaním obilia *bar*: „Wątpliwe także, by wspomniane na s. 55 *Brvište* wiązało się z nazwą zboża *bъrbъ (por. slow. *bъrbъ ~ *brъbъ 'kladka; drag', ze słowackiego też fitonim *brva* 'Lavandula', SSN I 172 s.v.)“ (s. 232). Lenže M. Majtán v tomto hesle neuviedol názov *Brvište*, ale apelatívum *brište* s významom „miesto, na ktorom sa pestoval bar (*Setaria italica*)“. Porov. aj HSSJ1 (s. 156) apelatívum *brište* „miesto, kde bol zasiaty mohár“ s dokladom toponyma *Brištia v Jakubovanoch* (1792), pričom mohár je odborný botanický názov pre druh krmoviny pre dobytok, mohár taliansky (*Sataria italica*) (SSN2, s. 184); *bar* (*ber*) = obilnina z rodu mohár *Setaria* (HSSJ1, s. 111). Ak mal Z. Babik na mysli apelatíva *brovište* (príklad názvu *Brovišča*) a *brový* (adj. od *ber*, príklad názvu *Brová*), hláska *v* je v nich súčasťou prípony, nie slovného základu, porov. aj názvy *Hrabovište*, *Prachovište*, adj. *brový* s exemplifikáciou *kasse psenneg a browej* z Bytče z roku 1677 v HSSJ1 (s. 111). Bližšie názvy s derivátmi od pomenovania obilniny *bar* (*ber*, *bor*) v slovenskej, ale napr. i v poľskej toponymii charakterizoval M. Majtán v osobitnej štúdií (1979).

Z. Babik na s. 232 v súvislosti s názvom *Nad Lopatou* poukázal na možné topografické významy apelatíva *lopata* napr. v ruských dialektoch. Metaforické názvy, medzi ktorými je aj názov *Pod Lopatou*, navrhol M. Majtán štandardizovať s veľkým začiatočným písmenom na zasadnutí Názvoslovnéj komisie Úradu kartografie, geodézie a katastra SR z toho dôvodu, že okrem iných uvedených aj slovo *lopata* nie je apelatívum označujúce druh objektu, ale metaforické pomenovanie. Vzhľadom na jeho dlhoročné znalosti a štúdium slovenskej toponymie nie je dôvod jeho tvrdenie spochybňovať a určite vzhľadom na to, že prof. V. Šmilauer bol jeho vzorom a dobre poznal aj práce H. Borka, takýmto rozborom mal svoje tvrdenie podložené a použitie slova *lopata* v slovenskej toponymii zanalyzované. Ak by sa používal aj v slovenských terénnych názvoch ako špecifický geografický termín, určite by sa uviedol aj v „Dotazníku na výskum slovenskej geografickej apelatívnej terminológie“ (Majtán, 1977). Slovo *lopata* neuviedla ako geografický termín v českom a slovenskom jazyku ani R.N. Maľko (1974). V HSSJ2 (s. 230–231) sa uvádza len metaforický význam „predmet podobný lopate“ s príkladmi toponým *locum Lopata* (pri Bzovíku 1135), *Lopata Sew Brodi* (v Trenčianskej 1244). V kartotéke terénnych názvov sú síce názvy s týmto apelatívom, zväčša však ide o chotárne názvy, konkrétne názvy polí, ktoré sú buď na rovine alebo na svahu a majú tvar lopaty, takže ide o metaforické pomenovanie objektu podľa tvaru. Túto lexému neuviedol ani R. Krajčovič (2012) pri výkladoch toponymickej lexiky, hoci sa sústredil najmä na lexiku súvisiacu

⁵ Okrem apelatíva *prí*, ktoré však s najväčšou pravdepodobnosťou stojí na okraji slovnej zásoby.

⁶ Bližšie o vzniku názvu *Čereňany* pozri Valentová (2023, tam aj ďalšia literatúra).

s názvami obcí a miest. Niet preto dôvod v kapitole o písaní veľkých písmen v názvoch takýmto spôsobom, ako uviedol Z. Babik, analyzovať používanie slova *lopata* ako geografického termínu v iných slovanských jazykoch, keďže jeho charakter je v slovenskej toponymii spoľahlivo preukázaný. To, že určitá lexéma sa v niektorých iných slovanských jazykoch používa ako geografický termín, ešte neznamená, že sa v takom význame musela používať aj v slovenčine, resp. aj v ďalších iných slovanských jazykoch.

Z. Babik na s. 233 uviedol: „Ze Slowacji, z obszaru niespełna 50 tys. km kw., spodziewałbym się śladów nawet ponad stu realnych, (pra)słowiańskich wyrazów toponimicznych zakonserwowanych tutaj tylko w toponimii i może nawet większego niż na ziemiach polskich nasycenia nazewnictwa tą grupą etymonów w przeliczeniu na jednostkę powierzchni (czy również w stosunku do ogólnej liczby zebranych nazw, trudno obecnie wyrokować).“ Kniha M. Majtána „Z lexiky slovenskej toponymie“ (1996) ukázala výsledky predbežných sond do toponymického materiálu. Spracovanie a sprístupnenie celého toponymického materiálu ukáže, koľko praslovanských toponymických základov sa v nich nachádza, a buď potvrdí, alebo vyvráti Babikovo očakávanie. Treba si však uvedomiť, že cieľom našej publikácie nebolo vyčerpávajúco spracovať praslovanskú toponymickú lexiku, ale ukázať koncepciu lexikografického spracovania slovnnej zásoby slovenskej a do slovenčiny adaptovanej anojkonymie zo slovenského jazykového územia.

Prioritne ide o koncepciu digitálneho slovníka, preto sú jednotlivé štruktúrne typy aj v knižnej verzii označené číslami a značkami. Je síce pravda, že pri heslách začínajúcich sa na písmeno A by bolo možné vynechať opakujúce sa číslovanie 1 + 2, ako navrhol Z. Babik (s. 234), ale pri ďalších heslových statiach sa zlúčené heslá budú uvádzať už iba pri heslách do 6 dokladov. Z koncepčného hľadiska a z hľadiska prehľadnosti je preto vhodnejšie toto číslovanie ponechať. Značenie jednotlivých častí heslovej state je dôležité aj z dôvodu prepojenia s digitálnym „Slovníkom pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku“ (2014), pričom označovanie a štruktúra heslovej state oboch slovníkov vychádzajú zo „Slovníka pomístních jmen v Čechách“ (2014). Treba si tiež uvedomiť, že tieto slovníky budú mať širšie jazykovedné a celkovo spoločenské uplatnenie, nielen čisto onomastické, ako sme ukázali v kapitole č. 1.4., a preto nie každý čitateľ môže byť natoľko onomasticky, resp. jazykovedne erudovaný, aby si štruktúrnotypologickú klasifikáciu názvov dokázal urobiť sám. Z tohto dôvodu ju na rozdiel od Z. Babika nepokladáme za nadbytočnú. Navyše po spracovaní celého materiálu počítačový program vďaka uvedenému značeniu umožňuje napríklad urobiť štatistiku jednotlivých štruktúrnych typov, príp. ich porovnávať s moravskosliezskym materiálom.

Čo sa týka uvádzania zdroja, odkiaľ bol daný názov získaný, ktorý v knižnej verzii Z. Babikovi chýba, je možné zistiť ho v digitálnej verzii slovníka a v databáze, ako aj sám uviedol. Zdroj (prameň) sa neuvádza napríklad ani v knižných zväzkoch „Slovníka pomístních jmen v Čechách“, ktorého koncepcia sa pripravovala už od roku 1978, takže takáto tradícia pri lexikografickom spracovaní anojkonymie ani nebola. Väčšina názvov totiž pochádza z dotazníkov súpisných akcií. Najmä chotárne názvy nemajú staršie písomné podoby, väčšina z nich fungovala len v ústnej komunikácii a prvýkrát bola písomne zaznamenaná v súpisných akciách. V podstate by klasická tlačaná verzia ani nebola potrebná, ale vzhľadom na to, že digitálny on-line slovník, resp. databázu ako takú nie je možné v slovenských podmienkach vykázat' ako grantový výstup (publikáciu), je potrebné vzhľadom na pridelené grantové finančné prostriedky publikovať aj klasickú tlačnú verziu aspoň s úspornou verziou heslových statí.

Podľa nás je dosť nepochopiteľné udivenie Z. Babika (s. 233–234), že nárečové znaky lišiace sa od štandardizovanej podoby názvu, resp. podoby upravenej do spisovnej slovenčiny, sa uvádzajú až na konci výkladovej časti. Moderné onomastické výskumy ukázali, že z onomastického hľadiska sú nárečové podoby v podstate irelevantné. Onomastikon by mal byť odrazom stavu znalostí o propriálnom systéme jazyka, ale všetky aspekty nemôžu v jednej heslovej stati nájsť rovnomerné explicitné vyjadrenie.⁷ Keďže slovník, ako sme už uviedli, má širšie využitie a tieto informácie

⁷ O onomastickej lexikografii a rozdielom medzi slovníkovým a kartografickým spracovaním proprií a apelatív (dialektizmov) bližšie v prácach R. Šrámka a J. Pleskalovej.

môžu byť užitočné pre dialektológov, rozhodli sme sa nárečové znaky v komunikačných variantoch názvov uvádzať aspoň v takom rozsahu, aký umožňuje vyexcerpovaný materiál. Na konci heslovej state však zvyčajne bývajú len vtedy, ak objekty nemajú synonymné názvy a nie je uvedený areálový výskyt heslového slova v terénnych názvoch. Na koncepciu slovníka je potrebné sa pozerať komplexne, nielen vzhľadom na špecifiká heslových statí so slovami začínajúcimi sa na písmeno A alebo len z pozície dialektológa či etymológa, ale predovšetkým z onomastického hľadiska vzhľadom na typ toponomastikonu a charakter anojkonymickej lexiky.

Pri názvoch, ktoré vznikli z osobných mien, sa z časových a kapacitných dôvodov tieto mená overujú len v databáze priezvisk s údajmi z roku 1995. Dané osobné meno sa však môže nachádzať v starších zoznamoch a historických prameňoch, preto sa osobné mená neoznačujú hviezdíčkou a ponechávame ich ako materiál pre samostatný antroponomastický výskum. Z. Babik navrhol zaviesť hviezdíčku aj pri zrekonštruovaných apelatívnych etymónoch. Jednotlivé názvy však nemuseli vzniknúť toponymizáciou nedoloženého odvodeného apelatíva, ale s najväčšou pravdepodobnosťou vznikli priamo deriváciou daným sufixom. Na špecifikum onymickej slovtvorby s kritikou uvádzania predpokladaného nedoloženého apelatíva označeného hviezdíčkou upozorňovala napr. J. Pleskalová (2007, s. 38): „Nejsem přesvědčena o tom, že u každého jména, které ma stejnou slovtvornou strukturu jako apelativum nebo adjektivum (*Akátník, Akátovna, Akátský* atd.), musíme předpokládat, že vzniklo ze stejně znějícího apelativa nebo adjektiva, a v případě, že příslušná slova ve slovní zásobě češtiny doložena nejsou, z anoikonym taková apelativa nebo adjektiva vyvozovat (**akátník, *akátovna, *akátský*...). Tento postup v sobě skrývá vážné nebezpečí. Budeme-li u každého anoikonyma se substantivním či adjektivním základem důsledně předpokládat, že vzniklo ze stejně znějícího apelativa či adjektiva, tedy i v případech, že v češtině jinak doloženo není, můžeme těmto předpokládanými (nedoloženými!) útvary vážně zkeslit obraz starší slovní zásoby. Domnívám se, že výše uvedená anoikonyma (*akátník* apod.) lze docela dobře vyložit bez onoho hypotetického mezistupně: byla odvozena z příslušných základů v rámci anoikonymických derivačních typů, jež sa vyvinuly na pozadí obdobných slovtvorných typů apelatívnych (*chřestovna* „místo, kde se pěstuje chřest“ — *Akátovna* „vlastní jméno místa, kde rostou akáty“). Jak slovtvorné typy v rámci jmen míst, příp. jmen hromadných, tak na jejich pozadí zformované slovtvorné typy derivační jsou dodnes produktivní, což znamená, že v jejich rámci se mohou podle potřeby tvořit stejně motivované formace dodnes, a to jak apelativa, tak anoikonyma (bez onoho apelativního mezistupně).“ Porov. aj ďalšie argumenty (Pleskalová, 2007). Názor, že vznik propria nie je viazaný na existenciu nejakého homonymného apelatíva, zastáva napr. aj R. Šrámek (1999, s. 96).

Z. Babik na s. 236 uviedol, že medzi heslami začínajúcimi sa na písmeno A by bolo možné uvažovať v určitých prípadoch o protetickom A-, ale nepodáva sa ich úplná etymologicky zmysluplná štruktúra. Pri príkladoch, ktoré uviedol, však ide zväčša o nejasné a azda aj skomolené názvy s nízkou frekvenciou, napr. *Andalud* a *Ondalud* sú variantné názvy jedného objektu, názvom *Arkaper* sa pomenúva len jeden objekt (les), názov *Artabina* majú dva objekty v jednej obci a pod. Ide najmä o názvy cudzieho pôvodu (maďarské, nemecké), ktoré sa rôzne adaptovali do slovenčiny. Pôvodný návrh koncepcie v podstate ani nepočítal s tým, že tieto typy názvov sa budú uvádzať v slovníku. Autorky pripravovaného slovníka nie sú etymologičky a ani z časových dôvodov by sa nemohli podrobnejšie zaoberať takýmito okazionálnymi názvami. Etymologické výklady východiskových apelatív ani nie sú cieľom syntetizujúceho spracovania anojkonymickej lexiky. Etymologizujúci pohľad na vlastné mená je prístup zúžený na jednu stránku proprií (na ich genetické zakotvenie v danom jazyku), ale tiež neschopný postihnúť onymiu ako systémovo usporiadaný celok (Šrámek, 1999, s. 127, tam aj ďalšia literatúra). Napriek tomu sme sa rozhodli uvádzať aj takého zriedkavé, etymologicky nejednoznačné názvy, pretože predpokladáme, že by mohlo ísť o užitočné doklady práve pre etymológov alebo by ich mohli motivovať k doplňujúcim alebo paralelným výkladom, ako napríklad motivovali aj Z. Babika.

Z. Babik na s. 236 v poznámke č. 21 upozorňuje na niekoľko preklepov, ktoré sa v našej práci vyskytli, a technických nedostatkov, ktoré vznikli pri príprave textu do tlače. Takéto nedostatky sa vyskytujú v každej publikácii, to však neopravňuje recenzenta tvrdiť, že neprešla starostlivou korektúrou. Aj pri dôkladnom čítaní sa určité chyby prehliadnu, a keď sa na ne príde až po vytlačení,

zvyčajne sa erráta voľne vkladajú do publikácie. Keďže v čase vyjdenia recenzie bola kniha takmer vypredaná, hoci niektoré z chýb sme si všimli skôr, erráta už nemalo zmysel robiť, preto sme uvedených niekoľko preklepov opravili v druhom vydaní. Nie je však zvykom na preklepy upozorňovať v recenzii. Napokon podobných chýb sa dopustil aj autor recenzie, napr. v slove *hydronymia* v názve štúdie M. Majtána „Slovenská hydronymia...“ v uvedenej poznámke pod čiarou. Slovo *hydronymia* sa pritom v slovenčine píše s krátkym *y* a Babikova chyba nemá oporu ani v jeho rodnej poľštine, ktorá kvantitu nemá, a teda neoznačuje ju (poľ. *hydronimia*), ani v ďalších jazykoch. Navyše v zozname literatúry Babikovej recenzie (s. 238) je preklep aj v názve samotnej recenzovanej práce, v slovenskej i anglickej verzii časť názvu v zátvorke je s malým začiatočným písmenom, hoci má byť s veľkým začiatočným písmenom.

Ďalej Z. Babik na s. 237 uviedol: „Mam tež zastrzeżenia do podawanej w hasłach interpretacji etymologicznej niektórych antroponimów. *András* i *Andrejaš* raczej nie powstały na drodze sufiksacji form *Andro*, *Andrej* słowackimi formantami hipokorystycznymi, lecz zapewne stanowią materialne zapożyczenia łac. *Andreas* (pierwsze najpewniej przez pośrednictwo węgierskiego standardowego *András* ‘Andrzej’).“ V prvom rade by sme chceli opakovane podotknúť, že nejde o etymologické, ale onomastické výklady. V našej knihe sme tieto osobné mená vyložili z domáckej podoby *András* rodného (krstného) mena *Andrej*, ktorá je na Slovensku bežná popri hypokoristikách *Andro*, *Ander*, *Andriš*, *Anduš*, *Ondro*, *Ondrás*, *Ondriš*, *Oňo* (porov. Majtán & Považaj, 1998, s. 47, 330), nie tak, ako uviedol Z. Babik. Pri priezviskách, ktoré vznikli z rodných mien, však tento i ďalšie sufixy nemusia mať hypokoristickú funkciu ako pri rodných menách, ale poukazujú na príbuzenský vzťah k otcovi. Pri výklade slovenských osobných mien je treba brať do úvahy tak najnovšie poznatky a výskumy onymickej slovtvorby (povedané slovami prof. R. Šrámka názvotvorby⁸), ktoré súvisia s teoretickými východiskami V. Blanára a R. Šrámka, ako aj výsledky dlhoročného štúdia vzniku a vývinu slovenskej antroponymickej sústavy v historických písomných prameňoch a matrikách M. Majtána. Prípona *-áš/-aš* sa používa pri tvorení slovenských, ale aj českých osobných mien (porov. Blanár, 1961, s. 146). „Domácke podoby mien a z nich primená a priezviská, ktoré pôvodne mohli vyjadrovať aj synovský vzťah, sa v slovenských nárečiach tvorili aj mnohými ďalšími príponami. Z neutrálnych základných slovenských aj inojazyčných podôb mien, zo skrátených a domáckych podôb mien sa priezviská tvorili najmä príponami *-o*, *-ko*, *-čo*, *-co*, *-ec*, *-ik*, *-čik*, *-ák/-iak*, *-ek*, *-ček/-čok/-eček*, *-ač/-áč/-iač*, *-ič*, *-aj*, *-ej*, *-al*, *-an*, *-añ*, *-ian/-iaň*, *-eň*, *-on/-oň*, *-ún/-uň*, *-as*, *-es*, *-is*, *-us*, *-áš*, *-eš*, *-iš*, *-oš*, *-uš*, *-at*, *-át*, *-ot*, *-út*, *-och*, *-uch/-úch*, *-or*, *-úr*... Príponou *-áš* sa tvorili priezviská *András*, *Matiáš*, *Danáš*, *Juráš*, *Kubaš*, *Mikláš*, *Mitáš*, *Ondriáš*, *Petráš*, *Vojtáš*“ (Majtán, 2014, s. 23, 26). V českej antroponymii vznikli z hypokoristik (skrátených podôb) príponou *-aš* priezviská ako *Balaš*, *Galaš*, *Hadaš*, *Mataš*, *Ondraš* a i. (Beneš, 1962, s. 67) alebo *Hostaš* (Moldanová, 2015, s. 13). To, či podoba osobného mena *András* vznikla zo skrátenej hypokoristickej podoby tohto mena príponou *-áš*, resp. touto príponou vzniklo z nej prímene, neskôr priezvisko, ktoré mohlo pri svojom vzniku vyjadrovať aj príbuzenský vzťah k otcovi, alebo vznikla z maďarskej podoby *András* (z lat. *Andreas*), ako uviedol Z. Babik, je z hľadiska jeho fungovania v komunikácii ako domáckej podoby rodného mena alebo priezviska (i ako súčasť terénneho názvu) irelevantné.

Z. Babik na s. 236 ďalej uviedol: „Podobnie *Antoni* (s. 162) nie stanowi słowackiego derywatu podstawowego *Anton*, lecz niezależną adaptację łac. *Antonius*; odcięcie końcówki *-us* zaowocowało usamodzielnieniem *-i*, potraktowanego jako rodzima końcówka przymiotnikowa.“ V slovenskej onomastike sa koncové *-i* (*-y*) v prímienach a priezviskách vzniknutých z rodných (krstných) mien chápe ako koncovka latinského genitívu, porov. M. Majtán (2014, s. 29): „Priezviská synovského modelu, ktoré vznikli z genitívu otcovho mena, sú napr. *Adami*, *Adamy* (písanie *-i* alebo *-y* nie je rozhodujúce, *-y* sa písalo aj namiesto latinského zakončenia *-ii*), *Alberti*, *Alexy*, *Ambrózy*, *Antoni*, *Augustini*, *Blazii*...“ Porov. napr. doklad zo 14. stor.: *Johannes filius Petri filii Omodei* (1305, Ján, syn Petra, syna Omodejovho); z latinských genitívnych podôb vznikali priezviská z prímene otcov, ktoré mohli mať aj inú motiváciu (nielen z rodných mien), napr. *Martin*, syn (Mikuláša) Poláka: 1457 *Martinus*

⁸ Porov. napr. Šrámek, 2018.

filius Poloni, 1469 *Martinus Poloni* (ďalšie príklady pozri napr. Majtán, 1994). Keďže spôsob vzniku priezvisk z latinského genitívu je v slovenskej onomastickej obci všeobecne známy,⁹ z úsporných dôvodov sa v heslovej stati bližšie nešpecifikuje.

Pri výklade vlastných mien je potrebné prihliadať na ich špecifiká. Ako uviedol R. Šrámek (2010, s. 22), nedostatočný zreteľ na propriálne pomenovací akt vedie k etymologickému chápaniu výkladu základu a formálnych prostriedkov vlastného mena a k slovotvornej interpretácii, oproti tomu odкрытие relevantných javov pre propriálne pomenovací akt je cieľom názvotvornej interpretácie. Na tento cieľ neslúži iba prostá rekonštrukcia mena (to by bol pohľad etymologický), ale metodológia onomastického rekurzu, ktorá je aj hlavným teoretickým princípom výkladu terénnych názvov (Šrámek, 1999, s. 96–97; 2010, s. 22; 2016a).

V záverečnom hodnotení Z. Babik na s. 237 napísal: „Opracowanie anojkonimii ‚suchej‘ wchodzi właśnie w fazę realizacji, brak natomiast anojkonimii historycznej, sprzed XIX w. W książce ta kategoria chyba nie jest w ogóle wspomniana, brak także informacji o planach objęcia jej systematycznymi badaniami.“ Už V. Šmilauer na V. medzinárodnom kongrese slavistov v Sofii uviedol, že terénne názvy nemajú staré doklady (Šmilauer, 1963; porov. aj Majtán, 1975). Terénnymi názvami myslel, samozrejme, „suchú“ anojkonymiu, predovšetkým chotárne názvy. Najmä chotárne názvy sú mladé, na čo sme upozornili (Valentová, 2018, s. 25), a zachovali sa zväčša len v ústnom podaní. Väčšina názvov, ktoré sa nevyexcerpovali z máp, bola prvýkrát písomne zachytená až súpisnými akciami v 19. a 20. storočí. Z historických písomných prameňov HSSJ síce bola osobitne vyexcerpovaná historická toponymia, ktorá sa nachádza v samostatnej kartotéke Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, v v. i., obsahuje však najmä ojkonymiu. Materiál z nej sa použil ako exemplifikácie predovšetkým v tých prípadoch, ak apelatívne heslové slovo bolo doložené iba toponymom alebo išlo o najstarší doklad pre apelatívnu lexiku (bližšie HSSJ1, s. 21–22). Aj prostredníctvom HSSJ sa využíva v anojkonymickom slovníku vo výkladových častiach hesiel. Tento historický toponymický materiál by si však zaslúžil osobitnú pozornosť a samostatné spracovanie. Až potom ho bude možné konfrontovať so súčasným toponymickým materiálom, ktorý sa nachádza v anojkonymickom slovníku. Náš slovník je primárne založený na relatívne synchronnom anojkonymickom materiáli z 2. polovice 20. stor. a rovnako sú koncipované i anojkonymické slovníky z územia bývalého Československa, t. j. český a moravskosliezsky.

Z. Babik na s. 237 ďalej uviedol, že chýba monografia alebo práca o pôvode a vývine slovenských ojkonom. Možno povedať, že túto chýbajúcu prácu aspoň čiastočne nahrádzajú práce R. Krajčoviča (2007–2015, 2015), trojzväzková monografia Š. Ondruša (2000–2004) a staršia publikácia autorov I. Lutterera, M. Majtána a R. Šrámka (1982). Pôvod názvov aj slovenských obcí možno tiež nájsť v etymologickom dvojzväzkovom slovníku L. Kissa (1997). Nemožno opomenúť zo starších prác významné diela J. Stanislava (1947/2008, 1948/1999, 1948/2004).¹⁰ Tieto publikácie sú uvedené aj v literatúre on-line verzie slovníka a tie, ktoré sa použili v jednotlivých heslových staciach alebo v texte o koncepcii, sa nachádzajú aj v našej publikácii (s osobitnými skratkami). Hoci zatiaľ chýba klasický ojkonomastikon, v ktorom by bola spracovaná celá slovenská ojkonymia s historickými dokladmi a etymologickými výkladmi, formulácia Z. Babika „Paradoxálne, najbardziej zawile były losy opracowania ojkonimii — wciąż brakuje nowoczesnej monografii prezentującej zarówno materiał wraz z dokumentacją historyczną, jak i naukowego opracowania genezy i ewolucji tych nazw.“ je prinajmenšom skresľujúca.

Na záver chceme ešte upozorniť na chybu v anglickom resumé recenzie Z. Babika — v zozname kľúčových slov v angličtine a v prekladoch názvov citovanej literatúry do angličtiny sa termín *terénny názov* nesprávne preložil ako *terrain name*. Takýto anglický onomastický termín neexistuje. Slovenský internacionálny termín *anojkonimum* a domáci termín *terénny názov* sa do angličtiny

⁹ Rovnako sa vykladá aj v českej antroponomastike (porov. napr. Moldanová, 2015, s. 27, heslo *Adam*, výklad priezviska *Adamy*).

¹⁰ Ďalšie práce pozri v štúdiu J. Hladkého a A. Závodného (2022).

prekladá ako *anoikonym* (príp. aj *microtoponym*) alebo domácim anglickým termínom *minor name*,¹¹ príp. *minor place name / minor place-name*.

Recenzia Z. Babika priniesla pre autorku publikácie i ďalších riešiteľov projektu zaujímavé postrehy a odporúčania z pozície etymológa, hoci etymologické výklady neboli cieľom tohto typu syntetického lexikografického spracovania anoikonymickej lexiky a uvedené etymologické výklady sú zväčša všeobecne známe. Čisto etymologicky chápané výklady jednotlivých vlastných mien, resp. východiskových apelatív a proprií bez prihliadnutia na špecifiká propriálnej sféry jazyka sú však už v súčasnej onomastike prekonané a degradujú onomastiku iba na pomocnú disciplínu etymológie (porov. Šrámek, 2016a). Pri výklade propriálnej lexiky sa vo všeobecnosti prihliada na onymický význam vlastných mien, propriálnu sémantiku, systematický pohľad na vznik a fungovanie daného druhu onymie a celkovú analýzu propriálnych typov v zovšeobecnej podobe pomenovacích modelov (Šrámek, 1999, s. 76–78, porov. aj Šrámek, 2016a, 2016b). Naznačené teoretické východiská, z ktorých vychádza aj koncepcia nášho lexikografického spracovania lexiky slovenskej anoikonymie, sú v onomastickej literatúre dostatočne prepracované. Chyby a nepresnosti v recenzii Z. Babika sme sa snažili opraviť a vysvetliť. Veríme, že sa nám podarilo odstrániť možné nedorozumenia.

LITERATÚRA

- Babik, Z. (2020). Nowy etap badań nad toponimią słowacką (uwagi po lekturze książki Iwety Valentovej „Lexika slovenských terénnych názvov (Koncepcia lexikografického spracovania)“) [A new phase in the investigation of Slovak toponyms (reading Iveta Valentová's book "The lexis of Slovak anoikonyms (Conception of lexicographical processing)"]]. *Onomastica*, 64, 229–238. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.64.17>
- Beneš, J. (1962). *O českých příjmeních* [On Czech surnames]. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Blanár, V. (1961). Osobné mená v počtových knihách zemianskeho banského súdu na Boci z r. 1588–1602 [Personal names in the number books of the Yeoman Mining Court in Boca from 1588–1602]. *Jazykovedný časopis*, 12(2), 140–149.
- Hladký, J., Závodný, A. (2022). The research into Slovak toponyms (oikonymy, anoikonymy). *Onoma*, 57, 105–117. <https://doi.org/10.34158/ONOMA.57/2022/7>
- HSSJ1 = Majtán, M. (Ed.). (1991). *Historický slovník slovenského jazyka* [Historical dictionary of the Slovak language] (1. zv.). Bratislava: Veda.
- HSSJ2 = Majtán, M. (Ed.). (1992). *Historický slovník slovenského jazyka* [Historical dictionary of the Slovak language] (2. zv.). Bratislava: Veda.
- ICOS Terminology Group. (b.d.). List of Key Onomastic Terms. International Council of Onomastic Sciences. <https://icosweb.net/publications/onomastic-terminology/> (cit. 15.02.2024)
- Kiss, L. (1997). *Földrajzi nevek etimológiai szótára* [Etymological dictionary of geographical names] (zv. 1–2). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Krajčovič, R. (2007–2015). Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest [From the lexis of medieval Slovak with explanations of names of villages and towns]. *Kultúra slova*, 44(5), 41–49.
- Krajčovič, R. (2005). *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest* [Living chronicles of Slovak history hidden in names of villages and towns]. Bratislava: Literárne informačné centrum.

¹¹ Porov. onomastickú terminológiu štandardizovanú terminologickou skupinou ICOS (ICOS Terminology Group, b.d.).

- Králik, E. (2015). *Stručný etymologický slovník slovenčiny* [Concise etymological dictionary of the Slovak language]. Bratislava: Veda.
- Lexika slovenských terénnych názvov.* (2018). Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. <https://lstn.juls.savba.sk>
- Lutterer, I., Majtán, M., & Šrámek, R. (1982). *Zeměpisná jména Československa* [Geographical names of Czechoslovakia]. Praha: Mladá fronta.
- Majtán, M. (1975). Terénne názvy a Slovanský onomastický atlas [Minor place-names and Slavic onomastic atlas]. *Jazykovedný časopis*, 26(1), 31–35.
- Majtán, M. (1977). *Dotazník na výskum slovenskej geografickej apelatívnej terminológie* [Questionnaire for research on Slovak geographical appellative terminology]. Prešov: Pedagogická fakulta Univerzity P.J. Šafárika.
- Majtán, M. (1979). Názvy typu Brište, Brisko [Names of the type Brište, Brisko]. *Slavica Slovaca*, 14(3), 296–301.
- Majtán, M. (1994). Vývin priezvisk na Slovensku [Development of surnames in Slovakia]. *Slovenská reč*, 59(1), 30–37.
- Majtán, M. (1996). *Z lexiky slovenskej toponymie* [From the lexis of Slovak toponymy]. Bratislava: Veda.
- Majtán, M. (2008). Genéza Historického slovníka slovenského jazyka z pohľadu jeho tvorcov [The genesis of the Historical dictionary of the Slovak language from the point of view of its creators]. *Jazykovedný časopis*, 59(1–2), 51–54.
- Majtán, M. (2014). *Naše priezviská* [Our surnames]. Bratislava: Veda.
- Majtán, M., Považaj, M. (1998). *Vyberte si meno pre svoje dieťa* [Choose a name for your child]. Bratislava: Art Area.
- Maľko, R.N. (1974). *Geografičeskaâ terminologiâ češskogo i slovackogo âzykov (na obšeslavânskom fone)* [Geographical terminology of the Czech and Slovak languages (against the background of Slavic)]. Minsk: Nauka i tehnik.
- Moldanová, D. (2015). *Naše příjmení* [Our surnames]. Praha: Agentura Pankrác.
- Nábělková, M. (2008). *Slovenčina a čeština v kontakte* [Slovak and Czech in contacts]. Bratislava: Veda.
- OGSS = Sokolová, M., & Jarošová, A. (Eds.) (2016). *Ortograficko-gramatický slovník slovenčiny. A – Ž.* (online používateľská verzia Slovníka súčasného slovenského jazyka) [Orthographic-grammatical dictionary of Slovak language (online user version of the Dictionary of the contemporary Slovak language: A–Ž)]. <https://www.juls.savba.sk/ogs.html>
- Ondruš, Š. (2000–2004). *Odtajnené trezory slov* [Declassified vaults of words] (zv. 1–3). Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Pleskalová, J. (2007). První svazek Slovníku pomístních jmen [The first volume of the Dictionary of minor place-names]. *Naše řeč*, 90(1), 37–40.
- Ratkoš, P. (1946–1947). Toponymia Liptova do konca XIII. storočia [The toponymy of Liptov until the end of the 13th century]. *Jazykovedný sborník Matice slovenskej*, 1–2, 200–219.
- Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku.* (2014). Ústav pro jazyk český AV ČR. <http://spjms.ujc.cas.cz>
- Slovník pomístních jmen v Čechách.* (2014). Ústav pro jazyk český AV ČR. <https://spje.ujc.cas.cz/>
- SSN = Ripka, I., Ferenčíková, A. (red.). (1995–2021). *Slovník slovenských nářečí* [Dictionary of Slovak dialects] (zv. 1–3). Bratislava: Veda.
- SSJ = Peciar, Š. (red.). (1959–1968). *Slovník slovenského jazyka* [Dictionary of Slovak language] (zv. 1–6). Bratislava: Veda.
- SSSJ = Jarošová, A., & Buzássyová, K. (Eds.). (2006–2021). *Slovník súčasného slovenského jazyka* [Dictionary of contemporary Slovak language] (zv. 1–4). Bratislava: Veda.
- Stanislav, J. (1999). *Slovenský juh v stredoveku* [Slovak south in middle ages] (zv. 1). Bratislava: Národné literárne centrum. (Pôvodné dielo publikované v roku 1948).

- Stanislav, J. (2004). *Slovenský juh v stredoveku* [Slovak south in middle ages] (zv. 2). Martin: Matica slovenská. (Pôvodné dielo publikované v roku 1948).
- Stanislav, J. (2008). *Odkryté mená slovenských miest a dedín* [Revealed names of Slovak towns and villages]. Martin: Matica slovenská. (Pôvodné dielo publikované v roku 1947).
- Šmilauer, V. (1963). Slovenský onomastický atlas a onomastická príručka [Slovak onomastic atlas and onomastic reference book]. In: B. Havránek (Ed.), *Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii* (s. 145–150). Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Šrámek, R. (1999). *Úvod do obecné onomastiky* [Introduction to general onomastics]. Brno: Masarykova univerzita.
- Šrámek, R. (2010). Soupis pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku, jejich druhové znaky, příprava a koncepce lexikografického zpracování (v letech 1964–1993) [Collection of Moravian and Silesian anoikonyms/minor place names, characteristics of anoikonymic categories, preparation and concept of lexicographic processing (in the years 1964–1993)]. *Acta onomastica*, 51(1), 10–47.
- Šrámek, R. (2014). Aspekty „mikro“ a „makro“ jako interpretační a klasifikační problém v onomastice [The “micro“ or “macro“ aspects as the interpretation and classification challenge in onomastics]. In: A. Gałkowski & R. Gliwa (Eds.), *Mikrotoponimia i makrotoponimia* (s. 17–24). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Šrámek, R. (2016a). K hranici mezi onomastikou a etymologií [On the boundary between onomastics and etymology]. In: J. Dvořák & P. Malčík (Eds.), *Labyrintem vlastních jmen a nářečí* (s. 123–126). Brno: Host.
- Šrámek, R. (2016b). Etymon, pojmenovací motiv a význam vlastních jmen [Etymon, naming motive and meaning of proper names]. In: J. Dvořák & P. Malčík (Eds.), *Labyrintem vlastních jmen a nářečí* (s. 127–136). Brno: Host.
- Šrámek, R. (2018). Slovo tvorba a názvo tvorba [Formation of common names and proper names]. In: U. Bijak, H. Górný, M. Magda-Czekaj (Eds.), *Onomastyka — neohumanistyka — nauki społeczne* (s. 487–495). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Valentová, I. (2023). O vzniku názvu obce Čereňany [The origin of the village name Čereňany]. *Kultúra slova*, 57(4), 211–217.

DANUTA LECH-KIRSTEIN
dlech@uni.opole.pl
ORCID: 0000-0002-3467-7824
Uniwersytet Opolski
Opole, Polska

<https://doi.org/10.17651/ONOMAST.68.26>
Onomastica LXVIII, 2024
PL ISSN 0078-4648

XXIII MIĘDZYNARODOWA I OGÓLNOPOLSKA KONFERENCJA ONOMASTYCZNA (OPOLE, 19–21 PAŹDZIERNIKA 2023)

W dniach 19–21 października 2023 roku odbyła się XXIII Międzynarodowa i Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna. Tym razem została ona zorganizowana na Uniwersytecie Opolskim, a jej głównym tematem była *Onomastyka kulturowa*.

Cykl tych znanych i cenionych w środowisku onomastycznym wydarzeń naukowych został zainaugurowany w 1979 roku właśnie w Opolu z inicjatywy prof. Henryka Borka. Co dwa lata odbywały się konferencje w różnych miejscach w Polsce, w tym także w Opolu (w roku 1996). Kontynuując tradycję, w 2023 roku Instytut Językoznawstwa Uniwersytetu Opolskiego ponownie zaprosił do udziału w konferencji onomastów z Polski i zagranicy. W imieniu organizatorów gości powitały Dyrektor Instytutu Językoznawstwa Uniwersytetu Opolskiego prof. dr hab. Jolanta Nocoń oraz Przewodnicząca Komitetu Organizacyjnego XXIII MiOKO dr hab., prof. UO Danuta Lech-Kirstein. Następnie głos zabrali przedstawiciele współorganizatorów konferencji: prof. dr hab. Maciej Eder z Polskiej Akademii Nauk i dr Wojciech Włoskiewicz z Polskiego Towarzystwa Onomastycznego. Wśród współorganizatorów znalazło się także Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

W konferencji wzięło udział ponad 100 naukowców z różnych ośrodków badawczych z Polski i Europy (z Czech, Słowacji, Ukrainy, Litwy, Niemiec, Węgier), w tym czołowi onomaści, autorzy opracowań słownikowych, encyklopedii, przewodniczący polskich i międzynarodowych komisji i stowarzyszeń.

To wyjątkowe wydarzenie odbyło się pod patronatem honorowym Rektora Uniwersytetu Opolskiego prof. dr. hab. Marka Masnyka, Wojewody Opolskiego Sławomira Kłosowskiego, Marszałka Województwa Opolskiego Andrzeja Buły oraz Prezydenta Miasta Opola Arkadiusza Wiśniewskiego.

Patronat nad wydarzeniem objęły też regionalne media: Radio Opole, gazeta „O!Polska” i telewizja „Czas na Opole”.

Projekt został dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Edukacji i Nauki w ramach Programu „Doskonała Nauka II”, ze źródeł finansowych z zakresu Upowszechniania i Promocji Działalności Naukowej PAN, a także ze środków otrzymanych od Samorządu Województwa Opolskiego i Miasta Opola.

Organizatorzy wraz z Komitetem Naukowym tematem konferencji postanowili uczynić onomastykę kulturową. W ostatnich dekadach obserwuje się bowiem zwrot w onomastyce w kierunku badań interdyscyplinarnych, ujmujących język jako zwierciadło procesów historycznych, społecznych, politycznych i kulturowych. Onomastyka, podobnie jak lingwistyka kulturowa, mieści się w nurcie lingwistyki antropologicznej, u podstaw której leży przekonanie o kulturowym charakterze języka — źródle wiedzy na temat sposobów myślenia człowieka o świecie. Odchodząc od autonomicznego spojrzenia na język, wyznacza ona badaczowi poszerzone pole zainteresowań. Zwrot kulturowy w badaniach onomastycznych powoduje otwarcie się na metodologię etnolingwistyki, lingwistyki kulturowej i antropologicznej oraz pojęcie językowego (onimicznego) obrazu świata. Kognitywne

ujęcie onimii pozwala spojrzeć na nazwy własne jako na nośniki wartości, na nowo je kategoryzować oraz klasyfikować, zwracać uwagę na nazwy prototypowe i stereotypowe. Badaniem poddaje się nazwy własne na pograniczach kulturowych, etnicznych, językowych, religijnych, geograficznych, a także nazwy określonych desygnatów w różnych kulturach i językach. Interesującymi zagadnieniami stają się też funkcje nazw własnych w różnych dyskursach (także wtórne, m.in. kulturotwórcza, ludyczna, pragmatyczna, marketingowa czy perswazyjna).

W dwóch sesjach plenarnych (w pierwszym i ostatnim dniu konferencji) oddano głos przedstawicielom Komitetu Naukowego. Jako pierwszy wystąpił Artur Rejter z referatem „Badania onomastyczne a nowa humanistyka”, w którym skupił się na możliwościach włączenia onomastyki w obszar badań humanistyki cyfrowej, humanistyki zaangażowanej, humanistyki kognitywnej, posthumanistyki i humanistyki artystycznej. Następnie Halina Kurek przedstawiła nazwy własne jako „leksemy kulturowe” na polskich pograniczach wewnętrznych, a Yaroslav Redkva zarysował studium porównawcze systemów ojkonomicznych obszarów etnicznie mieszanych („Ойконімія західної України та східної Польщі як свідчення культурної спадщини українців та поляків”). Antroponimii dotyczyły referaty Renaty Przybylskiej „Imiona jako nośniki wartości”, a także Elżbiety Rudnickiej-Firy „Przenikanie języków i kultur na przykładzie średniopolskiej antroponimii Krakowa”. O wtórnych funkcjach antroponimów mówił też Pavel Štěpán („Každé písmeno je energie. K sekundárním funkcím antroponym”). Jaromir Krško w referacie „Komplementarita výskumov jazykovej krajiny a onomastiky” poruszył temat związku onomastyki z badaniami krajobrazu językowego, a Žaneta Dvořáková omówiła problem zmian nazwisk czeskich Żydów („Předválečné změny židovských příjmení. Sonda do pražských matrik narozených 1867–1918”).

Pozostałe referaty plenarne ukazały konteksty kulturowe w różnych obszarach funkcjonowania onimii. Urbanonimii poświęcił swoje wystąpienie Mariusz Rutkowski („Polska toponimia miejska jako zbanalizowany kanon kultury”), który przedstawił toponimy miejskie jako nośniki wartości i pamięci. Nowe trendy w nazywaniu przedmiotów przedstawiła Agnieszka Myszka („Nazwy niekomercyjne (prywatne) jako typ chrematonimów użytkowych”). Referat Katarzyny Skowronek „Nazwy własne a kultura ezoteryzmu (na materiale polskiej prasy przedwojennej 1919–1939)” pokazał przydatność onomastyki tekstu i dyskursu do analiz funkcjonujących w historii idei kulturowych.

Pavol Odaloš zaproponował zmiany w terminologii onomastycznej („Vplyv jednotlivcov a generácií na onomastickú terminológiu”), Christian Zschiechang przedstawił stan badań nad łużyckimi nazwami własnymi („Za Nysą — nazwy własne w pracach Instytutu Łużyckiego. Stan obecny”), natomiast Artur Gałkowski w referacie „Kompetencja onomastyczna w edukacji językowo-kulturowej” podkreślił, że nazwy własne jako „teksty kultury powinny być przedmiotem dydaktyki”.

Obrazy odbywały się równolegle w pięciu sekcjach (w tym jednej zdalnej). Najwięcej referatów poświęcono antroponimii w ujęciu historycznym, diachronicznym (Agata Łojek „Sposoby identyfikacji kobiet w siedemnastowiecznym systemie antroponimicznym parafii Daleszyce (na podstawie danych z ksiąg urodzeń)”, Andrzej Chludziński „Odzawodowe nazwy osobowe w «Liber beneficiorum domus Corone Marie prope Rugenwold (1406–1528)» i ich współczesne kontynuacje”, Agnieszka Klimas „Nazwiska pochodzenia niemieckiego w XIX-wiecznej antroponimii Piotrkowa Trybunalskiego”, Agnieszka Piela „Fikcyjne nazwy własne w zapomnianej frazeologii polskiej”, Monika Kresa „Imiona osób wyznania mojżeszowego notowane w księgach urodzeń Falenickiego Okręgu Bożniczego w latach 1920–1930”, Michał Mordań „Z antroponimii Łatgalii (imiona Polaków dyneburskich z lat 1945–1991)”, Dariusz Ivoška „Peculiarities of personal identification and anthroponymic place names in the German Order documents”, Klaudia Abucewicz „Religijne, kulturowe i społeczne aspekty nadawania imion na przykładzie osiemnasto- i dziewiętnastowiecznego antroponomastykonu Starych Trok”) oraz współczesnym, synchronicznym (Tomasz Kurdyła „Sąsiedzkie smaki, czyli o pewnej kategorii przezwisk gwarowych”, Ewelina Zając „Co o uczniach mówią ich przezwiska? — sposoby tworzenia przezwisk szkolnych. Analiza badań własnych”, Stanislava Spinková „On the regionality of surnames in Czechia — the situation in the districts near the border with Slovakia”, Veronika Štěpánová „How do people think about proper names? (The analysis of selected queries from the language consulting centre)”, Adam Siwiec „Imiona osobowe w polszczyźnie wobec kategorii płci”, Iza Matusiak-Kempa „Treść, forma, frekwencja..., czyli w stronę

kultury. Jak zintegrować badania nad motywacją nazwisk Polaków?”, Łukasz Trzeciak „Imiona i ich wybrane derywaty jako baza leksykalna współczesnych nazwisk polskich Ormian”, Halszka Górny „Internetowy słownik nazwisk w Polsce — historia, przyszłość, odbiór społeczny”, Beata Ziajka „O wiejskiej uczuciowości (na przykładzie nieoficjalnych antropimów mieszkańców gminy Babice w powiecie chrzanowskim)”, Ewa Zmuda „Teolingwistyka a badania onimów”).

Dużym zainteresowaniem cieszyła się też toponimia (Lilia Citko „Słowiańsko-bałtyckie paralele semantyczne w podlaskiej mikrotoponimii”, Agnieszka Jurczyńska-Kłosok „Polionimia jako zjawisko dotyczące obiektów geograficznych tworzących przestrzeń Tatr”, Robert Słabczyński „Mikrotoponimii z obszaru Beskidu Niskiego jako nośniki pamięci”, Urszula Bijak „Żydzi i pamięć o nich w toponimii Polski”, Harald Bichlmeier „On the Slavic settlement of North-Eastern Bavaria”, Paweł Swoboda „Mapy księstw śląskich Wielanda/Schubartha jako źródło do badań nad toponimią Śląska”, Wojciech Włoskiewicz „Toponimia Ukrainy Zachodniej na austriackich, austro-węgierskich, polskich i sowieckich mapach jako dokument polityk nazewnictwowych”, Katalin Reszegi „Complex place name awareness, mental mapping, and place name competence survey among pre-school children”, Rolandas Kregždys „On the origin of the toponym Rajgród”), a szczególnie urbanonimia (Martina Zirhutová „Cemeteries in Czech non-settlement names”, Małgorzata Magda-Czekaj „Typy i podtypy nazewnictwa kamienic w miastach Polski”, Agnieszka Kijak „Jakie obiekty są istotne w poruszaniu się po mieście, czyli o nazwach pospolitych w nazwach przystanków komunikacyjnych”, Anna Szczęśny „Uniwersalne czy lokalne? Schematy tworzenia odpowiedników obcojęzycznych eklezjonimów na przykładach z języka rosyjskiego i polskiego”, Justyna Walkowiak, Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska „Fenomen nazw skwerów w Polsce: potrzeba czy moda?”, Gabriel Rožai „Modeling theory on the example of urbanonyms of two Gemer towns”, Veronika Gondeková „Urbanonymá mesta Zvolen. Ich synchronne modely a modelovanie”, Beata Afeltowicz „Pochodzenie i znaczenie zachodniopomorskich urbanimów”, Martina Ptáčniková „Mezi srpnem 1968 a únorom 2022. Spontánne vzniklá urbanonyma v kontextu dvou invazí”, Liubov Ostash „Відлуння війни в онімному просторі України”, Kordian Kuczma „Między swoim i obcym — patroni ulic kulturowego pogranicza na przykładzie Gdańska i Lwowa”).

Pojedyncze referaty dotyczyły zoonimii (Agnieszka Kołodziej „O imionach zwierząt (nie)typowych — nazewnictwo pajaków i gadów w perspektywie porównawczej (czesko-polskiej)”), fitonimii (Ilona Kulak „Czy ludowe nazwy roślin to fitonimy? Na pograniczu nomina appellativa i nomina propria”, Alisa Stunžaitė „Manifestation of cultural metonymy in Lithuanian drymonymy”), choronimii (Miroslawa Sagan-Bielawa „Śląsk austriacki i Śląsk pruski — punkt widzenia Galicjanina”) czy gramatyki onomastycznej (Rafał Zarębski „Z zagadnień diachronicznej gramatyki onomastycznej (adaptacja nazw własnych w dawnych polskich przekładach Biblii”).

Kolejna sekcja poświęcona była problemom chrematonimii, firmonimii i ideonimii (Katalin Török „Tradycja oraz nowe trendy w nazwach deserów na wybranych węgierskich blogach kulinarnych”, Lidia Przymuszała, Dorota Światała-Trybek „Grill&Gulasz, czyli o nazwach imprez kulinarnych”, Marcin Kojder „Nazwy polskich browarów rzemieślniczych w kontekście kultury konsumpcyjnej”, Piotr Tomasik „Nie Typowe nazwy”, Samuela Tomasik „Element odantropimiczny w dziewiętnastowiecznych warszawskich nazwach towarów”, Henryk Duszyński-Karabas „Nazwy polskich znaczków pocztowych”, Ewa Horyń „Dawne i współczesne nazwy kopalń w perspektywie kulturowej (rekonesans)”, Magdalena Puda-Blokesz „Biblijne i religijne odwołania w oficjalnych nazwach firm rejestrowanych w Polsce”, Julia Piotrowska „Nazwy własne polskich start-upów w świetle badań nad chrematonimiami”, Anna Andrzejewska „Analiza porównawcza tytułów podręczników do nauki języka hiszpańskiego i języka polskiego jako obcego”, Katarzyna Burska „Nazwy telewizyjnych programów sportowych z komponentem wartościującym”, Izabela Domaciuk-Czarny „Tytuły wiadomości w e-mail marketingu jako przykłady tekstów perswazyjnych”, Beata Jędrzejczak „O rodzicielstwie w tytułach współczesnych poradników wychowawczych w perspektywie onomastycznej analizy dyskursu”, Radosław Marcinkiewicz „Eponimiczny? O pewnym typie tytułu albumu fonograficznego w muzyce popularnej”).

Przedmiotem rozważań była też onomastyka stylistyczna (literacka, medialna). Autorzy referatów zwrócili szczególną uwagę na funkcje nazw własnych w literaturze (Paweł Graf „Król Ubu».

Przekład — nazwa własna — rozumienie”, Marta Nowak „Zbrodnia w mieście Plechnika. Nazwy własne w powieści kryminalnej «Współlokatorki» Mai Novak”, Violetta Jaros „Habitatywa w prozie epistolarnej Joachima Lelewela”, Magdalena Graf „Poeta i jego miasta — nazwy własne w poezji Juliana Tuwima”, Izabela Łuc „Urbanonimy motywowane frazeologizmami jako forma gry onimizacyjnej z pośrednikiem inicjacji czytelnicznej w opowiadaniach Agnieszki Zimnowodzkiej adresowanych do dzieci”, Elżbieta Bogdanowicz „Wielokulturowy charakter antroponimii w powieści «Silva rerum» Kristiny Sabaliauskaitė”, Karel Štřelec, Jana Hájková „Correctness, cancel culture, unfreedom: on the thematization of «new» ideologies through literary proper names”) i w mediach, w tym w internecie (Alina Naruszewicz-Duchlińska „O motywacjach, życzeniach i reakcjach internautów z punktu widzenia autorki serwisu poświęconego genezie nazwisk”, Karolina Galewska „Rosnąca popularność derywatów odnazewniczych w języku internautów”, Vladimír Patráš „Pronouns and descriptive names in online journalism as carriers of communication strategies”).

Wyodrębniono także inne sekcje zorientowane metodologicznie: korpusową (Jaroslav David, Martin Bartůněk „Regions in the corpus analysis perspective”, Joanna Szczepańska „Nazwy własne w dolnołużyckim korpusie tekstów. Cele bieżących projektów Instytutu Łużyckiego”, Marcin Szczepański „Anotacja dolnołużyckich nazw własnych przy wykorzystaniu zgromadzonych zasobów leksykalnych”, Kristýna Březinová, Jarmila Mádrová, Agata Reclik „Czeskie imiona ostatnich trzech dekad przez pryzmat Czeskiego Korpusu Narodowego”, Zbigniew Babik „Baza danych Geneteka w badaniach nowszych nazw geograficznych podejrzewanych o motywację odantroponimiczną”, Agata Reclik „Nazwy własne w korpusie Karla Čapka”) i etnolingwistyczną, wykorzystującą metodologię językowego obrazu świata (Anna Piechnik „Zdeonimizowane antroponimy jako ekspresywne znaki pamięci wiejskiej wspólnoty językowo-kulturowej”, Łukasz Karpecki „Wielokulturowość utrwalona w historycznym nazewnictwie terenowym wsi z pogranicza polsko-ukraińskiego (na przykładzie Nowosiółek Dydyńskich i Nowych Sądów)”, Tomasz Jelonek „Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w wiejskich toponimach (na przykładzie gminy Wręczyca Wielka w powiecie kłobuckim)”, Iwona Nobis „Krajobraz kulturowy ziemi świętokrzyskiej utrwalony w mikrotoponimii (na przykładzie nazw terenowych powiatu kieleckiego)”, Zenon Lica „Językowo-kulturowy obraz ciała ludzkiego utrwalony w nazwiskach polskich i niemieckich”, Urszula Wójcik „Językowo-kulturowy obraz szlachty zagrodowej (na przykładzie antroponimii i mikrotoponimii podkrakowskich Radwanowic)”, Pavel Skorupa „Exploring the correlation between worldview and toponyms: the analysis of appellative oikonyms in present-day Vilnius County”).

W sekcjach stacjonarnej i zdalnej wystąpiło też Studenckie Koło Naukowe „Onoma”, prężnie działające przy Instytucie Językoznawstwa Uniwersytetu Opolskiego. Prezentacja działalności naukowej, społecznej oraz organizacyjnej studentów i doktorantów UO pozwoliła uwierzyć, że badania językoznawcze są interesujące także dla młodych naukowców, a ponadto pokazała potrzebę stworzenia oddzielnej sekcji studencko-doktoranckiej na kolejnych spotkaniach onomastycznych.

W czasie konferencji odbyło się również zebranie Polskiego Towarzystwa Onomastycznego, podczas którego dyskutowano nad propozycją opracowania nowej, zaktualizowanej encyklopedii onomastyki.

Konferencji towarzyszyły wydarzenia kulturalne: wycieczka do Zamku w Mosznej, zwiedzanie Muzeum Polskiej Piosenki w Opolu i koncert absolwentów Wydziału Jazzu Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Nysie. Organizatorom zależało na tym, aby pokazać gościom Śląsk Opolski jako mozaikę różnych wpływów językowych i kulturowych.

Obrazy przebiegały w dobrej, sprzyjającej dyskusji atmosferze. Zróżnicowanie językowe, tematyczne i metodologiczne referatów po raz kolejny ukazało onomastykę jako naukę otwartą, interdyscyplinarną oraz uniwersalną. Duże zainteresowanie nazwami własnymi i obecność wielu młodych naukowców potwierdziły zasadność organizowania kolejnych konferencji z tego cyklu.

Następna konferencja odbędzie się w 2025 roku w Katowicach i będzie poświęcona nazwom własnym w dyskursie.

RECENZENCI ROCZNIKA LXVIII CZASOPISMA „ONOMASTICA”

Redakcja czasopisma „Onomastica” składa serdeczne podziękowania Recenzentom za poświęcony czas i pracę włożoną w ocenę artykułów nadesłanych do publikacji. Utrzymanie wysokich standardów naukowych czasopisma nie byłoby możliwe bez udziału Recenzentów.

REVIEWERS OF VOLUME 68 OF THE JOURNAL “ONOMASTICA”

The editorial staff of the journal „Onomastica” would like to thank the Reviewers for their time and effort devoted to reviewing the articles submitted for publication. Maintaining high scientific standards of the journal would not be possible without their active involvement.

Zofia ABRAMOWICZ, Uniwersytet w Białymstoku / University of Białystok (Polska / Poland)

Zbigniew BABIK, Uniwersytet Jagielloński / Jagiellonian University (Polska / Poland)

Ján BAUKO, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre / Constantine the Philosopher University in Nitra (Słowacja / Slovakia)

Oleh BELEY [Олег БЕЛЕЙ], Uniwersytet Wrocławski / University of Wrocław (Polska / Poland)

Jakub BOBROWSKI, Instytut Języka Polskiego PAN / Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences (Polska / Poland)

Andrea BÖLCSKEI, Károli Gáspár Református Egyetem / Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary (Węgry / Hungary)

Carl BÖRSTELL, Universitetet i Bergen / University of Bergen (Norwegia / Norway)

Alexandra CHOMOVÁ, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici / Matej Bel University in Banská Bystrica (Słowacja / Slovakia)

Tetyana CHERNYSH [Тетяна ЧЕРНИШ], Київський національний університет імені Тараса Шевченка / Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraina / Ukraine)

Richard COATES, University of the West of England (Anglia / England)

Waldemar CZACHUR, Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw (Polska / Poland)

Jaroslav DAVID, Ostravská univerzita / University of Ostrava (Czechy / Czechia)

Žaneta DVOŘÁKOVÁ, Ústav pro jazyk český AV ČR / Institute of the Czech Language, Academy of Sciences of the Czech Republic (Czechy / Czechia)

Oliviu FELECAN, Universitatea Tehnica Cluj-Napoca / Technical University of Cluj-Napoca (Rumunia / Romania)

Artur GAŁKOWSKI, Uniwersytet Łódzki / University of Łódź (Polska / Poland)

Aleksander GOMOLA, Uniwersytet Jagielloński / Jagiellonian University (Polska / Poland)

Magdalena GRAF, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu / Adam Mickiewicz University in Poznań (Polska / Poland)

Milan HARVALÍK, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV / L. Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences (Słowacja / Slovakia)

Katarzyna KONCZEWSKA, Instytut Języka Polskiego PAN / Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences (Polska / Poland)

Artur KUBACKI, Uniwersytet KEN w Krakowie / University of the National Education Commission in Krakow (Polska / Poland)

Renata KUCHARZYK, Instytut Języka Polskiego PAN / Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences (Polska / Poland)

Sylvia ŁOZIŃSKA, Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw (Polska / Poland)

Władysław MAKARSKI, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II / John Paul II Catholic University of Lublin (Polska / Poland)

Agnieszka MAŁOCHA-KRUPA, Uniwersytet Wrocławski / University of Wrocław (Polska / Poland)

Iza MATUSIAK-KEMPA, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie / University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Polska / Poland)

Ewa MŁYNARCZYK, Uniwersytet KEN w Krakowie / University of the National Education Commission in Krakow (Polska / Poland)

Martin OLOŠTIAK, Prešovská univerzita v Prešove / University of Prešov (Słowacja / Slovakia)

Ewa ORONOWICZ-KIDA, Uniwersytet Rzeszowski / University of Rzeszów (Polska / Poland)

Renata PRZYBYLSKA, Uniwersytet Jagielloński / Jagiellonian University (Polska / Poland)

Yaroslav REDKVA [Ярослав РЕДЬКВА], Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича / Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraina / Ukraine)

Svitlana ROMANIUK [Світлана РОМАНЮК], Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw (Polska / Poland)

Elżbieta RUDNICKA-FIRA, Uniwersytet KEN w Krakowie / University of the National Education Commission in Krakow (Polska / Poland)

Mirosława SAGAN-BIELAWA, Uniwersytet Jagielloński / Jagiellonian University (Polska / Poland)

Krystyna SLANY, Uniwersytet Jagielloński / Jagiellonian University (Polska / Poland)

Mariann SLÍZ, Eötvös Loránd Tudományegyetem / Eötvös Loránd University (Węgry / Hungary)

Grant SMITH, Eastern Washington University (Stany Zjednoczone / United States)

Pavel ŠTĚPÁN, Ústav pro jazyk český AV ČR / Institute of the Czech Language, Academy of Sciences of the Czech Republic (Czechy / Czechia)

Justyna TABASZEWSKA, Instytut Badań Literackich PAN / Institute of Literary Research, Polish Academy of Sciences (Polska / Poland)

Teresa TOMASZKIEWICZ, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu / Adam Mickiewicz University in Poznań (Polska / Poland)

Ewa WOLNICZ-PAWŁOWSKA, Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw (Polska / Poland)